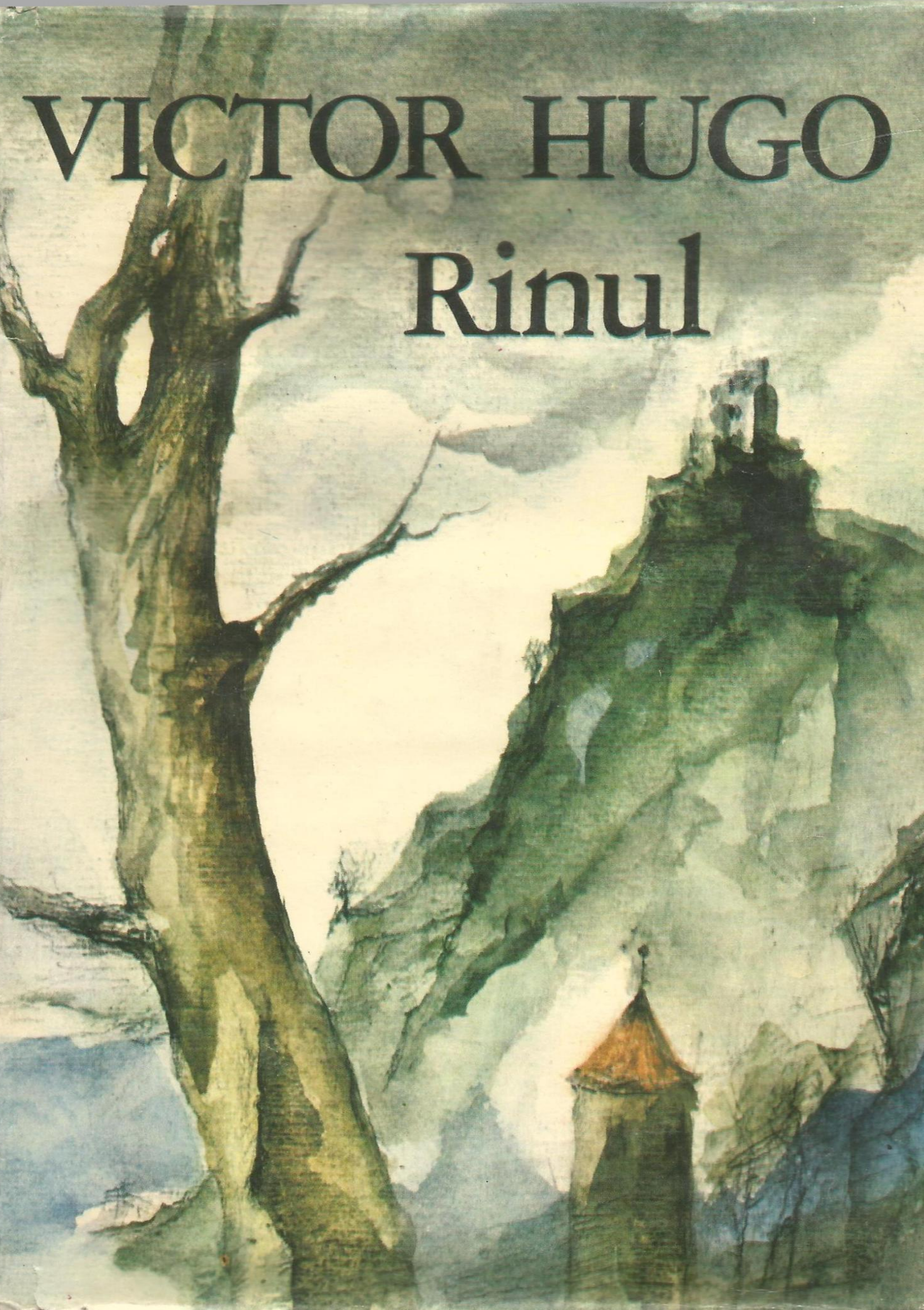

VICTOR HUGO
Rinul

Victor Hugo

Rinul

Scrisori către un prieten

Traducere, Tabel cronologic, Note
şi Glosar: SIMONA BLEAHU

Cuvânt înainte: VALENTIN LIPATTI

EDITURA SPORT-TURISM
BUCUREȘTI 1983

Desene: VICTOR HUGO

OEUVRES COMPLÈTES
ILLUSTREES
DE

VICTOR HUGO

EN VOYAGE
LE RHIN

DESSINS DE VICTOR HUGO

PARIS
Societe d'Editions Litteraires Artistiques
Librairie Ollendorff
50. Chaussee d'Antin

Versiune electronică: **[V2.0]**

CUVÂNT ÎNAINTE

Rinul a apărut la 28 ianuarie 1842 sub forma unor „scrisori către un prieten” datate din anii 1838 şi 1839. Opera însumează în fond experienţa a trei călătorii pe care Victor Hugo le-a făcut cu Juliette Drouet în 1838, 1839 şi 1840. În itinerarul poetului, Aix-la-Chapelle, Colonia, Maienţa, Frankfurt-pe-Main, Worms, Mannheim, Speyer, Heidelberg, Strasbourg, Basel, Zürich, Vevey, Lausanne sunt principalele popasuri şi locuri de meditaţie.

Cine era prietenul căruia scrisorile îi erau, chipurile, trimise cu regularitate? Mai în fiecare seară, până noaptea târziu, Hugo îşi notează impresiile de „anticar şi visător”, cum spune André Maurois[I], destinându-le unui prieten scump inimii sale şi rămas la Paris: propria-i soţie, Adèle Hugo, sau uneori bunul său amic, pictorul Louis Boulanger. Astfel, paginile scrise în tumultul periplului germanic se adună şi se constituie ca un memorial sub formă epistolară, material posibil pentru o viitoare lucrare.

În momentul publicării *Rinului*, Victor Hugo are patruzeci de ani şi, după două decenii de activitate literară fulgurantă, a ilustrat practic toate marile momente ale romantismului francez: lirismul paseist şi conservator (*Odele*, 1822), epicul „flamboyant” (*Baladele*, 1826; *Orientalele*, 1829), teoria dramei romantice (*Prefaţa la Cromwell*, 1827), ilustrată prin capodopere ale genului (*Hernani*, 1830; *Ruy Blas*, 1838), romanul istoric (*Notre-Dame de Paris*, 1831), meditaţia lirică a romantismului umanitar de după Revoluţia din Iulie, cu culegeri ca *Frunzele de Toamnă* (1831), *Cântecele Amurgului* (1835), *Vocile lăuntrice* (1837), *Razele şi Umbrele* (1840). Academia Franceză l-a primit printre „nemuritori” în 1841. Adorat de unii şi hulit de alţii, Hugo s-a impus ca şeful incontestabil al generaţiei romantice de la 1820, dominându-şi epoca printr-un temperament uman şi artistic de excepţie. Marile încercări îi sunt necunoscute: moartea fiicei sale Léopoldine la Villequier survine în 1843, iar lungul exil politic abia în 1851. Hugo rezistentul, republicanul, magul încă nu s-a născut.

Aşadar, la sfârşitul deceniului al patrulea când, împreună cu Juliette Drouet, Hugo urcă spre izvoarele Rinului, el are glorie, avuţie, dragoste, dar nu şi cariera politică la care râvneşte. Academia Franceză şi prietenia cu ducele şi ducesa de Orléans îi pot deschide, e drept,

---

[I] *Olympio ou la Vie de Victor Hugo*, Paris, Hachette, 1954, p. 294.

drumul spre viaţa parlamentară. Hugo aspiră să devină „pair de France” (membru al „Camerei înalte”) – ceea ce se şi întâmplă în 1845 – şi, asemenea eroului său Ruy Blas, să fie poate într-o zi ministrul luminat al viitorului rege al Francezilor. Pentru aceasta Hugo caută să se afirme şi pe plan politic, într-o perioadă în care romantismul, de la Lamennais la George Sand, Miehelet şi Lamartine se deschidea tot mai mult problemelor sociale şi umanitare.

Rinul este prin urmare o operă de circumstanţă, deoarece intenţia autorului a fost de a ilustra, prin notele de călătorie, imensa concluzie politică a lucrării. Dar înţelegerea acestui aspect necesită situarea cărţii lui Hugo în contextul disputei franco-germane cu privire la Rin şi, pe un plan mai larg, al tensiunii dintre Franţa, pe de o parte, Anglia, Austria, Prusia şi Rusia, pe de alta, în „chestiunea Orientului”. Conflictul militar care izbucnise între Sublima Poartă şi vasalul ei, puternicul paşă al Egiptului, Mehmet-Ali, determinase puterile europene ca, sub pretextul ajutorării Turciei, să-şi sporească prezenţa şi controlul în zona de importanţă strategică a Bosforului şi a Dardanelelor. În acest conflict, Franţa (mai ales în timpul cabinetului condus de Thiers) se situase de partea Egiptului. După lungi şi complicate manevre diplomatice, Anglia lui Palmerstone reuşise să-şi asigure sprijinul Austriei, Prusiei şi Rusiei, izolând Franţa. Se refăcea astfel marea coaliţie din 1814, situaţie care la Paris era resimţită ca o jignire şi totodată ca o primejdie reală. La 15 iulie 1840, Tratatul de la Londra, semnat de cele patru puteri şi care scotea Franţa din joc în reglementarea „chestiunii Orientului”, aşeza Strâmtorile sub controlul colectiv al puterilor europene, îl obliga pe Mehmet-Ali să restituie cuceririle obţinute, acordându-i administrarea ereditară a Egiptului şi posesia viageră a paşalâcului de la Accra, cu condiţia acceptării, în câteva zile, a celorlalte clauze ale tratatului. Caracterul ultimativ al Tratatului de la Londra a făcut ca „chestiunea Orientului” să mai dureze până în 1841, când guvernul Guizot a reuşit să obţină o pace mai puţin grea pentru Egipt şi, totodată, revenirea Franţei la negocieri, alături de celelalte puteri europene.

„Chestiunea Orientului” readusese însă pe tapet natura relaţiilor Franţei cu foştii aliaţi din 1814. Resentimentul era încă puternic împotriva celor care, cu un sfert de veac în urmă, spulberaseră gloria imperiului lui Bonaparte. O profundă stare de neîncredere, de iritare, de aţâţare a naţionalismului cuprinsese întreaga Franţă. Cu toată politica pacifistă a lui Ludovic-Filip, perspectiva unui nou război era la ordinea zilei. „Toate teatrele – notează A. Debidour – răsunau de

cântecul *Marsiliezei*. Toate ziarele, chiar şi cele mai moderate, chemau naţiunea să-şi facă dreptate. În toate colţurile regatului, s-a produs o dezlănţuire generală împotriva tratatelor din 1815 şi a noii Sfinte Alianţe. Aventurile şi nenorocirile lui Napoleon erau date uitării. Nimeni nu mai voia să-şi amintească decât de gloria lui”[I]. Exacerbării naţionalismului francez îi răspundea de altfel creşterea rapidă a naţionalismului german. Vechile litigii teritoriale reînviau intacte. Poetul Becker scrisese o răsunătoare apologie a *Rinului german*, care circula de la Viena la Hamburg, de la Berlin la München. Îi ripostase, cu elan şi înverşunare, Alfred de Musset. Partizanii revizuirii păcii din 1815 cereau recucerirea prin forţă nu numai a regiunii Saar, dar şi a malului stâng al Rinului, cu o eventuală anexare a Belgiei, pentru a reconstitui astfel Franţa din vremea lui Napoleon. Alţii însă acceptau tratatele din 1815 şi realităţile teritoriale ale Europei de după Waterloo. Mai idealist, Lamartine refuzase să cadă pradă tendinţelor naţionaliste şi şovine. Răspunzând aceluiaşi Becker, el se situa în *Marsilieza Păcii* pe poziţiile fraternităţii între oameni, ceea ce îi atrăsese din partea cercurilor revanşarde acuzaţia de a fi călcat în picioare gloria naţională.

Ce atitudine va adopta Victor Hugo, ca patriot francez dar şi ca spirit european? Bineînţeles, una intermediară: Prusia ar fi trebuit să retrocedeze Franţei malul stâng al Rinului, care era „mult mai francez decât o socotesc germanii”; în schimb, ea ar fi primit Hanovra, Hamburgul, oraşele libere, accesul la ocean. Poetul insistă asupra pericolului creşterii neîncrederii, a urii dintre Franţa şi Germania; dar stabilitatea şi pacea Europei nu pot fi asigurate decât prin înţelegerea şi conlucrarea dintre cele două mari naţiuni. „Ca şi Michelet, Hugo este ostil Angliei – scrie Jean-Marie Carré – el se teme de Rusia, dar iubeşte Germania şi preconizează o alianţă cu ea. Trebuie, pentru ca universul să fie în echilibru, să existe în Europa, ca o cheie de boltă a continentului, două mari state ale Rinului, amândouă fertilizate şi strâns unite de acest fluviu regenerator”[II]. Pe un plan mai larg, Hugo vede în civilizaţia renană şi westfaliană linia de demarcaţie între nordul şi sudul Europei; pe Rin se înfruntaseră creştinismul occidental şi păgânismul nordic, cultura romană şi barbaria germană. A abandona Renania ar fi însemnat să compromiţi însuşi destinul civilizaţiei. Rinul devine martorul capital al acestei civilizaţii şi totodată o explicaţie a valorilor occidentale, din evul mediu feudal până la

---

[I] *Histoire diplomatique de l’Europe*, Paris, Alcan, t.I, p. 382.
[II] *Les Ecrivains français et le Mirage allemand*, Paris, 1947, p. 165.

liberalismul burghez al veacului al XIX-lea: „Rinul, fluviu providenţial, pare să fie şi el un fluviu simbolic. Locurile pe care le străbate în curgerea lui sunt însăşi imaginea civilizaţiei pe care a slujit-o şi pe oare o va mai sluji. Coboară de la Constanţa la Rotterdam, din ţara vulturilor în oraşul scrumbiilor, din cetatea papilor, a conciliilor şi împăraţilor la tejghelele negustorilor şi ale burghezilor, din Alpi la Ocean, aşa cum însăşi omenirea a coborât de la ideile înalte, imuabile, inaccesibile, senine, strălucite, la ideile largi, mobile, furtunoase, sumbre, utile, navigabile, primejdioase, insondabile, care încarcă tot, poartă cu ele tot, care fac totul să rodească şi care înghit tot; de la teocraţie la democraţie, de la o idee mare la o altă idee mare” (Scrisoarea 14). Utopia politică hugoliană se opreşte aici în *Rinul*: ea va atinge maturitatea în discursul pe care bătrânul bard naţional îl va rosti în 1871 la Bordeaux în faţa parlamentului şi în care va dezvolta ideea unei Renanii anexate din nou la Franţa, în mod provizoriu, în aşteptarea constituirii acelor State Unite ale Europei în care însăşi Franţa s-ar fi contopit.

Rinul a fost în general bine primit în epocă, ca o carte care punea „toate problemele europene”. „Ilustrul scriitor – comenta H. Lucas în *Le Siècle* – chestionează trecutul în ruinele sale şi prezentul în moravurile lui pentru a încerca să smulgă o formulă a viitorului. Ajungem astfel la acea magnifică Concluzie. Faptele se lărgesc şi capătă proporţia ideilor. Când este făcută de un asemenea spirit, politica nu mai este politică, este istorie”. Iar ziarul *La Presse* al lui Emile de Girardin definea *Rinul* ca „un poetic tratat de alianţă între Franţa şi Germania”. Partizanii *statu quo*-ului teritorial sau în tot cazul cei care se temeau de ambiţiile Prusiei priveau cu neîncredere şi scepticism soluţia hugoliană, căci cine în Franţa ar fi dorit cu adevărat o Prusie unificată şi având liber acces la ocean? Denunţând lipsa de viabilitate a unei asemenea concepţii, Cuvillier-Fleury în *Journal des Débats* lua poziţie împotriva poetului ale cărui propuneri, dacă ar fi fost aplicate, ar fi avantajat Prusia în detrimentul Franţei.

Oricare ar fi fost însă meritele sau limitele lucrării în ochii contemporanilor, apare limpede astăzi că partea caducă, demodată, a *Rinului* este tocmai Concluzia sa politică, în pofida strălucirii stilului lui Hugo. Posteritatea a reţinut din *Rinul* cu totul altceva decât ceea ce ar fi dorit prietenul şi admiratorul ducelui de Orléans. A reţinut marea, imensa artă a lui Hugo de a evoca Rinul şi civilizaţia lui, admirabilul jurnal de călătorie în care erudiţia, dusă până la excesele cele mai cumplite, se îmbină cu un simţ foarte modern al reportajului simplu şi

direct, ca şi cu meditaţia romantică de un profund lirism. Aceasta este, fără îndoială, partea vie, perenă, a „scrisorilor către un prieten”.

„Trebuie să-l clasăm pe Hugo – observa pe bună dreptate Marie-Louise Pailleron – printre cei mai buni călători ai veacului, nu atât pentru faptul că explorările sale sunt importante, ci pentru calitatea lor… Hugo a călătorit cu frenezie, neştiind ce este oboseala sau melancolia; adesea merge sprinten pe jos treizeci de kilometri pe zi, îşi reface apoi cum trebuie forţele şi a doua zi se aşterne iar la drum, cu o poftă intactă. Straşnic călător! Câtă curiozitate, câte observaţii juste, câte imagini ingenioase!”[I]

Dincolo de motivaţia politică care l-a determinat să publice *Rinul*, Hugo resimte de copil o atracţie puternică, aproape magică (cum observă André Maurois) pentru bătrânul fluviu încărcat de legende. La Feuillantines, are la capătul patului imaginea unui vechi turn în ruine, izvor neîncetat de visare sumbră şi fantastică. Rinul îl seduce, îl fascinează, îi fecundează imaginaţia: „Ştii că-mi plac fluviile, ţi-am spus-o adesea. Fluviile poartă cu ele ideile, tot aşa cum poartă şi mărfurile. În creaţie totul îşi are rolul său măreţ. Fluviile, ca nişte trâmbiţe uriaşe, îi vestesc oceanului frumuseţea pământului, ogoarele cultivate, splendoarea oraşelor şi gloria oamenilor” (Scrisoarea 14). Observarea atentă a Rinului este un obiect de desfătare permanentă pentru gânditor şi poet: „Rinul este un fluviu despre care toată lumea vorbeşte şi pe care nimeni nu-l cercetează, pe care toată lumea îl vizitează şi pe care nimeni nu-l cunoaşte, pe care-l vezi în treacăt şi pe care-l uiţi în fugă, peste care toate privirile trec uşor şi pe care nicio minte nu-l aprofundează. Şi totuşi ruinele lui stimulează imaginaţiile elevate, destinul lui preocupă minţile serioase; şi acest minunat fluviu lasă ochiului de poet, ca şi ochiului de pictor, să întrevadă, sub transparenţa valurilor, trecutul şi viitorul Europei” (Prefaţa la *Rinul*).

O a doua coordonată necesară înţelegerii realităţii pe care o va zugrăvi în jurnalul de călătorie este admiraţia, dragostea lui Hugo pentru Germania. Deşi cunoaşte destul de puţin literatura germană, el este fără îndoială, alături de Gérard de Nerval şi de Théophile Gautier, cel mai înclinat dintre romanticii francezi de a recepta cu entuziasm fenomenul de civilizaţie germanică. „Germania – mărturiseşte Hugo în Prefaţa *Rinului* – este una din ţările pe care (autorul) le iubeşte şi una dintre naţiunile pe care le admiră. Are un simţământ filial pentru această nobilă şi sfântă patrie a tuturor marilor gânditori. Şi dacă n-ar

[I] *Les Auberges romantiques*, Paris, 1929, p.68.

fi francez, ar fi vrut să fie german”.

Cu această dublă înclinaţie pentru Rin şi pentru Germania, călătorul Hugo este gata să privească şi să înţeleagă lumea reală, pe care o va explora în materialitatea şi spiritualitatea ei profundă: „Tu ştii, prietene, că nu evenimentele sunt ceea ce caut eu într-o călătorie, ci ideile şi senzaţiile; aşa că noutatea obiectelor mi-ajunge” (Scrisoarea 1).

Numai că Hugo este un călător prevenit: tot ceea ce vede se orânduieşte după scheme preconcepute, potrivit ideilor şi temelor sale preferate, care se grupează toate sub forţa inexorabilă a antitezei. Vechea figură de retorică devine la Hugo un mod de existenţă şi de gândire. Poetul nu poate concepe realul decât antitetic: sublimul cheamă grotescul, umbra cere lumina, crima postulează inocenţa ş.a.m.d. Procedeul devine adesea un automatism supărător, hiperbola degenerează în manie. Antiteza rămâne însă sursa esenţială, de neînlocuit, a inspiraţiei sale. Hugo are despre lume o viziune manicheană, în care Binele se opune în permanenţă Răului. Nici *Rinul* nu scapă acestei opţiuni fundamentale a artei hugoliene.

Mai trebuie remarcat că perceperea universului, aşa cum sublinia Théophile Gautier, este totodată *exactă şi himerică*, în măsura în care lumea reală implică o lume invizibilă şi secretă: „Domeniul poeziei este nesfârşit, mărturiseşte Hugo. Dincolo de lumea reală există o lume ideală care se dezvăluie în toată splendoarea ei privirii celor pe care meditaţii grave i-au obişnuit să vadă în lucruri mai mult decât lucrurile…” (Prefaţa la *Ode*, 1822). Astfel, relaţia dintre realitate şi misterul care rămâne de descifrat relevă existenţa unităţii lor pe care poetul doreşte, prin antiteză, s-o dobândească. Vizibilul trimite aşadar la invizibil, la semnificaţia tainică şi corelată a lucrurilor, fie ele cele mai simple în aparenţă. În *Rinul*, poetul este un observator realist dublat de un „voyant”, care surprinde corespondenţe, analogii, simboluri. Fiecare detaliu este descifrat şi tălmăcit. Dar nu aceasta este, la urma urmei, misiunea poetului chemat să interpreteze realitatea şi să-i desluşească sensurile adânci?

Datorită concepţiei antitetice despre lume, arta hugoliană are şi meritul unei extreme varietăţi: cântecul de voioşie alternează cu viziunile sumbre, fantezia cea mai exuberantă cu meditaţia cea mai gravă. Amestecul genurilor nu este la Hugo numai o exigenţă doctrinară, el răspunde şi unei înclinaţii fundamentale a temperamentului său artistic. Călătorind pe valea Rinului, poetul va surprinde ca atare frumuseţea şi semnificaţia lăuntrică a peisajelor, a oamenilor şi lucrurilor, a artei şi istoriei. Va fi o lungă reverie

romantică concepută ca un act de luciditate şi de extaz: „...O plimbare solitară pe o cărare pierdută, contemplarea unei raze de soare pe muşchi, vizitarea unei catedrale sau a unei bisericuţe de sat, o carte veche răsfoită la umbra unui copac bătrân, un ţărănuş căruia îi pun întrebări, un scarabeu frumos cu o cuirasă de aur violet, care din nefericire a căzut pe spate, care se zbate şi pe care-l întorc în trecere cu vârful piciorului; şi toate presărate cu versuri oarecare; apoi visări de ceasuri întregi în faţa lui Roche-More pe Ron, a castelului Gaillard de pe Sena, a lui Rolandseck de pe Rin, în faţa unei ruine pe un fluviu, în faţa a ceea ce cade peste ceea ce trece sau, spectacol nu mai puţin mişcător pentru mine, în faţa a ceea ce înfloreşte pe ceea ce cântă, în faţa unui „nu-mă-uita” care-şi apleacă ciorchinele albastru deasupra unei ape cristaline...” (Scrisoarea 28).

Memorialul de călătorie face astfel să răsară treptat multiple faţete ale realităţii: o Germanie feudală, cea a imperiului lui Carol cel Mare (prin care filtrează, în subtext, cultul lui Napoleon), o Germanie visătoare şi romantică, o Germanie a veacului al XIX-lea, în care drumul de fier, ce leagă lesne Maienţa de Frankfurt, coexistă cu castelele sumbre şi legenda hugoliană a cavalerului Pécopin şi a frumoasei Boldur... Totul este pentru poet obiect de desfătare, prilej de fabulaţie şi de închipuire a semnificaţiei tainice a universului. Poetul se reculege în faţa mormântului părăsit al generalului Hoche, „care doarme departe de ţara lui într-un câmp de napi” (Scrisoarea 12); deplânge trecutul măreţ al Rinului medieval din care au mai rămas doar biete clădiri părăsite, ale căror faţade „nu mai sunt faţade, ci chipuri” (Scrisoarea 28); este adânc mişcat de acele ruine „mai melancolice la lumina soarelui, pline de flori, de faimă, de neant şi de plictis, roase de timp, dărâmate de oameni, revărsând asupra viilor de pe coastă o umbră care pe an ce trece se face mai firavă...” (Scrisoarea 25); contemplă îndelung misterioasa catedrală din Colonia şi surprinde cu duioşie în clopotniţa celei din Frankfurt „căminul umil al unei bătrâne, din care iese o leacă de fum...” (Scrisoarea 24); se cutremură în faţa forţei liniştite a naturii şi a nimicniciei omului: „Prietene, prietene! Lucrurile poate ştiu ce fac, dar cu siguranţă oamenii nu! Adeseori confruntând istoria cu natura, în mijlocul veşnicelor comparaţii pe care mintea mea nu se poate împiedica să le facă între evenimentele în care Dumnezeu se ascunde şi creaţiunea prin care se arată, am tresărit odată cu o teamă tainică, şi mi-am închipuit că pădurile, lacurile, munţii, tunetul adânc al norilor, floarea care-şi înalţă căpşorul când treceam, steaua care scânteiază în negurile zării, oceanul care vorbeşte

şi bubuie şi care mereu pare să ameninţe pe cineva, sunt lucruri clarvăzătoare şi teribile, pline de lumină şi de cunoaştere, care se uită cu milă. Cum se mişcă pe dibuite în mijlocul lor, în noaptea care-i este proprie, omul, acest orgoliu căruia neputinţa îi leagă mâinile, această deşertăciune pe care neştiinţa îl leagă la ochi.” (Scrisoarea 11).

Din fericire, nu toate paginile *Rinului* sunt grave, meditative, lirice. Geniul lui Hugo scapă monotoniei tristeţii romantice prin observarea realistă a faptului cotidian, survenit la o răscruce de drum sau într-un han şi evocat ca atare: „Vedeam câteodată la Bingen, la capătul sălii în care cinam, două mese la care se servea în chip cu totul diferit. La una stătea singur-singurel un maior bavarez gras, vorbind puţin franţuzeşte, care se uita în fiecare zi cum îi trecea prin faţă, aproape fără s-o atingă, o adevărată cină nemţească completă, cu cinci feluri de mâncare. La cealaltă masă stătea melancolic sprijinit în coate, în faţa unei farfurii cu varză, un biet amărât care, după ce-şi mânca tainul sărăcăcios, îşi sfârşea cina devorând cu ochii festinul pantagruelic al vecinului său. N-am înţeles nicicând mai bine ca în faţa acestei parabole vii vorbele lui d’Ablancourt: *Providenţa pune adeseori banii într-o parte şi pofta de mâncare în cealaltă*” (Scrisoarea 22). Uneori notaţia pitorească este chiar lipsită de acea semnificaţie scumpă scriitorului: „Grâul proverbial e tot aşa de frumos şi aurit ca pe vremea lui Carol Quintul şi bunul vin „laba-gâştii” merită tot atât să fie băut de principii-episcopi cu ciorapi stacojii ca şi de electorii cu pălărie de hermină” (Scrisoarea 27). Alteori, e drept mai rar, reporterul Hugo dă dovada unui umor ce se înrudeşte de-aproape cu al lui Dumas sau Mérimée. Iată bunăoară, într-un stil alert de o remarcabilă modernitate, hazlia poveste a englezului care poposise la hanul din Braubach: „În toiul nopţii, hanul ia foc. Oamenii intră în camera englezului. Dormea. Îl trezesc, i se explică precum că a luat casa foc şi că trebuie să se mute de urgenţă. «— Pe naiba! zice englezul; şi mă sculaţi pentru asta! Ia lăsaţi-mă în pace. Sunt obosit şi nu mă scol. Aţi înnebunit să vă închipuiţi c-o să încep să alerg pe câmp în cămaşă de noapte! Ţin să dorm în voie nouă ore. Stingeţi focul dacă simţiţi nevoia, nu vă stau împotrivă. Cât despre mine, stau foarte bine în pat şi rămân în el. Noapte bună, prieteni, şi pe mâine!» Şi acestea fiind spuse, se culcă la loc. Prin niciun mijloc n-au reuşit să se înţeleagă cu el şi cum focul se întindea, oamenii au fugit, după ce au închis la loc uşa englezului, care a adormit sforăind mai departe. A doua zi de dimineaţă, oamenii care dădeau la o parte dărâmăturile au ajuns şi la camera englezului, au deschis uşa şi l-au găsit pe călător jumătate treaz,

în pat, frecându-se la ochi, şi care le strigă căscând de îndată ce-i zări: «— N-aţi putea să-mi spuneţi dacă în casa asta există vreun cârlig de tras cizmele?» Se sculă, prânzi foarte bine şi plecă perfect odihnit şi proaspăt, spre marea neplăcere a băieţilor din oraş, care contaseră să facă din mumia englezului ceea ce este numit în valea Rinului un *primar uscat*, adică un mort bine afumat şi păstrat, pe care să-l arate străinilor pentru câteva parale" (Scrisoarea 19).

Facultatea dominantă a lui Victor Hugo este, fără îndoială, imaginaţia vizuală de care vorbea Taine. Poetul avea darul să vadă ceea ce închipuia cu tot atâta intensitate ca şi percepţia pe care o avea despre obiectele reale; la el fuziunea dintre obiect, senzaţie şi idee se realizează într-o sinteză unică. Şi nu este deloc surprinzător faptul că Hugo a fost şi un mare desenator. Periplul germanic a generat de altfel admirabile desene şi crochiuri care completează mărturia hugoliană din „scrisorile către un amic".

În acest tumult permanent al universului senzorial şi ideatic există însă şi momente de graţie şi de echilibru, care dovedesc că Hugo este un geniu francez şi nu unul germanic, şi anume acelea în care poetul atinge simplitatea şi forţa „scriiturii" clasice de totdeauna. Şi nu mă pot împiedica să citez aici poate cea mai frumoasă pagină a *Rinului*, demnă cu siguranţă de Stendhal şi de scrisorile de dragoste ale lui Napoleon: „Când am ieşit din biserică, se lăsa noaptea şi iar m-am gândit la tine, marele meu pictor. Lausanne este o aglomerare de case pitoreşti, împrăştiată pe două-trei coline, ce pornesc din acelaşi nod central, dominată de catedrală ca de o tiară. Mă aflam pe esplanada bisericii, în faţa portalului şi, ca să zic aşa, în vârful oraşului. Vedeam lacul deasupra acoperişurilor, munţii deasupra lacului, norii deasupra munţilor şi stelele deasupra norilor. Era ca un fel de scară pe care gândurile mele urcau treaptă cu treaptă şi se amplificau pe fiecare din ele. Ai băgat de seamă ca şi mine că, seara, norii care s-au răcit, se alungesc, se netezesc şi capătă forma unor crocodili negri înotând încetinel în aer, spre apus; coada îmi astupa un portic luminos format din norii amurgului; din pântece cădea ploaia pe Geneva învăluită în ceaţă; două-trei stele strălucitoare îi ieşeau pe gură ca nişte scântei. Dedesubt, lacul, întunecat şi metalic, pătrundea în uscat ca o baltă de plumb topit. Fumul se târa pe acoperişurile oraşului. La miazăzi, zarea era cumplită. Nu se zăreau decât poalele munţilor îngropate în monstruoasele rotunjimi ale negurii. La noapte o să fie furtună. M-am întors acasă şi ţi-am scris. Mi-ar place să-ţi strâng mâna şi să-ţi vorbesc. Încerc să fac din scrisoarea mea o fereastră prin care să poţi vedea ceea

ce văd. Adio, Louis, pe curând. Ştii că sunt al tău; fii şi tu, la rândul tău, al meu. Faci lucruri frumoase, sunt sigur; eu gândesc lucruri bune şi ele îţi sunt închinate; căci te afli în primul rând al celor ce-i iubesc. O ştii, nu-i aşa? Peste zece zile voi fi la Paris” (Scrisoarea 39).

Posteritatea lui Victor Hugo a fost diversă şi contradictorie. După apoteoza pe care „bătrânul Orfeu” o cunoscuse în timpul vieţii, a urmat o perioadă de contestaţie aprigă a moştenirii hugoliene. Spre 1900 era la modă în Franţa să se spună că un singur vers al lui Nerval valora mai mult decât cele zece mii de versuri din *Contemplaţiile*. Eclipsa era aproape totală, când André Gide, întrebat care este cel mai mare scriitor francez, a răspuns prin faimoasa butadă: „Vai, Victor Hugo!” Dar în timp ce Franţa proceda la desacralizarea lui Hugo, opera lui continua să exercite o puternică influenţă asupra străinătăţii. În timpul vieţii sau după moarte, înrâurirea sa a fost incontestabilă în Europa şi în lume: Puşkin, Browning, Alecsandri, Swimburne, Oscar Wilde, Walt Whitman, Verdi, Carducci, Pascoli îi sunt, într-un fel sau altul, tributari. Revirimentul nu întârzie însă să se producă. Exegeza modernă repune în drepturile ei legitime creaţia hugoliană. Studiile lui Renouvier, Paul Berret, Pierre Albouy, Paul Valéry, Albert Béguin, Denis Saurat, Charles Baudouin, J. B. Barrère, H. Guillemin, Henry Peyre şi alţii dau la iveală un Hugo inedit şi imens, poet liric, poet epic, poet satiric, vizionar şi mag, realist şi oniric, un geniu care cuprindea – prin unitatea dintre imaginaţie, ideologie şi limbaj – tot şuvoiul poeziei franceze de după el, de la Baudelaire la Rimbaud şi Mallarmé, de la Lautréamont la Péguy, Claudel şi suprarealişti. Aşa încât atunci când Jean Cocteau se complăcea să spună că Victor Hugo era un nebun care se lua drept Victor Hugo, paradoxul lui era în fond un sincer şi vibrant omagiu.

Alături de Lucruri *văzute* şi de alte impresii de călătorie, *Rinul* este fără îndoială unul din marile texte ale prozei hugoliene. Balzac îl considera o capodoperă, iar un alt contemporan, Victor Pavie, nota: „V-aţi dus oare în sus pe Rin nu cu vaporul, nici cu diligenţa, ci cu Victor Hugo?… Scapi din această lectură sufocat şi strivit, ca prada care cade din ghearele unui vultur”.

Este aşadar un privilegiu pentru publicul nostru de a putea cunoaşte astăzi, în tălmăcirea fidelă şi expresivă a Simonei Bleahu, acest itinerar sentimental şi artistic al unuia dintre cei mai fascinanţi scriitori ai tuturor timpurilor.

VALENTIN LIPATTI

TABEL CRONOLOGIC

1772 Se naşte la Nantes mama lui Victor Hugo, Sophie-Françoise Trébuchet, fiică a unui armator.

1773 Se naşte, la Nancy, Léopold-Joseph Sigisbert Hugo, tatăl lui Victor Hugo, fiu al unui tâmplar bogat. El se consacră carierei militare devenind comandant de infanterie.

1802 Se naşte, la 26 februarie, Victor-Marie Hugo, al treilea fiu ai soţilor Hugo.

1802–1804 Doamna Sophie Hugo îşi urmează soţul împreună cu cei trei copii Abel, Eugène şi Victor în garnizoanele militare unde activează, în Corsica şi în Elba.

1804–1807 Doamna Hugo renunţă pentru un timp să-şi urmeze soţul cu familia şi se stabileşte la Paris.

1807–1809 Familia reîncepe pelerinajul după comandantul Hugo, urmându-l în garnizoana din Neapole.

1808 Doamna Hugo şi copiii revin la Paris, în timp ce capul familiei este mutat în Spania.

1809 Micul Victor îşi începe studiile în casa părintească cu profesori particulari.

1809–1810 În Spania, cucerită de Napoleon şi unde acesta îl numise rege pe fratele său Joseph, comandantul Hugo se afirmă repede; este avansat general. Numit apoi guvernator al Madridului i se conferă titlul de conte. Familia sa îl urmează, iar copii îşi continuă studiile la Collège des Nobles din Madrid.

1812–1814 Doamna Hugo îşi părăseşte din nou soţul şi revine la Paris unde hotărăşte să supravegheze personal educaţia copiilor pe care nu-i mai trimite la colegiu. După cum mărturiseşte mai târziu Victor în poezia „Aux Feuillantines”, ei au avut ca educatori „un preot bătrân, o grădină şi mama”. Din cauza neînţelegerilor vechi dintre soţii Hugo, ei hotărăsc să se despartă.

1814 În urma pierderii de către Napoleon I a bătăliei de la Waterloo se prăbuşeşte imperiul şi sunt reinstaurate monarhia şi domnia casei de Bourbon cu Ludovic al XVIII-lea (1814–1824), urmat de Carol al X-lea (1824–1830). O dată cu căderea lui Napoleon generalul Hugo este destituit.

1815–1816 Doi dintre copiii Hugo, Victor şi Eugène, sunt înscrişi la pensionul Cordier-Dacotte, apoi în toamna lui 1816 încep să urmeze cursurile liceului Louis-le-Grand.

1817 Victor care începuse încă de mic copil să scrie versuri, primeşte din partea Academiei Franceze o menţiune pentru poemul *„Bonheur que procure l'étude"*. Este o primă recunoaştere a marelui său talent.

1818 Încurajat, Victor începe să scrie primele Ode, apoi un roman, *Bug Jargal*, pe care-l va reface mai târziu.

1819 Trimiţând un poem închinat statuii lui Henric al IV-lea Academiei jocurilor florale din Toulouse, este recompensat cu o menţiune, fapt ce-l determină pe generalul Hugo să renunţe la cariera ştiinţifică pe care o preconiza fiului său şi să-l lase să-şi urmeze vocaţia literară. În luna decembrie Victor înfiinţează împreună cu fraţii săi revista literară „Le Conservateur littéraire". Lucrând la redactarea revistei, Victor Hugo învaţă diversele meserii şi sarcini, literare şi editoriale, legate de o astfel de activitate. Catolic şi monarhist, Victor Hugo încearcă să obţină ajutorul lui Chateaubriand.

1820 Publică în jurnalul său diverse articole şi poezii. Se face remarcat cu poezia *Ode sur la mort du duc de Berry* pentru care primeşte de la însuşi regele Ludovic al XVIII-lea o gratificaţie. Este îndrăgostit de tânăra Adèle Foucher dar părinţii fetei refuză să aprobe căsătoria din cauza situaţiei materiale nesigure a viitorului ginere.

1820 Apar „Les méditations" de Alphonse de Lamartine, prima culegere importantă de poezii lirice ale romantismului.

1821 O primă pierdere pentru tânărul de 19 ani, moartea mamei sale, Sophie Hugo. Începe să lucreze la romanul *Han d'Islande*.

1822 Apare un prim volum de poeme intitulat *Odes et poésies diverses*, destul de modest, cuprinzând piese „intime” şi piese „oficiale” în care se recunoaşte influenţa lui Chateaubriand şi a lui Lamartine, dar cu o importantă prefaţă în care sunt expuse idei fundamentale asupra unităţii poeziei şi esenţei ei. Volumul are un mare succes, fiind apreciat chiar de rege, care îi oferă poetului o pensie regulată. Hugo devine astfel poetul oficial al curţii şi are posibilitatea să se căsătorească cu Adèle, cu care va avea patru copii: Léopoldine (1824), Charles (1826), François (1828) şi Adèle (1830). Acest an fericit se încheie însă cu o tragedie. Fratele său Eugène, care prezenta semne de alienaţie mai demult, înnebuneşte şi este internat la ospiciu, unde rămâne până la sfârşitul vieţii (1837).

1823 La începutul anului apare romanul *Han d'Islande*. Colaborează la revista „La Muse Française”, un fel de organ al primului salon al romanticilor. Frecventează şi „Salon d'Arsenal” al lui Charles Nodier, unde întâlneşte pe Vigny, Lamartine şi numeroşi alţi poeţi şi critici literari.

1824 Atras de curentul vremii, Hugo se angajează prudent pe calea romantismului, dar, publicând un nou volum de versuri, *Nouvelles Odes*, declară în prefaţă că nu este nici clasic, nici romantic, ci „conciliator”. În toamnă, când apare un nou ziar, „Le Globe”, în jurul lui se adună o pleiadă de tineri, încă necunoscuţi, dar care vor forma gloria literaturii franceze: Stendhal, Mérimée, Sainte-Beuve, legând cu ultimul o strânsă prietenie.

1825 La 29 aprilie este numit Cavaler al Legiunii de Onoare. În luna mai asistă la Reims la încoronarea lui Carol al X-lea, scrie diverse poezii, în care se observă obsesia pentru personalitatea lui Napoleon, pe care îl va glorifica toată viaţa. În august face o călătorie cu prietenul său Nodier în Elveţia pentru a vizita Alpii.

1826 Publică un nou volum de versuri, *Odes et Ballades*, în care la vechile ode a adăugat un ciclu de balade ce reliefează una dintre trăsăturile caracteristice ale romantismului – inspiraţia pitorească şi reînvierea, în stil trubadur, a vechilor legende din evul mediu. În noua prefaţă afirmă funcţia socială a poetului.

Acum reface şi publică romanul *Bug Jargal*.

1826 Apare culegerea de versuri „Poèmes antiques et modernes” precum şi romanul „Cinq-Mars” de Alfred de Vigny ce-l consacră pe autor ca pe unul din principalii exponenţi ai romantismului.

1826–1831 Apar, editate chiar de autor, „Operele complete” ale lui François-René de Chateaubriand, cuprinzând scrierile ce au pus bazele romantismului încă de la începutul secolului (Atala, 1801; René, 1802 etc.).

1827 Cucerit definitiv pentru romantism, Victor Hugo îl va impune printr-o lovitură de teatru, în sensul propriu al cuvântului, căci publică o dramă în versuri, *Cromwell*, lipsită de valoare literară şi de nejucat dar care cuprinde o prefaţă memorabilă. Este atacul cel mai virulent la adresa clasicismului şi, în acelaşi timp, manifestul dramei romantice. Mutându-se într-o nouă locuinţă, în Rue Notre-Dame des Champes, Hugo deschide un salon literar pe care-l frecventează Musset, Balzac, Vigny, Nerval, Dumas, Sainte-Beuve, Gautier etc.

1829 Moare tatăl lui Victor Hugo, Léopold Hugo. Apare un nou volum de versuri, *Les Orientales*, unde se accentuează tendinţa spre pitoresc prin invocarea peisajelor exotice, o altă trăsătură a romantismului. Publică de asemenea romanul *Le dernier jour d’un condamné à mort*, un protest literar împotriva pedepsei cu moartea. Scrie drama *Marion Delorme*, a cărei reprezentare este interzisă de cenzura lui Carol al X-lea. Scrie drama *Hernani*.

1830 Are loc celebra bătălie pentru *Hernani*. Declarând încă din prefaţă că „romantismul nu este decât liberalismul în literatură” Hugo prefigura revoluţia politică ce avea să aibă loc cinci luni mai târziu, în iulie. În seara premierei studenţii, precum Gérard de Nerval şi Théophile Gautier, conduc asaltul contra „perucilor” şi asigură triumful dramei romantice în versuri în însăşi citadela clasicismului, la Comedia Franceză. La numai 28 de ani Victor Hugo cunoaşte o glorie puţin comună, fiind un idol al tineretului şi şeful incontestabil al noului curent literar, romantismul. Cenaclul din Rue Notre-Dame se destramă însă din cauza unei trădări neaşteptate. Bunul prieten Sainte-Beuve are legături ilicite cu Adèle, de care află şi Victor Hugo. Soţii vor continua să

locuiască împreună, în fapt fiind însă despărţiţi.

1830 În luna iulie are loc la Paris o răscoală populară, instigată de burghezie şi purtată de poporul muncitor. Ea duce la abdicarea regelui Carol al X-lea şi la instaurarea unei monarhii burgheze având-ul în frunte pe Louis-Philippe, duce de Orléans.

— Apare culegerea de versuri „Harmonies poétiques et religieuses” de Lamartine, moment important al liricii romantice.

— Este prezentată publicului „Simfonia fantastică” a lui Hector Berlioz, capodoperă a romantismului muzical francez.

— Apare „Le rouge et le noir”, primul roman important al lui Stendhal, în care romantismul este depăşit de analiza psihologică realistă.

— Apare romanul „Gobseck” al lui Honoré de Balzac, ce anunţă pe viitorul creator al romanului realist din grandiosul ciclu al Comediei umane.

1831 Apare romanul lui Victor Hugo *Notre-Dame de Paris*, ce marchează triumful romantismului în roman. Autorul dă aici toată măsura imaginaţiei şi măiestriei limbajului său, exploatând cu îndemânare gustul timpului pentru Evul Mediu. Tot acum apare volumul *Les Feuilles d’Automne* care deşi scris în mijlocul vâltorii politice, conţinea versuri intime dedicate familiei, căminului şi amintirilor tandre.

1831 Eugène Delacroix, şeful şcolii romantice franceze de pictură desăvârşeşte tabloul „La liberté guidant le peuple”, ce poate fi considerat un adevărat manifest pictural al spiritului revoluţionar de la 1830.

1831–1843 Apar cele şase volume ale „Istoriei Franţei” de Jules Michelet, cel mai de seamă istoric romantic francez.

1832 Victor Hugo scrie piesele *Le Roi s’amuse* şi *Lucrèce Borgia*, dintre care prima este reprezentată, dar este imediat interzisă. Victor Hugo se mută cu familia în Place Royale, unde va locui până la revoluţia din 1848, casă care este astăzi „Muzeul Victor Hugo”.

1833 Sunt reprezentate piesele *Lucrèce Borgia* şi *Marie Tudor*. Victor Hugo se îndrăgosteşte de actriţa Juliette Drouet, nu foarte talentată dar de care îl va lega o prietenie de ani de zile. Pusă într-

o situaţie delicată, aceasta va şti însă să se impună prin discreţie, tandreţe şi devotament pentru marele scriitor.
1833 Apar romanele „Indiana” şi „Lélia” cu care George Sand începe o prodigioasă activitate scriitoricească ce o va plasa în rândul marilor scriitori romantici.

1834 Este publicată drama „Lorenzaccio” de Alfred de Musset, una din cele mai reprezentative piese ale teatrului romantic.
1834 Victor Hugo publică un volum de eseuri, *Littérature et Philosophie Mêlées*, şi un roman, *Claude Gueux*, o primă formă a viitorului *Les Misérables*.

1835 Apare o nouă piesă în versuri, *Angelo, tyran de Padoue*, şi volumul de versuri *Les Chants du Crépuscule*, expresie a unei duble drame sentimentale (trădarea soţiei şi dragostea pentru Juliette) şi politică (inconsistenţa noului regim al lui Louis-Philippe I, în care nu vede o soluţie pentru Franţa).

1836 Apare volumul „La confession d’un enfant du siècle” de A. de Musset, importantă operă a romantismului francez.

1836–1839 Apar culegerile de articole „Critiques et portraits littéraires” cu care Sainte-Beuve inaugura o nouă metodă în critica literară: înţelegerea operei prin urmărirea biografiilor autorilor.

1836 Victor Hugo face o călătorie în Bretania, ce va fi descrisă în volumul de corespondenţă de călătorie *France et Belgique, Alpes et Pyrénées*. În acest timp foştii prieteni ai lui Victor Hugo şi tovarăşii săi de luptă pe baricadele romantismului, Vigny, Sainte-Beuve şi alţii, încep să-l atace în scris. Datorită atacurilor declanşate împotriva lui eşuează la prima propunere de numire ca membru al Academiei Franceze, fiind preferat Lamartine.

1837 Apare volumul de versuri *Les Voix Intérieures*, în care dă glas vocilor omului, naturii, evenimentelor şi trecutului.

1838 Se reprezintă drama în versuri, *Ruy Blas*, singura capodoperă în activitatea teatrală a lui Victor Hugo, ce obţine un răsunător succes. Întreprinde în lunile iulie-octombrie o lungă călătorie prin

Belgia şi Germania, urmând în linii mari traseul Rinului. Impresiile de călătorie vor forma prima parte a cărţii *Le Rhin*.

1839 Scrie drama *Les Jumeaux* şi călătoreşte împreună cu Juliette în Alsacia, Elveţia şi Provence, impresiile din această călătorie fiind adăugate şi ele în cartea despre Rin.

1840 Este propus a doua oară candidat pentru un loc la Academia Franceză dar este ales medicul şi fiziologul Pierre Flourens, o glorie a ştiinţei franceze. Publică volumul *Les Rayons et les Ombres*, de inspiraţie larg umană şi în care Victor Hugo defineşte mai limpede misiunea poetului.

1840 Apare nuvela „Colomba” de Prosper Mérimée, care face din autor maestrul incontestabil al nuvelei romantice de nuanţă realistă.

1841 Victor Hugo este ales în sfârşit membru al Academiei, cu 17 voturi pentru şi 15 împotrivă.

1842 Apare piesa istorică a lui Victor Hugo, *Les Burgraves*, inspirată de cele văzute în timpul călătoriilor făcute în anii 1838 şi 1839. Acum el face cunoscute şi impresiile culese în aceste călătorii sub forma unei culegeri de scrisori, *Lettres sur le Rhin* (3 volume), retipărită ulterior sub titlul *Le Rhin – Lettres à un ami* sau, pur şi simplu, *Le Rhin*.

1843 Acest an reprezintă o cotitură în viaţa lui Victor Hugo. Fiica cea mare, Léopoldine, măritată de curând cu Charles Vacquerie, se îneacă împreună cu soţul ei în timpul unei plimbări cu barca pe Sena. Tatăl află moartea din ziar în timp ce se întorcea cu Juliette dintr-o călătorie în Spania. Profund zguduit, el nu va mai scrie versuri lirice timp de 16 ani, după care va închina noua culegere amintirii fiicei sale. Eşecul în acest an al Burgravilor la Comedia Franceză îl îndepărtează temporar de teatru şi o determină pe Juliette Drouet să renunţe definitiv la cariera de actriţă şi să se consacre exclusiv marelui său prieten. Deturnat parţial de la literatură de tragedia morţii fiicei sale, Victor Hugo se consacră politicii. La început neîncrezător în domnia lui Louis-Philippe, el este cucerit de soţia prinţului moştenitor, Ducele de Orléans, o mare admiratoare a lui. Speranţele lui de a fi numit ministru

odată cu urcarea pe tron a prinţului moştenitor sunt spulberate de moartea prematură a acestuia în 1842.

Apare romanul „Cei trei muşchetari”, cea mai populară dintre cele 300 cărţi ale lui Alexandre Dumas, creatorul şi marele maestru al romanului istoric romantic.

1852 Fiind susţinut în continuare de Ducesa de Orléans, Victor Hugo este numit în acest an Pair de France intrând astfel de drept în Camera Pairilor. De la tribuna acestei înalte instituţii, Hugo îşi poate exprima ideile liberale, apărând de pildă drepturile Poloniei sau luptând pentru desfiinţarea pedepsei cu moartea.

1846–1851 În afara începerii unui nou roman, ce va deveni *Les Misérables*, activitatea literară este aproape complet abandonată de Victor Hugo în favoarea celei politice. În 1846 este numit provizoriu primar al unui cartier parizian, dar la alegerile generale nu reuşeşte să-şi menţină locul.

1848 Marele avânt revoluţionar ce a cuprins în acest an întreaga Europă se abate şi asupra Franţei unde, sub presiunea maselor populare dezlănţuite, regele Louis-Philippe este obligat să abdice. El renunţă la tron în favoarea nepotului său şi Hugo luptă din răsputeri pentru proclamarea Ducesei de Orléans ca regentă, inutil însă, căci este instaurată republica. În noul regim Hugo este ales deputat conservator în Adunarea Constituantă şi apoi în Adunarea Legislativă. El, sprijină puternic pe prinţul Louis-Napoleon pentru a ajunge preşedinte al republicii, dar dezamăgit că o dată cu luarea puterii nu a fost răsplătit acordându-i-se Ministerul Educaţiei, devine un adversar al prinţului, trecând în tabăra de extremă stângă. El atacă în discursuri şi în scris uneltirile noului preşedinte şi intenţia acestuia de a reinstaura regalitatea, fapt ce se confirmă prin lovitura de stat din 2 decembrie, 1851, când Napoleon dizolvă adunarea naţională şi se proclamă împărat sub numele de Napoleon al III-lea. Victor Hugo încearcă să organizeze rezistenţa populaţiei pariziene dar nu reuşeşte şi, ameninţat cu arestarea, fuge în Belgia. Aici începe lungul său exil care va dura 18 ani, până la căderea duşmanului său, Napoleon al III-lea.

1852–1855 Instalat la început la Bruxelles, Victor Hugo începe o vie

activitate de polemist şi pamfletar politic. El scrie *L'Histoire d'un Crime* în care este relatată lovitura de stat de la 2 decembrie, carte ce nu va vedea însă lumina tiparului decât în 1877, apoi un pamflet şi mai virulent, *Napoléon le Petit*. La cererea lui Napoleon al III-lea, autorităţile belgiene îl obligă să părăsească ţara, Victor Hugo instalându-se cu întreaga familie în insula engleză Jersey, pe malul oceanului, la Marine-Terrace. Aici continuă opera sa antinapoleoniană cu volumul de versuri *Les Châtiments*, satiră ironică în care îşi dezvăluie tot dispreţul pentru împărat. Volumul apare la Bruxelles în 1853 şi este răspândit clandestin în Franţa, înfierbântând pe republicani, ce recunosc în marele exilat pe şeful lor spiritual. Pe lângă activitatea politică, Hugo reia şi pe cea literară, scriind versuri lirice închinate amintirii fiicei dispărute atât de tragic. În timpul unei vizite făcute de o prietenă, doamna Delphine de Girardin, aceasta îl iniţiază pe Hugo în tainele spiritismului. Marcat de această experienţă, compune versuri halucinante cuprinse într-un fel de epopei filosofice în care abordează problema răului, *La fin de Satan* şi problema absolutului şi a infinitului, *Dieu*, ambele volume publicate postum. Tot acum compune şi versuri mai luminoase ce vor fi cuprinse în volumele *Les Quatre Vents de l'Esprit* şi *Toute la Lyre*.

1855–1870 Din cauza activităţii agitatorice, Victor Hugo este somat să părăsească insula. El se stabileşte în insula Guemsey la Houteville House, unde de fapt rămâne în exil voluntar, căci în urma unei amnistii date de Napoleon al III-lea în 1859 ar fi putut să se reîntoarcă în Franţa, ale cărei ţărmuri doar le zăreşte din domiciliul său. Rezidenţa aici va fi epoca cea mai fertilă a vieţii sale. Scrie mii de versuri, eseuri, piese de teatru. Dintre numeroasele volume scrise sau apărute acum sunt de subliniat *Les Contemplations*, reflex al unei filosofii în care se amestecă durerea pentru dispariţia fiicei sale, amărăciunea exilului, gândurile unui umanist, totul exprimat în cadenţa gravă, inspirată parcă de solitudinea şi austeritatea peisajului unei coaste aspre şi inospitaliere. Apoi ampla frescă *La Legende de Siècles*, o adevărată viziune asupra lumii şi umanităţii.

În 1862 apare marele roman *Les Misérables* la care lucra de mult timp. El are imediat un succes imens, fiind tradus în acelaşi an în germană, engleză, italiană, rusă. Apare şi în limba română în traducerea lui D. Bolintineanu, A. Zanne şi M. Costiescu, la

Bucureşti în anii 1862–1864.

În 1863 apare *V. Hugo raconté par un témoin de sa vie*, apoi în 1864, o vastă monografie *William Shakespeare*, în care dezbate mai curând problema geniului decât Shakespeare însuşi. Urmează alte două romane de succes, *Les Travailleurs de la Mer* (1866) inspirat din viaţa pescarilor alături de care trăia, precum şi *L'Homme qui Rit* (1869). Publică de asemenea versuri cum ar fi *Les Chansons des Rues et des Bois* (1865), scrie piese, cum ar fi *La grand'mère*, *Margarita* şi *L'Epée* şi chiar un *Paris-Guide*.

În ciuda exilului său este o glorie a Franţei, bucurându-se de onoruri acordate mai ales de străini. I se conferă diverse titluri onorifice, este invitat să participe la întruniri unde este numit de obicei preşedinte (de pildă la Geneva şi Lausanne în 1869). Face diverse călătorii, în Belgia şi Zeelanda.

În 1868 moare soţia sa, Adèle Hugo.

În perioada îndelungatei absenţe din Franţa aici au loc notabile mutaţii în domeniul literaturii şi artelor prin apariţia de noi curente ce marcau depăşirea romantismului.

1852 Apare volumul „Poèmes antiques” de Leconte de Lisle, cel ce va fi recunoscut de tânăra generaţie de poeţi postromantici ca şeful şcolii parnasianismului, curent literar al cărui suprem ţel era perfecţiunea formală.

— Este publicat volumul „Emaux et Camées” de Théophile Gautier, ce anunţă trecerea de la romantism la parnasianism.

1852–1854 În acest răstimp văd lumina tiparului principalele opere ale lui Gérard de Nerval din care îşi vor trage seva simbolismul şi suprarealismul.

1857 Apariţia romanului „Madame Bovary” de Gustav Flaubert marchează triumful realismului asupra romantismului, considerat desuet şi desprins de realitate.

— Apare volumul de versuri „Les Fleurs du Mal” de Charles Baudelaire, poet a cărui viziune stă la baza sensibilităţii moderne.

1866 Apare volumul „Poèmes Saturniens” de Paul Verlaine, poet adept la început al parnasianismului, dar care va evalua treptat spre o poezie de o muzicalitate sugestivă şi senzuală, ce ţine atât de impresionism cât şi de simbolism.

1867 Cu romanul „Thérèse Raquin”, Emil Zola începe aplicarea principiilor ştiinţifice în descrierea literară, punând bazele noului curent literar, naturalismul.

1870 La 4 septembrie 1870, în urma înfrângerii de la Sedan, cel de-al doilea imperiu cade şi se proclamă Republica. A doua zi, Victor Hugo revine la Paris după o absenţă de 18 ani, unde este primit cu aclamaţii încă de la gară de o mulţime entuziastă. Încep zilele grele ale asediului efectuat de trupele germane. Credincios crezului său că singura cale pentru o Europă fericită şi puternică este alianţa franco-germană, idee pentru care scrisese *„Les Burgraves”* şi *„Le Rhin”*, unde se găseşte, în Concluzii o vastă argumentare în acest sens, dă o proclamaţie trupelor germane cerând înţelegere şi împăcare şi îndurare pentru Paris, cerere rămasă evident fără ecou în faţa trupelor dezlănţuite. În timpul lungului asediu ocupă diverse funcţii, iar după armistiţiu este ales reprezentant în adunarea ce urma să stabilească condiţiile de pace, dar adoptând o poziţie de extremă stânga, îşi dă demisia. În momentele declanşării insurecţiei populare, află de moartea subită a fiului său Charles la Bordeaux. Îi îngroapă la Paris, apoi pleacă la Bruxelles să se ocupe de drepturile de moştenire ale acestuia. Se instalează la Bruxelles, apoi la Luxemburg, aşa că nu este implicat direct în evenimentele politice care au dus la constituirea şi apoi căderea Comunei din Paris. Protestează însă în scris împotriva prăbuşirii primului stat proletar.

1872 Revenit la Paris, redactează dosarul exilului său politic *Actes et Paroles* precum şi poemul *L’Année Terrible*, inspirat de dramaticele evenimente ce au dus la înfrângerea Franţei în 1870 şi la căderea Comunei.

1873 Moare cel de-al doilea fiu al său, François-Victor.

1874 Apare romanul istoric Quatre-Vingt-Treize, inspirat de asemenea din ideile revoluţionare şi care prezintă un episod al războiului din Vandeea.

1875 Apar primele două volume din *Actes et Paroles: Avant l’Exil* şi *Après l’Exil.*

1876–1880 După ce a eşuat în anii precedenţi în alegerile legislative, este numit acum senator pe viaţă. În această calitate intervine pentru a cere amnistierea comunarzilor. Prin activitatea sa neobosită pe tărâmul literaturii, al politicii şi al luptei pentru dreptate, Victor Hugo este recunoscut ca poet naţional şi scriitor popular, un om dăruit total ţării şi poporului, care îl divinizează şi-l idolatrizează.

În acest interval apare a treia serie din *Actes et Paroles*, *Depuis l'Exil*, prima parte din *Histoire d'un Crime* scrisă în 1851, apoi a doua parte, un volum, *Le Pape* precum şi numeroase volume de versuri: *La Pitié Suprême* (1879), a doua serie din *La Légende des Siècles* (1877), *L'Ane* (1880), *Religions et Religion* (1880) iar nepoţilor săi le dedică volumul scris mai demult dar care acum vede lumina tiparului, *L'Art d'être Grand-Père*. Scrie de asemenea drama în versuri *Torquemada*.

1880 Cu ocazia împlinirii unei jumătăţi de veac de la istorica reprezentaţie a piesei *Hernani*, la Comedia Franceză este sărbătorit printr-un spectacol de gală: pe scenă se află bustul lui încununat cu lauri, iar actriţa Sarah Bernard recită versuri omagiale scrise de François Coppée.

1881 Când marele scriitor intră în al 80-lea an al vieţii, populaţia Parisului organizează o manifestaţie de simpatie, defilând pe sub ferestrele locuinţei sale.

1882 Moare Juliette Drouet. Apare drama istorică *Torquemada*.

1885 La 22 mai moare, la vârsta de 83 ani, titanul literaturii franceze. Se organizează funeralii naţionale iar corpul neînsufleţit este purtat de o mulţime tăcută pe străzile Parisului. Sicriul este oprit sub Arcul de Triumf, apoi este depus în Panthéon, lăcaşul marilor eroi ai naţiunii franceze.

După 1885 – În decursul timpului sunt publicate nenumăratele manuscrise rămase de pe urma lui Victor Hugo, fără a mai pune la socoteală sutele de volume de reeditări, în mai toate limbile globului. Între publicaţiile postume sunt de citat volumele de versuri: *La fin du Satan* (1856), *Choses Vues* (1887), *Toute la Lyre*

(1888); dramele *Amy Robsart* (1889) şi *Les Jumeaux* (1889); poemul *Dieu* (1891); în 1896 se publică primul volum de corespondenţă, apoi urmează în 1898 cel de-al doilea volum şi volumele de versuri *Les Années Funèstes* (1898), *Choses Vues*, seria a doua (1900), *Dernières Gerbes* (1902), *L'Océan* (1942), *Tas de Pierre* (1942), volumul *Pierres (Vers et Proses)* (1951), *Strophes inédites, Trois cahiers de vers français: 1815–1818*, (1953), *Carnets intimes: 1870–1871* (1953), *Choses de la Bible: 1846* (1955).

În 1904 începe să apară ediţia definitivă şi completă a operei lui V. Hugo iar în 1925 ia fiinţă la Sorbona catedra de literatură „Victor Hugo”.

NOTĂ ASUPRA EDIŢIEI

Pentru traducere au fost confruntate trei ediţii ale cărţii „Le Rhin” de Victor Hugo şi anume: (1) Imprimerie P. Mouillot 13, Quai Voltaire – 55900 (fără an dar probabil înainte de 1900); (2) Editions Nelson, în două volume (fără an dar probabil din perioada interbelică); (3) Oeuvres Complètes tome 33, Edito-Service, Genève (fără an, dar probabil după 1960). Textul este identic în cele trei ediţii, în (3) fiind însă modernizate unele nume proprii. Din acest motiv pentru traducere a fost folosit ca text de bază (1).

Din textul francez nu au fost traduse două note infrapaginale de la scrisoarea XXVIII şi câte una de la Prefaţă şi de la Concluzii. De asemenea nu au fost traduse sumarele puse în fruntea fiecărui capitol în (2) şi (3) şi sub formă de tablă de materii în (1).

Principala dificultate întâmpinată de traducător a fost transcrierea numelor proprii, toponime şi omonime, venită din faptul că V.H. a dat toate numirile în franceză. În materie de toponime, pentru localităţile cu denumire dublă, germană şi franceză, V.H. a utilizat exclusiv numirile franceze, chiar dacă locul respectiv se afla atunci pe teritoriul german (Trèves pentru Trier). El a transpus în franceză chiar nume ce nu au o denumire curentă franceză, ca de pildă Sankt în Saint (Sankt-Goar în Saint-Goar) sau uneori a efectuat o transcriere fonetică, cum ar fi Brandenburg în Brandebourg.

Pentru versiunea românească transcrierea toponimelor a fost efectuată diferenţiat. În cea mai mare parte a cazurilor au fost lăsate numirile utilizate de V.H., corectarea şi actualizarea lor fiind făcută în note, cu excepţia cuvintelor în care apar vocalele germane ő şi ü pentru care a fost efectuată corectura chiar în text (de pildă Königsstuhl în loc de Koenigsstuhl sau Münster în loc de Munster).

Pentru localităţile cu nume consacrate în limba română au fost utilizate acestea. Este cazul cu Cologne = Köln = Colonia, Mayence = Mainz = Maienţa. Pentru Bâle a fost utilizată forma germană Basel, intrată în uzajul limbii române.

În ce priveşte omonimele, au fost utilizate formele curente în limba română: pentru Louis, Ludovic; pentru Guillaume, Wilhelm; pentru Othon (sau Otton), Otto; pentru Jacques, Iacob. Numele de François a fost transformat în Francisc, Rupert în Ruprecht, Didier în Dietrich, iar Philippe în Filip.

Cartea lui V.H. este plină de referiri la elemente istorice, mitologice,

arheologice, de ştiinţe ale naturii, de istoria artei, arhitectură, religie etc. Deoarece multe din ele nu fac parte din bagajul obişnuit de cunoştinţe ale omului modern, am crezut că este necesar a da unele informaţii suplimentare, mai ales în cazurile în care necunoaşterea elementului citat face imposibilă înţelegerea textului lui V.H. Astfel de informaţii sunt date în notele de la sfârşitul volumului. În general nu se dau informaţii pentru personaje foarte cunoscute, cum ar fi Homer, Cervantes sau Shakespeare, deşi în general s-a încercat să se dea detalii asupra tuturor persoanelor menţionate în carte, fiind trecute cu vederea doar cele complet neînsemnate. În mod deosebit s-a insistat pe nume şi întâmplări, evenimente şi date istorice, citate dar neexplicate de V.H., pe nume de oameni de ştiinţă şi cultură, artişti, istorici, scriitori. Sunt date explicaţii şi pentru numele şi citările din mitologie, pentru denumirile geografice ieşite din uz, pentru numele latine de plante şi animale.

Bun cunoscător al artei şi arhitecturii, V.H. face ample descrieri de monumente istorice, utilizând un limbaj tehnic avansat. Pentru înţelegerea celor expuse a fost alcătuit un glosar de termeni de arhitectură şi istoria artei, în text fiind indicată cu un asterisc prima apariţie a termenului respectiv. Termenii sunt aşezaţi în ordine alfabetică, uşurând regăsirea lor.

Cuvintele şi expresiile date de V.H. în altă limbă decât cea franceză (latină, germană, engleză, spaniolă, catalană) sunt lăsate ca atare în text, traducerea fiind dată în notă infrapaginală.

Cartea este ilustrată cu desenele tipărite în (1), ediţie din care au fost selecţionate numai cele al căror autor este însuşi V.H.

PREFAŢA

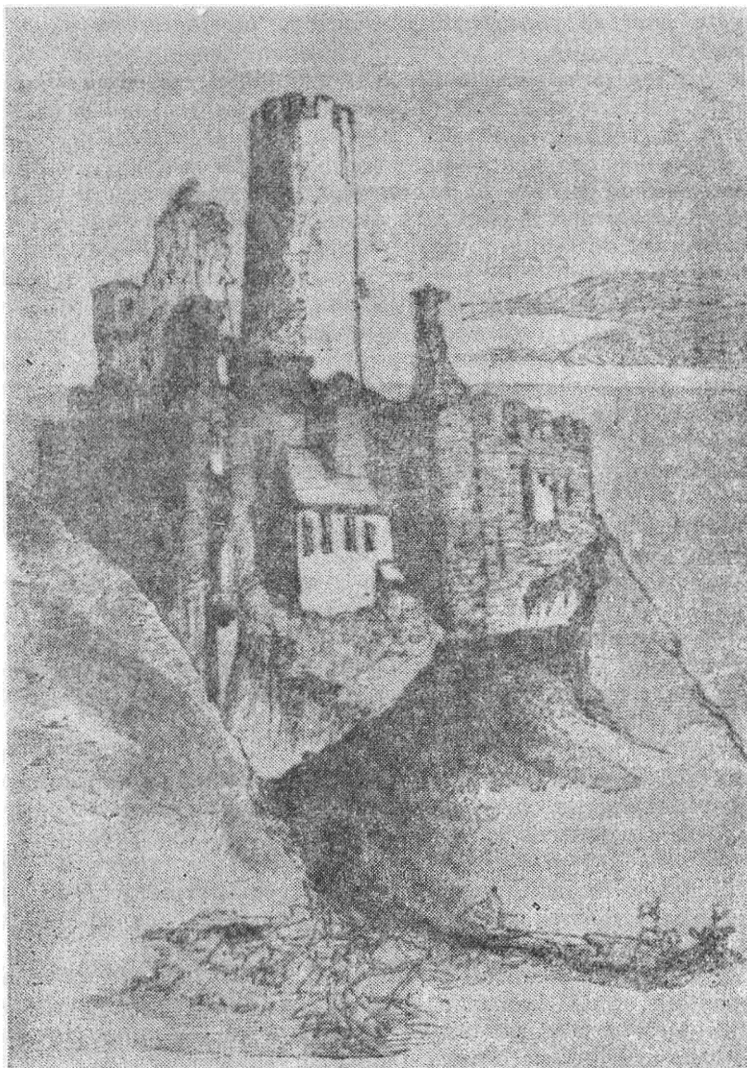
Acum câţiva ani, un scriitor, cel care a scris aceste rânduri, călătorea fără să aibă alt ţel decât să vadă copacii şi cerul, două lucruri care la Paris aproape că nu se mai pot vedea. Era singurul lui scop, aşa cum vor observa cititorii ce vor binevoi să răsfoiască paginile cărţii. Şi tot mergând înainte, aproape la întâmplare, a ajuns pe malurile Rinului.

Întâlnirea cu acest mare fluviu a determinat ceea ce niciun alt incident din călătorie nu-i inspirase până în acea clipă, dorinţa de a vedea şi de a observa într-un scop determinat. Ea a fixat mersul rătăcitor al ideilor, a imprimat o semnificaţie precisă excursiei sale, la început capricioasă, şi a dat un miez studiilor întreprinse, într-un cuvânt, l-a făcut să treacă de la visare la gândire.

Rinul este un fluviu despre care toată lumea vorbeşte şi pe care nimeni nu-l cercetează, pe care toată lumea îl vizitează şi pe care nimeni nu-l cunoaşte, pe care-l vezi în treacăt şi pe care-l uiţi în fugă, peste care toate privirile trec uşor şi pe care nicio minte nu-l aprofundează. Şi totuşi, ruinele lui stimulează imaginaţiile elevate, destinul lui preocupă minţile serioase; şi acest minunat fluviu lasă ochiului de poet, ca şi ochiului de pictor, să întrevadă, sub transparenţa valurilor lui, trecutul şi viitorul Europei.

Scriitorul nu a putut să reziste tentaţiei de a examina Rinul sub acest dublu aspect. Contemplarea trecutului în monumentele care mor şi prevederea viitorului din rezultantele probabile ale faptelor vii, corespundeau firii lui de amator de antichităţi şi de visător. Şi-apoi, negreşit, într-o bună zi, poate curând, Rinul va reprezenta problema conflictuală a continentului. De ce să nu ne îndreptăm gândurile ceva mai devreme spre el? Chiar dacă eşti dăruit în aparenţă mai cu sârg unei alte preocupări, nu mai puţin importante, nu mai puţin fecunde, dar mai libere în timp şi spaţiu, trebuie să accepţi uneori şi anumite subiecte austere ale gândirii, atunci când ele ţi se impun. Căci dacă trăieşte cât de cât într-una din epocile hotărâtoare ale civilizaţiei, cel ce se numeşte poet se contopeşte obligatoriu cu toate, cu viaţa, cu istoria, cu filosofia, cu oamenii, cu evenimentele, şi el trebuie să fie oricând gata să înfrunte atât problemele practice cât şi pe celelalte. Trebuie să ştie la nevoie să facă un serviciu şi să pună mâna să muncească. Sunt zile în care fiecare locuitor trebuie, să fie soldat, în care orice pasager trebuie să fie marinar. În marele şi ilustrul veac în care ne aflăm, faptul că din prima zi n-ai dat înapoi în faţa grelei misiuni a scriitorului,

înseamnă că ţi-ai impus legea de a nu da înapoi nicicând.

A guverna naţiuni înseamnă a-ţi asuma o responsabilitate; a vorbi minţilor înseamnă a-ţi asuma alta; şi oamenii inimoşi, cât de plăpânzi ar fi, de îndată ce-şi asumă o sarcină, o fac serios. Să culeagă fapte, să vadă lucrurile cu proprii ochi, să aprecieze greutăţile, să coopereze, dacă poate, la soluţii este însăşi condiţia misiunii scriitorului, dacă e sincer înţeleasă. Nu se cruţă, caută, încearcă să înţeleagă; şi, după ce a

înţeles, se străduie să explice. El ştie că perseverenţa este o forţă. Şi această forţă poate fi întotdeauna adăugată slăbiciunii sale. Picătura de apă care cade de pe stâncă străpunge muntele; de ce oare picătura ce cade dintr-o minte n-ar străpunge marile probleme ale istoriei?

Scriitorul care vorbeşte aici s-a dăruit, deci, cu toată conştiinţa şi cu tot devotamentul operei grave care i-a stat în faţă; şi, după trei luni de cercetări, într-adevăr foarte diferite, i s-a părut că din această călătorie de arheolog şi de curios, din recolta lui de poezie şi de amintiri, poate aduce idei imediat utile ţării sale.

Cercetări foarte diferite, cuvântul este exact; dar el nu-i folosit aici într-un sens peiorativ. Tot căutând să sondeze problema viitorului pe care o oferă Rinul, autorul nu se ascunde, şi de fapt se va observa că cercetarea trecutului l-a preocupat, nu mai profund, ci mai stăruitor. Este de altfel de înţeles. Trecutul se află acolo, în ruine; viitorul, numai în germene. N-ai decât să deschizi fereastra spre Rin şi vezi trecutul; ca să vezi viitorul, trebuie să deschizi o fereastră în tine însuţi.

Cât priveşte prezentul, călătorul a putut încă de pe atunci să constate două lucruri: primul, că Rinul este mult mai francez decât o cred germanii; al doilea, că germanii sunt mult mai puţin ostili decât o cred francezii.

Această dublă convingere, definitiv căpătată şi de neclintit fixată, a devenit pentru scriitor unul dintre punctele de plecare ale cercetării problemei.

Totuşi, feluritele lucruri pe care, în timpul acestei excursii, scriitorul le-a simţit sau le-a observat, le-a învăţat sau le-a ghicit, le-a căutat sau le-a găsit, le-a văzut sau le-a întrevăzut, el le-a aşternut pe drum în scrisori al căror aspect, foarte natural şi foarte naiv, trebuie explicat cititorilor. E un vechi obicei la el, datând de vreo doisprezece ani. De fiecare dată când pleacă din Paris, el lasă acolo un prieten adevărat şi drag, ţintuit în marele oraş de îndatoriri de fiece clipă, ce de-abia îi îngăduie să ajungă la casa lui de la ţară, la patru leghe de barieră. Acest prieten, care din tinereţea lor comună vroia din toată inima să fie alături de scriitor în tot ce face şi visează, pretinde de la prietenul său absent scrisori lungi, iar prietenul absent i le scrie. Ce conţin, se va vedea imediat: spovedania zilnică, cum a fost timpul, cum a apus soarele ieri, ce seară frumoasă sau ce dimineaţă ploioasă a fost; caleaşca în care s-a urcat, diligenţa sau căruţa; firma de la han, înfăţişarea oraşelor, forma pe care o avea un copac pe drum, convorbirile din diligenţă sau de pe imperiala ei; vizitarea unui mormânt celebru, întâlnirea cu o mare amintire, explorarea unui mare

edificiu, catedrală sau bisericuţă de sat, căci bisericuţele de sat nu sunt mai puţin mari decât catedralele, Dumnezeu aflându-se şi într-una şi în cealaltă; toate zgomotele care se aud, culese de ureche şi tălmăcite de visare, dangătul clopotelor, bătaia nicovalei, pocnetul de bici al vizitiului, strigătul auzit în pragul unei închisori, cântecul fetei, înjurătura soldatului; imaginea tuturor ţinuturilor întretăiate în fiece clipă de frânturi din acea blândă ţară a fanteziei despre care vorbeşte Montaigne, în care visătorii zăbovesc bucuroşi; mulţimea de aventuri ce i se întâmplă, nu călătorului, ci minţii sale. Cu un cuvânt, totul şi nimic, scrisorile fiind mai degrabă jurnalul unei gândiri decât cel al unei călătorii.

Şi în timp ce trupul se mută din loc, mulţumită drumului de fier, diligenţei sau vaporului, imaginaţia se deplasează şi ea. Capriciul gândirii trece fără nave peste mări, fără pod peste fluvii şi fără poteci peste munţi. Mintea oricărui visător se încalţă cu cizme de şapte leghe. Aceste două călătorii, contopite una într-alta, iată ce conţin aceste scrisori.

Călătorul a mers pe jos toată ziua, adunând, primind sau recoltând idei, himere, incidente, senzaţii, viziuni, istorisiri, judecăţi, realităţi, amintiri. Pe înserat, intră într-un han şi, în timp ce i se pregăteşte cina, cere o pană, cerneală şi hârtie, se aşază cu coatele pe colţul unei mese şi scrie. Fiecare dintre scrisorile lui este sacul în care-şi goleşte ceea ce mintea lui a strâns peste zi, şi în acest sac, fără nicio tăgadă, se află adeseori mai mulţi bănuţi decât monede.

Când se întoarce la Paris îşi revede prietenul şi nici că se mai gândeşte la jurnalul lui.

Aşa a scris de doisprezece ani o groază de scrisori despre Franţa, Belgia, Elveţia, Ocean şi Mediterana şi le-a uitat. Aşa le-a uitat chiar şi pe cele scrise de pe Rin, când, anul trecut, prin forţa împrejurărilor, şi-a adus aminte de ele din cauza unei înlănţuiri de fapte ce trebuie prezentată aici.

Ne amintim că acum şase sau opt luni s-a agitat dintr-o dată problema Rinului. Minţi, excelente şi nobile de altfel, au provocat în Franţa o controversă, destul de vie la acea epocă, şi, imediat, cum se întâmplă aproape totdeauna, s-au format două partide opuse, două partide extreme. Unii au considerat tratatele din 1815 ca un fapt împlinit şi, ca urmare, au lăsat malul stâng al Rinului Germaniei, nemaicerându-i decât prietenia; ceilalţi mai protestatari ca niciodată împotriva tratatelor din 1815, şi pe bună dreptate, după părerea noastră, au cerut cu violenţă malul stâng al Rinului şi au respins

prietenia Germaniei[1]. Primii sacrificau Rinul pentru pace; ceilalţi sacrificau pacea pentru Rin. Dacă ne gândim bine şi unii şi ceilalţi aveau şi n-aveau dreptate. Între aceste două păreri exclusive şi diametral opuse, ni s-a părut că este loc şi pentru o părere împăciuitoare. Să se menţină drepturile Franţei fără a răni naţionalitatea germană. Aceasta era frumoasa problemă căreia, cel care scrie aceste rânduri a crezut că i-a întrevăzut soluţia în drumul lui pe Rin. O dată ce a apărut ideea, ea i s-a impus nu numai ca o părere, ci ca o îndatorire. Şi, orice îndatorire trebuie împlinită. Atunci când o problemă care interesează Europa, adică întreaga omenire, este obscură, oricât de puţină lumină ai avea, trebuie să, comunici această lumină. Judecata omenească, ca şi legea spartană, te obligă, în anumite cazuri, să-ţi exprimi părerea. Şi atunci scriitorul s-a apucat să scrie întrucâtva fără preocupare literară, ci numai cu sentimentul simplu şi sever al datoriei de împlinit, cele o sută de pagini ce încheie această carte hotărându-se să le dea la lumină.

În clipa în care trebuiau să apară, îşi făcu un scrupul. Ce semnificaţie vor avea aceste pagini, desprinse de toată munca ce-o depusese autorul în epoca cercetării Rinului? Nu va fi oare ceva brusc şi ciudat în apariţia acestei broşuri speciale şi neaşteptate? Nu ar trebui oare autorul să înceapă prin a povesti că a vizitat Rinul? Atunci lumea nu s-ar mai mira, şi pe bună dreptate, că el, poet prin năzuinţe, arheolog din simpatie, n-a văzut în Rin decât o problemă de politică internaţională. Să lămureşti printr-o paralelă istorică o problemă contemporană, poate fi fără îndoială foarte folositor; clar Rinul, acest fluviu unic pe lume, nu merita oare osteneala de a fi văzut puţin pentru el însuşi şi prin el însuşi? N-ar fi oare cu adevărat inexplicabil ca autorul să fi trecut prin faţa catedralelor fără să fi intrat, prin faţa cetăţilor fără să fi urcat în ele, prin faţa ruinelor fără să le fi privit, prin faţa trecutului fără să-l fi cercetat, prin faţa visării fără a se fi cufundat în ea? Nu este oare o îndatorire pentru un scriitor, oricare ar fi el, să fie necontenit credincios sieşi, *et sibi constet*, să nu se manifeste altfel de cum este cunoscut şi să nu ajungă altminteri decât se aşteaptă cititorii? Procedând altfel, n-ar însemna oare să-şi deruteze publicul, să supună îndoielii şi presupunerilor, însăşi realitatea călătoriei, şi, ca urmare, să micşoreze încrederea în ea?

Aceasta i s-a părut autorului grav. Să micşorezi încrederea atunci când o ceri mai mult ca oricând; să semeni îndoială asupra ta, mai ales când iei cuvântul pentru ceea ce-ţi închipui că este o datorie, înseamnă a nu-ţi atinge ţelul.

Scriitorului i-au venit atunci în minte scrisorile pe care le scrisese în timpul călătoriei sale. Le citi din nou şi recunoscu că, prin însăşi realitatea lor, ele constituiau punctul de sprijin firesc şi de netăgăduit al concluziilor sale în chestiunea Rinului; că familiaritatea anumitor amănunte, că migala anumitor imagini, că personalitatea anumitor impresii erau o dovadă în plus; că toate aceste lucruri adevărate se vor alătura ca nişte contraforturi la cauza dreaptă. Sub un anumit raport însă, pentru anumite minţi sobre, călătoria visătorului, cu amprenta capriciului, şi poate impregnată de poezie, putea vătăma autorităţii gânditorului; pe de altă parte, un text prea sever risca să fie mai puţin eficace. Dar cum ţelul acestei publicaţii, din nefericire insuficientă, era să rezolve amical o chestiune de ură, chiar şi cea mai tainică şi mai ascunsă gândire a scriitorului împărtăşită cititorului putea avea darul să câştige încrederea lui, ceea ce deja ar fi un mare pas. Chiar dacă cititorul nu va îmbrăţişa concluziile cărţii, viitorul se va însărcina, poate, cu restul.

Iată motivele imperioase care l-au determinat pe autor să dea la lumină scrisorile şi să ofere publicului cartea despre Rin în loc de suta de pagini din *Concluzii*.

Dacă autorul ar fi publicat corespondenţa într-un scop pur personal, i-ar fi adus probabil modificări însemnate; ar fi suprimat multe amănunte; ar fi şters de pretutindeni intimitatea şi zâmbetul; ar fi extirpat şi plivit cu grijă pe „eu”, această iarbă rea ce creşte mereu sub pana scriitorului dedat efuziunilor familiare; ar fi renunţat, poate, în întregime, din cauza sentimentului însuşi al inferiorităţii sale, la forma epistolară, pe care, după părerea sa, numai marile minţi au dreptul de a o folosi faţă de public. Dar din punctul de vedere explicat, modificările ar fi fost nişte falsificări; aceste scrisori, deşi în aparenţă cam străine de *Concluzii*, devin întrucâtva un fel de piese justificative; fiecare dintre ele este un certificat de călătorie, de trecere şi de prezenţă; „eu” este aici o afirmaţie. A-l modifica înseamnă a înlocui adevărul cu ficţiunea literară, şi prin aceasta a micşora încrederea cititorului deci, a rata ţelul.

Nu trebuie să se uite că aceste scrisori, care nu vor avea poate nici doi cititori, sunt aici pentru a sprijini un cuvânt de împăcare oferit celor două popoare. În faţa unui ţel atât de mare, ce mai contează micile cochetării şi rafinamentele de toaletă literară! Podoaba lor este adevărul.

Scriitorul s-a hotărât deci să le publice aproape întocmai cum au fost scrise.

Zice „aproape întocmai”, căci nu vrea să ascundă faptul că a făcut totuşi nişte eliminări şi nişte modificări, dar aceste schimbări nu au nicio importanţă pentru public. De fapt, în cea mai mare parte, nu au alt scop decât să evite repetările, să cruţe nişte terţe persoane, nişte indiferenţi, nişte necunoscuţi pe care i-a întâlnit, când de o jignire, când de o indiscreţie, când de neplăcerea de a se recunoaşte. Puţin îi pasă publicului, de pildă, că toate sfârşiturile de scrisori, dedicate unor amănunte de familie, au fost suprimate; puţin îi pasă că locul unde s-a produs un accident oarecare, o roată stricată, un incendiu la un han etc., a fost sau nu schimbat. Esenţialul este că autorul poate spune *„aceasta este o carte de bună credinţă”* căci forma şi fondul scrisorilor au rămas neschimbate. La nevoie, s-ar putea arăta, curioşilor toate piesele jurnalului de călătorie, cu timbre autentice şi cu data poştei.

Venind din partea unor mari scriitori, şi este inutil să cităm aici exemple ilustre, căci le ştim cu toţii, genul epistolelor de confidenţe are un farmec extraordinar: stilul frumos dă viaţă întregului; venind din partea unui simplu trecător, o repetăm, ele nu au decât valoarea sincerităţii. Pentru această calitate, şi doar pentru ea, ele pot fi uneori preţioase. Alături de corespondenţele călugărului de Saint-Gall, ale burghezului din Paris sub Filip August, ale lui Jean de Troyes[2] etc., scrisorile intră în categoria materialelor utile, de consultat; şi, ca documente cinstite şi serioase, astfel de scrisori au uneori onoarea de a ajuta filosofia şi istoria la caracterizarea spiritului unei epoci şi a unei naţiuni la un moment dat. Dacă autorului i-ar fi cu putinţă să aibă vreo pretenţie de la această carte, n-ar putea-o avea decât pe aceasta.

Să nu se caute în ea nici aventuri dramatice, nici incidente pitoreşti. Aşa cum autorul explică încă din primele pagini ale cărţii, el călătoreşte singuratic, fără alt ţel decât să viseze mult şi să mai şi gândească puţin. În tăcutele excursii el a luat două cărţi vechi sau, dacă i se îngăduie să se citeze pe sine, a luat cu el doi prieteni vechi, Virgiliu şi Tacit: Virgiliu, adică toată poezia ce ţâşneşte din natură; Tacit, toată gândirea ce naşte din istorie.

Şi apoi, aşa cum se cuvine, el rămâne mereu şi pretutindeni retras în tăcere şi umbră, ceea ce-i favorizează observaţia. Şi aici, sunt necesare însă câteva cuvinte explicative. Se ştie că prodigioasa sonoritate a presei franceze, atât de puternică, atât de fecundă şi de altfel atât de utilă, dă celor mai mici nume literare ale Parisului un răsunet care nu-i îngăduie scriitorului, chiar celui mai umil şi mai neînsemnat, să creadă că în afara Franţei este cu desăvârşire necunoscut. În această situaţie, observatorul, oricare ar fi el, şi care a fost cât de cât obiect de

publicitate, trebuie, dacă vrea să-şi păstreze deplina libertate de gândire şi acţiune, să-şi păzească incognito-ul, ca şi cum ar fi cineva, şi anonimatul, ca şi cum ar fi o mare personalitate. Aceste precauţii, care asigură călătorului beneficiul umbrei, şi le-a luat şi autorul în timpul excursiei sale pe malurile Rinului, deşi, cu siguranţă, au fost inutile pentru el, părându-i chiar ridicol să le ia. Astfel, el a putut să-şi strângă notele în voie şi în toată libertatea, fără ca nimic să-i stânjenească curiozitatea sau gândirea în timpul acestei plimbări fanteziste, pe care, credem că am arătat-o îndeajuns, o îngăduie din plin hanurile şi mesele la întâmplare, şi în care s-a împăcat la fel de bine cu o droşcă hodorogită, cu banchetele diligenţei şi cu puntea vasului cu aburi.

Cât despre Germania, care în ochii lui este colaboratoarea firească a Franţei, el crede, în consideraţiile finale ale cărţii, că a apreciat-o în chip just şi că a văzut-o aşa cum este. Niciun cititor să nu se oprească la cele două sau trei cuvinte maliţioase, presărate ici-colo în scrisori, şi păstrate din scrupule de sinceritate; autorul neagă cu energie orice intenţie de ironie. El nu ascunde că Germania este una din ţările pe care le iubeşte şi una dintre naţiunile pe care le admiră. Are un simţământ aproape filial pentru această nobilă şi sfântă patrie a tuturor marilor gânditori. Şi dacă n-ar fi francez, ar fi vrut să fie german.

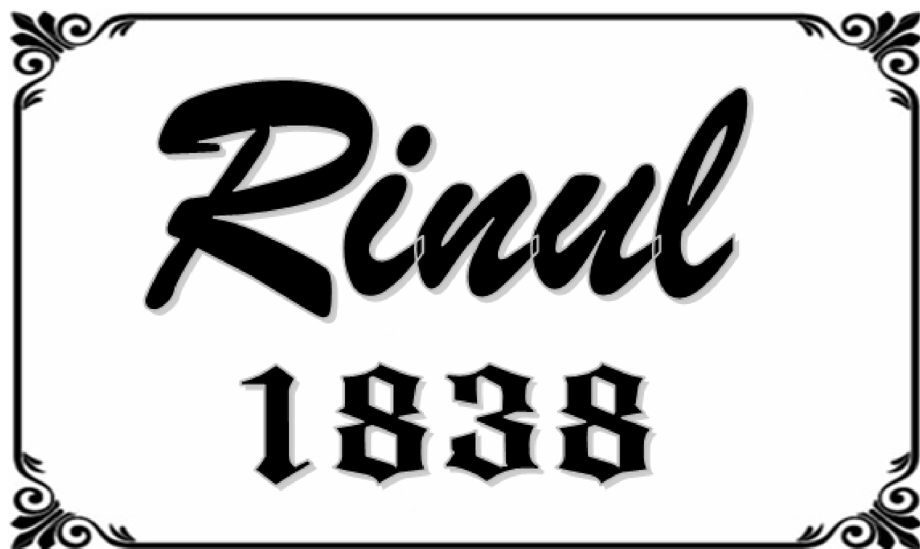
Autorul nu crede că trebuie să termine prezenta introducere fără să împărtăşească cititorilor lui un ultim scrupul. În clipa în care se sfârşea

tipărirea acestei cărţi, şi-a dat seama că nişte întâmplări foarte recente şi care, chiar în aceste momente, preocupă Parisul, păreau să dea valoarea unei aplicaţii directe a două rânduri din paragraful al XV-lea al *Concluziilor*.

Or, autorul, care a avut întotdeauna drept ţel mai mult să potolească decât să stârnească, s-a întrebat dacă n-ar fi fost bine să şteargă aceste două rânduri. După ce a chibzuit, s-a hotărât să le păstreze. Ajunge să se examineze data la care au fost scrise rândurile pentru a se vedea că, dacă existase ceva în mintea autorului la acea epocă, era poate o previziune şi nici într-un caz nu putea fi vorba de o aplicaţie. Dacă ne referim la faptele generale ale timpului, se va vedea că această previziune reiese din ele, chiar în forma precisă pe care i-a dat-o întâmplarea. Admiţând că aceste două rânduri au vreun sens, nu ele sunt cele care se suprapun peste evenimente, ci evenimentele sunt cele care le-au succedat. Şi nu există scriitor, cât de cât cugetător, căruia să nu i se fi întâmplat aşa ceva. Câteodată, tot studiind prezentul, afli ceva ce seamănă cu viitorul. Autorul a lăsat aşadar aceste două rânduri la locul lor, tot aşa cum se hotărâse să lase în culegerea *Frunze de toamnă* versurile având titlul *Visarea unui trecător despre un rege*, mic poem scris în luna iunie a anului 1830 şi care anunţa revoluţia din iulie.

În ce priveşte această carte, autorul nu mai are nimic de spus. Dacă nu s-ar sustrage, prin redusa lui valoare, de la onoarea asimilărilor şi comparaţiilor, autorul nu s-ar putea împiedica să nu atragă atenţia că această scriere, care are drept subiect un fluviu, printr-o bizară coincidenţă, s-a creat de la sine în mod spontan şi foarte firesc după chipul şi asemănarea lui. Începe ca un pârâu, străbate o râpă pe lângă un pâlc de colibe, pe sub un podeţ arcuit; trece pe lângă hanul din sat, pe lângă turma de pe pajişte, pe lângă găina din tufiş şi pe lângă ţăranul de pe potecă; apoi se îndepărtează; atinge un câmp de luptă, o câmpie celebră, un oraş mare; se umflă, se înfundă în negurile zărilor, reflectă catedrale, vizitează capitale, trece peste graniţe, şi după ce a oglindit copaci, câmpii, stele, biserici, ruine, locuinţe, bărci şi corăbii, oameni şi idei, poduri care leagă două sate şi poduri care leagă două naţiuni, întâlneşte în sfârşit, ca un ţel al drumului lui şi la limita uriaşă a lărgirii lui, dublul şi adâncul ocean al prezentului şi al trecutului, politica şi istoria.

Paris, ianuarie 1842.
(Victor Hugo)

Rinul
1838

Scrisoarea I

DE LA PARIS LA FERTÉ-SOUS-JOUARRE

La Ferté-sous-Jouarre, iulie 1838

Aşa cum ţi-am scris, dragă prietene, am plecat din Paris alaltăieri dimineaţa, cam pe la ora unsprezece. Am ieşit pe drumul spre Meaux şi am lăsat la stânga Saint-Dénis, Montmorency şi capătul dealurilor de la S.P. În clipa aceea am avut un gând bun şi duios pentru voi toţi; şi mi-am aţintit privirile asupra acelei moviliţe întunecate din fundul câmpiei, până în clipa în care o cotitură a drumului mi-a ascuns-o brusc.

Îmi cunoşti gustul pentru marile călătorii, făcute pe îndelete, fără oboseală, fără bagaj, cu cabrioleta, singur cu vechii mei prieteni din copilărie, Virgiliu şi Tacit. Aşa că vezi în ce tovărăşie sunt.

Am luat-o pe drumul spre Châlons, întrucât îl cunosc pe cel spre Soissons pe care l-am făcut acum câţiva ani, şi care, mulţumită demolărilor, nu mai prezintă astăzi decât un interes mediocru. Nanteuil-le-Haudouin[3] şi-a pierdut castelul construit sub Francisc I. Villers-Cotterets a transformat în azil de săraci măreţul conac al ducelui de Valois şi acolo, ca aproape peste tot, sculpturile şi picturile, întregul spirit al Renaşterii, întreaga graţie a veacului al XVI-lea au dispărut ruşinos sub răzuială şi spoială. Dammartin a ras de la sol uriaşul său

turn din vârful căruia se vedea bine Montmartre de la o distanţă de nouă leghe, şi a cărui mare crăpătură verticală dăduse naştere proverbului pe care nu l-am înţeles niciodată prea bine: *Seamănă cu castelul din Dammartin care crapă de râs*. Văduvit de vechea sa fortăreaţă în care episcopul de Meaux, atunci când se certa cu contele de Champagne, avea dreptul să se refugieze împreună cu şapte oameni din suită, Dammartin nu mai dă naştere la proverbe şi nici la altceva decât la eventuale însemnări literare, ca aceasta de pildă, pe care am copiat-o textual, când am trecut pe acolo, din nu ştiu ce cărţulie locală aflată pe masa de la han: „DAMMARTIN (Seine şi Mame), orăşel pe un deal. Se fabrică dantelă. Hotel: *Sainte-Anne*. Curiozităţi: biserica parohială, hala, 1 600 de locuitori".

Puţinul timp pentru cină pe care s-a milostivit să ni-l dea acest tiran al diligenţelor care este surugiul, nu mi-a îngăduit atunci să verific cât era de adevărat că cei 1.600 de locuitori ar fi nişte curiozităţi.

Aşa că am luat-o pe la Meaux.

Între Claye şi Meaux, pe cel mai frumos timp şi pe cel mai frumos drum din lume, roata de la cabrioletă s-a stricat. Ştii că fac parte dintre oamenii care-şi *continuă drumul:* cabrioleta a renunţat la mine, am renunţat şi eu la ea. Tocmai trecea o mică diligenţă, diligenţa Touchard. Nu mai avea decât un loc liber, l-am luat, şi zece minute după accident, îmi „continuam drumul", cocoţat pe imperială între un cocoşat şi un jandarm.

Şi iată-mă acum la Ferté-sous-Jouarre, orăşel drăguţ pe care-l văd bucuros a patra oară, cu cele trei poduri, cu insulele încântătoare, cu vechea moară în mijlocul râului, legată de mal prin cinci arcade, şi cu frumosul lui pavilion de pe vremea lui Ludovic al XIII-lea[4], despre care se zice că a aparţinut ducelui de Saint-Simon[5], dar care astăzi se urâţeşte pe zi ce trece în mâinile unui băcan.

Dacă într-adevăr dl. De Saint-Simon a stăpânit bătrânul lăcaş, mă îndoiesc că domeniul unde s-a născut la Ferté-Vidame să fi avut un aspect mai boieresc şi mai mândru, şi să fi fost mai bine construit pentru a-i încadra trufaşu-i chip de duce şi pair[6] decât fermecătorul şi severul castel de la Ferté-sous-Jouarre.

E o vreme minunată de călătorie. Câmpiile sunt pline de secerători. Sfârşesc secerişul. Ici-colo clădesc căpiţe mari, care, când sunt pe jumătate gata, seamănă cu piramidele spintecate ce le întâlneşti în Siria. Grâul secerat, aşezat pe coastele dealurilor imită spinarea zebrelor.

Tu ştii, prietene, că nu evenimentele sunt ceea ce caut eu într-o

călătorie, ci ideile şi senzaţiile; aşa că noutatea obiectelor mi-ajunge. Şi, de altfel, mă mulţumesc cu puţin. Cu condiţia să am copaci, iarbă, aer proaspăt, drum în faţă şi în urma mea, toate îmi plac. Dacă regiunea este netedă, îmi plac zările largi. Dacă este unduită, îmi plac peisajele neaşteptate şi în vârful fiecărui urcuş aflu câte unul. Adineauri, am văzut o vale încântătoare. La dreapta şi la stânga, două frumoase fantezii ale pământului, două dealuri mari pe care se întretaie ogoare şi o groază de pătrate amuzante la vedere; ici-colo, pâlcuri de colibe joase ale căror acoperişuri par să atingă pământul; în fundul văii, un fir de apă pe care ochiul îl ghiceşte după o lungă linie de verdeaţă, traversat de un vechi podeţ de piatră ruginie şi roasă, unde se leagă cele două capete ale drumului mare. Când am trecut pe acolo, o căruţă imensă din Germania, umflată, încinsă cu chingi şi cu frânghii, care avea aerul să fie pântecele lui Gargantua[7] târât pe patru roţi de către opt cai, a traversat podul. Înainte, urmând unduirile dealului din faţă, urca drumul scânteind în soare, pe care umbra şirurilor de copaci lăsa imaginea neagră a unui pieptene mare căruia îi lipsesc din dinţi.

Ei bine, copacii, pieptenele de umbră, de care poate ai să râzi, căruţa, drumul alb, podeţul vechi, colibele pitice, toate mă înveseleau şi-mi zâmbeau. O vale ca asta mă mulţumeşte, cu cerul deasupra ei. Eram singurul din trăsură care privea şi se bucura. Ceilalţi călători căscau îngrozitor.

Şi la popasuri, totul mă înveseleşte. Ne oprim la poarta hanului. Sosirea cailor face un zgomot de fierărie. Pe drumul mare o găină albă, în mărăciniş o găină neagră, într-un colţ o grapă sau o roată veche stricată, copii mânjiţi se joacă pe o grămadă de nisip; deasupra capului, Carol Quintul, Iosif al II-lea şi Napoleon, spânzuraţi de un vechi stâlp de fier, chipurile ca firmă, împăraţi mari care nu mai sunt buni decât să atragă muşterii la han. Casa e plină de voci poruncitoare: în pragul uşii, băieţii de la grajd mângâie fetele de la bucătărie, ca şi cum bălegarul ar mângâia apa de spălat vase; şi eu, profit de înalta mea poziţie – pe imperială – ca să ascult cum stau de vorbă cocoşatul şi jandarmul, sau ca să admir gingaşele colonii de maci pitici, ce fac oaze pe un acoperiş vechi.

În fond, jandarmul şi cocoşatul erau nişte filosofi, stând de vorbă omeneşte unul cu altul, jandarmul fără să-l dispreţuiască pe cocoşat, cocoşatul fără să-l dispreţuiască pe jandarm. Cocoşatul plăteşte un impozit de şase sute de franci la Jouarre, vechea *Jovis ara*, aşa cum a avut bunătatea să-l lămurească pe jandarm. Mai are, pe lângă asta, un tată care plăteşte nouă sute de livre la Paris şi se indignează ori de câte

ori achită bănuţul de trecere peste podul de pe Marna între Meaux şi La Ferté. Jandarmul nu plăteşte niciun impozit, dar îşi deapănă viaţa cu naivitate. În 1814 s-a bătut la Montmirail ca un leu; era recrut. În 1830[8], în zilele din iulie, i-a fost frică şi a fugit; era jandarm. Faptul îl miră, pe mine mai puţin. Ca recrut nu avea decât cei douăzeci de ani ai lui, era viteaz. Jandarm, avea nevastă şi copii şi, adăuga el, şi un cal propriu: era laş. De fapt, acelaşi om, dar nu aceeaşi viaţă. Viaţa e un fel de mâncare ce place mai ales prin sosul ei. Nimeni nu-i mai curajos ca un ocnaş. Nu la piele ţii pe lumea asta, ci la veşmânt. Gol-goluţ nu mai ţii la nimic.

Să ne mai gândim şi că cele două epoci erau foarte diferite. Ceea ce pluteşte în aer îl atinge pe soldat ca pe oricare om. Şi pe el, vântul ideii care bate îl îngheaţă sau îl încălzeşte. În 1830 bătea vânt de revoluţie. Se simţea apăsat şi copleşit de forţa ideilor, care este aidoma forţei lucrurilor. Şi apoi, ce jale şi ce sâcâială să te baţi în numele unor ordine ciudate, pentru nişte umbre ce au trecut printr-o minte tulbure, pentru un vis, o nebunie; fraţi împotriva fraţilor, infanterişti împotriva muncitorilor, francezi împotriva parizienilor. Dimpotrivă, în 1814, recrutul lupta împotriva străinilor, împotriva duşmanului, pentru lucruri limpezi şi simple, pentru el însuşi, pentru toţi, pentru tată, mamă şi surori, pentru plugul lăsat în urmă, pentru acoperişul de paie din care ieşea fumul alene, pentru pământul pe care-l avea sub ţintele bocancilor, pentru patria sângerândă şi vie. În 1830, soldatul nu ştia pentru ce se luptă. În 1814, nu numai că el ştia, el înţelegea; şi nu numai că înţelegea, ci simţea; şi mai mult decât simţea, vedea pentru ce anume luptă.

Pe dreapta când intri în oraş, trei lucruri m-au interesat la Meaux: un fermecător portal din Renaştere, aparţinând unei vechi biserici descompuse, apoi catedrala şi, în sfârşit, în spatele catedralei, o construcţie veche şi solidă din blocuri de piatră, pe jumătate întărită, apărată de două turnuleţe alipite. Era şi o curte. Viteaz, am intrat în curte, deşi zărisem o bătrână tricotând. Biata bătrână nu mi-a făcut nimic. Voiam să privesc în amănunt o tare frumoasă scară exterioară, cu lespezi de piatră şi cu balustradă de lemn, care urcă la casa veche, sprijinită pe două arcade teşite şi acoperită cu un fel de acoperiş-streaşină pe două arcade în formă de toarte de coş. N-am avut timp s-o desenez. Îmi pare rău; e prima scară de acest fel pe care am văzut-o. Şi mi s-a părut că era din veacul al XV-lea.

Catedrala este o nobilă biserică începută în veacul al XIV-lea şi continuată în al XV-lea. A fost oribil restaurată. De altfel, nici nu e

terminată. Din cele două turnuri proiectate de arhitect, s-a construit numai unul. Celălalt, care de-abia a fost schiţat, îşi ascunde ciotul sub plăci de ardezie. Uşa din mijloc şi cea din dreapta sunt din secolul al XIV-lea; cea din stânga, din secolul al XV-lea. Toate trei sunt foarte frumoase, deşi dintr-o piatră pe care luna şi ploaia le-au ros.

Am vrut să descifrez basoreliefurile de pe ele. Timpanul[I] porţii din stânga reprezintă povestea sfântului Ioan Botezătorul; însă soarele care cădea drept pe faţadă n-a îngăduit ochilor mei să meargă mai departe. Interiorul bisericii are o alcătuire superbă, în partea corului* se află mari ogive* trilobate* ajurate care sunt de un foarte frumos efect. În absidă,* n-a mai rămas decât un vitraliu* magnific care te face să-ţi pară rău după celelalte. La intrarea în cor se pun acum două altare dintr-o încântătoare broderie în lemn din secolul al XV-lea; îl mânjesc însă cu vopsea de ulei, în culoarea lemnului. E gustul oamenilor din regiune. În stânga corului, lângă o frumoasă uşă joasă cu placă impostă*, am văzut o minunată statuie de marmură din secolul al XVI-lea, a unui războinic îngenuncheat, de altfel fără stemă şi fără vreo inscripţie. N-am ştiut să ghicesc numele acestei statui. Tu care ştii tot, ai fi făcut-o. De partea cealaltă se află o altă statuie; aceasta are o inscripţie şi bine face, căci nici chiar tu n-ai ghici în marmura asta fadă şi dură chipul sever al lui Bénigne Bossuet[9]. Cât despre Bossuet, tare mi-e teamă că distrugerea vitraliilor să nu fie opera lui. I-am văzut jilţul episcopal, din lemnărie destul de frumoasă în stil Ludovic al XIV-lea, cu baldachin pictat. N-am avut timp să mă duc să-i vizitez faimosul cabinet de la episcopie.

Lucru ciudat, Meaux a avut înaintea Parisului un teatru, o adevărată sală de spectacole, construită încă din 1547 – zice un manuscris din biblioteca locală – jumătate circ antic, pentru că era acoperit de o prelată, şi jumătate teatru actual pentru că *are de jur-împrejur loji care se închid cu cheia, şi care erau închiriate locuitorilor din Meaux*. Se reprezentau în el mistere[10]. Un anume Pascalus îl juca pe Diavol, transformându-şi rolul în poreclă. În 1562 a predat oraşul în mâna hughenoţilor, şi un an după aceea catolicii l-au spânzurat, mai puţin pentru că predase oraşul, mai mult pentru că îşi zicea Diavolul. Astăzi la Paris sunt douăzeci de teatre, orăşelul din Champagne nu mai are niciunul. Unii pretind că se laudă cu asta; este ca şi cum Meaux s-ar lăuda că nu este Parisul.

[I] Termenii tehnici din domeniul arhitecturii şi al artelor plastice sunt explicaţi în Glosarul de la sfârşitul volumului. La prima lor apariţie în text sunt notaţi cu steluţă aldină (asterisc).

În rest, această regiune este plină de secolul lui Ludovic al XIV-lea; la Meaux, Bossuet; la Ferté-Millon, Racine; la Château-Thierry, La Fontaine[11]. Totul pe o rază de douăsprezece leghe. Tragedia merge mână în mână cu fabula.

Ieşind din catedrală, am găsit soarele acoperit şi am putut să examinez faţada. Timpanul cel mare al portalului central este unul dintre cele mai curioase. Compartimentul inferior o reprezintă pe Ioana, soţia lui Filip cel Frumos[12], din banii căreia, după moarte, a fost construită biserica. Regina Franţei cu catedrala în mână, se prezintă la porţile paradisului. Sfântul Petru i le deschide larg. În spatele reginei se află frumosul rege Filip, cu un aer întrucâtva de biet om ruşinat. Regina, foarte spiritual sculptată şi gătită, îl arată, cu o privire piezişă şi cu un gest din umăr, pe bietul rege şi pare că-i zice sfântului Petru: „Eh! lăsaţi-l, săracul, şi pe el să intre”.

Scrisoarea a II-a

MONTMIKAIL – MONTMORT – ÉPERNAY

Épernay, 21 iulie

La Ferté-sous-Jouarre am închiriat prima căruţă la îndemână şi nu m-am informat decât de un lucru: ţine osia? roţile-s bune? şi m-am dus la Montmirail. În acest orăşel, nimic altceva decât un peisaj destul de răcoros la intrarea pe două alei frumoase de copaci. Restul, cu excepţia castelului, este un talmeş-balmeş de cocioabe.

Luni, cam pe la cinci după-amiază, am plecat din Montmirail îndreptându-mă spre drumul ce duce de la Sézanne la Épernay. După un ceas eram la Vauchamps şi străbăteam faimosul câmp de luptă. Puţin înainte să ajung, am întâlnit pe drum o căruţă ciudat încărcată. Drept animale, un cal şi-un măgar. Pe căruţă, cratiţe, căldări, cufere vechi, scaune de paie, o groază de mobile; în faţă, într-un fel de coş, trei copilaşi aproape goi; în spate, într-un alt coş, găini. Drept căruţaş, un om în cămaşă, pe jos, ducând un copil în spinare. La câţiva paşi, o femeie mergea şi ea pe jos şi ducea şi ea un copil, însă în pântece. Tot mutatul ăsta se grăbea spre Montmirail, ca şi cum marea luptă din 1814 avea să reînceapă. Da, îmi ziceam eu, trebuie că se întâlneau căruţe de felul acesta acum douăzeci şi cinci de ani. M-am informat: nu era vorba de un mutat, ci de o expatriere. Nu se duceau la Montmirail, se duceau în America. Nu fugeau de lupte, fugeau de mizerie. În două cuvinte, dragă prietene, era o familie de ţărani săraci alsacieni care emigra,

căreia i se promisese pământ în Ohio şi care îşi părăsea ţara fără să bănuiască că acum două mii de ani Virgiliu a scris despre ei cele mai frumoase versuri din lume.

De altfel, aceşti oameni de treabă plecau cu o desăvârşită lipsă de griji. Omul îşi dregea şfichiul biciului. Femeia cânta încet, copiii se jucau. Numai mobilele aveau un aer nenorocit şi dezorientat care te mâhnea. Şi găinile mi s-a părut că au sentimentul nenorocirii lor.

Nepăsarea lor m-a mirat. Într-adevăr, credeam că patria este mai adânc săpată în inimile oamenilor. Le păsa atât de puţin oamenilor întâlniţi că nu o să mai vadă aceiaşi copaci?

I-am urmărit cu ochii câtva timp. Unde oare se ducea micul grup hurducăind şi poticnindu-se? Eu însumi, unde mă duc? Drumul coti, şi ei dispărură. Mai auzii câtva timp biciul omului şi cântecul femeii, apoi totul pieri.

Câteva minute după aceea, mă aflam pe glorioasele câmpii care l-au văzut pe împărat[13]. Soarele apunea. Copacii lăsau umbre mari. Brazdele, întoarse ici-colo, se întindeau blonde. O negură albastră urca din fundul văilor. Câmpia era pustie. În depărtare, se vedeau numai două sau trei pluguri uitate, care aveau aerul unor lăcuste mari. La stânga mea era o carieră de pietre de moară. Pietre mari de moară gata făcute şi rotunde, unele albe şi noi, altele vechi şi înnegrite, zăceau pe jos de-a valma, în picioare, culcate, în teancuri, ca piesele unui imens joc de dame. Părea că nişte uriaşi îşi disputaseră o mare partidă.

Ţineam să văd castelul Montmort, ceea ce m-a făcut ca la patru leghe de Montmirail, la Formentières sau Armentières, să mă întorc brusc la stânga şi să iau drumul spre Épernay. Sunt acolo şaisprezece ulmi mari, cei mai amuzanţi din lume, care-şi apleacă asupra drumului profilurile morocănoase şi perucile zbârlite. În călătorie, ulmii sunt una din bucuriile mele. Toţi ceilalţi copaci sunt stupizi şi seamănă între ei; numai ulmii au fantezie şi-şi râd de vecinii lor, răsturnându-se când aceştia se apleacă, subţiri când aceştia sunt stufoşi şi făcând trecătorului pe înserat tot felul de strâmbături. La ulmii tineri frunzişul ţâşneşte în toate sensurile, ca un foc de artificii care zvâcneşte. De la Ferté şi până la locul unde se află cei şaisprezece ulmi, drumul nu este mărginit decât de plopi, sau ici-colo de nuci, ceea ce m-a cam plictisit.

Regiunea este netedă, câmpia se întinde cât vezi cu ochii. Deodată, mijind dintr-un pâlc de copaci, zăreşti pe dreapta, pe jumătate îngropată într-o lăsătură a terenului, o încântătoare îngrămădeală de

turnuleţe, giruete[I], pinioane*, ferestruici şi coşuri. E castelul Montmort.

Cabrioleta a cotit, şi m-am dat jos la poarta castelului. Este o minunată fortăreaţă din secolul al XVI-lea, construită din cărămizi, cu acoperişuri de ardezie şi cu giruete frumos lucrate cu două incinte, cu un şanţ dublu, cu o punte cu trei arcade care duce la un pod mobil, cu satul la poalele lui. De jur-împrejur un peisaj admirabil, în zări de şapte leghe. Afară de uşi şi ferestre, care au fost aproape toate refăcute, clădirea s-a păstrat bine. Turnul de la intrare are, înfăşurate una peste alta, o scară în spirală pentru oameni şi o rampă pentru cai. Jos mai este o poartă veche de fier şi, urcând, am numărat din ferestruicile turnului, patru turnuleţe din secolul al XV-lea. Garnizoana fortăreţei se compunea pentru moment dintr-o slujnică bătrână, domnişoara Jeanette, care m-a primit foarte drăguţ. Din fostele apartamente din interior n-a mai rămas decât bucătăria, o sală boltită tare frumoasă cu un cămin mare, vechiul salon, care a devenit sală de biliard şi un cabinet mic, cochet, cu lemnărie aurită, al cărui tavan are drept rozasă*, în mijloc, o monogramă încolăcită foarte ingenioasă. Bătrânul salon este o piesă magnifică. Tavanul are grinzi pictate, poleite şi sculptate şi este încă intact. Căminul, străjuit de două statui măreţe, este în cel mai frumos stil Henric al III-lea. Pereţii erau odinioară acoperiţi cu mari panouri de tapiţerie cu portretele de familie. Cu ocazia revoluţiei, mintoşii din satul învecinat au smuls panourile şi le-au ars, ceea ce a dat feudalismului o lovitură de moarte. Proprietarul actual a înlocuit aceste panouri cu gravuri vechi care reprezintă Roma şi luptele marelui Condé[14], lipite direct pe perete. Văzând-o şi pe aceasta, i-am dat domnişoarei Jeanette treizeci de gologani şi mi s-a părut că e uluită de dărnicia mea.

M-am uitat apoi la raţele şi la găinile din şanţul castelului şi am plecat.

Ieşind din Montmort – unde, în treacăt fie zis, ajungi pe cel mai oribil drum din lume – m-am întâlnit cu diligenţa care ţi-a adus probabil scrisoarea mea precedentă. I-am încredinţat, prietene, tot felul de gânduri bune pentru tine.

Drumul s-a înfundat apoi într-o pădure tocmai când se înnopta şi până la Épernay n-am mai văzut nimic altceva decât colibele cărbunarilor din care, printre crăci, ieşea fum. Din când în când, îmi apărea gura roşie a unei fierării, vântul legăna silueta vie a copacilor de la marginea drumului; şi, deasupra capului meu, pe cer, splendidul

---

[I] Termeni explicaţi în Glosarul de la sfârşitul cărţii.

Car Mare îşi săvârşea călătoria printre stele, în timp ce biata mea hodoroagă şi-l urma pe al ei printre pietre.

Épernay este oraşul şampaniei. Nici mai mult, nici mai puţin.

Trei biserici şi-au urmat una alteia la Épernay. Prima, o biserică romanică*, construită în 1037 de către Thibaut I, conte de Champagne, fiul lui Eudes al II-lea[15]. Cea de-a doua, o biserică din Renaştere, construită în 1540 de către Pierre Strozzi, mareşal al Franţei, senior de Épernay, ucis la asediul oraşului Thionville în 1558. Cea de-a treia, biserica actuală, îmi face impresia că a fost clădită după planurile domnului Poterlet-Galichet, un negustor de treabă a cărui prăvălie şi al cărui nume se învecinează cu biserica. Cele trei biserici mi se par admirabil definite şi rezumate de aceste trei nume: Thibaut I, conte de Champagne; Pierre Strozzi, mareşal al Franţei; Poterlet-Galichet, băcan.

Cred că e destul când spun că cea din urmă, biserica actuală, este o clădire hidoasă din ipsos, stupidă, albă şi greoaie, cu triglife* sprijinind arhivoltele. Din prima biserică n-a mai rămas nimic. Din cea de-a doua au rămas numai frumoasele vitralii şi o uşă încântătoare. Unul dintre vitralii înfăţişează toată povestea lui Noe în modul cel mai naiv. Şi vitraliile şi uşa sunt, bineînţeles, îngropate şi năclăite în îngrozitorul ipsos al bisericii noi. Mi s-a părut că-l văd pe Odry[16] cu pantalonii lui albi prea scurţi, cu ciorapii lui albaştri şi gulerul larg al cămăşii, purtând casca şi armura de pe vremea lui Francisc I[17].

Au vrut să mă ducă să văd curiozitatea regiunii, o pivniţă mare care conţine o sută cincizeci de mii de sticle. Pe drum, am dat peste un lan de rapiţă înflorită, cu maci şi fluturi scăldaţi în razele soarelui. Şi am rămas acolo. Pivniţa se va lipsi de vizita mea.

Pomada pentru creşterea părului, care se numeşte la Ferté, *Pilogène* se numeşte la Épernay *Phyothrix, de import grecesc*.

Am uitat să-ţi spun că Thibaut I a fost îngropat în biserica lui şi Strozzi tot într-a lui. Am pretenţia ca în biserica actuală să fie înmormântat Dl. Poterlet-Galichet.

Strozzi era un viteaz. Într-o zi, Brisquet, nebunul lui Henric al II-lea[18], s-a jucat împănându-i cu slănină, pe la spate, o manta nouă, tare frumoasă pe care mareşalul o punea în acea zi pentru prima oară. Se pare că s-a făcut mare haz, căci Strozzi s-a răzbunat cu cruzime. Cât mă priveşte, eu n-aş fi râs şi nici nu m-aş fi răzbunat. Să împănezi cu slănină o manta de catifea! Nu m-am înnebunit niciodată după glumele astea din Renaştere.

Scrisoarea a III-a

CHÂLONS. – SAINTE MENEHOULD. – VARENNES.

Varennes, 25 iulie

Ieri, pe înserat, cabrioleta mea trecuse de Sainte-Menehould; tocmai citisem iar versurile admirabile şi eterne:

Mugitusque boum mollesque sub arbore somni.
. . . .
Speluncae vivique lacus[I].

Rămăsesem sprijinit pe vechea carte, ale cărei pagini se mototoleau sub cotul meu. Mi-era sufletul plin de toate ideile vagi, dulci şi triste care-mi vin în minte când privesc razele soarelui în amurg, când m-a trezit un zgomot de pavaj sub roţi. — Ce oraş e aici? Surugiul mi-a răspuns: — Varennes. Apoi trăsura a luat-o pe o stradă care cobora, între două rânduri de case ce au un nu ştiu ce grav şi gânditor. Uşi şi obloane închise; în curţi, iarbă. Deodată, după ce a trecut de o veche poartă mare de pe timpul lui Ludovic al XIII-lea din pietre înnegrite, situată lângă o fântână mare încinsă cu bârne, trăsura a dat într-o mică piaţă triunghiulară înconjurată de case cu un singur etaj, date cu var, cu doi arbori piperniciţi păzind o poartă într-un colţ. Latura mare a acestei răspântii triunghiulare este împodobită cu o clopotniţă urâtă şi coşcovită de ardezie. Aici în piaţă a fost arestat Ludovic al XVI-lea[19] de către Drouet, căpitanul de poştă de la Sainte-Menehould (nu era pe atunci schimb de poştă la Varennes), în faţa unei case galbene ce face colţul pieţii după ce ai trecut de clopotniţă. Caleaşca regelui mergea pe ipotenuza triunghiului format de piaţă. Trăsura noastră a urmat acelaşi drum. Am coborât şi am privit îndelung piaţa. Ce repede s-a mărit! În câteva luni a devenit monstruoasă, a devenit piaţa Revoluţiei.

Şi uite ce se povesteşte în regiune. Regele ar fi protestat cu înflăcărare că el ar fi regele (ceea ce, în treacăt fie spus, Carol I[20] n-ar fi făcut). Întrucât nu fusese de-a binelea recunoscut, erau cât pe ce să-i dea drumul, când a apărut un oarecare domn d'Ethé care avea probabil un motiv să urască curtea. Acest domn d'Ethé (nu ştiu dacă ortografia numelui este bună sau nu, dar e destul de bună pentru numele unui trădător), se apropie de rege ca Iuda, zicându-i: Bună ziua, Sire. Şi a fost de ajuns. Regele a fost reţinut. Erau cinci membri ai familiei regale în

---

[I] Şi mugetul boilor şi plăcutele somnuri sub un copac. / Peşteri şi lacuri vii.

trăsură; cu un cuvânt, nenorocitul i-a lovit pe toţi cinci. Acest *Bună ziua, Sire* a fost pentru Ludovic al XVI-lea, pentru Maria Antoaneta şi pentru Doamna Elisabeta ghilotina; pentru moştenitor, agonia de la Temple şi pentru sora lui, stingerea neamului şi exilul[21].

Pentru cine nu se gândeşte la evenimente, mica piaţă din Varennes are un aer ursuz; pentru cel ce se gândeşte, are un aer sinistru.

Cred că ţi-am atras atenţia în mai multe rânduri că natura concretă ne oferă câteodată nişte simbolisme ciudate. Ludovic al XVI-lea cobora atunci un povârniş repede şi chiar periculos, unde calul hodoroagei mele a fost cât pe ce să cadă. Acum cinci zile, mă aflam pe un fel de tablă de şah uriaşă pe câmpul de luptă de la Montmirail. Şi acum străbat mica piaţă triunghiulară din Varennes, piaţă ce are forma cuţitului de ghilotină.

Omul care-l ajuta pe Drouet şi care l-a prins pe rege se numea Billaud. – De ce nu Billot?[22]

Varennes se află la cincisprezece leghe de Reims. Este adevărat că Piaţa 21 Ianuarie este la doi paşi de Tuileries[23]. Cât trebuie că l-au chinuit pe rege aceste apropieri! Între Reims şi Varennes, între încoronare şi detronare, pentru surugiul meu sunt numai cincisprezece leghe; pentru cugetător, o prăpastie, revoluţia.

Am cerut adăpost la un han străvechi care are drept firmă: *La Marele Monarh*, cu portretul lui Ludovic-Filip[24]. Probabil că de o sută de ani încoace au fost văzuţi pe ea, rând pe rând, Ludovic al XV-lea[25], Bonaparte şi Carol al X-lea[26]. Acum patruzeci şi opt de ani, în ziua în care acest oraş a stăvilit trecerea trăsurii regale, fără îndoială că la uşă atârna încă de vechea ramură de fier răsucit, ţintuit în perete, portretul lui Ludovic al XVI-lea.

Poate că Ludovic al XVI-lea s-a oprit la *Marele Monarh* şi s-a văzut pictat pe firmă, el însuşi o umbră de rege. – Bietul „Mare Monarh”!

Azi dimineaţă m-am plimbat prin oraş, care este aşezat cu graţie pe cele două maluri ale unui râu frumos. Casele bătrâne din partea de sus a oraşului formează un fel de amfiteatru foarte pitoresc pe malul drept. Biserica ce se află în partea de jos a oraşului, este lipsită de importanţă. Ea se înalţă în faţa hanului meu. O văd de la masa la care scriu. Clopotniţa poartă data: 1776. Are cu doi ani mai mult decât fetiţa lui Ludovic al XVI-lea.

Sumbra întâmplare a lăsat ceva urme pe aici, lucru rar în Franţa. Lumea mai vorbeşte încă. Hangiul mi-a spus că *un domn de la oraş scrisese chiar o piesă despre asta*. Mi-am amintit că în noaptea fugii, moştenitorul fusese îmbrăcat în fetiţă şi el a tot întrebat-o pe sora sa,

dacă era pentru o piesă. Asta era piesa pe care a scris-o „domnul de la oraş”.

Trebuie să completez ce am scris despre biserică, căci am văzut-o din nou. Are pe partea dreaptă o frumoasă portiţă trilobată.

Dacă toate arhitecturile mele nu te plictisesc, am să-ţi spun că Châlons n-a corespuns ideii pe care mi-o făcusem despre el; cel puţin despre catedrală. Dar, ca să nu mai revin asupra acestui subiect, adaug că drumul de la Épernay la Châlons nu-i nici el aşa cum mă aşteptam. Marna de-abia se întrevede şi am remarcat pe malurile ei, două sau trei biserici romanice, cu clopotniţe nu prea ascuţite, cum e cea din Fécamp. Toată regiunea e numai câmpii; însă mereu numai câmpii, e prea frumos. În plus mai sunt în peisaj şi multe oi şi mulţi ţărani.

Nava* catedralei este nobilă şi frumos tăiată; au mai rămas câteva vitralii bogate, printre altele o rozasă; am văzut în biserică o încântătoare capelă* stil Renaştere cu F-ul şi salamandra[27]. În afara bisericii, se află un turn romanic foarte sever şi foarte pur şi un portal de preţ din secolul al XIV-lea. Totul este însă hidos, dărăpănat, biserica e murdară, sculpturile de pe vremea lui Francisc I sunt mâzgălite cu var galben, faţada este o copie proastă de pe faţada noastră de la Saint-Vervais, iar fleşele* gotice, ce să mai zic! Mi se promiseseră fleşe dantelate. Ţineam să văd aceste fleşe. Şi am găsit un fel de bonete ascuţite, într-adevăr dantelate şi poate cu un aspect destul de original, dar dintr-o piatră greoi lucrată şi cu volute* amestecate cu ogive! Am plecat tare nemulţumit.

În schimb, dacă n-am găsit lucrurile la care mă aşteptam, am găsit lucruri la care nu mă aşteptam, adică o foarte frumoasă biserică Notre-Dame la Châlons. Ce au în cap oare specialiştii în antichităţi? Vorbesc despre catedrala Saint-Etienne şi nu suflă un cuvânt despre Notre-Dame! Notre-Dame din Châlons este o biserică romanică cu bolte joase şi arcade în semicerc, robuste, foarte augustă şi foarte completă, cu o superbă creastă de şarpantă acoperită cu tablă, care datează din secolul al XIV-lea. Această creastă, pe care foile de plumb desenează romburi şi solzi, ca o piele de şarpe, este înveselită la mijloc de un frumos turnuleţ încins cu pinioane mici de tablă, şi în care m-am urcat. De acolo, de sus, oraşul, Marna şi dealurile oferă o frumoasă privelişte.

Călătorul mai poate admira la Notre-Dame şi vitralii frumoase şi un portal bogat din secolul al XIII-lea. Însă, în 1793[28], oamenii din regiune au spart vitraliile şi au distrus statuile portalului. Au ras îmbelşugatele înflorituri ale bolţilor cum razi un morcov. Tot aşa s-au purtat şi cu portalul lateral al catedralei cu toate sculpturile pe care le-au găsit în

oraş. Notre-Dame avea patru pinacluri*, două înalte şi două mici; au dărâmat trei din de. O prostie violentă care nu şi-a lăsat nicăieri amprenta ca aici. Revoluţia franceză a fost groaznică; revoluţia din Champagne a fost prostească.

În turnul deschis deasupra cupolei în care m-am urcat, am găsit săpate cu mâna în tablă, cu scrisul din secolul al XVI-lea cuvintele: *La 28 din august s-a semnat pacea la Châl…*

Această inscripţie, pe jumătate ştearsă, pierdută în umbră, pe care nimeni n-o caută, pe care nimeni n-o citeşte, iată tot ce a mai rămas din marele act politic, din marele eveniment, din acea mare faptă care a fost pacea încheiată între Henric al III-lea[29] şi hughenoţi prin mijlocirea ducelui de Anjou, care fusese mai înainte duce de Alençon. Ducele de Anjou, fratele regelui, ţintea spre Ţările de Jos şi avea pretenţii la mâna Elisabetei a Angliei. Războiul religios din interior îi stânjenea planurile. De aici această pace, această faimoasă pace încheiată *la Châlons la 28 august 1580* şi uitată în lumea întreagă la 22 iulie 1838[30].

Omul care m-a ajutat să mă caţăr din treaptă în treaptă în turn este supraveghetorul de foc al oraşului, *pândarul* cum i se zice. Omul îşi petrece viaţa în colivia de pândă care are patru ferestruici spre patru vânturi. Această colivie şi scara ei sunt pentru el tot universul. Nu mai e un om, este ochiul oraşului, mereu deschis, mereu treaz. Pentru a fi sigur că nu doarme, el este obligat să strige ora de fiece dată când bate orologiul în timpul dintre penultima şi ultima bătaie. Acest nesomn perpetuu ar fi cu neputinţă; nevastă-sa îl ajută. În fiecare zi la miezul nopţii ea urcă şi el coboară şi se duce să se culce; el urcă din nou la prânz şi ea coboară. Sunt două existenţe care-şi săvârşesc rotaţia una lângă cealaltă fără a se atinge altminteri decât un minut la prânz şi un minut la miezul nopţii. Din această tangenţă a ieşit o stârpitură cu o faţă ciudată, despre care oamenii zic că e copilul lor.

Châlons mai are şi alte trei biserici, Saint-Alpin, Saint-Jean şi Saint-Loup. Saint-Alpin are vitralii frumoase. Cât despre primărie, ea n-are nimic grozav de arătat decât la faţadă, patru dulăi de piatră culcaţi pe labe, imenşi şi formidabili. Am fost încântat să văd leii din Champagne.

La două leghe de Châlons, pe drumul către Sainte-Menehould, într-un loc unde nu sunt decât câmpii, colibe acoperite cu paie cât vezi cu ochii şi copaci prăfuiţi pe şosea, s-a ivit deodată o clădire magnifică. Mănăstirea Notre-Dame de l'Epine. Are o adevărată fleşă din secolul al XV-lea lucrată ca o dantelă. Este minunată, deşi lipită de un post de telegraf la care, ce e drept, se uită foarte dispreţuitor, ca o adevărată mare doamnă ce este. E o surpriză ciudată să vezi înflorind superb pe

aceste câmpii, care de-abia hrănesc câţiva maci sfrijiţi, o splendidă floare a arhitecturii gotice. Am stat două ore în biserică; i-am dat târcoale pe un vânt oribil, care făcea să se audă clinchetul clopotelor. Mi-am ţinut pălăria cu amândouă mâinile şi am admirat-o, cu vârtejuri de praf în ochi. Din când în când se desprindea o piatră din fleşă şi cădea în cimitir lângă mine. Ar fi fost mii de amănunte de desenat. Garguiele* în special sunt deosebit de complicate şi curioase. Ele se compun în general din doi monştri dintre care unul îl duce pe celălalt pe umeri. Cele din absidă mi s-au părut că reprezintă cele şapte păcate capitale. Desfrâul, o ţărancă frumoasă cu fusta prea ridicată, trebuie că i-a făcut să viseze mult pe bieţii călugări.

Sunt pe acolo cel mult trei sau patru cocioabe şi e greu să-ţi explici catedrala fără un oraş, sat, sau cătun, dacă în capela închisă cu lacăt nu s-ar afla un puţ adânc, care este un puţ ce face minuni, de altfel foarte umil, foarte simplu şi foarte asemănător unui puţ de sat, aşa cum îi stă bine unui puţ făcător de minimi. Minunata clădire a crescut deasupra. Fântâna a născut biserica aşa cum dintr-o ceapă iese o lalea.

Mi-am continuat drumul. La o leghe mai departe am străbătut un sat în sărbătoare ce însoţea festivitatea cu o muzică dintre cele mai acide. Ieşind din sat, am zărit în vârful unui deal o hărăbaie albă, pe acoperişul căreia gesticula un fel de insectă mare, neagră. Era un post de telegraf care stătea prieteneşte de vorbă cu cel de la Notre-Dame de l'Epine.

Se însera, soarele cobora, cerul era magnific. Priveam dealurile de la marginea câmpiei, pe care o imensă pajişte viorie ca o pelerină de episcop o acoperea pe jumătate. Deodată am văzut un cantonier ridicând de jos coşul său de nuiele şi băgându-se sub el să se adăpostească. Apoi brişca a trecut pe lângă un cârd de gâşte care trăncăneau vesele. — O să avem ploaie, zise surugiul. Întorsei capul; într-adevăr, în spatele nostru jumătate de cer fusese cuprins de un nor mare negru, vântul se înteţise, cucutele înflorite se îndoiau până la pământ, copacii păreau să-şi vorbească îngroziţi, mărăcini uscaţi goneau mai repede decât brişca, pe deasupra capului zburau nori mari. O clipă după aceea, izbucni una din cele mai frumoase furtuni pe care le-am văzut. Ploaia cădea cu găleata, norul însă nu umplea tot cerul. Un uriaş arc de lumină se vedea la apus. Raze mari, negre care cădeau din nori se încrucişau cu razele de aur care coborau din soare. În peisaj nu mai era nicio fiinţă vie, nici om pe drum, nici pasăre pe cer; tuna îngrozitor şi fulgere mari se abăteau uneori peste câmpie. Frunzişurile se răsuceau în mii de chipuri. Această vijelie dură un sfert de oră, apoi

o pală de vânt luă furtuna cu ea, norii coborâră într-o negură care se împrăştie pe dealurile dinspre răsărit şi cerul se făcu iar limpede şi liniştit. Atât doar că între timp se lăsase amurgul. Soarele părea să se fi topit spre apus în trei-patru dungi mari de fier roşu pe care noaptea le stingea încetişor în zare.

Când am ajuns la Sainte-Menehould luceau stelele.

Sainte-Menehould este un orăşel destul de pitoresc, împrăştiat în voie pe povârnişul unui deal foarte înverzit, străjuit de copaci mari. La Sainte-Menehould am văzut un lucru frumos, bucătăria de la *hotelul Metz*.

E o adevărată bucătărie. O sală imensă. Unul dintre pereţi este ocupat cu vase de aramă, celălalt cu vase de faianţă. La mijloc, în faţa ferestrelor, căminul, cavernă uriaşă, în care arde un foc mare. Pe tavan, o reţea neagră de grinzi grozav de afumate, de care atârnă tot felul de lucruri: veselă, coşuri, lămpi, dulăpioare de ţinut mâncarea, în mijloc o lădiţă din împletitură de nuiele în care se înşiră trapeze mari de slănină. Sub cămin, în afară de frigare, de pirostrii şi de căldare, luceşte şi scânteiază o întreagă garnitură de lopăţele şi vătraie de toate formele şi de toate mărimile. Focul din vatră trimite lumină în toate colţurile, face umbre mari pe tavan, învăluie cu o vie lucire trandafirie faianţele albastre şi face să strălucească fantasticul edificiu de cratiţe ca un perete de jeratic. Dacă aş fi Homer sau Rabelais[31] aş zice: bucătăria asta e o lume şi căminul este soarele ei.

Într-adevăr, e o lume. O lume în care forfoteşte o întreagă republică de bărbaţi, femei şi animale. Ospătari, slujnice, ajutori de bucătar, cărăuşi în faţa meselor, tigăi pe plită, oale care gâlgâie, prăjeli care sfârâie, pipe, cărţi, copii care se joacă, pisici, câini şi stăpânul care supraveghează. *Mens agitat malem*[I]. Într-un colţ, o pendulă mare, cu cutie şi cu greutăţi, anunţă cu gravitate pe toţi aceşti oameni ocupaţi cât e ceasul.

Printre nenumăratele lucruri care atârnă de tavan, am admirat, din seara sosirii mele, în special unul. O colivie mică în care dormea o păsărică. Ea mi s-a părut cea mai grăitoare dovadă de încredere. Această vizuină, acest cuptor de indigestii, această bucătărie înspăimântătoare e zi şi noapte în plin tărăboi, iar păsărica doarme. Degeaba se înverşunează în jurul ei toţi şi toate: oamenii suduie, femeile se ceartă, copiii ţipă, câinii latră, pisicile miorlăie, ceasul bate, satârul izbeşte, tigaia sfârâie, frigarea scârţâie, fântâna plânge, sticlele

---

[I] Inteligenţa pune în mişcare materia (Eneida, cartea a VI-a).

suspină, geamurile tremură, diligenţele trec ca tunetul pe sub bolţi; pufuleţul de pene nu se mişcă. — Domnul este minunat. El dă credinţă păsărelelor.

Şi, în legătură cu aceasta, mi se pare că prea se vorbeşte de rău despre hanuri. Chiar şi eu le-am criticat câteodată. La urma urmelor, un han este un lucru mare pe care eşti foarte fericit să-l găseşti. Şi pe urmă, am observat că în aproape toate hanurile există câte o femeie minunată. E hangiţa. Pe hangiu îl las în seama călătorilor prost dispuşi, mie însă să-mi lase hangiţa. Hangiul este o fiinţă destul de morocănoasă. Hangiţa e drăguţă. Biata femeie! Uneori bătrână, alteori bolnavă, adesea însărcinată, se duce, vine, pune mâna la toate, pune totul în mers, întregeşte tot, se ţine după slujnice, şterge copiii la nas, goneşte câinii, face complimente călătorilor, îl struneşte pe bucătar, zâmbeşte unuia, îl ceartă pe celălalt, supraveghează cuptorul, duce un bagaj, primeşte un călător, îl conduce pe celălalt şi radiază în toate direcţiile cu sufletul. Şi-ntr-adevăr, ea este sufletul acestui trup mare ce se numeşte han. Hangiul nu e bun decât să bea cu cărăuşii într-un colţ.

Căci, la urma urmei, mulţumită hangiţei, ospitalitatea hanurilor îşi pierde ceva din urâţenia ei de ospitalitate plătită. Hangiţa are atenţiile delicate ale unei femei, care ascund venalitatea primirii. E puţin banal, dar face plăcere.

Hangiţa de la *hotel Metz* din Sainte-Menehould este o fată tânără cam de cincisprezece–şaisprezece ani, care se află pretutindeni şi care conduce de minune această mare maşinărie, având timp câteodată şi pentru pian. Hangiul, tatăl său – este oare o excepţie? – este un om tare de treabă. Finalmente, este un han excelent.

Deci ieri, aşa cum ţi-am scris la începutul scrisorii, am plecat din Sainte-Menehould. De la Sainte-Menehould la Clermont drumul este încântător. O continuă livadă. De cele două părţi ale drumului, un haos de arbori fructiferi al căror verde-albastru se veseleşte în soare, şi care îşi presară pe drum umbrele în cicoare. Satele au ceva elveţian şi german. Case de piatră albă, acoperite pe jumătate cu scânduri, cu acoperişuri mari din ţiglă ce depăşesc zidurile cu un metru, aproape nişte vile. Se simte vecinătatea munţilor. Într-adevăr, Ardenii sunt la un pas.

Înainte de a ajunge la marele burg Clermont, străbaţi o vale minunată în care se întâlnesc graniţele departamentelor Marnei şi Meusei. Coborârea în vale este o feerie. Drumul se lasă între două dealuri, şi nu vezi mai întâi deasupra pământului decât o mare de frunziş. Apoi el coteşte şi apare valea. Un vast circ de dealuri, în mijloc

un sătuleţ frumos, aproape italian, atât de plate sunt acoperişurile, la dreapta şi la stânga multe alte sătuleţe pe povârnişurile împădurite, clopotniţe în negurile care dau la iveală alte cătune ascunse în unduirile văii ca într-o rochie de catifea verde, pajişti imense în care pasc mari turme de vaci; şi, printre toate acestea, un râuleţ sprinten care saltă vioi. Am făcut o oră traversând valea. Între timp, un telegraf care se află la capătul văii, închipuia aceste trei semne:

Și-n timp ce maşinăria făcea semnale, copacii foşneau, apa gonea la vale, şi eu, îl comparam pe om cu Dumnezeu.

Clermont este un sătuleţ frumos aşezat deasupra unei mări de verdeaţă, cu biserica în vârf, ca Tréport[32] deasupra mării de valuri.

În mijlocul Clermontului coteşti la stânga şi printr-un frumos peisaj de câmpii, dealuri şi ape curgătoare, ajungi în două ore la Varennes. Ludovic al XVI-lea a urmat şi el drumul acesta plăcut.

Prietene, recitind scrisoarea de faţă mi-am dat seama că am folosit de două-trei ori cuvântul *champenois* aşa cum mi-a venit fără voie în gând, cu o nuanţă ironică din cauza nu ştiu cărei accepţiuni proverbiale. Să nu te înşeli dragul meu, însă, asupra sensului. Proverbul, poate mai familiar decât se cuvine, vorbeşte despre Champagne cum vorbea M-me de la Sablière[33] despre La Fontaine, care era un om de geniu prost, aşa cum îi stă bine unui om de geniu din Champagne. Asta nu-l împiedica pe La Fontaine să fie un admirabil poet, între Molière şi Régnier[34], şi provincia Champagne să fie o nobilă şi ilustră regiune între Rin şi Sena.

Virgiliu ar putea zice despre Champagne ca despre Italia:

Alma parens frugum
Alma virum[I].

Champagne l-a produs pe Amyot, un alt bonom care şi-a risipit harul asupra lui Plutarch, aşa cum La Fontaine şi l-a risipit asupra lui Esop[35]; pe Thibaut IV[36], poet aproape rege, care n-ar fi cerut mai mult decât să fie tatăl sfântului Ludovic; pe Robert de Sorbon care a fost fondatorul Sorbonei; pe Charlier de Gerson, care a fost rectorul universităţii din Paris; pe comandorul de Villegagnon, care a fost pe punctul să aducă Franţei Algeria încă din secolul al XVI-lea; pe Amadis Jamyn[37], pe

---

[I] Inteligenţa pune în mişcare materia (Eneida, cartea a VI-a).

Colbert[38], pe Diderot[39]; doi pictori, Lantara şi Valentin, doi sculptori, Girardon şi Bouchardon, doi istorici, Flodoard şi Mabillon, doi cardinali plini de geniu, Henric de Lorraine şi Paul de Gondi, doi papi plini de virtuţi, Martin al IV-lea şi Urban al IV-lea, un rege plin de glorie, Filip August.

Pentru oamenii care ţin la proverbe şi care traduc Sézanne cu *sexdecim asini*[I], ca alţii care traduceau acum treizeci de ani pe Fontanes[40] cu *faciunt asinos*[II], pentru aceşti oameni Champagne reprezintă o culme prin faptul că l-a văzut născându-se aici pe Richelet, autorul *Dicţionarului de Rime* şi pe Poinsinet[41], omul cel mai batjocorit în secolul în care Voltaire a batjocorit pe toată lumea. Ei bine, ţie care-ţi place armonia, care ţii ca atât caracterul, cât şi opera şi spiritul unui om să fie produsul natural al ţării lui, ţie, căruia i se pare admirabil că Napoleon este corsican, Mazarin[42] italian şi Henric al IV-lea[43] gascon, ascultă: Mirabeau[44] este aproape din Champagne, Danton[45] de-a binelea. Descurcă-te cum ştii.

Ei, Doamne, şi de ce n-ar fi Danton din Champagne? Vaugelas[46] nu este savoiard?

Şi tot aproape din Champagne a fost şi marele Fabert[47], acest mareşal al Franţei, fiul unui librar, care n-a vrut niciodată nici să se coboare prea jos, nici să se urce prea sus; minte gravă şi pură, s-a ţinut întotdeauna departe de extremităţile propriei lui soarte, fiind încercat rând pe rând de destin, mai întâi în nobleţea lui, apoi în modestia lui; mereu acelaşi, în faţa josniciei ca şi în faţa onorurilor ce i se propuneau, nerespingând josniciile din orgoliu şi onorurile din umilinţă, ci respingându-le şi pe unele şi pe celelalte din curăţenie sufletească, l-a refuzat pe Mazarin[48] care-i propunea să-i fie spion şi pe Ludovic al XIV-lea care-i propunea să-i fie bucătar. I-a spus lui Ludovic al XIV-lea: *Sunt un soldat şi nu un gentilom*, iar lui Mazarin: *Sunt un braţ şi nu un ochi*.

Champagne este o provincie puternică şi robustă. Contele de Champagne era seniorul vicontelui de Brie, regiunea de Brie nefiind ea însăşi, la drept vorbind, decât o mică Champagne, aşa cum Belgia este o mică Franţă. Contele de Champagne era pair de Franţa şi purta la încoronare stindardul cu flori de crin. Avea o curte regală cu şapte pairi numiţi *pairi de Champagne*, care erau conţii de Joigny, de Rethel, de Braine, de Roucy, de Brienne, de Grand-Pré şi de Bar-sur-Seine.

În Champagne nu există oraş sau orăşel care să nu aibă o

[I] Şaisprezece asini.
[II] Reprezintă asini.

originalitate. Marile ei aşezări se contopesc cu însăşi istoria noastră; cele mici au toate de povestit câte o întâmplare. Reims, care are catedrala catedralelor, Reims l-a botezat pe Clovis după Tolbiac[49]. Troyes a fost salvat de invazia lui Atila de către Saint Loup şi a văzut în 878 ceea ce Parisul n-a văzut decât în 1804, un papă încoronând un împărat în Franţa, Ioan al VIII-lea încoronându-l pe Ludovic cel gângav[50]; Pepin, demnitarul palatului[51], îşi ţinea curtea toată la Attigny, de unde îl făcea să tremure pe Gaifre, duce de Aquitania; întâlnirea dintre Gontran, rege de Burgundia şi Childebert, rege al Austrasiei[52], în prezenţa marilor vasali, a avut loc la Andelot; Hincmar[53] s-a refugiat la Épernay; Abailard la Provins; Héloise[54] la Paraclet; la Fismes s-a ţinut un conciliu; Langres a văzut spre sfârşitul imperiului roman triumfând doi împăraţi Gordieni[55], şi în timpul evului mediu, pe târgoveţii lui distrugând în jurul lor cele şapte castele formidabile de la Changey, Saint-Broing, Heuilly-Coton, Cobone de Bourg, Humes şi de la Pailly; Joinville a încheiat liga în 1584[56]; Châlons l-a apărat pe Henric al IV-lea în 1591[57]; Saint-Dizier l-a ucis pe prinţul de Orania[58]; Doulevant l-a adăpostit pe contele de Moret[59]; Bourmont este fostul oraş-fortăreaţă al lingonilor[60]; Sézanne este fosta fortăreaţă a ducilor de Burgundia; Ligny-l’Abbaye a fost întemeiat de sfântul Bernard pe domeniile seniorului de Châtillon, căruia sfântul i-a promis, prin document autentic, *tot atâtea pogoane în cer câte îi dădea seniorul pe pământ;* Mouzon era în stăpânirea abatelui de Saint-Hubert, care trimitea în fiecare an regelui Franţei „şase câini de vânătoare alergători şi şase păsări de pradă pentru zbor”; Chaumont este regiunea naivă în care speri *să fii un diavol de felul sfântului Ioan ca să-ţi plăteşti datoriile;* Château-Porcien este oraşul *pe care regele nu putea nici să-l vândă, nici să-l înstrăineze;* Clairvaux, ca Heidelbergul, îşi avea butiile lui imense; Villenauxe îşi avea statuia reginei Pédauque[61]; Arconville mai are încă grămada de pietre a Hughenotului[62], pe care fiecare ţăran care trece o mai măreşte aruncând câte una; semnalele de la Mont-Aigu răspundeau la o distanţă de douăzeci de leghe celor de la Mont-Aimé; Vassy a fost ars de două ori, de către romani în 211, şi de imperiali în 1544[63], ca şi Langres de către huni în 351 şi de vandali în 407, ca şi Vitry de Ludovic al VII-lea în secolul al XII-lea[64] şi de Carol Quintul în secolul al XVI-lea[65]; Sainte-Menehould este nobila capitală a Argonnei[66], care a fost vândută de un trădător ducelui de Lorena, Carol al II-lea[67], dar nu i s-a predat; Carignan este vechea Ivoi; Atila[68] a înălţat un altar la Pont-le-Roi; Voltaire[69] şi-a avut mormântul la Romilly.

Aşa că vezi, istoria locală a tuturor acestor oraşe din Champagne este

istoria Franţei; pe bucăţele, e adevărat, însă mare.

Champagne păstrează încă amprenta vechilor noştri regi. Ei erau încoronaţi la Reims. La Attigny Carol cel Simplu[70] a ridicat la rangul de sirerie[71] moşia Bourbonilor. Sfântul Ludovic[72] şi Ludovic al XIV-lea, regele sfânt şi marele rege al dinastiei, şi-au început cariera armelor la Champagne; primul, în 1228, la Troyes, unde i-a învins pe asediaţi; cel de-al doilea, în 1652, la Sainte-Menehould, când a intrat printr-o spărtură din zidul cetăţii. Şi, coincidenţă extraordinară, amândoi aveau paisprezece ani.

Champagne păstrează urma lui Napoleon. El a scris cu nume din Champagne ultimele pagini din poemul lui miraculos: Arcis-sur-Aube, Châlons, Reims, Champaubert, Sézanne, Vertus, Méry, la Fère, Montmirail. Câte bătălii, atâtea triumfuri. Fismes, Vitry şi Doulevant au avut cinstea de a fi odată marele său cartier, Piney-Luxembourg de două ori, Troyes de trei ori, Nogent-sur-Seine a văzut în cinci zile cinci victorii ale împăratului, care s-a zbătut pe Marna cu o mână de eroi. Saint-Dizier mai văzuse două în două zile. La Brienne, acolo unde fusese crescut de un benedictin, a fost cât p-aci să fie omorât de un cazac[73].

Străvechile anale ale acestei Galii belgiene, care a devenit Champagne, nu sunt mai puţin poetice decât cele moderne. Toate câmpurile ei sunt pline de amintiri; Meroveu şi francii[74]; Aetius şi romanii[75] Teodoric şi vizigoţii[76]; Mont-Jules, mormântul lui Jovinus[77]; tabăra lui Attila lângă Cheppe; drumurile militare de la Châlons, de la Gruyères şi de la Warcq; Voromarus, Caracalla; Eponine şi Sabinus[78]; arcul celor doi Gordieni la Langres, poarta lui Marte la Reims; toată această antichitate învăluită în umbră vorbeşte, trăieşte şi freamătă încă, şi strigă, din fundul întunericului, fiecărui trecător: *Sta, viator*[I]! Antichitatea celtică îşi gângăveşte murmurul de neînţeles în noaptea cea mai întunecoasă a acestei istorii. Osiris a fost adorat la Troyes; idolul Borvo Tomona şi-a lăsat numele la Bourbonne-les-Bains; şi, lângă Vassy, pe sub înfricoşătoarele crăci ale pădurii Der în care Haute-Borne stă încă în picioare, ca fantoma unui druid[79], în misterioasele ruine de la Noviomagus Vadicassium, Champagne îşi are a sa Palenqué[80].

De la romani şi până la noi, cucerite rând pe rând de alani, de suevi, de vandali, de burgunzi şi de germani, oraşele din Champagne, construite pe câmpii, s-au lăsat mai degrabă arse decât să se predea duşmanului. Oraşele din Champagne clădite pe stânci şi-au luat ca

---

[I] Opreşte-te călătorule!

deviză: *Donec moveantur*[I]. Sângele străvechii *Gallia comata*[81], sângele chattiilor, lingonilor, tricasilor, catalonilor, ce i-a învins pe vandali, al nervienilor[82], ce l-a învins pe Syagrius[83]; el curge şi astăzi în vinele eroice ale ţăranilor din Champagne. Soldatul Bartèche, care la Jemmapes a omorât cu mâna lui şapte dragoni austrieci era din Champagne. În 451, câmpiile Champagnei i-au mistuit pe huni; dacă Domnul ar fi vrut-o, în 1814, i-ar fi mistuit şi pe ruşi.

Să vorbim întotdeauna cu respect despre această minunată provincie care, pe vremea invaziei, a sacrificat pentru Franţa jumătate din fii ei. Numai în departamentul Marnei populaţia era în 1813 de 311.000 de locuitori; în 1830, de-abia ajunsese la 309.000. Cincisprezece ani de pace nu fuseseră îndeajuns pentru a umple golurile. Şi ca să mă întorc la lămurirea pe care trebuia să ţi-o dau, când aplici la Champagne cuvântul *prost*, el îşi schimbă sensul. El înseamnă numai naiv, simplu, aspru, primitiv, la nevoie de temut. Prostul poate fi foarte bine vultur sau leu. Aşa a fost Champagne în 1814.

Scrisoarea a IV-a

DE LA VILLERS-COTTERETS LA GRANIŢĂ

Givet, 29 iulie

De data aceasta am mers mult. Îţi scriu, dragă prietene, de la Givet, orăşel vechi, care a avut cinstea să prilejuiască lui Ludovic al XVIII-lea ultimul său ordin şi să facă ultimul său calambur (Saint Denis, Givet)[84], şi unde am ajuns la patru dimineaţa, frânt de hopurile groaznicei căruţe căreia cei de pe aici îi zic diligenţă. Am dormit două ore îmbrăcat pe un pat, s-a făcut ziuă şi-ţi scriu. Am deschis fereastra ca să mă pot bucura de împrejurimile pitoreşti vizibile din camera mea şi care se compun din colţul unui acoperiş dat cu var, dintr-un jgheab vechi de lemn plin cu muşchi şi dintr-o roată de brişcă rezemată de un zid. Cât despre cameră, este o hală mare, mobilată cu patru paturi uriaşe, cu un gigantic cămin de lemn, împodobit pe dinafară cu o oglinjoară şi pe dinlăuntru cu un vreasc mititel. Pe vreasc este pus cu delicateţe un cârlig de tras cizmele, enorm şi antediluvian, cioplit cu custura de un tâmplar mânios. Scobitura fantastică din cârlig imită şerpuiturile Meusei şi dacă faci imprudenţa să-ţi bagi piciorul în ea e aproape imposibil să-l mai scoţi de acolo. Întâmpini riscul, aşa cum am

[I] Numai să se pună în mişcare.

păţit-o eu, de a te plimba cu cârligul de picior prin tot hanul, urlând după ajutor. Ca să fie adevărat, trebuie să adaug ceva la peisajul pitoresc de care am pomenit. Am auzit adineauri cotcodăcind nişte găini. M-am aplecat înspre curte şi am văzut pe o scândură pusă pe două oale, o fermecătoare nalbă de grădină care-şi dă aere de trandafir.

De la ultima mea scrisoare, o întâmplare, care nu merită osteneala de a ţi-o povesti, m-a făcut brusc să mă întorc înapoi de la Varennes la Villers-Cotterets şi alaltăieri, după ce i-am dat drumul briştii de la Ferté-sous-Jouarre, ca să câştig din timpul pierdut, am luat diligenţa pentru Soissons; era complet goală, – ceea ce între noi fie zis, nu mi-a displăcut deloc. Am putut să-mi desfăşor în voie foile pe banchetă.

Cum ne apropiam de Soissons, s-a lăsat seara. Noaptea îşi deschidea deja mâna sa plină de pâclă în valea încântătoare în care coboară drumul după cătunul Folle, şi-şi plimba încetişor imensa ei estompă pe turnul catedralei şi pe dubla fleşă de la Saint-Jean-des Vignes. Totuşi, printre negurile care se târau greoi pe câmpie, se mai putea deosebi grămada de ziduri, de acoperişuri şi de clădiri care alcătuiesc Soissons, pe jumătate prinsă în semiluna de oţel a râului Aisne, ca un snop pe care secera îl va tăia. M-am oprit o clipă în susul povârnişului ca să mă bucur de acest frumos spectacol. Un greier cânta într-un ogor apropiat, copacii de pe drum flecăreau încetişor şi înainte de a aţipi, tresăreau în ultima boare a serii; m-am uitat atent cu ochii minţii la marea şi adânca pace ce ieşea din aceste câmpii în întuneric, care l-au văzut pe Cezar învingând, pe Clovis[85] domnind şi pe Napoleon clătinându-se. Oamenii, chiar Cezar, chiar Clovis, Napoleon chiar, nu sunt decât umbre care trec, iar războiul nu este şi el decât tot o umbră care trece ca şi ei, pe când natura pe care Dumnezeu ne-a dat-o, şi pacea pe care ne-o dă natura sunt lucruri veşnice.

Hotărându-mă să iau diligenţa de Sedan, care nu ajungea la Soissons decât la miezul nopţii, aveam timp, aşa că am lăsat cursa obişnuită să plece. Drumul care mă despărţea de Soissons nu mai era decât o plimbare încântătoare pe care am făcut-o pe jos. La o oarecare distanţă de oraş m-am aşezat lângă o căsuţă frumoasă pe care o lumina slab focul aprins pe cealaltă parte a drumului la un potcovar. De acolo, m-am uitat cu evlavie la cer care era de o limpezime sublimă. Singurele trei planete vizibile la ora aceea scânteiau la sud-est, într-un spaţiu destul de restrâns, în acelaşi colţ de cer: Jupiter – frumosul nostru Jupiter, prietene, mai ştii? – care descrie de trei luni o fundă foarte complicată, făcea împreună cu celelalte două stele, între care este

aşezat la vremea asta, o linie dreaptă perfect geometrică. Mai la est, Marte, roşu ca focul şi ca sângele, imita sclipirea stelară printr-un fel de scânteiere sălbatică; şi ceva mai deasupra, cu aspectul ei de stea albă şi paşnică, planeta-monstru, lumea îngrozitoare şi tainică pe care o numim Saturn. De partea cealaltă, în fundul peisajului, un magnific far rotitor albastru, stacojiu şi alb, radia cu sclipirea lui covârşitoare dealurile întunecate care despart Noyon de Soissons. În clipa în care mă întrebam ce căuta un far în plină câmpie, îl văzui părăsind marginea colinelor, trecând peste negurile viorii ale zărilor şi urcând la zenit. Farul era Aldebaran, soarele tricolor, uriaşa stea de purpură, de argint şi peruzea care urca măreţ în lumina albă, vagă şi sinistră, a amurgului.

O, prietene, oare ce taină există în aceste astre pe care toţi poeţii, de când există ei, toţi gânditorii, de când există ei, toţi visătorii, de când există ei, rând pe rând, le-au contemplat, le-au cercetat, le-au adorat, unii ca Zoroastru[86], cu o uimire încrezătoare, alţii ca Pitagora[87] cu o spaimă de nespus! Set[88] a botezat stelele aşa cum Adam a botezat dobitoacele. Chaldeenii şi genetliacii, Esdras şi Zorobabel, Orfeu, Homer şi Hesiod, Cadmus, Feresid, Xenofon, Hecateus, Herodot şi Tucidide[89], toţi aceşti ochi de pe pământ, aşa de demult stinşi şi închişi, s-au îndreptat veacuri de-a rândul cu groază către aceşti ochi ai cerului mereu deschişi, mereu aprinşi, mereu vii. Toate planetele, toţi aceşti aştri pe care îi privim noi astăzi, au fost priviţi de toţi aceşti oameni. Iov[90] pomeneşte de Orion şi de Hiade; Platon[91] asculta şi înţelegea distinct vaga muzică a sferelor; Pliniu[92] credea în soarele dumnezeu şi învinuia fumul de pe pământ de a fi cauza petelor de pe lună. Poeţii tătari numesc polul *„senesticol”*, ceea ce înseamnă *cui de fier*. Unii visători, apucaţi de un fel de ameţeală, au îndrăznit să-şi râdă de constelaţii. *Leul*, zice Rocoles[93], *putea la fel de bine să fie botezat maimuţă*. Paeuvius[94], nu prea liniştit totuşi, încearcă să se amăgească şi să nu creadă în astrologi, sub motivul că ar fi egali ai lui Jupiter:

Nam şi qui, quae eventura sunt, provideant
Aeiquiparent Jovi[I].

Şi Favorinus[95] îşi pune întrebarea înfiorătoare: şi dacă în stele s-ar afla cauzele tuturor lucrurilor? *Si vitae mortisque homunum rerumque humanarum omnium et ratio et causa în coelo et apud stellas foret?*[II] El crede că influenţa siderală ajunge până la muşte şi la viermişori,

[I] Căci dacă unii ar prevedea ce s-ar întâmpla ar fi egalii lui Jupiter.
[II] Dacă raţiunea şi cauza vieţii şi a morţii oamenilor şi a lucrurilor omeneşti toate ar fi în cer şi stele?

muscis aut vermiculis, şi, adaugă şi până la arici, *aut echinis*. Alu Gelle[96], plutind de la Egina la Pireu, navigând pe *o mare blândă* se aşeza noaptea la pupa şi privea aştrii. *Nox fuit et clemens mare, et anni aestas, coelumque liquide serenum; sedebamus ergo în puppi simul universi et lucentia sidera considerabamus*[I]. Horaţiu[97] însuşi, filosof practic, acest Voltaire al secolului lui August, dar poet mai mare, e drept, decât Voltaire-ul secolului lui Ludovic al XV-lea, Horaţiu se-nfiora privind stelele, o ciudată îngrijorare îi umplea sufletul şi scria versurile aproape înfricoşătoare:

Hunc solem, et stellas, etet descentia certis
Tempora momentis, sunt qui formidine nulla
Imibuti spectant![II]

Cât despre mine, nu mă tem de aştri, îi iubesc. Totuşi, nu m-am gândit niciodată fără o strângere de inimă că starea normală a cerului este noaptea. Ceea ce numim noi zi, nu există pentru noi decât pentru că suntem lângă o stea.

Nu poţi privi mereu imensitatea; infinitul zdrobeşte; extazul este tot atât de religios ca rugăciunea, dar rugăciunea alină, iar extazul oboseşte. De la constelaţii ochii îmi reveniră la sărmanul perete ţărănesc de care eram rezemat. Şi aci erau subiecte de meditaţie şi de gândire. În acest zid, ţăranul care-l clădise zidise o piatră, o piatră străveche, pe care lumina răsfrântă din cuptorul fierăriei îmi îngăduia să recunosc urmele unei inscripţii antice, aproape în întregime şterse; nu mai distingeam decât două litere intacte, I.C.; restul era tocit. Cum era inscripţia aceasta? romană sau romanică? Fără îndoială că vorbea de Roma. Dar de care Romă? de Roma păgână sau de Roma creştină? despre oraşul puterii sau despre oraşul credinţei? Am rămas îndelung cu ochii aţintiţi pe piatră, cu mintea cufundată în ipoteze fără temei. Nu ştiu dacă contemplarea aştrilor mă predispusese la visare, dar am ajuns să văd întrucâtva însufleţindu-se şi strălucind sub ochii mei aceste două litere misterioase – I.C. – care, prima oară când le-au apărut oamenilor au guvernat lumea, iar a doua oară au transformat-o. Iuliu Cezar şi Isus Christos!

Fără îndoială, sub inspiraţia unei idei ca cea care mă absorbea în acea clipă, a pus Dante în groapa cea mai adâncă a infernului, să fie mistuiţi împreună de gura purulentă a lui Satan, pe marele trădător şi

---

[I] Era noapte şi o mare blândă şi o vară dogoritoare şi limpede cer senin; stăteam aşadar la pupă laolaltă cu toţii şi contemplam strălucitorii aştrii.

[II] Acest soare şi stelele şi anotimpurile care declină în anumite momente sunt unii oameni care le privesc nestăpâniţi de vreo teamă.

pe marele ucigaş, Iuda şi Brutus..

Pe locul Soissonsului au fiinţat rând pe rând trei oraşe, Noviodunum al galilor, *Augusta Suessonium* al romanilor şi vechiul *Soissons* al lui Clovis, Carol cel Simplu[98] şi al ducelui de Mayenne. N-a mai rămas nimic din Noviodunumul înspăimântat de rapiditatea lui Cezar. *Suessones*, spun Comentariile[99], *celeritate romanorum permoti, legatos ad Caesarem de deditione mittunt*[I]. Nu mai subzistă din *Suessonium* decât câteva ruine gârbovite, printre altele templul antic din care evul mediu a făcut capela sfântului Petru. Vechiul Soissons este mai bogat. Are catedrala Saint-Jean-des-Vignes, vechiul său castel şi catedrala în care a fost încoronat Pepin[100] în 752. N-am putut să verific ce a mai rămas din fortificaţiile ducelui de Mayenne şi dacă ele sunt cele care l-au făcut pe împărat să zică în 1814, văzând în ziduri nu ştiu ce scoică fosilă, grifee sau belemnit[101], că zidurile Soissonsului sunt clădite din aceeaşi piatră din care sunt şi zidurile de la Saint-Jean d'Acre[102]. Observaţie tare curioasă dacă ţinem seama cum a fost făcută, de ce om şi în ce clipă.

Era prea beznă când am intrat în Soissons ca să mai pot să caut Noviodunum sau Suessonium. M-am mulţumit să cinez în aşteptarea diligenţei şi să rătăcesc în jurul uriaşei siluete a catedralei Saint-Jean-des-Vignes, lipită îndrăzneţ pe cer ca un decor de teatru. În timp ce mergeam, vedeam stelele apărând şi dispărând printre crăpăturile clădirii întunecate, ca şi cum ar fi fost plină de oameni speriaţi, urcând, coborând, alergând peste tot cu lumini.

Bătea de miezul nopţii când m-am întors la han. Tot oraşul era cufundat în beznă. Şi deodată se auzi un zgomot de uragan la capătul unei străzi înguste, tare paşnică până atunci şi, după cât părea, incapabilă de un tărăboi nocturn. Venea diligenţa. S-a oprit la câţiva paşi de hanul meu şi avea un loc gol, ceea ce era cât se poate de bine. Într-adevăr, noile diligenţe sunt foarte elegante şi foarte comode; stai ca într-un fotoliu, cu picioarele la largul lor, dacă vrei să închizi ochii ai perniţe la dreapta şi la stânga, iar dacă vrei să-i deschizi ai un geam mare drept în faţă. În clipa în care era să mă instalez cu voluptate, într-o altă străduţă izbucni în beznă, un tărăboi aşa de ciudat, ţipete amestecate cu zgomotul roţilor şi cu bătaia din copite a cailor, încât cu toate că nu aveam decât un răgaz de cinci minute, am alergat în grabă. Intrând pe străduţă, iată ce am văzut. În partea de jos a unui perete, care avea aspectul odios, îngheţat şi specific zidurilor de închisori, era

[I] ...uluiţi de iuţeala romanilor, trimit la Cezar nişte soli în legătură cu capitularea.

deschisă o poartă joasă, boltită, cu lacăte uriaşe. La câţiva paşi de poartă, între doi jandarmi călare stătea un fel de căruţă lugubră care de-abia se vedea în întuneric. Între căruţă şi poartă se zbătea un grup de patru-cinci oameni care târau spre căruţă o femeie ce scotea urlete înfiorătoare. Un felinar slab, dus de un om care dispărea în umbra pe care o arunca, lumina funebru această scenă. Femeia, o ţărancă voinică de vreo treizeci de ani, se împotrivea nebuneşte celor cinci oameni, urla, izbea, zgâria, iar uneori o rază de lumină de la felinar cădea pe capul ei despletit şi sinistru ca însăşi figura Disperării. Apucase unul din drugii de fier de la poartă şi se crampona de el. Pe când mă apropiam, oamenii făcură o sforţare violentă, o smulseră de la poartă şi o duseră într-un salt până la căruţă. Căruţa, pe care felinarul o lumina acum puternic, n-avea altă deschidere decât nişte găurele rotunde pe cele două feţe laterale şi o uşă la spate, închisă pe dinafară cu lacăte mari. Omul cu felinarul trase zăvoarele, uşa se deschise şi interiorul căruţei apăru brusc. Era un fel de ladă, fără lumină şi aproape fără aer, separată în două compartimente lunguieţe printr-o despărţitură groasă, care o tăia în lung. Unica uşă era în aşa fel aşezată, încât odată zăvorâtă, se rezema de sus şi până jos de peretele despărţitor şi închidea deodată amândouă compartimentele. Cele două celule, între care nu era cu putinţă niciun fel de comunicare, aveau drept mobilă şi drept scaun o scândură în care era scobită o gaură. Celula din stânga era goală; cea din dreapta însă era ocupată. Într-un colţ, pe vine, ca un animal sălbatic, aşezat de-a curmezişul pe bancă din lipsă de spaţiu pentru genunchi, era un om – dacă se mai putea numi om – un fel de spectru cu chipul pătrat, cu capul teşit, cu tâmplele largi, cu părul încărunţit, cu membre scurte, păroase şi îndesate, îmbrăcat cu nişte pantaloni vechi găuriţi şi cu o zdreanţă care fusese cândva o haină. Nenorocitul avea picioarele strâns legate cu noduri duble ce i se urcau până la gleznă. Piciorul lui drept dispărea într-un sabot; cel stâng, descălţat, era înfăşurat cu cârpe însângerate care lăsau să se vadă degete oribile, zdrobite şi bolnave. Fiinţa aceea hidoasă mânca paşnic o bucată de pâine neagră şi nu părea să bage de seamă nimic din ceea ce se petrecea în jurul lui. Nici măcar nu se întrerupse să se uite la nefericita tovarăşă pe care i-o aduceau. Ea însă, cu capul răsturnat pe spate, se împotrivea mereu poliţiştilor, care se străduiau s-o împingă în compartimentul gol, şi continua să urle: Nu vreau! Niciodată! Niciodată! Mai bine omorâţi-mă! — Nu-l văzuse încă pe celălalt. Deodată, într-una din convulsiile ei, ochii îi căzură pe căruţă şi zări în umbră pe groaznicul prizonier. Şi-atunci urletele ei încetară brusc,

genunchii i se îndoiră, şi se întoarse de la el tremurând din toate mădularele şi de-abia de mai avu putere să zică cu o voce stinsă, dar cu o expresie de groază pe care n-am s-o uit în viaţa mea: — Oh! omul ăsta!

În acea clipă omul se uită la ea cu un aer sălbatic şi prostesc, ca o fiară şi ca un ţăran ce era. Îţi mărturisesc că n-am mai putut să rezist. Era limpede că era o hoaţă, poate chiar ceva mai rău, pe care jandarmeria o transfera dintr-un loc în altul cu unul din odioasele vehicule pe care ştrengarii Parisului le numesc *dube*, dar era totuşi o femeie. Am crezut că era de datoria mea să intervin şi i-am interpelat pe poliţişti. Nici măcar nu s-au întors la mine; însă, un jandarm demn, care cu siguranţă i-ar fi cerut actele şi lui Don Quijote, profită de ocazie pentru a mă soma să-mi arăt paşaportul. Or, eu tocmai dădusem hârtia controlorului din diligenţă. În timp ce mă explicam cu jandarmul, poliţiştii făcură o ultimă sforţare şi împinseră femeia pe jumătate moartă în dubă, închiseră uşa şi traseră zăvorul; în clipa în care m-am întors spre ei, nu se mai auzea pe stradă nimic altceva decât zgomotul roţilor dubei şi galopul escortei care se înfundau în întuneric.

Puţin după aceea, eu însumi galopam pe drumul spre Reims, dus de o excelentă trăsură cu patru vajnici cai. Mă gândeam la acea biată femeie, şi, cu o strângere de inimă, comparam călătoria mea cu a ei.

Şi aşa, în mijlocul unor astfel de idei, am aţipit.

Când m-am trezit, zorile începeau să aducă iar la viaţă copacii, pajiştile, dealurile, tufişurile de la marginea drumului, toată firea paşnică căreia diligenţele noastre îi traversează somnul. Eram într-o vale încântătoare, probabil valea de la Braine-sur-Vesle. O vagă boare înmiresmată plutea pe dealurile încă în beznă. Spre răsărit, la marginea de miazănoapte a luminii crepusculare, lângă marginea zării, în mijlocul unei limpezimi albastre şi întunecate ce-ţi ia ochii, amestec nespus de perlă, safir şi întuneric, lucea Venus, şi razele ei minunate revărsau, pe câmpii şi păduri abia întrevăzute, o seninătate, o graţie şi o melancolie de nespus. Era ca un ochi ceresc deschis cu dragoste pe acest peisaj adormit.

Diligenţa a traversat Reimsul în galop, fără niciun respect pentru catedrală. De-abia dacă vezi, în trecere, pe deasupra pinioanelor de pe o stradă îngustă, două sau trei arcade, stema lui Carol al VII-lea şi frumoasa fleşă a Mucenicilor de pe absidă.

De la Reims la Rethel, nimic. — Ţinut de mizerie, căruia luna iulie i-a tăiat pletele de aur; ogoare întinse galbene şi goale, imense şi line unde de pământ pe coama cărora se înfioară ca o spumă vegetală,

mărăcinişuri sărăcăcioase; din când în când în fundul peisajului, o moară se învârte încet, copleşită parcă de soarele de la amiază; sau, pe marginea drumului, un olar ce şi-a pus la uscat pe o scândură în pragul colibei, câteva duzini de oale cu florile de-abia schiţate.

Rethelul se împrăştie graţios din vârful unui deal până la râul Aisne, ale cărui braţe taie oraşul în două sau trei locuri. Aici nu mai este nimic care să amintească de fosta reşedinţă princiară a unuia dintre cei şapte conţi-pairi ai Champagnei. Străzile sunt mai degrabă străzi de mare burg decât de oraş, iar profilul bisericii este mediocru.

De la Rethel la Mézières, drumul urcă treptele largi prin care podişul Argonne se leagă de podişul superior de la Rocroy. Acoperişuri mari de ardezie, faţade date cu var, paravane de lemn care apără partea nordică a caselor împotriva ploilor, dau satelor un aspect deosebit. Din când în când primele culmi ale munţilor, care apar la sud-est ridică linia orizontului. În rest, puţine păduri sau deloc. De-abia dacă vezi ici-colo în depărtare câteva dealuri împădurite. Despădurirea, copilul bastard al civilizaţiei, a devastat în chip tare trist vechea mlaştină a Mistreţului din Ardeni.

Sosind la Mézières, am căutat cu ochii vechile turnuri pe jumătate în ruină ale castelului saxon Hallebarde; n-am găsit decât zigzagurile reci şi dure ale cetăţii lui Vauban[103]. În schimb, uitându-mă în şanţuri, am zărit, pe alocuri, rămăşiţe destul de frumoase, deşi dărâmate, ale zidurilor atacate de Carol Quintul şi apărate de Bayard[104]. Biserica din Mézières are faima vitraliilor. Ca s-o vizitez, am profitat de jumătatea de oră pe care diligenţa o lasă călătorilor ca să prânzească. Într-adevăr trebuie că vitraliile au fost frumoase; au mai rămas în absidă câteva fragmente pierdute jalnic în ferestrele mari de sticlă albă. Remarcabilă însă este însăşi biserica, din secolul al XV-lea, un ansamblu frumos, cu ferestre şi uşi cu cercevele flamboyante* şi cu un portic* încântător încadrat portalului dinspre miazăzi. Pe doi stâlpi, la dreapta şi la stânga corului, au fost prinse două basoreliefuri de pe vremea lui Carol al VIII-lea[105], din nefericire mânjite cu var şi mutilate. Toată biserica este văruită în galben, cu nervuri* şi chei de boltă de culori diferite. E şi prosteşte şi urât. Plimbându-mă în partea nordică, coborâtă, a absidei, am descoperit pe zid o inscripţie care aminteşte că Mézières a fost asediat şi bombardat cu cruzime de către prusaci în 1815. Dedesubtul inscripţiei au fost adăugate, două rânduri într-o latinească oarecare; *Lector, leva oculos ad fornicem et vide quasi quoddam divinae manus*

indicium[I]. Am ridicat ochii *ad fornicem* şi am văzut o mare spărtură în bolta de deasupra capului. În această spărtură, atârnă o bombă mare, agăţată de urechi în ieşiturile din piatră, perfect vizibilă. E o bombă prusacă care, după ce a găurit acoperişul bisericii, schelăria şi zidăria masivă, s-a oprit, ca prin minune, când să cadă pe pardoseală. De douăzeci şi cinci de ani stă acolo, aşa cum a atârnat-o bunul Dumnezeu. În jurul bombei se văd, talmeş-balmeş, cărămizi sfărâmate, bolovani, moloz, măruntaiele bolţii. Bomba şi rana căscată deasupra capului trecătorilor sunt de un efect ciudat. Cu atât mai bizar, când te gândeşti că tocmai la Mézières au fost aruncate în 1521 primele bombe care au fost folosite în vreun război. De cealaltă parte a bisericii, o inscripţie constată că nunta lui Carol al IX-lea cu Elisabeta de Austria a fost foarte „fericit celebrată”, *féliciter celebratae juere*, în biserica de la Mézières la 17 noiembrie 1570 – cu doi ani înainte de noaptea sfântului Bartolomeu[106].

Portalul mare este tocmai din acea epocă şi prin urmare respiră bunul gust şi nobleţea. Din nefericire, este una din faţadele tardive ale secolului al XVI-lea care n-a fost desăvârşită decât în secolul al XVII-lea. Clopotniţa n-a apărut decât în 1626. E cu neputinţă să vezi ceva mai stângaci şi mai greoi decât clopotniţele construite în vremea aceea la diferitele biserici noi din Paris.

În rest, Mézières are pe întărituri copaci mari, străzi curate şi triste, pe care cu greu le înveselesc duminicile şi sărbătorile şi nimic nu aminteşte de Hallebarde sau de Garinus care au întemeiat oraşul; nici de contele Balthazar care l-a pustiit; nici de contele Hugo care l-a înnobilat; nici de arhiepiscopul Foulques şi de Aldabéron care l-au asediat. Zeul Macer, care a dat numele oraşului Mézières, a devenit în capelele bisericii sfântul Masert.

La Sedan, unde am ajuns spre prânz, niciun monument, nicio construcţie arhitectonică. Femei frumoase, carabinieri frumoşi, copaci şi pajişti de-a lungul Meusei, tunuri, poduri mobile şi bastioane, iată Sedanul. Este unul din locurile în care cerul sever al oraşelor-fortăreaţă se amestecă în mod ciudat cu aerul vesel al oraşelor-garnizoană. Aş fi vrut să găsesc la Sedan urme ale domnului de Turenne[107]; nu mai sunt. Aripa de castel unde s-a născut a fost dărâmată şi înlocuită cu o piatră neagră având următoarea inscripţie în litere aurite:

Aci s-a născut Turenne
11 septembrie 1611

[I] Cititorule ridică-ţi ochii către bolta cerească şi vezi un fel de semn al mâinii divine.

Această dată, care scânteia pe piatra întunecată, m-a izbit. Şi am adunat în amintire tot ce am putut. În 1611, Sully[108] se retrăgea. Henric al IV-lea fusese omorât cu un an mai înainte. Ludovic al XIII-lea, care avea să moară ca şi tatăl său într-o zi de 14 mai, avea zece ani. Ana de Austria, soţia lui, era în cel de-al douăzeci şi şaselea an al său. Câţiva târgoveţi de treabă îi spuneau *Petrică* celui pe care universul l-a numit mai târziu *marele Corneille;* avea cinci ani. Shakespeare şi Cervantes mai trăiau încă. Brantôme[109] şi Pierre Mathieu[110] trăiau şi ei. Elisabeta a Angliei murise de opt ani; şi de şapte ani murise Clement al VIII-lea, *papă paşnic şi bun francez*, cum zice l'Etoile. În 1611 mureau Papirien Masson[111] şi Jean Busée[112]; împăratul Rudolf[113] era în declin; Gustav-Adolf[114] îi urma lui Carol al IX-lea, regele vizionar; Filip al III-lea[115] îi gonea pe mauri din Spania, în ciuda sfatului ducelui de Ossuna, iar astronomul olandez Jean Fabricius descoperea pete în soare. Iată ce se petrecea pe lume când s-a născut Turenne.

Dar, Sedanul n-a fost un păstrător al acestei nobile amintiri. Pavilionul în care s-a născut domnul de Turenne a fost dărâmat, aşa cum ţi-am mai spus, iar castelul său a fost ras de pe faţa pământului.

N-am avut curajul să mă duc să văd la Bazeilles dacă vreun ţăran proprietar n-a pus să se smulgă copacii pe care îi sădise în lungul celebrei alei. În loc de toate acestea, marea piaţă din Sedan oferă vizitatorului o statuie de bronz a lui Turenne destul de mediocră, care nu m-a mângâiat deloc. Statuia nu reprezintă decât gloria. Camera în care s-a născut, castelul unde a trăit, copacii pe care i-a sădit erau amintiri.

Cu atât mai justificat, niciun fel de amintiri despre Guillaume de La Marck[116], înspăimântătorul înaintaş al lui Turenne în analele Sedanului. Lucru demn de remarcat şi care trebuie pomenit în treacăt; într-un timp destul de scurt, numai prin progresul natural al lucrurilor şi al ideilor, oraşul Mistreţului din Ardeni s-a schimbat atât de mult încât l-a putut da pe Turenne.

După ce am prânzit foarte bine într-un loc grozav care se numeşte *hotelul Crucii de Aur*, nimic nu mă mai oprea la Sedan; m-am hotărât să mă întorc la Mézières ca să iau diligenţa de Givet. Sunt cinci leghe, dar cinci leghe foarte pitoreşti. Le-am făcut pe jos, urmat de un flăcău oacheş în picioarele goale, care mi-a dus voios sacul. Drumul merge aproape tot timpul pe la jumătatea povârnişului văii Meusei. La o leghe de Sedan, te întâmpină Donchery, cu vechiul lui pod de lemn şi cu copacii lui frumoşi; apoi sate zâmbitoare, castele mici cu gherete de pază, scufundate în masive de verdeaţă, pajişti mari în care cirezi de

vaci pasc la soare, Meusa care apare şi dispare. Era un timp frumos cum rar întâlneşti. Pe la jumătatea drumului mi s-a făcut tare cald şi îmi era sete; am căutat în toate părţile o casă ca să cer de băut. În sfârşit, văd una. Fug spre ea, sperând să găsesc o cârciumă şi citesc deasupra uşii firma: *Bernier-Hannas, negustor de ovăz şi mezelar*. Pe o bancă lângă uşă, un guşat. Guşa este foarte răspândită în regiune. Am intrat totuşi cu curaj la mezelarul negustor de ovăz şi am băut cu mare plăcere un pahar din apa care-l făcuse pe om să aibă guşă.

Seara, la şase, am ajuns la Mézières; la şapte am plecat la Givet, foarte posomorât şi înghesuit între un domn gras şi o cucoană grasă, soţ şi soţie, care-şi vorbeau drăgăstos pe deasupra capului meu. Cucoana îi spunea bărbatului ei *pisoiaş*. Nu ştiu dacă intenţia ei nu era să-i zică mai degrabă *căţeluş* decât *pisoiaş*. Traversând Charleville, care nu este decât la o bătaie de tun de Mézières, am remarcat piaţa din centru, construită în 1605, în chip grandios de Charles de Gonzague, duce de Nevers şi de Mantova şi care este o adevărată soră a pieţei noastre regale[117] din Paris. Aceleaşi case cu arcade, cu faţade de cărămidă şi cu acoperişuri mari. Apoi, cum se lăsa noaptea şi cum nu aveam nimic mai bun de făcut, am adormit, însă cu un somn agitat, hurducat şi oribil, între sforăiturile grasului şi gemetele grasei. Mă trezeam din când în când la schimbarea cailor, în lumina felinarelor lipite de geam şi din cauza unor dialoguri cam aşa: — Hei, ia zi! — Hei, ia zi! — Ce e şi cu gloaba asta? N-o vreau. E nărăvaşă. — Şi domnul Simon? unde e? Domnul Simon? ei! Lucrează. Lucrează tot timpul *mai rău ca un mercenal*[118].

Odată, când diligenţa s-a oprit iarăşi pentru schimbarea cailor, am deschis ochii. Bătea vântul tare, cerul era întunecos, o moară uriaşă se învârtea sinistru deasupra capetelor noastre şi părea că se uită la noi cu cele două ferestruici luminate asemeni unor ochi de jeratic. O altă dată, soldaţii au înconjurat diligenţa, un jandarm ne-a cerut paşapoartele, am auzit zgomotul lanţurilor unui pod mobil, un felinar a luminat o grămadă de ghiulele la picioarele unui zid mare, negru, şi gura unui tun ce atingea diligenţa; eram la Rocroy. Numele ăsta m-a trezit de tot. Deşi nu se poate spune că *am văzut Rocroy*, totuşi mi-a făcut o oarecare plăcere să mă gândesc că am traversat în aceeaşi zi, la o distanţă de numai câteva ceasuri, două locuri istorice, Rocroy şi Sedan. Turenne s-a născut la Sedan; am putea zice că şi Condé s-a născut la Rocroy[119].

Între timp, vecinii mei graşi vorbeau între ei şi-şi povesteau unul altuia, ca în piesele proaste, lucruri numai de ei ştiute: *că nu mai*

trecuseră pe la Rocroy din 1818; douăzeci şi doi de ani! că domnul Crochard, secretarul subprefecturii, era prietenul lor intim; că, întrucât era miezul nopţii, trebuie să se fi culcat; ce cumsecade e domnul Crochard! etc. Cucoana condimenta aceste revelaţii cu locuţiuni bizare care-i erau familiare; de pildă zicea: *egoist ca un iepure bătrân; norocul săracului* în loc de *norocul flămândului*. Grasul monstruos, bărbatul ei, făcea de partea lui calambururi ca de pildă: *se zice că e un loc comun (ca unul), eu zic că e un loc ca trei;* sau proverbe ca acesta: *Vinde-ţi nevasta şi înfundă-ţi urechile*. Apoi râdea cu blândeţe.

Diligenţa o pornise din nou, şi vecinii mei tot stăteau de vorbă. Mă străduiam foarte să nu le mai aud conversaţia şi încercam să ascult zurgălăii cailor, zgomotul roţilor pe pavaj şi al butucilor roţilor pe osii, scârţâitul piuliţelor şi al şuruburilor, clănţănitul sonor al geamurilor, când deodată un încântător zgomot de clopoţei mi-a venit în ajutor, sunet fin, uşor, cristalin, fantastic, aerian, care a irumpt brusc în beznă, anunţându-ne Belgia, ţara clopotelor răsunătoare, clopoţei ce-şi risipeau gunguritul lor fin şi batjocoritor, ironic şi spiritual, ca şi cum le-ar fi reproşat graşilor mei vecini limbuţia lor prostească.

Aceşti clopoţei, care m-ar fi trezit, pe ei i-a adormit. Trebuie că eram la Fumay, noaptea era însă prea întunecoasă ca să pot distinge ceva. A trebuit deci să trec, fără să văd nimic, pe lângă ruinele măreţe ale castelului de la Hierches şi pe lângă cele două stânci frumoase, verticale, cărora li se zice *Doamnele Meusei*. Din când în când, în fundul unei prăpăstii pline de neguri, zăream printr-o gaură, ceva albicios: era Meusa.

În sfârşit, când au apărut primele licăriri ale zorilor, un pod mobil s-a lăsat în jos, s-a deschis o poartă, diligenţa a intrat în trap mare într-un fel de defileu lung alcătuit la stânga dintr-o stâncă neagră verticală şi la dreapta dintr-o clădire, lungă, joasă, străbătută dintr-o parte într-alta de o mulţime de uşi şi de ferestre, care mi s-au părut toate deschise, fără canaturi, fără obloane, fără giurgiuvele şi fără geamuri, lăsându-mă să văd prin această casă întunecată şi fantastică lumina crepusculară care smălţuia marginea cerului şi cealaltă parte a Meusei. La capătul acestei locuinţe ciudate se afla o singură fereastră închisă şi slab luminată. Apoi diligenţa a trecut repede prin faţa unui turn mare cu profil frumos, s-a înfundat într-o stradă îngustă, a cotit într-o curte; slujnicele de la han au venit în fugă cu lumânări. Şi rândaşii cu felinare; eram la Givet.

Scrisoarea a V-a

GIVET

Dintr-un han de pe drum, 1 august

Givet este un oraş frumos, curat, graţios, ospitalier, aşezat pe cele două maluri ale Meusei, care îl împarte în Givetul Mare şi cel Mic, la picioarele unui perete înalt şi frumos de stâncă căruia liniile geometrice ale fortului Charlemont îi strică întrucâtva vârful. Hanul, care se cheamă hotelul Mont d'Or, este foarte bun deşi, fiind singurul, ar putea să-şi găzduiască trecătorii oricum şi să le dea să mănânce orice.

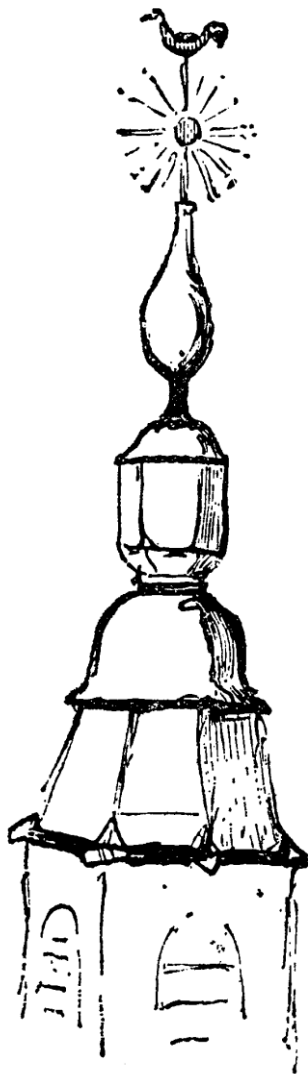
Clopotniţa din Givetul Mic este o simplă turlă de ardezie; cât despre clopotniţa din Givetul Mare, are o arhitectură mai complicată şi mai savantă. Iată cum a alcătuit-o probabil inventatorul ei. A luat o tocă pătrată de preot sau de avocat. Pe toca pătrată a aşezat un castron de salată răsturnat; pe fundul acestui castron, devenit platformă, a aşezat o zaharniţă; pe zahamiţă o sticlă; pe sticlă un soare, înfipt în gâtul sticlei cu o rază inferioară verticală; şi în sfârşit, pe soare, un cocoş înfipt în raza verticală superioară. Şi presupunând că i-a trebuit câte o zi ca să-i vină fiecare dintre aceste idei, se va fi odihnit în a şaptea zi.

Acest artist trebuie că era flamand.

Cam de două secole arhitecţii flamanzi îşi închipuie că nimic nu e mai frumos decât piese din veselă şi vase de bucătărie ridicate la proporţii uriaşe şi titanice. Şi aşa, când li s-a dat de construit clopotniţa, au pus curajoşi mâna pe ocazie şi au început să-şi împodobească oraşele cu o mulţime de ulcioare colosale.

Peisajul din Givet este încântător, mai ales când te opreşti pe-nserat, aşa cum am făcut-o eu, la mijlocul podului şi te uiţi spre miazăzi. Noaptea, care ascunde toate prostiile, începuse să învăluie conturul absurd al clopotniţei. Fumul plutea pe toate acoperişurile. La stânga mea auzeam foşnind cu o blândeţe nesfârşită ulmi mari deasupra cărora, în lumina serii, ţâşnea marele turn din secolul al XI-lea care străjuieşte de pe coastă Givetul Mic. În dreapta mea, alt vechi turn, cu coama conică, jumătate piatră, jumătate cărămidă, care se oglindea în întregime în Meusa, oglindă lucitoare şi metalică ce străbate întregul peisaj întunecat. Mai departe, la picioarele cumplitei stânci Charlemont, distingeam, ca o linie albicioasă, clădirea cea lungă pe care o văzusem în ajun la intrare şi care nu este altceva decât o cazarmă părăsită. Deasupra oraşului, deasupra turnurilor, deasupra clopotniţei, ţâşneşte vertical un perete imens de stâncă care se prelungeşte cât vezi

cu ochii până la munţii din zare ce închid vederea ca un circ. În depărtare, pe un cer verde deschis, luna nouă cobora încetişor spre pământ, aşa de fină, de delicată şi de pură că ai fi spus că Dumnezeu ne lasă să vedem jumătate din inelul lui de aur.

În timpul zilei am vrut să văd venerabilul turn care făcea odinioară din Givetul Mic un loc de temut. Poteca este abruptă şi ai nevoie şi de

mâini şi de picioare; trebuie să te caţeri pe stânca de granit, frumos şi dur.

Ajuns, nu fără oarecare osteneală, la picioarele turnului, care cade în ruină şi ale cărui goluri de uşi şi ferestre romanice s-au deformat, l-am găsit baricadat cu o poartă împodobită cu un lacăt mare. Am chemat, am bătut, nimeni nu mi-a răspuns şi a trebuit să cobor aşa cum am urcat. Totuşi urcuşul nu mi-a fost în zadar. Tot învârtindu-mă în jurul vechii hărăbăi, ale cărei podoabe sunt aproape în întregime coşcovite, am zărit printre dărâmăturile care se prăvălesc în râpă continuu, o piatră destul de mare pe care se mai puteau încă distinge rămăşiţele unei inscripţii. M-am uitat cu atenţie: nu mai rămăseseră din ea decât câteva litere greu descifrabile.

Iată în ce ordine erau aşezate:

LO QVE SA L OMBRE
PARA S – MO DI S L
ACAV P SOTROS

Literele adânc săpate în piatră, păreau să fi fost scrise cu un cui; şi, ceva mai dedesubt, acelaşi cui săpase semnătura rămasă intactă, – IOSE GVTIEREZ, 1643. Am avut întotdeauna o slăbiciune pentru inscripţii şi mărturisesc că asta mi-a dat mult de gândit. Oare ce să însemne? Şi în ce limbă? La prima vedere, şi făcând oarecare concesii ortografiei, puteai s-o crezi scrisă în franceză şi să citeşti nişte absurdităţi: Zdreanţă murdară. Umbră. Umbrelă. — Blestemată pivniţa. — Prost. Gloabă. Nu puteai însă alcătui aceste cuvinte decât neţinând deloc seama de literele şterse; şi de altfel mi se părea că grava semnătură castiliană, *Jose Gutierez*, era acolo pentru a protesta împotriva acestor gugumănii. Făcând apropierea între semnătura şi cuvintele *para* şi *otros* care sunt spaniole, am ajuns la concluzia că inscripţia trebuie să fi fost scrisă în dialectul castilian, şi tot gândindu-mă, uite cum am crezut că pot s-o refac:

LO QUE EMPESA EL HOMBRE
PARA SIMISMO DIOS LE
ACAVA PARA LOS OTROS

Ceea ce omul începe pentru el,
Domnul desăvârşeşte pentru alţii.

Aceasta mi se pare într-adevăr o gândire foarte frumoasă, foarte catolică, foarte tristă şi foarte castiliană. Şi-acum cine era Gutierez? Era vizibil că piatra fusese smulsă din interiorul turnului. 1643 este data luptei de la Rocroy. Jose Gutierez era oare unul dintre învinşii din

această bătălie? Fusese oare prins? Îl închiseseră oare acolo? Îi lăsaseră răgazul să scrie în temniţă melancolicul rezumat al vieţii lui şi al oricărei vieţi omeneşti? Aceste presupuneri sunt cu atât mai probabile cu cât, pentru a săpa în granit cu un cui o frază atât de lungă, i-a trebuit toată răbdarea pe care o au doar prizonierii şi care vine dintr-un mare plictis. Ş-apoi cine a mutilat inscripţia într-atât? Oare numai timpul şi întâmplarea? — Oare o glumă de prost gust? – înclin către această din urmă ipoteză. Vreun nemernic, vreun frizer prost, devenit prost soldat, va fi fost închis disciplinar în acest turn şi va fi crezut că este spiritual întorcând în ridicol grava tânguire a hidalgoului. Dintr-un chip, a făcut o strâmbătură – Astăzi nemernicul şi gentilomul, vaierul şi farsa, tragedia şi parodia, se rostogolesc împreună sub paşii aceluiaşi trecător, în acelaşi mărăciniş, în aceeaşi râpă, în aceeaşi uitare!

A doua zi la cinci dimineaţa, stând foarte bine, de data aceasta singur-singurel pe bancheta diligenţei Van Gend, ieşeam din Franţa pe drumul către Namur şi urcam prima culme a singurului şir de dealuri înalte pe care le are Belgia; căci Meusa, încăpăţânându-se să curgă în sens invers cu înclinarea generală a podişului Ardenilor, a izbutit să-şi sape o vale adâncă în imensa câmpie ce se cheamă Flandra; câmpie în care omul şi-a înmulţit fortăreţele, fiindcă natura l-a lipsit de munţi.

După un urcuş de un sfert de oră, cu caii gâfâind şi cu surugiul belgian însetat, ne-am oprit de comun acord şi într-o unanimitate mişcătoare, în faţa unei cârciumi, într-un biet sat pitoresc împrăştiat pe cele două povârnişuri ale unui larg vâlcel care sfâşie muntele. Vâlcelul, care este în acelaşi timp şi albia unui torent şi strada mare a satului, este fireşte pavat cu bolovani de granit din munte. În momentul în care treceam pe acolo, şase cai înhămaţi cu lanţuri urcau, mai bine zis se căţărau, de-a lungul acestei străzi ciudate şi cumplit de abrupte, trăgând după ei un car cu patru roţi, mare şi gol. Dacă ar fi fost încărcat, ar fi fost nevoie de douăzeci de cai sau mai degrabă de catâri. Nu prea văd la ce poate sluji carul acesta în vâlcel, doar poate la nişte schiţe improbabile ale unor bieţi pictori olandezi tineri pe care i-am întâlnit ici-colo pe drum, cu sacul în spinare şi cu bastonul în mână.

Ce altceva să faci pe bancheta unei diligenţe decât să te uiţi? — Eram foarte bine instalat ca s-o fac. Aveam sub ochi o mare porţiune din valea Meusei; la sud, cele două sate Givet, graţios legate prin podul lor; la vest, marele turn Agimont în ruină, făcând una cu dealul şi aruncând în spatele lui o imensă umbră piramidală; la nord, şanţul întunecos în care se înfundă Meusa şi din care urca ceaţa luminoasă albastră. În primul plan, la doi paşi de bancheta mea, în mansarda cârciumii, o

ţărancă frumoasă în cămaşă stătea pe pat şi se îmbrăca lângă fereastra larg deschisă, ce lăsa să intre deodată, şi primele raze ale soarelui şi privirile călătorilor cocoţaţi pe imperialele diligenţelor. Pe deasupra mansardei şi a ţărăncii, în depărtare, ca o încoronare a graniţelor Franţei, se desfăşurau pe o linie imensă formidabilele baterii de la Charlemont.

Şi în timp ce contemplam peisajul, ţăranca îşi ridică ochii, mă zări, îmi zâmbi, îmi făcu un semn graţios din cap, şi-şi continuă încetişor toaleta.

Scrisoarea a VI-a

MALURILE MEUSEI. – DINANT. – NAMUR.

Liège, 3 august

Am ajuns la Liège pe un fermecător drum care însoţeşte tot cursul Meusei, încă de la Givet. Malurile Meusei sunt tare frumoase. Ciudat că se vorbeşte aşa de puţin de ele. Iată-le pe scurt.

După sat, cârciumă şi ţăranca care se îmbrăca în soarele ce răsărea, ne-a întâmpinat un urcuş care mi-a amintit de Val-Suzon lângă Dijon. În cursul lui drumul s-a răsucit revenind mereu deasupra lui însuşi, şerpuind apoi cam trei sferturi de oră în mijlocul unei păduri deasupra unor râpi săpate de torenţi. Ajungem în sfârşit pe un platou pe care se merge repede, cu câmpii mari, netede, cât vezi cu ochii jur-împrejur; te-ai putea crede în plină Beauce, când deodată pământul se crapă îngrozitor câţiva paşi mai la stânga. De pe drum privirea se cufundă în jos de-a lungul unei teribile stânci verticale pe care numai vegetaţia se poate căţăra. Este o prăpastie neaşteptată, adâncă de vreo sută de metri, şi îngrozitoare. În fundul ei, în întunecime, printre mărăcinişul de pe margini se vede Meusa cu câte un vas de pescuit care călătoreşte paşnic remorcat de cai. La malul râului stă un castel rococo mic şi drăguţ, care are aerul unei prăjituri manieriste sau al unei pendule de pe vremea lui Ludovic al XV-lea şi căruia îi cuprinzi dintr-o privire bazinul liliputan, grădiniţa Pompadour[120], toate volutele, toate fanteziile şi toate sucelile. Nimic mai ciudat că această mică chinezărie în natura vastă. S-ar zice un protest ţipător al prostului gust omenesc împotriva poeziei sublime a lui Dumnezeu.

Ne depărtăm apoi de prăpastie şi câmpia începe din nou căci spintecătura Meusei taie vertical câmpia netedă aşa cum un făgaş taie un ogor.

Un sfert de leghe mai departe se pun opritori la roţi; drumul se uneşte cu râul printr-un povârniş abrupt. De data aceasta prăpastia este încântătoare. O grămadă de flori şi de copaci frumoşi, luminaţi de cerul radiind al dimineţii. Livezi înconjurate de garduri vii urcă şi coboară de-a valma de ambele părţi ale drumului. Meusa, îngustă şi verde, curge la stânga, adânc îngropată între cele două pante abrupte. Vine un pod: un alt râuleţ, mai mic şi mai fermecător, se aruncă în Meusa; este Lesse; la trei leghe de aici, în cheile care se deschid la dreapta, se află faimoasa peşteră de la Han-sur-Lesse. Dar diligenţa trece nepăsătoare şi se depărtează. Zgomotul morilor de apă de pe Lesse se pierde în munţi. Malul stâng al Meusei coboară, frumos tivit de un şir neîntrerupt de ferme şi de sate; malul drept creşte şi se înalţă; peretele de stâncă năpădeşte şi îngustează drumul; mărăcinii de pe mal freamătă în vânt şi în soare, la şaptezeci de metri deasupra capetelor noastre. Deodată, la o cotitură a drumului, apare o stâncă piramidală, ascuţită şi îndrăzneaţă ca o fleşă de catedrală gotică. Surugiul îmi spune că e stânca lui Bayard. Drumul trece între munţi şi această bornă colosală, apoi coteşte iar, şi la picioarele unui enorm bloc de granit încununat cu o fortăreaţă, privirea se cufundă într-o stradă lungă cu case vechi, legată de malul stâng printr-un pod frumos, şi străjuită la capăt de coamele ascuţite şi de ferestrele largi cu cercevele în stil flamboayant ale unei biserici din secolul al XV-lea. E Dinant.

Ne oprim la Dinant un sfert de ceas, tocmai cât trebuie să vezi în curtea diligenţelor o grădiniţă care ea singură ar fi fost de ajuns ca să-ţi spună că eşti în Flandra. Florile sunt foarte frumoase iar în mijlocul lor se înalţă trei statui din teracotă pictată. Una din ele reprezintă o femeie. Este mai degrabă un manechin decât o statuie, fiindcă e îmbrăcată cu o rochie de stambă şi are pe cap o pălărie veche de mătase. După câteva clipe, după zgomotul uşor care se aude şi după nişte ţâşnituri ciudate care se întrevăd pe sub fuste, îţi dai seama că femeia este o fântână.

Clopotniţa bisericii din Dinant este o imensă cană de apă. Totuşi, văzută de pe pod, faţada bisericii are un aer măreţ şi se contopeşte de minune cu aspectul întregului oraş.

La Dinant părăsim malul drept al Meusei. Cartierul de pe malul stâng pe care-l traversăm se tupilează admirabil în jurul unui turn vechi năruit care alcătuia vechea incintă. La picioarele turnului, într-un grup de locuinţe, am întrevăzut în trecere un mic castel din secolul al XV-lea foarte frumos, cu faţada cu volute, cu ferestre de piatră, cu turnuleţe de cărămidă şi giruete extravagante.

După Dinant valea se deschide, Meusa se lărgeşte; pe două culmi îndepărtate de pe malul drept se văd două castele în ruină; apoi valea se lărgeşte şi mai tare, nu mai apar stânci decât ici-colo sub bogatul veşmânt de verdeaţă; o mantie de catifea verde, brodată cu flori, acoperă tot peisajul. Din toate părţile se revarsă culturi de hamei, livezi, copaci care au mai multe fructe şi mai puţin frunziş, prune vineţii, mere roşii şi în fiece clipă apar tufele enorme de ciorchini stacojii ai scoruşilor de munte, adevăraţi corali vegetali. Raţele şi găinile pălăvrăgesc pe drum; se aud cântecele luntraşilor de pe râu; fete tinere, cu braţele goale până la umeri, trec cu coşuri pline de fân pe cap şi din când în când un cimitir de sat străjuieşte melancolic drumul plin de veselie, de lumină şi de viaţă.

Într-unul din cimitire, cu iarbă înaltă şi cu zidul aplecându-se spre drum gata să cadă, am citit această inscripţie:

O PIE, DEFUNCTIS MISERIS SUCCURRE, VIATOR![I]

După părerea mea, niciun alt *memento* nu face o impresie mai adâncă. De obicei, morţii atrag atenţia, aici imploră!

Mai departe, după ce am trecut de un deal pe care stâncile de pe malul drept, bătute şi sculptate de ploaie, imită pietrele unduite şi vermiculare ale bătrânei noastre fântâni a Luxemburgului (în paranteză fie spus, atât de deplorabil refăcută în prezent), simţi că te apropii de Namur. Vilele de odihnă încep să se amestece cu casele ţăranilor, statuile cu stâncile, parcurile englezeşti cu culturile de hamei şi, trebuie s-o spun, armonizându-se destul de bine.

Diligenţa şi-a schimbat caii într-unul din aceste sate de amestec. Aveam de o parte o magnifică grădină cu colonade şi cu temple ionice, de cealaltă parte o cârciumă, flancată la stânga de un grup de pilangii şi la dreapta de un splendid boschet de nalbe roşii. În spatele grilajului aurit al vilei, la umbra crăcilor, pe un piedestal de marmură albă cu vine negre, Venus Medicis[121] se ascundea pe jumătate în frunziş, ca ruşinată şi indignată că e văzută goală-goluţă de ţăranii flamanzi care stăteau la masă în faţa unei halbe de bere. Câţiva paşi mai departe, două-trei fete înalte şi frumoase făceau jaf într-un prun înalt şi una dintre ele era cocoţată pe o cracă groasă într-o poziţie graţioasă ce însemna că uitase complet de trecători, aşa încât călătorilor de pe imperială le-ar fi putut veni o vagă dorinţă să se dea jos.

Un ceas după aceea eram la Namur. Cele două văi, cea a Sambrei şi

[I] Cucernice călător, vino în ajutorul nefericiţilor defuncţi.

cea a Meusei, se întâlnesc şi se contopesc la Namur, aşezat la confluenţa celor două râuri. Femeile din Namur mi s-au părut frumoase şi atrăgătoare; oamenii au o fizionomie bună, gravă şi ospitalieră. Cât despre oraş în sine, cu excepţia vederilor care se deschid de pe podurile ce traversează Meusa şi Sambre, n-are nimic extraordinar. Arhitectură fără monumente, fără edificii, fără case vechi, numai cu patru sau cinci biserici rococo urâte şi cu câteva fântâni în stilul Ludovic al XV-lea de un prost gust plat şi trist. Namur n-a inspirat nimic altceva decât două poeme, oda lui Boileau şi cântecul unui poet necunoscut în care este vorba de o femeie bătrână şi de prinţul de Orania; şi, zău că Namurul nici nu merită altă poezie.

Citadela încununează rece şi cu tristeţe oraşul. Totuşi am să-ţi spun că m-am uitat nu fără respect la aceste fortificaţii severe care au avut cândva cinstea de a fi asediate de Vauban şi apărate de Cohorn[122].

Unde nu sunt biserici, mă uit la firme. Pentru cine ştie să viziteze un oraş, firmele prăvăliilor sunt pline de sens. Oricare ar fi profesiunile dominante şi industriile locale care îţi apar la prima vedere, locuţiunile speciale figurează din belşug şi numele burgheze, aproape tot aşa de importante de studiat ca şi cele ale nobilimii, apar în forma lor cea mai naivă şi sub o înfăţişare cât mai bine scoasă în lumină.

Iată trei nume luate aproape la întâmplare din vitrinele prăvăliilor din Namur; toate trei au o semnificaţie. — *Soţia Debarsy, negustoreasă*. — Citind, simţi că eşti într-o regiune ieri franceză, azi străină, mâine franceză, în care limba se alterează şi se denaturează pe nesimţite, se năruie pe la margini şi capătă în expresiile franceze, întorsături stângace germane. Aceste trei cuvinte sunt încă franţuzeşti, fraza nu mai e. *Crucifix-Piret, mercerie*. Asta e Flandra catolică. Nume, prenume sau poreclă, Crucifix, ar fi de negăsit în Franţa lui Voltaire. — *Menendez-Wodon, ceasornicar*. — Un nume castilian şi un nume flamand, sudate printr-o trăsătură de unire. Nu e oare toată dominaţia Spaniei asupra Ţărilor de Jos, scrisă, dovedită şi povestită într-un nume propriu? — Aşa că iată trei nume dintre care fiecare exprimă şi rezumă unul dintre marile aspecte ale regiunii; unul vorbeşte despre limbă, altul despre religie, celălalt despre istorie.

Şi mai remarcăm imediat că pe firmele de la Dinant, Namur şi Liège, apare foarte des repetat numele de *Demeuse*. În împrejurimile Parisului şi ale Rouenului, e *Desenne* şi *Deseine*.

Pentru a termina aceste remarci pur fanteziste, am mai observat într-un cartier din Namur un nume, *Janus, brutar*, care mi-a amintit că la Paris notasem, la intrarea în cartierul Saint-Denis, un *Néron, cofetar*,

şi, la Arles, pe însuşi frontonul unui templu roman în ruină, *Marius, coafor*.

Scrisoarea a VII-a

MALURILE MEUSEI – HUY – LIÈGE

Liège, 4 august

Drumul spre Liège se îndepărtează de Namur printr-o alee de copaci magnifici. Frunzişul imens se luptă cât poate să ascundă călătorului urâcioasele clopotniţe ale oraşului, care, de departe, apar ca un uriaş joc de popice presărat cu bile. Când ieşi din umbra frumoşilor copaci, adierea răcoroasă a Marnei îţi mângâie faţa, şi drumul începe iar să meargă vesel de-a lungul râului.

Meusa, îngroşată de acum înainte de Sambre, şi-a lărgit valea; dar reapare dublul perete stâncos, închipuind la fiece clipă cetăţi de ciclopi, donjoane înalte în ruină, grupuri de turnuri titanice. Stâncile de pe Meusa conţin mult fier; amestecate în peisaj, au o culoare extraordinară; ploaia, aerul şi soarele le-au dat o rugină superbă; însă smulse din pământ, exploatate şi cioplite, se transformă într-un odios granit albastru-cenuşiu cu care este infestată toată Belgia. Ceea ce edifica altădată munţi măreţi dă naştere acum la case oribile. Dumnezeu a făcut stânca, omul a făcut piatra de construcţie.

Am trecut cu repeziciune prin Sanson, sat deasupra căruia se năruie câteva tronsoane dintr-o cetate clădită, se spune, pe vremea lui Clodion[123]. Stânca închipuie aici o figură omenească severă cu barbă, asupra căreia surugiul ţine neapărat să atragă atenţia călătorilor. Ajungem apoi în Andennes, unde am remarcat o raritate de nepreţuit pentru amatorii de antichităţi, o bisericuţă rustică din secolul al X-lea încă intactă. Într-un alt sat, la Selayen cred, se poate citi o inscripţie cu litere mari deasupra uşii principale a bisericii: *Afară cu câinii din casa Domnului*. Dacă aş fi demnul preot de la Selayen, m-aş gândi mai degrabă să le spun oamenilor să intre decât câinilor să iasă.

După Andennes, munţii se dau la o parte, valea devine câmpie, Meusa se desparte de drum printre pajişti. Peisajul este încă frumos, dar se ivesc prea des coşuri de uzine, triste obeliscuri ale civilizaţiei noastre industriale.

Apoi dealurile se apropie iar, râul şi drumul se alătură, zăreşti bastioane mari agăţate ca nişte cuiburi de vulturi de vârful unei stânci, o biserică frumoasă din secolul al XIV-lea având în coastă un mare turn

pătrat, o poartă de oraş păzită de un şanţ în ruină. Multe case încântătoare, născocite pentru odihnirea şi veselirea ochilor de geniul atât de bogat, aşa de fantezist şi de spiritual al renaşterii flamande, se oglindesc în apa Meusei, cu terasele lor înflorite, de ambele părţi ale unui pod vechi. Suntem la Huy.

Huy şi Dinant sunt două din cele mai frumoase oraşe de pe Meusa. Huy este la jumătatea drumului între Namur şi Liège, ca şi Dinant între Namur şi Givet. Huy, care mai este încă o cetate de temut, a fost altădată o comunitate războinică ce a asediat pe cei din Liège, aşa cum Dinant a făcut-o cu cei din Namur în vremurile eroice în care oraşele îşi declarau război aşa cum o fac astăzi regatele şi în care Froissart[124] zicea:

Marele oraş Bar-sur-Saigne
A făcut să tremure Troye în Champaigne.

După Huy începe iar încântătorul contrast din întreg peisajul Meusei. Nimic mai sever decât stâncile, nimic mai zâmbitor decât pajiştile. Sunt aici câteva dealuri presărate cu butuci de viţă de vie şi cu araci, care dau un vin oarecare. Cred că este singura podgorie din Belgia.

Din când în când îţi iese în cale pe malul fluviului, în câte o râpă pe deasupra căreia trece drumul, o fabrică de tablă al cărei aspect delabrat şi acoperiş cu ţiglele crăpate pe unde iese fumul dă impresia unui început sau sfârşit de incendiu; sau câte o fabrică de alaun cu grămezile ei mari de pământ roşiatic; sau, în spatele unei culturi de hamei, lângă un ogor de napi mari, în mijlocul miresmelor unei grădiniţe pline de flori înconjurată de gard viu cârpit ici-colo cu şipci mâncate de carii, în orăcăitul asurzitor al unei populaţii de găini, gâşte şi raţe, zăreşti câte o casă de cărămidă, cu turnuleţe de ardezie, cu ferestre înguste de piatră, cu vitralii delimitate cu plumb, gravă, curată, blândă, înveselită de o viţă urcătoare, cu porumbei pe acoperiş, un copilaş şi o rază de soare în prag, şi visezi că eşti la Teniers şi la Mieris.

Între timp s-a înserat; vântul stă, pajiştile, tufişurile şi copacii tac, nu se mai aude decât clipocitul apei. Interiorul caselor se luminează vag; obiectele se şterg ca într-un fum. Călătorii din diligenţă s-au luat la întrecere cu căscatul şi-şi zic: Peste o oră suntem la Liège. Exact în momentul acela peisajul a căpătat o înfăţişare extraordinară. Acolo departe, în păduri, la poalele dealurilor întunecate şi stufoase, doi ochi de foc ţâşnesc şi scânteiază ca nişte ochi de tigru. Aici, pe marginea drumului, un sfeşnic înfricoşător cu o înălţime cam de 30 de metri arde

în peisaj şi aruncă pe stânci, păduri şi râpi, răsfrângeri sinistre. Mai departe, la intrarea în valea cufundată în umbră, se deschide şi se închide brusc o gură plină de jeratic din care iese în răstimpuri, cu sughiţuri groaznice, o limbă de flăcări.

Se aprind luminile uzinelor.

Când ai trecut de locul oare se cheamă Petite-Flemalle, tabloul devine uimitor şi cu adevărat magnific. Întreaga vale pare găurită de cratere în erupţie. Unele revarsă în spatele desişurilor vârtejuri de aburi stacojii, înstelate de scântei; altele dezvăluie lugubru pe un fond roşu silueta neagră a satelor; în alte părţi flăcările se ivesc prin crăpăturile unui grup de edificii. Ai crede că ţara a fost străbătută de o armată duşmană şi că douăzeci de burguri prădate îţi înfăţişează dintr-o dată, în noaptea întunecoasă, toate aspectele şi toate fazele incendiului, unele de-abia aprinse, altele fumegânde şi altele în vâlvătaie.

Acest spectacol de război este de fapt unul de pace; copia înspăimântătoare a prădăciunii este dată de industrie. N-ai sub ochi altceva decât furnalele domnului Cockerill.

Un zgomot sălbatic şi violent iese din haosul de muncitori. Am avut curiozitatea să mă dau jos şi să mă apropii de una din aceste vizuini. Şi-am admirat cu adevărat industria. Un spectacol frumos şi minunat care pare, noaptea, să dea ceva supranatural tristeţii solemne a momentului. Roţile, ferăstraiele, cazanele, laminoarele, cilindrii, valţurile, toţi monştrii de aramă, de tablă şi de bronz numiţi maşini şi cărora aburii le dau viaţă, o viaţă înfricoşătoare şi teribilă, mugesc, şuieră, scârţâie, gâfâie, horcăie, latră, scheaună, sfâşie bronzul, răsucesc fierul, mestecă granitul şi, pe alocuri, în mijlocul muncitorilor, negri şi plini de fum, care le hărţuiesc, răcnesc dureros în atmosfera arzătoare a uzinei ca nişte hidre sau nişte balauri chinuiţi de diavoli în iad.

Liège este unul dintre oraşele vechi care sunt pe punctul de a deveni oraşe noi – transformare deplorabilă, dar fatală! – unul dintre oraşele în care peste tot vechile faţade pictate şi cizelate se coşcovesc şi cad lăsând în locul lor faţade albe împopoţonate cu statui de ipsos; în care frumoasele acoperişuri vechi de ardezie, pline de lucarne, clopoţei şi giruete, se năruie cu tristeţe, privite cu oroare de vreun burghez îndobitocit care citeşte *Constituţionalul* pe o terasă pardosită cu tablă de zinc; în care biroul vămii, templu grec pricopsit cu un vameş, vine după poarta-donjon străjuită de turnuri şi presărată cu lănci; în care înaltul coş roşu al furnalelor înlocuieşte ascuţita fleşă a bisericilor.

Oraşele vechi făceau zgomot, oraşele moderne scot fum.

Liège nu mai are enorma catedrală a principilor-episcopi clădită de episcopul Notger în anul 1000 şi dărâmată în 1795 nu se ştie de cine; are însă uzina domnului Cockerill.

Liège nu mai are mănăstirea dominicanilor, restrişte sumbră de mare faimă, edificiu nobil al unei mândre arhitecturi; are, însă, şi tocmai pe acelaşi loc, un teatru înfrumuseţat de coloane cu capiteluri de fontă în care se va juca operă comică şi la care prima piatră a fost pusă de domnişoara Mars[125].

Liège mai este încă, în secolul al XIX-lea ca şi în al XVI-lea, oraşul armurierilor. El a luptat cu Franţa pentru armele de război şi cu Versailles îndeosebi pentru armele de lux. Dar vechea cetate a sfântului Hubert, odinioară biserică şi fortăreaţă, comunitate ecleziastică şi militară, nici nu se mai roagă, nici nu se mai bate; vinde şi cumpără. Astăzi este un mare stup industrial. Valea Meusei îi pune un braţ în Franţa şi un altul în Olanda, şi mulţumită acestor două mari braţe ia, fără încetare, de la una şi primeşte de la cealaltă.

Totul se şterge în acest oraş, până şi etimologia lui. Vechiul pârâu *Legia* se cheamă acum *Ri-de-Coq-Fontaine*.

Trebuie de altfel spus că Liège, armonios împrăştiat pe culmea verde a muntelui Sainte-Walburge, împărţit în două de Meusa, oraşul de sus şi cel de jos, întretăiat de treisprezece poduri, dintre care unele cu înfăţişare frumoasă, înconjurat cât vezi cu ochii de copaci, dealuri şi pajişti, are încă destule turnuleţe, destule faţade cu pinioane în volută sau profilate, destule clopotniţe romanice, destule porţi-donjon ca cele de la Saint-Martin şi de la Amercoeur, pentru a încânta pe poetul şi pe iubitorul de antichităţi cel mai refractar în faţa fabricilor, maşinilor şi uzinelor.

Cum ploua cu găleata, n-am putut să vizitez decât patru biserici: — *Sfântul Paul*, catedrala actuală, nobil naos din secolul al XV-lea, alături de o mănăstire gotică cu o poartă încântătoare de pe vremea Renaşterii, prosteşte dată cu var, având deasupra o clopotniţă care trebuie că a fost foarte frumoasă dar căreia un arhitect contemporan inapt i-a deformat toate colţurile, operaţie ruşinoasă pe care o suferă în clipa de faţă sub ochii noştri vechile acoperişuri ale primăriei din Paris. — *Sfântul Ioan*, faţadă gravă din secolul al X-lea, alcătuită dintr-un mare turn pătrat cu fleşă din ardezie, având de ambele laturi alte două clopotniţe joase, tot pătrate. De această faţadă este lipit cu insolenţă domul, sau mai degrabă, cocoaşa unei abominabile biserici rococo[126]; una din porţile ei se deschide spre o mănăstire ogivală urâţită, răzuită, văruită, tristă şi

plină de bălării. — *Sfântul Hubert*, a cărui absidă romanică tivită de galerii joase cu boite rotunde are o ordine magnifică. — *Sfântul Denis*, o ciudată biserică din secolul al X-lea la care turnul mare este din secolul al IX-lea. turnul are la partea inferioară urme vizibile de jaf şi de foc. A fost ars probabil în timpul marii năvăliri normande din anul 882. Arhitecţii romanici au cârpit cu naivitate şi au continuat turnul cu cărămizi, luându-l aşa cum rămăsese după pârjol şi aşezând zidul nou peste piatra veche şi roasă, astfel încât profilul ruinei apare perfect conservat sub clopotniţa actuală. Piatra roşie ce constituie clopotniţa, destrămată în partea de jos ca o zdreanţă, este de un efect ciudat.

Cum mă duceam de la Saint-Denis la Saint-Hubert printr-un labirint de străzi vechi, joase şi înguste, împodobite ici-colo de statui ale Madonei, deasupra cărora se rotunjesc ca nişte cercuri concentrice, panglici late de tinichea pline de inscripţii pioase, m-am trezit deodată că merg în lungul unui zid sumbru de piatră cu arcade largi în formă de toarte de coş şi împodobite cu un lux de nervuri care anunţă faţada din spate a unui palat din evul mediu. Am găsit o uşă întunecoasă, am intrat, şi după câţiva paşi m-am trezit într-o curte mare. Curtea, de care nimeni nu vorbeşte şi care ar trebui să fie celebră, este curtea interioară a palatului principilor ecleziaşti din Liège. N-am văzut nicăieri un ansamblu arhitectural mai ciudat, mai morocănos şi mai superb. Patru faţade înalte de granit acoperite de patru prodigioase acoperişuri de ardezie, stând pe patru galerii joase cu arcade în ogivă şi bolţi teşite care caracterizează sfârşitul secolului al XV-lea şi începutul celui de-al XVI-lea. Ferestrele acestui palat clerical au cercevele ca ferestrele de biserică. Din nefericire celelalte două faţade, distruse de marele incendiu din 1734, au fost reconstruite în stilul sfrijit al acelei epoci şi strică întrucâtva efectul general. Uscăciunea lor nu are totuşi nimic care să contrarieze flagrant austeritatea vechiului palat. Episcopul care păstorea acum o sută cinci ani a refuzat cu înţelepciune podoabele în stil rococo, astfel că s-au reclădit două faţade posomorâte şi sărăcăcioase; căci aceasta a fost legea arhitecturii din secolul al XVIII-lea, fără cale de mijloc; ori zdrenţe strălucitoare, ori goliciune; tinichea ori sărăcie.

Împătrita galerie care închide curtea s-a păstrat admirabil. Am ocolit-o. Nimic mai curios de studiat decât stâlpii pe care se sprijină ogivele teşite. Ei sunt din granit cenuşiu, ca de altfel întregul palat. După cum cercetezi unul sau altul din cele patru rânduri, stâlpii dispar până la jumătatea înălţimii, când în partea de sus, când în partea de jos, fiind înlocuiţi de o parte bombată împodobită cu arabescuri. La un

întreg rând de stâlpi, rândul de la apus, partea bombată este dublă şi trunchiul stâlpului dispare în întregime. Simplu capriciu flamand din secolul al XVI-lea. Dar ceea ce îl lasă perplex pe arheolog este faptul că arabescurile cizelate pe părţile bombate, aceste capiteluri naiv şi grosolan sculptate, pline de figuri himerice de o mare precizie, de frunze imposibile, de animale apocaliptice, de balauri înaripaţi aproape egipteni şi hieroglifici, par să aparţină artei din secolul al XI-lea; şi pentru ca stâlpii scurţi, îndesaţi şi gheboşi să nu fie atribuiţi arhitecturii bizantine, trebuie să ne amintim că palatul princiar-episcopal din Liège n-a fost început decât în 1508 de către principele Erard de la Mark, care a domnit treizeci şi doi de ani.

Acest edificiu solemn este astăzi palatul de justiţie. Librari şi negustori de jucărioare şi-au instalat prăvălii pe sub toate arcadele. În curte e o piaţă de legume. Vezi robele negre ale slujitorilor legii trecând prin mijlocul coşurilor mari cu verze roşii sau vineţii. Grupuri de negustorese flamande, vesele şi arţăgoase, flecăresc şi se ceartă în faţa fiecărui stâlp; pledoarii întărâtate se aud pe la toate ferestrele; şi în curtea întunecoasă, reculeasă şi tăcută odinioară ca o mănăstire, de la care are forma, se amestecă şi se încrucişează fără încetare îndoita şi necesara vervă a avocatului şi a cumetrei, trăncăneala şi vorbăria.

Deasupra acoperişurilor mari ale palatului se iveşte un turn înalt şi masiv din cărămizi. Odinioară turn de pază al principelui-episcop, el este acum închisoare pentru fetele de moravuri uşoare; tristă şi rece antiteză pe care burghezul volterian de acum treizeci de ani ar fi făcut-o în chip *spiritual*, şi pe care burghezul utilitar şi pozitivist de astăzi o face prosteşte.

Ieşind din palat pe poarta mare, am putut să-i admir faţada actuală, operă glacială şi declamatorie a dezastruosului arhitect din 1748. Ai crede că vezi o tragedie de Lagrange-Chancel[127] din marmură şi piatră. În piaţă, în faţa faţadei era un om de treabă care voia neapărat să mă facă s-o admir. I-am întors spatele fără milă, deşi mă învăţase că Liège se cheamă în olandeză *Luik*, în germană *Luttich* şi în latină *Leodium*.

Camera în care stau la Liège este împodobită cu perdele de muselină pe care sunt brodate, nu buchete de flori, ci pepeni. Am mai admirat şi gravurile triumfătoare ce reprezintă, în onoarea aliaţilor, dezastrele noastre din anul 1814, umilindu-ne cu cruzime în chiar limba noastră. — Iată textual *legenda* imprimată în josul uneia dintre aceste gravuri: „LUPTA DE LA ARCIS-SUR-AUBE, 21 martie 1814. Cea mai mare parte din garnizoana oraşului, alcătuită din garda veche (probabil din *bătrâna gardă*) a fost făcută prizonieră şi aliaţii *au intrat* învingători în

Paris la 2 aprilie”.

Scrisoarea a VIII-a

MALURILE VESDREI. – VERVIERS

Aix-la-Chapelle[128]*, 4 august*

Ieri, la nouă dimineaţa, când diligenţa de la Liège spre Aix-la-Chapelle tocmai trebuia să plece, un cumsecade burghez valon îi lua ca martori pe trecători, refuzând să urce pe imperială, amintindu-mi prin energia lui pe acel ţăran din Auvergne *care plătise să fie înăuntru şi nu afară*. M-am oferit să iau locul acestui demn călător, m-am suit pe imperială, totul s-a potolit şi diligenţa a pornit.

Şi bine-am făcut. Drumul este vesel şi încântător. Acum nu mai este Meusa, ci Vesdra. Meusa se duce prin Maestricht şi Ruremonde spre Rotterdam şi spre mare.

Vesdra este un râu-torent care coboară din Saint-Cornelis-Munster, între Aix-la-Chapelle şi Duren, prin Verviers şi Chaudfontaine, până la Liège, prin cea mai încântătoare vale din câte există în lume. În acest anotimp, pe o zi frumoasă, cu cer albastru, ea este uneori o vâlcea, adesea o grădină, întotdeauna un rai. Drumul nu se depărtează nicio clipă de râu. Câteodată străbat împreună un sat vesel, grămădit pe sub copaci cu câte un pod rustic în faţa fiecărei porţi; alteori, la un cot singuratic al văii, trec pe lângă un castel vechi al vreunui mare dregător, clădire cu turnurile pătrate, cu acoperişurile înalte şi ascuţite şi cu faţada mare cu câteva ferestre rare, mândră şi modestă în acelaşi timp, aşa cum se cuvine unei clădiri ce trebuie să fie ceva între coliba ţăranului şi donjonul seniorului. Apoi deodată peisajul se îmbogăţeşte cu o voce zgomotoasă şi veselă; şi, la o cotitură, după un deal, ochiul

întrezăreşte, sub un tufiş de tei şi de arini care lasă să treacă soarele, acea casă joasă şi roata mare neagră, sclipind de nestemate, care este o moară de apă.

Între Chaudfontaine şi Verviers valea îmi apare de o blândeţe virgiliană. Este un timp minunat, copilaşi drăguţi se joacă în faţa grădinilor, adierea din plopi se împrăştie pe drum, junci frumoase, câte trei, câte patru, se odihnesc la umbră, culcate pe pajiştea verde. Undeva, departe de orice casă, singură în mijlocul unei pajişti mari închisă de garduri vii, paşte maiestuos o vacă straşnică, demnă să fie păzită de Argus[129]. Din munte, se aude un flaut.

Mercurius septem mulcet arundinibus[I].

Din când în când, câte un coş de uzină sau câte o fâşie lungă de postav, aşternută lângă drum să se usuce la soare, întrerupe aceste egloge.

Drumul de fier ce străbate toată Belgia de la Anvers la Liège şi care trebuie să meargă până la Verviers va străpunge dealurile şi va întretăia văile. Acest drum, o iniţiativă colosală, va găuri munţii de vreo douăsprezece-cincisprezece ori. La fiecare pas întâlneşti terasamente, rambleuri, schele de poduri sau de viaducte; sau, la poalele unui uriaş perete de stâncă, vezi un furnicar negru trebăluind ca să sape o gaură mică. Furnicile depun o muncă de uriaşi.

Din când în când, în locurile unde găurile sunt deja largi şi adânci, un suflu greu şi un muget răguşit răzbat deodată. Ai zice că muntele siluit strigă printr-o gură deschisă. Sunt exploziile din galerii. Apoi diligenţa se opreşte brusc, lucrătorii care săpau la un terasament din apropiere fug în toate direcţiile, tunetul izbucneşte, repetat de ecoul dealurilor care-l umflă, bucăţi mari de stâncă ţâşnesc dintr-un colţ al peisajului şi împroaşcă pretutindeni câmpia. Este o mină cu exploatare la zi. În timpul acestei opriri, călătorii îşi povestesc că ieri a fost omorât un om şi că un copac a fost tăiat în două de unul din aceşti bolovani ce cântărea douăzeci de mii, că alaltăieri nevasta unui lucrător care aducea *cafeaua* (şi nu supa) bărbatului ei, fusese lovită în acelaşi chip. Astfel de vorbe strică puţin idila.

Verviers, oraş neînsemnat de altfel, se împarte în trei cartiere care se numesc Chick-Chack, Basse-Crotte şi Dardanelle. Am remarcat un băieţel de vreo şase ani care-şi fuma cu măiestrie pipa şezând pe pragul casei. Văzându-mă trecând, ţâncul fumător izbucni în râs. Am tras concluzia că-i păream tare ridicol.

[I] Mercur ne desfată cu cele şapte ţevi ale naiului său.

După Verviers, drumul merge din nou pe lângă Vesdra până la Limbourg. Limbourg, oraş de comitat, „pateu” căruia Ludovic al XIV-lea *îi găsea coaja prea groasă*, nu mai este decât o cetate în ruine, încununare pitorească a unui deal.

Imediat după aceea pământul se netezeşte, câmpia se aşterne, o uşă mare îşi deschide aripile: vama; o gheretă tivită cu roşu şi negru de sus până jos; suntem acasă la regele Prusiei.

Scrisoarea a IX-a

AIX-LA-CHAPELLE.
MORMÂNTUL LUI CAROL CEL MARE

Aix-la-Chapelle, 6 august

Aix-la-Chapelle este pentru un bolnav un izvor de apă minerală, caldă, rece, feruginoasă, sulfuroasă; pentru un turist este o regiune de baluri şi concerte; pentru un pelerin este racla cu moaşte sfinte pe care nu le vezi decât din şapte în şapte ani, rochia Sfintei Fecioare, scutecele copilului Isus, pânza pe care a fost decapitat sfântul Ioan Botezătorul; pentru iubitorul de antichităţi-cronicar este o nobilă abaţie de fete cu o stareţă, urmaşă directă a unei mănăstiri de bărbaţi clădită de sfântul Grigore, fiul lui Nicefor, împărat al Orientului; pentru un amator de vânătoare este fosta vale a Mistreţilor, *Porcetum*, din care au făcut *Borcette*; pentru un proprietar de manufactură este un izvor de apă leşioasă foarte potrivită la spălatul lânii; pentru un neguţător este o fabrică de postav şi de caşmiruri, de ace de cusut şi cu gămălie; pentru cel ce nu este nici negustor, nici proprietar de manufactură, nici vânător, nici iubitor de antichităţi, nici pelerin, nici turist, nici bolnav, este oraşul lui Carol cel Mare[130].

Carol cel Mare s-a născut într-adevăr la Aix-la-Chapelle şi tot aici a şi murit. S-a născut în vechiul palat pe jumătate roman al regilor franci, din care n-a mai rămas decât turnul lui Granus, înglobat astăzi în primărie. Este îngropat în biserica pe care a ctitorit-o după doi ani de la moartea soţiei sale Fastrada, în anul 796, şi pe care papa Leon al III-lea a sfinţit-o în anul 804; şi pentru închinarea căreia, zice tradiţia, doi episcopi de Tongres, morţi şi îngropaţi la Maestricht, au ieşit din mormintele lor ca să întregească la ceremonie numărul de trei sute şaizeci şi cinci de arhiepiscopi şi episcopi care reprezentau zilele anului.

Această biserică, istorică şi fabuloasă, care a dat oraşului numele

său, a suferit multe transformări timp de o mie de ani.

De-abia ajuns la Aix, m-am dus la Capela Palatină.

Dacă priveşti biserica din faţă, iată cum se prezintă:

Un portal mare de pe vremea lui Ludovic al XV-lea din granit albastru-cenuşiu, cu uşi de bronz din secolul al VIII-lea, încadrat într-un zid carolingian pe care se ridică un etaj de bolţi romanice rotunjite. Deasupra acestor arhivolte, un frumos etaj gotic bogat cizelat, la care recunoşti ogiva severă din secolul al XIV-lea; şi ca încununare, o pocită zidărie de cărămidă cu acoperiş de ardezie care datează de vreo douăzeci de ani. La dreapta portalului, un con mare de brad, din bronz roman, pus pe un stâlp de granit şi, de partea cealaltă, pe un alt stâlp, o lupoaică de bronz, tot antică şi romană, care se întoarce pe jumătate spre trecători, cu botul întredeschis şi dinţii încleştaţi.

Iartă-mă, prietene, dar îngăduie-mi să deschid aici o paranteză. Conul de brad are un sens şi lupoaica la fel, sau lupul, căci n-am putut să recunosc prea clar sexul animalului. Iată ce povestesc bătrânele torcătoare din regiune în legătură cu asta:

Demult, tare de demult, cei din Aix-la-Chapelle au vrut să-şi construiască o biserică. Au pus mână de la mână şi au săpat temeliile, au înălţat zidurile, au ridicat schelăria şi timp de şase luni a fost un tărăboi asurzitor de ferăstraie, ciocane şi bătăi. După şase luni, banii s-au terminat. S-a făcut apel la pelerini şi s-a pus un lighenaş de cositor la uşa bisericii, dar de-abia de căzură în el câţiva scuzi şi câteva parale cu cruce. Ce să facă? S-a adunat sfatul, dregătorii au căutat, au discutat, şi-au dat cu părerea, s-au consultat. Muncitorii refuzau să mai lucreze, iarba şi mărăcinii, iedera şi toate plantele neruşinate ce năpădesc ruinele puneau stăpânire pe pietrele noi ale clădirii părăsite. Erau oare nevoiţi să lase biserica aşa? Măreţul sfat al dregătorilor era consternat.

Şi cum se ciorovăiau ei, intră un oarecare, un străin, un necunoscut, înalt şi frumos la chip.

— Bună ziua, târgoveţi. Despre ce-i vorba? Sunteţi tare speriaţi. Vă iubiţi tare mult biserica, nu-i aşa? Nu ştiţi cum să faceţi s-o sfârşiţi? Se zice că n-aţi mai avea bani?

— Trecătorule, ziseră ei, du-te dracului. Ne-ar trebui un milion de galbeni.

— Iată-i, zise gentilomul. Şi deschizând o fereastră, le arătă, un car mare oprit în piaţă la uşa primăriei. Carul avea zece juguri de boi şi era păzit de douăzeci de negri din Africa înarmaţi până-n dinţi.

Unul dintre dregători coborî cu gentilomul, luă la întâmplare una din pungile cu care era încărcat carul, urcă apoi din nou şi goli punga

în faţa sfatului; şi-ntr-adevăr era plină cu galbeni.

Dregătorii deschiseră ochii mari prostiţi şi-l întrebară pe străin:

— Cine eşti dumneata, monseniore?

— Dragii mei ţopârlani, eu sunt cel care are banii. Ce mai vreţi? Sunt de loc din Pădurea Neagră, de lângă lacul Wildsee, nu departe de ruinele de la Heidenstadt, oraşul păgânilor. Am mine de aur şi de argint şi, noaptea, vântur cu mâinile grămezi de giuvaeruri. Am însă obiceiuri simple, mă plictisesc, sunt o fire melancolică şi-mi trec zilele privind în lacul transparent cum se joacă vârtejurile şi tritonii şi cum creşte printre stânci troscotul de apă. Dar să lăsăm nedumeririle şi trăsnăile. Mi-am desfăcut băierile, luaţi. Uite milionul vostru de galbeni. Îl vreţi?

— Doamne, da, zise sfatul. Ne-am sfârşi biserica.

— Ei bine, luaţi-l; însă ceu o condiţie.

— Care, monseniore?

— Târgoveţi, sfârşiţi-vă biserica; luaţi toţi gologanii ăştia; făgăduiţi-mi în schimb primul suflet, oricare ar fi el, care o să între în biserică, primul care va trece pragul în ziua când clopotele vor bate pentru sfinţirea ei.

— Eşti diavolul! ţipă sfatul.

— Sunteţi nişte netoţi! răspunse Urian[131], căci el era.

Dregătorii începură să se scuture, să se înfioare şi să-şi facă semnul crucii. Dar cum Urian era un drac cumsecade şi cum râdea cu hohote făcând să sune un galben nou-nouţ, se liniştiră şi începură să se târguie.

— La urma urmelor, zise el, în târgul ăsta eu pierd. Voi o să aveţi şi milionul şi biserica. Eu n-o să am decât un suflet. Şi ce suflet, mă rog? Primul venit. Un suflet la întâmplare. Vreun afurisit de făţarnic care o să facă pe cucernicul şi care o să vrea, plin de ifose şi de zel, să între el primul. Târgoveţi, prieteni, biserica voastră arată tare frumos. Îmi place planul. Cred că o să fie o clădire măreaţă; văd cu plăcere că arhitectul vostru preferă trompa Montpellier trompei de colţ*. N-am ce zice de bolta în pandantiv, cu planul prelung şi cu tăietură rotunjită, însă aş fi preferat, totuşi, o boltă în muchii, piezişe şi tot prelungă. Bine a gândit că a făcut o uşă cu arcadă rotunjită, nu ştiu însă dacă a potrivit bine grosimea pietrei de zid. — Cum îl cheamă pe arhitectul vostru? — Spuneţi-i din partea mea că pentru ca să-i iasă bine pragul de sus al uşii are nevoie de patru feţe: două jos şi una de acoperire deasupra; cea de-a patra se pune pe extrados. În sfârşit! Uite o scară de pivniţă cu trompă scobită care are un stil frumos şi este minunat proporţionată. Ar fi păcat să vă opriţi aici. — Trebuie să duceţi biserica la bun sfârşit.

Hai, cumetrilor, milionul pentru voi, sufletul pentru mine. S-a făcut.

Aşa vorbi gentilomul Urian. — La urma urmelor, se gândiră târgoveţii, să fim fericiţi că se mulţumeşte numai cu un suflet. Dacă s-ar uita ceva mai bine, ar putea să le ia pe toate din oraşul ăsta.

Făcură târgul, îşi luară milionul. Urian dispăru printr-o trapă, de unde, aşa cum se cuvine, ieşi o flăcăruie albastră, şi, la doi ani după aceea biserica a fost gata.

E de la sine înţeles că toţi dregătorii se juraseră să nu povestească nimănui nimic, şi, tot bineînţeles, că fiecare dintre ei povestiseră toată treaba nevestelor lor. E o lege. O lege pe care n-au făcut-o ei, clar pe care au respectat-o. Aşa că, atunci când biserica a fost gata, cum tot oraşul ştia taina sfatului mulţumită nevestelor, nimeni nu a vrut să între în biserică.

Iar încurcătură, mai mare ca prima. Biserica era gata, dar niciunul nu vroia să pună piciorul în ea. Biserica era gata, dar era goală. Or, la ce slujeşte o biserică goală? — Dregătorii se adunară din nou dar fără niciun rezultat. — Îl chemară pe episcopul de Tongres, care nu găsi nici el vreo soluţie. Chemară pe clericii din sfat şi nici ei nu găsiră nimic. — Îi chemară atunci pe călugării de la mănăstire.

— Doamne, zise un călugăr, monseniorilor, tare vă împiedicaţi de un fleac. Îi datoraţi lui Urian primul suflet care va trece pragul bisericii. Dar n-a pus condiţia ce fel de suflet să fie. Şi vă zic, că Urian nu e decât un prost. Monseniorilor, după o îndelungată hăituială a fost prins un lup viu în valea Borcette. Urian o să se mulţumească cu el. Nu este decât un suflet de lup, dar este un *suflet oarecare* – cum a cerut el.

— Bravo! zise sfatul. Uite un călugăr mintos.

A doua zi de dimineaţă, încă din zori, clopotele începură a bate.

— Ce! ziseră târgoveţii, azi este sfinţirea bisericii! Cine va îndrăzni oare să între întâiul? Eu nu.

— Nici eu.

— Nici eu.

— Nici eu.

Şi alergară înghesuindu-se. Sfatul dregătorilor şi cel al clericilor se aflau în faţa porţii. Atunci, fu adus lupul într-o cuşcă, şi când se dădu semnalul, se deschiseră în aceeaşi clipă şi uşile bisericii şi portiţa cuştii. Lupul, înspăimântat de mulţime, văzu biserica pustie şi se năpusti înăuntru. Urian aştepta, cu gura larg deschisă şi cu ochii închişi alene. Ia gândiţi-vă la mânia lui când simţi că înghite un lup. Dădu un răcnet înspăimântător şi îşi luă zborul învârtindu-se un timp cu zgomot de tunet pe deasupra înaltelor arcade ale bisericii. În sfârşit, ţâşni afară,

nebun de furie, şi, ieşind, dădu cu piciorul în poarta mare de bronz aşa de tare, că se crăpă de sus până jos. — Şi astăzi se mai vede această crăpătură.

— De aceea, adăugară bătrânelele, au aşezat la stânga uşii statuia lupului de bronz şi la dreapta un con de brad, care închipuie bietul lui suflet, înghiţit cu atâta neghiobie de Urian.

Las legenda şi mă întorc la biserică. Trebuie totuşi să-ţi spun că am căutat pe uşă faimoasa crăpătură făcută de călcâiul diavolului şi că n-am găsit nimic. Şi acum închid paranteza.

Dacă vrei să intri în Capelă dinspre portalul principal, stilurile roman*, romanic, gotic*, rococo şi modern se amestecă şi se suprapun pe faţadă, fără afinităţi între ele şi chiar fără a fi nevoie, fără ordine şi, prin urmare, fără măreţie.

Dacă vrei să intri în Capelă dinspre altar, efectul este cu totul altul. Absida înaltă din secolul al XIV-lea îţi apare în toată îndrăzneala şi în toată frumuseţea ei, cu unghiul savant al acoperişului, cu lucrătura bogată a balustradelor, cu varietatea garguielor sale, cu culoarea întunecată a pietrei şi cu transparenţa sticloasă a ferestruicilor, la picioarele cărora căsuţele cu două etaje, refugiate între contraforturi, par de-o şchioapă.

Şi totuşi chiar de acolo, cât ar fi de impunătoare, înfăţişarea bisericii este hibridă şi discordantă. Între absidă şi portal, într-un fel de gaură în care se pierd toate liniile clădirii, se ascunde, de-abia legată de faţadă printr-o frumoasă punte sculptată în secolul al XIV-lea, cupola bizantină cu frontoane* triunghiulare construită sub Otto al III-lea[132] chiar deasupra mormântului lui Carol cel Mare.

Faţada adăugată, cupola îngropată, absida frântă, aşa este Capela de la Aix. Arhitectul din anul 1353 a vrut să includă în minunata Capelă şi capela bisericii lui Carol cel Mare, prădată în anul 882 de către normanzi şi cupola lui Otto, arsă în anul 1236. Un sistem de capele joase, legate la bază de marea capelă centrală, trebuia să înfăşoare tot edificiul în articulaţiile lui până aproape de portal. Două din aceste capele, care mai dăinuie încă şi care sunt admirabile, erau clădite când s-a întâmplat incendiul din 1366. Căci viguroasa vegetaţie arhitecturală s-a oprit aici. Lucru ciudat, secolele al XV-lea şi al XVI-lea n-au făcut nimic pentru această biserică. Secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea mai mult i-au stricat.

Trebuie spus totuşi că, luată în ansamblu, aşa cum se prezintă, Capela de la Aix este masivă şi măreaţă. Dacă o contempli câteva clipe, o deosebită maiestate se desprinde din această clădire extraordinară,

rămasă neterminată, ca însăşi opera lui Carol cel Mare, şi alcătuită din arhitecturi care vorbesc în toate stilurile, aşa cum imperiul său era alcătuit din naţiuni care vorbeau toate limbile. Dacă te gândeşti mai bine, privind-o din afară, există o adâncă şi ciudată armonie între marele om şi marele său mormânt.

Eram nerăbdător să intru.

După ce am trecut de bolta porticului şi am lăsat în spate vechile uşi de bronz împodobite în mijloc cu un cap de leu, tăiate pătrat ca să se potrivească în arhitrave*, ceea ce mi-a izbit de la început privirea a fost o rotondă mare cu două etaje, luminată de sus, în care înfloreau de pretutindeni toate fanteziile cochete ale arhitecturii rococo, cu scoici şi frunze. Apoi, coborând privirea, am observat în mijlocul pardoselii acestei rotonde, sub lumina palidă care se furişează prin geamurile albe, o placă mare de marmură neagră, tocită de paşii trecătorilor, cu o inscripţie în litere de aramă:

CAROLO MAGNO

Nimic mai izbitor şi mai neruşinat decât această capelă rococo, desfăşurându-şi graţiile de curtezană în jurul marelui nume carolingian. Îngeri care seamănă cu nişte amoraşi, lauri care seamănă cu panaşuri, ghirlande de flori şi funde, toate puse pe gustul Pompadour sub cupola lui Otto al III-lea şi pe mormântul lui Carol cel Mare.

Singurul lucru demn de omul acesta şi de locul lui în capela indecentă este un imens candelabru circular cu patruzeci şi opt de lumânări, cu un diametru de circa patru metri, dăruit de Barbarossa[133] lui Carol cel Mare în secolul al XII-lea. Candelabrul de aramă şi de argint aurit, are forma unei coroane imperiale; el este atârnat de boltă, deasupra plăcii de marmură neagră, cu un lanţ gros de fier lung de aproape nouăzeci de picioare.

Placa neagră are o lungime cam de nouă picioare, o lăţime de şapte.

De altfel, este vizibil că pe acest loc Carol cel Mare avusese un alt monument. Nimic nu arată că lespedea neagră, având pe margine un îngust fir de aramă şi înconjurată de o ramă de marmură albă ar fi veche. Cât despre literele CAROLO MAGNO, ele n-au nici o sută de ani.

Carol cel Mare nu se mai află sub această lespede. În anul 1166, Frederic Barbarossa a pus să fie dezgropat marele împărat, şi candelabrul, cât de magnific ar fi, nu răscumpără pângărirea.

Biserica a luat scheletul imperial şi l-a tăiat în bucăţele ca pe un sfânt, ca să facă din fiecare oscior o relicvă. În sacristia de alături, un

vicar le arată trecătorilor şi am văzut pentru trei franci şi şaptezeci şi cinci de centime, preţ fix, braţul lui Carol cel Mare, cel care a ţinut sfera pământului, os venerabil care poartă scrisă pe tegumentele uscate o inscripţie săpată pentru câţiva gologani de un scrib din secolul al XII-lea: *Brachium sancti Caroli Magni*[I]. După braţ, am văzut craniul, acest craniu care a cuprins tiparul unei întregi Europe noi, şi pe care ţârcovnicul bate cu unghia.

Toate lucrurile acestea stau într-un dulap.

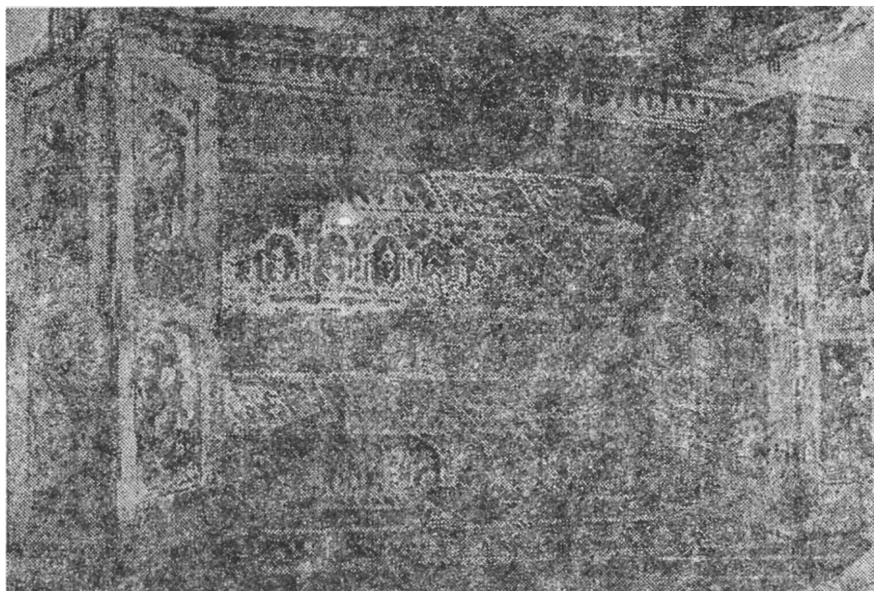
Un dulap de lemn vopsit în cenuşiu, cu vine de aur, împodobit la partea de sus cu câţiva din *îngerii asemeni unor amoraşi* de care vorbeam mai sus, este mormântul de astăzi al marelui Carol, ce străluceşte până la noi prin zece secole, şi care n-a plecat de pe această lume decât după ce şi-a acoperit numele, pentru o îndoită nemurire, cu două cuvinte, *sanctus* şi *magnus*, sfânt şi mare, epitetele cele mai auguste cu care cerul şi pământul pot încorona un cap omenesc.

Lucru de mirare este mărimea fizică a craniului şi a braţului; *grandia ossa*[II]. Într-adevăr, Carol cel Mare a fost unul dintre acei foarte rari oameni mari care sunt şi oameni înalţi. Fiul lui Pepin cel Scurt era un colos la trup şi la minte. Avea în înălţime de şapte ori lungimea piciorului lui, care a devenit măsură. Acest picior de rege, piciorul lui Carol cel Mare, este cel care a fost înlocuit în chip searbăd cu *metrul*, jertfind astfel dintr-o dată istoria, poezia şi limba, pe altarul unei invenţii de care neamul omenesc se lipsise timp de şase mii de ani şi care se numeşte *sistemul zecimal*.

Deschiderea dulapului îţi provoacă un fel de uluire, într-atât scânteiază de aurării şi argintării. Canaturile sunt acoperite la interior cu picturi pe fond de aur, printre care am remarcat opt panouri care sunt evident de Albrecht Dürer[134]. În afară de craniu şi de braţ, dulapul mai conţine: cornul lui Carol cel Mare, un enorm dinte de elefant gol pe dinăuntru şi sculptat ciudat către capătul cel gros; crucea lui Carol cel Mare, giuvaer în care este montată o bucăţică din adevărata cruce a lui Isus şi pe care împăratul o avea la gât în mormânt; un frumos chivot din timpul Renaşterii, dăruit de Carol Quintul şi urâţit în secolul trecut de un exces de ornamentaţie; cele patrusprezece plăci de aur acoperite de sculpturi bizantine care împodobesc fotoliul de marmură al marelui împărat; un chivot dăruit de Filip al II-lea[135], care reproduce din profil domul din Milano; frânghia cu care a fost legat Isus Christos în timpul

[I] Braţul sfântului Carol cel Mare.
[II] Os mare.

biciuirii; o bucăţică din buretele îmbibat cu fiere din care i s-a dat să-şi potolească setea pe cruce; în sfârşit, cingătoarea de lână a Sfintei Fecioare, şi cingătoarea de piele, a lui Isus Christos. Şuviţa subţire de piele, sucită şi răsucită ca un bici de şcolar, a fost stăpânită de trei împăraţi: de Constantin[136] care şi-a pus pe ea *sigillum*, vizibil şi acum, apoi de Harun-al-Raşid[137] în mâinile căruia a căzut şi care a dăruit-o lui Carol cel Mare.

Toate aceste obiecte venerabile sunt închise în mici racle scânteietoare gotice şi bizantine, ce sunt tot atâtea microscopice capele, fleşe şi catedrale din aur masiv, la care safirele, smaraldele şi diamantele ţin locul vitraliilor.

În mijlocul nenumăratelor giuvaeruri îngrămădite pe cele două rafturi ale dulapului se înalţă, ca doi munţi de aur şi de pietre preţioase, două racle mari de o valoare imensă şi de o frumuseţe uluitoare. Prima, cea mai veche, este bizantină. Are de jur-împrejur nişe în care stau, cu coroana pe cap, şaisprezece împăraţi, şi conţine restul oaselor lui Carol cel Mare; ea nu este deschisă niciodată. Cea de-a doua, datând din secolul al XII-lea şi care a fost dăruită bisericii de Frederic Barbarossa, conţine faimoasele moaşte mari despre care ţi-am vorbit la începutul scrisorii, şi care nu se deschide decât din şapte în şapte ani. O singură deschidere a raclei, în anul 1496, a atras patruzeci

şi două de mii de pelerini şi a adus în cincisprezece zile optzeci de mii de florini de aur.

Racla nu are decât o cheie. Ea este ruptă în două bucăţi, una dintre ele fiind în paza sfatului de clerici, cealaltă în paza magistratului oraşului. Câteodată, în chip cu totul excepţional, este deschisă, dar numai pentru capete încoronate. Actualul rege al Prusiei, nefiind pe atunci decât principe moştenitor, a cerut să fie deschisă dar a fost refuzat.

În dulapul mic, de lângă cel mare, am văzut copia exactă, în argint aurit, a coroanei germanice a lui Carol cel Mare. Coroana germanică carolingiană, având în vârf o cruce, încărcată de giuvaeruri şi de camee, e formată numai dintr-un cerc înflorit ce încinge capul, şi dintr-un semicerc sudat de la frunte la ceafă, cu o uşoară încovoiere ce imită profilul cornului ducal al Veneţiei. Astăzi, dintre cele trei coroane pe care le-a purtat Carol cel Mare acum zece veacuri, ca împărat al Germaniei, ca rege al Franţei şi ca rege al lombarzilor, cea dintâi, coroana imperială este la Viena; cea de-a doua, coroana Franţei este la Reims; cea de-a treia, coroana de fier este la Milano.

La ieşirea din sacristie, ţârcovnicul m-a încredinţat unui slujitor, care mergând înaintea mea a început să străbată biserica, deschizându-mi, din când în când, dulapuri întunecoase din care scânteiau brusc splendori.

Astfel amvonul, cu înfăţişarea unui simplu amvon de sat, iese din hâda lui crisalidă de lemn roşcat şi îţi apare brusc ca un turn splendid de argint aurit. Este o minune a giuvaergiilor şi a cizelărilor din veacul

al XI-lea, dăruită Capelei de împăratul Henric al II-lea[138]. Fildeşuri bizantine, adânc gravate, o cupă de cristal de stâncă cu farfurioara ei, un onyx monstruos lung de nouă degete, sunt încrustate în platoşa de aur a amvonului din care preotul vorbeşte în numele Domnului şi a cărui placă din faţă îl reprezintă pe Carol cel Mare purtând Capela de la Aix pe braţ.

Amvonul este aşezat în colţul corului, care ocupă minunata absidă din anul 1353. Toate vitraliile colorate au dispărut. Ogivele sunt albe de sus până jos. Bogatul mormânt al lui Otto al III-lea, ctitorul cupolei, distrus în anul 1794, este înlocuit cu o lespede netedă care marchează locul unde a fost la intrarea în cor. O orgă dăruită de împărăteasa Josefina[139], pusă lângă minunata boltă din secolul al XIV-lea este dovada stilului urât din anul 1804[140]. Boltă, stâlpi, capiteluri, coloane, statui, corul, totul este dat cu var.

În mijlocul acestei abside dezonorate, vulturul de bronz al lui Otto al III-lea, cu ciocul deschis, cu ochii supăraţi, cu aripile pe jumătate desfăcute, înspăimântat şi înfiorat, se indignează că a fost transformat în dascăl de strană, menit să poarte cartea de litanii, el care are globul pământesc în gheare.

Ar fi trebuit, totuşi, să se respecte acest vultur. Când Napoleon a vizitat Capela, i s-a adăugat globului pământesc pe care-l ţine în gheare vulturul lui Otto, trăsnetul, vizibil şi astăzi, fixat pe ambele părţi ale globului imperial.

La cererea curioşilor, slujitorul deşurubează trăsnetul.

Pe spinarea vulturului, ca un trist şi ironic presentiment, sculptorul din secolul al X-lea a întins un liliac de bronz cu faţă omenească, care se află acolo ţintuit, pe el sprijinindu-se acum cartea dascălului.

La dreapta altarului este zidită inima lui Antoine Berdolet, primul şi ultimul episcop de Aix-la-Chapelle. Căci biserica n-a avut decât un singur episcop, cel pe care l-a numit Bonaparte şi pe care epitaful său îl califică de *primus Aquisgranensis episcopus*[I]. În prezent, ca şi odinioară, Capela este administrată de un sfat de clerici, prezidat de un decan cu titlul de preşedinte.

Într-o sală întunecoasă a Capelei, slujitorul mi-a mai deschis un dulap. În el se află sarcofagul lui Carol cel Mare. Este un magnific sicriu roman de marmură albă ce are sculptată în partea din faţă[141] şi executată cu o daltă magistrală răpirea Proserpinei. M-am uitat îndelung la acest basorelief vechi de două mii de ani. La extremitatea

[I] Primul episcop de Aquigranus (Aix).

compoziţiei, patru cai nărăvaşi, infernali şi divini, conduşi de Mercur, târăsc spre o prăpastie întredeschisă în soclu, un car în care Proserpina, ţinută de Pluton, ţipă, se luptă şi se frânge de disperare. Mâna voinică a zeului apasă pe pieptul pe jumătate gol al tinerei fecioare, răsturnată pe spate şi al cărei cap despletit întâlneşte figura dreaptă şi impasibilă a Minervei cu cască. Pluton o trage pe Proserpina, căreia Minerva, sfătuitoarea, îi vorbeşte încetişor la ureche. Amor, zâmbitor, stă pe car între picioarele colosale ale lui Pluton. În spatele Proserpinei, se zbate grupul de nimfe şi de furii, redat în liniile cele mai nobile şi mai sculpturale. Tovarăşele Proserpinei se străduiesc să oprească un car la care sunt înhămaţi doi balauri înaripaţi vărsând flăcări, aflat acolo ca un car din suită. Una dintre tinerele zeiţe l-a apucat cu îndrăzneală pe balaur de aripi şi-l face să urle de durere. Basorelieful este un poem, o sculptură violentă, viguroasă, exorbitantă, superbă, întrucâtva emfatică, aşa cum o făcea Roma păgână şi cum ar fi făcut-o Rubens.

Se spune că sicriul, înainte de a fi fost sarcofagul lui Carol cel Mare, ar fi fost sarcofagul lui Augustus[142].

În sfârşit, pe o altă scară, îngustă şi întunecoasă, pe care au urcat-o timp de şase secole mulţi regi, împăraţi şi trecători iluştri, călăuza m-a condus până la galeria care formează primul etaj al rotondei şi care se numeşte Hochmünster. Acolo, sub un oblon de lemn pe care l-a ridicat pe jumătate şi pe care nu-l dă la o parte niciodată de tot, decât pentru vizitatorii încoronaţi, am văzut tronul de piatră al lui Carol cel Mare. — Acest tron, scund, larg, cu spătar rotunjit, format din patru plăci de marmură albă, netede şi fără sculpturi, încheiate cu corniere de fier, având drept scaun o scândură de stejar acoperită cu o pernă de catifea roşie, este înălţat pe şase trepte, din care două sunt de granit şi patru de marmură albă.

Pe acest tron, acoperit de cele paisprezece plăci bizantine despre care ţi-am vorbit adineauri, în înaltul unei estrade de piatră la care duceau treptele de marmură albă, cu coroana pe cap, cu globul într-o mână şi cu sceptrul în cealaltă, cu spada germanică alături, cu mantaua imperială pe umeri şi cu crucea lui Isus la gât, cu picioarele afundate în sarcofagul lui August, a fost aşezat împăratul Carol cel Mare în mormânt. A rămas în beznă pe acest tron şi în această ţinută timp de trei sute cincizeci şi doi de ani, de la 814 la 1166.

În anul 1166 Frederic Barbarossa, vrând să aibă un tron pentru încoronare, a intrat în mormânt, a cărui formă monumentală nu a fost păstrată de nicio tradiţie şi la care se găseau cele două sfinte uşi de

bronz adaptate astăzi la portalul bisericii. Barbarossa era el însuşi un principe ilustru şi un cavaler viteaz. Trebuie că a fost o clipă ciudată şi de temut atunci când acest om încoronat s-a aflat în faţa unui cadavru, şi el încoronat: unul, cu toată maiestatea imperială; celălalt, cu toată maiestatea morţii. Soldatul a învins umbra, cel viu l-a prădat pe cel mort. Capela a păstrat scheletul, Barbarossa a luat tronul de marmură; şi din scaunul de pe care tronase neantul lui Carol cel Mare a făcut tronul pe care avea să se aşeze măreţia împăraţilor timp de patru veacuri.

Într-adevăr, treizeci şi şase de împăraţi, inclusiv Barbarossa, au fost unşi şi încoronaţi pe acest tron în Hochmünsterul din Aix-la-Chapelle. Ferdinand I[143] a fost ultimul, Carol Quintul antepenultimul. — De atunci, încoronarea împăraţilor Germaniei se face la Frankfurt.

Nu mă puteam smulge de lângă tronul atât de simplu şi de mare. Mă uitam la treptele de marmură tocite de călcâiele celor treizeci şi şase de cezari care văzuseră aprinzându-se aureola lor ilustră şi care se stinseseră şi ei la rândul lor. Mă năpădiră nenumărate gânduri. Mi-am amintit că profanatorul acestui mormânt, Frederic Barbarossa, a vrut la bătrâneţe să plece în cruciadă pentru a doua sau a treia oară şi s-a dus în Orient. Acolo, într-o bună zi, întâlnind un fluviu şi fiindu-i cald, avu fantezia să se scalde. Era Cydnus[144]. Omul care-l profanase pe Carol cel Mare a putut să-l uite şi pe Alexandru cel Mare. A intrat în fluviu unde apa glacială l-a cuprins. Alexandru, tânăr, fusese cât pe ce să moară; Barbarossa, bătrân, muri[I].

Nu mă-ndoiesc că într-o zi îi va veni vreunui rege sau vreunui împărat gândul cucernic şi sfânt să-l scoată pe Carol cel Mare din dulapul în care l-au vârât ţârcovnicii şi să dispună să fie aşezat la loc în mormântul lui şi să se adune cu evlavie tot ceea ce a rămas din marele schelet.

Să i se dea înapoi cavoul bizantin, uşile de bronz, sarcofagul roman, tronul de marmură, înălţat pe estrada de piatră şi împodobit cu cele

---

[I] Istoricii povestesc faptele într-alt fel. După unele cronici, ilustrul împărat Frederic al II-lea, vrând să traverseze voiniceşte fluviul Cydnus sau Calycadnus, a fost atins de o săgeată maură în mijlocul fluviului şi s-a înecat. După legende, el nu s-a înecat, ci a dispărut, fiind salvat de păstori, după spusele unora, şi de duhuri, după spusele altora, apoi a fost miraculos transportat din Siria în Germania, unde a făcut canon de pocăinţă în faimoasa peşteră de la Raiserslautern, dacă te iei după poveştile de pe malul Rinului, sau în peşterile de la Kiffhäuser, dacă te iei după tradiţiile din Wurtemberg. (Nota autorului).

paisprezece plăci de aur. Să i se aşeze cununa carolingiană pe cap, globul imperiului pe braţ, mantia ţesută cu aur pe oseminte. Vulturul de bronz să-şi reia mândru locul la picioarele acestui stăpân al lumii. Să i se aşeze în jurul estradei toate raclele încrustate cu nestemate şi diamante ca şi mobilele şi cuferele ultimei camere regale; şi atunci – de vreme ce biserica vrea ca sfinţii să poată fi priviţi cu înfăţişarea care le-a dat-o moartea – printr-o ferestruică îngustă, cioplită în grosimea zidului şi întărită cu drugi de fier, la lumina unei candele atârnate de bolta mormântului, trecătorul îngenuncheat o să poată vedea, în înaltul celor patru trepte albe pe care niciun muritor să nu le mai atingă, pe tronul lui de marmură cu solzi de aur, cu coroana pe cap, cu globul în mână, strălucind vag în întuneric, fantoma imperială care va fi fost Carol cel Mare.

Pentru cel ce va îndrăzni să-şi arunce privirea în cavou va fi o revelaţie, şi, de la acest mormânt fiecare va lua cu sine un gând mare. Şi vor veni sigur de la capătul lumii tot felul de gânditori. Carol, fiul lui Pepin, este într-adevăr una dintre acele fiinţe complete care privesc omenirea din patru unghiuri. Pentru istoric, este un om mare ca August şi ca Sesostris[145]; pentru legendă este un paladin ca Roland[146], un vrăjitor ca Merlin[147]; pentru biserică este un sfânt ca Ieronim şi Petru; pentru filosofie este însăşi civilizaţia personificată, care se întruchipează la fiecare mie de ani pentru a trece prăpăstii adânci, războaie civile, barbarie, revoluţii şi care ia atunci numele de Cezar, de Carol cel Mare, de Napoleon.

În anul 1804, atunci când Bonaparte devenea Napoleon, el a vizitat Aix-la-Chapelle. Josefina, care-l însoţea, a avut toana să se aşeze pe tronul de marmură. Împăratul, care din respect se îmbrăcase cu uniforma de ceremonie, a lăsat-o pe creolă să facă ce vrea. El a rămas însă nemişcat, în picioare, tăcut şi cu capul descoperit în faţa jilţului lui Carol cel Mare.

Lucru ciudat şi care mi-a venit în minte în trecere pe aici, Carol cel Mare a murit în 814. O mie de ani după aceea, în 1814, cam la aceeaşi oră, a căzut şi Napoleon.

În acelaşi an fatal, în 1814, suveranii aliaţi au făcut o vizită umbrei lui Carol cel Mare. Alexandru al Rusiei, ca şi Napoleon, şi-a îmbrăcat uniforma de ceremonie[148]; Friedrich-Wilhelm al Prusiei purta mantaua şi şapca obişnuită[149]; Francisc al Austriei[150] era în redingotă şi cu pălărie. Regele Prusie urcă două din treptele de marmură şi puse pe diacon să-i explice amănuntele încoronării împăraţilor Germaniei. Cei doi împăraţi rămăseseră tăcuţi.

Astăzi Napoleon, Josefina, Alexandru, Friedrich Wilhelm şi Francisc sunt morţi.

Călăuza ce îmi dădea toate aceste amănunte, este un bătrân soldat francez de la Austerlitz şi Iena[151], stabilit de pe atunci la Aix-la-Chapelle şi devenit prusac mulţumită congresului din anul 1815. Acum poartă la ceremonii, în faţa consiliului de clerici, eşarfa de piele şi halebardă. Admiram providenţa care se vădeşte în cele mai mici lucruri. Omul le vorbea trecătorilor de Carol cel Mare, era plin de Napoleon şi avea, fără să ştie, o oarecare măreţie. Îi dădeau lacrimile-n ochi când îmi vorbea de vechile lupte, de vechii săi camarazi, de fostul lui colonel. Şi cu duioşia aceasta m-a ţinut de vorbă despre mareşalul Soult[152], despre colonelul Graindorge şi despre generalul Hugo[153], neştiind cât mă interesa acest nume. Recunoscuse în mine un francez şi nu voi uita niciodată cu ce solemnitate simplă şi profundă mi-a zis la despărţire. — O să puteţi spune, domnule, că aţi văzut la Aix-la-Chapelle un genist din regimentul treizeci şi şase, slujitor la catedrală.

Altă dată mi-a spus: Aşa cum mă vedeţi, domnule, ţin de trei naţiuni: sunt prin voia întâmplării prusac, slujitor elveţian[154] prin meserie, în inimă sunt însă francez.

De altfel, trebuie să recunosc că nepriceput ca orice militar în treburile ecleziastice, nu o dată m-a făcut să zâmbesc în timpul vizitei, atunci când îmi arăta stranele spunându-mi cu gravitate: — Iată locurile pentru „chamoines” – Nu crezi c-ar trebui să se scrie chats-moines[155]?

Ieşind din Capelă am fost aşa de absorbit de un singur gând că de-abia am privit, la câţiva paşi de biserică, o faţadă, totuşi foarte frumoasă, din secolul al XIV-lea, împodobită de şapte măreţe statui de împăraţi, şi care este astăzi o trecere spre un canal oarecare colector. În clipa aceea a intervenit ceva care m-a abătut de la gândurile mele. Doi vizitatori ca şi mine ieşeau din Capelă, unde probabil că bătrânul soldat îi călăuzise câteva minute. Cum râdeau în hohote, m-am întors şi am recunoscut doi călători. Cel mai în vârstă îşi scrisese numele în registru, chiar în dimineaţa aceea, la *Hotelul Împăratului*, domnul Conte de A., unul dintre cele mai vechi şi mai nobile nume din Artois. Vorbeau tare.

— Auzi ce nume! ziceau ei. A fost nevoie de revoluţie ca să iasă la iveală. Căpitanul la Soupe! colonelul Graindorge[156]! De unde au ieşit? — Erau numele căpitanului şi colonelului bietului meu însoţitor, care, după cât se pare, le vorbise şi lor, aşa cum îmi vorbise şi mie. Nu m-am putut împiedica să le răspund: — De unde au ieşit? Vă spun eu, domnilor. Colonelul Graindorge era văr de-al treilea al mareşalului de

Lorge, socrul ducelui de Saint-Simon; cât despre căpitanul la Soupe, cred că este înrudit cu ducele de Bouillon[157], unchiul electorului palatin.

Câteva clipe după aceea eram în piaţa Primăriei unde m-am grăbit să ajung.

Primăria de la Aix este, ca şi Capela, o clădire formată din cinci-şase alte clădiri. Pe cele două laturi ale unei faţade întunecoase cu ferestre alungite, înguste şi apropiate, de pe vremea lui Carol Quintul, se înalţă două turnuri de pază, unul scund, rotund, larg, strivit; celălalt înalt, zvelt, şi pătrat. Cel de-al doilea turn este o construcţie frumoasă din secolul al XIV-lea. Primul este pur şi simplu faimosul turn al lui Granus, pe care-l recunoşti cu greu sub clopotniţa informă cu care se termină. Această clopotniţă, care se repetă în mai mic şi pe celălalt turn, pare o piramidă de turbane uriaşe de toate formele şi de toate dimensiunile, puse unele peste altele şi în descreştere, dând un unghi destul de ascuţit. În partea de jos a faţadei se desfăşoară o scară mare făcută ca scara din curtea Cheval-Blanc de la Fontainebleau. În faţă, în mijlocul pieţii, o fântână de marmură în stilul Renaşterii, retuşată şi refăcută întrucâtva în secolul al XVIII-lea, are, deasupra unei largi cupe de bronz, o statuie a lui Carol cel Mare, înarmat şi încoronat. La dreapta şi la stânga, două alte fântâni mai mici, poartă în vârf doi vulturi negri înspăimântaţi şi înspăimântători, întorşi pe jumătate spre împăratul grav şi liniştit.

Acesta este locul în care s-a născut Carol cel Mare, poate în turnul scund roman.

Fântâna, faţada, turnurile, tot ansamblul este regal, melancolic şi sever. Carol cel Mare este încă acolo, întreg. El contopeşte în puternica lui unitate toate elementele disparate ale clădirii. Turnul lui Granus aminteşte Roma, înaintaşa sa; faţada şi fântânile îl amintesc pe Carol Quintul, cel mai mare dintre urmaşii săi. Iar înfăţişarea orientală a turnului înalt te face să te gândeşti vag la măreţul calif Harun-al-Raşid, prietenul său.

Se lăsa seara, după ce îmi petrecusem întreaga zi în prezenţa acestor amintiri măreţe şi austere. Mi se părea că am pe mine colbul a zece secole şi simţeam nevoia să ies din oraş, să respir, să văd câmpii, copaci, păsări. Aşa că am ieşit din Aix-la-Chapelle şi m-am plimbat pe nişte alei verzi şi răcoroase, unde am rămas până noaptea, rătăcind de-a lungul zidurilor vechi. Aix-la-Chapelle şi-a păstrat incinta de turnuri, întrucât Vauban n-a trecut pe aici. Numai subteranele, care mergeau de la camerele de jos ale primăriei şi de la cavourile Capelei până la

mănăstirea Borcette şi chiar până la Limbourg, s-au umplut şi s-au pierdut.

Cum se înnopta, m-am aşezat pe un deluşor cu iarbă. Aix-la-Chapelle se întindea în faţa mea, aşezată în vale ca într-o cupă mare. Treptat, treptat negurile serii, învăluind acoperişurile dantelate ale vechilor străzi, au şters conturul celor două turnuri, care, contopite în perspectivă cu clopotniţele oraşului, amintesc întrucâtva profilul moscovit şi asiatic al Kremlinului. Din tot oraşul nu se mai desprindeau decât două mase distincte, primăria şi capela. Şi-atunci mi-au revenit grămadă toate emoţiile, toate gândurile şi toate viziunile din timpul zilei. Oraşul însuşi, acest oraş ilustru şi simbolic, parcă se transfigurase în mintea mea şi sub ochii mei. Prima dintre cele două mase întunecate pe care le mai desluşeam, şi numai pe ele le mai desluşeam, n-a fost pentru mine decât leagănul unui copil; cea de-a doua, doar linţoliul unui mort; şi, din când în când, din adânca reculegere în care eram parcă învăluit, mi se părea că văd umbra uriaşului căruia îi spunem Carol cel Mare ridicându-se încetişor în palida zare a nopţii, între marele leagăn şi marele mormânt.

Scrisoarea a X-a

COLONIA[158]

Malurile Rinului, Andernach, 11 august

Dragă prietene, sunt furios pe mine. Am traversat Colonia ca un barbar. De-abia dacă am stat acolo patruzeci şi opt de ore. Credeam că am să stau vreo cincisprezece zile; însă, după aproape o săptămână încheiată de ceaţă şi ploaie, a început să lucească pe Rin un soare atât de frumos, încât am vrut să profit ca să văd peisajul fluviului în toată bogăţia şi veselia lui. Aşa că am plecat azi dimineaţă cu vasul cu aburi *Cockerill*. Am lăsat oraşul lui Agrippa în urma mea şi n-am văzut nici tablourile vechi ale Sfintei Maria din Capitoliu; nici cripta pardosită cu mozaic a Sfântului Gerson; nici *Răstignirea sfântului Petru*, pictată de Rubens[159] pentru vechea biserică jumătate romană închinată sfântului Petru, în care pictorul fusese botezat; nici osemintele celor unsprezece mii de fecioare din mănăstirea ursulinelor; nici moaştele martirului Albinus; nici sarcofagul de argint al sfântului Cunibert; nici mormântul lui Duns Scotus[160] din biserica minoriţilor; nici mormântul împărătesei Theofana, soţia lui Otto al II-lea, din biserica sfântului Pantaleon; nici Maternus-Gruft din biserica de la Lisolf; nici cele două încăperi de aur

ale mănăstirii sfintei Ursula şi ale Domnului; nici sala dietelor imperiului, astăzi antrepozite comerciale; nici vechiul arsenal, astăzi depozitul de grâu. N-am văzut nimic din toate acestea. E absurd, dar aşa e.

Şi ce-am vizitat atunci la Colonia? Catedrala şi primăria, nimic mai mult. Dar trebuie să te afli într-un oraş admirabil cum este Colonia ca asta să nu însemne mare lucru. Fiindcă sunt într-adevăr două edificii rare şi minunate.

Am ajuns la Colonia după apusul soarelui. M-am îndreptat spre catedrală de îndată ce mi-am încredinţat bagajele unuia dintre demnii comisionari cu uniformă albastră cu guler portocaliu ce muncesc în această ţară pentru regele Prusiei (te asigur, o muncă grozavă şi rentabilă, călătorul fiind obligat să plătească o taxă bunişoară pe care comisionarul o împarte cu regele). Şi acum un amănunt folositor: înainte să mă despart de acest om cumsecade, i-am poruncit, spre marea lui surprindere, să-mi ducă bagajele, nu într-un hotel din Colonia, ci într-un hotel din Deuz, un orăşel situat de cealaltă parte a Rinului şi care este legat de Colonia printr-un pod de vase. Iată şi motivul: pe cât pot îmi aleg hanul după orizontul şi peisajul pe care-l voi avea de la fereastră atunci când ştiu că voi sta mai multe zile în acelaşi loc. Or, ferestrele din Colonia dau înspre Deuz, iar ferestrele din Deuz dau înspre Colonia, fapt pentru care mi-am însuşit principiul incontestabil că e mai bine să stai în Deuz şi să vezi Colonia, decât să stai în Colonia şi să vezi Deuz.

Odată singur, am început să merg drept înainte, căutând Domul, pândindu-l la fiece colţ de stradă. Nu cunoşteam însă oraşul acesta teribil de încurcat; umbrele serii se îngroşaseră în străzile înguste; nu-mi place să întreb care-i drumul aşa că am hoinărit destul de mult timp la întâmplare.

În sfârşit, după ce m-am aventurat printr-un fel de poartă într-un fel de curte, care se termina la stânga printr-un fel de coridor, am ajuns deodată într-o piaţă destul de mare, complet întunecată şi pustie. Acolo am văzut un spectacol măreţ. În faţa mea, în lumina fantastică a cerului în amurg, se înălţa şi se întindea, în mijlocul unei mulţimi de case joase cu pinioane capricioase, o masă neagră, enormă, încărcată de vârfuri ascuţite şi piramidale; ceva mai departe, cât bătaia unei arbalete, se înălţa izolată o altă masă întunecată, mai puţin largă şi mai înaltă, un fel de fortăreaţă mare pătrată, având în cele patru colţuri turnuri înalte, şi în vârful căreia se profila un fel de braţ ciudat înclinat, parcă o pană uriaşă aşezată pe fruntea vechiului donjon ca pe o cască.

Partea coborâtă era o absidă iar donjonul un început de clopotniţă; absida şi începutul de clopotniţă erau catedrala din Colonia.

Ceea ce mi se părea o pană neagră aplecată peste creasta sumbrului monument, era imensa macara simbolică pe care am revăzut-o a doua zi acoperită şi înveşmântată cu plăci de tablă, şi care, din înaltul turnului, spune oricărui trecător că bazilica neterminată va fi continuată, că fragmentul de clopotniţă şi începutul de biserică, despărţite acum de un spaţiu atât de mare, se vor contopi într-o zi şi vor trăi împreună; că visul lui Engelbert de Berg, devenit edificiu sub Conrad de Hochstetten[161], va fi peste un secol sau două cea mai mare catedrală din lume; că această Iliadă neîmplinită mai speră încă în Homeri.

Biserica era închisă. M-am apropiat de clopotniţă; dimensiunile ei sunt enorme. Ceea ce luasem drept turnuri la cele patru colţuri nu era altceva decât umflătura făcută de contraforturi. Nu s-a construit încă decât parterul şi primul cat, alcătuit dintr-o ogivă colosală, şi totuşi masa construită atinge aproape înălţimea turnurilor de la Notre-Dame din Paris.

Dacă pe acest monstruos trunchi de piatră se va înălţa vreodată fleşa proiectată, catedrala din Strasbourg nu va mai fi nimic pe lângă ea. Mă-ndoiesc că însăşi clopotniţa de la Malines, şi ea neterminată, are o temelie de această lărgime şi amploare.

Am mai spus-o în altă parte, nimic nu seamănă mai bine cu o ruină decât o clădire începută. Mărăcinii, saxifragele, urzicile, toate ierburile cărora le place să roadă cimentul şi să-şi înfigă unghiile în îmbinările pietrelor, s-au căţărat pe străvechiul portal. Nici n-a sfârşit omul de construit că natura a şi început să distrugă.

Piaţa era tot tăcută. Nu trecea nimeni. M-am apropiat de portal atât cât îngăduia un bogat gard de fier din secolul al XV-lea, care o fereşte, şi auzeam foşnind liniştit în adierea nopţii nenumăratele tufişuri care prind rădăcini şi cresc din belşug pe toate reliefurile bătrânelor dărâmături. O lumină apărută la o fereastră din vecini a luminat o clipă pe sub boltiri o mulţime de statuete încântătoare, îngeri şi sfinţi care citesc într-o mare carte deschisă pe genunchii lor, sau care vorbesc şi predică, cu degetul în sus. Astfel unii învaţă, alţii predau altora. Admirabil prolog pentru o biserică, ce nu este altceva decât Cuvântul, devenit marmură, bronz şi piatră! Gingaşe cuiburi de rândunică, vârâte peste tot, rotunjesc fermecător arhitectura severă.

Apoi lumina s-a stins şi n-am mai văzut nimic decât vasta ogivă de aproape optzeci de picioare, larg deschisă, fără cercevele şi fără

obloane, spintecând turnul de sus până jos şi lăsându-mi privirea să pătrundă în întunecoasele măruntaie ale clopotniţei. În această fereastră se înscria, micşorată de perspectivă, fereastra opusă, şi ea larg deschisă şi ale cărei rozasă şi cercevele, ca trase cu cerneală, se profilau cu o puritate de nespus pe cerul limpede şi metalic al amurgului. Nimic mai melancolic şi mai ciudat decât ogiva mică, elegantă şi albă, în ogiva mare şi neagră.

Aşa a fost prima mea vizită la catedrala din Colonia.

Nu ţi-am spus nimic de drumul de la Aix-la-Chapelle la Colonia. Nu-i mare lucru de spus. Este un simplu peisaj picardian sau tourainian[162], o câmpie înverzită sau dată în copt, cu câte un ulm strâmb pe alocuri şi cu o perdea gălbuie de plopi în ultimul plan. Nu urăsc genul acesta paşnic, dar mă bucur de el fără să mor de entuziasm. În sate, ţărănci bătrâne, trec ca nişte spectre, înfăşurate în mantii lungi de stambă cenuşie sau de un roşu şters ale căror glugi le cad pe ochi; tinerele, cu fuste scurte, având pe cap o scufie plină de paiete şi mărgele de sticlă, ce de-abia le ascund frumoasele cosiţe, prinse deasupra cefei cu o săgeată mare de argint, spală cu vioiciune în faţa caselor, şi când se apleacă, îşi arată trecătorilor pulpele, ca în tablourile bătrânilor maeştri olandezi. Cât priveşte bărbaţii, ei sunt gătiţi cu şorţuri de lucru şi cu o pălărie ca un joben, ca şi cum ar fi ţăranii unei ţări constituţionale.

Cât despre drum, plouase şi era plin de noroi. N-am întâlnit pe nimeni decât, din când în când, câte un muzicant tânăr şi blond, slab şi palid, care mergea la balurile de la Aix-la-Chapelle sau de la Spa, cu taşca într-o parte, cu contrabasul în spinare, învelit într-o zdreanţă verde, cu toiagul într-o mână şi cu cornul în cealaltă; îmbrăcat în haine albastre, cu o vestă înflorată, cravată albă şi pantaloni pe jumătate lipiţi de pulpe, dar răsfrânţi deasupra cizmelor din cauza noroiului; un biet pârlit gătit în partea de sus de bal îşi în cea de jos de drum. Am mai văzut, pe un ogor vecin cu drumul, un vânător de prin partea locului astfel îmbrăcat: pălărie rotundă verde ca mărul cu o panglică lată liliachie din şaten spălăcit, cămaşă cenuşie, nas mare, puşcă.

Într-un frumuşel oraş pătrat, mărginit de ziduri de cărămidă şi cu turnuri în ruină, aflat la jumătatea drumului şi al cărui nume nu-l ştiu, am admirat patru călători grozavi care stăteau, cu geamurile deschise, la parterul unui han, în faţa unei mese pantagruelice încărcate cu cărnuri, peşte, vinuri, pateuri, fructe; bând, tăind, muşcând, răsucind, rupând bucăţi, devorând; unul roşu, altul cărămiziu, al treilea purpuriu, al patrulea vânăt, precum patru personificări vii ale

lacomilor şi mâncăilor. Mi s-a părut că văd pe zeul Goulu, pe zeul Gluton, pe zeul Goinfre şi pe zeul Gouliaf[163] stând la masă în jurul unui munte de mâncare.

De altfel în această ţară, hanurile sunt excelente, cu excepţia, totuşi, a hanului la care am stat la Aix-la-Chapelle, care nu a fost decât acceptabil *(Hotelul Împăratului)*, unde aveam în cameră, ca să-mi ţie cald la picioare, un superb covor pictat pe pardoseală, splendoare care justifică probabil scumpetea exorbitantă a pomenitului Gasthof[I].

Şi ca să termin cu Aix-la-Chapelle, reproducerile proaste înfloresc aici la fel ca în Belgia. Pe o stradă mare ce dă în piaţa primăriei m-am văzut expus în vitrina unei prăvălii, cot la cot cu Lamartine, ilustră şi dragă tovărăşie. Portretul prost făcut al acestei reimprimări prusace era totuşi ceva mai puţin urât decât toate caricaturile oribile pe care negustorii de poze şi librarii, înţelegându-i şi pe editorii mei de la Paris, le vând publicului credul şi speriat ca fiind imaginea mea exactă; calomnie mârşavă împotriva căreia protestez aici solemn. *Coelum hoc et conscia sidera testor*[II].

Trăiesc de altfel ca un neamţ perfect. Cinez cu şervete, mari cât batistele, şi mă culc pe nişte cearceafuri mari cât şervetele. Mănânc pulpă de miel cu cireşe şi iepure cu prune şi beau un vin grozav de Rin şi un vin grozav de Mosella, pe care un francez isteţ, cinând ieri la câţiva paşi de mine, l-a botezat vin de *demoirelle*. Acelaşi francez, după ce şi-a cinstit cana cu vin, a formulat următoarea axiomă: *apa din Rin nu face cât vinul de pe Rin*.

În hanuri, stăpânul, slujitorii şi slujnicele, nu vorbesc decât nemţeşte; există însă întotdeauna un „garçon” care vorbeşte franţuzeşte, franţuzească, ce-i drept, cam colorată din pricina mediului german în care este cufundată; însă această variantă nu este lipsită de farmec. Ieri, l-am auzit tot pe călătorul amintit întrebându-l pe chelner şi, arătându-i farfuria pe care tocmai i-o adusese: Ce-s astea? Băiatul i-a răspuns cu demnitate: *sunt căţeluşi*. Erau de fapt porumbei[164].

De altfel, un francez ca mine, care nu ştie nemţeşte, îşi pierde vremea dacă se adresează „oberului”, cum i se spune pe aici, cu alte întrebări decât cele prevăzute şi tipărite în Călăuza călătorului. „Garçon”-ul are numai o spoială de limbă franceză; dacă râcâi niţel, afli pe neamţ, neamţul pur, neamţul surd.

Ajung acum la cea de-a doua vizită a mea la Domul din Colonia.

[I] Han, hotel, ospătărie (lb. germană).

[II] Iau martor acest cer şi astrele care sunt părtaşe la fapta noastră.

M-am întors dis-de-dimineaţă. — Ajungi la această biserică-capodoperă printr-o curte cu cocioabe. Aici eşti asediat de femei sărace. În timp ce le împărţeam ceva mărunţiş, mi-am amintit că înainte de ocupaţia franceză se aflau la Colonia douăsprezece mii de cerşetori, care aveau privilegiul de a transmite urmaşilor locurile fixe şi speciale unde stăteau. Această instituţie a dispărut. Aristocraţiile se năruie. Veacul nostru nu mai respectă nici cerşetoria ereditară cum n-a respectat nici pairia[165] ereditară. Bieţii coate-goale nu mai ştiu ce să lase moştenire familiilor lor.

După ce treci de cerşetoare, pătrunzi în biserică.

O pădure de stâlpi, de coloane şi colonaşe, oblojite la bază de gărduleţe de scândură, pierzându-şi vârfurile într-o încâlceală de bolţi joase, de curburi diferite şi înălţimi inegale, făcute din şipci; în biserică, puţină lumină; toate aceste bolţi joase nu lasă să urce privirea mai sus de patruzeci de picioare; la stânga patru-cinci vitralii strălucitoare coboară din tavanul de lemn la pardoseala de piatră ca nişte falduri largi de topaze, smaralde şi rubine; la dreapta, o harababură de scări, scripeţi, frânghii, căpriori, trolii şi macarale; în fund, un cânt bisericesc, vocea gravă a cântăreţilor şi dascălilor, frumoasa latină a psalmilor străbătând bolta în unde contopite cu mirosul de tămâie, o orgă minunată cu vaier de o suavitate de nespus; în primul plan, scârţâitul ferăstraielor, geamătul căpriorilor şi al macaralelor, tărăboiul asurzitor al ciocanelor pe scânduri; aşa mi-a apărut Domul din Colonia la interior.

Această catedrală gotică este îmbinată cu un atelier de dulgherie; ea, nobila stareţă este măritată brutal cu un zidar, domniţa de neam este silită să asocieze răbdătoare obiceiurile ei liniştite, viaţa augustă şi discretă, imnurile, rugăciunea şi reculegerea, cu uneltele, cu vacarmul, cu dialogurile grosolane. Toată această *mezalianţă* îţi dă mai întâi o impresie bizară, care provine din faptul că la noi nu se mai văd construindu-se catedrale gotice, dar după o clipă impresia se împrăştie când stai să te gândeşti că, la urma urmelor, nimic nu-i mai simplu decât să construieşti o catedrală gotică. Macaraua de la clopotniţă are un sens. A fost reluată opera întreruptă în 1499. Vuietul de dulgheri şi cioplitori în piatră este necesar. Se continuă catedrala din Colonia şi, cu voia lui Dumnezeu, va fi terminată. Şi va fi foarte bine dacă oamenii vor şti să o sfârşească[166].

Stâlpii ce poartă bolţile de lemn, fac naosul care într-o zi va uni absida cu clopotniţa.

Am cercetat vitraliile datând de pe timpul lui Maximilian[167] şi care

sunt zugrăvite cu robusta şi măreaţa exagerare a renaşterii germane. Sunt aici din belşug regi şi cavaleri cu chipuri severe, cu înfăţişare superbă, cu panaşuri imense, cu eşarfe fâlfâind sălbatic, cu coifuri uriaşe, cu spade enorme, înarmaţi ca nişte călăi, încordaţi ca nişte arcaşi, gătiţi ca nişte cai de luptă. Au pe lângă ei soţiile lor, mai bine zis pe femelele lor formidabile, îngenuncheate pe la colţurile vitraliilor, cu profiluri de leoaice şi de lupoaice. Soarele trece prin aceste chipuri, le pune flăcări în ochi şi le face să trăiască.

Unul din vitralii reproduce o temă frumoasă pe care am mai întâlnit-o de multe ori în genealogia Sfintei Fecioare. În partea de jos a tabloului, uriaşul Adam, în veşminte de împărat, stă culcat pe spate. Din pântecele lui creşte un arbore mare ce umple întreg vitraliul şi pe ramurile căruia apar toţi străbunii încoronaţi ai Mariei, David cântând la harfă, Solomon gânditor; în vârful copacului, într-o despărţitură de un albastru tare, o ultimă floare se întredeschide şi lasă să se vadă Sfânta Fecioară purtând copilul.

Câţiva paşi mai departe, am citit pe un stâlp mare acest epitaf trist şi resemnat:

INCLIT VS ANTE FVI, COMES EMVNDVS
VOCITATVS, HIC NECE PROSTATVS, SVB
TEGOR VT VOLVI, FRISHEIM, SANCTE,
MEVM FERO, PETRE, TIBI COMITATVM,
ET MIHI REDDE STATUM, TE PRECOR,
AETHEREVM, HAEC LAPIDUM MASSA
COMITIS COMPLECTITUR OSSA[I]

L-am transcris aşa cum este el rânduit pe o placă verticală de piatră, în chip de proză, fără indicarea hexametrilor şi a pentametrilor niţel barbari ce formează distihurile. Versul cu cesură rimată care termină inscripţia conţine o greşeală de cantitate, *massa,* care m-a mirat, întrucât evul mediu ştia să facă versuri latine.

Braţul stâng al transeptului* este de-abia indicat şi se termină cu un mare paradis rece, urât, plicticos şi prost mobilat, cu câteva confesionale*. M-am grăbit să mă întorc în biserică şi, ieşind din paraclis, trei lucruri m-au izbit aproape în acelaşi timp: la stânga mea,

---

[I] Am fost înainte vestit şi conte ales / Doborât aici prin omor şi acoperit de mormânt / De îndată ce m-am rostogolit. Oh, Sfinte, O! Petre, / Îţi ofer comitatul meu şi tu redă-mi condiţia cerească. / Acest morman de pietre cuprinde într-o îmbrăţişare oasele unui conte.

un mic amvon încântător din secolul al XVI-lea, foarte spiritual conceput şi foarte delicat strunjit în stejar negru; ceva mai încolo, balustrada corului, model rar şi deplin al delicatei forjerii de secol al XV-lea; în faţa mea, o foarte frumoasă tribună cu pilaştri mici şi robuşti şi cu arcade joase, în stilul prerenaşterii noastre şi care-mi închipui că a fost aşezată acolo pentru trista regină refugiată, Maria de Medicis[168].

La intrarea în cor, într-un elegant dulăpior rococo scânteiază şi luceşte o adevărată madonă italiană, încărcată de paiete şi fluturaşi, cu al ei bambino. Sub această opulentă madonă cu brăţări şi coliere de perle, este pus, pare-se ca o antiteză, un butuc masiv drept cutia milei, fasonat în secolul ai XII-lea, cu ghirlande de lanţuri şi lacăte de fier şi pe jumătate înfundat într-un bloc de granit grosolan sculptat. S-ar zice un trunchi de copac îngropat într-un pavaj.

Când mi-am ridicat ochii am văzut atârnând de ogiva de deasupra capului nişte vergele aurite legate la un capăt de o bară transversală. Alături de vergele se află o inscripţie: — *Quot vides pendere baculos, tot episcopus annos huic Agrippinae preojuit ecclesiae*[I]. — Îmi place felul acesta sever de a număra anii şi de a ţine viu înaintea ochilor arhiepiscopului timpul folosit sau pierdut. Acum atârnă de boltă trei vergele.

Corul reprezintă interiorul acestei abside celebre care, la drept vorbind, este la ora actuală întreaga catedrală din Colonia întrucât clopotniţei îi lipseşte fleşa, naosului îi lipseşte bolta şi bisericii transeptul.

În cor sunt bogăţii din belşug. Sacristii pline de lucrături delicate în lemn, capele pline cu sculpturi severe; tablouri din toate epocile, morminte de toate formele: episcopi de granit culcaţi într-o fortăreaţă, episcopi de jasp negru culcaţi pe un pat purtat de o procesiune de figurine pline de jale, episcopi de marmură culcaţi sub o reţea metalică, episcopi de bronz culcaţi pe jos, episcopi de lemn îngenuncheaţi în faţa altarelor; locotenenţi-generali de pe vremea lui Ludovic al XVI-lea stând într-un cot pe mormintele lor; cavaleri de pe timpul cruciadelor culcaţi cu câinele ce se freacă cu dragoste de picioarele lor de oţel; statui de apostoli acoperiţi cu veşminte de aur; confesionale de stejar cu coloane răsucite; strane măreţe pentru clerici; cristelniţe gotice în formă de sicriu, tripticuri încărcate de statuete; fragmente frumoase de vitralii; grupuri statuare cu bunavestire, din veacul al XV-lea, pe fond

[I] Câte toiege vezi că atârnă, atâţia ani a fost el episcop în fruntea acestei biserici agrippine.

de aur cu bogate aripi multicolore pe deasupra şi albe pe dedesubt, cu îngerul care se uită la Sfânta Fecioară şi aproape că o râvneşte; tapiserii pictate după desene de Rubens; grilajuri de fier pe care le-ai crede de Metzis-Quentin[169], dulapuri cu voleuri pictate şi aurite, ai crede de Franc-Floris[170].

Însă, trebuie să ţi-o spun, toate acestea sunt teribil de stricate. Dacă cineva construieşte catedrala din Colonia pe dinafară, nu ştiu cine o dărâmă pe dinăuntru. Niciun mormânt care să nu aibă figurinele smulse sau trunchiate; niciun grilaj care să nu fie ruginit acolo unde a fost aurit. Peste tot praf, cenuşă şi murdărie. Muştele necinstesc chipul venerabil al arhiepiscopului Filip de Heinsberg. Omul de bronz culcat pe lespede, Conrad de Hochstetten, care a putut să construiască această catedrală, nu poate astăzi să zdrobească păianjenii care, cu miile lor de fire, îl ţin legat de pământ ca pe Guliver. Vai! Braţele de bronz nu fac cât cele de carne.

Cred că o statuie bărboasă a unui bătrân culcat, zărită într-un ungher întunecos, spartă şi mutilată, este de Michelangelo. Asta îmi aminteşte că am văzut la Aix-la-Chapelle, zăcând într-un ungher al bătrânei mănăstiri-cimitir, ca nişte trunchiuri de copaci ce aşteaptă să fie cojite, faimoasele coloane antice de marmură luate de Napoleon şi reluate de Blücher[171].

Unul din lucrurile pe care îl repet mereu în zilele noastre este: la ce bun?

În toată paragina asta n-am văzut decât două morminte niţel mai respectate şi şterse uneori de praf, cenotafurile* conţilor de Schauenburg. Se pare că cei doi conţi sunt unul dintre acele cupluri imaginate de Virgiliu. Au fost fraţi, fiind amândoi arhiepiscopi de Colonia, amândoi îngropaţi în acelaşi cor, amândoi având morminte foarte frumoase din secolul al XVII-lea, înălţate unul în faţa celuilalt. Adolf se uită la Anton.

Am omis dinadins până acum să-ţi vorbesc mai amănunţit de construcţia cea mai venerată ce se află în catedrala din Colonia, faimosul mormânt al celor trei magi. Este o cameră destul de mare din marmură de toate culorile, închisă printr-un grilaj gros de aramă; arhitectură hibridă şi bizară în care se contopesc două stiluri, Ludovic al XIII-lea şi Ludovic al XIV-lea, cu tot ce au ele mai cochet şi mai greoi. Camera se află în spatele altarului mare din capela principală a absidei. Trei turbane în desenul grilajului principal izbesc privirea de la bun început. Ridici ochii şi vezi un basorelief reprezentând închinarea magilor; îi cobori şi citeşti acest distih mediocru:

Corpora sanctorum recubant hic terna magorum
Ex his sublatum nihil est alibiva locatum.[I]

Şi-ţi vine în minte o idee, totodată nostimă şi gravă. Aici zac deci trei regi legendari ai Orientului care au venit, conduşi de stea, *ab Oriente venerunt*[II], să se închine unui copil dintr-un staul, *et procidentes adoraverunt*[III]. M-am închinat şi eu la rândul meu. Mărturisesc că nimic pe lume nu mă încântă mai mult ca această legendă de O mie şi una de nopţi înglobată în Evanghelie. M-am apropiat de mormânt şi prin grilajul, a cărui desime îl apără cu străşnicie de privirile trecătorilor, am zărit, în spatele unui geam întunecos, în umbră, o mare şi minunată raclă bizantină din aur masiv, scânteind de arabescuri, de perle şi de diamante, tot aşa cum întrevezi, prin negura a douăzeci de veacuri, în spatele întunecatei şi sumbrei reţele de tradiţii ale bisericii, orientala şi strălucitoarea poveste a celor trei regi.

De ambele părţi ale grilajului venerat, două mâini de aramă aurită ies din marmură şi fiecare întredeschide o cutie de pomeni dedesubtul cărora diaconul a pus să se graveze această provocare indirectă: — *Et apertis thesauris suis obtulerunt et munera*[IV] / [172].

În faţa mormântului ard trei candele de aramă din care una poartă numele: *Gaspar*, cealaltă *Melchior*, şi cea de-a treia *Balthazar*. Este o idee isteaţă aceea de a evoca numele celor trei magi în faţa mormântului.

Cum tocmai mă retrăgeam, am simţit că ceva ascuţit mi-a străpuns talpa cizmei; am coborât privirea; era capul unui cui de aramă înfipt într-o mare lespede de marmură pe care păşeam. Examinând lespedea, mi-am amintit că Maria de Medicis a vrut ca inima să îi odihnească sub pardoseala catedralei din Colonia, în faţa capelei celor trei magi. Lespedea pe care o călcam în picioare acoperea fără îndoială inima ei. Altădată se afla pe lespede, şi i se mai vede încă urma, o placă de aramă sau de bronz aurit purtând, după moda germană, blazonul şi epitaful moartei şi la ţintuirea căreia folosise cuiul care îmi zdrelise cizma. Când francezii au ocupat Colonia, ideile revoluţionare, şi probabil vreun căldărar speculant, au smuls placa cu floarea de crin[173], ca de

---

[I] Aici odihnesc cele trei trupuri ale preasfinţilor magi şi din aceste trupuri nimic nu a fost sustras şi aşezat în altă parte.

[II] …au venit din Orient.

[III] …şi prosternându-se s-au închinat.

[IV] …şi deschizându-şi comorile, i-au oferit daruri.

altfel şi altele care o înconjurau, căci o mulţime de cuie de aramă, ce ies din lespezile învecinate, dau de gol şi sunt mărturia unor astfel de smulgeri. Biata regină! s-a văzut întâi ştearsă din inima lui Ludovic al XIII-lea, fiul ei, apoi din amintirea lui Richelieu[174], pe care-l crease; iar acum iat-o ştearsă şi de pe pământ!

Ce întorsături ciudate au destinele oamenilor! Maria de Medicis, văduva lui Henric al IV-lea, exilată, părăsită, cerşetoare, aşa cum a fost şi fiica ei, Henriette[175], văduva lui Carol I, venită, câţiva ani mai târziu, în 1642, să moară la Colonia, în casa Ibach, Sterngasse nr. 10, chiar acolo unde se născuse, cu şaizeci şi cinci de ani în urmă, în anul 1577, Rubens, cel ce avea să fie pictorul ei.

Domul din Colonia, despuiat de supramărirea fantastică dată obiectelor de amurg şi căreia eu îi zic *măreţie crepusculară*, mi s-a părut, ca să fiu sincer, că, văzut la lumina zilei, pierde un pic din sublimul lui. Linia rămâne mereu frumoasă, dar se profilează cu o oarecare uscăciune. Asta ţine poate de îndârjirea cu oare arhitectul actual astupă şi lipeşte cu chit venerabila absidă. Bisericile vechi nu trebuie refăcute ca să arate ca noi. Operaţia aceasta, care micşorează liniile voind să le fixeze, face să dispară misterul vag al conturului. Aşa cum este acum, ca ansamblu de construcţii, prefer clopotniţa începută decât absida terminată. În orice caz, fără intenţia de a supăra pe cei câţiva rafinaţi care ar vrea să facă din Domul din Colonia Parthenonul[176] arhitecturii creştine, nu văd, în ce mă priveşte, de ce n-aş prefera acest început de catedrală vechilor noastre Notre-Dame întregi din Amiens, Reims, Chartres şi Paris.

Catedrala din Beauvais, rămasă şi ea în stare de absidă, de-abia cunoscută şi foarte puţin lăudată, mărturisesc că nu mi se pare, nici ca masă, nici ca amănunte, inferioară catedralei din Colonia.

Primăria din Colonia, situată destul de aproape de catedrală, este una din acele încântătoare clădiri-arlechin alcătuite din piese provenind din toate epocile şi din fragmente aparţinând tuturor stilurilor, aşa cum vechile comune şi-au făcut ele singure legile, obiceiurile şi costumele. Modul de alcătuire al unor astfel de clădiri şi comune este interesant de studiat. A fost mai degrabă aglomerare decât construire, creştere treptată, mărire la întâmplare, încălcarea vecinătăţilor; nu s-a făcut nimic după un plan reglementat şi trasat dinainte; totul s-a format treptat, după nevoile care se iveau.

Astfel primăria din Colonia, ce are probabil la temelie o pivniţă romană, nu era spre 1250 decât o clădire gravă şi severă cu ogive ca Maison-aux-Piliers a noastră; apoi localnicii au înţeles că le trebuie un

turn pentru clopotul de alarmă, pentru mobilizări şi pentru paznicii de noapte, aşa că în secolul al XIV-lea s-a construit acest turn frumos, şi burghez şi feudal; apoi sub Maximilian, suflul vesel al Renaşterii a început să bată în întunecoasele frunzişuri de piatră ale catedralelor, o nevoie de eleganţă şi de podoabă s-a răspândit pretutindeni. Municipalitatea din Colonia a simţit astfel nevoia să-şi împodobească primăria; a fost chemat din Italia vreun elev arhitect al lui Michelangelo, sau din Franţa vreun sculptor, prieten al tânărului Jean Goujon[177] şi la faţada neagră din secolul al XIII-lea a fost adaptat un portic triumfal şi magnific. Câţiva ani mai târziu le-a trebuit localnicilor, pe partea grefei, o alee de plimbare, şi au construit o încântătoare curte interioară cu galerii cu arcade, somptuos înveselite de blazoane şi de basoreliefuri, pe care eu am văzut-o, dar pe care, peste doi-trei ani, n-o va mai vedea nimeni, căci este lăsată să cadă în ruină. În sfârşit, sub Carol Quintul s-a recunoscut că era nevoie de o sală mare pentru licitaţii, pentru strigări, pentru adunările de târgoveţi, şi s-a înălţat în faţa foişorului şi a porticului, un bogat corp de locuinţe din cărămidă şi piatră de un admirabil gust şi cu o sistematizare plină de nobleţe. — Astăzi, edificiul din secolul al XII-lea, foişorul din al XIV-lea, porticul şi curtea interioară de pe vremea lui Maximilian, hala de pe vremea lui Carol Quintul, îmbătrânite împreună de timp, încărcate de tradiţii şi amintiri, de evenimente, sudate şi grupate de întâmplare în chipul cel mai original şi mai pitoresc, alcătuiesc primăria din Colonia.

În treacăt fie spus, dragă prietene, atât ca expresie de artă cât şi ca expresie a istoriei, aşa ceva este preferabil construcţiei reci şi şterse, bastardă prin tripla ei faţadă încărcată de arhivolte, bastardă prin economica şi meschina monotonie a ornamentaţiei, în care totul se repetă şi nimic nu străluceşte, bastardă prin acoperişurile ei trunchiate, fără creste şi fără coşuri, în care nişte zidari oarecare din zilele noastre îneacă, chiar faţada bunei noastre primării din Paris, încântătoarea capodoperă a lui Boccador[178]. Suntem nişte oameni ciudaţi, lăsăm să se dărâme hotelul Trémoille şi construim altceva! Admitem ca nişte domni ce-şi spun şi se cred arhitecţi, să coboare pe furiş, cu două-trei picioare, adică să-l desfigureze complet, frumosul acoperiş ascuţit al lui Dominique Boccador, ca să-l împopoţoneze, vai! cu un pod neted pe care l-au inventat ei. Vom fi oare mereu acelaşi popor care-l admiră pe Corneille dar care pune pe domnul Andrieux[179] să-l retuşeze, să-l pieptene şi să-l îndrepte? — Dar hai, să ne întoarcem la Colonia.

M-am urcat în foişor şi de acolo, sub un cer cenuşiu şi mohorât,

potrivit însă cu clădirile şi gândurile mele, am văzut întinzându-se jos admirabilul oraş.

Colonia pe Rin, ca Rouen pe Sena, ca Anvers pe Escaut, ca toate oraşele aşezate pe o apă prea lată ca să poată fi trecută cu uşurinţă, are forma unui arc de cerc a cărui coardă o formează fluviul.

Acoperişurile sunt de ardezie, strânse unele lângă altele, ascuţite ca o ilustrată îndoită; străzile sunt înguste, pinioanele sunt profilate. O curbă roşcată de ziduri şi jgheaburi de cărămidă, ce apare pretutindeni deasupra acoperişurilor, strânge oraşul ca o cingătoare, închisă chiar de fluviu, în aval de către turnuleţul *Thürmchen*[I] şi în amonte de către superbul turn *Bayenthurm* din crenelurile căruia se ridică un episcop de marmură care binecuvântează Rinul. De la Thürmchen la Bayenthurm, oraşul desfăşoară pe malul fluviului ferestre şi faţade pe o lungime de o leghe. Către mijlocul acestei lungi linii un pod mare de vase, uşor arcuit împotriva curentului, traversează fluviul, foarte lat aici, şi se duce la malul celălalt, legând grămada de clădiri înnegrite, Colonia, de Deuz, mică aglomerare de case albe.

În însăşi masa citadină a Coloniei, din mijlocul acoperişurilor, turnuleţelor şi mansardelor pline de flori, se înalţă detaşându-se, vârfurile foarte diferite a douăzeci şi şapte de biserici, printre care, fără a mai socoti catedrala, patru maiestuoase biserici romanice, fiecare de un desen diferit, demne prin mărimea şi frumuseţea lor, de a fi ele însele catedrale. Sfântul Martin la nord, Sfântul Géréon la vest, Sfinţii Apostoli la sud, Sfânta Maria a Capitoliului la răsărit, se înlănţuie ca nişte imense încolăciri de abside, de turnuri şi de clopotniţe.

Dacă cercetezi oraşul în amănunt, totul trăieşte şi palpită; podul este plin de trecători şi de trăsuri, fluviul este acoperit de pânze, malul este străjuit de catarge. Toate străzile sunt nişte furnicare, toate răscrucile vorbesc, toate acoperişurile cântă. Ici colo pâlcuri de copaci ce mângâie cu blândeţe casele înnegrite şi vechile edificii de piatră din secolul al XV-lea se contopesc cu monotonia acoperişurilor de ardezie şi a faţadelor de cărămidă cu lunga lor friză de flori, fructe şi frunzişuri sculptate, pe care vin să se aşeze veseli, porumbeii.

În jurul marii comunităţi de negustori prin industria ei, de militari prin poziţia ei, de marinari prin fluviul ei, se întinde şi se lărgeşte în toate sensurile o vastă şi bogată câmpie ce se pleacă şi se pierde spre Olanda şi pe care Rinul o străbate dintr-o parte într-alta. Ea este încununată la nord-est de cele şapte culmi, istorice, cuib minunat de

---

[I] Thürmchen în lb. germană înseamnă turnuleţ.

tradiţii şi legende, ce se cheamă Şapte-Munţi[180].

Astfel Olanda şi comerţul ei, Germania şi poezia ei, se înalţă ca cele două mari aspecte ale spiritului omenesc, pozitivul şi idealul, pe cerul Coloniei, ea însăşi oraş al negoţului şi al visării.

Coborând din foişor, m-am oprit în curte în faţa încântătorului portic din vremea Renaşterii. Îi spuneam adineauri *portic triumfal*, ar fi trebuit să zic *portic de triumf,* căci cel de-al doilea etaj al splendidei compoziţii este format dintr-o serie de mici arcuri de triumf, alipite ca nişte arcade şi dedicate, după cum o dovedesc inscripţiile epocii, primul lui Cezar, al doilea lui August, al treilea lui Agrippa[181], întemeietorul oraşului Colonia *(Colonia Agrippina)*, al patrulea lui Constantin, împăratul creştin, al cincilea lui Justinian[182], împăratul legislator, al şaselea lui Maximilian, împăratul atunci în viaţă. Pe faţadă, sculptorul-poet a cizelat trei basoreliefuri care reprezintă pe cei trei îmblânzitori de lei, Milon din Crotona[183], Pepin cel Scurt şi Daniel[184]. La cele două capete a pus pe Milon din Crotona care doboară leii cu puterea corpului şi pe Daniel care îi supune cu forţa spiritului; între Daniel şi Milon, şi ca o legătură naturală ţinând în acelaşi timp şi de unul şi de celălalt, l-a aşezat pe Pepin cel Scurt, atacând fiarele cu amestecul de vigoare fizică şi de vigoare morală ce caracterizează soldatul. Între forţa pură şi gândirea pură, curajul. Între atlet şi profet, eroul.

Pepin are spada în mână; braţul stâng înfăşurat în mantie este vârât în gura leului; leul cu ghearele scoase şi fălcile deschise, se înalţă pe picioarele din spate, în atitudinea formidabilă care pe blazoane se cheamă a *„leului ce se târăşte”*; Pepin îl întâmpină cu vitejie, se luptă. Daniel stă drept, imobil, cu braţele atârnând, cu ochii ridicaţi la cer în timp ce leii drăgăstoşi se vânzolesc la picioarele lui; spiritul nu luptă, el triumfă. Cât despre Milon din Crotona, cu braţele prinse într-un copac, se zbate iar leul îl sfâşie; este agonia trufiei oarbe şi lipsite de inteligenţă care crede în muşchii şi în pumnii ei; forţa în sine este învinsă. Cele trei basoreliefuri au o semnificaţie profundă. Ultimul este de un efect îngrozitor. Se desprinde din acest sumbru poem, poate fără ca poetul însuşi s-o fi ştiut, nu ştiu ce impresie înspăimântătoare şi fatală. E natura care se răzbună pe om, vegetalul şi animalul care fac cauză comună, stejarul care îi vine leului în ajutor.

Din nefericire, arhivoltele, basoreliefurile, antablamentele*, impostele, cornişele şi coloanele, întregul portic atât de frumos, este restaurat, răzuit, reîmbinat şi văruit într-un mod şi de o curăţenie ce deranjează.

Cum tocmai ieşeam din primărie, un om, mai degrabă îmbătrânit

decât bătrân, mai degrabă gârbov decât îndoit, cu o înfăţişare mizeră şi cu un aer orgolios, străbătea curtea. Portarul, care mă condusese în turnul foişorului, mi-a atras atenţia asupra lui. Acest om este un poet, care are veniturile lui, dar care trăieşte prin cârciumi compunând epopei. Un nume, de altfel complet necunoscut. A făcut, îmi spuse călăuza mea care-l admira grozav, epopei împotriva lui Napoleon, împotriva revoluţiei din 1830, împotriva romanticilor, a francezilor şi o altă frumoasă epopee în care-l invita pe actualul arhitect al Coloniei să continue catedrala în genul Panteonului[185] din Paris. Epopei, fie. Însă omul era de o murdărie rară. N-am văzut în viaţa mea un caraghios mai puţin periat. Şi cred că n-avem în Franţa pe nimeni care să se compare cu acest poet arţăgos.

În schimb, câteva clipe mai târziu, pe când traversam o străduţă îngustă şi întunecoasă, un bătrânel cu privirea vie a ieşit deodată din prăvălia unui bărbier şi a venit drept la mine răcnind: Tomnule! Tomnule! tumneata franţuz! oh, franţuji! ran! plan! plan! ran! plan! plan! război cu toată lumea! prafi! prafi! Napoleon, nu-i aşa? Război cu toată Europa! oh! franzujii! tare prafi! tomnule! Cu paioneta în toţi prusacii! o pătăiţă bună ca la Iena! Prafo franţujii! ran! plan! plan!

Îţi mărturisesc că mi-a plăcut cuvântarea lui. Franţa este mare în amintirile şi în speranţele acestor naţiuni nobile. Întregul ţărm al Rinului ne iubeşte, era cât pe ce să zic că ne aşteaptă.

Seara, când s-au aprins stelele, m-am plimbat pe celălalt mal al fluviului, pe partea opusă Coloniei. Aveam în faţa mea întreg oraşul, ai cărui nenumăraţi stâlpi masivi şi clopotniţe negre se profilau cu toate amănuntele lor pe cerul palid al amurgului. La stânga mea se înălţa, ca punct culminant al Coloniei, înalta fleşă a bisericii Sfântul Martin cu cele două turnuleţe ajurate. Aproape în faţa mea, sumbra absidă-catedrală, cu micile clopotniţe ascuţite, părea un arici monstruos tupilat la marginea apei. Macaraua clopotniţei era parcă coada, iar cele două felinare aprinse la partea de jos a acestei mase întunecoase erau parcă ochii înflăcăraţi. N-auzeam în umbră decât înfiorarea mângâietoare şi tainică a valurilor La picioarele mele, paşii înăbuşiţi ai unui cal pe scândurile podului de vase, şi în depărtare, într-o fierărie, bătaia răsunătoare a unui ciocan pe nicovală. Niciun alt zgomot al oraşului nu traversa Rinul. Câteva geamuri luceau vag, şi de sub fierărie, cuptor de jăratec, punct scânteietor, cobora şi se împrăştia pe fluviu o lungă dâră luminoasă, ca şi cum o pungă plină de foc s-ar fi golit în apă.

Acest frumos şi sumbru ansamblu năştea în mintea mea o visare

melancolică. Îmi spuneam: cetatea germanică a dispărut, cetatea lui Agrippa a dispărut, oraşul Sfântului Engelbert este încă în picioare. Cât timp oare va mai dăinui el? Templul clădit acolo de sfânta Elena a căzut acum o mie de ani; biserica construită de arhiepiscopul Anno va cădea şi ea. Oraşul este uzat de fluviul lui. În fiece zi o piatră veche, o amintire, un vechi obicei, se desprind la frecarea a douăzeci de vapoare. Şi nu fără urmări poate sta un oraş pe marea arteră a Europei. Colonia, deşi mai tânără decât Trèves[186] şi Soleure[187] două din cele mai vechi aşezări ale continentului, s-a deformat şi transformat de trei ori în curentul rapid şi violent de idei ce o străbate, urcând şi coborând fără încetare din oraşele lui Wilhelm Taciturnul înspre munţii lui Wilhelm Tell[188] şi aducând de la Maienţa[189] afluenţii din Germania şi de la Strasbourg afluenţii din Franţa. Şi iată o a patra epocă ce se întrevede pentru Colonia. Spiritul de *pozitivism* şi de *utilitarism*, cum vorbesc barbarii actuali, o pătrunde şi o cuprinde; noutăţile se furişează pretutindeni în labirintul arhitecturii ei antice; străzile noi deschid goluri largi prin îngrămădeala gotică; „bunul gust modern” se instalează, construieşte faţade Rivoli[190] şi se bucură prosteşte de admiraţia prăvăliaşilor; există chiar versificatori beţi care îndeamnă cetatea lui Conrad să semene cu Panteonul lui Soufflot. Mormintele arhiepiscopilor cad în ruină în catedrala, continuată astăzi din vanitate, nu din credinţă. Frumoasele ţărănci, îmbrăcate în stacojiu şi cu pieptănături împodobite cu aur şi argint, au dispărut; şi aici, ca şi la Paris, lucrătoarele tinere şi cochete se plimbă pe cheiuri; azi am văzut căzând ultimele cărămizi din mănăstirea romanică a Sfântului Martin, deoarece aici se va construi o cafenea Tortoni; rânduri lungi de case albe dau feudalului şi catolicului cartier Martyrs-de-Thèbes un aer fals de Batignolles[191]. Un autobuz trece peste străbunul pod de vase şi te duce pentru şase parale de la Agrippina la Tuitium. — Vai! Se duc vechile oraşe!

Scrisoarea a XI-a

ÎN LEGĂTURĂ CU CASA IBACH

Andernach

Prietene! Prietene! Lucrurile poate ştiu ce fac, dar cu siguranţă, oamenii, nu. Adeseori confruntând istoria cu natura, în mijlocul veşnicelor comparaţii pe care mintea mea nu se poate împiedica să le facă între evenimentele în care Dumnezeu se ascunde şi creaţiunea

prin care se arată, am tresărit deodată cu o teamă tainică, şi mi-am închipuit că pădurile, lacurile, munţii, tunetul adânc al norilor, floarea care-şi înalţă căpşorul când trecem, steaua care scânteiază în negurile zării, oceanul care vorbeşte şi bubuie, şi care mereu pare să ameninţe pe cineva, sunt lucruri clarvăzătoare şi teribile, pline de lumină şi de cunoaştere, care se uită cu milă cum se mişcă pe dibuite în mijlocul lor, în noaptea care îi este proprie, omul, acest orgoliu căruia neputinţa îi leagă mâinile, această deşertăciune pe care neştiinţa o leagă la ochi. Şi nu m-ar mira ca pomul să fie conştient de roadele lui; dar cu siguranţă omul nu este conştient de destinul lui.

Viaţa şi inteligenţa omului sunt supuse nu ştiu cărei maşini necunoscute şi divine, numită de unii *providenţă*, de alţii *întâmplare*, care amestecă, contopeşte, descompune totul, care-şi tăinuieşte rotiţele în întuneric şi-şi dezvăluie rezultatele la lumina zilei. Crezi că faci un lucru, şi în realitate faci cu totul altul. *Uceus exit*[I]/[192]. Istoria e plină. Când bărbatul Caterinei de Medicis şi iubitul Dianei de Poitiers se lăsa târât în tainice plăceri alături de Filippe Duc, frumoasa fată piemonteză, el nu va zămisli numai pe Diane d'Angoulême pentru Orazio Famese, ci va determina şi viitoarea împăcare a aceluia dintre fii săi care va fi Henric al III-lea cu acela dintre verii săi care va fi Henric al IV-lea[193]. Când ducele de Nemours cobora în galop treptele Sfintei Capele pe calul lui de luptă *Réal*, nu a adus la modă numai nebunia jocurilor periculoase, ci pregătea în acelaşi timp şi moartea regelui Franţei. La 10 iulie 1559, pe terenul de luptă de pe strada Saint-Antoine, atunci când Montgomery, şiroind de sudoare sub imensul lui panaş roşu, potrivea lancea în atac şi dădea pinteni calului în întâmpinarea frumosului cavaler regal aplaudat de toate doamnele, nu i-au venit în gând urmările uluitoare ale luptei. Niciodată beţişorul unei zâne nu va fi săvârşit ce a săvârşit această lance. Adică, dintr-o lovitură, Montgomery îl va ucide pe Henric al II-lea, va dărâma palatul Tournelles şi va construi piaţa regală, va răsturna comedia providenţei, suprimând personajul şi schimbând decorul[194].

Atunci când Carol al II-lea al Angliei, după lupta de la Worcester, s-a ascuns în scorbura stejarului, el a crezut că se ascunde, şi atâta tot; dar nu este aşa; el va dărui unei constelaţii numele de *stejarul domnesc*, iar lui Halley prilejul de a lua în derâdere faima lui Tycho[195]. Când cel de-al doilea soţ al doamnei de Maintenon a revocat edictul de la Nantes şi când parlamentul din 1688 l-a expulzat pe Iacob al II-lea, nu au făcut

---

[I] Iese un urcior.

altceva decât să dea prilejul ciudatei bătălii de la Almanza, unde au putut fi văzute faţă în faţă, pe acelaşi câmp de luptă, armata franceză comandată de un englez, mareşalul Berwick, şi armata engleză comandată de un francez, Ruvigny, lord Galloway[196]. Dacă Ludovic al XIII-lea n-ar fi murit la 14 mai 1643, bătrânului conte de Fontana nu i-ar fi venit ideea să atace Rocroy peste cinci zile şi un prinţ eroic de douăzeci şi doi de ani n-ar fi avut măreţul prilej ca la 19 mai, să devină marele Condé din ducele de Enghien[197]. Şi în mijlocul acestui vârtej de fapte care năpădesc cronologiile, câte ecouri ciudate, câte paralelisme extraordinare, ce de contralovituri năprasnice! În mai 1664, după jignirea adusă ambasadorului său, ducele de Créqui[198], Ludovic al XIV-lea dispune exilarea tuturor corsicanilor din Roma; o sută patruzeci de ani mai târziu, Napoleon Bonaparte exilează Burbonii din Franţa.

Ce întunecime! şi ce de fulgere în această întunecime! Către 1612, când tânărul Henri de Montmorency, pe atunci în vârstă de şaptesprezece ani, vedea trebăluind în casa tatălui său, printre gentilomii slujitori, un copil palid şi plăpând, micul Laubespine de Châteauneuf, aducându-i ibricul cu apă şi ţinându-i să se spele în umila atitudine a slujbei sale, cine i-ar fi putut spune că acest copil de casă, atât de respectuos plecat în faţa lui, va deveni ajutor de diacon, că acest ajutor de diacon va deveni ministru de justiţie, că acest ministru de justiţie va fi însărcinat să prezideze parlamentul din Toulouse, şi că, douăzeci de ani mai târziu, acest copil de casă – ajutor de diacon – preşedinte, are să ceară pe ascuns dispense de la papă pentru a putea să-i taie capul, lui, stăpânului acestui netrebnic, lui, Henric al II-lea, duce de Montmorency, mareşal al Franţei prin forţa sabiei, pair al regatului prin graţia Domnului![199] Când preşedintele de Thou, în cartea lui, lustruia, ascuţea şi reactualiza cu grijă edictul lui Ludovic al XI-lea din 22 decembrie 1477, cine i-ar fi putut spune acestui tată că tocmai acest edict va fi toporul cu care Richelieu va tăia capul fiului lui avându-l drept coadă pe Laubardemont?[200] Şi în mijlocul acestui haos sunt legi. Haosul nu este decât aparenţă, dedesubt este ordine. După lungi intervale, aceleaşi fapte cumplite care i-au îngrozit şi pe strămoşii noştri se-ntorc ca nişte comete, din cele mai întunecoase adâncimi ale istoriei. Sunt mereu aceleaşi capcane, aceleaşi prăbuşiri, aceleaşi naufragii, izbite de aceleaşi stânci; numele se schimbă, lucrurile dăinuie. Câteva zile înainte de fatalul Paşte din 1314, împăratul ar fi putut spune şi el celor treisprezece mareşali ai lui: *Amen dico vobis,*

quia unus vestrum me traditurus est.[I]/[201] — Și mereu un Cezar va adopta un Brutus[202]; mereu un Carol I îl va împiedica pe un Cromwell[203] să plece în Jamaica; mereu un Ludovic al XVI-lea îl va împiedica pe un Mirabeau să pornească pe mare spre Indii; mereu şi pretutindeni regine crude vor fi pedepsite de fii cruzi; mereu şi pretutindeni regine ingrate vor fi pedepsite de fii ingraţi. Orice Agrippină va zămisli un Neron[204] care o va ucide; orice Marie de Medicis va da naştere unui Ludovic al XIII-lea care o va surghiuni.

Şi nu-ţi dai seama în ce chip ciudat gândul mă poartă, din idee în idee şi aproape fără ştirea mea, la aceste două femei, la aceste două italience, Agrippina şi Maria de Medicis, care sunt cele două năluci ale Coloniei. Colonia este oraşul reginelor-mame nefericite. Fiica lui Germanicus, mama lui Neron şi la o distanţă de o mie şase sute de ani, soţia lui Henric al IV-lea, mama lui Ludovic al XIII-lea, şi-au legat de Colonia numele şi memoria. Dintre aceste două femei, devenite văduve, prima prin otravă, cea de-a doua prin pumnal, una, Maria de Medicis, a murit aici, cealaltă, Agrippină s-a născut aici.

Am vizitat la Colonia casa care a văzut-o pe Maria de Medicis dându-şi ultima suflare, – casa Ibach, după unii, casa Jabach, după alţii, şi în loc să-ţi spun ce-am văzut acolo, am să-ţi spun la ce m-am gândit. Iartă-mă, prietene, că de data aceasta n-am să-ţi dau toate amănuntele care-mi plac şi care, după mine, îl zugrăvesc pe om, îl explică prin învelişul lui şi conduc gândirea de la exteriorul la interiorul faptelor. De data aceasta am să mă abţin. Mi-e frică să nu te obosesc cu *festoanele** şi cu *astragalurile** mele.

Trista regină a murit aici, la 3 iulie 1642. Avea şaizeci şi opt de ani. Era surghiunită din Franţa de unsprezece ani. Rătăcise cam pretutindeni, în Flandra, în Anglia, fiind o povară pentru fiecare dintre aceste ţări. La Londra, Carol I a tratat-o cu demnitate; timp de trei ani, cât a stat acolo, i-a dat o sută de lire pe zi. Mai târziu, o spun cu regret, Parisul a înapoiat reginei Angliei ospitalitatea pe care Londra o oferise reginei Franţei. Henriette, fiica lui Henric al IV-lea şi văduva lui Carol I, a fost găzduită la Luvru. Ea a fost găzduită în nu ştiu ce magherniţă, fiind nevoită să stea în pat în lipsa oricărui vreasc, aşteptând cei câţiva ludovici cu care o împrumuta episcopul adjunct. Mama ei, văduva lui Henric al IV-lea, şi-a sfârşit zilele la Colonia. Aproape în acelaşi chip, în cea mai neagră mizerie. La cererea cardinalului-ministru, Carol I o gonise din Anglia. Îmi pare rău pentru domnescul şi melancolicul autor

[I] Amin zic vouă că unul dintre voi mă va vinde.

al lui *Eikon Basilike*[205], şi nu înţeleg cum omul care a ştiut să rămână rege în faţa lui Cromwell n-a ştiut să rămână rege în faţa lui Richelieu[206].

De altfel, insist asupra acestui amănunt plin de o sumbră semnificaţie: Maria de Medicis a fost urmată îndeaproape de Richelieu, care a murit la un an după ea. La ce bun aceste uri dintre trei fiinţe omeneşti, la ce bun atâtea intrigi, atâtea prigoane, atâtea certuri, atâta făţărnicie, ca să moară toţi trei aproape la aceeaşi oră? — Domnul ştie ce face.

Există o tristă îndoială în legătură cu Maria de Medicis. Întotdeauna mi s-a părut că umbra aruncată de Ravaillac[207] atinge cutele lungii sale rochii. Am fost întotdeauna înspăimântat de fraza cumplită pe care preşedintele Hénault a scris-o, poate fără intenţie despre regină: — *N-a fost prea surprinsă de moartea lui Henric al IV-lea*.

Mărturisesc că toate acestea fac să mi se pară mai minunată epoca senină, loială şi pompoasă a lui Ludovic al XIV-lea. Ludovic al XIV-lea înseamnă puterea ca Richelieu, plus majestatea; înseamnă măreţia lui Cromwell, plus seninătatea; Ludovic al XIV-lea nu înseamnă geniul stăpânului, ci geniul în jurul stăpânului, ceea ce îl face, poate, pe rege mai mic, însă domnia lui mai măreaţă. Cât despre mine, căruia, după cum ştii, îmi plac lucrurile reuşite şi întregi, fără a tăgădui toate obiecţiile ce i se pot aduce, am avut întotdeauna o adâncă simpatie pentru gravul şi măreţul principe, de neam atât de mare, atât de potrivit, atât de bine înconjurat, rege încă din leagăn şi rege în mormânt; monarh adevărat în cea mai înaltă accepţiune a cuvântului, suveran central al civilizaţiei, pivotul Europei, căruia i-a fost dat să epuizeze, şi să vadă, rând pe rând, în timpul domniei sale, apărând, strălucind şi dispărând în jurul tronului său opt papi, cinci sultani, trei împăraţi, doi regi în Spania, trei în Portugalia, patru regi şi o regină ai Angliei, trei regi ai Danemarcei, o regină şi doi regi ai Suediei, patru regi ai Poloniei şi patru ţari ai Moscovei; stea polară a unui veac întreg care, timp de şaptezeci şi doi de ani, a văzut rotindu-se în jurul ei toate constelaţiile!

Scrisoarea a XII-a

ÎN LEGĂTURĂ CU MUZEUL WALLRAF

Andernach

În afară de catedrală, de primărie şi de casa Ibach, am vizitat la

Schleis-Kotten, lângă Colonia, rămăşiţele apeductului subteran, care mergea, pe vremea romanilor, de la Colonia la Trèves şi din care se mai găsesc astăzi urme în treizeci şi trei de sate. Chiar în Colonia am văzut muzeul Wallraf. Tare aş fi tentat să-ţi fac inventarul lui, dar te cruţ. Ajunge să ştii că, graţie jafurilor baronului Hubsch, n-am mai găsit nici carul de luptă al vechilor germani, nici faimoasa mumie egipteană şi nici tunul cu ţeavă lungă de şase metri turnat la Colonia în anul 1400; am văzut în schimb aici un foarte frumos sarcofag roman şi armura episcopului Bernard de Galen. Mi s-a mai arătat şi o enormă armură care pare-se că a aparţinut unui general al imperiului, Jean de Wert; am căutat însă zadarnic marea lui spadă lungă de trei metri, suliţa lungă asemeni cu parul lui Polyfem[208] şi marea lui cască homerică pe care, se zice, că doi oameni puteau cu greu s-o ridice.

Plăcerea de a vedea toate lucrurile acestea frumoase sau ciudate, muzee, biserici, primării, este, trebuie să ţi-o spun, binişor domolită de sâcâiala bacşişurilor. Pe malul Rinului, ca de altfel în toate regiunile foarte vizitate, bacşişul este un ţânţar foarte obraznic, care revine în fiece clipă şi în legătură cu orice, să-ţi înţepe, nu pielea, ci punga. Ori, punga călătorului, preţioasa lui pungă, conţine pentru el totul, de vreme ce sfânta ospitalitate nu mai există ca să-l primească în pragul caselor cu zâmbetul ei blând şi cu o prietenie plină de mândrie. Iată la ce grad de putere a fost ridicat bacşişul de deştepţii localnici ai acestei regiuni. Îţi expun faptele, nu exagerez cu nimic. — Intri într-un loc oarecare; la poarta oraşului, un străjer te întreabă la ce hotel crezi că ai să tragi, îţi cere paşaportul, ţi-l ia şi-l păstrează. Diligenţa se opreşte în curtea poştei; surugiul, care tot drumul nu s-a uitat la tine nici măcar o dată, se prezintă, îţi deschide uşa şi-ţi dă mâna cu un aer prea fericit. Bacşiş. Îndată după aceea, vine la rândul lui ajutorul de surugiu, şi având în vedere că toate acestea sunt interzise de poliţie, îţi ţine o lungă cuvântare care vrea să însemne: bacşiş. Se descarcă bagajele; un nătărău îţi coboară de pe acoperişul diligenţei valiza şi cufărul. Bacşiş. Un altul îţi ia bagajele şi ţi le pune pe o roabă, te întreabă la ce hotel tragi, ţi-o ia înainte şi începe să alerge împingând roaba. Ajunşi la hotel, se iveşte stăpânul care începe cu tine acest mic dialog care ar trebui să fie scris în toate limbile pe uşa tuturor hanurilor: — Bună ziua, domnule. — Domnule, aş dori o cameră. — Foarte bine, domnule, (aparte): — Du-l pe domnul la numărul patru! — Domnule, aş vrea să cinez, îndată, domnule, etc., etc. Te urci la numărul patru. Bagajul e acolo. Apare şi omul, e cel care l-a adus cu roaba până la hotel. Bacşiş. Mai vine unul, ce vrea? E cel ce ţi-a dus bagajele în cameră. Îi spui —

Bine, am să-ţi dau la plecare, când dau la toţi slujitorii. — Domnule, îţi răspunde omul, eu nu sunt de la hotel. Bacşiş. Ieşi din hotel. Ai în faţă o biserică, o biserică frumoasă. Trebuie să intri. Uşile sunt închise. Isus a zis: *Compelle intrare*[I]/[209]. Preoţii ar trebui să ţină uşile deschise. Ţârcovnicii le închid ca să câştige treizeci de parale. O bătrână te-a văzut totuşi în încurcătură, vine către tine şi-ţi arată un clopoţel alături de o ferestruică. Înţelegi, suni, ferestruica se deschide, ţârcovnicul se arată, ceri să vezi biserica, ţârcovnicul ia o legătură de chei şi se îndreaptă spre uşă. În clipa în care eşti cât pe ce să intri în biserică, te simţi tras de mânecă; e îndatoritoarea bătrânică pe care tu, nerecunoscător, ai uitat-o şi care s-a ţinut după tine. Bacşiş. Iată-te şi-n biserică; contempli, admiri, exclami. De ce acest tablou este acoperit cu perdea verde? Fiindcă e cel mai frumos din biserică, zice ţârcovnicul. — Bine, zici iar, aici tablourile frumoase se ţin ascunse? În altă parte ţi le-ar arăta. De cine e tabloul? — De Rubens. Aş vrea să-l văd. Ţârcovnicul pleacă şi se întoarce după câteva minute cu un tip foarte grav şi foarte trist. Este custodele. El apasă pe un arc, perdeaua se trage la o parte, vezi tabloul. După ce l-ai văzut, perdeaua se trage la loc şi îţi face un salut semnificativ. Bacşiş. Şi tot continuându-ţi plimbarea prin biserică, cu ţârcovnicul mereu după tine, ajungi la grilajul corului, temeinic zăvorât şi în faţa căruia stă de pază un personaj măreţ, splendid împodobit; este slujitorul elveţian, care a şi fost anunţat că ai să treci pe acolo şi care te aşteaptă. Corul este al lui. Îi dai ocol. În clipa când să ieşi, ciceronele cu pene şi galoane te salută maiestuos. Bacşiş. Slujitorul elveţian te restituie ţârcovnicului. Treci prin faţa sacristiei. Minune! e deschisă. Intri. Dai de un paracliser. Ţârcovnicul se-ndepărtează cu demnitate, căci se cuvine să te lase pradă paracliserului. Paracliserul te-nhaţă, îţi arată vasele cu anafură, patrafirele, vitraliile pe care ai putea tot aşa de bine să le vezi şi fără el, mitra episcopului, şi, sub un geam, o cutie căptuşită cu şaten alb învechit, un schelet de sfânt îmbrăcat ca un trubadur. După ce-ai văzut sacristia, îţi rămâne paracliserul. Bacşiş. Ţârcovnicul te ia din nou în primire. Uite scara turnurilor. Din înaltul clopotniţei mari vederea trebuie că e frumoasă, vrei să te urci. Ţârcovnicul împinge uşa în tăcere; te caţeri vreo treizeci de trepte pe scara în spirală a Sfântului Gilles. Apoi trecerea este brusc împiedicată. O uşă închisă. Te întorci, eşti singur. Ţârcovnicul nu mai este acolo. Baţi la o ferestruică, apare un chip. E clopotarul. Îţi deschide şi-ţi spune: *Urcă, domnule*. Bacşiş. Te

[I] Constrânge-i să intre.

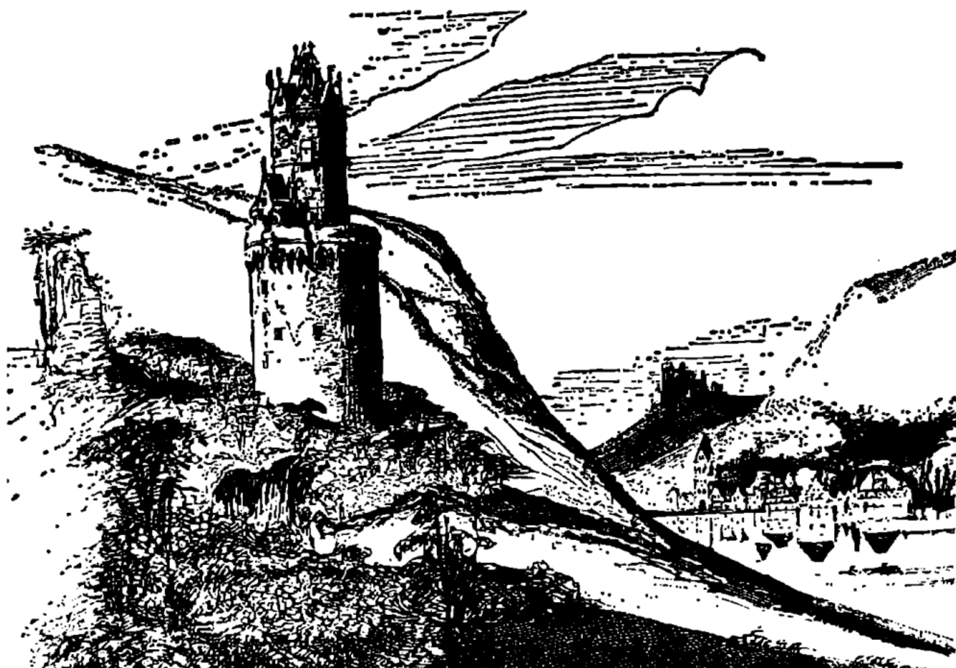
urci, clopotarul nu se ţine după tine; cu atât mai bine, gândeşti. Respiri, te bucuri că eşti singur, ajungi voios la platforma înaltă a turnului. Acolo, te duci, vii, cerul este albastru, peisajul superb, zările imense. Deodată îţi dai seama că o fiinţă plicticoasă se ţine de câteva clipe după tine, că-ţi dă cu cotul şi că-ţi bâzâie la ureche nişte lucruri încâlcite. Este „explicatorul” oficial şi privilegiat, însărcinat să comenteze în faţa străinilor măreţiile clopotniţei, ale bisericii şi ale peisajului. De obicei omul ăsta e bâlbâit. Câteodată e şi bâlbâit şi surd. Nu-l asculţi, îl laşi să bolborosească în voie şi uiţi contemplând cum din panta enormă a acoperişului bisericii ies arcurile butante ca nişte coaste disecate, miile de amănunte ale fleşei gotice de piatră, acoperişurile, străzile, pinioanele, drumurile care o apucă în toate direcţiile ca spiţele unei roţi al cărei orizont este obada şi a cărei osie este oraşul, câmpiile, copacii, râurile, dealurile. După ce ai văzut bine tot, te gândeşti să te dai jos, şi te îndrepţi către scară. Omul îţi iese în faţă. Bacşiş. — E foarte bine, domnule, zice el băgându-l în buzunar, acum poate vreţi să-mi daţi ceva şi pentru mine? — Cum, şi ce ţi-am dat? — E pentru „oficial”, domnule, trebuie să dau doi franci de persoană; nu credeţi însă că-mi trebuie şi mie ceva? Bacşiş. Te dai jos. Deodată o trapă se deschide lângă tine. E încăperea clopotelor. Trebuie să vezi şi clopotele unei clopotniţe atât de frumoase. Un tânăr năzdrăvan ţi le arată şi le spune pe nume. Bacşiş. Jos, coborând din clopotniţă, dai iar peste ţârcovnic, care te-a aşteptat cu răbdare şi care te duce respectuos până în pragul bisericii. Bacşiş. Te întorci la hotel şi te fereşti bine pe drum să întrebi ceva pe vreun trecător, căci bacşişul ar înhăţa repede prilejul. De-abia ai pus piciorul în han şi vezi venind spre tine, cu un aer prietenesc, un chip care-ţi este cu desăvârşire necunoscut. Este străjerul care-ţi aduce paşaportul înapoi. Bacşiş. Iei cina; ora plecării se apropie, un slujitor îţi aduce lista de plată. Bacşiş. Un rândaş îţi duce bagajele la diligenţă sau la „Schnell-post”[I]. Bacşiş. Un factor le cocoaţă pe imperială. Bacşiş. Te urci în diligenţă, plecăm, se-nnoptează; mâine o iei din nou de la cap.

Să recapitulăm: bacşiş surugiului, bacşiş ajutorului de surugiu, bacşiş celui care dă jos bagajele, bacşiş celui cu roaba, bacşiş celui *care nu e de la hotel*, bacşiş bătrânicii, bacşiş pentru Rubens, bacşiş slujitorului elveţian, bacşiş paracliserului, bacşiş clopotarului, bacşiş bâlbâitului, pentru el şi pentru „oficial”, bacşiş ajutorului de clopotar, bacşiş ţârcovnicului, bacşiş străjerului, bacşiş slujitorilor, bacşiş rândaşului, bacşiş factorului; şi aşa optsprezece bacşişuri într-o zi.

[I] Poşta rapidă (lb. germană).

Scoate biserica, care e foarte scumpă, mai rămân nouă. Acum calculează toate bacşişurile la un minimum de cincizeci de centime şi la un maximum de doi franci, care uneori este obligatoriu, şi ai să ai o sumă destul de neliniştitoare. Şi nu uita că orice bacşiş trebuie să fie o monedă de argint. Gologanii şi mărunţişul de aramă sunt numai aşchii şi gunoi la care ultimul dintre nenorociţi s-ar uita cu un dispreţ de nedescris.

Pentru aceste popoare deştepte, călătorul nu este altceva decât un sac de bani bun de golit, şi cât mai repede cu putinţă. Fiecare se îndârjeşte de partea lui. Câteodată se mai amestecă şi guvernul, îţi ia valiza şi cuferele, le încarcă în spinare şi-ţi întinde mâna, cerşindu-ţi. În oraşele mari, hamalii datorează tezaurului regal doisprezece gologani şi două parale de fiecare călător. Nici nu m-am aflat în Aix-la-Chapeile decât de un sfert de ceas şi deja îi dădusem bacşiş regelui Prusiei, să bea şi el ceva.

Scrisoarea a XIII-a

ANDERNACH

Andernach

Îţi scriu încă din Andernach, de pe malurile Rinului, unde am debarcat acum trei zile. Andernach este un fost municipiu roman înlocuit de o comună gotică care mai există încă. De la fereastra mea peisajul este încântător. Am în faţă, la poalele unui deal înalt care deabia mă lasă să văd o fâşie îngustă de cer, un turn frumos din secolul al XIII-lea, din vârful căruia se avântă, complicaţie simpatică, pe care nu am văzut-o decât aici, un alt turn, mai mic, octogonal, cu opt frontoane, încununat cu un acoperiş conic; la stânga, cele patru clopotniţe bizantine ale unei magnifici biserici din secolul al XI-lea, două cu portal, două cu absidă. Cele două mari clopotniţe cu portal au un profil dislocat, ciudat, dar măreţ; sunt turnuri pătrate având în vârf patru pinioane ascuţite, triunghiulare, spaţiile dintre ele fiind patru romburi de ardezie ce se întâlnesc la capăt şi formează vârful fleşei. Sub fereastra mea sporovăie într-o desăvârşită armonie, găini, copii şi raţe. În depărtare ţăranii urcă în vii. Dar, se pare, că tabloul acesta nu a mulţumit îndeajuns pe decoratorul ce a împodobit camera în care stau; alături de fereastră a mai bătut în cuie un altul, fără îndoială pentru simetrie; e o poză ce reprezintă două mari sfeşnice puse pe pământ cu următoarea inscripţie: *Vedere din Paris*. Tot bătându-mi capul, am descoperit că era într-adevăr o vedere a Barierei Tronului. Da, este o asemănare.

În ziua sosirii mele am vizitat biserica, frumoasă în interior, însă hidos văruită. Împăratul Valentinian[210] şi un copil al lui Frederic Barbarossa au fost îngropaţi aici. Azi nu mai e nicio urmă. Un frumos Christ în mormânt, sculptură cu figuri în mărime naturală din veacul al XV-lea; un cavaler din veacul al XVI-lea în basorelief, sprijinit de perete; într-un pod, o grămadă de figurine colorate, din alabastru cenuşiu, rămăşiţe ale vreunui mausoleu oarecare dar admirabil, de pe vremea Renaşterii. Asta e cam tot ce a putut să-mi arate un clopotar cocoşat şi zâmbăreţ pentru micuţa monedă de aramă argintată care înseamnă aici treizeci de gologani.

Trebuie să-ţi povestesc acum un lucru adevărat, mai degrabă o întâlnire decât o întrevedere, care mi-a lăsat în minte impresia voalată şi sumbră a unui vis.

Ieşind din biserică, care se deschide aproape în câmp, am făcut turul oraşului. Soarele tocmai apusese în spatele dealului înalt, cultivat şi

împădurit, îngrămădire de lavă în timpurile ce au precedat istoria, astăzi carieră de bazalt şi care a dominat acum două mii de ani Artonacumul, iar astăzi Andernachul. Acest deal a văzut dispărând pe rând citadela prefectului roman, palatul regilor Austrasiei, de la ferestrele căruia principii acelor vremuri naive pescuiau crapi în Rin, mormântul imperial al lui Valentinian, mănăstirea fiicelor de nobili de la Saint-Thomas, iar acum vede năruindu-se, piatră după piatră, străvechile ziduri ale oraşului feudal al electorilor de Trèves.

Am urmat şanţul ce merge de-a lungul acestor ziduri pe care se sprijină astăzi, cu familiaritate, doar cocioabe de ţărani, şi care nu mai servesc decât să adăpostească de crivăţ straturile de varză şi lăptuci. Nobila cetate demodată mai are încă cele patrusprezece turnuri rotunde sau pătrate, transformate însă în biete locuinţe de grădinari; ţânci pe jumătate goi stau pe pietrele căzute şi se joacă iar fetele, aşezate la fereastră, pălăvrăgesc despre iubirile lor prin deschizăturile catapultelor. Formidabila cetăţuie care apăra Andernachul la răsărit nu mai este decât o mare ruină ce-şi deschide melancolic hăurile ferestrelor sparte pentru razele soarelui sau ale lunii, iar curtea de arme a acestui lăcaş de război este năpădită de iarba verde pe care femeile din oraş pun la înălbit, vara, pânza ţesută iarna.

După ce am lăsat în urma mea marea poartă ogivală a Andernachului, ciuruită de gloanţe, toată numai găuri înnegrite de vreme, iată-mă pe malul Rinului. Nisipul fin presărat cu mici petece de iarbă mă invita şi am început să urc încetişor malul spre dealurile îndepărtate de la Sayn. Seara era de o blândeţe nesfârşită, natura se liniştea înainte de a adormi. Codobaturile veneau să bea apă din fluviu şi o luau la fugă în tufişurile de răchită; vedeam, pe deasupra câmpurilor de tutun, trecând pe poteci înguste, care înhămate cu boi, încărcate cu tuf bazaltic din care Olanda îşi construieşte digurile. Lângă mine era priponit un vas cu punte de la Lautersdorf care avea la proră cuvântul auster şi blând *Pius*. De partea cealaltă a Rinului, la poalele unui deal prelung şi întunecos, treisprezece cai trăgeau încetişor un alt vas, pe care îl ajutau să înainteze şi două pânze mari triunghiulare, umflate în vântul serii. Pasul măsurat al cailor, zgomotul clopoţeilor şi pocnetul bicelor ajungeau până la mine. Un oraş alb se pierdea în depărtare în pâclă; şi departe de tot, spre răsărit, la marginea cea mai pierdută a zării, luna plină, roşie şi rotundă, ca un ochi de ciclop, se ivea între cele două pleoape de nori de pe fruntea cerului.

Cât timp am mers aşa, visând la natura atotcuprinzătoare? Nu ştiu. Dar noaptea se lăsase de tot, câmpia era cu totul pustie, luna

strălucitoare ajunsese aproape la zenit când m-am trezit, ca să zic aşa, la poalele unei înălţimi încununate în vârf cu un mic bloc întunecat, în jurul căruia se profilau linii negre ce imitau fie spânzurători, fie catarge cu vergelele lor transversale. M-am urcat până acolo păşind peste snopi de napi mari tăiaţi de curând. Blocul, aşezat pe un soclu circular de zidărie, era un mormânt învăluit în schelărie.

Pentru cine era mormântul? De ce cu schelărie?

În soclul de zidărie era tăiată o poartă arcuită şi joasă, grosolan închisă cu nişte scânduri. Am, bătut cu vârful bastonului; locatarul adormit nu mi-a răspuns.

Atunci, pe o rampă lină, aşternută cu iarbă deasă presărată cu flori albastre pe care parcă le deschisese luna, m-am urcat pe soclul circular şi m-am uitat la mormânt.

Un obelisc mare, trunchiat, aşezat pe un zar enorm închipuind un sarcofag roman, amândouă din granit albăstrui; în jurul monumentului şi până în vârf, o schelărie uşoară traversată de o scară lungă; cele patru feţe ale zarului, crăpate şi deschise ca şi cum ar fi fost smulse de acolo patru basoreliefuri; ici-colo, la picioarele mele, pe platforma circulară, placi de granit albastru sfărâmate, fragmente de cornişe, rămăşiţe de antablamente, iată ce-mi arăta luna.

Am făcut înconjurul mormântului, căutând numele mortului. Pe primele trei faţade nu se afla nimic: pe cea de-a patra, am văzut această inscripţie în litere de aramă lucitoare *Armata Sambre şi-Meuse, generalului ei suprem;* şi, dedesubtul acestor două linii, clarul de lună mi-a îngăduit a citesc numele, mai degrabă schiţat decât scris: *HOCHE*.

Literele fuseseră smulse. Ele lăsaseră însă o vagă amprentă pe granit. Numele, văzut în acest loc şi la această oră, la lumina lunii, mi-a făcut o impresie adâncă şi stranie. Întotdeauna l-am iubit pe Hoche[211]. Hoche a fost, ca şi Marceau[212], unul dintre acei oameni mari tineri, prin care providenţa, ce voia ca revoluţia să învingă şi ca Franţa să fie mai tare, îl anunţa pe Bonaparte; încercări pe jumătate reuşite, nedesăvârşite, pe care destinul le-a sfărâmat de-ndată ce a scos din umbra profilul desăvârşit şi sever al omului definitiv.

Mă gândeam deci că aici a murit Hoche. Şi data eroică de 18 aprilie 1797 îmi veni în minte.

Nu ştiam unde sunt. Mi-am plimbat privirea în jurul meu. La nord aveam o câmpie întinsă; la sud, la o bătaie de puşcă, Rinul; şi la picioarele mele, la poalele înălţimii care era baza acestui mormânt, un sat la intrarea căruia se înălţa un vechi turn pătrat.

În clipa aceea un om traversa câmpul la câţiva paşi de monument; l-

am întrebat la întâmplare în franţuzeşte care este numele satului. Omul – poate a fost soldat, căci războiul, ca şi civilizaţia, le-a învăţat pe toate naţiunile lumii limba noastră mi-a strigat: Weiss Thurm; a dispărut apoi în spatele unui gard viu.

Aceste două cuvinte, *Weiss Thurm*, înseamnă turn alb; mi-am adus aminte de *Turris Alba* al romanilor. Hoche a murit într-un loc ilustru. Căci aici, chiar pe locul acesta, acum doua mii de ani, a trecut Cezar pentru prima dată Rinul.

Şi ce să însemne schelăria asta în jurul mormântului? E pentru restaurare? E pentru dărâmare? Nu ştiu.

M-am căţărat pe soclu, ţinându-mă de schelărie şi m-am uitat în mormânt printr-una din cele patru deschideri tăiate în cubul de piatră. Era o cămăruţă în formă de patrulater, goală, sinistră şi rece. O rază de lună, intrând printr-una din crăpături, profila în umbră o formă albă, dreaptă, în picioare, lângă perete.

Am intrat în cămăruţă printr-o ferestruică îngustă lăsând capul în jos şi târându-mă pe genunchi. Şi am văzut acolo, în mijlocul pardoselii de piatră o gaură rotundă, căscată, plină de întuneric. Fără îndoială că odinioară prin gaura asta a fost coborât sicriul în cavoul inferior. Mai atârna o frânghie care se pierdea în noapte. M-am apropiat. Am îndrăznit să scrutez această gaură, tenebrele şi cavoul: am căutat cu ochii sicriul; n-am văzut nimic.

De-abia de am deosebit vagul contur al unui fel de alcov funebru, cioplit în boltă, şi care se profila în penumbră.

Am rămas îndelung, cu ochiul şi cu mintea adânc cufundate în dublul mister al morţii şi al nopţii. Un fel de suflare îngheţată ieşea din deschizătura cavoului ca dintr-o gură deschisă.

N-aş putea să-ţi spun ce se petrecea în mine. Mormântul acesta întâlnit atât de brusc, numele acesta mare neaşteptat, cămăruţa lugubră, cavoul locuit sau gol, schelăria pe care o întrevedeam afară prin crăpătura cubului, singurătatea şi luna care învăluia mormântul, toate ideile îmi veniră deodată în minte şi o umplură de umbre. O milă adâncă îmi strângea inima. Iată deci ce devin morţii iluştri surghiuniţi sau uitaţi printre străini. Trofeul funebru ridicat de o întreagă armată este la voia trecătorului. Generalul francez doarme departe de ţara lui într-un câmp de napi şi zidarii prusaci fac cu mormântul lui ce le trece prin minte.

Mi se părea că aud ieşind din aceste grămezi de pietre o voce care zicea: *Trebuie ca Franţa să ia din nou Rinul*.

O jumătate de oră după aceea eram pe drumul către Andernach, de

care nu mă depărtasem decât cu cinci sferturi de leghe.

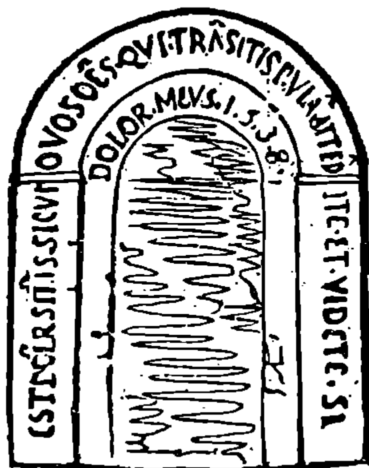
*

Nu-i înţeleg pe „turişti”. Mă aflu într-o regiune admirabilă. Am străbătut ţinutul care este superb. Din înaltul dealurilor, vederea cuprinde o cunună de uriaşi, de la Siebengebirge la crestele masivului Ehrenbreitstein. Aici nu-i piatră de construcţie care să nu fie o amintire, nu-i amănunt din peisaj care să nu aibă har. Localnicii au un chip afectuos şi bun care-i încântă pe străini. Hanul *(Hotelul împăratului)* este excelent, printre cele mai bune din Germania. Andernach este un oraş încântător; ei bine, Andernach este un oraş pustiu. Nu vine nimeni aici. Se duc unde este îmbulzeală, la Coblentz, la Basel, la Mannheim; nu se merge acolo unde se află istoria, natura, poezia, la Andernach.

M-am întors încă o dată la biserică. Ornamentaţia bizantină a clopotniţelor este de o bogăţie rară şi de un gust în acelaşi timp sălbatic şi rafinat. Portalul de la miazăzi are capiteluri ciudate şi o mare nervură-arhivoltă lucrată adânc. Pe timpanul cu unghi obtuz se află o pictură bizantină a *Răstignirii*, încă perfect vizibilă şi distinctă. Pe faţadă, lângă uşa ogivală, un basorelief pictat de pe vremea Renaşterii îl reprezintă pe Isus îngenuncheat, cu braţele desfăcute, într-o atitudine de spaimă. În jurul lui se învârtejesc şi se amestecă, ca într-un vis groaznic, toate lucrurile cumplite care vor alcătui patimile lui, mantia lui de batjocură, sceptrul de trestie, cununa de spini, nuielele, cleştele, ciocanul, cuiele, scara, lancea, buretele cu fiere, profilul sinistru al tâlharului cel rău, masca lividă a lui Iuda, cu punga de gât; în sfârşit, în faţa ochilor dumnezeiescului învăţător, crucea, şi între braţele crucii, ca un chin suprem, ca durerea cea mai sfâşietoare dintre toate durerile, o coloană mică în vârful căreia se ridică un cocoş care cântă, adică nerecunoştinţa şi abandonul prietenilor. Acest din urmă amănunt este neasemuit de frumos. Este întregul şir de suferinţe morale, mai rele decât suferinţele fizice. Umbra uriaşă a celor două mari clopotniţe se întinde pe întunecata elegie. În jurul basoreliefului sculptorul a săpat o legendă pe care am copiat-o. (Sic)

O vos omnes qui transitis per viam, attendite et videte per dolor similis sicut dolor meuis. 1538[I].

[I] O, voi toţi care treceţi pe cale luaţi aminte şi vedeţi dacă este vreo durere asemănătoare durerii mele. 1538.

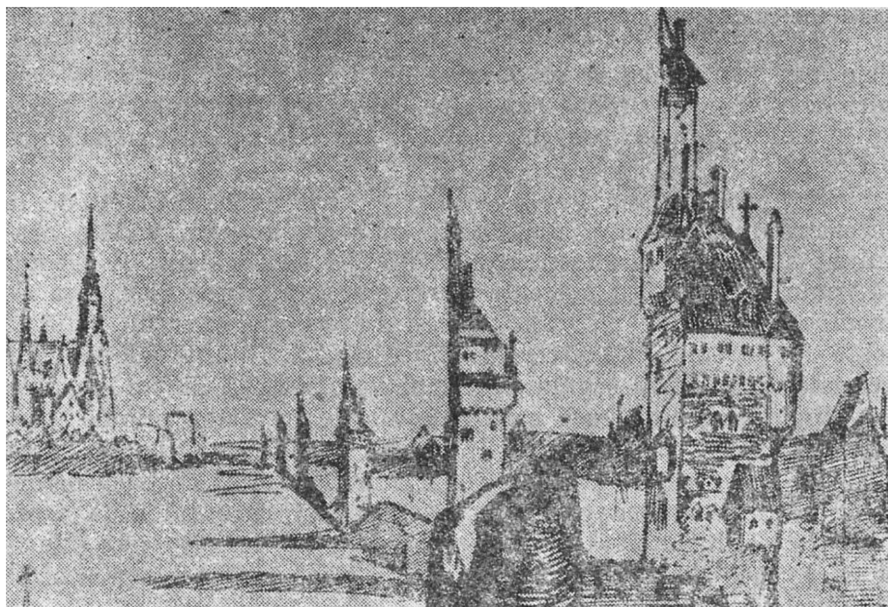
În faţa faţadei severe, la câţiva paşi de îndoitul plânset al lui Iov şi al lui Isus, nişte copilaşi drăguţi, veseli şi rumeni se zbenguiau pe iarba verde, silind cu ţipete straşnice, un biet iepuraş, îmblânzit dar speriat, să pască. Nimeni altcineva nu trecea pe drum.

Mai există o a doua biserică frumoasă la Andernach, dar aceasta e gotică. Este un naos din secolul al XIV-lea, transformat astăzi în grajd de cazarmă şi păzită de cavalerişti prusaci, cu sabia în mână. Prin uşa întredeschisă se zăreşte un lung şir de crupe de cai care se pierde în umbra capelelor. Deasupra portalului se poate citi: *Sancta Maria, ora pro nobis*[I]. La ora actuală rugăciunea o fac caii.

Aş fi vrut să mă urc în ciudatul turn pe care-l văd de la fereastra mea şi care, după toate aparenţele, este vedeta oraşului; scara este însă stricată şi bolţile s-au năruit. A trebuit să renunţ. De altfel, măreaţa hardughie are atâtea flori, aşa de frumoase, aranjate cu atâta gust şi întreţinute cu atâta grijă la toate ferestrele, încât ai crede că e locuită. Şi într-adevăr este ocupată de cea mai şăgalnică şi mai neîmblânzită dintre locatare, de blânda zână nevăzută care sălăşluieşte în toate ruinele, care pune stăpânire pe ele numai pentru ea însăşi, care le surpă toate caturile, toate tavanele, toate scările, pentru ca paşii oamenilor să nu tulbure cuiburile păsărilor şi care pune la toate ferestrele şi în faţa tuturor uşilor ghivece de flori, pe care ştie să le facă, ca o adevărată zână ce e, din orice piatră veche scobită de ploaie sau mâncată de timp.

[I] Sfântă Maria, roagă-te pentru noi!

Scrisoarea a XIV-a

RINUL

Saint-Goar[213]*, 17 august*

Ştii că-mi plac fluviile, ţi-am spus-o adesea. Fluviile poartă cu ele ideile, tot aşa cum poartă şi mărfurile. În creaţie totul îşi are rolul său măreţ. Fluviile, ca nişte trâmbiţe uriaşe, îi vestesc oceanului frumuseţea pământului, ogoarele cultivate, splendoarea oraşelor şi gloria oamenilor.

Şi, ţi-am mai spus că dintre toate fluviile, mie îmi place Rinul. Prima dată l-am văzut acum un an, la Kehl, trecând pe un pod de vase. Se însera, diligenţa mergea la pas. Mi-aduc aminte că atunci când am traversat bătrânul fluviu am încercat un fel de respect pentru el. De mult doream să-l văd. Şi nu intru niciodată, fără emoţie în comunicare, era cât pe ce să zic comuniune, cu lucrurile mari din natură care sunt şi lucruri mari în istorie. Adaugă la asta şi faptul că obiectele cele mai disparate mi se înfăţişează, nu ştiu de ce, cu afinităţi şi armonii ciudate, îţi aduci aminte, prietene, de Ron la Valerine? — L-am văzut împreună în anul 1825 în timpul frumoasei călătorii în Elveţia, una din amintirile luminoase din viaţa mea. Aveam pe-atunci douăzeci de ani! — Ţi-aduci aminte cu ce urlet de mânie, cu ce răcnet sălbatic se prăvălea Ronul în prăpastie, în timp ce uşoara punte de lemn se cutremura sub paşii noştri? Ei bine, încă de pe atunci, Ronul trezea în mintea mea ideea tigrului, iar Rinul pe cea a leului.

În seara aceea, când am văzut Rinul pentru prima oară, acest gând nu m-a deranjat. Am contemplat îndelung fluviul mândru şi nobil, violent, dar fără furie sălbatică, ci maiestuos. Se umflase şi era magnific în timp ce-l traversam. Îşi ştergea coama sălbatică de vasele podului, *barba mâloasă*, cum zice Boileau[214]. Cele două maluri se pierdeau în amurg. Zgomotul lui era un muget puternic şi paşnic. Regăseam în el ceva din marea întinsă.

Da, prietene, este un fluviu nobil, feudal, republican, imperial, demn să fie totodată francez şi german. Are în el toată istoria Europei privită sub cele două mari aspecte ale ei, fluviu al războinicilor şi al gânditorilor, unda lui trufaşă făcând să tresalte Franţa, iar murmurul lui adânc să viseze Germania.

Rinul contopeşte totul. Este repede ca Ronul, larg ca Loara, încastrat ca Meusa, şerpuitor ca Sena, limpede şi verde ca Somme, istoric ca Tibrul, regal ca Dunărea, misterios ca Nilul, cu fluturi de aur ca un fluviu din America, plin de poveşti şi de fantome ca un fluviu din Asia.

Înainte ca istoria să se scrie, înainte, poate, ca omul să fi existat, acolo unde se află astăzi Rinul, scotea fum şi flăcări un îndoit lanţ de vulcani care s-au stins lăsând pe loc două grămezi de lave şi coloane bazaltice aşezate paralel ca două ziduri lungi. În aceeaşi vreme, cristalizările uriaşe care sunt munţii primordiali se încheiau, aluviunile enorme care sunt munţii secundari se uscau, cumplita grămădire pe care astăzi o numim Alpi se răcea încetişor, zăpezile se îngrămădeau; două mari şuvoaie de apă provenind din aceste zăpezi se împrăştiară pe pământ; unul, şuvoiul de pe povârnişul nordic, străbătu câmpiile, întâlni dublul şir de vulcani stinşi şi se duse printre ei spre ocean; celălalt, şuvoiul de pe povârnişul occidental, se prăvăli din munte în munte, trecu pe lângă celălalt bloc de vulcani stinşi pe care-i numim Ardèche şi se pierdu în Mediterana. Primul din aceste şuvoaie e Rinul; cel de-al doilea e Ronul.

Primii oameni pe care i-a văzut istoria ivindu-se pe malurile Rinului au fost din marea familie de popoare pe jumătate sălbatice ce se numeau *celţi*, şi pe care Roma i-a numit *gali; qui ipsorum lingua CELTAE, nostra vero GALLI vocantur*[I]/[215], zice Cezar. Rauracii s-au aşezat mai aproape de izvor, argentoracii şi moguntii mai aproape de vărsare. Şi apoi, când sosi ceasul, apăru Roma; Cezar trecu Rinul; Drusus[216] înălţă cincizeci de fortăreţe; consulul Munatius Plancus[217] începu un oraş pe coastele de miazănoapte ale munţilor Jura; Martius-Vipsanius Agrippa[218] construi un fort în faţa ieşirii din cheile Mainului, apoi aşeză o colonie în faţa lui Tuitium; senatorul Antonius întemeie sub Nero un municipiu lângă marea batavă; şi întregul Rin intră astfel sub stăpânire romană. Când cea de-a douăzeci şi doua legiune, ce sălăşluise chiar sub măslinii care văzuseră agonia lui Isus Christos, s-a întors de la asediul Ierusalimului, Titus a trimis-o pe Rin. Legiunea romană a continuat opera lui Martius Agrippa; cuceritorii avură nevoie de un oraş care să lege Melibocus cu Taunus şi astfel legiunea a construit Moguntiacum, schiţat încă de Martius. El a fost apoi extins de Traian[219] şi înfrumuseţat de Adrian[220]. Un fapt izbitor ce trebuie notat în treacăt! această a douăzeci şi doua legiune l-a adus cu ea şi pe Crescentius, cel care a propovăduit primul cuvântul lui Christos în Rhingau, încetăţenind religia cea nouă. Domnul a vrut ca aceiaşi oameni orbi care răsturnaseră ultima piatră a Templului de pe Iordan să fie cei care să pună prima piatră pe Rin. — După Traian şi Adrian a venit Iulian[221], care a înălţat o fortăreaţă la confluenţa Rinului cu

[I] Care se numesc în limba lor celţi, iar într-a noastră gali.

Mosella; după Iulian, Valentinian[222], care a ridicat cetăţi pe cei doi vulcani stinşi ce se numesc Lowenberg şi Stromberg; şi aşa s-a înnodat şi întărit în câteva veacuri, ca un lanţ ţintuit de fluviu, lungul şi puternicul şir de colonii romane: Vinicelle, Atavilla, Lorca, Trajani castrum, Versalia, Mola Romanorum, Turris Alba, Victoria, Bodobriga, Antoniacum, Sentiacum, Rigodulum, Rigomagum, Tulpetum, Broïlum. Acest şir porneşte de la Cornu Romanorum de pe lacul Constanţa, coboară pe Rin sprijinindu-se pe Augusta, care este Basel, pe Argentina, care este Strasbourg, pe Moguntiacum, care este Maienţa, pe Confluentia, care este Coblentz, pe Colonia Agrippina, care este Colonia, şi se leagă, lângă ocean, de Trajectum ad Mosam, care este Maëstricht şi de Trajectum ad Rhenum, care este Utrecht.

Cu începere de atunci Rinul a fost roman. N-a mai fost decât fluviul care uda viitoarea provincie helvetică, prima şi cea de-a doua Germanie, prima Belgie şi provincia batavă. Galul cu plete din nord, cel pe care au venit să-l vadă, în secolul al treilea, din curiozitate, galul cu togă din Milano şi galul cu pantaloni largi din Lyon, galul acesta cu plete a fost îmblânzit. Cetăţile romane de pe ţărmul stâng au ţinut la respect ţărmul drept, legionarul înveşmântat cu postav de Trèves şi înarmat cu suliţă de Tongres, n-a mai avut decât să vegheze din înaltul stâncilor, vechile care de luptă ale germanilor, masive turnuri mişcătoare trase de boi, cu roţile armate cu coase, cu oiştea înţesată de suliţe, cu creneluri pentru zece arcaşi, şi care se încumetau uneori să treacă de cealaltă parte a Rinului până sub catapultele fortăreţelor lui Drusus.

Această cumplită migraţie a oamenilor din nord către regiunile sudice, care în mod fatal s-a repetat la anumite intervale din viaţa naţiunilor, numită năvălire barbară, a copleşit şi Roma atunci când acesteia i-a sunat ceasul să se transforme. Bariera de granit şi militară a fortăreţelor de pe Rin a fost zdrobită de această revărsare şi a fost un moment către secolul al VI-lea când crestele Rinului au fost încununate de ruine romane, aşa cum sunt astăzi de ruine feudale.

Carol cel Mare a restaurat aceste dărâmături, a reconstruit fortăreţele, făcându-le să ţină piept vechilor hoarde germanice ce renăşteau sub alte denumiri: boemani, abodriţi, walebaţi, sarabi; a pus să se construiască la Maienţa, unde a fost înmormântată soţia lui Fastrada, un pod de stâlpi de piatră, ale cărui ruine se zice că se mai văd şi astăzi sub apă; a reconstruit apeductul de la Bonn; a pus să se repare drumurile romane de la Victoria, astăzi Neuwied, de la Bacchiara, astăzi Bacharach, de la Vinicella, astăzi Winkel; şi de la

Tronus Bacchi, astăzi Trarbach; şi a pus să se construiască pentru el însuşi, din rămăşiţele unor băi ale lui Iulian, un palat, Saal-ul, la Nieder-Ingelheim. Însă, în ciuda geniului şi voinţei sale, Carol cel Mare n-a făcut altceva decât să galvanizeze nişte oseminte. Vechea Romă murise. Fizionomia Rinului se schimbase.

Deja, cum am arătat mai înainte, sub dominaţia romană, un germene imperceptibil fusese însămânţat în Rhingau. Creştinismul, acest vultur dumnezeiesc care începea să-şi deschidă aripile, depusese printre stâncile de pe Rin un ou care cuprindea o lume. După exemplul lui Crescentius, care încă din anul 70 creştinase Taunusul, Sfântul Apollinaire a propovăduit în Rigomagum; Sfântul Goar a predicat la Bacchiara; Sfântul Martin, episcop de Tours, a convertit Confluentia; Sfântul Maternus, înainte de a se duce la Tongres, a locuit la Colonia; Sfântul Eucharius şi-a clădit un schit în pădurile de lângă Trèves; şi, în aceleaşi păduri, Sfântul Gézélin a stat în picioare trei ani pe o coloană, luptându-se corp la corp cu o statuie a Dianei, pe care până la urmă o făcu să se năruie, ca să zicem aşa, cu privirea. Chiar la Trèves mulţi creştini neştiuţi au murit de moartea martirilor în curtea palatului prefecţilor din Gallia şi cenuşa le-a fost aruncată în vânt; însă această cenuşă era o sământă. Bobul era în brazdă; cât timp a durat însă migraţiunea barbarilor n-a crescut nimic.

Dimpotrivă, a fost o prăbuşire adâncă în care părea să fi căzut civilizaţia; şirul tradiţiilor sigure s-au rupt; istoria era pe cale să se şteargă; oamenii şi evenimentele din această epocă întunecată au traversat Rinul ca nişte năluci, de-abia aruncând pe fluviu fantastice umbre, dispărând de îndată ce se zăreau.

Atunci a început pentru Rin, după o perioadă istorică, o perioadă supranaturală.

Imaginaţia omului, ca şi natura, nu îngăduie vidul. Acolo unde nu există niciun zgomot omenesc, natura face să ciripească cuiburile de păsări, să foşnească frunzele copacilor şi să freamete miile de glasuri ale singurătăţii. Acolo unde certitudinea istorică încetează, închipuirea face să vibreze umbra, visul, plăsmuirile. Poveştile dau muguri, cresc, se contopesc şi înfloresc în golurile istoriei năruite, ca răsurile şi genţianele în crăpăturile unui palat în ruine.

Civilizaţia se aseamănă cu soarele; are zile şi nopţi, epoci de plenitudine şi de eclipsă, dispare şi apare din nou.

De îndată ce zorii civilizaţiei care renăştea au început să se ivească la Taunus, pe Rin a apărut un minunat gângurit de legende şi de mici povestiri populare; în toate locurile luminate de această rază venind

din depărtare, mii de chipuri supranaturale şi încântătoare au strălucit deodată, în timp ce în locurile întunecate colcăiau forme hidoase şi năluci înspăimântătoare. Şi atunci, în timp ce alături de rămăşiţele romane, astăzi dispărute, se construiau, cu bazalte frumoase şi noi, castelele saxone şi gotice, astăzi dărâmate, o întreagă populaţie de fiinţe imaginare, în directă legătură cu fetele frumoase şi cu cavalerii chipeşi, s-a răspândit în Rhingau; oreadele au luat pădurile, ondinele[223] au luat apele, piticii, măruntaiele pământului; au apărut apoi duhul stâncilor; duhul morţilor; vânătorul negru care străbate tufişurile călare pe un cerb mare cu şaisprezece ramuri; fecioara din mlaştina neagră; cele şase fecioare din mlaştina roşie; Wodan, zeul cu zece mâini; cei doisprezece oameni negri; sturzul care spune ghicitori; corbul care îşi croncăne cântecul; gaiţa care istoriseşte povestea bunicii; spiriduşii de la Zeitelmoos; Everard Bărbosul care dă sfaturi prinţilor rătăciţi la vânătoare; Siegfried cu casca încornorată care doboară balauri în vizuini. Diavolul a pus piatra de temelie la Teufelstein şi scara la Teufelsleiter; a îndrăznit chiar să se ducă să predice mulţimii la Garnsbach, lângă Pădurea Neagră; din fericire însă Dumnezeu a înălţat pe partea cealaltă a fluviului, în faţa Amvonului Diavolului, Amvonul Îngerului. În timp ce în masivul Siebengebirge un mare crater stins se umplea de monştri, de hidre şi de năluci uriaşe, la celălalt capăt al şirului de munţi, la intrarea în Rhingau, asprul vânt de pe Wisper aducea până la Bingen un nor de zâne bătrâne, mici ca nişte lăcuste. În aceste văi, mitologia s-a altoit pe legendele sfinţilor şi a dat naştere la ciudăţenii, flori bizare ale închipuirii omeneşti. Drachenfels şi-a avut, sub alte nume ce-i drept, balaurul său şi o sfântă Marta a sa; îndoita poveste a lui Echo şi Hylas a poposit pe stânca de temut a lui Lorelei; fecioara-şarpe s-a târât prin subteranele de la Angst; Hatto, episcopul cel rău, a fost mâncat în turn de către supuşii lui preschimbaţi în şobolani; cele şapte surori batjocoritoare de la Schönberg au fost transformate în stânci. Rinul îşi are şi el *domniţele* aşa cum Meusa îşi are *doamnele*. Demonul Urian a trecut Rinul la Düsseldorf, având în spinare, împăturită în două ca un sac de morar, duna cea mare pe care o luase de la ţărmul mării, la Leyda, ca să îngroape Aix-la-Chapelle, şi pe care, frânt de oboseală şi păcălit de o bătrână, a lăsat-o prosteşte să cadă la porţile oraşului împărătesc, devenind Loosbergul de astăzi. Pe vremea aceea, cufundată pentru noi într-o întunecime în care scânteiază ici-colo luciri magice, în păduri, pe stânci, în văi, sunt numai apariţii, viziuni, întâlniri miraculoase, vânători îndrăcite, castele infernale, sunete de harfe în tufişuri, cântece

melodioase fredonate de cântăreţi nevăzuţi, hohote de râs crâncene izbucnind de la trecători misterioşi. Oameni-eroi, aproape tot atât de fantastici ca şi personajele supranaturale, Cunon de Sayn, Sibo de Lorch, zis şi Sabie Puternică, Griso păgânul, Attich, duce de Alsacia, Thassilo, duce de Bavaria, Anthyse, duce al francilor, Samo, rege al venzilor, toţi rătăcesc înfricoşaţi prin codrii ameţitori, căutând şi plângându-şi frumoasele, înaltele şi zveltele prinţese albe încununate cu nume fermecătoare: Gela, Garlinde, Liba, Williswinde, Schonetta. Aceşti aventurieri, pe jumătate plutind în imposibil, de-abia mai ţinând de viaţa reală, se plimbă prin legende, pierduţi în faptul serii prin păduri încâlcite, sfărâmând sub paşii calului mărăcini şi spini, precum *Cavalerul Morţii* al lui Albrecht Dürer, urmaţi de câte un ogar jigărit, priviţi de larve printre două crăci, întâlnind în umbră când vreun cărbunar înnegrit şezând lângă foc, care este diavolul, grămădind într-o căldare sufletele celor morţi, când nimfe goale-goluţe care le oferă casete pline cu nestemate, când bătrânei care le înapoiază sora, fiica sau logodnica, găsită pe un munte, adormită pe un pat de muşchi, sau în fundul unui frumos chioşc, căptuşit cu corali, scoici şi cristale, când vreun pitic puternic care, zic vechile poeme, *cuvântează ca un uriaş*.

Printre aceşti eroi himerici, se ivesc din când în când chipuri în carne şi oase; mai întâi şi mai ales Carol cel Mare şi Roland; Carol cel Mare are toate vârstele, copil, tânăr, moş; Carol cel Mare pe care legenda îl face să se nască la un morar, în Pădurea Neagră; Roland, pe care tot ea îl face să moară, nu la Roncevaux[224], de loviturile unei întregi armate, ci de dragoste pe Rin în mănăstirea Nonnenswerth; mai târziu apar împăraţii Otto, Frederic Barbarossa şi Adolf de Nassau[225]. Aceşti oameni din istorie, amestecaţi în basme cu personaje supranaturale, constituie tradiţia faptelor reale care dăinuie în învălmăşeala de visuri şi plăsmuiri, înseamnă istoria care-şi face uşurel drum printre poveşti, înseamnă ruinele care-şi fac loc ici-colo pe sub flori.

Totuşi umbrele se împrăştie, basmele se şterg, se face lumină, civilizaţia se reîncheagă şi istoria îşi recapătă chipul odată cu ea.

Iată patru oameni, veniţi din patru colţuri diferite, care se întrunesc din când în când lângă o piatră aflată la malul Rinului, pe ţărmul stâng, la câţiva paşi de o alee de copaci, între Rhens şi Kapellen. Cei patru oameni se aşază pe această piatră şi acolo fac şi desfac pe împăraţii Germaniei. Cei patru oameni sunt electorii Rinului, iar piatra este lăcaşul regesc, Königsthal.

Din locul pe care l-au ales, cam pe la jumătatea văii Rinului, din

Rhens, aparţinând electorului de Colonia, zăreşti, în acelaşi timp: la apus, pe ţărmul stâng, Kapellen, aparţinând electorului de Trèves; la miazănoapte, pe malul drept, pe de o parte Oberlahnstein, ţinând de electorul de Maienţa, şi pe de cealaltă parte Braubach, al electorului palatin. Într-un ceas fiecare elector putea ajunge de la castelul lui la Rhens.

De partea lor, în fiecare an, în cea de-a doua zi a Rusaliilor, oamenii de vază din Coblentz şi din Rhens se întruneau în acelaşi loc pe motiv că e sărbătoare şi se sfătuiesc asupra unor lucruri încă nu destul de lămurite; început al dreptului de autoguvernare al orăşenimii care îşi face loc pe tăcute în temeliile formidabilului edificiu germanic gata construit; puternică şi veşnică conspiraţie a celor mici împotriva celor mari, mocnind cu îndrăzneală lângă Königsthal, chiar la umbra tronului de piatră al feudalităţii.

Aproape în acelaşi loc, în castelul electoral de la Stolzenfels, care străjuieşte sătucul Kapellen, astăzi splendidă ruină, Werner, arhiepiscop de Colonia a găzduit şi întreţinut, de la 1380 la 1418, alchimişti care n-au făcut aur dar care, bâjbâind după piatra filosofală, au găsit multe din legile mari ale chimiei. Astfel, într-un interval destul de scurt, acelaşi punct de pe Rin, locul din faţa gurii râului Lahn pe care astăzi de-abia îl bagi în seamă, a văzut născându-se pentru Germania, imperiul, democraţia şi ştiinţa.

De atunci înainte Rinul a căpătat o înfăţişare militară şi religioasă. Abaţiile şi mănăstirile se înmulţesc; bisericile aşezate la jumătatea coastei de deal, leagă vârfurile munţilor de satele de pe ţărmul fluviului, imagine izbitoare ce revine la fiecare cotitură a Rinului, ilustrând modul în care preotul trebuie să se afle în societatea omenească. Principii ecleziaşti înmulţesc edificiile în Rhingau, aşa cum o făcuseră cu o mie de ani înainte prefecţii Romei. Arhiepiscopul Baudoin de Trèves clădeşte biserica din Oberwesel; arhiepiscopul Henric de Wittingen construieşte podul de pe Mosella de la Coblentz; arhiepiscopul Walram de Juliers sfinţeşte cu o cruce de piatră, magnific sculptată, ruinele romane şi vârful vulcanic de la Godersberg, ruine şi dealuri cam suspecte de magie. Puterea spirituală şi puterea vremelnică se contopesc în aceşti principi ca şi în papă. De unde o dublă jurisdicţie asupra trupului şi asupra sufletului, care nu se opreşte ca în statele pur laice, înaintea beneficiului clerical ce scuteşte pe cel ce aparţine bisericii de justiţia laică. Johann de Barnich, capelanul de la Saint-Goar, otrăveşte cu vinul de la împărtăşanie pe iubita lui, contesa de Katzenellenbogen; electorul de Colonia, ca şi episcopul său, îl

excomunică şi, la fel ca prinţul său, pune să fie ars pe rug.

De partea lui, electorul palatin[226] simte perpetuu nevoia de a protesta împotriva încălcărilor posibile ale celor trei arhiepiscopi de Colonia, de Trèves şi de Maienţa; iar contesele palatine vin să nască, dovadă domnească, la Pfalz, turn construit în faţa Gaub-ului, chiar în mijlocul Rinului.

În acelaşi timp, în mijlocul acestor domnii simultane sau succesive ale principilor electori, ordinele cavalereşti ocupă poziţii pe Rin. Ordinul teutonic se aşază la Maienţa, vizând Taunusul, în timp ce cavalerii de Rodos se stabilesc la Martinshof, în apropiere de Trèves, vizând masivul Siebengebirge. De la Maienţa ordinul teutonic se ramifică până la Coblentz, unde îşi instalează unul din sedii. Templierii, stăpâni pe Courgenay şi pe Porentruy din episcopatul de Basel, Boppart şi Saint-Goar, pe malul Rinului, şi Trarbach între Rin şi Mosella. Este vorba de acelaşi Trarbach, regiunea cu vinuri alese, Thronus Bacchi al romanilor, care a aparţinut mai târziu lui Pierre Flotte, de care papa Bonifaciu spunea că este *chior la trup şi orb la minte*.

În timp ce principii, episcopii şi cavalerii puneau temelii, comerţul îşi făcea colonii. O mulţime de orăşele comerciale iau naştere, după exemplul Coblentzului de pe Mosella şi al Maienţei din faţa Mainului, la confluenţa tuturor râurilor şi a tuturor torenţilor cu Rinul, în care se varsă nenumăratele ape ce coboară din Hundsrück, din Hohenrück, de pe crestele Hammersteinului şi ale masivului Siebengebirge. Bingen se aşeză pe Nahe; Niederlahnstein pe Lahn; Engers, în faţa Saynului; Irrlich pe Wied; Linz în faţa Aarului; Rheindorf pe Mahrbachuri şi Berghein pe Sieg.

Totuşi, în perioadele când principii bisericii şi principii feudali erau despărţiţi, ca şi sediile cavalerilor-călugări, de circumscripţiile juridice ale comunelor, spiritul vremurilor şi natura locurilor a făcut să se dezvolte o rasă ciudată de seniori. De la lacul Constanţa la masivul Siebengebirge fiecare creastă de pe Rin îşi avea burgul şi burgravul său. Aceşti formidabili baroni ai Rinului, produse robuste ale unei naturi aspre şi sălbatice, cuibăriţi în bazalte şi buruieni, ţintuiţi în vizuina lor şi slujiţi în genunchi de ofiţerii lor la fel ca şi împăratul, oameni de pradă semănând pe de-a-ntregul atât cu vulturul cât şi cu bufniţa, puternici doar în jurul lor, dar acolo într-adevăr atotputernici, stăpâneau versanţii şi valea, adunau soldaţi, băteau drumurile, impuneau taxe, dijmuiau pe negustorii ce veneau fie de la Saint-Gall, fie de la Düsseldorf, barau Rinul cu lanţul şi trimiteau provocări pline de mândrie oraşelor din vecinătate atunci când îndrăzneau să-i înfrunte.

Astfel, burgravul de Ockenfels a provocat marea comună Linz, iar cavalerul Hausner de la Hegau oraşul imperial Kaufbeuren. Uneori, în aceste ciudate dueluri, oraşelor, care simţeau că nu sunt destul de puternice, li se făcea frică şi cereau ajutor împăratului; atunci burgravul izbucnea în râs şi la cea mai apropiată sărbătoare a vreunui sfânt, se ducea cu obrăznicie la turnirul de la oraş, călare pe măgarul morarului său. În timpul crâncenelor războaie ale lui Adolf de Nassau şi ale lui Didier d'Isembourg, mulţi dintre aceşti cavaleri ce îşi aveau cetăţile pe Taunus au împins îndrăzneala până la a merge să jefuiască cartierele mărginaşe ale Maienţei, chiar sub ochii celor doi pretendenţi care se certau pentru oraş. Aşa ziceau ei că sunt neutri. Burgravul nu era nici pentru Isembourg, nici pentru Nassau; el era pentru burgrav. Numai sub Miximilian, atunci când marele căpitan al Sfântului imperiu, George de Frundsberg, a distrus ultimul dintre burguri, Hofenkrähen, numai atunci şi-a dat duhul această specie de gentilomi sălbatici şi de temut, care a început în secolul al XVI-lea cu burgravi-tâlhari.

Pe vremea aceea se săvârşeau însă pe Rin multe alte lucruri nevăzute, dar ale căror rezultate vor prinde cheag mult după aceea; în acelaşi timp cu comerţul şi, ca să zicem aşa, îmbarcat pe acelaşi vapor, urca şi cobora marele fluviu, ce pare că a purtat întreaga gândire omenească, şi spiritul de erezie, de iscodire şi de libertate. S-ar putea spune că sufletul lui Tanquelin, care în secolul al XII-lea predica împotriva papei în faţa catedralei din Anvers, cu pompa şi măreţia unui rege, păzit, de trei mii de oameni înarmaţi din secta lui, a urcat Rinul după moarte pentru a-l inspira pe Jan Hus[227] în casa acestuia de la Constanţa, apoi din Alpi a coborât pe Ron şi a făcut să apară Doucin[228] în comitatul Avignon. Jan Hus a fost ars pe rug. Doucin a fost tras pe roată. Ceasul lui Luther[229] nu bătuse încă. Pe căile providenţei există oameni meniţi fructelor verzi şi alţii fructelor coapte.

Totuşi secolul al XVI-lea se apropia. Rinul văzuse luând fiinţă, în secolul al XIV-lea, la Nüremberg, artileria şi în al XV-lea, chiar pe malul lui, la Strasbourg, tiparul. În 1400 la Colonia fusese topit faimosul tun lung de patrusprezece picioare; în 1472, Vindelin de Spira tipărise Biblia. O nouă lume avea să răsară şi, lucru demn de reţinut şi de insistat asupra lui, aici, pe malurile Rinului, aveau să apară şi să capete formă nouă cele două tainice unelte cu care Dumnezeu trudea la civilizarea omului, catapulta şi cartea, războiul şi gândirea.

Rinul are o semnificaţie providenţială în destinele Europei. Este marele şanţ transversal care separă sudul de nord. Providenţa a făcut

din el un fluviu-frontieră; fortăreţele, un fluviu-zid. Rinul a văzut chipul şi a oglindit umbra aproape a tuturor marilor conducători de oşti care, de treizeci de veacuri, au arat bătrânul continent cu un plug ce se cheamă sabie. Cezar a urcat pe Rin venind de la miazăzi; Attila a traversat Rinul venind de la miazănoapte. Clovis a câştigat bătălia de la Tolbiac aici. Carol cel Mare şi Napoleon au domnit aci. Împăratul Frederic Barbarossa, împăratul Rudolf de Habsburg[230] şi palatinul au fost mari aici, învingători şi formidabili. Gustav-Adolf şi-a comandat armatele din înaltul străjii de la Taub. Ludovic al XIV-lea a văzut Rinul, Enghien şi Condé l-au trecut! şi vai? de asemenea Turenne. Drusus are piatra funerară la Maienţa, la fel Marceau la Coblentz şi Hoche la Andernach. Pentru ochii gânditorului care vede istoria trăind, doi mari vulturi planează în veci peste Rin, vulturul legiunilor romane şi vulturul regimentelor franceze.

Nobilul Rin, pe care romanii îl numeau *Rhenus superbus*, a purtat cândva podurile de vase înţesate de lănci, suliţe şi baionete, pe care fie le-au vărsat asupra Germaniei armatele din Italia, Spania şi Franţa, fie le-au revărsat asupra lumii romane, vechile hoarde barbare, mereu învecinate geografic şi veşnic aceleaşi. Acum el poartă paşnic brazii de la Murg şi Saint-Gall, porfirele şi serpentinele[231] de la Basel, potasa de la Bingen, sarea de la Karlshall, pielea de la Stromberg, mercurul de la Lansberg, vinurile de Johannisberg şi de Bacharach, ardeziile de Caub, somonii de Oberwesel, cireşele de la Salzig, mangalul de la Boppart, vasele de staniu de la Coblentz, sticlăria de la Mosella, fierul forjat de la Bandorf, tuful şi pietrele de moară de la Andernach, tabla de la Neuwied, apele minerale de la Antoninstein, postavurile şi olăria de la Wallendar, vinurile roşii de pe Aar, arama şi plumbul de la Linz, piatra pentru cioplit de la Königswinter, lâneturile şi mătăsurile de la Colonia. În felul acesta el îşi îndeplineşte maiestuos de-a lungul Europei, după voinţa Domnului, dubla lui funcţie de fluviu al războiului şi de fluviu al păcii, având continuu, pe îndoitul şir de dealuri între care se afundă cea mai mare parte a cursului lui, de o parte stejarii, de cealaltă viile, adică de o parte nordul, de cealaltă sudul, de o parte forţa, de cealaltă bucuria.

Pentru Homer, Rinul nici nu exista. Era unul din fluviile probabile, dar necunoscute, din întunecata ţară a cimmerienilor, unde plouă întruna şi unde nu se vede soarele niciodată. Pentru Virgiliu, el nu era un fluviu necunoscut, ci îngheţat, *frigora Rheni*. Pentru Shakespeare e *frumosul Rin, the beautiful Rhine*. Pentru noi, până în ziua în care Rinul va constitui problema Europei, el reprezintă o excursie pitorească, la

modă, locul de plimbare al trândavilor din Ems, din Baden şi din Spa.

Petrarca[232] a fost la Aix-la-Chapelle, dar nu cred să fi vorbit despre Rin.

Geografia dăruieşte, cu voinţa inflexibilă a pantelor, a bazinelor şi a versanţilor, cărora toate congresele de pe lume nu li se pot împotrivi mult timp, geografia dăruieşte, zic, Franţei ţărmul stâng al Rinului. Providenţa dumnezeiască i-a dăruit de trei ori cele două ţărmuri: sub Pepin cel Scurt, sub Carol cel Mare şi sub Napoleon.

Imperiul lui Pepin cel Scurt era călare pe Rin. Cuprindea Franţa propriu-zisă, fără Aquitania şi Gasconia, şi Germania propriu-zisă, fără Bavaria.

Imperiul lui Carol cel Mare a fost de două ori mai mare decât imperiul lui Napoleon.

Este adevărat, şi faptul este demn de luat în considerare, că Napoleon a avut trei imperii, sau, mai bine zis, era împărat în trei feluri; imediat şi nemijlocit, al imperiului francez; prin intermediul fraţilor săi, al Spaniei, al Italiei, al Westfaliei şi al Olandei, regate din care făcuse contraforturile imperiului central; moral şi cu dreptul supremaţiei, al Europei, care nu mai constituia decât baza, din zi în zi mai invadată, a prodigiosului său edificiu. Înţeles în felul acesta, imperiul lui Napoleon a fost cel puţin egal cu cel al lui Carol cel Mare.

Carol cel Mare, al cărui imperiu avea acelaşi centru şi acelaşi fel de expansiune ca şi imperiul lui Napoleon, a luat şi a îngrămădit în jurul moştenirii lui Pepin cel Scurt, Saxonia până la Elba, Germania până la Saar, Esclavonia[233] până la Dunăre, Dalmaţia până la gurile Cattarului[234], Italia până la Gaeta[235], Spania până la Ebru. Nu s-a oprit în Italia decât la fruntariile Beneventului[236] şi ale grecilor, iar în Spania la cele ale sarazinilor.

Când în 843 acest uriaş întreg s-a dezmembrat pentru prima oară după moartea lui Ludovic cel Blajin[237], care îi lăsase pe Sarazini să-şi ia partea lor, adică toată porţiunea din Spania cuprinsa între Ebru şi Llobregat, fiecare din cele trei fragmente în care s-a sfărâmat imperiul a fost suficient pentru a face: un împărat Lothar, care a luat Italia precum şi o mare parte triunghiulară din Galia, şi doi regi, Ludovic care a luat Germania şi Carol, care a luat Franţa[238]. Apoi, în 855, când primul dintre aceste trei fragmente s-a împărţit la rândul lui, din rămăşiţele unei bucăţi din imperiul lui Carol cel Mare, s-au mai putut face; un împărat, Ludovic, în Italia; un rege, Carol, în Provenţa şi Burgundia, şi un alt rege, Lothar, în Austrasia, care de atunci s-a numit Lotaringia, apoi Lorena[239]. Când a sosit momentul în care a fost sfâşiat

al doilea fragment, regatul lui Ludovic Germanicul, partea cea mai mare a alcătuit imperiul Germaniei, iar din părticelele mai mici a luat fiinţă o puzderie de nenumărate comitate, ducate, principate şi oraşe libere, protejate de margravi, păzitori ai hotarelor. În sfârşit, când cel de-al treilea fragment, statul lui Carol cel Pleşuv, s-a îndoit şi s-a frânt sub povara anilor şi a principilor, această ultimă ruină a fost îndeajuns pentru: un rege, regele Franţei; pentru cinci duci suverani, ducii de Burgundia, Normandia, Bretania, Aquitania şi Gasconia, şi pentru trei conţi-principi, contele de Champagne, de Toulouse şi de Flandra.

Cei trei mari împăraţi au fost nişte titani. Au ţinut o clipă universul în mâna lor, apoi moartea le-a desfăcut degetele şi totul s-a prăbuşit.

Se poate spune că ţărmul drept al Rinului i-a aparţinut lui Napoleon tot aşa cum i-a aparţinut şi lui Carol cel Mare. Napoleon n-a visat un ducat al Rinului, aşa cum au dorit câţiva politicieni mediocri în îndelungata luptă dintre casa de Franţa şi casa de Austria. El ştia că un regat longitudinal care nu este insular nu poate supravieţui; se îndoaie şi la prima izbitură violentă se rupe. Un principat nu trebuie să aibă o ordine simplă; pentru a se menţine şi a rezista, statele au nevoie de o ordine complexă. Cu câteva mutilări şi cu câteva aglomerări, împăratul a luat confederaţia Rinului aşa cum o făcuseră geografia şi istoria şi s-a mulţumit s-o sistematizeze[240]. Trebuie ca această confederaţie să înfrunte nordul şi sudul şi să fie o piedică. Era pornită împotriva Franţei, dar împăratul i-a schimbat orientarea. Politica lui era o mână care aşeza imperiile şi le muta cu forţa unui uriaş şi cu înţelepciunea unui jucător de şah. Ridicând principii de pe Rin, împăratul a înţeles că ridică coroana Franţei şi face să coboare coroana Germaniei. Într-adevăr, aceşti margravi, landgravi deveniţi mari duci, câştigau în grandoare, faţă de Austria şi de Rusia, ceea ce pierdeau faţă de Franţa; mari la faţă, mici la spate, ei erau regi pentru împăraţii nordului, prefecţi pentru Napoleon.

Astfel, există în istoria Rinului patru faze distincte, patru fizionomii bine marcate. Prima fază, epoca antediluviană şi poate preadamită, vulcanii; cea de-a doua fază, epoca istoriei antice, luptele dintre germani şi Roma, în care străluceşte Cezar; cea de-a treia fază, epoca minunată în care a apărut Carol cel Mare; cea de-a patra fază, epoca istoriei moderne, luptele dintre Germania şi Franţa, pe care o domină Napoleon. Căci, orice ai face, pentru a ocoli monotonia acestor mari glorii, când traversezi istoria Europei de la un cap la altul, Cezar, Carol cel Mare şi Napoleon sunt cele trei uriaşe pietre de hotar militare, sau mai degrabă milenare, de care te loveşti mereu în drum.

Şi acum, să termin cu o ultimă observaţie. Rinul, fluviu providenţial, pare să fie şi un fluviu simbolic. Locurile pe care le străbate în curgerea lui sunt însăşi imaginea civilizaţiei pe care a slujit-o şi pe care o va mai sluji. Coboară de la Constanţa la Rotterdam, din ţara vulturilor, în oraşul scrumbiilor, din cetatea papilor, a conciliilor şi a împăraţilor, la tejghelele negustorilor şi ale burghezilor, din Alpi la Ocean, aşa cum însăşi omenirea a coborât de la ideile înalte, imuabile, inaccesibile, senine, strălucite, la ideile largi, mobile, furtunoase, sumbre, utile, navigabile, primejdioase, insondabile, care încarcă tot, poartă cu ele tot, care fac totul să rodească şi care înghit tot; de la teocraţie la democraţie, de la o idee mare la o altă idee mare.

Scrisoarea a XV-a

ŞOARECELE

Saint-Goar, august

Sâmbăta trecută a plouat toată dimineaţa. Mi-am cumpărat un bilet de vapor la Andernach pentru vasul cu aburi *Stadt Mannheim*. Urcam pe Rin de câteva ceasuri, când, deodată, din nu ştiu ce toană, vântul de sud-vest, acel Favonius al lui Virgiliu şi al lui Horaţiu, acelaşi care sub numele de Föhn provoacă furtuni atât de crâncene pe lacul Constanţa şi care de obicei aduce ploaie, a sfâşiat cu o aripă marea boltă de nori de deasupra capului nostru şi a început să împrăştie rămăşiţele în toate colţurile cerului cu o bucurie de copil. În câteva clipe adevărata şi veşnica cupolă albastră a apărut din nou, sprijinită pe cele patru unghiuri ale zării şi un soare cald de amiază i-a făcut pe toţi călătorii să urce iar pe punte.

Tocmai atunci, tot înaintând printre *vii şi stejari*, am trecut prin faţa unui sat vechi şi pitoresc de pe malul drept, Velmich, a cărui clopotniţă romană, astăzi prosteşte mutilată şi restaurată, era străjuită, încă până acum câţiva ani, de patru turnuleţe, la fel ca turnul militar al unui burgrav. Deasupra Velmichului se ridică aproape vertical unul dintre acele uriaşe bancuri de lavă a cărui faţă dinspre Rin seamănă, în proporţii gigantice însă, cu spărtura dintr-un trunchi de copac tăiat pe jumătate de securea pădurarului. Pe această coastă vulcanică, o mândră fortăreaţă feudală în ruine, făcută din aceeaşi piatră şi având aceeaşi culoare, ca o excrescenţă naturală a muntelui. Chiar pe malul Rinului, flecăreau fete care spălau rufe bătându-le la soare.

Ţărmul m-a îmbiat şi am coborât. Ştiam că ruina din Velmich are

una din cele mai rele faime şi este una din cele mai puţin vizitate de pe Rin. Pentru călători ea este greu accesibilă şi, se zice, chiar periculoasă. Pentru ţărani, este lăcaş de fantome şi de poveşti înspăimântătoare, plină de flăcărui vii, ascunse ziua în subteranele inaccesibile şi care nu se văd decât noaptea în înaltul turnului mare şi rotund. Acest turn mare nu este el însuşi altceva decât prelungirea, afară din pământ, a unui puţ imens, astăzi înfundat, care străbătea odinioară întregul munte şi cobora mai jos de nivelul Rinului. În puţ, un senior de la Velmich, un Falkenstein, nume fatal în legende, care a trăit în secolul al XIV-lea, punea să se arunce, fără spovedanie, pe oricine îi venea în cale dintre trecători sau dintre vasali. Şi astăzi toate aceste suflete chinuite locuiesc în castel. Pe atunci, în clopotniţa de la Velmich era un clopot de argint dăruit şi sfinţit de Winfried, episcop de Maienţa în anul 740, vremuri de neuitat în care Constantin al VI-lea era împărat al Romei la Constantinopol, regele păgân Massilius poseda patru regate în Spania iar în Franţa domnea regele Clotar, excomunicat mai târziu, cu întreită excomunicare, de către sfântul Zacharia, cel de-al nouăzeci şi patrulea papă. Clopotul nu bătea decât pentru rugăciunile de patruzeci de ore şi când un senior de Velmich era grav bolnav sau în primejdie de moarte. Or, Falkenstein, care nu credea în Dumnezeu şi poate nici în diavol, şi care avea nevoie de bani, a râvnit la acest clopot. A pus deci să fie smuls din clopotniţă şi să fie adus în donjonul lui. Stareţul de la Velmich îngrijorat, s-a dus la senior, cu patrafirul şi etola, precedat de doi copii din cor care purtau crucea, şi a cerut clopotul înapoi. Falkenstein se porni pe râs şi-i strigă: *Îţi vrei clopotul? Ei bine, o să-l ai şi n-ai să-l mai pierzi niciodată*. Şi zicând aşa, ordonă aruncarea preotului în puţul turnului cu clopotul de argint legat la gât. Apoi, din porunca burgravului puţul a fost umplut cu bolovani, peste preot şi clopot, până la o adâncime de şaizeci de coţi. La câteva zile după aceea, Falkenstein a căzut deodată bolnav. Şi atunci, după căderea nopţii, astrologul şi doctorul care-l vegheau au auzit cu groază clopotul de argint dând glas de moarte, din adâncul pământului. A doua zi Falkenstein a murit. De atunci, în fiecare an, în noaptea de 18 ianuarie, sărbătoarea amvonului sfântului Petru şi data morţii seniorului, se aude desluşit clopotul de argint cum bate în munte. Iată una din poveşti. Adaugă la asta că muntele învecinat, care închide pe partea cealaltă torentul Velmich, este în întregime mormântul unui uriaş de altădată; închipuirea oamenilor, care a văzut, pe bună dreptate, în vulcani marile fierării ale naturii, a pus ciclopi pretutindeni unde munţii scot fum, toate Etnele având astfel Polifemul lor.

M-am pornit deci să urc spre ruine întru amintirea lui Falkenstein şi cea a uriaşului. Trebuie să-ţi spun că mai înainte îi pusesem pe copiii din sat să-mi arate care este cea mai bună cărare, serviciu pentru care i-am lăsat să ia de la mine din pungă tot ce au vrut; căci monezile de aramă şi cele de argint ale acestor popoare îndepărtate, taleri, groşi, pfenigi, sunt lucrurile cele mai fantastice şi mai de neînţeles din lume, şi, cât mă priveşte, nu pricep nimic din aceste monezi barbare impuse de boruşi în ţara ubienilor.

Într-adevăr poteca e grea, însă nu primejdioasă, poate cel mult pentru cei care suferă de ameţeli, sau poate, după ploi mari, când pământul şi stânca sunt alunecoase. De altfel, această ruină blestemată şi temută are avantajul, faţă de alte ruine de pe Rin, că nu este exploatată. Nicio persoană săritoare nu te urmăreşte în urcuş, niciun prezentator de fantome nu-ţi cere bacşiş, nicio uşă cu zăvor şi cu lacăt nu-ţi taie drumul la jumătatea urcuşului. Te caţeri, te sui pe vechea scară de bazalt a burgravilor, care mai apare încă pe alocuri; te agăţi de mărăciniş şi de tufele de iarbă; nimeni nu te stânjeneşte. Cam după vreo douăzeci de minute eram în vârful muntelui, în pragul ruinii. Acolo m-am întors spre vale şi m-am oprit niţel înainte să intru. În spatele meu, de sub o uşiţă, devenită o crevasă fără formă, urca o scară abruptă devenită o rampă cu iarbă. În faţa mea se desfăşura un imens peisaj aproape geometric, fără să fie totuşi rece, de fâşii concentrice; la picioarele mele, satul adunat în jurul clopotniţei; în jurul satului, o cotitură a Rinului; în jurul Rinului, un semicerc întunecat de munţi, încununaţi în depărtare ici-colo de donjoane şi de castele vechi; de jur-împrejur şi deasupra munţilor, rotunjimea cerului albastru.

După ce mi-am tras sufletul, am intrat pe uşiţă şi am început să urc fâşia îngustă de iarbă. În acea clipă fortăreaţa aceasta spartă, mi s-a înfăţişat atât de descompusă, de formidabilă şi de sălbatică, încât îţi mărturisesc că n-aş fi fost câtuşi de puţin surprins să văd ieşind de sub perdelele de iederă un chip supranatural cu flori ciudate în poală, Gela de exemplu, logodnica lui Barbarossa, sau Hildegarda, soţia lui Carol cel Mare, acea blândă împărătească care cunoştea puterile oculte ale celor simpli şi ale mineralelor şi care mergea să strângă ierburi prin munţi. M-am uitat o clipă la peretele de la miazănoapte cu o dorinţă nelămurită de a vedea ivindu-se deodată dintre pietre nişte spiriduşi *care totdeauna sunt la miazănoapte*, cum zicea piticul lui Cunon de Sayn, sau cele trei băbuţe care cântă sinistrul cântec din legende:

Fir cu fir, vrăjite, rar,
trei urzici eu am cules

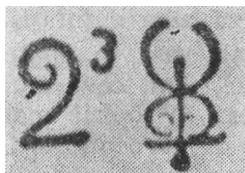
pe-un mormânt de urieş,
soră bună, ia-le-n dar.

A trebuit să mă resemnez să nu văd nimic şi să nu aud nimic altceva decât şuieratul ironic al unei mierle de stâncă, cocoţată nu ştiu pe unde.

Şi acum, prietene, dacă vrei să ai o idee completă despre interiorul acestei ruine faimoase şi necunoscute, n-am de făcut altceva mai bun decât să transcriu notele pe care le-am luat la fiece pas. E un talmeş-balmeş, însă amănunţit şi luat pe viu, prin urmare, autentic.

„Mă aflu în ruine. Turnul rotund, deşi ros la vârf, are încă o înălţime prodigioasă. La două treimi din înălţimea lui, crăpături verticale rămase de la un pod mobil a cărui poartă este zidită. Din toate părţile, ziduri mari cu ferestre strâmbe mai delimitează sălile fără uşi şi tavane. Etaje fără scări, scări fără camere. Sol inegal, vălurit, făcut din bolţi prăbuşite, acoperit de iarbă. Harababură şi învălmăşeală. Am admirat adesea modul în care singurătatea, cu gelozie de proprietar avar, păzeşte, închide şi apără ceea ce i-a încredinţat omul odinioară. Ea aşază şi înalţă cu grijă în prag mărăcinişul cel mai sălbatic, plantele cele mai răutăcioase şi mai bine înarmate ca ilicele, urzica, ciulinii, păducelul, arbuştii spinoşi, adică mai multe unghii şi gheare decât într-o menajerie de tigri. Prin aceste tufişuri nărăvaşe şi arţăgoase, mărăcinele, şarpele vegetaţiei, se întinde, se furişează şi vine să te muşte de picioare. Dar, cum natura nu-şi uită niciodată podoaba, dezordinea vegetală este încântătoare. Este un fel de buchet mare şi sălbatic în care abundă plante de toate formele şi de toate felurile, unele cu flori, altele cu fructe, iar altele cu bogatul lor frunziş autumnal: nalbe, volburi, clopoţei, anason, bibernil alb, genţiane galbene, fragi, cimbru, porumbar vânăt, măceşul cu fructele lui stacojii, vrejuri lungi încărcate de boabe de culoarea sângelui. Un soc. Doi salcâmi frumoşi. Ungher neaşteptat în care un ţăran voltairian, profitând de superstiţiile altora, cultivă pentru el un mic strat de sfeclă, cât să faci o bucată de zahăr. La stânga mea, turnul, fără poartă, fără ferestre, fără intrare vizibilă. La dreapta mea, o subterană cu tavanul prăbuşit, transformată într-un aven. Foşnet superb al vântului; printre crăpăturile imensei ruine, minunatul cer albastru. Am să mă urc pe scara de iarbă până într-un fel de sală înaltă. Am ajuns. Nimic altceva decât două vederi magnifice asupra Rinului, dealurilor şi satelor. Mă aplec peste despărţitura în fundul căreia este subterana-aven. Deasupra capului meu, două resturi de căminuri din granit albastru, secolul al XV-lea. Urme de funingine şi de fum în vatră. Picturi şterse pe

la ferestre. Sus de tot, un turnuleţ frumos fără acoperiş, fără scară, plin de plante înflorite care se apleacă să se uite la mine. Aud râsetele fetelor care spală rufe în Rin. Cobor într-o sală joasă. Nimic. Urme de săpături în pardoseala de piatră. Vreo comoară îngropată de pitici pe care o vor fi căutat ţăranii. Altă sală joasă. Scobitură pătrată în mijloc care dă într-un cavou. Două nume pe zid: Phoedovius, Kutorga. Îl scriu şi pe al meu alături cu o bucăţică ascuţită de bazalt. Alt cavou. Nimic. De aici văd din nou avenul. Este inaccesibil. O rază de soare pătrunde până la el. Subterana se află la baza marelui donjon pătrat care ocupa unghiul opus turnului rotund. Trebuie să fi fost închisoarea burgului. Despărţitură mare ce dă spre Rin. Trei căminuri, dintre care unul cu coloane mici, atârnă smulse la diverse înălţimi. Trei etaje dărâmate sub picioarele mele. În fund, două arcade boltite. La una, crăci moarte; la cealaltă, două frumoase ramuri de iederă care se leagănă cu graţie. Mă duc la ele. Bolţi construite chiar pe bazaltul muntelui, care apare la suprafaţă. Urme de fum. Într-o altă mare despărţitură, în care am intrat mai întâi, şi care trebuie că a fost curtea, lângă turnul rotund, pe perete, tencuială albă de ghips cu un rest de pictură şi două cifre scrise cu roşu: 23 – 18 (sic)

Fac ocolul castelului pe dinafară, prin şanţ. Urcuş destul de anevoios. Iarba alunecă. Trebuie să te târăşti din mărăciniş în mărăciniş pe deasupra unei râpe destul de adânci. Baza turnului mare, tot fără intrare, tot fără urmă de poartă zidită. Urme de picturi pe metereze. Vântul îmi întoarce foile din carnet şi mă stânjeneşte la scris. Am să mă întorc în ruine. Am ajuns. Scriu şezând pe o consolă mică de muşchi catifelat verde pe care mi-o oferă vechiul zid.

Am uitat să-ţi spun că această uriaşă ruină se cheamă *Şoarecele* (Die Maus). Iată de ce.

În secolul al XII-lea nu era aici decât un mic burg, veşnic pândit şi foarte adesea atacat de locuitorii unei mari cetăţi aşezate la o jumătate de leghe mai departe, căreia i se spunea *Pisica* (Die Katze), prescurtarea numelui seniorului, Katzenellenbogen. Kuno de Falkenstein, căruia îi revenise ca moştenire prăpăditul burg de la Velmich, a dispus ca acesta

să fie ras de pe faţa pământului şi a construit în acelaşi loc o cetate mult mai mare decât cea învecinată, făcând cunoscut că *de acum înainte Şoarecele va mânca Pisica*.

Şi a avut dreptate. Într-adevăr, *Die Maus*, deşi decăzută astăzi, mai este încă, cu şoldurile ei de lavă bazaltică, o cumătră sinistră şi de temut, ieşită odinioară înarmată şi însufleţită din însăşi măruntaiele acestui vulcan stins, care o poartă, se pare, cu orgoliu. Nu cred să se fi gândit vreodată cineva să-şi râdă de muntele ce a zămislit un astfel de şoarece.

Am rămas în ruina părăsită până la apusul soarelui, care este şi ora nălucilor şi fantomelor. Mi se părea, prietene, că eram iar un şcolar voios; rătăceam şi mă căţăram peste tot, mutam din loc vechile pietre, mâncam mure sălbatice, încercam să zgândăr pe locuitorii supranaturali, să-i fac să iasă din umbră; şi cum stâlceam iarba deasă mergând la întâmplare, simţeam nelămurit urcând până la mine mirosul înţepător al plantelor de ruine pe care le iubesc atât încă din copilărie.

La urma urmelor, este firesc ca, prin faima lui proastă, de puţ plin de suflete şi de schelete, turnul acesta de nepătruns, fără uşi, fără ferestre, să aibă o înfăţişare lugubră şi ciudată.

Între timp soarele coborâse în spatele munţilor, şi aveam şi eu să fac la fel ca el, când ceva ciudat s-a mişcat deodată lângă mine. M-am aplecat. O şopârlă mare de o formă extraordinară, lungă de aproape zece centimetri, cu pântecele mare, cu coada scurtă, cu capul plat şi triunghiular ca o viperă, neagră ca cerneala şi cu două dungi de un galben auriu pe spinare mergând de la cap la coadă, îşi punea cele patru lăbuţe negre cu coate ascuţite pe ierburile ude şi se târa încetişor spre crăpătura de la picioarele vechiului zid. Era locuitorul tainic şi singuratic al acestei ruine, animalul-duh, în acelaşi timp real şi fabulos – o salamandră – care întorcându-se în gaura ei, se uita la mine cu o privire plină de blândeţe.

Scrisoarea a XVI-a

PE CÂMP

Saint-Goar, august

Nu puteam să mă smulg de lângă această ruină. De mai multe ori am început să cobor şi am urcat iar înapoi.

Natura, ca o mamă zâmbitoare, se învoieşte la toate visurile şi la toate capriciile noastre. Cum tocmai mă hotărâsem să plec de la Şoarece, mi-a venit o idee şi mărturisesc că am dus-o la îndeplinire. Mi-am lipit urechea de partea de jos a turnului celui mare, ca să pot spune conştiincios, faţă de mine însumi, că, dacă nu am intrat în turn, cel puţin l-am ascultat. Speram un zgomot oarecare, fără să-mi fac însă iluzii în privinţa clopotului lui Winfried, că ar consimţi să se trezească pentru mine. Şi în clipa aceea, minune! am auzit, da, am auzit cu propriile mele urechi, un foşnet nelămurit metalic, sunetul slab şi de-abia simţit al unui clopot, care urca până la mine prin amurg şi care părea, într-adevăr că iese din turn. Mărturisesc că la auzul acestui zgomot atât de straniu mi-au venit brusc în amintire versurile lui Hamlet către Horaţiu, ca şi cum ar fi fost scrise cu litere luminoase[241]; am crezut chiar o clipă că-mi luminau mintea. Am revenit însă repede în lumea reală. Era vecernia, din vreun sat pe care mi-o aducea vântul. Nu-i nimic. Nu depinde decât de mine să cred şi să zic că am auzit răsunând şi vibrând în munţi misteriosul clopot de argint de la Velmich.

Cum ieşeam din şanţul de la miazănoapte, care a devenit o râpă plină de spini, mi-a ieşit brusc în faţă muntele învecinat, mormântul uriaşului. Din locul în care mă aflam, stânca schiţează la baza muntelui, foarte aproape de Rin, profilul colosal al unui cap răsturnat pe spate, cu gura căscată. S-ar zice că uriaşul care, după spusele legendei, zace acolo pe pântece, înăbuşit sub povara muntelui, a reuşit să ridice niţel înfricoşătoarea masă şi să scoată capul dintre stânci, tocmai când vreun Apollo sau vreun sfânt Mihai, punând piciorul pe munte, a zdrobit monstrul ce şi-a dat duhul în această poziţie, dând un ţipăt puternic. Strigătul s-a pierdut în întunecimea a patruzeci de secole, dar gura a rămas deschisă.

De altfel trebuie să mărturisesc că nici uriaşul, nici clopotul de argint, nici stafia lui Falkenstein, nu împiedică viile şi aracii să urce din terasă în terasă până foarte aproape de Şoarece… Cu atât mai rău pentru nălucile care locuiesc în ţinuturile cu podgorii! Li se face vin la uşă şi vrejurile viţei se agaţă voioase de vizuinile lor. Doar dacă dealul

de la Velmich nu este cumva cultivat chiar de duhuri, şi dacă nu trebuie să li se aplice fantasticilor podgoreni fraza pe care am citit-o ieri într-un vechi ghid nemţesc pentru malurile Rinului: „În spatele muntelui Johannisberg se află satul cu acelaşi nume *cu aproape şapte sute de suflete care fac un vin foarte bun*".

De altfel, trecătorul, chiar cel mai însetat trebuie să se ferească să atingă strugurii, vrăjiţi sau nu de la Velmich. Aici suntem în ducatul domnului de Nassau şi legile din Nassau sunt cumplite în ce priveşte delictele câmpeneşti. Astfel, orice delincvent prins este obligat să achite o amendă egală cu suma pagubelor provocate de delictele anterioare, comise de vinovaţii care au scăpat. De curând un turist englez a cules de pe câmp şi a mâncat o prună pe care a plătit-o cu cincizeci de florini.

Voiam să mă duc să caut un adăpost la Saint-Goar, aflat pe malul stâng, la o jumătate de leghe mai sus de Velmich. Un om din sat m-a trecut Rinul şi m-a lăsat politicos la regele Prusiei, căruia malul stâng îi aparţine. Când ne-am despărţit luntraşul cumsecade, a încercat, într-o limbă amestecată, jumătate nemţeşte, jumătate galică, să-mi dea indicaţii asupra drumului, indicaţii pe care fără îndoială că le-am înţeles prost, căci în loc să mă ţin de calea ce mergea pe lângă fluviu, am luat-o peste munte, creând că scurtez, şi m-am cam rătăcit.

Totuşi, cum traversam, călcând în picioare paiele proaspăt cosite, nişte câmpii înalte, roşcate, în care se vântura vântul de seară, deodată a apărut la stânga mea o râpă. Am intrat în ea şi după câteva clipe de coborâre foarte ţeapănă, de-a lungul unei poteci ce părea pe alocuri o scară făcută din lespezi late de ardezie, am dat iar de Rin.

M-am aşezat jos; eram obosit.

Ziua nu se stinsese cu totul. Era beznă în râpa în care mă aflam, ca şi în văile de pe malul stâng pitite sub mari coloane de abanos; însă o lucire trandafirie de nespus, reflex al amurgului purpuriu, plutea pe munţii de pe cealaltă parte a Rinului şi pe siluetele nelămurite ale ruinelor ce se iveau din toate părţile. Sub ochii mei, într-o prăpastie, Rinul, al cărui murmur ajungea până la mine, se pierdea într-un val mare de negură albicioasă din care ieşea chiar la picioarele mele fleşa înaltă a unei clopotniţe gotice. Fără îndoială că acolo era un oraş, ascuns de pânza de negură. Vedeam la dreapta, la câţiva stânjeni sub mine, planşeul, acoperit de iarbă, al unui mare turn cenuşiu dărâmat, care se mai ţinea încă mândru pe coasta muntelui, fără creneluri, fără balcoane, fără scări. Pe acest planşeu, într-o bucată de zid rămasă în picioare, era o poartă larg deschisă, căci nu mai avea canaturi sub care nimeni nu mai putea să pună piciorul. Auzeam deasupra capului meu

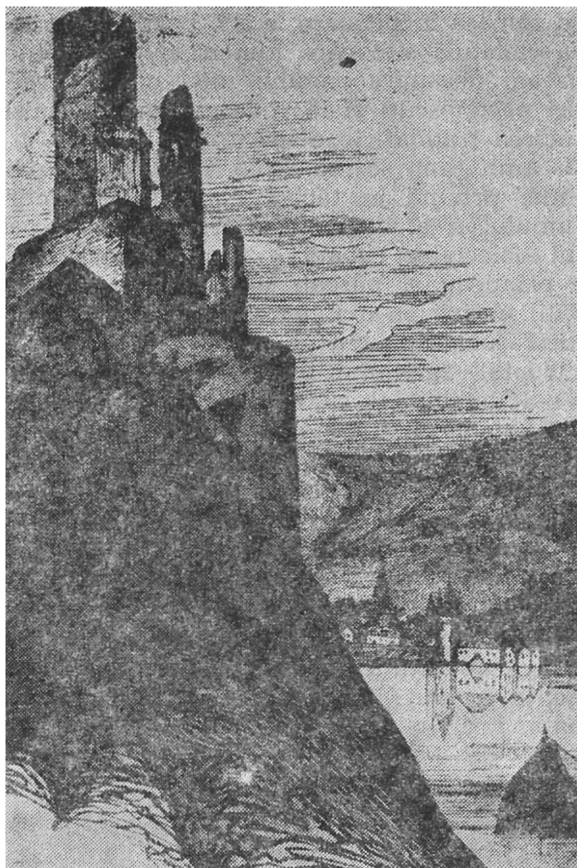
cum mergeau şi vorbeau trecători necunoscuţi şi le vedeam umbrele mişcându-se în întuneric. Lucirea trandafirie dispăruse.

Am rămas mult timp şezând acolo, pe o piatră, odihnindu-mă şi gândindu-mă, privind în tăcere cum trece sumbrul ceas în care vălul fumului şi al negurilor şterge încetişor peisajul şi în care conturul obiectelor capătă o formă fantastică şi lugubră. Câteva stele prindeau şi păreau să ţintuiască la zenit linţoliul negru al nopţii, întins pe o jumătate de cer, şi albul linţoliu al amurgului, desfăşurat sinistru pe cealaltă.

Treptat, treptat, zgomotul paşilor şi al vocilor a încetat în râpă, vântul s-a domolit şi cu el s-a stins şi dulcele foşnet al ierbii care stă la sfat cu trecătorul obosit şi îi ţine de urât. Niciun zgomot nu venea din oraşul nevăzut, chiar Rinul se părea că aţipise; un nor galben şi livid cuprinsese imensul spaţiu de la apus la răsărit; stelele se acoperiseră una câte una şi nu mai aveam deasupra capului decât un cer de plumb, în care plutea, vizibil pentru poet, marele liliac care poartă scris pe pântecele lui deschis: *melancholia*.

Deodată a bătut briza, a sfâşiat negura, biserica s-a desprins din umbră, un grup întunecat de case, presărat cu mii de geamuri aprinse, a apărut în fundul hăului prin borta care se făcuse în ceaţă. Era Saint-Goar.

Scrisoarea a XVII-a

SAINT-GOAR

Saint-Goar, august

Poţi să petreci la Saint-Goar o săptămână cu mare folos. Trebuie să ai grijă să-ţi alegi ferestre care dau pe Rin în foarte confortabilul *Gasthaus zur Lilie* (Hanul „La Crinul"). Aici eşti între Şoarece şi Pisică. La stânga ai Şoarecele, pe jumătate voalat în fundul zării; la dreapta şi în faţă, Pisica, donjon robust, încins cu turnuleţe, care, în înaltul dealului, ocupă vârful unui triunghi a cărui bază o formează pe Rin pitorescul sat Saint-Goarshausen, unghiurile fiind marcate de cele două turnuri vechi ale lui, unul pătrat, celălalt rotund. Cele două castele vrăjmaşe se pândesc şi par să-şi arunce priviri fulgerătoare de-a curmezişul

peisajului; căci atunci când un donjon cade în ruină, fereastra lui mai priveşte încă, însă cu privirea hidoasă a unui ochi scos.

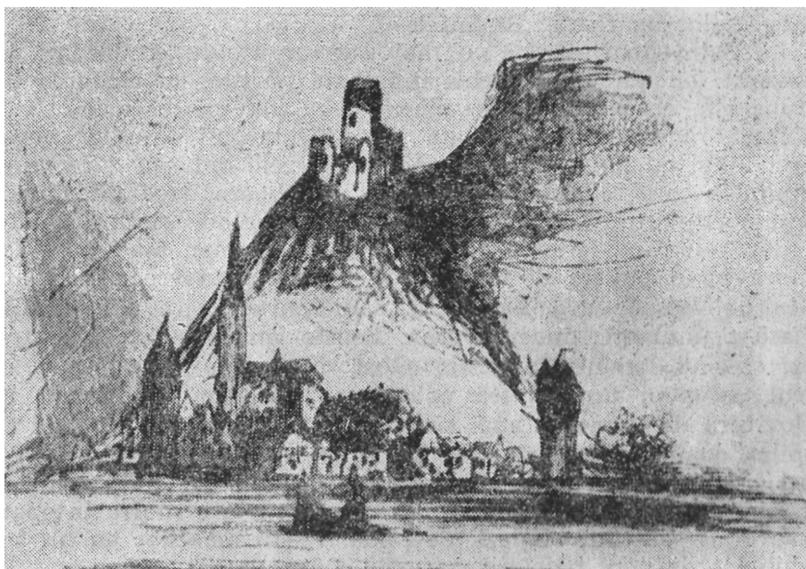
În faţă, pe malul drept, parcă gata să-i despartă pe cei doi duşmani, veghează spectrul colosal al castelului-palat al landgravilor de Hessa, Rheinfelsul.

La Saint-Goar, Rinul nu mai este un fluviu ci un lac, un adevărat lac din Jura, închis din toate părţile, cu căldarea lui întunecată, cu sclipirile lui adânci şi cu vuietul lui uriaş.

Dacă rămâi acasă, ai toată ziua spectacolul Rinului, plute, bărci lungi cu pânze, bărcuţe-săgeată şi cele opt sau zece vase omnibuze care se duc şi vin, urcă şi coboară, trec tot timpul cu clipocitul unui dulău care înoată, fumegânde şi împodobite, în depărtare, pe ţărmul din faţă, sub nişte nuci mari care fac umbră pe o pajişte de iarbă, vezi făcând manevre pe soldaţii domnului de Nassau, cu haine verzi şi pantaloni albi şi auzi toba gălăgioasă a unui mic duce suveran. Foarte aproape, sub fereastră, vezi trecând femeile din Saint-Goar cu boneta lor albastră ca cerul, asemeni unei mitre episcopale, oarecum modificată de o lovitură de pumn şi auzi râzând şi pălăvrăgind o grămadă de copilaşi veniţi să se joace cu Rinul. De ce nu? Cei de la Tréport şi din Etretat se joacă şi ei cu oceanul. În fond, copiii de pe Rin sunt încântători. Niciunul din ei nu are mutra înţepată şi severă a puştilor englezi, de pildă. Puştii nemţilor au un aer indulgent de popi bătrâni.

Dacă ieşi din casă, poţi să treci Rinul pentru şase gologani, preţul unui omnibuz parizian, şi să urci la Pisică. În acest conac al baronilor de Katzenellembogen s-a petrecut, în anul 1471, lugubra aventură a capelanului Jean de Barnich. Astăzi, *die Katze* este o ruină frumoasă, al cărei uzufruct ducele de Nassau l-a cedat unui plutonier major prusac pentru cinci florini pe an. Cu trei sau patru vizitatori renta este plătită. Am răsfoit registrul în care se înscriu străinii şi pe treizeci de pagini – cam un an – n-am găsit nici măcar un nume francez. Multe nume germane, câteva nume englezeşti, două-trei nume italieneşti, acesta-i tot registrul. De altfel, interiorul Pisicii este complet dărâmat. Sala de jos a turnului, unde a pregătit capelanul otrava pentru contesă, serveşte acum de pivniţă pentru vinuri. Câteva fire de viţă de vie prăpădite se răsucesc în jurul aracilor, chiar pe locul unde era sala portretelor. Într-un cabinet micuţ, singurul cu uşă şi cu fereastră, a fost ţintuită în perete o gravură care-l înfăţişează pe Bogdan Emielniţki şi sub care se poate citi: *Belli servilis autor* (sic) *rebeliumque Cosaccorum*

et plebis Ukrayne[I]. Cumplitul şef zaporojan, împopoţonat cu un costum pe jumătate moscovit şi pe jumătate turcesc, pare să se uite chiorâş, poate din cauza gravorului, la cele două-trei portrete de principi domnitori contemporani aranjaţi în jurul lui.

Din înaltul Pisicii, privirea se cufundă în faimoasa vâltoare a Rinului, ce se cheamă *Bank*. Între Bank şi turnul pătrat de la Goarshausen nu e decât o trecere îngustă. Pe o parte vâltoarea, pe cealaltă un colţ de stâncă ieşind din apă. Găseşti de toate pe Rin, chiar şi o Scylla şi Charybda[242]. Pentru a trece această strâmtoare foarte temută, plutele îşi leagă la partea stângă, cu o frânghie destul de lungă, un trunchi de copac căruia îi spun *câinile (Hund)* şi în momentul în care trec între Bank şi Turn, aruncă trunchiul de copac în Bank. Bankul apucă trunchiul de copac cu furie şi îl atrage în el. În felul acesta ţine pluta la distanţă de Turn. După ce primejdia a trecut, se taie frânghia şi vâltoarea înghite câinele. Este o prăjitură pentru acest Cerber.

Dacă te afli pe platforma Pisicii şi îl întrebi pe ceronele tău: *Unde e Bankul?* el îţi arată la picioare un cot mic pe Rin. Acest cot este vâltoarea. Vâltoarea nu trebuie judecată după aparenţe.

Ceva mai departe de Bank, la o cotitură din cele mai sălbatice, se înfige şi se aruncă vertical în Rin, cu miile ei de trepte de granit care îi

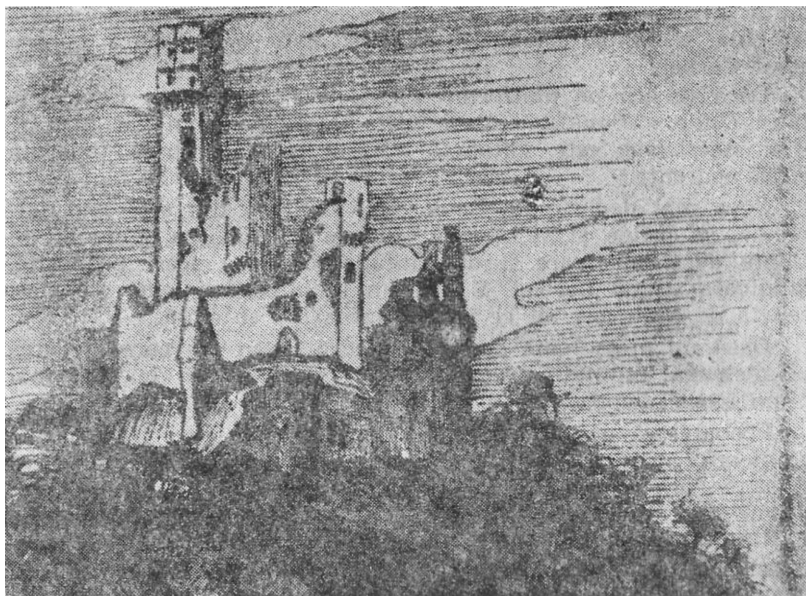
[I] Autorul războiului robilor al rebelilor cazaci şi al plebei ucrainene.

dau înfăţişarea unei scări prăbuşite, fabuloasa stâncă Lorelei. E aici un ecou celebru care, se zice, repetă de şapte ori tot ce i se spune sau i se cântă.

Dacă nu m-aş teme de a avea aerul unui om care încearcă să distrugă reputaţia ecourilor, aş mărturisi că eu personal n-am auzit niciodată ecoul mai mult de cinci ori.

Probabil că oreada de la Lorelei[243], căreia i-au făcut curte, odinioară, atâţia prinţi şi conţi mitologici, începe să răguşească şi să se plictisească. Biata de ea, nu mai are acum decât un singur adorator, care şi-a săpat în faţa ei, de partea cealaltă a Rinului, două cămăruţe în stâncă şi care îşi petrece ziua întreagă cântând din cornul de vânătoare şi trăgând cu puşca. Omul acesta, care dă de lucru ecoului şi care trăieşte de pe urma lui, este un husar francez, bătrân şi cumsecade.

De fapt, pentru cel ce se plimbă şi care nu se aşteaptă la aşa ceva, efectul ecoului de la Lorelei este extraordinar. O luntre care traversează Rinul în acest loc face cu vâslele un zgomot nemaipomenit. Închizând ochii ai crede că trece o galeră de Malta cu cele cincizeci de rame trase fiecare de patru ocnaşi în lanţuri.

Coborând de la Pisică, înainte de a pleca din Saint-Goarshausen, trebuie să te duci să vezi, pe o stradă veche paralelă cu Rinul, o casă drăguţă de pe vremea renaşterii germane, bineînţeles foarte

dispreţuită de cei ce o locuiesc. Apoi te întorci la dreapta, treci pe o punte un torent şi te cufunzi, în zgomotul morilor de apă, în „Valea Elveţiană”, superbă vale aproape alpină, mărginită de înaltul deal de la Petersberg şi de unul din povârnişurile din spate ale stâncii Lorelei.

Plimbarea prin Valea Elveţiană este o încântare. Te duci, vii, vizitezi satele de sus, te cufunzi în nişte chei înguste, atât de întunecate şi pustii, că am văzut într-una din ele pământul răscolit proaspăt şi iarba întoarsă de râtul unui porc mistreţ. Sau ţii firul văii, printre bolovani ce seamănă cu ziduri ciclopice, pe sub plopi şi pe sub arini. Acolo, singur, cufundat într-o văgăună, înghiţit cu totul de un abis de frunze şi flori, poţi să rătăceşti şi să visezi toată ziua, să asculţi, ca un al treilea prieten îngăduit, cum tăifăsuiesc tainic torentul şi poteca. Apoi, dacă te apropii de drumurile cu făgaşuri, de ferme şi de mori, tot ce întâlneşti pare să fie aranjat şi potrivit dinainte ca să împodobească un colţ dintr-un peisaj de Poussin. Un păstor pe jumătate gol, singur cu turma lui pe un câmp roşiatic suflând melodii ciudate într-un fel de corn antic. Un car tras de boi, aşa cum vedeam în vinietele din ediţia Herhan a lui Virgiliu, pe care le explicam în copilărie; între jug şi fruntea boilor este pusă o perniţă de piele brodată cu flori roşii şi arabescuri sclipitoare. Fete tinere trec cu picioarele goale, pieptănate ca statuile de pe vremea imperiului roman târziu. Am văzut una încântătoare. Stătea lângă un cuptor de uscat fructe din care ieşea un fum uşor; ridica la cer ochii mari albaştri şi trişti, tăiaţi ca nişte migdale, pe chipul ei ars de soare; avea la gât o mulţime de coliere de sticlă, artistic aşezate ca să-i ascundă o guşă ce începuse să se umfle. Cu această diformitate împletită cu atâta frumuseţe, ai fi zis că este un idol din India şezând cu picioarele încrucişate lângă un altar.

Traversând o pajişte, deodată se deschid buzele unei prăpăstii şi vezi apărând brusc în vârful unui deal împădurit o splendidă ruină. Acest *Schloss*[I] este Reichemberg. Aici a trăit pe vremea războaielor breslelor din evul mediu, unul dintre cei mai de temut dintre acei cavaleri-tâlhari, care îşi spuneau ei înşişi *biciul ţinutului (Landsschaden)*. Degeaba se plângea oraşul învecinat, degeaba împăratul îl pomenea în dieta imperiului pe tâlharul cu blazon, omul de fier se închidea în casa lui de granit şi îşi continua îndrăzneţ orgia lui de atotputernicie şi jaf, şi a trăit, excomunicat de biserică, condamnat de dietă, hărţuit de împărat, până ce barba albă i-a ajuns până la genunchi. Am intrat în Reichemberg. Nu mai există nimic în această peşteră homerică de hoţi,

[I] Castel.

decât muşcate sălbatice, umbra sfâşiată a ferestrelor hoinărind pe dărâmături, două-trei vaci care pasc iarba ruinelor, o rămăşiţă de stemă mutilată cu ciocanul deasupra porţii principale şi, ici-colo, sub picioarele călătorului, pietre sfărâmate de trecerea reptilelor.

În spatele dealului Reichemberg, am mai vizitat şi câteva dărâmături, ce de-abia se mai pot vedea, rămase de la un sat dispărut, ce se chema *Satul Bărbierilor*.

Iată ce era Satul Bărbierilor.

Diavolul, care avea ciudă pe Frederic Barbarossa din cauza numeroaselor sale cruciade, avu într-o bună zi ideea să-i taie barba. Era o şotie cu adevărat magistrală, foarte potrivită de la drac la împărat. S-a înţeles deci cu o Dalilă[244] locală să născocească o trădare nemaipomenită cu ajutorul căreia împăratul Barbarossa, în trecere prin Bacharach, trebuia să fie adormit, apoi ras de unul dintre numeroşii bărbieri ai oraşului. Or, Barbarossa care nu era pe atunci decât duce de Suabia, îndatorase cândva, pe vremea dragostei dintre el şi frumoasa Gela, pe o zână bătrână de la Wisper care hotărî să-i joace un renghi diavolului. Micuţa zână, mare cât o lăcustă, se duse în căutarea unui uriaş tare prost care-i era prieten, şi-l rugă să-i împrumute un sac. Uriaşul o servi şi se oferi chiar s-o însoţească pe zână cu drag, ceea ce ea primi. Micuţa zână se făcu probabil ceva mai mare, apoi se duse la Bacharach chiar în noaptea dinaintea trecerii lui Barbarossa, îi luă unul câte unul pe toţi bărbierii oraşului pe când dormeau adânc şi-i băgă în sacul uriaşului. După care, îi spuse uriaşului să încarce sacul pe umeri şi să-l ducă departe, oriunde. Uriaşul, care fie din pricina nopţii, fie din pricina prostiei, nu văzuse nimic din ceea ce făcuse bătrânica, o ascultă şi porni cu paşi mari prin ţinutul adormit, cu sacul în spinare. În timpul acesta, bărbierii din Bacharach, lovindu-se de-a valma unii de alţii, începură a se trezi şi a se foi în sac. Uriaşul se înfricoşă şi îndoi pasul. Cum trecea pe deasupra Reichembergului şi cum ridica sus piciorul din cauza turnului mare, unul dintre bărbieri care îşi avea briciul în buzunar, îl scoase şi făcu o gaură mare în sac, gaură prin care toţi bărbierii, cam şifonaţi şi loviţi, căzură în mărăciniş ţipând înfiorător. Uriaşul crezu că are în spinare un cuib de diavoli, şi fugi cât îl ţinură picioarele. A doua zi, când împăratul trecu prin Bacharach, nu mai era în ţinut niciun bărbier; şi cum Belzebut tocmai venea, un corb cocoţat pe poarta oraşului îi spuse acestuia în zeflemea: — Prietene, ai în mijlocul feţei ceva foarte mare ce n-ai putea să vezi nici în cea mai bună oglindă, o tiflă. — De atunci nu mai există bărbieri la Bacharach. Fapt sigur, căci şi astăzi este cu

neputinţă să găseşti aici o atare prăvălie. Cât despre bărbierii luaţi de zână, aceştia îşi construiră un sat ce a fost botezat *Satul Bărbierilor*. Şi aşa împăratul Frederic I, zis Barbarossa, şi-a păstrat şi barba şi porecla.

Pe lângă Şoarece şi Pisică, Lorelei, Valea Elveţiană şi Reichemberg, mai există lângă Saint-Goar şi Rheinfelsul despre care ţi-am vorbit puţin mai sus.

Un întreg munte golit pe dinăuntru, crenelat de ruine în vârf; două-trei etaje de apartamente şi de coridoare subterane ce par a fi fost săpate de cârtiţe uriaşe; dărâmături imense; săli peste măsură de mari ale căror ogive au o deschidere de aproape cincizeci de picioare; şapte temniţe cu celule subterane pline cu apă stătută, care, imobilă şi moartă, plescăie la căderea unei pietre; zgomotul morilor de apă în mica vale din spatele castelului, şi prin crăpăturile faţadei, Rinul cu un vapor care, văzut de la această înălţime, pare un peşte mare verde cu ochi galbeni plutind la suprafaţa apei, dresat să ducă în spinare oameni şi trăsuri; un palat feudal al landgravilor de Hessa devenit o enormă epavă; pervazuri pentru tunuri şi catapulte în care creşte iarbă şi care seamănă cu lojile fiarelor sălbatice din vechile circuri romane; pe alocuri, pe jumătate îngropată, o pompă de apă, ruinată şi înfundată, a cărei elice primitivă are aerul unei scoici antediluviene monstruoase; ardezii şi bazalturi necioplite care dau arhivoltelor profiluri de ferăstraie şi de fălci deschise; butoaie mari pântecoase căzute întregi, sau, mai bine zis, culcate pe o parte ca şi cum ar fi ostenit să mai stea în picioare. Acesta este Rheinfelsul. Îl vezi pentru două parale.

Aici ai impresia că pământul s-ar fi cutremurat sub ruine.

Nu a fost însă un cutremur de pământ, ci Napoleon care a trecut pe aici. În 1807 împăratul a ordonat aruncarea Rheinfelsului în aer.

Ciudat lucru! totul s-a năruit, afară de cei patru pereţi ai capelei. Şi nu străbaţi fără o anumită emoţie melancolică acest loc, singurul care s-a păstrat în mijlocul înfricoşătoarei fortăreţe răvăşite. În găurile ferestrelor se citesc inscripţii grave, câte două la fiecare fereastră: *Sanctus Franciscus de Paula vixit 1500. Sanctus Franciscus vixit 1526.* — *Sanctus Dominicus*… (şters). *Sanctus Albertus vixit 1292.* — *Sanctus Norbertus, 1150. Sanctus Bernardus, 1139.* — *Sanctus Bruno, 1115.* — *Sanctus Benedictus, 1140*. — Şi mai există încă un nume şters; apoi, după ce ai urcat veacurile creştinătăţii din aureolă în aureolă, ajungi la aceste trei rânduri maiestuoase: — *Sanctus Basilius magnus, episc. Caesareae Cappadociaie, magister monachorum orientalium vixit anno 372*. — Alături de Basilius magnus, chiar sub uşa capelei, sunt scrise încă două nume: *Sanctus Antonius magnus, Sanctus Paulus eremita*. —

Asta-i tot ce-au respectat minele şi bombele.

Castelul formidabil, care s-a năruit sub Napoleon, tremurase în faţa lui Ludovic al XIV-lea. Vechea *Gazetă a Franţei*[245], care se tipărea în biroul Adresei din mezaninul Luvrului, anunţă la data de 23 ianuarie 1693 că „landgravul de Hessa-Cassel ia în stăpânire oraşul Saint-Goar şi Rheinfelsul, cedate lui de către landgravul Frederic de Hessa, hotărât să meargă să-şi sfârşească zilele la Colonia”. În numărul următor, la data de 5 februarie, se anunţă că „cinci sute de ţărani lucrează împreună cu soldaţii la fortificaţiile de la Rheinfels”. Cincisprezece zile după aceea, proclama: „contele de Thingen a pus să se întindă lanţuri şi să se construiască redute pe Rin”. De ce landgravul o lua la fugă? Ce era cu cei cinci sute de ţărani care lucrau cot la cot cu soldaţii? Dar cu redutele şi cu lanţurile întinse în grabă peste Rin? Pentru că Ludovic cel Mare încruntase din sprâncene. Războiul cu Germania avea să reînceapă.

Astăzi Rheinfelsul, la poarta căruia este încastrată în perete coroana ducală a landgravilor, sculptată în gresie roşie, ţine de o fermă. Vegetează în el câţiva butuci de vie şi pasc două-trei capre. Seara, întreaga ruină, profilându-se pe cer cu ferestrele ei goale, este o masă magnifică.

Urcând pe Rin, la o milă de Saint-Goar (mila prusacă, ca şi legua spaniolă, ca şi ceasul de mers al turcilor, face cât două leghe[246] din Franţa), zăreşti deodată, în despărţitura dintre doi munţi, un frumos oraş feudal împrăştiat de la jumătatea coastei până la malul Rinului, cu străzi vechi cum nu mai vedem la Paris decât în decorurile de la operă, cu paisprezece turnuri crenelate mai mult sau mai puţin învelite în iederă, şi două biserici mari în cel mai pur stil gotic. E Oberwesel, unul dintre oraşele de pe Rin care a purtat cele mai multe războaie. Vechile ziduri din Oberwesel sunt ciuruite de lovituri de tun şi de găuri de gloanţe. Poţi descifra, ca pe un palimpsest[247], marile ghiulele de fier ale episcopilor de Trèves, cele ale lui Ludovic al XIV-lea şi gloanţele revoluţiei noastre. Astăzi Oberwesel nu mai este decât un vechi soldat care s-a făcut podgorean. Vinul său roşu este excelent.

Ca aproape toate oraşele de pe Rin, Oberweselul are pe munte castelul său în ruine. Schönbergul, una dintre cele mai superbe vestigii din câte sunt în Europa. În Schömberg au locuit în secolul al X-lea cele şapte domniţe, vesele şi crude, pe care le poţi vedea şi astăzi, prin crăpăturile castelului lor, schimbate în şapte stânci aflate în mijlocul fluviului.

Excursia de la Saint-Goar la Oberwesel este plină de farmec. Drumul merge de-a lungul Rinului, care aici se îngustează brusc şi este gâtuit

între dealuri înalte. Nicio casă, aproape niciun trecător. Locul este pustiu, tăcut şi sălbatic. Bancuri mari de ardezie pe jumătate roase ies din fluviu şi acoperă ţărmul ca o grămadă de solzi uriaşi. Din când în când se întrevede pe malul Rinului, ascuns pe jumătate ca la pândă, sub spini şi răchită, un fel de păianjen imens alcătuit din două prăjini suple şi îndoite, încrucişate transversal, unite la mijloc şi în punctul lor culminant cu un nod mare legat de o pârghie, cufundându-şi cele patru vârfuri în apă. Cu adevărat un păianjen. Uneori, în această singurătate şi în această tăcere, pârghia misterioasă se pune în mişcare şi vezi insecta hidoasă ridicându-se încetişor, ţinându-şi între labe pânza, în mijlocul căreia sare şi se zvârcoleşte un frumos somon de argint.

Seara, după ce ai gonit cât ai putut şi ţi se deschid şi cele mai tainice cute ale stomacului, te întorci la Saint-Goar şi te trezeşti la capătul unei mese lungi, la care stau din loc în loc fumători tăcuţi, în faţa unei excelente şi cinstite cine nemţeşti la care potârnichile sunt mai mari ca puii. Te refaci de minune, mai ales dacă ştii, precum călătorul Ulysse, să te pleci în faţa obiceiurilor unei naţiuni şi dacă ai suficientă minte să nu te scandalizezi de anumite întâlniri ciudate, care au loc uneori în aceeaşi farfurie, de pildă, raţă friptă cu marmeladă de mere, sau rât de mistreţ cu dulceaţă. Către sfârşitul cinei izbucneşte afară o fanfară amestecată cu împuşcături. Te duci în grabă la fereastră. E husarul franţuz care îşi face de lucru cu ecoul din Saint-Goar.

Ecoul de aici nu e mai puţin minunat decât ecoul de la Lorelei. Este într-adevăr formidabil. Fiecare împuşcătură cu pistolul devine o lovitură de tun în muntele acesta. Fiecare fantezie a fanfarei se repetă cu o precizie prodigioasă în adâncimea întunecată a văilor. Sunt simfonii delicate, alese, voalate, din ce în ce mai slabe, uşor ironice, care par să-şi râdă de tine mângâindu-te. Cum este cu neputinţă să crezi că acest munte mare şi greoi ar putea avea atâta duh, după câteva clipe te laşi pradă iluziei, şi gânditorul cel mai pozitiv este gata să jure că, acolo jos, în umbră, într-un crâng fantastic, vreo fiinţă supranaturală şi singuratică, vreo zână, o Titanie[248], se amuză să parodieze cu deliciu muzica omenească şi să arunce jumătate de munte pe jos de îndată ce răsună o lovitură de puşcă. Este şi înfricoşător şi fermecător. Efectul ar fi şi mai puternic dacă ai putea să uiţi o clipă că eşti la fereastra unui han şi că această senzaţie extraordinară îţi este servită ca un plus la desert. Totul se petrece însă în modul cel mai firesc din lume; după ce reprezentaţia s-a terminat, un slujitor de la han, cu o farfurie de cositor în mână, pe care o întinde pentru chetă, face ocolul hanului în numele husarului, care se ţine la o parte într-un colţ, plin de

demnitate, şi totul s-a terminat. Fiecare se retrage după ce şi-a plătit ecoul.

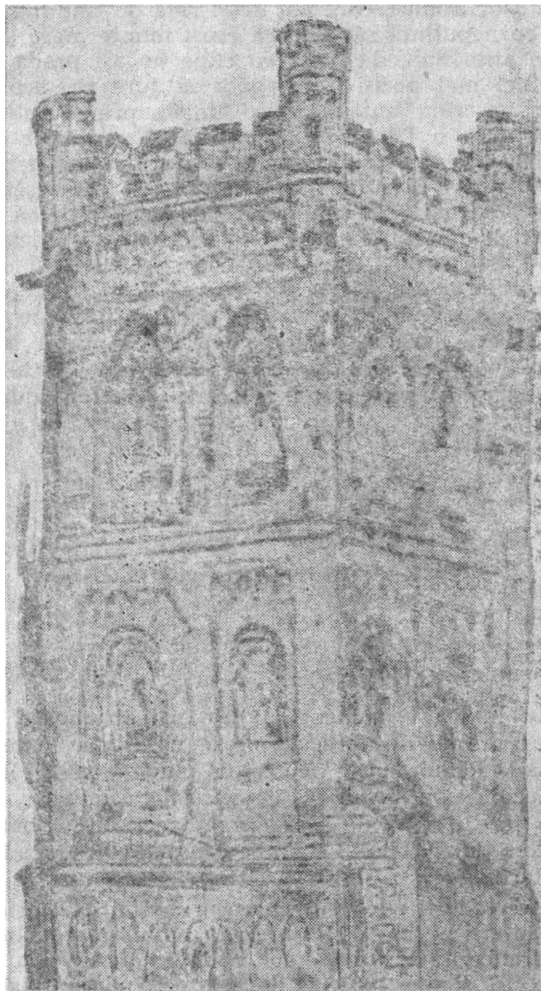
Scrisoarea a XVIII-a

BACHARACH

Lorch, 23 august

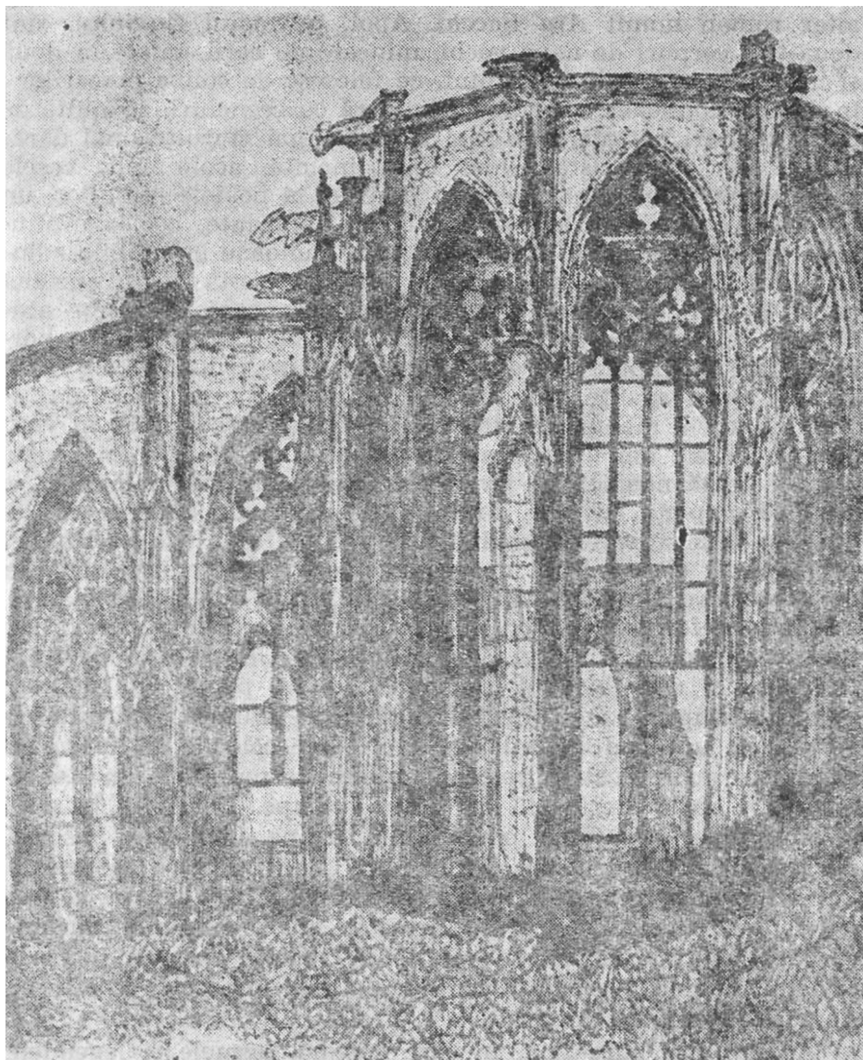
Mă aflu în acest moment în cele mai frumoase, cele mai cinstite şi cele mai necunoscute oraşe vechi din lume. Stau în interioare à la Rembrand[249] cu colivii pline de păsări la ferestre, cu lămpi ciudate în tavan şi, în colţurile camerelor, trepte în spirală pe care o rază de soare urcă încetişor. O bătrână şi o roată de tors cu picioarele strâmbe mormăie în umbră, care de care mai tare.

Am petrecut trei zile la Bacharach, un fel de Curte a Miracolelor[250] uitată pe malul Rinului de bunul plac voltairian, de revoluţia franceză, de luptele lui Ludovic al XIV-lea, de canonadele din ’97 şi din 1805, şi, de arhitecţii eleganţi şi înţelepţi care fac case în formă de scrin şi de birouaşe. Bacharach este chiar cea mai antică îngrămădire de locuinţe omeneşti pe care am văzut-o vreodată în viaţa mea. Pe lângă Bacharach, Oberwesel, Saint-Goar şi Andernach sunt străzi Rivoli şi oraşe Bergère[251]. Bacharach este fostul *Bacchi Ara*. Ai zice că un uriaş, negustor de vechituri, vrând să-şi deschidă o prăvălie pe Rin, a luat un munte drept raft şi a aşezat de sus şi până jos, cu gustul lui de uriaş, o grămadă de curiozităţi imense. Şi a început chiar cu Rinul. Aici, la suprafaţa apei, este o stâncă vulcanică după unii, un menhir[252] celtic după alţii, iar după cei mai recenţi un altar roman numit *Ara Bacchi*. Apoi, pe malul fluviului, sunt două-trei corpuri de nave vechi, mâncate de carii, tăiate în două şi înfipte la verticală în pământ, ce folosesc de colibe pescarilor; în spatele colibelor, o incintă, odinioară cu creneluri, străjuită de patru turnuri pătrate, cele mai crăpate, mai ciuruite, mai dărăpănate din câte există. Chiar lângă incintă, acolo unde casele şi-au scobit ferestre şi galerii, şi dincolo, la poalele munţilor, un talmeş-balmeş de nedescris de clădiri amuzante, cocioabe-bijuterii, turnuleţe stranii, faţade gheboase, pinioane imposibile adâncite în două trepte, împodobite pe fiecare treaptă cu un turnuleţ ca un sparanghel, grinzi greoaie care desenează pe colibe arabescuri delicate, mansarde în volute, balcoane proeminente, hornuri care închipuie tiare şi coroane pline filozofic de fum, giruete extravagante, care nu mai sunt giruete, ci litere majuscule din vechi manuscrise tăiate în tablă şi care scârţâie în vânt.

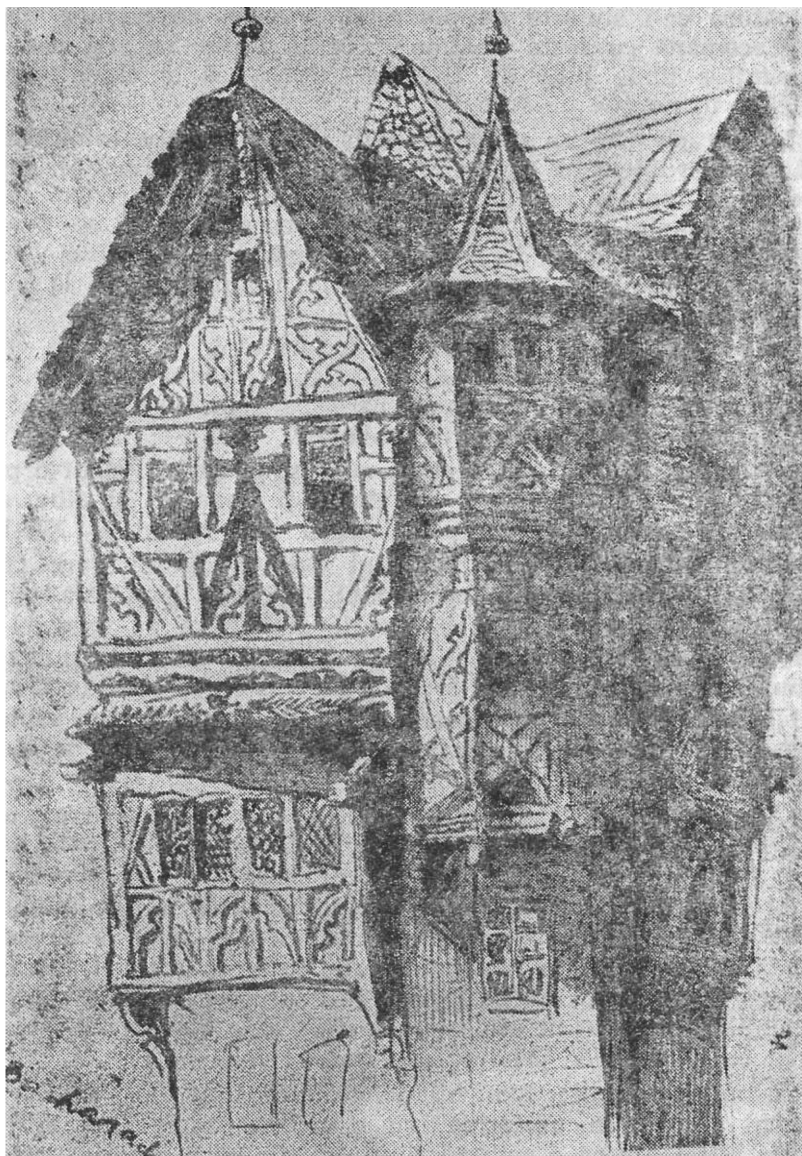

(Printre altele am avut deasupra capului un R care îşi repeta numele toată noaptea – *rrrrr*). În îmbulzeala asta minunată, o piaţă – o piaţă strâmbă, făcută din blocuri de locuinţe căzute din cer la întâmplare, având mai multe golfuri, insule, stânci şi promontorii cât un fiord norvegian. De o parte a acestei pieţe, două poliedre alcătuite din construcţii gotice, înclinate în afară, aplecate, deformate, se ţin cu neruşinare în picioare împotriva tuturor legilor geometriei şi echilibrului. De cealaltă parte, o frumoasă şi rară biserică romanică, cu un portal cu romburi, având deasupra lui o înaltă clopotniţă militară, şnuruită la absida cu un rând de mici arhivolte cu coloane în marmură

neagră ce au încrustate peste tot pietre de mormânt din Renaştere ca o raclă încrustată cu pietre scumpe. Deasupra bisericii bizantine, la jumătatea povârnişului, ruina unei alte biserici, din veacul al XV-lea, din gresie roşie, fără uşi, fără acoperiş şi fără vitralii, măreţ schelet care se profilează mândru pe cer. În sfârşit, pentru încununare, în partea de sus a muntelui, dărâmăturile şi pietrele smulse, acoperite de iederă, dintr-un Schloss, castelul Stahlech, reşedinţa conţilor palatini în secolul al XII-lea. Toate astea fac Bacharachul.

Acest vechi burg-zână, în care mişună basmele şi legendele, este ocupat de o populaţie de locuitori pitoreşti, care toţi, bătrâni şi tineri, plozi şi bunici, guşaţi şi fete frumoase, au în privire, în profil, în ţinută, un aer din secolul al XIII-lea.

Ceea ce nu le împiedică pe frumoase, să fie foarte frumoase; dimpotrivă.

Din înaltul Schlossului ai o vedere imensă şi descoperi prin cotloanele munţilor alte cinci castele în ruină; pe malul stâng Fürstemberg, Sonneck şi Heimburg; de cealaltă parte a fluviului, la apus, se întrevede vastul Gutenfels, plin de amintirea lui Gustav-Adolf; şi spre răsărit, deasupra unei văi care este leagănul de basme Wisperthal, în vârful unui deal, pe o mică ridicătură ce-i slujeşte de piedestal, o cutie de turnuri negre care seamănă cu fosta Bastilie[253] de la Paris, se află conacul neprimitor unde Sibo de Lorch[254] refuza să deschidă poarta piticilor în nopţile de furtună.

Bacharach este un peisaj sălbatic. Nori, aproape întotdeauna agăţaţi de ruinele lui înalte, stânci abrupte, ape sălbatice, învăluie cu demnitate vechiul oraş sever, care a fost roman, care a fost romanic, care a fost gotic, dar care nu vrea să devină modern. Lucru demn de remarcat, cingătoarea de stânci care-l înconjoară împiedică vasele cu aburi să ajungă până la el şi ţine civilizaţia la distanţă.

Nicio notă discordantă, nicio faţadă albă cu obloane verzi nu strică armonia austeră a ansamblului. Totul contribuie la ea, până şi numele Bacharach, care pare un vechi strigăt al bachanalelor[255], potrivit pentru sabat[256].

Totuşi, ca istoric fidel, trebuie să-ţi spun că am văzut o prăvălie de mode instalată, cu panglicile şi bonetele ei albe, sub o înfricoşătoare ogivă complet neagră din veacul al XII-lea.

Rinul mugeşte trufaş în jurul Bacharachului. Pare că-şi iubeşte şi îşi păzeşte orgolios vechiul oraş. Eşti gata să-i strigi: *Mugeşti bine, leule!* La o bătaie de archebuză de oraş, el se prăvale şi se învârte într-o pâlnie de stânci imitând spuma şi bubuitul oceanului. Această trecere anevoioasă se cheamă *Wildes Gefährt*. E mult mai înfricoşătoare şi mult mai puţin primejdioasă decât Bankul de la Saint-Goar. Nu trebuie să te iei după bulboane etc.

Când soarele dă la o parte un nor şi râde printr-o ferestruică a cerului, nimic nu e mai încântător ca Bacharachul. Toate faţadele scofâlcite şi morocănoase se descreţesc şi se înveselesc. Umbrele turnuleţelor şi ale giruetelor desenează mii de unghiuri ciudate. Florile – căci sunt flori pretutindeni – apar la fereastră odată cu femeile şi în toate pragurile se ivesc grupuri vesele şi paşnice, copii şi bătrâni, încălzindu-se împreună la razele soarelui de amiază, bătrânii cu acel zâmbet şters care spune: *De ajuns!* copiii cu acea dulce privire care spune: *Încă nu!*

În mijlocul acestei lumi blânde, se plimbă, se duce şi vine un sergent prusac în uniformă, cu o mutră între câine şi lup.

De altfel, fie că e spiritul ţinutului, fie că e gelozia Prusiei, n-am văzut în ramele care atârnă pe pereţii hanurilor alt om mare decât pe acel cuceritor cu profilul cam rococo, acel amestec de Napoleon-Ludovic al XV-lea, adevărat erou, adevărat gânditor. Şi, desigur, adevărat prinţ, numit Frederic al II-lea[257].

La Bacharach un trecător este un fenomen. Nu eşti numai străin, eşti şi ciudat. Călătorul este privit şi urmărit cu ochi speriaţi. Asta fiindcă, în afară de câţiva bieţi pictori care merg pe jos, cu sacul în spinare, nimeni nu catadicseşte să viziteze vechea capitală renegată a conţilor palatini, loc părăsit şi uitat de care se feresc Dampfschiff-urile[I] şi pe care toate ghidurile Rinului îl califică de *oraş trist*.

Trebuie să mărturisesc totuşi că într-o cămăruţă vecină cu camera mea era o litografie care o înfăţişa pe EUROPA[258], adică două cuconiţe frumoase şi decoltate şi un domn frumos cu mustăţi care cântă în jurul unui pian, acompaniaţi de un catren zvăpăiat, prea puţin demn de Bacharach:

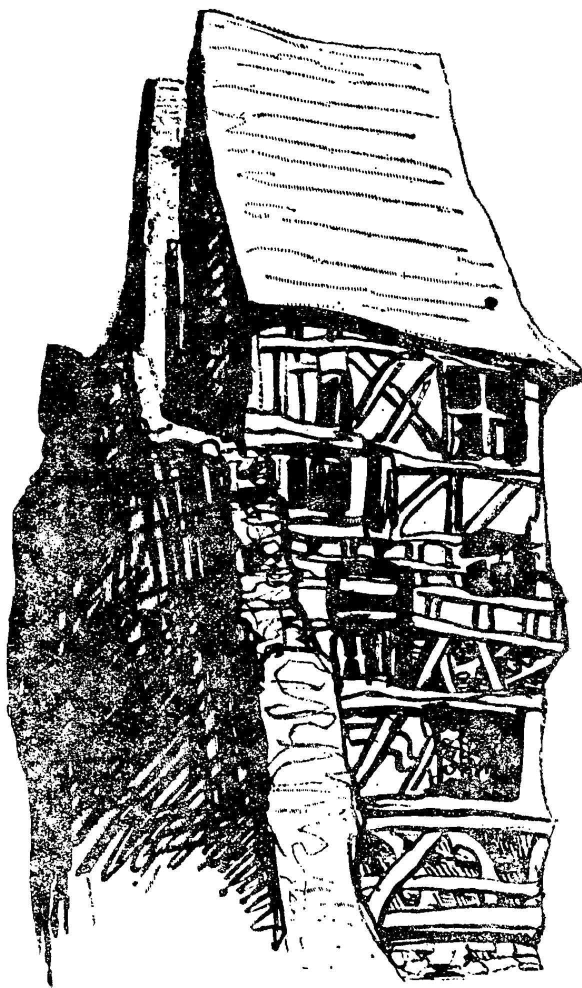
EUROPA
Europa vrăjitoare în care-al Franţei joc
împarte-oriunde legile modei trecătoare:
minunea artei, graţii, pasiunile de foc,
sunt cultele acestui pământ, unic sub soare.

Modista cu panglicile ei roze, litografia şi acest catren în stilul imperiului, sunt zorii secolului al XIX-lea care încep să se ivească.

Sub fereastra mea se întinde o întreagă lume fericită şi fermecătoare. Este un fel de curte din spate ţinând de biserica romanică de unde se poate urca pe o scară săpată în lavă închegată până la ruinele bisericii gotice. Acolo se jucau cât e ziua de lungă în iarba până la bărbie, trei băieţei şi două fetiţe, ultimele bătându-i cu mare plăcere pe cei trei băieţei. Puteau să aibă cu toţii la un loc cam cincisprezece ani. Iarba uşor vălurită pe alocuri era aşa de deasă că nu se mai vedea pământul. Din iarbă se înălţau voios două bolţi verzi încărcate cu struguri superbi. În mijlocul ramurilor de viţă, două manechine-sperietori, costumate ca Lubin din opera comică, cu peruci şi cu nişte tricornuri îngrozitoare, se străduiau să sperie păsărelele, ceea ce nu împiedica scatiii şi codobaturile să abunde pe ciorchini. În

[I] Vas cu abur (lb. germană).

toate ungherele grădiniţei, mănunchiuri înstelate de floarea soarelui, de nalbe şi de margarete ţâşneau ca buchetele unui foc de artificii. În jurul acestor tufe zburda fără încetare o zăpadă vie de fluturi albi cu care se amestecau penele scăpate dintr-un porumbar din vecinătate. Pe lângă aceasta fiecare floare şi fiecare ciorchine îşi avea norul său de muşte de toate culorile care scânteiau în soare. Muştele bâzâiau, copiii pălăvrăgeau şi păsările cântau, iar bâzâiala muştelor, pălăvrăgeala copiilor şi cântecul păsărilor aveau drept fond uguitul continuu al porumbeilor şi al turturelelor.

În seara sosirii mele, după ce am admirat vesela grădină până noaptea târziu, am văzut scara de lavă şi mi-a venit ideea să mă sui, pe un frumos clar de lună plin de stele, până la ruinele bisericii gotice, care era dedicată sfântului Werner, martirizat la Oberwesel. După ce am urcat cele şaizeci sau optzeci de trepte fără rampă sau balustradă, am ajuns pe platforma cu covor de iarbă în care-şi are rădăcinile puternice frumosul naos dărâmat. Şi acolo, în timp ce oraşul dormea într-o umbră adâncă la picioarele mele, am contemplat cerul şi ruinele fără formă ale castelului palatin prin golurile ferestruicilor negre ale cercevelelor şi rozaselor. O briză blândă de noapte de-abia de îndoia ovăzul stufos şi uscat. Deodată am simţit că pământul se înmoaie şi se înfundă sub mine. Am lăsat ochii în jos şi, la lumina constelaţiilor, mi-am dat seama că mergeam pe o groapă proaspăt săpată. M-am uitat în jur; cruci negre cu capete de mort albe se iveau, greu de desluşit, din toate colţurile. Mi-am adus aminte atunci de unduirile uşoare ale pământului de jos. Şi-ţi mărturisesc că în acel moment n-am putut să mă feresc de fiorul pe care ţi-l provoacă neaşteptatul. Frumoasa mea grădiniţă plină de copii, de păsări, de porumbei, de fluturi, de muzică, de lumină, de viaţă şi de bucurie, nu era altceva decât un cimitir.

Scrisoarea a XIX-a

FEUER! FEUER!

Loch, august

La Bacharach, când vine miezul nopţii, te culci, închizi ochii, laşi baltă ideile care te-au frământat toată ziua şi ajungi la clipa în care ai în tine şi ceva treaz şi ceva adormit, în care trupul obosit se odihneşte, în care gândirea încăpăţânată mai lucrează încă, în care ţi se pare că somnul este viu şi că viaţa moţăie. Deodată un zgomot străbate întunericul şi ajunge până la tine, un zgomot ciudat, de nedescris, oribil, un fel de mârâit de fiară, ameninţător şi jalnic în acelaşi timp, care se contopeşte cu vântul nopţii şi care pare să vină din cimitirul care se află deasupra oraşului, unde ai văzut în aceeaşi dimineaţă cele unsprezece garguie de piatră ale bisericii dărâmate a sfântului Werner, deschizându-şi botul ca şi cum s-ar pregăti să urle. Te trezeşti tresărind, te ridici pe şezut, asculţi. — Ce o fi? — Este veghetorul de noapte care suflă în corn vestind oraşul că totu-i bine şi că poate dormi liniştit. Fie; nu cred însă că este cu putinţă să linişteşti oamenii în chip mai

înfricoşător ca acesta.

La Lorch poţi să fii trezit în chip şi mai dramatic.

Lasă-mă, însă, prietene, să-ţi spun ce este Lorchul.

Lorch este un burg mare, cam de o mie opt sute de locuitori, aşezat pe malul drept al Rinului şi care se prelungeşte în formă de echer de-a lungul râului Wisper, căruia îi marchează vărsarea în Rin. Este valea poveştilor şi basmelor; este ţara micilor zâne-lăcuste. Lorch este aşezat la poalele Scării Dracului, stâncă înaltă, aproape verticală pe care viteazul Gilgen a urcat-o călare ca să-şi caute logodnica, ascunsă de pitici pe vârful muntelui. La Lorch zâna Ava a născocit – zic legendele – arta de a face postav pentru a-şi îmbrăca iubitul, pe frigurosul cavaler roman Heppius, de unde numele Heppenheim. În treacăt fie spus, este de remarcat că la toate popoarele şi în toate mitologiile, arta ţesutului a fost născocită de o femeie; la egipteni, Isis; la lydieni, Arachne; la greci, Minerva; la peruvieni, Menacella, soţia lui Manco-Capac; în satele de pe Rin, zâna Ava. Numai chinezii atribuie această invenţie unui bărbat, împăratul Yas; şi încă pentru chinezi împăratul nu este un bărbat, este o fiinţă fantastică a cărui realitate dispare sub titlurile bizare cu care este împopoţonat. Nu-şi cunoaşte natura căci i se spune *Balaurul;* nu i se ştie vârsta căci îi spun *Zece-Mii-de-Ani;* şi nu i se ştie nici sexul, căci i se zice *Mamă*. Da’ ce caut în China? Să mă întorc la Lorch. Iartă-mi abaterea.

Primul vin roşu de pe Rin a fost făcut la Lorch. Lorchul exista înainte de Carol cel Mare şi găsim urma lui în hărţile din anul 732. Lui Henric al III-lea, arhiepiscop de Maienţa, îi plăcea locul şi pe la 1348 îşi avea chiar reşedinţa aici. Astăzi la Lorch nu mai sunt nici cavaleri romani, nici zâne, nici arhiepiscopi; orăşelul este însă fericit, peisajul este magnific, locuitorii ospitalieri. Frumoasa casă de pe vremea Renaşterii care se află pe malul Rinului are o faţadă tot aşa de originală şi tot atât de bogată în felul ei ca cea a conacului nostru francez de la Meillan. Fortăreaţa fabuloasă a vechiului Sibo străjuieşte burgul, pe care îl ameninţă de pe celălalt mal al fluviului castelul istoric Fürstemberg cu turnul lui mare, rotund pe dinafară, hexagonal pe dinăuntru. Şi nimic nu e mai încântător decât să vezi prosperând cu voioşie mica colonie vie de ţărani între două înfricoşătoare schelete care i-au fost fortăreţe.

Şi iată cum mi-a fost turburată una din nopţile petrecute la Lorch.

Săptămâna trecută, putea să fie cam unu după miezul nopţii, întreg burgul dormea, eu scriam în camera mea, când deodată îmi dau seama că hârtia s-a făcut roşie sub pana mea. Ridic ochii şi văd că nu mai sunt luminat de lampă, ci de ferestre. Cele două ferestre ale mele se

schimbaseră în două pete de opal roz prin care se împrăştia în jurul meu o reverberaţie ciudată. Le deschid, mă uit. O boltă mare de flăcări şi de fum se frângea deasupra capului meu, la câţiva stânjeni, cu un zgomot îngrozitor. Nu era decât hotelul P… Gasthaus învecinat cu al meu, care luase foc şi ardea.

Într-o clipă hanul se trezeşte, tot burgul este în picioare, strigătul: Feuer! Feuer![I] umple cheiul şi străzile, clopotul începe să bată. Scara mare de lemn a Gasthausului meu, care aproape atingea casa incendiată, luminată de ferestre mari, pare şi ea toată în flăcări; şi pe scară, de sus până jos, se izbesc, se grăbesc şi se strivesc o mulţime de umbre supraîncărcate de siluete bizare. Un întreg han se mută; unul în indispensabili, altul în cămaşă, călătorii cu bagajele, slujitorii cu mobilele. Toţi fugarii sunt încă pe jumătate adormiţi. Nimeni nu strigă, nimeni nu vorbeşte. Este un zgomot de furnicar.

O strălucire groaznică umple spaţiul dintre capete.

Cât despre mine, căci în astfel de momente fiecare se gândeşte la sine, având bagaje foarte puţine şi stând la primul etaj, nu întâmpinam alt risc decât să fiu silit să ies din casă pe fereastră.

Între timp izbucnise o furtună, ploua cu găleata. Aşa cum se întâmplă întotdeauna la grabă, hotelul se golea încet; o clipă a fost o straşnică confuzie. Unii voiau să între, alţii să iasă mobilele mari coborau greoi pe ferestre, legate cu frânghii; saltele, saci de noapte şi pachete de rufe cădeau de sus de pe acoperiş pe pavaj; femeile se speriaseră, copiii plângeau; ţăranii, treziţi de clopot, veneau alergând de pe munte cu pălăriile lor mari şiroind de apă şi cu găleţile de piele în mână. Focul se întinsese deja în podul casei şi se zicea că fusese pus dinadins la hanul P… împrejurare care adaugă întotdeauna unui incendiu un interes sumbru şi un fel de fundal dramatic.

Curând au venit şi pompele şi s-au alcătuit lanţurile de oameni; m-am suit şi eu în pod, imensă încâlceală, pe mai multe etaje, de şarpantă pitorească, aşa cum se află la toate acoperişurile mari de ardezie de pe malurile Rinului. Toată lemnăria casei de alături ardea într-o singură flacără. Imensa piramidă de jar, învolburată într-o imensă creastă roşie pe care o scutura vântul furtunii, se apleca cu trosnete surde peste acoperişul nostru deja aprins şi pâlpâind ici şi colo. Treaba era serioasă; dacă acoperişul nostru lua foc, cu siguranţă zece case şi poate, cu ajutorul vântului, o treime din oraş ar fi ars. Munca a fost grea. A trebuit, pe sub flăcări şi vârtejurile de scântei, să se dea jos ardeziile de

[I] Foc! Foc! (bl. germană).

pe o parte din acoperiş şi să se taie pinioanele-giruete ale lucarnelor. Pompele mergeau de minune.

Prin lucarnele podului m-am cufundat în jăratec şi, ca să zic aşa, am fost în însăşi inima incendiului. Un incendiu văzut pe neaşteptate este un lucru înfricoşător şi extraordinar. Nu văzusem niciodată un asemenea spectacol; de vreme ce eram aci, l-am acceptat.

În prima clipă, când te vezi înfăşurat în această monstruoasă peşteră de foc în care totul arde, totul luceşte, aruncă scântei, strigă, suferă, izbucneşte şi se prăbuşeşte, nu-ţi poţi stăpâni un sentiment de îngrijorare, ţi se pare că totul este pierdut şi că nimic nu va putea să lupte împotriva cumplitei forţe care este focul; însă, imediat ce vin pompele, capeţi din nou curaj.

Nu-ţi poţi închipui cu ce furie îşi atacă apa duşmanul. În momentul în care furtunul, şarpe lung pe care-l auzi gâfâind în întuneric, şi-a trecut pe deasupra zidului întunecos gâtul subţirel şi a lăsat să scânteieze în flăcări capul fin de aramă, că şi începe să scuipe cu furie o aruncătură de oţel lichid asupra înspăimântătoarei himere cu o mie de capete. Jarul, atacat pe neprevăzute, urlă, se înalţă, ţâşneşte îngrozitor, deschide guri cumplite pline de rubine, şi linge cu nenumăratele lui limbi toate uşile şi ferestrele. Aburii se amestecă cu fumul; vârtejuri albe şi vârtejuri negre se spulberă în bătaia vântului, se răsucesc şi se strâng în întuneric sub nori. Şuieratul apei răspunde mugetului focului. Nimic nu este mai teribil şi mai imens decât această veche şi veşnică luptă între hidră şi balaur.

Forţa coloanei de apă aruncată de pompă este uimitoare. Ardeziile şi cărămizile pe care le atinge se sfărâmă şi se împrăştie ca nişte solzi. Când acoperişul în flăcări s-a prăbuşit, clipă magnifică în care creasta stacojie a incendiului a fost înlocuită, într-un zgomot îngrozitor, de o jerbă de scântei, înaltă şi imensă, pe casă a rămas în picioare doar un coş, ca un fel de mic turn. Un jet al pompei îl aruncă însă în prăpastia de foc.

Rinul, satele, munţii, ruinele, întreg spectrul însângerat al peisajului au apărut din nou în această lumină, s-au contopit cu fumul, cu flăcările, cu bătaia tristă a clopotului, cu bubuitul zidurilor care cad întregi ca nişte poduri mobile, cu loviturile surde ale topoarelor, cu vuietul furtunii şi cu zgomotul oraşului. Este într-adevăr groaznic, dar este frumos.

Nimic mai ciudat decât amănuntele acestei mari întâmplări, între un vârtej de foc şi un vârtej de fum, se ivesc capete de oameni la capătul unei scări. Îi vezi pe aceşti oameni stropind de foarte aproape flacăra

îndârjită care se luptă, pâlpâie şi se încăpăţânează chiar sub jetul de apă. În mijlocul acestui haos îngrozitor, sunt un fel de unghere tăcute în care pâlpâie încetişor mici incendii liniştite, ca un foc de văduvă. Ferestrele camerelor devenite inaccesibile se deschid şi se închid bătute de vânt. Flăcărui albastre joacă la capetele grinzilor. Căpriori grei se desprind de marginea acoperişului şi rămân atârnaţi de un cui, legănaţi de uragan deasupra străzii şi învăluiţi de flăcări. Alţii cad în ulicioarele înguste dintre case şi fac acolo un fel de pod de jeratic. În interiorul apartamentelor, tapetele pariziene cu borduri pretenţioase apar şi dispar printre răbufnirile de cenuşă înroşită. Era la etajul al treilea un biet panou Ludovic al XV-lea, cu trunchiuri sculptate, încrustate cu scoici şi pietre şi cu păstori de Gentil-Bernard[259] care a luptat mult timp cu flăcările. Mă uitam la el cu admiraţie. N-am văzut niciodată o scenă pastorală atât de decisă să reziste. În sfârşit o flacără mare a intrat în cameră, a cuprins nefericitul peisaj verde pal, pe săteanul îmbrăţişându-şi săteanca, pe Tircis mângâind-o pe Glycera[260] şi l-a prefăcut în fum. Făcându-i pereche, o biată grădiniţă, stropită groaznic de cărbuni aprinşi, ardea jos lângă casă. Un salcâm tânăr, rezemat de un spalier în flăcări, s-a încăpăţânat să nu ia foc şi a rămas intact timp de patru ore, scuturându-şi frumosul cap verde sub o ploaie de scântei.

Mai adaugă la asta câteva englezoaice blonde şi palide pe jumătate goale sub ploaia torenţială lângă valizele lor la câţiva paşi de han şi toţi copiii de prin partea locului râzând cu hohote şi bătând din palme ori de câte ori un jet ai pompei stropea până la ei, şi o să ai o idee destul de completă despre incendiul hotelului P… de la Lorch.

O casă care arde nu e decât o casă care arde; dar partea cu adevărat tristă este că a murit un om.

Către patru dimineaţa, oamenii erau, ca să zicem aşa, *stăpâni pe foc*. Gasthausul P… acoperiş, tavane, scări şi pardoseli căzute, mai fumega încă între cei patru pereţi iar noi reuşisem să ne salvăm hanul nostru.

Şi atunci, aproape fără niciun fel de răgaz, în urma focului a venit apa. În camere a năvălit un roi de slujnice, care au periat, frecat, şters, şi în mai puţin de un ceas toată casa a fost spălată de sus până jos.

Lucru demn de a fi remarcat, nu s-a furat nimic. Toate lucrurile mutate pe ploaie, în grabă, în toiul nopţii, au fost aduse cu sfinţenie înapoi de foarte sărmanii ţărani din Lorch.

De fapt, acest fel de accidente nu sunt rare pe malurile Rinului. Toate casele de lemn sunt purtătoarele unui incendiu iar casele de lemn sunt pe aici din belşug. Numai la Saint-Goar sunt, în prezent, în diferite

locuri din oraş, patru-cinci ruine provocate de incendii.

A doua zi de dimineaţă, am remarcat cu o oarecare surpriza, la parterul casei incendiate, două-trei camere închise, complet întregi, deasupra cărora pojarul bântuise cu furie, fără să strice nimic în ele. Şi uite în legătură cu asta o povestioară care se spune în regiune. Nu ţi-o garantez ca adevărată. — Acum câţiva ani, un englez a venit destul de târziu la hanul de la Braubach, a cinat şi s-a culcat. În toiul nopţii, hanul ia foc. Oamenii intră în camera englezului. Dormea. Îl trezesc, i se explică precum că a luat casa foc şi că trebuie să se mute de urgenţă. — Pe naiba! zise englezul; şi mă sculaţi pentru asta! Ia lăsaţi-mă în pace. Sunt obosit şi nu mă scol. Aţi înnebunit să vă închipuiţi c-o să încep să alerg pe câmp în cămaşă de noapte! Ţin să dorm în voie nouă ore. Stingeţi focul dacă simţiţi nevoia, nu vă stau împotrivă. Cât despre mine, stau foarte bine în pat, şi rămân în el. Noapte bună, prieteni, şi pe mâine. — Şi acestea fiind spuse, se culcă la loc. Prin niciun mijloc n-au reuşit să se înţeleagă cu el şi, cum focul se întindea, oamenii au fugit, după ce au închis la loc uşa englezului, care a adormit sforăind mai departe. A doua zi de dimineaţă, oamenii care dădeau la o parte dărâmăturile au ajuns şi la camera englezului, au deschis uşa şi l-au

găsit pe călător jumătate treaz, în pat, frecându-se la ochi, şi care le strigă căscând de îndată ce-i zări: — N-aţi putea să-mi spuneţi dacă în casa asta există vreun cârlig de tras cizmele? — Se sculă, prânzi foarte bine şi plecă perfect odihnit şi proaspăt, spre marea neplăcere a băieţilor din oraş, care contaseră să facă din mumia englezului ceea ce este numit în valea Rinului un *primar uscat*, adică un mort bine afumat şi păstrat, pe care să-l arate străinilor pentru câteva parale.

Scrisoarea a XX-a

DE LA LORCH LA BINGEN

Bingen, 27 august

De la Lorch la Bingen sunt două mile germane, cu alte cuvinte patru leghe franţuzeşti, sau şaisprezece kilometri în limba îngrozitoare pe care vrea să ne-o impună legea, ca şi cum legea este cea care face limba. Dimpotrivă, prietene, într-o mulţime de cazuri, limba e cea care face legea.

Îmi ştii gusturile. Ori de câte ori pot să-mi continuu drumul pe jos, adică să transform călătoria în plimbare, o fac.

După mine, nimic nu este mai încântător decât să călătoreşti în felul acesta. — Pe jos! — Eşti stăpân pe tine, eşti liber, eşti voios; eşti în întregime părtaş al întâmplărilor de pe drum, al fermei unde prânzeşti, al copacului care te adăposteşte, al bisericii în care te reculegi. Pleci, te opreşti, porneşti din nou; nimic nu te împiedică, nimic nu te reţine. Mergi şi visezi drept în faţa ta. Mersul leagănă visarea; visarea învăluie oboseala. Frumuseţea peisajului ascunde lungimea drumului. Nu călătoreşti, rătăceşti. La fiecare pas pe care-l faci, îţi vine o idee. Ţi se pare că simţi roiuri apărând şi bâzâind în creier. De multe ori, stând la umbră la marginea drumului mare, alături de un izvoraş viu din care odată cu apa ies bucuria, viaţa şi prospeţimea, sub un ulm plin de păsări, lângă un câmp plin de cosaşi, odihnit, senin, fericit, plin de mii de vise duioase, m-am uitat cu compătimire cum trece prin faţa mea, ca un vârtej în care goneşte trăsnetul, diligenţa, scânteietoare şi iute, cu atâţia călători înceţi, greoi, plictisiţi şi aţipiţi; fulgerul care ia cu el nişte broaşte ţestoase. — Oh! bieţii oameni, care la urma urmei sunt oameni cu minte şi cu suflet, cum s-ar mai arunca jos din închisoarea lor, în care armonia peisajului se rezumă la zgomot, soarele la căldură şi drumul la praf, dacă ar avea idee de toate florile pe care le găseşti în mărăcinişuri, de toate perlele pe care le aduni printre pietre, de toate

huriile[261] pe care le descoperi printre ţărănci: închipuirea înaripată, bogată şi voioasă a unui om care merge pe jos! *Musa pedestris*.

Şi apoi omului care merge i se mai întâmplă câte ceva. Nu-i vin numai idei, îi mai sunt hărăzite şi aventuri; şi, cât mă priveşte, mie îmi place să mi se întâmple aventuri. Dacă este amuzant să născoceşti aventuri pentru altul, pentru tine însuţi este amuzant să le ai.

Mi-aduc aminte că acum şapte-opt ani mă dusesem la Claye, la câteva leghe de Paris. De ce? Nu-mi mai amintesc, atât numai că am găsit în carnetul meu de note aceste câteva rânduri. Ţi le transcriu pentru că fac întrucâtva parte din ceea ce vreau să-ţi povestesc:

„— Un canal la parter, un cimitir la primul etaj, câteva case la al doilea, iată Claye. Cimitirul ocupă o terasă care dă pe canal, de unde umbrele de ţărani morţi din Claye pot auzi serenade de pe vasul poştal ce trece de la Paris la Meaux şi care face patru leghe pe oră. În această regiune nu eşti înmormântat într-o groapă, ci într-o terasă. E o soartă ca oricare alta".

Mă întorceam la Paris pe jos; plecasem dis-de-dimineaţă şi spre prânz, îmbiindu-mă frumoşii copaci din pădurea Bondy, într-un loc unde drumul coteşte brusc, m-am rezemat de un stejar, pe taluzul de iarbă, cu picioarele atârnând în şanţ, şi am început să aştern în carnetul meu notele pe care le-ai citit.

Cum terminam al patrulea rând, – pe care azi îl văd pe manuscris despărţit de un spaţiu destul de mare de rândul al cincilea, – am ridicat vag ochii şi am zărit de partea cealaltă a şanţului, pe marginea drumului, în faţa mea, la câţiva paşi, un urs care mă privea ţintă. În plină zi n-ai vedenii; nu te poate păcăli o formă, o aparenţă, o stâncă strâmbă sau un trunchi de copac absurd. *Lo que puede un sastre*[I] e formidabil noaptea; la prânz însă, sub un soare de mai, n-ai halucinaţii. Era un urs adevărat, un urs viu, un urs veritabil, un urs foarte hidos în fond. Stătea grav pe şezut, arătându-mi partea de dedesubt a labelor lui dinapoi prăfuite, la care puteam să-i deosebesc toate ghearele, iar labele din faţă le ţinea paşnic încrucişate pe burtă. Botul era întredeschis; una dintre urechi, sfâşiată şi sângerândă, atârna pe jumătate; buza de jos, şi ea pe jumătate smulsă, lăsa să i se vadă colţii descărnaţi; unul dintre ochi îi era scos şi cu celălalt mă privea cu un aer serios.

Nu era niciun pădurar în pădure, şi puţinul pe care-l vedeam din drum din locul acela era complet pustiu.

[I] Ce poate să facă un croitor (bl. spaniolă).

Bineînţeles că am simţit o oarecare emoţie. La nevoie te descurci cu un câine chemându-l *Fox, Soliman* sau *Azor*; dar ce să-i spui unui urs? De unde venea ursul ăsta? Şi ce însemna un urs în pădurea Bondy pe drumul mare dintre Paris şi Claye? Şi ce însemna acest fel nou de vagabond? Era tare ciudat, tare ridicol, tare fără rost şi până la urmă tare puţin vesel. Îţi mărturisesc că eram total perplex. Totuşi nu mă mişcam; şi trebuie să-ţi spun că nici ursul nu făcea vreo mişcare; îmi părea chiar, până la un anumit punct, destul de binevoitor. Mă privea duios, cât de duios te poate privi un urs chior. Şi mai deschidea şi botul, dar îl deschidea cum se deschide o gură. Nu era un rictus, ci un căscat; nu era feroce, ci aproape literar. Ursul avea în el ceva cinstit, blajin, resemnat şi adormit, şi, de atunci, am mai găsit expresia asta pe fizionomia vechilor obişnuiţi ai teatrului care ascultă tragedii. De fapt, nu părea deloc tulburat şi m-am hotărât ca nici eu să nu-mi pierd cumpătul. L-am acceptat pe urs de spectator şi am continuat ceea ce începusem. Şi m-am aşternut iar să scriu al cincilea rând din nota de mai sus, rând care, după cum ţi-am mai spus, este foarte depărtat de al patrulea; asta din cauză că, începând să scriu, ţineam ochii aţintiţi pe urs.

În timp ce scriam, o muscă mare veni să se aşeze pe urechea însângerată a spectatorului meu. Şi-a ridicat încetinel laba dreaptă şi a trecut-o pe deasupra urechii cu o mişcare de pisică. Musca îşi luă zborul. El o căută cu privirea; apoi, când dispăru, îşi apucă cele două labe din spate cu cele două din faţă şi parcă satisfăcut de această atitudine clasică, începu iar să mă contemple. Îţi mărturisesc că-i urmăream mişcările cu mare interes.

Începusem să mă obişnuiesc cu această scenă între patru ochi şi scriam cel de-al şaselea rând din notele mele, când interveni un incident; un zgomot de paşi grăbiţi se auzi pe drumul mare, şi deodată, văzui apărând după cotitură un alt urs, un urs mare negru; primul era roşcat. Ursul negru veni în fuga mare şi zărindu-l pe ursul roşcat începu să se dea de-a dura graţios pe lângă el. Ursul roşcat nici nu catadicsi să se uite la ursul negru, iar ursul negru nu catadicsi să fie atent la mine.

Mărturisesc că la această nouă apariţie, care-mi urca perplexităţile la puterea a doua, mâna îmi tremură. Tocmai trebuia să scriu rândul cu „…pot auzi trecând serenade”. Pe manuscrisul meu văd azi un spaţiu destul de mare între cuvintele: *pot auzi* şi *serenade*. Spaţiul acesta înseamnă – *Al doilea urs!*

Doi urşi dintr-o dată, prea era de tot! Ce rost aveau? Pe cine avea

întâmplarea pică? Dacă mă luam după direcţia din care venise ursul negru, toţi veneau de la Paris, unde sunt totuşi puţine dobitoace – mai ales sălbatice.

Rămăsesem ca împietrit. Ursul roşcat sfârşise prin a lua parte la joaca celuilalt şi tot dându-se de-a dura în praf, se făcuseră amândoi cenuşii. Între timp reuşisem să mă ridic şi mă întrebam dacă să mă duc să-mi iau de jos bastonul, care se rostogolise în şanţ, când apăru un al treilea urs, un urs roşcovan, mic, strâmb, mai sfâşiat şi mai sângerând decât primul, apoi un al patrulea, un al cincilea şi un al şaselea, aceştia din urmă tropăind împreună. Cei patru urşi din urmă au traversat drumul aşa cum figuranţii traversează fundul unei scene, fără să vadă nimic, fără să se uite la nimic, aproape în fugă ca şi cum ar fi fost urmăriţi de cineva. Devenea prea inexplicabil ca să nu caut o explicaţie. Am auzit lătrături şi ţipete; zece, doisprezece buldogi, şapte, opt oameni înarmaţi cu ciomege ferecate şi cu botniţe în mână dădură năvală pe drum, urmărindu-i îndeaproape pe urşii care o luaseră la fugă. Unul dintre aceşti oameni se opri şi în timp ce ceilalţi aduceau înapoi animalele cu botniţă, mi-a dat dezlegarea enigmei. Stăpânul circului de la bariera Combat, profitând de vacanţa de Paşte, trimisese urşii şi buldogii să dea câteva reprezentaţii la Meaux. Toată menajeria călătorea pe jos. La ultima oprire li se scoseseră botniţele ca să-i lase să mănânce; şi, în timp ce paznicii stăteau la masă la cârciuma din apropiere, urşii profitaseră de acest moment de libertate ca să-şi facă voia, veseli şi singuri, o bucată de drum.

Erau actori în concediu.

Asta-i una din aventurile mele de călător pe jos.

Dante îşi începe poemul povestind că a întâlnit într-o pădure o panteră, apoi după panteră un leu şi după leu o lupoaică[262]. Dacă tradiţia exprimă adevărul, în călătoriile lor în Egipt, în Fenicia, în Chaldeea şi în India, cei şapte înţelepţi ai Greciei au avut toţi aventuri de acest fel. Fiecare a întâlnit un animal diferit, aşa cum le stă bine unor înţelepţi care au fiecare o înţelepciune diferită. Thales din Milet[263] a fost mult timp urmărit de un grifon înaripat; Bias din Priene[264] a mers cot la cot cu un linx; Periandros din Corint[265] a făcut un leopard să dea înapoi privindu-l ţintă; Solon din Atena[266] a înaintat plin de îndrăzneală drept spre un taur furios; Pittacos din Mitilene[267] s-a întâlnit cu un mistreţ; Kleobulos din Rodos[268] a fost întâmpinat de un leu, iar Chilon[269] din Lacedemona de o leoaică. Toate aceste fapte minunate, dacă le-am cerceta un pic mai de-aproape, s-ar putea explica probabil cu menajerii în concediu, cu vacanţe de Paşte şi cu bariere Combat. Povestind cum

se cuvine aventura mea cu urşii, aş avea, peste vreo două mii de ani, aerul unui Orfeu[270]. *Dictus ob hoc lenire tigres*[I]. Vezi, prietene, bieţii mei urşi saltimbanci ne dau cheia multor minuni. Şi în pofida poeţilor antici precum şi a filosofilor greci, n-am nicio încredere în puterea unei strofe împotriva unui leopard, nici în puterea unui silogism contra unei hiene; cred, însă, că este mult timp de când omul, această inteligenţă care transformă după voia lui instinctele, a găsit taina de a-i înjosi pe lei şi pe tigri, de a schilodi animalele şi de a abrutiza dobitoacele.

Omul crede întotdeauna şi pretutindeni că a făcut un mare pas înainte când, folosind o educaţie inteligentă, a înlocuit prostia cu ferocitatea. Dacă stai să te gândeşti, poate că este aşa. Fără acest pas aş fi fost mâncat, şi, probabil, şi cei şapte înţelepţi ai Greciei.

Şi fiindcă sunt pus pe amintiri, mai îngăduie-mi o povestioară.

Îl cunoşti pe G… acest bătrân poet savant, care dovedeşte că un poet poate fi răbdător, că un savant poate fi fermecător şi că un bătrân poate fi tânăr. Merge ca la douăzeci de ani. În luna aprilie a anului 183… făceam împreună o excursie în regiunea Gâtinais[271]. Mergeam unul lângă altul într-o dimineaţa răcoroasă încălzită de un soare vesel. Eu, care sunt încântat de adevăr şi mă amuză paradoxul, nu cunosc tovarăş mai plăcut decât pe G… Ştie toate adevărurile dovedite şi născoceşte toate paradoxurile posibile.

Îmi aduc aminte că-l apucase atunci fantezia să susţină că basilicul[272] există. Pliniu vorbeşte de el şi-l descrie, îmi zicea el. Basilicul se naşte în regiunea Cyrene[273] din Africa. E lung cam de douăsprezece degete; are pe cap o pată albă ca o diademă şi, când şuieră, şerpii o iau la fugă. Biblia zice că are aripi. Fapt dovedit este că, pe vremea sfântului Leon, era la Roma, în biserica sfânta Lucia, un basilic care a infectat tot oraşul cu răsuflarea lui. Sfântul papă a îndrăznit să se apropie de bolta umedă şi întunecoasă sub care se afla monstrul, şi, cum spune Scaliger[274] în cuvinte tare frumoase, l-a „stins” cu rugăciunile.

G… adăugă, văzându-mă că nu cred în basilic, că anumite locuri au o putere specială asupra anumitor animale; că la Seriphs, în Arhipelag[275], broaştele nu orăcăie; că la Reggio, în Calabria, greierii nu cântă; că în Macedonia mistreţii sunt muţi; că şerpii de pe Eufrat nu-i muşcă pe băştinaşi, chiar adormiţi, ci numai pe străini; în timp ce scorpionii de pe muntele Latmos, inofensivi pentru străini, îi înţeapă mortal pe locuitorii din ţinut. Îmi punea, sau mai degrabă îşi punea lui însuşi, o mulţime de întrebări, şi îl lăsam. De ce există o mulţime de iepuri în

[I] Spus pentru acest motiv că-i îmblânzeşte pe tigri.

Majorca[276], şi de ce nu e nici măcar unul la Yviza[277]? De ce iepurii de câmp mor în Itaca[278]? De unde şi până unde nu se poate găsi un lup pe muntele Olimp sau vreo bufniţă în insula Creta, sau un vultur în insula Rodos?

Văzându-mă zâmbind, se întrerupse: — Uşurel, dragă; astea sunt părerile lui Aristot[279]! — La care m-am mulţumit să răspund: — Prietene, e ştiinţă moartă; şi ştiinţa moartă nu mai e ştiinţă, ci erudiţie. — Şi G… îmi răspunse cu privirea lui blândă, plină de gravitate şi entuziasm: — Ai dreptate. Ştiinţa moare; numai arta rămâne nemuritoare. Un savant mare face ca un alt savant mare să fie uitat; cât despre marii poeţi din trecut, marii poeţi din prezent şi din viitor nu pot decât să-i egaleze. Aristot este depăşit, Homer nu.

Acestea fiind spuse, deveni gânditor, şi începu să caute în iarbă un acarian şi în nori o rimă.

Şi aşa am ajuns până lângă Milly, pe o câmpie unde se mai văd încă rămăşiţele unei ruine devenite de renume prin procesul vrăjitorilor din secolul al XVII-lea. Uite în ce ocazie. Un râs dăduse iama în ţinut. Gentilomii cu haita de vânătoare a regelui l-au hărţuit, ajutaţi de mulţi slujitori şi ţărani. Râsul, urmărit pe această câmpie, a intrat în ruină şi s-a ascuns înăuntru. Vânătorii au înconjurat-o şi au intrat apoi brusc. Au găsit o babă, o babă tare urâtă, la picioarele căreia mai era încă pielea râsului pe care diavolul n-avusese timp s-o facă să dispară în trapă. E de la sine înţeles că baba a fost arsă pe vreascuri verzi, execuţie ce a fost adusă la îndeplinire în faţa frumosului portal al catedralei din Sens.

Sunt plin de admiraţie în faţa oamenilor care, cu un fel de cochetărie prostească şi ineptă, caută necontenit liniştitele şi seninele minuni ale inteligenţei omeneşti ca să facă în numele lor cele mai mari prostii.

Aceasta s-a petrecut în anul 1636, anul în care a început să se joace *Cidul* lui Corneille[280].

În timp ce îi spuneam lui G… povestea asta: — Ascultă, îmi zice el. — Şi într-adevăr auzirăm ieşind dintr-un grup de case ascunse de copaci la stânga noastră, trompeta şi toba unui prezentator de bâlci. Lui G… i-au plăcut întotdeauna zgomotele groteşti şi triumfale. Lumea, îmi zicea el într-o zi, este plină de tărăboaie serioase iar acestea sunt parodia lor. Pe când avocaţii declamă pe podiumul politic, pe când retorii perorează pe podiumul scolastic, eu trăiesc pe pajişti, cataloghez musculiţe şi colecţionez fire de iarbă, mă pătrund de măreţia lui Dumnezeu şi am să fiu întotdeauna încântat să întâlnesc la orice pas un astfel de simbol zgomotos al micimii oamenilor, ca a circarului acesta oare îşi dă duhul

pe tobă, pe acest Bobino, acest Bobèche, această ironie[281]! Oamenii de bâlci intră în studiile mele şi le completează; ţintuiesc o atare figură cu un ac pe carton, ca pe un păianjen sau ca pe un fluture, şi clasez insecta omenească printre celelalte.

G… mă târî către grupul de case din care venea zgomotul: un cătun destul de prăpădit care cred că se numeşte Petit-Sou[282] ceea ce mi-a amintit de burgul Asculum, pe drumul de la Trivicum la Brindes, care l-a făcut pe Horaţiu să facă un rebus:

Quod versu dicere non est,
Signis perfacile est[I].

Într-adevăr *Asculum* nu poate intra într-un vers alexandrin.

Era sărbătoarea satului. Piaţa, biserica şi primăria erau gătite de duminică. Cerul, el însuşi, cochet împodobit cu o mulţime de nori frumoşi, albi şi trandafirii, avea ceva rustic, voios şi duminical. Hore de copilaşi şi de fete, admirate cu blândeţe de bătrâni, ocupau un capăt al pieţii care era un covor de iarbă; la celălalt capăt, pietruit cu bolovani ascuţiţi, mulţimea înconjura un podium rezemat de un fel de baracă. Podiumul era alcătuit din două scânduri şi dintr-o scară; baraca era acoperită de clasica pânză cu desen în şah albastru şi alb care-ţi aduce aminte de un pat nenorocit şi care, devenind la nevoie halat, a făcut să se dea numele de paiaţă tuturor slujitorilor de circari. Lângă podium se deschidea uşa barăcii, simplă crăpătură în pânză, şi deasupra uşii, pe o tăbliţă albă, era scris cu litere mari negre acest cuvânt:

MICROSCOP

Pe ea se învălmăşeau, grosolan desenate, în mii de atitudini fantastice mai multe animale înfricoşătoare, mai mulţi monştri himerici, mai multe fiinţe imposibile decât văzuse vreodată sfântul Anton sau de câte visase Callot[283].

Doi oameni se împăunau pe podium. Unul, murdar ca Iov[284], arămiu ca Ptha[285], cu o pieptănătură ca Osiris[286], gemând ca Memnon[287] avea ceva oriental, fabulos, prostesc şi egiptean, şi bătea într-o tobă mare suflând la întâmplare într-un flaut. Celălalt se uita la el. Era un fel de Sbrigani[288] burtos, bărbos, păros şi pletos, cu aer feroce şi îmbrăcat cu un costum unguresc de melodramă.

În jurul barăcii, al podiumului şi al celor doi, o mulţime de ţărani uimiţi, de ţărănci fascinate, de admiratori hidoşi căscau guri nătânge şi

[I] Ceea ce nu se poate exprima prin poezie / Se poate arăta prin semne.

ochi îndobitociţi. În spatele estradei, câţiva copii se apucaseră cu sârg să facă găuri în pânza veche albă şi albastră, care li se împotrivea tare puţin, lăsându-i să vadă înăuntrul barăcii.

Când am ajuns acolo, egipteanul tocmai terminase de cântat şi Sbrigani începu să vorbească. G… începu să asculte.

În afară de invitaţia obişnuită *Intraţi şi veţi vedea* etc., îţi mărturisesc că tot ce trăncănea paiaţa asta era complet de neînţeles pentru mine, pentru ţărani şi pentru egiptean, care îşi luase un aer de basorelief şi trăgea cu urechea cu tot atâta demnitate de parcă ar fi asistat la consacrarea marilor coloane ale sălii hipostile de la Carnac[289], de către Menephta I, tatăl lui Ramses al II-lea[290].

Totuşi, de la primele cuvinte ale tipului, G… tresărise. După câteva minute se aplecă spre mine şi-mi spuse încet: — Tu care eşti tânăr, care ai ochi buni şi un creion, fă-mi plăcerea şi scrie ce spune omul ăsta. — Am vrut să-i cer lui G… explicaţia acestei dorinţe ciudate, însă atenţia lui revenise la podium cu prea multă energie ca să mă mai audă. Am luat hotărârea să-i fac pe voie lui G… şi, cum prezentatorul vorbea cu o încetineală solemnă, uite ce am scris după dictarea lui:

— „Familia Scyrilor se împarte în două genuri: primul nu are ochi, al doilea are şase, ceea ce îl deosebeşte de genul *Cunaxa*, care are doi şi de genul *Bdella*, care are patru”.

Aici G… care asculta cu un interes din ce în ce mai mare, îşi scoase pălăria şi se adresă prezentatorului cu vocea lui cea mai amabilă şi mai dulce:

— „Iartă-mă, domnule, dar nu spui nimic de grupul gamaselor?”

— „Cine vorbeşte acolo? zise omul, aruncând o privire spre cei ce-l ascultau, însă fără surpriză şi fără şovăire. Bătrânul ăsta? Ei bine, domnule, în grupul gamaselor n-am găsit decât o specie, un *Dermanyssus*, parazit al liliacului cu urechi ascuţite.”

— „Credeam, reluă G… cu timiditate, că era un *Glyciphagus* cursor.”

— „Greşeală, dragul meu, răspunse Sbrigani. E o prăpastie între Glyciphagus şi Dermanyssus. Şi devreme ce te ocupi de astfel de probleme înalte, studiază natura. Consultă-l pe Deger, pe Hering şi pe Hermann. Observă (scriam mereu) pe *Sarcoptes ovis*[291] care are cel puţin una din cele două perechi de picioare posterioare complete şi cu excrescenţe cărnoase; pe *Sarcoptes rupicaprae* ale cărui picioare posterioare sunt rudimentare şi cu păr aspru, fără veziculă şi fără segmente tarsiene, pe *Sarcoptes hippopodos* care este poate un glyciphag.”

— „Nu eşti sigur?” îl întrerupse G… aproape cu respect.

— „Nu, nu sunt sigur de asta, răspunse maiestuos prezentatorul. Da, în numele sfântului adevăr trebuie să recunosc că nu sunt sigur. De ce sunt sigur, e că am cules un glyciphag printre penele unei bufniţe. Lucrul de care sunt sigur e că am găsit, vizitând galeriile de anatomie comparată, glyciphagi în cavităţile dintre cartilajele şi sub epifizele scheletelor.”

— „Extraordinar!” murmură G…

— „Însă, urmă omul, toate astea mă duc prea departe. Am să vă vorbesc altă dată, domnilor, de glyciphag şi de psoropt. Animalul extraordinar şi de temut pe care am să vi-l arăt astăzi e sarcoptul. Înfricoşător şi minunat! Acarianul cămilei, care nu seamănă cu cel al calului şi care seamănă cu cel al omului. De aici o confuzie posibilă, ale cărei urmări ar fi funeste (scriam mereu). Să-i studiem, domnilor, să-i studiem pe aceşti monştri. Forma unuia şi a celuilalt sunt aproape aceleaşi; însă sarcoptul dromaderului este ceva mai alungit decât sarcoptul omenesc; partea intermediară a perilor posteriori, în loc să fie cea mai mică, este cea mai mare. Suprafaţa ventrală are şi ea particularităţi. Colierul este mai net separat la *Sarcoptes hominis* şi trimite în jos un vârf aciculiform care nu există la *Sarcoptes dromadarii*. Acesta din urmă este mai mare decât celălalt. Mai e şi o diferenţă enormă la spinii de la baza picioarelor posterioare; ei sunt simpli la prima specie şi inegal bifizi la cea de-a doua.”

Aici, obosit să mai scriu toate aceste lucruri tenebroase şi impunătoare, n-am putut să mă împiedic să-i dau un cot lui G… şi să-l întreb încetişor:

— Despre ce naiba vorbeşte ăsta?

G… se întoarse pe jumătate spre mine şi-mi spuse cu gravitate:

— Despre râie.

Am izbucnit într-un râs atât de violent, încât carnetul de note mi-a căzut din mâini. G… îl luă de pe jos, îmi smulse creionul şi fără să catadicsească să-mi răspundă la accesul meu de veselie măcar printr-un gest de dispreţ, mai atent ca niciodată la cuvintele prezentatorului, continuă să scrie în locul meu, în atitudinea reculeasă şi rafaeliană a unuia din discipolii şcolii din Atena[292].

Trebuie să spun că ţăranii, din ce în ce mai uluiţi, împărtăşeau în cel mai mare grad, admiraţia şi beatitudinea lui G… Extrema ştiinţă şi extrema ignoranţă se învecinează cu extrema naivitate. Dialogul obscur şi formidabil dintre G… şi prezentator prinsese grozav la sătenii din cinstitul ţinut al Petit-Sous-ului. Poporul, ca şi copiii, se minunează de ceea ce nu înţelege. Îi plac lucrurile de nepătruns, stufoase,

balivernele declamatorii şi pline de minunăţii. Cu cât omul este mai neştiutor, cu atât lucrurile obscure îl farmecă, cu cât omul este mai barbar cu atât îi plac lucrurile mai complicate. Nimic nu e mai puţin simplu ca un sălbatic. Idiomurile huronilor, botucuşilor, indienilor chesapeack[293] sunt păduri de consoane printre care, pe jumătate cufundate în mâlul ideilor prost redate, se târăsc cuvinte imense şi hidoase, aşa cum se târau monştrii antediluvieni pe sub încâlcita vegetaţie a lumii primitive. Algonquinii[294] redau acest cuvânt atât de scurt, atât de simplu şi atât de dulce *Franţa*, cu *Mittigouchiouekendalakiank*.

Aşa că, atunci când s-a deschis baraca, mulţimea nerăbdătoare să admire minunile promise, năvăli înăuntru. Mittigouchioukendalakiankurile şarlatanilor se termină totdeauna cu o ploaie de parale sau de dubloni în punga lor, după cum s-au adresat poporului de jos sau celor de sus.

O oră după aceea, ne reluasem plimbarea ţinând marginea unei pădurici. G… nu-mi adresase încă niciun cuvânt. Şi făceam mii de sforţări ca să-i reintru în graţii. Deodată, părând că iese dintr-o adâncă visare şi ca şi cum şi-ar fi răspuns lui însuşi, spuse:

— Vorbeşte foarte bine!

— Despre râie, nu-i aşa? zisei tare timid.

— Da, desigur, despre râie! îmi răspunse G… cu hotărâre.

Şi adăugă după o tăcere:

— Omul ăsta a făcut magnifice observaţii microscopice. Adevărate descoperiri.

Mai îndrăznii să spun un gând:

— O fi studiat subiectul pe faraonul ăsta al Egiptului din care şi-a făcut slujitor şi muzician.

Însă G… nu mă mai auzea.

— Ce minunat! exclamă el şi ce subiect de meditaţie melancolică! Boala care-l urmăreşte pe om şi după moarte. Scheletele care au râie!

A mai fost o clipă de tăcere, apoi reluă:

— Omul ăsta trebuia să fie membru al Institutului[295]. Doar există academicieni care sunt şarlatani, uite şi un şarlatan care ar trebui să fie academician.

Şi acum, prietene, te văd de aici cum râzi la rândul tău şi cum exclami:

— Asta-i tot? oh, ce aventuri grozave, ce poveşti nemaipomenite, şi ce călător pedestru mai eşti! Să întâlneşti urşi, să auzi pe unul care înghite săbii, cum confruntă în aer liber, cu braţele goale şi cu

cingătoare roşie, acarizii omului cu acarizii cămilei şi să ţii ţăranilor un curs filosofic de râie comparată! Într-adevăr, pentru fericirea asta nemaipomenită merită să ne aruncăm în graba mare din diligenţă.

Cum vrei. Cât despre mine, nu ştiu dacă e de vină dimineaţa, dacă e de vină primăvara sau tinereţea care se contopesc cu aceste amintiri, vai! deja vechi, dar ele radiază încă în mine. Le găsesc un farmec pe care nu ţi-l pot descrie. Râzi cât pofteşti de călătorul pedestru, sunt gata să încep iar oricând şi dacă astăzi mi s-ar întâmpla ceva asemănător, „mi-ar face o foarte mare plăcere”.

Noroacele astea sunt însă rare şi când mă hotărăsc la o excursie pe jos, cu condiţia ca cerul să aibă un aer de bucurie, cu condiţia ca satele să aibă un aer de fericire, cu condiţia ca roua să se înfioare în vârful ierburilor, cu condiţia ca omul să muncească, ca soarele să strălucească şi ca pasărea să cânte, îi mulţumesc bunului Dumnezeu şi nu-i mai cer nimic altceva.

Zilele trecute, la cinci şi jumătate dimineaţa, după ce am dat poruncile necesare ca să mi se transporte bagajele la Bingen încă din zori, am plecat din Lorch trecând cu vaporul pe malul opus. Dacă faci vreodată drumul acesta, fă-l la fel. Ruinele romane, romanice şi gotice de pe malul stâng sunt mai interesante pentru pieton decât ardeziile de pe malul drept. La ora şase, după un urcuş anevoios printre vii şi mărăcini, m-am aşezat pe coasta unui deal de lavă stinsă care străjuieşte castelul Fürstemberg şi valea Diebach, şi acolo am constatat o greşeală a cercetătorilor de antichităţi. Ei povestesc, şi după ei îţi scriam în scrisoarea mea dinainte, că turnul cel mare de la Fürstemberg, rotund pe dinafară, este hexagonal pe dinăuntru. Or, din locul înalt în care mă aşezasem, privirea mea cobora destul de adânc în turn, şi pot să-ţi afirm, dacă te interesează, că şi la interior este rotund ca şi la exterior. Demn de remarcat, este înălţimea lui considerabilă şi forma lui care este ciudată. Cum are creneluri enorme fără maşiculi*, şi cum se face din ce în ce mai larg de la vârf spre bază, fără uşi, fără ferestre, numai cu câteva ferestruici scobite, seamănă în modul cel mai ciudat cu misterioasele şi masivele donjoane din Samarcand, din Calicut sau din Canganor[296]; şi te aştepţi ca mai degrabă să apară în vârful turnului, aproape indian, maharadjahul din Lahore sau cel din Malabar, decât Ludovic de Bavaria sau Gustav al Suediei. Şi totuşi această fortăreaţă, mai degrabă orientală decât gotică, a jucat un mare rol în luptele din Europa. În momentul în care mă gândeam la toate scările care s-au rezemat pe rând de zidurile acestui uriaş de piatră şi îmi aminteam de întreitul ei asediu, al bavarezilor în anul 1321, al

suedezilor în anul 1632 şi al francezilor în anul 1689[297], o ciocănitoare se căţăra veselă pe el.

Ceea ce a provocat greşeala amatorilor de antichităţi a fost un turnuleţ care apără fortăreaţa dinspre partea muntelui şi care, rotund înăuntru, are un vârf încununat de maşiculi tăiat în şase laturi. Ei au luat turnuleţul drept turn şi exteriorul drept interior. De altfel, la această oră matinală, din cauza negurii care se târa încă la rasul solului, nu deosebeam decât capătul donjonului, coama zidurilor, şi în zare, în jurul meu, creasta înaltă a dealurilor. La picioarele mele, fundul peisajului era ascuns de o pâclă albă şi deasă căreia soarele îi poleia marginile. Ai fi zis că a căzut un nor în vale.

Când a bătut de şapte în acest nor la clopotniţa cătunului Rheindiebach, aflat la poalele Fürstembergului, ciocănitoarea şi-a luat zborul, iar eu m-am ridicat. În timp ce coboram, ceaţa s-a ridicat şi, când am ajuns în sat, am ajuns odată cu razele soarelui. Câteva clipe după aceea am lăsat satul în urma mea, fără să mă fi gândit, mărturisesc, să pun vreo întrebare faimosului ecou din prăpastie. Mergând voios de-a lungul Rinului am schimbat un salut prietenesc cu trei pictori tineri, care se duceau, spre Bacharach, cu sacul şi umbrela în spinare. Ori de câte ori mă întâlnesc cu trei tineri care călătoresc pe jos cam fără bagaje, veseli şi cu ochii scânteietori, ca şi cum ar oglindi feeria viitorului, nu mă pot împiedica să sper pentru ei realizarea himerelor lor, şi să mă gândesc la ce trei fraţi, Cadenet, Luynes şi Brandes, care, acum două sute de ani, au plecat într-o bună dimineaţă, pe jos, la curtea lui Henric al IV-lea, neavând toţi trei decât o manta, pe care o purtau pe rând, şi care, cincisprezece ani mai târziu, sub Ludovic al XIII-lea, aveau să fie, primul, duce de Chaulnes, al doilea, conetabil de Franţa, cel de-al treilea, duce de Luxemburg. — Deci, tinerilor, visaţi şi mergeţi pe jos!

Se pare, de altfel, că felul acesta de călătorie în trei este la modă pe malurile Rinului, căci nu făcusem nicio jumătate de leghe, de-abia ajunsesem la Niederheimbach, când am mai întâlnit trei tineri făcând drumul împreună. Aceştia erau, vizibil, studenţi la vreuna din nobilele universităţi care se dezvoltă în bătrâna Teutonie, civilizând tânăra Germanie. Purtau şepcile clasice, plete lungi, cureaua de la redingotă bine strânsă, bastonul în mână, pipa de faianţă colorată în gură şi, ca şi pictorii, sacul dublu în spinare. Pe pipa celui mai tânăr dintre cei trei era pictat un blazon, probabil al lui. Păreau să discute cu căldură şi se duceau şi ei, ca şi pictorii, spre Bacharach. Trecând pe lângă mine, unul din ei îmi strigă, salutându-mă cu şapca:

— *Dic nobis, domine, în qua parte corporis animam veteres locant philosophi*[I]?

Îi răspunsei la salut spunându-i:

— *În corde Plato, în sanguine Empedocles, inter duo supercilia Lucretius*[II].

Cei trei tineri îmi zâmbiră şi cel mai în vârstă îmi strigă:

— *Vivat Gallia regina!*

Îi răspunsei:

— *Vivat Germania mater!*

Ne mai salutarăm încă o dată şi trecui mai departe.

Sunt de acord cu acest fel de a călători. Doi iubiţi, sau trei prieteni.

Deasupra Niederheimbachului se etajează şi se suprapun mameloanele întunecatului codru Sann sau Soma, unde, printre stejari, se înalţă două fortăreţe distruse, Heimburg, castel al nobililor şi Sonneck, castel al tâlharilor. Împăratul Rudolf a dărâmat Sonneckul în anul 1282[298], timpul a dărâmat Heimburgul. O ruină şi mai melancolică se ascunde în cutele acestor munţi, e Falkemburg.

Cum ţi-am spus, lăsasem satul în urma mea. Soarele era arzător, răcoroasa adiere a Rinului se încălzea, drumul se acoperea de praf; la dreapta mea se deschidea, înghesuit între două stânci, un vâlcel încântător plin de umbră; un stol de păsărele ciripeau, care mai de care mai tare şi se dedau la bârfeli groaznice una despre alta în desişurile pădurilor; un pârâu sprinten, umflat de apa ploilor, cădea din piatră în piatră şi îşi lua aere de torent, răvăşea părăluţele, speria musculiţele şi cădea în cascade mici, gâlgâitoare, pe bolovani; puteam să deosebesc vag de-a lungul pârâului, în dulcea întunecime revărsată de frunziş, o cărare pe care mii de flori sălbatice, rochiţa-rândunicii, creasta-cocoşului, siminoc, gladiole cu frunzele ca lănciile canelate, stânjenelul cu petalele albastre-verzui, o ascundeau ochilor profanului şi aşterneau un covor poetului. Ştii că există momente în care aproape îmi vine să cred în inteligenţa lucrurilor; mi se părea că o mulţime de glasuri şopteau în vâlcel, şi-mi ziceau: unde te duci? cauţi locuri în care să fie puţine urme de oameni şi în care să fie multe semne ale divinităţii, vrei să-ţi laşi sufletul în echilibru cu sufletul singurătăţii, vrei umbra şi lumina, mişcarea şi pacea, transformările şi seninătatea, cauţi locul în care cuvântul înfloreşte în tăcere, în care vezi viaţa la suprafaţa a tot ce

---

[I] Spune-ne nouă domnule, în care parte a trupului statornicesc vechii filozofi, sufletul?

[II] În inimă Platon, în sânge Empedocle, între cele două sprâncene Tucretius.

te înconjoară şi în care simţi veşnicia în adâncuri? îţi place pustiul dar nu urăşti omul; cauţi iarba şi muşchiul, frunzele umede, ramurile umflate de sevă, păsările care cântă, apele care curg, miresmele care se răspândesc? Ei bine, intră. Drumul tău este pe această cărare.

Nu m-am lăsat rugat îndelung şi am intrat în vâlcel.

Să-ţi spun ce am făcut acolo, sau mai degrabă, ce mi-a făcut singurătatea; am auzit şi privit cum bâzâiau viespile în jurul clopoţeilor viorii; cum necroforii[299] şi feroniile[300] se refugiau în micile vizuini microscopice săpate pentru ele de ploaie la rădăcinile ierburilor; cum foşneau aripile în frunziş; am ascultat ce tresărea surd în muşchi, ce ciripea în cuiburi, zgomotul dulce şi nedesluşit al vegetaţiei ce creştea, al mineralizării şi al fecundărilor tainice, strigătele îndepărtate, vaietele; am observat bogăţia scarabeilor, activitatea albinelor, veselia libelulelor, răbdarea păianjenilor, miresmele, sclipirile, înfloririle, luptele între insecte, catastrofele furnicarelor, micile drame ale ierbii; boarea care ieşea din stânci ca nişte suspine, razele ce cădeau din cer printre copaci ca nişte priviri, picăturile de apă ce se lăsau de pe flori ca nişte lacrimi; secrete pe jumătate dezvăluite se iveau de pretutindeni; munca liniştită, armonioasă, înceată şi continuă a tuturor acestor fiinţe care trăiesc în aparenţă mai aproape de Dumnezeu decât omul; să-ţi spun toate acestea, prietene dragă, ar însemna să-ţi spun ceea ce nu se poate spune, să-ţi arăt ce nu se poate vedea, să-ţi zugrăvesc nesfârşitul. Ce am făcut acolo? Nu mai ştiu. Ca şi în vâlcelele de la Saint-Goarsshausen, am rătăcit, m-am gândit, am adorat, m-am rugat. La ce mă gândeam? Nu mă întreba. Ştii, sunt clipe când mintea pluteşte ca înecată în mii de idei nelămurite.

Totul în aceşti munţi se contopea cu gândurile mele, cu visurile mele: verdeaţa, ruinele, nălucile, peisajul, amintirile, oamenii care au trăit în aceste singurătăţi, istoria care a strălucit aici, soarele care luminează mereu. Cezar, îmi spuneam, poate că a trecut pârâul acesta, urmat de soldatul care îi ţinea spada mergând pe jos ca mine. Aproape toate marile glasuri care au zguduit inteligenţa omenească au tulburat ecourile din Rhingau şi din Taunus. Aceşti munţi sunt aceiaşi care s-au înfiorat atunci când prinţul Tomas d'Aquino[301], atât de mult timp poreclit *Bos mutus*, a dat în sfârşit acel răcnet doctrinar ce făcu să tresară întreaga lume: *Dedit în doctrina mugitum quod în tot mundo sonavit*[I]. În munţii aceştia, Jan Hus, prevestitorul lui Luther, aidoma vălului ce se destramă în ultimul ceas lăsând să se vadă lămurit

[I] În învăţătura sa a scos un muget care a răsunat în toată lumea.

viitorul, a aruncat din înaltul rugului din Constanţa strigătul profetic: *Astăzi ardeţi gâsca, peste o sută de ani însă se va naşte lebăda*. În sfârşit dintre stâncile acestea, la o sută de ani după aceea, Luther, ivindu-se la ceasul hărăzit, şi-a deschis aripile dând acel formidabil strigăt: *Mai degrabă să moară episcopii şi principii, mănăstirile, bisericile şi palatele decât să moară un singur suflet!…*

Şi mi se părea că din mijlocul ramurilor şi al mărăcinilor, ruinele răspundeau din toate părţile: O, Luther! episcopii şi principii, mănăstirile, bisericile şi palatele au murit!

Şi aşa, cufundat în astfel de lucruri vii şi fără sfârşit, care există, dăinuie, care înfloresc şi înverzesc, şi acoperă sub vegetaţia lor veşnică istoria, este oare această istorie mare sau mică? Hotărăşte dacă poţi. Cât despre mine, mi se pare că legătura cu natura, care este apropierea de Dumnezeu, uneori îl micşorează pe om, alteori îl face să crească. Pentru om faptul că el este o fiinţă inteligentă avându-şi propria lege, care-şi aduce opera la îndeplinire şi îşi joacă rolul în mijlocul realizărilor imense ale creaţiunii este foarte mult. Faptul că te poţi gândi la năluca ce a fost Luther, la fantoma care a fost Hus, la umbra care a fost Cezar, în faţa unui stejar mare plin de bătrâneţe şi de viaţă, umflat de sevă, încărcat de frunziş, populat de mii de păsări, reprezintă foarte mult.

Îţi mărturisesc totuşi că a existat în plimbarea mea un moment în care toate amintirile au dispărut, în care omul s-a făcut nevăzut, şi în care nu l-am mai avut în suflet decât pe Dumnezeu. Am ajuns, n-aş mai putea să-ţi spun pe ce cărări, în vârful unui deal foarte înalt, acoperit de tufişuri ce seamănă cu stejarul spinos din Provence; aveam sub ochii mei o pustietate, însă o pustietate fericită şi superbă, o pustietate divină. N-am văzut nimic mai frumos în toate excursiile pe care le-am făcut în împrejurimile Rinului. Nu ştiu cum se cheamă locul. Nu erau în jurul meu, cât vezi cu ochii, decât munţi, pajişti, ape sprintene, verdeaţă nesfârşită, pâcle subţiri, luciri umede sclipind ca nişte ochi întredeschişi, scânteieri de aur înecate în albastrul depărtărilor, păduri magice aidoma unor mănunchiuri de pene verzi, zări cu reflexe de umbră şi lumină. Era unul din acele locuri unde crezi că poţi vedea, desfăşurându-şi larg coada, pe magnificul păun ce se cheamă natură.

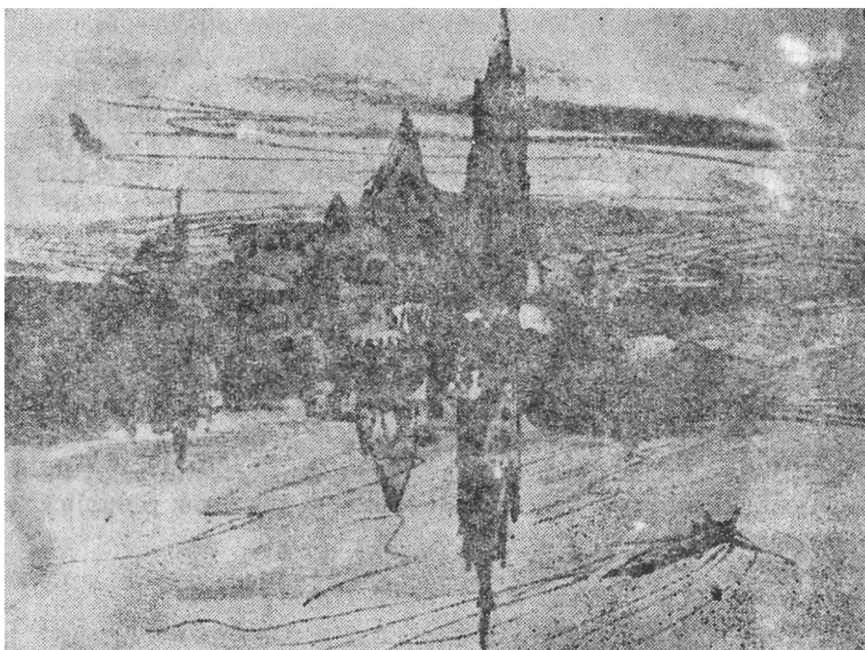
Din înălţimea movilei acoperite de brazi, de castani şi de arţari, vedeam în spatele dealului pe care mă aflam, o ruină întunecată, îngrămădire colosală de bazalt negru. Ai fi zis o grămadă de lavă, frământată de un uriaş pentru a-i da formă de citadelă. Ce castel era? N-aş putea să-ţi spun pentru că nu ştiam unde mă aflu.

Îmi cunoşti mania de a pune întrebări mai îndeaproape unei clădiri. După un sfert de oră mă aflam în ruine.

Un cercetător de antichităţi care face portretul unei ruine, la fel ca un iubit ce face portretul iubitei, se încântă pe sine însuşi, cu riscul de a plictisi pe alţii. Pentru cei nepăsători care-l ascultă pe îndrăgostit, toate frumoasele seamănă între ele; şi ruinele la fel, toate. Nu-ţi făgăduiesc prietene, că de acum înainte o să mă abţin de a-ţi mai face vreo descriere de clădiri. Ştiu că istoria şi arta te pasionează şi ştiu că eşti un public inteligent şi nu unul de rând. De data asta însă am să te trimit la portretul migălos pe care ţi l-am făcut pentru Şoarece. Închipuie-ţi o mulţime de mărăcinişuri, de planşee căzute, de ferestre strâmbe, şi deasupra tuturor, patru-cinci diabolice turnuri negre, sfârtecate şi formidabile.

Eram într-un continuu du-te-vino printre dărâmături, căutând, iscodind, întrebând; întorceam pietrele sfărâmate în speranţa de a găsi vreo inscripţie care să-mi atragă atenţia asupra unui fapt, sau vreo sculptură care să dea la lumină vreo epocă, când o deschizătură, ce fusese odinioară o uşă, mi-a lăsat liberă trecerea sub o boltă unde, printr-o crăpătură, pătrundea o scânteietoare rază de soare. Am intrat şi m-am aflat într-un fel de cameră joasă luminată de nişte ferestruici a căror formă şi tăietură în zid îmi arătau că fuseseră folosite la joaca puilor de şoim şi a scorpionilor. M-am aplecat la una din aceste ferestruici dând la o parte tufa de flori care o astupa acum. De la această fereastră peisajul nu era vesel. Se zărea o vale îngustă şi întunecoasă, mai degrabă o ruptură de munte, traversată odinioară de un pod din care nu mai rămăsese decât arcade de sprijin. Pe de o parte o surpare de pământ şi de stânci, de cealaltă o apă, înnegrită de patul de bazalt, se prăvăleau şi se sfărâmau în prăpastie. Copaci bolnavi şi nesănătoşi făceau umbră unor pajişti mici, aşternute cu o iarbă deasă ca de cimitir. Nu ştiu dacă era o părere, sau doar jocul umbrelor şi al vântului, dar mi se părea că văd pe alocuri în iarba înaltă, urma uşoară a unor cercuri mari, ca şi cum nişte hore nocturne ar fi culcat-o pe ici, pe colo. Vâlcelul acesta nu era numai singuratic, ci şi lugubru. Ai fi zis că asistă, uneori la spectacole hidoase, că în întuneric se petrec lucruri rele şi supranaturale şi că păstrează, în plină zi, chiar în plin soare, o tristeţe amestecată cu groază. În această vale, mai mult decât oriunde, am simţit lămurit trecerea sumbrelor şi recilor ore ale nopţii, lăsând acolo, pe mireasma ierbii, pe culoarea pământului şi pe forma stâncilor, ceea ce au ele mai vag, mai sinistru şi mai pustiu.

Tocmai când să ies din camera joasă, privirea mi-a fost atrasă de colţul unei pietre de mormânt ce ieşea de sub moloz. M-am aplecat repede. Ia judecă şi tu graba mea; poate că aveam să găsesc răspunsul pe care-l aşteptam de la această ruină misterioasă, numele castelului. Am îndepărtat dărâmăturile cu mâinile şi cu picioarele şi în câteva clipe am dat la iveală o foarte frumoasă placă de mormânt din secolul al XIV-lea, din gresie roşie de Heilbronn.

Pe placă zăcea sculptat un cavaler înarmat de sus până jos, dar căruia îi lipsea capul. Sub picioarele acestui om de piatră era gravat cu litere mari romane acest distih primitiv, ce se putea însă citi şi descifra cu uşurinţă:

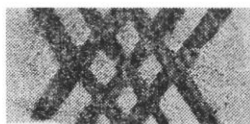
VO X TACVIT. PERIIT LU X. NO X RVIT ET RVIT VMBRA.
VIR CARET ÎN TVMBA QVO CARET EFFIGIES[I].

Eram încă şi mai puţin dumirit ca înainte. Castelul acesta era o enigmă, îi căutasem cheia şi o găsisem sub forma unei inscripţii fără dată, a unui epitaf fără nume, a unui om fără cap. Ai să fii de acord că răspunsul era însă nelămurit şi explicaţia de neînţeles.

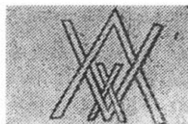
Despre ce personaj vorbea distihul, lugubru în fond, barbar în formă? Dacă ar fi trebuit să crezi cel de-al doilea vers săpat pe lespedea de mormânt, scheletul care se afla dedesubt era fără cap, aşa cum era efigia de deasupra. Şi ce însemnau aceşti trei X detaşaţi de restul inscripţiei prin mărimea majusculelor? Uitându-mă mai de aproape şi curăţind lespedea cu un pumn de iarbă, am găsit pe statuie gravuri ciudate, trei cifre săpate în trei locuri diferite: acesta pe mâna dreaptă *(a)*; acesta pe mâna stângă *(b)*; şi ultimul în locul capului *(c)*.

a

b

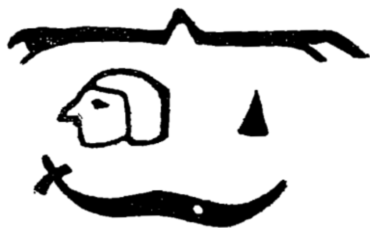
c

[I] Vocea a tăcut, lumina a pierit, s-a năpustit noaptea împreună cu umbra / Bărbatului din mormânt îi lipseşte ce-i lipseşte efigiei.

Or, aceste cifre nu sunt decât diferite combinaţii ale unei aceleiaşi monograme. Fiecare dintre cele trei desene este alcătuit din cei trei X pe care, cel ce a săpat epitaful, i-a făcut să proemineze din inscripţie. Dacă acest mormânt ar fi fost în Bretania, aceşti trei X ar fi putut fi o aluzie la lupta celor treizeci; dacă ar fi fost din secolul al XVII-lea, cei trei X ar fi putut indica războiul de treizeci de ani; însă în Germania şi în secolul al XIV-lea ce rost puteau să aibă? Şi apoi, întâmplarea era oare aceea care, pentru a face bezna mai densă, folosise în alcătuirea cifrei funebre tocmai acest element X, care barează pătrunderea în toate problemele şi care desemnează *Necunoscutul?* — Îţi mărturisesc că nu mă vedeam ieşind din impas. De altfel, mi-am amintit că felul acesta de a ascunde şi totodată de a semnala mormântul şi amintirea unui om decapitat este specific tuturor epocilor şi tuturor popoarelor. La Veneţia, în galeria ducală a marelui consiliu, o ramă neagră înlocuieşte portretul celui de-al cincizeci şi şaptelea doge şi, dedesubt, întunecata republică a scris acest memento sinistru:

LOCVS MARINI F ALIERI DECAPITATI[I].

În Egipt, când călătorul obosit ajunge la Biban-el-Moluk, găseşte în nisip, printre ruinele palatelor şi templelor, un mormânt misterios, cel al lui Ramses al V-lea, pe care se vede un desen:

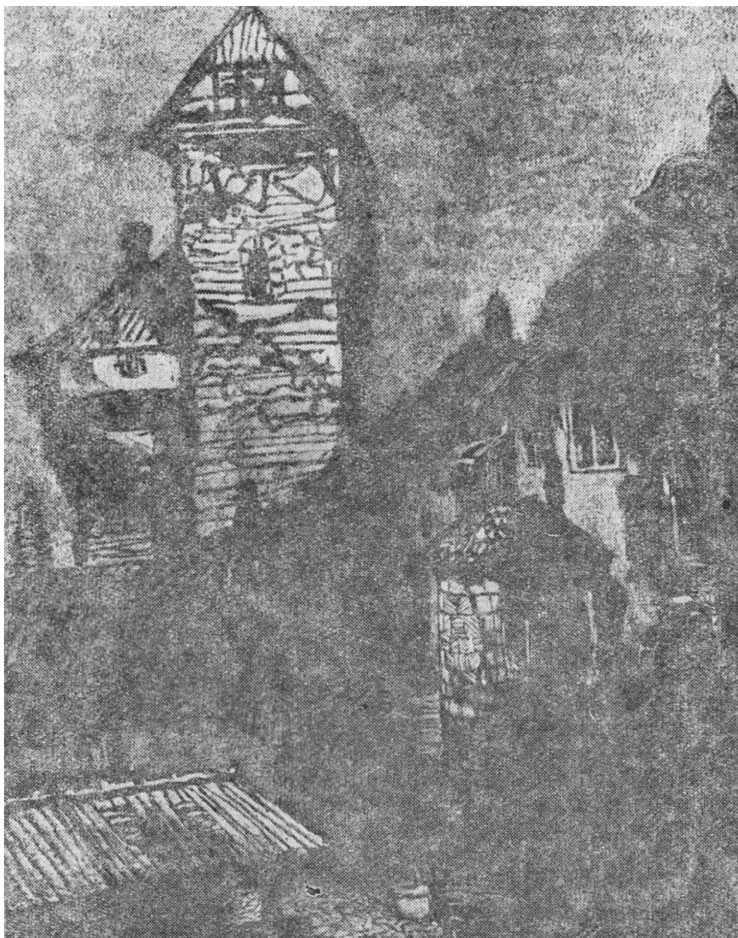

Şi această hieroglifă, care povesteşte istoria deşertului, înseamnă: *cel fără cap*.

Însă şi la Veneţia ca şi în Egipt, la palatul ducal ca şi la Biban-el-Moluk, ştii despre ce este vorba, ştii că ai de-a face cu Marino Faliero sau cu Ramses al V-lea[302]. Aici nu ştiam nimic, nici numele locului, nici numele omului. Mi se trezise curiozitatea în cel mai înalt grad. Îţi mărturisesc că această ruină atât de desăvârşit de mută mă punea pe

[I] Este Locul lui Marino Falieri decapitatul.

gânduri şi aproape că mă necăjea. Nu-i îngăduit unei ruine, fie ea şi mormânt, dreptul de a tăcea într-atât.

Tocmai era să ies din camera joasă, încântat de a fi găsit acest monument ciudat, dar dezamăgit de a nu fi aflat mai mult despre el, când un zgomot de glasuri sonore, limpezi şi vesele, ajunseră până la mine. Era un dialog rapid şi viu din care n-am desluşit, în mijlocul râsetelor şi ţipetelor voioase, decât câteva cuvinte: *Fall of the mountain… Subterranean passage… Very ugly footpath*[I]… O clipă după aceea, cum mă ridicam de pe mormântul pe care mă aşezasem, trei

[I] Povârniş de munte… Galerie subterană… Foarte urâte urme de paşi.

fete, tinere şi zvelte, îmbrăcate în alb, trei capete blonde şi roz, cu zâmbete cuceritoare şi ochi albaştri, intrară deodată sub boltă şi, dând de mine, se opriră brusc în raza de soare care lumina pragul. Nimic mai magic şi mai încântător, pentru un visător care stă pe un mormânt într-o ruină, decât o astfel de apariţie în această lumină. Un poet cu siguranţă ar fi avut dreptul să vadă îngeri şi aureole. Mărturisesc că eu n-am văzut decât englezoaice.

Mărturisesc chiar, spre ruşinea mea, că pe dată mi-a venit ideea, plată şi prozaică, să profit de aceşti îngeri ca să aflu numele castelului. Iată cum am judecat, şi asta foarte repede: Englezoaicele – căci sigur că sunt englezoaice deoarece vorbesc englezeşte şi sunt blonde – englezoaicele deci, după toate aparenţele, sunt vizitatoare venite din vreo staţiune de agrement din împrejurimi, de la Bingen sau de la Rudesheim. E clar că şi-au făcut în dărâmătura asta obiectul excursiei lor şi cunosc deci neapărat numele locului ales drept ţel al plimbării. Odată stabilit acest lucru nu mai rămânea decât să încep conversaţia, dar mărturisesc că am recurs la cel mai stângaci dintre mijloacele folosite în asemenea cazuri. Îmi deschisei portofelul ca să fac ceva, chemai în ajutor picul de engleză pe care credeam că-l ştiu şi începui să mă uit în prăpastie prin ferestruică, murmurând, ca şi cum aş fi vorbit singur, nişte epifoneme admirative şi ridicole: *Beautiful view! Very fine, very pretty waterfall!*[I] etc., etc. — Fetele, la început intimidate şi surprinse de întâlnirea cu mine, începură să şuşotească încetişor, înăbuşindu-şi râsul. Erau fermecătoare, dar era vizibil că-şi râdeau de mine. Am luat atunci o hotărâre mare, să trec direct la fapte, şi deşi pronunţ engleza ca un irlandez, deşi în special ih-ul este pentru mine un obstacol de netrecut, făcând un pas către grupul mereu nemişcat, mă adresai, cu aerul cel mai graţios, celei mai mari dintre cele trei fete: *Miss*, zisei, dregând laconismul frazei cu un salut exagerat, *what is, if you please, the name of this castle?*[II]

Frumoasa copilă zâmbi; cum meritam un hohot de râs, şi cum mă aşteptam la asta, am fost mişcat de această clemenţă, apoi ea se uită la cele două tovarăşe şi-mi răspunse roşind uşor, în cea mai bună limbă franceză din lume: — Domnule, se pare ca acest castel se numeşte Falkemburg. Cel puţin aşa a zis un păzitor de capre, care este francez şi care stă de vorbă cu tata în turnul cel mare. Dacă vreţi s-o luaţi pe-acolo, îl găsiţi.

[I] Frumoasă vedere! Minunată, foarte drăguţă cascadă.

[II] Domnişoară, care este, dacă sunteţi bună, numele acestui castel?

Englezoaicele mele erau franţuzoaice.

Cuvintele limpezi, rostite fără nicio umbră de accent, mi-o dovedeau; dar frumoasa copilă îşi dădu osteneala să adauge:

— Nu este nevoie domnule, să vorbim englezeşte, suntem franţuzoaice şi sunteţi francez.

— Dar, domnişoară, reluai, după ce aţi văzut că sunt francez?

— După limba engleză pe care o vorbiţi, zise cea mai tânără.

Sora ei mai mare se uită la ea cu un aer aproape sever, dacă vreodată frumuseţea, graţia, adolescenţa, nevinovăţia şi bucuria, pot avea aerul sever. Am început să râd..

— Dar, domnişoarelor, şi dumneavoastră vorbeaţi adineauri englezeşte.

— Ca să ne distrăm, zise cea mai tânără.

— Ca să ne exersăm, reluă cea mai mare.

Această rectificare, impunătoare şi aproape maternă, a fost inutilă pentru cea tânără, care fugi veselă la mormânt, ridicându-şi rochia din cauza pietrelor şi lăsând să se vadă cel mai frumos picior din lume.

— Oh! strigă ea, ia veniţi să vedeţi! o statuie pe jos! ia te uită! n-are cap. E un bărbat.

— E un cavaler, zise cea mai mare, care se apropiase. Era în vorba ei o umbră de reproş, şi tonul vocii ei, pe când o spunea, însemna: *Soră dragă, o fată tânără nu trebuie să zică:* E un bărbat, *poate însă să spună:* E un cavaler.

În general, acestea sunt prejudecăţi de femei. Toate sunt la fel. Resping faptele, dar dacă îmbraci faptele în cuvinte, le acceptă. Cuvântul trebuie totuşi bine ales. De vorba pe şleau se indignează, de cuvântul propriu se sperie, tolerează cuvântul ocolit, primesc cuvântul elegant, zâmbesc la perifrază. Nu ştiu că mai târziu – adeseori prea târziu – îşi vor da seama câtă realitate există în aproximaţie. Cea mai mare parte dintre femei alunecă, şi multe cad, pe panta primejdioasă a traducerilor atenuate.

De fapt, această simplă nuanţă, *e un bărbat – e un cavaler*, exprima starea celor două tinere inimi. Una dormea încă adânc, cealaltă se trezise. Cea mai mare dintre surori era deja o femeie, ultima era încă un copil. Şi totuşi, nu era între ele mai mult de doi ani. Doar cea mijlocie era o fetişcană. De la intrarea lor în cavou, roşise mult, zâmbise puţin şi nu rostise niciun cuvânt.

Între timp toate trei se aplecaseră asupra mormântului şi reverberaţia fantastică a razei de soare desena profilurile lor graţioase pe spectrul de granit. Adineauri mă întrebam care era numele

fantomei, acum mă întrebam care o fi numele fetelor, şi n-aş putea să-ţi spun ce simţeam văzând contopindu-se cele două mistere, unul plin de groază, celălalt plin de farmec.

Tot ascultând dulcele lor şuşotit, am prins din zbor unul din cele trei nume, numele celei mijlocii. Era cea mai frumoasă. O adevărată prinţesă dintr-un basm. Lungile ei gene blonde îi ascundeau ochii albaştri, lăsând totuşi să se vadă lumina lor curată. Stătea între sora ei mai mică şi sora ei mai mare, ca pudoarea între naivitate şi graţie, blând colorată de un vag reflex al amândurora. M-a privit de două ori şi nu mi-a vorbit. Ea a fost singura dintre cele trei căreia nu i-am auzit vocea, dar tot ea a fost singura căreia i-am ştiut numele. La un moment dat sora ei cea mică i-a spus încet: *Ia uite, Stella!* Şi n-am înţeles niciodată mai bine ca atunci câtă seninătate, câtă lumină şi cât farmec cuprinde acest nume de stea.

Cea mai mică cugeta cu glas tare: Bietul bărbat (lecţia fusese zadarnică), i-au tăiat capul. Aşa erau vremurile: li se tăia capul bărbaţilor. — Deodată se întrerupse: — Ah! uite epitaful! e pe latineşte. — *Vox – tacuit – Periit – lux…* — E greu de citit. Tare aş vrea să ştiu ce înseamnă.

— Fetelor, zise cea mai mare, hai să-l căutăm pe tata, el o să ne explice.

Şi o zbughiră din criptă ca trei căprioare.

Nici nu le trecuse prin cap să mi se adreseze; eram niţel umilit că englezeasca mea le făcuse să aibă o idee atât de proastă de latineasca mea.

Odinioară fusese zidit ceva pe mormânt şi alături de epitaf rămăsese o pată de tencuială netezită cu mistria. Am luat un creion şi am scris pe această pagină albă, traducerea distihului:

Glasu-n noapte a-ngheţat,
umbra flacăra a stins;
ce statuii nu i-au dat
lipsă-i şi la mortu-ntins.

De-abia plecaseră fetele de două minute, că le-am auzit glasurile strigând: Pe aici, tată! Pe aici! Se-ntorceau. Scrisei în grabă ultimul vers, şi înainte ca să apară, bătui în retragere.

Găsit-au oare explicaţia pe care le-o lăsasem? Nu ştiu; m-am înfundat în cotloanele ruinei şi nu le-am mai revăzut.

După cum n-am mai aflat nimic nici despre misteriosul cavaler decapitat. Tristă soartă! Ce crimă o fi săvârşit oare nenorocitul?

Oamenii îl pedepsiseră cu moartea, providenţa i-a adăugat uitarea. Întuneric şi iar întuneric. Capul i-a fost tăiat de pe statuie, numele din legendă, povestea din amintirile oamenilor. Şi chiar şi lespedea de pe mormânt va dispărea fără îndoială în curând. Vreun podgorean din Sonneck sau din Ruperstsberg o s-o ia într-o bună zi, o să împrăştie cu piciorul scheletul mutilat pe care lespedea, poate, îl mai acoperă încă, o să taie în două mormântul şi o să facă din el pervazul unei uşi de cârciumă. Iar ţăranii o să se aşeze la masă, şi bătrânele o să toarcă, iar copiii o să râdă în jurul statuii fără nume, decapitată odinioară de călău şi tăiată astăzi de un zidar. Căci în zilele noastre, în Germania ca şi în Franţa, se folosesc ruinele. Din vechile palate se fac colibe noi.

Vai! Legile cele vechi ca şi societăţile cele vechi suferă aproape aceeaşi transformare.

Să privim, să învăţăm, să cugetăm, şi să nu ne plângem. Dumnezeu ştie ce face. Numai că, mă-ntreb câteodată: de ce trebuie ca „mârlanul” să nu se mulţumească cu faptul că este *viu* ci are întotdeauna aerul că încearcă să se răzbune pe *împăratul îngropat?*

Iată-mă însă, prietene, foarte departe de Falkemburg. Mă-ntorc. Însemna destul de mult pentru mine să mă ştiu în acest cuib de legende şi să pot spune nişte lucruri precise despre vechile turnuri care se mai ţin încă atât de mândre şi de drepte, deşi sunt moarte şi-şi lasă măruntaiele în iarbă. Mă aflam deci în acest faimos castel, ale cărui aventuri ţi le voi povesti poate într-o zi, dacă nu le ştii. Guntram şi Liba mai ales îmi veneau în minte.[303] În punctul acesta s-a întâlnit Guntram cu cei doi oameni care duceau un sicriu. Pe scara aceasta Liba s-a aruncat în braţele lui şi i-a spus râzând: — Un sicriu? nu, poate ai văzut un pat nupţial. — Lângă căminul acesta, încă ţintuit de peretele fără pardoseală şi fără tavan, se afla lemnul din patul adus şi pe care ea i l-a arătat. În curtea asta, plină astăzi de cucută în floare, Guntram, ducându-şi logodnica la altar, a zărit, mergând înaintea lui, şi numai el putând să-i vadă, un cavaler îmbrăcat în negru şi o femeie acoperită de văluri. În capela asta romanică năruită, unde şopârlele vii se plimbă peste şopârlele sculptate, în clipa când să vâre inelul blagoslovit pe degetul trandafiriu al logodnicei, a simţit deodată o mână rece într-a sa – mâna fecioarei de la castelul din pădure, care se pieptăna noaptea cântând lângă un mormânt deschis şi gol. — În sala aceasta de jos şi-a dat duhul, şi Liba a murit văzându-l murind.

Ruinele dau viaţă poveştilor şi poveştile dau viaţă ruinelor.

Am petrecut mai multe ceasuri printre dărâmături, şezând sub mărăcinişuri de nepătruns şi lăsând să-mi vină ideile în voia lor.

Spiritus loci[I]. Viitoarea mea scrisoare ţi le va aduce, poate.

Între timp mi se făcuse şi foame, şi către ora trei, mulţumită păzitorului de capre francez despre care îmi vorbiseră frumoasele călătoare şi pe care din fericire îl întâlnisem, am putut să ajung într-un sat de pe malul Rinului, care este, cred, Trechtingshausen, vechiul Trajani Castrum.

Drept han era acolo numai o cârciumă cu bere şi drept cină o pulpă de miel foarte tare, de care un student, ce-şi fuma pipa la uşă, încercă să mă scârbească spunându-mi că un englez înfometat, sosit cu un ceas înaintea mea, nu-i putuse veni de hac şi o abandonase. Nu i-am răspuns cu mândrie, ca mareşalul de Créqui[304] în faţa fortăreţei genoveze de la Gavi: *Ceea ce Barbarossa n-a putut lua, o să ia Barbă-Cenuşie*, şi-am mâncat pulpa de miel.

Am pornit iar la drum când apunea soarele.

Peisajul era încântător şi sever. Am lăsat în urma mea capela gotică Saint-Clément. Aveam la stânga malul drept al Rinului, încărcat de vii şi de ardezii. Ultimele raze ale soarelui înroşeau în depărtare faimoasele dealuri de la Asmanshausen, la poalele cărora, pâcla, poate fumul, lăsau să se vadă Aulhausen, satul olarilor. Deasupra drumului pe care mergeam, deasupra capului meu, se înălţau în trepte, din munte în munte, trei castele: Reichenstein şi Rheinstein, dărâmate de Rudolf de Habsburg şi reconstruite de contele palatin; şi Vaugtsberg, locuit în 1348 de Kuno de Falkenstein şi restaurat astăzi de prinţul Frederic de Prusia. Vaugtsbergul a jucat un mare rol în războaiele breslelor. Arhiepiscopul de Maienţa l-a dat într-o bună zi drept gaj împăratului Germaniei pentru patruzeci de mii de livre regale bătute la Tours. Asta mi-aduce aminte că, atunci când Thibaut, conte de Champagne, neştiind cum să-şi plătească datoria către regina Ciprului, a vândut *prea scumpului său senior Ludovic, rege al Franţei*[305], comitatul Chartres, comitatul Blois, comitatul Sancerre şi vicomitatul Châteaudun, tot pentru suma de patruzeci de mii de livre. Astăzi, patruzeci de mii livre este preţul cu care un aprod la pensie plăteşte o casă la ţară la Bagatelle sau la Pantin.[306]

Între timp de-abia dacă mai eram atent la peisaj şi la amintiri. De când începuse să se însereze nu mai aveam decât un gând. Ştiam că înainte de a ajunge la Bingen, ceva mai încolo de confluenţa cu Nahe, am să dau peste o clădire ciudată, o dărâmătură lugubră, în picioare printre trestiile din mijlocul fluviului între doi munţi înalţi. Această

[I] Duhul locului.

dărâmătură este Mäusethurm.[I]

În copilărie aveam deasupra patului un tablou mic cu rama neagră, agăţat de o slujnică nemţoaică pe perete. Reprezenta un vechi turn singuratic, mucegăit, înconjurat de ape adânci şi negre cu pâcle ce-l învăluiau şi de munţi care-l acopereau cu umbră. Cerul de deasupra acestui turn era trist şi plin de nori hidoşi. Seara, după ce îmi făceam rugăciunea, înainte să adorm, mă uitam la tablou. Noaptea îl revedeam în vis într-un mod îngrozitor. Turnul creştea, apa fierbea, un fulger cădea din nori, vântul şuiera prin munţi şi părea câteodată că scoate ţipete. Într-o zi am întrebat-o pe slujitoare cum se chema turnul. Mi-a răspuns, făcându-şi cruce, Mäusethurm.

Şi atunci mi-a spus o poveste. Cum că altădată la Maienţa, în ţara ei, existase un arhiepiscop rău numit Hatto, care era şi abate de Fuld, preot avar, zicea ea, *deschizând mai degrabă mâna pentru ca să blagoslovească decât ca să dea*. Într-un an prost el a cumpărat tot grâul ca să-l vândă mai scump lumii, căci era un preot care voia să se îmbogăţească. Foametea a devenit atât de mare, încât ţăranii mureau în satele de pe Rin. Atunci poporul s-a adunat în jurul burgului Maienţa, jelind şi cerând pâine. Arhiepiscopul i-a refuzat însă. Şi aici povestea devine oribilă. Poporul înfometat nu s-a împrăştiat şi a înconjurat, văicărindu-se, palatul arhiepiscopului. Hatto, plictisit, a pus pe arcaşi să înconjoare pe bieţii oameni; arcaşii i-au prins pe bărbaţi şi pe femei, pe bătrâni şi pe copii şi i-au închis într-un hambar căruia i-au dat foc. A fost, adăuga buna bătrână, *un spectacol de-ar fi plâns şi pietrele*. Iar Hatto n-a făcut altceva decât a râs; şi cum nenorociţii, dându-şi duhul în flăcări, dădeau ţipete jalnice, a zis: *N-auziţi cum şuieră şobolanii?* A doua zi, hambarul pârjolit era cenuşă; nu mai exista nimeni în Maienţa; oraşul părea mort şi pustiu, când deodată, o mulţime de şobolani, mişunând în hambarul ars, ca buboaiele lui Assuerus[307], au început să iasă de sub pământ, ţâşnind dintre bolovanii de pe jos, apărând din crăpăturile zidurilor, reînviind sub picioarele care-i striveau, revărsându-se pe străzi, în fortăreaţă, în palat, în pivniţe, în camere, în alcovuri. Era un flagel, o foială cumplită.

Hatto, pierdut, părăsi Maienţa şi fugi pe câmp, şobolanii îl urmară; alergă să se închidă în Bingen, care avea ziduri înalte, dar şobolanii trecură peste ziduri şi intrară şi acolo. Atunci arhiepiscopul puse să se construiască în mijlocul Rinului un turn şi se refugie în el, cu o barcă în jurul căreia zece arcaşi băteau apa; şobolanii se aruncară înot,

---

[I] Turnul şoarecilor.

traversară Rinul, se căţărară în turn, roaseră uşile, acoperişul, ferestrele, pardoselile şi tavanele şi, ajunşi în sfârşit la groapa de jos, în care se ascunsese nelegiuitul prelat, îl sfâşiară, mâncându-l de viu. — Acum blestemul cerului şi groaza oamenilor apasă pe acest turn, care se cheamă Mäusethurm. E pustiu şi cade în ruină în mijlocul fluviului; câteodată, noaptea, se vede ieşind din el o ciudată negură roşiatică ce seamănă cu fumul dintr-un cuptor cu jeratic; este sufletul lui Hatto care se întoarce.

Ai observat un lucru? Istoria este câteodată imorală, poveştile sunt întotdeauna cinstite, morale, şi virtuoase. În istorie adeseori cel mai tare prosperă, tiranii reuşesc, călăilor le merge bine, monştrii se îngraşă, cei ca Sylla[308] se transformă în orăşeni de treabă, cei ca Ludovic al XI-lea[309] şi Cromwell mor în patul lor. În poveşti, apare întotdeauna iadul. Nicio greşeală care să nu-şi aibă pedeapsa, uneori chiar exagerată; nicio crimă care să nu fie ispăşită prin chinuri, adesea îngrozitoare; niciun om rău care să n-ajungă un nefericit, uneori de plâns. Asta ţine de faptul că istoria evoluează în infinit, şi povestea în finit. Omul care face povestea, nu-şi permite să-ţi dea faptele doar şi să te lase să presupui consecinţele; căci el, bâjbâind în întuneric, şi pe nimic sigur, are nevoie să pună la toate o limită printr-o învăţătură, printr-o lecţie; şi n-ar îndrăzni să născocească evenimente fără concluzie imediată. Dumnezeu, care face istoria, arată ce vrea, şi ştie restul.

Mäusethurm este un cuvânt comod. Vezi în el ce vrei. Sunt minţi care se cred pozitive şi care nu sunt decât aride, care gonesc poezia de pretutindeni, şi care sunt veşnic gata să-i spună privighetorii, aşa cum a făcut un alt om pozitiv: *Taci, animal prost!* Astfel de minţi afirmă că Mäusethurm vine de la Maus sau *Mauth* care înseamnă vamă. Ei spun că în secolul al X-lea, înainte ca albia fluviului să fi fost lărgită, parcurgerea Rinului nu era posibilă decât pe partea stângă, şi că oraşul Bingen îşi fixase, cu ajutorul acestui turn, dreptul de barieră la trecerea vapoarelor. Ei se sprijină pe faptul că mai există încă lângă Strasbourg două turnuri consacrate perceperii taxei de la cei ce trec, care se cheamă şi ele Mäusethurm. Pentru aceşti gravi gânditori, inaccesibili poveştilor, turnul blestemat nu este decât un lăcaş al vămii şi Hatto un vameş.

Pentru femeile care spun poveşti, şi tare-mi vine să fiu ca ele, Mäusethurm vine de la *Maus*, care vine de la *mus* şi care înseamnă şoarece. Această pretinsă vamă este Turnul Şoarecilor iar vameşul este o nălucă.

La urma urmelor, cele două păreri se pot împăca. Nu este deloc imposibil ca, în secolul al XVI-lea sau al XVII-lea, după Luther, după Erasmus, primari luminaţi să fi *folosit* turnul lui Hatto şi să fi introdus atunci o taxă şi o vamă în această ruină bântuită de năluci. De ce nu? Roma a făcut şi ea din templul lui Antoniu o vamă, *dogana*. Ceea ce a făcut Roma cu istoria, a putut să facă şi Bingen cu legenda.

În felul acesta *Mauth* ar avea dreptate şi *Mäuse* n-ar fi greşit.

Oricum ar fi, de când o slujitoare bătrână mi-a spus povestea lui Hatto, Mäusethurm a fost întotdeauna una dintre viziunile familiare minţii mele. Ştii că nu există om care să nu-şi aibă nălucile, cum nu există om care să nu-şi aibă himerele sale. Noaptea suntem ai viselor, străbătute când de o rază, când de o flacără; şi după nuanţa culorii, acelaşi vis poate fi slavă cerească sau apariţie de iad. Efecte de focuri bengale care se produc în închipuire.

Trebuie să-ţi spun că niciodată Turnul Şobolanilor[310], în mijlocul mlaştinii lui, nu mi-a apărut altfel decât oribil.

Deci, trebuie să-ţi mărturisesc că atunci când întâmplarea, care mă plimbă cam după fantezia ei, m-a adus pe malurile Rinului, primul gând care mi-a venit n-a fost să văd domul din Maienţa sau catedrala din Colonia sau Pfalz, ci să vizitez Turnul Şobolanilor.

Ia gândeşte-te ce se petrecea în mine, biet poet credul, dacă nu credincios, şi biet pasionat de antichităţi ce sunt. Amurgul înlocuia treptat ziua, dealurile se întunecau, copacii se făceau negri, Rinul clipocea în umbră, câteva stele scânteiau, nimeni nu trecea pe drumul alburiu şi greu de desluşit, care se scurta pentru privirea mea pe măsură ce noaptea se îndesă, şi care se pierdea într-o negură la câţiva paşi. Mergeam încet, cu ochii aţintiţi în întuneric; simţeam că mă apropii de Mäusethurm şi că în câteva momente această hardughie de temut, care nu fusese pentru mine până atunci decât o halucinaţie, avea să devină o realitate.

Un proverb chinez zice: dacă întinzi arcul prea tare săgeata se abate. Aşa se întâmplă şi cu gândirea. Treptat, treptat, acea boare care se cheamă visare puse stăpânire pe spiritul meu. Freamătul vag al frunzişului de-abia şoptea în munţi; clinchetul limpede, slab şi încântător al unei fierării îndepărtate şi nevăzute ajungea până la mine; şi, pe nesimţite, am uitat şi de Mäusethurm, şi de şobolani, şi de arhiepiscop; începui să ascult, în timpul mersului, zgomotul de nicovală, care dintre toate glasurile serii este cel care trezeşte în mine cele mai multe idei inexprimabile; încetase şi-l mai auzeam încă, şi nu ştiu cum s-a întâmplat, dar după un sfert de ceas, aproape fără să

vreau, făcusem versurile următoare:

Amorul făurea bătând pe nicovală
şi păsările toate priveau cu ochi speriaţi
că era ceasu-n care vin brumele năvală
sau sus pe munţi ca flacăra creşte triumfală
strălucitoarea Venus, cunună de-mpăraţi.

Şi prepeliţa-n orzuri şi sturzu-n cuibul tandru
cântând se-ntreabă: — Ce face-acel ce făurea
la ceas de seară?... Guşă de sânge, măcăleandrul
le spuse: — Ştiu ce bate pe nicovală tandrul
e o privire-a Stelei ce-a prins-o cum zbura.

Şi de stăpânul tânăr, râzând înariparea
ţipa bătând văzduhul: — Amor ce-ai să alegi
din zâmbetul pe care nu-l paşte-nveninarea?
prea pur ca să-ţi slujească să-ţi împlineşti trădarea,
să-l ai supus – haine – n-ar să se afle legi.

Dar Cupidon răspunse iscând mărunte stele:
— Dormiţi mărunte păsări în codri, sau de vreţi,
clociţi sub voi, în cuiburi, viitoare păsărele;
lănci ucigătoare-s privirile acele
ce-mi umplu tolba cu-nveninate săgeţi.

Cum tocmai sfârşeam, drumul coti şi m-am oprit brusc. Uite ce aveam în faţa mea. La picioare Rinul, curgând şi grăbindu-se prin mărăciniş cu un murmur răguşit şi furios, ca şi cum ar fi scăpat dintr-o strâmtoare; la dreapta şi la stânga, munţii sau mai bine zis mase mari de întuneric ce îşi pierdeau vârfurile în norii unui cer întunecat, ţintuit ici-colo de câteva stele; în fund, în zare, o imensă perdea de umbră; în mijlocul fluviului, în depărtare, drept în picioare, în apa plată, uleioasă, ca şi moartă, un turn mare negru, cu o formă oribilă, din vârful căruia ieşea, mişcându-se cu legănări stranii, o nebulozitate roşiatică. Această lumină, care semăna cu reverberaţia unei ferestruici aprinse sau cu pălălaia jeraticului, arunca asupra munţilor o lucire palidă şi lividă, scoţând în relief, la jumătatea dealului de pe malul drept, o ruină lugubră, asemănătoare unei larve de clădire, care se reflecta până la mine în oglindirea fantastică a apei.

Închipuie-ţi, dacă poţi, acest peisaj sinistru, vag conturat de lumini şi

de întuneric.

În această singurătate, niciun zgomot omenesc, niciun ţipăt de pasăre: o tăcere îngheţată şi posomorită, tulburată numai de vaietul enervat şi uniform al Rinului.

Sub ochii mei se afla Mäusethurm.

Nu mi-l închipuisem mai înfricoşător. Toate erau aşa cum mi le imaginasem: de la noapte, nori, munţi, trestiile fremătânde, zgomotul fluviului plin de o tainică groază, ca şi cum s-ar fi auzit şuieratul hidrelor ascunse sub apă, suflarea tristă şi slabă a vântului, întunericul, părăsirea, izolarea, şi până la *pălălaia de jeratic* de pe turn, până chiar şi la sufletul lui Hatto!

Îmi atinsesem visul ce rămânea tot vis!

Şi atunci îmi veni o idee, cea mai simplă din lume, însă care în clipele acelea, îmi dădu ameţeală; am vrut ca imediat, la acel ceas, fără să mai aştept ziua de mâine, să intru în ruină. Arătarea era sub ochii mei, noaptea era adâncă, năluca palidă a arhiepiscopului se înălţa din Rin; era clipa în oare trebuia să vizitez Turnul Şobolanilor.

Dar cum să fac? Unde să găsesc o barcă, la ceasul acesta şi în locul acesta? Ca să traversez Rinul înot ar fi însemnat să împing prea departe gustul de năluci. De altfel, cât de mare înotător şi cât de mare nebun aş fi fost, tocmai aici, la câteva braţe de Mäusethurm, se află unul dintre vârtejurile cele mai de temut, Bingerloch, care înghiţea odinioară galiotele[311] aşa cum un rechin înghite o scrumbie şi pentru care, prin urmare, un înotător n-ar fi însemnat nici măcar cât un peştişor. Eram tare încurcat.

Tot mergând ca să mă apropii de ruină, mi-am amintit că bătăile clopotului de argint şi strigoii din donjonul de la Velmich nu împiedicau butucii de vie şi aracii să folosească dealurile şi să se cocoaţe pe dărâmături, şi am tras concluzia că apropierea vârtejului însemna că râul era neapărat plin de peşte şi că, probabil, am să întâlnesc pe marginea apei o colibă de pescari de somon. De vreme ce podgorenii de treabă înfruntă Falkensteinul şi şoarecele lui, poate şi pescarii înfruntă pe Hatto cu şobolanii lui.

Şi nu m-am înşelat. Totuşi am mers mult timp fără să întâlnesc nimic. Am atins ţărmul la punctul cel mai apropiat de ruină, am trecut de el, am ajuns aproape le confluenţa cu Nahe, şi începusem să nu mai sper să găsesc vreun luntraş, când, coborând până la tufele de răchită de pe mal, am zărit unul din acele năvoade-păianjen despre care ţi-am mai vorbit. La câţiva paşi de năvod era priponită o barcă în care dormea un om învelit cu o pătură. Am păşit în barcă şi l-am trezit, i-am

arătat turnul, dar n-a înţeles şi i-am arătat un scud mare de Saxa care valorează doi fiorini şi patruzeci şi doi de creiţari, adică şase franci; m-a înţeles, şi după câteva minute, fără să fi spus vreun cuvânt, ca şi cum am fi fost noi înşine două năluci, ne îndreptam spre Mäusethurm.

Când eram în mijlocul fluviului, mi se păru că turnul de care ne apropiam, în loc să crească, se micşora; măreţia Rinului îl făcea mai mic. Acest efect a durat puţin. Cum luasem barca dintr-un punct al ţărmului aşezat mai sus de Mäusethurm, coboram Rinul înaintând foarte repede.

Aveam ochii aţintiţi asupra turnului, în vârful căruia tot mai apărea acea lucire vagă, pe care acum o vedeam desluşit cum creşte, la fiecare bătaie de vâsle, în aşa fel încât nu ştiu pentru ce, mi se părea cumplită. Deodată am simţit barca cum se lasă cu mine, ca şi cum apa se-ndoia sub ea; zguduitura făcu să mi se rostogolească bastonul la picioare; mă uitai la tovarăşul meu care se uită la mine cu un zâmbet; luminat sinistru de reverberaţia naturală a Mäusethurmului, avea ceva înfricoşător; el spuse: Bingerloch. Eram deasupra vârtejului.

Barca se răsuci; omul se ridică, apucă o cange cu o mână şi cu cealaltă o frânghie, cufundă cangea în valuri şi apăsând cu toată greutatea, începu să păşească pe marginea bărcii. În timp ce mergea, fundul bărcii se hârşâia cu un zgomot răguşit de creasta stâncilor ascunse sub apă.

Făcu această manevră delicată cu simplitate şi cu o îndemânare uimitoare, cu un admirabil sânge rece, fără să fi scos o vorbă.

Deodată îşi scoase cangea din apă şi o ţinu pe loc la orizontală, aruncând unul dintre capetele frânghiei afară din barcă. Barca se opri cu o zvâcnitură. Eram la mal.

Mi-am ridicat ochii. La o jumătate de bătaie de pistol, pe o insuliţă invizibilă de la malul fluviului, se înălţa Mäusethurm, întunecat, enorm, formidabil, cu vârful sfârtecat, mult şi adânc ros la bază, ca şi cum înfricoşătorii şobolani din legendă l-ar fi mâncat până la stâncă.

Lumina nu mai era o sclipire, era o vâlvătaie strălucitoare şi năvalnică, ce arunca scânteieri până în munţi şi ieşea prin crăpăturile şi deschizăturile strâmbe ale turnului ca prin găurile unui felinar uriaş.

Mi se părea că aud în funesta clădire un fel de zgomot ciudat, strident şi continuu, asemeni unui scrâşnet.

În sfârşit ajunsesem! — Era într-adevăr turnul lui Hatto, Turnul Şobolanilor, Mäusethurmul! Era înaintea ochilor mei, la câţiva paşi de mine, şi aveam să intru înăuntru! Să intri într-un coşmar, să atingi pietrele unui coşmar, să smulgi iarbă dintr-un coşmar, să-ţi uzi

picioarele în apa dintr-un coşmar, era cu adevărat o senzaţie extraordinară.

Faţada către care mă îndreptam era străpunsă de o lucarnă şi de patru ferestre inegale, toate luminate, două la primul cat, una la al doilea şi una la al treilea. Cam la înălţimea unui om, sub cele două ferestre de jos, era larg deschisă o uşă joasă şi lată, comunicând cu pământul cu ajutorul unei scări groase de lemn cu trei trepte. Uşa, care dădea şi mai multă lumină decât ferestrele, avea un canat de stejar primitiv încheiat, pe care vântul de pe fluviu îl făcea să scârţâie încetişor în balamale. Cum mă îndreptam spre uşă, destul de încet din cauza vârfurilor de stânci ascunse în mărăciniş, nu ştiu ce corp rotund şi negru trecu cu repeziciune pe lângă mine, aproape printre picioarele mele, şi mi se păru că văd un şobolan mare fugind în trestii.

Auzeam mereu scrâşnetul.

Am continuat totuşi să înaintez şi din câţiva paşi mari am ajuns în faţa uşii.

Uşa, pe care arhitectul arhiepiscopului cel rău o pusese la o înălţime de câteva picioare deasupra pământului, probabil ca să facă din acest urcuş o piedică pentru şobolani, fusese odinioară intrarea în camera de jos a turnului; acum nu mai erau în hardughie nici camere de jos, nici camere de sus. Toate caturile căzute unul peste altul, toate tavanele năruite pe rând, făcuseră din Mäusethurm o sală închisă între patru pereţi înalţi, ce avea dărâmături drept pardoseală şi, drept tavan, norii de pe cer.

Am întârziat totuşi să-mi arunc privirea înăuntrul acestei săli, din care ieşea scrâşnetul ciudat şi o văpaie extraordinară. Şi iată ce am văzut:

Într-un ungher din faţa uşii se aflau doi oameni. Erau cu spatele la mine. Se aplecau, unul pe vine, celălalt îndoit, deasupra unui fel de menghină de fier, pe care, cu un pic de imaginaţie, ai fi putut s-o iei drept instrument de tortură. Erau cu picioarele goale, îmbrăcaţi în zdrenţe, cu un şorţ de piele pe genunchi şi cu o haină mare cu glugă în spinare. Unul era bătrân, îi vedeam părul cărunt; celălalt era tânăr, îi vedeam părul blond, care părea roşu din cauza reflexelor purpurii ce veneau de la un cuptor mare aprins în ungherul opus al hardughiei. Bătrânul îşi avea gluga înclinată spre dreapta ca guelfii[312], tânărul o purta înclinată spre stânga ca ghibelinii[313]. De altfel, nu erau nici guelfi, nici ghibelini, nici diavoli, nici năluci, ci doi fierari. Cuptorul, în care se înroşea o bară lungă de fier, era vatra lor. Lumina care apărea aşa de stranie în peisajul melancolic şi închipuia sufletul lui Hatto, prefăcut de

iad în flacără vie, era focul şi fumul din vatră. Scrâşnetul era zgomotul unei pile. La uşă, lângă un hârdău plin cu apă, două ciocane cu mâner lung se sprijineau de o nicovală; nicovala pe care o auzisem cu un ceas mai înainte şi care mă făcuse să scriu versurile pe care le-ai citit.

Aşa că azi Mäusethurmul este o fierărie. De ce să nu fi fost odinioară vamă? Vezi, prietene, că *Mauth* nu este, poate, o greşeală.

Nimic mai dărăpănat şi coşcovit ca interiorul acestui turn. Zidurile, pe care au fost atârnate splendide tapiserii episcopale în care şobolanii, spun legendele, *au ros pretutindeni numele de Hatto*, sunt acum goale, crăpate, mâncate de ploi, înverzite pe dinafară pe pâcla de pe fluviu, înnegrite pe dinăuntru de fumul de la fierărie.

Cei doi fierari erau în fond oamenii cei mai cumsecade din lume. Mă urcai pe scară şi intrai în hardughia lor. Îmi arătară lângă vatră o uşiţă îngustă şi plină de crăpături care ducea la un turnuleţ fără fereastră, astăzi inaccesibil, unde, ziceau ei, se ascunsese la început arhiepiscopul. Apoi mi-au împrumutat un felinar şi am putut să cotrobăi prin toată insuliţa. E o limbă de pământ lungă şi îngustă în care creşte peste tot, în mijlocul unei cingători de stuf şi trestie, *euphorba officinalis*[314]. În fiecare clipă, străbătând insula, piciorul se loveşte de moviliţe sau se înfundă în galerii subterane. Cârtiţele au luat locul şobolanilor.

Rinul a spălat şi dezvelit capătul de răsărit ai insuliţei, care luptă ca o proră împotriva curentului. Nu se află aici nici pământ, nici vegetaţie, ci numai o stâncă de marmură trandafirie care, la lumina felinarului îmi părea că are vine de sânge.

Pe marmura aceasta este construit turnul.

Turnul Şobolanilor e pătrat. Turnuleţul, al cărui interior mi-l arătaseră fierarii, formează pe faţada care dă spre Bingen o proeminenţă pitorească. Construcţia pentagonală a acestui turnuleţ înalt şi avântat, şi balcoanele cu trapă adăugate ulterior, pe care se sprijină, indică o clădire din secolul al XI-lea. Sub acest turnuleţ se pare că şobolanii au ros adânc până la baza turnului. Deschizăturile turnului şi-au pierdut într-atât forma, încât ar fi imposibil să le poţi atribui o datare. Ornamentaţia exterioară, jupuită ici-colo, zugrăveşte pe pereţii dinafară o lepră hidoasă. Pietre strâmbe, care au fost creneluri sau metereze, închipuie pe vârful zidurilor un fel de dinţi de caşalot sau oase de mastodont înzidite.

Deasupra turnuleţului, la capătul unui stâlp înalt, fâlfâie şi se sfâşie în vânt o zdreanţă tristă, albă şi neagră. Mai întâi mi s-a părut că există o oarecare armonie între ruina în doliu şi cârpa funebră. Era însă pur

şi simplu drapelul prusac.

Mi-am amintit că într-adevăr domeniile marelui duce de Hessa se sfârşesc la Bingen, şi că acolo începe Prusia renană.

Te rog să nu-mi iei în nume de rău ceea ce ţi-am spus despre drapelul prusac. Îţi vorbesc de efectul pe care-l face şi nimic altceva. Toate drapelele sunt pline de glorie. Cine iubeşte drapelul lui Napoleon, nu va insulta niciodată drapelul lui Frederic.

După ce am văzut tot şi am cules un fir de euforbie, am părăsit Mäusethurmul. Luntraşul meu adormise la loc. În timp ce el îşi relua vâslele şi barca se îndepărta de insulă, cei doi fierari se aşezaseră iar la nicovală şi auzeam sfârâind în hârdăul cu apă drugul roşu pe care-l cufundaseră în el.

Şi acum ce să-ţi mai spun? Că după o jumătate de ceas eram la Bingen, că îmi era tare foame şi că după cină, deşi eram obosit, şi deşi era foarte târziu, deşi bieţii oameni adormiseră, m-am urcat, cu ajutorul unui taler dăruit la ţanc, pe Klopp, vechiul castel în ruină care străjuieşte Bingenul.

Şi acolo, am văzut un spectacol demn să sfârşească această zi în care văzusem atâtea lucruri şi îmi veniseră atâtea idei.

Noaptea era în momentul ei cel mai liniştit şi mai adânc. Dedesubtul meu, o grămadă de oase negre zăcea ca un lac de întuneric. Nu mai erau în tot oraşul decât şapte ferestre luminate. Printr-o întâmplare ciudată, aceste şapte ferestre, asemeni cu şapte stele roşii, reproduceau cu o exactitate perfectă Carul Mare care scânteia chiar atunci, alb şi pur în adâncul cerurilor; aşa încât maiestuoasa constelaţie, aprinsă la milioane de leghe deasupra capetelor noastre, părea să se răsfrângă la picioarele mele într-o oglindă de cerneală.

Scrisoarea XXI

LEGENDA FRUMOSULUI PECOPIN ŞI A FRUMOASEI BOLDUR

Bingen, august

Îţi promisesem una dintre faimoasele legende din Falkemburg, poate cea mai frumoasă, aventura sumbră a lui Guntram şi a Libei. M-am gândit însă bine. La ce bun să-ţi povestesc basme pe care ai să le găseşti în prima culegere la îndemână şi care ţi le va povesti mai bine decât mine? De vreme ce vrei neapărat poveşti pentru nepoţi, uite una. Cel puţin este o legendă pe care n-ai s-o găseşti în cărţile de poveşti. Ţi-o trimit aşa cum am scris-o, chiar lângă zidurile castelului năruit, cu

pădurea fantastică Sonn sub ochi, şi, după câte mi s-a părut mie, dictată chiar de copacii, păsările şi vântul din ruine.

Tocmai stătusem de vorbă cu fostul soldat francez care se făcuse păzitor de capre în munţi şi care devenise acolo aproape sălbatic şi puţin vrăjitor; ciudat sfârşit pentru un tambur major din regimentul 37 de infanterie uşoară. Omul acesta de treabă, fost copil de trupă în armatele voltairiene ale republicii, mi-a făcut impresia că în prezent crede în zâne şi pitici, aşa cum credea odinioară în împărat. Aceasta este influenţa singurătăţii asupra inteligenţei; trezeşte poezia care este veşnic prezentă în om; orice păstor este un visător.

Am scris basmul chiar în acest loc, ascuns în râpă, stând pe un bloc care fusese odinioară o stâncă, oare fusese la rândul ei un turn în secolul al XII-lea şi care a redevenit stâncă, culegând când şi când o floare sălbatică pentru a-i sorbi sufletul, câte o rochiţa-rândunicii care miroase atât de frumos şi care moare atât de repede şi uitându-mă pe rând la iarba verde şi la cerul luminos, în timp ce întunecatele ruine ale Falkemburgului sfâşiau nori mari de aur.

Acestea fiind spuse, iată povestea.

I – Legendă

Frumosul Pecopin o iubea pe frumoasa Boldur şi frumoasa Boldur îl iubea pe frumosul Pecopin. Pecopin era fiul burgravului de Sonneck şi Boldur era fiica seniorului de Falkemburg. Unul poseda pădurea, celălalt avea muntele. Ce-i oare mai simplu decât să uneşti muntele cu pădurea? Cei doi părinţi se înţeleseseră şi Boldur fu logodită cu Pecopin.

În acea zi, era o zi de aprilie, socul şi răsurile în floare se deschideau în pădure la soare, mii de cascade mici încântătoare, zăpezi şi ploi schimbate în pâraie, urâciuni ale iernii prefăcute în graţia primăverii, săltau armonios în munţi, iar dragostea, acest aprilie al oamenilor, cânta, radia şi înflorea în inima celor doi logodnici.

Tatăl lui Pecopin, un cavaler bătrân şi viteaz, fala din Nahegau, a murit la câtva timp după logodnă, binecuvântându-şi fiul şi sfătuindu-l să aibă grijă de Boldur. Pecopin a plâns, apoi treptat-treptat privirea lui, părăsind mormântul care-l înghiţise pe tatăl lui, se îndreptă spre chipul dulce şi luminos al logodnicei sale şi se consolă. Când se ridică luna, cine se mai gândeşte la soarele care a apus?

Pecopin avea toate calităţile unui gentilom, ale unui tânăr şi ale unui bărbat. Boldur era o regină în castel, o sfântă fecioară în biserică, o

nimfă în pădure şi o zână la lucru. Pecopin era un mare vânător, iar Boldur o mare torcătoare. Or, nu există ură între fus şi tolba vânătorului. Torcătoarea toarce în timp ce vânătorul vânează. Dacă el este plecat, furca aduce mângâiere şi ţine de urât. Haita latră, vârtelniţa cântă. Haita, care e departe şi care de-abia se aude printre sunete de corn, adânc pierdută în lăstăriş, şopteşte încetişor într-un zgomot şters de fanfară: gândeşte-te la iubitul tău. Vârtelniţa care o sileşte pe frumoasa torcătoare să-şi plece privirea, spune tare şi continuu cu un glas dulce, dar sever: gândeşte-te la soţul tău. Şi ce bine e când iubitul şi soţul sunt unul şi acelaşi.

Uniţi deci prin căsătorie pe torcătoare şi pe vânător şi nu mai aveţi de ce vă teme.

Trebuie totuşi să spun că lui Pecopin îi plăcea prea mult vânătoarea. Când era călare, când avea şoimul pe mână sau când urmărea cu privirea pasărea în zbor, când auzea lătratul feroce al copoilor lui cu picioare strâmbe, pornea, zbura, uita tot. Or, nu trebuie să depăşeşti măsura în nimic. Fericirea se capătă prin cumpătare. Gusturile trebuie să fie echilibrate şi poftele înfrânate. Cel căruia îi plac prea mult caii şi câinii le supără pe femei; cel căruia îi plac prea mult femeile îl supără pe Dumnezeu.

Când Boldur, şi aceasta se întâmpla adeseori, îl vedea pe Pecopin gata să plece călare, pe calul lui nechezând de bucurie şi mai mândru decât dacă ar fi fost încălecat de Alexandru cel Mare în vestmânt împărătesc, când îl vedea pe Pecopin mângâindu-l, trecându-i mâna pe grumaz şi îndepărtând pintenii de pe burta lui, când îl vedea dând armăsarului un mănunchi de iarbă ca să se răcorească, Boldur era geloasă pe cal. Când Boldur, nobila şi mândra domniţă, o stea de dragoste, de tinereţe şi de frumuseţe, îl vedea pe Pecopin că-şi mângâie buldogul şi că-şi apropie prietenos chipul frumos şi bărbătesc de capul turtit şi cârn, de nările mari, de urechile late şi de botul negru, Boldur era geloasă pe câine.

Se întorcea în încăperea ei de taină, mâniată şi tristă, şi plângea. Apoi îşi certa slujnicele şi, după slujnice, îşi certa piticul. Căci mânia la femei este ca ploaia în pădure: cade de două ori. *Bis pluit*.

Pecopin venea seara, prăfuit şi obosit. Boldur îl întâmpina îmbufnată şi şoptea ceva cu o lacrimă la coada ochilor ei albaştri. Pecopin îi săruta însă mânuţa şi ea tăcea; Pecopin o săruta pe frunte şi ea zâmbea.

Fruntea fetei era albă, inocentă şi minunată, precum fildeşul cornului lui Carol cel Mare.

Ea se retrăgea apoi în turnul ei, şi Pecopin într-al lui.

Nu suferea niciodată ca el s-o prindă de cingătoare. Într-o seară, el o apucă de cot şi ea roşi tare. Era logodită şi nu măritată. Pudoarea este la femeie ceea ce este cavalerismul la bărbat.

II – Pasărea Phoenix şi planeta Venus

Se adorau aşa de mult că stârneau invidie.

Pecopin avea la Sonneck, în sala de arme, un tablou mare aurit care reprezenta bolta cerească şi cele nouă ceruri, fiecare planetă cu propria ei culoare şi cu numele scris cu roşu alături; Saturn de un alb plumburiu; Jupiter luminos, dar înflăcărat şi puţin sângeriu; Venus a răsăritului jeratic; Mercur scânteietor; Luna cu gheaţa ei argintie; Soarele în flăcări radiind. Pecopin şterse numele lui Venus şi scrise în locul lui Boldur.

Boldur avea în iatacul ei cu miresme o tapiserie înaltă şi netedă pe care era reprezentată o pasăre de mărimea unui vultur, cu inel de aur în jurul gâtului, cu trupul purpuriu, cu coada albă înspicată, cu pene lungi stacojii, având pe cap creste împodobite cu un moţ de pene. Sub pasărea minunată mâna meşterului scrisese cuvântul grecesc: Phoenix. Boldur şterse cuvântul şi brodă în locul lui acest nume: Pecopin.

Între timp se apropia ziua nunţii. Pecopin era voios, iar Boldur era fericită.

Printre slujitorii ce se îngrijeau la Sonneck de vânătoare se afla un hăitaş, hazos şi foarte isteţ, liber la gură, gata să dea sfaturi şirete, care se numea Erilangus. Odinioară arcaş frumos, multe dintre sătencele din ţinutul Lordh căutaseră să-l aibă de soţ; le respinsese însă şi se făcuse îngrijitor de câini de vânătoare. Într-o zi Pecopin îl întrebă de ce luase această hotărâre şi Erilangus îi răspunsese: *Stăpâne, câinii au şapte feluri de turbări, femeile au o mie de feluri*. Altă dată, aflând de apropiata nuntă a stăpânului său, veni şi-l întrebă cu îndrăzneală: *Stăpâne, de ce te însori?* Pecopin îl goni.

Întrebarea l-ar fi putut îngrijora pe cavaler, fiindcă Erilangus avea o minte ascuţită şi memoria bună. Adevărul este însă că slujitorul a plecat după puţin timp de la curtea lui şi s-a dus la aceea a marchizului de Lusace, unde a devenit căpetenie de hăitaşi şi Pecopin n-a mai auzit vorbindu-se despre el.

În săptămâna de dinaintea nunţii, Boldur torcea în pervazul ferestrei. Piticul ei veni să-i dea de ştire că Pecopin urca scările. Vru să alerge în întâmpinarea logodnicului ei şi, ridicându-se de pe scaunul ei

care avea spătarul drept şi sculptat, îşi prinse piciorul în firul de la furcă. Căzu. Biata Boldur se ridică. Nu o durea nimic, însă îşi aminti că la fel păţise odinioară şi castelana Liba, şi simţi cum i se strânge inima.

Pecopin intră radios, îi vorbi de nunta şi de fericirea lor, şi norul care-i stătea pe suflet zbură.

III – În care se explică ce deosebire este între urechea unui om tânăr şi cea a unui bătrân

A doua zi, Boldur torcea în iatac şi Pecopin vâna în pădure. Era singur şi n-avea cu el decât un singur câine. Tot vânând la întâmplare, ajunse lângă o fermă la intrarea în pădurea Bonn şi care însemna hotarul dintre moşiile Sonneck şi Falkemburg. Spre răsărit, ferma era umbrită de patru copaci mari: un frasin, un ulm, un brad şi un stejar, cărora li se spunea în ţinut *„cei patru evanghelişti”*. Se pare că erau nişte copaci-zâne. La ceasul când Pecopin trecea pe sub umbra lor, pe cei patru copaci erau cocoţate patru păsări, o gaiţă pe frasin, o mierlă pe ulm, o coţofană în brad şi un corb în stejar. Cele patru glasuri ale celor patru jivine cu pene se contopeau în mod bizar şi păreau că-şi pun întrebări şi că-şi răspund. Se mai auzea şi un hulub, care nu se vedea fiindcă era în pădure, şi o găină, care nu se vedea pentru că era în curtea fermei. Ceva mai departe, un moş tare gârbovit rânduia lângă un perete buturugi pentru iarnă. Văzându-l pe Pecopin că se apropie, se întoarse spre el şi cuvântă:

— Stăpâne cavaler, glăsui el, înţelegi ce-şi spun păsările acestea?

— Omule, răspunse Pecopin, nu-mi pasă!

— Stăpâne, zise iar ţăranul, pentru omul tânăr mierla şuieră, gaiţa flecăreşte, coţofana ţiuie, corbul croncăneşte, hulubul gungureşte, găina cotcodăceşte; pentru omul bătrân, păsările vorbesc.

Cavalerul izbucni în râs.

— Pe naiba! Vorbe de clacă.

Moşul îi răspunse cumpănit:

— Greşeşti, stăpâne Pecopin.

— Nu m-ai văzut niciodată, se miră tânărul, cum de-mi ştii numele?

— Păsările mi l-au spus, răspunse ţăranul.

— Eşti bătrân şi nebun, omule, zise Pecopin.

Şi plecă mai departe.

Cam după un ceas, cum trecea printr-un luminiş, auzi sunet de corn şi văzu apărând în codru o ceată de călăreţi; contele palatin se ducea la

vânătoare, însoţit de burgravi, care sunt căpeteniile castelelor, de wildgravi care sunt mai-marii pădurilor, de landgravi care sunt căpeteniile pământurilor de la şes, de ringravi care sunt căpeteniile de pe Rin şi de raugravi care sunt cei mari şi tari în dreptul pumnului. Un cavaler, gentilom al pfalzgravului[315], numit Gairefroi, îl zări pe Pecopin şi-i strigă:

— Hei, mândrule vânător! nu vii cu noi?

— Unde vă duceţi? zise Pecopin.

— Mândrule vânător, răspunse Gairefroi, ne ducem să vânăm un uliu care se află la Heimburg şi ne mănâncă fazanii, un vultan care se află la Vaugtsberg şi care face prăpăd printre şoimii noştri, şi un vultur care se află la Rheinstein şi care ne ucide şoimanii. Hai cu noi.

— Şi când vă întoarceţi? întrebă Pecopin.

— Mâine, zise Gairefroi.

— Vin cu voi, zise Pecopin.

Vânătoarea a durat trei zile. În prima zi Pecopin a ucis uliul, în a doua vultanul şi într-a treia vulturul. Contele palatin se minună de un arcaş aşa de straşnic.

— Cavalere de Sonneck, îi spuse el, îţi dăruiesc moşia Rheineck, care ţine de turnul meu de la Gutenfels. Mă urmezi la Stahleck ca să-ţi primeşti împuternicirea şi să-ţi depui jurământul de credinţă, în faţa întregii lumi şi în faţa dregătorilor, *in malo publico et coram scabinis*[I], aşa cum zic cărţile sfântului împărat Carol cel Mare.

Trebuia să se supună. Pecopin îi trimise veste logodnicei sale, prin care îi dădea de ştire cu tristeţe că voinţa milostivă a pfalzgravului îl silea să se ducă de îndată la Stahleck pentru un lucru de foarte mare însemnătate.

— Fii liniştită, doamna mea, adăuga el la sfârşit, mă voi întoarce luna viitoare.

După ce solia plecă, Pecopin îl urmă pe palatin şi se duse să se culce, la moşia de jos de la Bacharach, împreună cu ceilalţi cavaleri din suita prinţului. În noaptea aceea avu un vis. Văzu iar intrarea în pădurea Sonneck, ferma, cei patru copaci şi cele patru păsări; păsările nici nu ţipau, nici nu şuierau, nici nu cântau, ci vorbeau. Glasurile lor, care se contopeau cu cele ale găinii şi hulubului, se schimbaseră într-un dialog ciudat pe care Pecopin în somn, îl auzi desluşit:

Gaiţa

[I] Într-o nenorocire publică şi în faţa scabinilor.

Hulubul e în pădure.

Mierla
Găina în curte
Merge zicând: Pecopin.

Gaiţa
Hulubul zice: Boldur.

Corbul
Stăpânul e pe drum.

Coţofana
Domniţa e în turn.

Gaiţa
Veni-va el înapoi din Alep?

Mierla
De la Fez?

Corbul
De la Damanhur?

Coţofana
Găina a pus prinsoare că nu, şi hulubul că da.

Găina
Pecopin! Pecopin!

Hulubul
Boldur! Boldur! Boldur!

Pecopin se trezi acoperit de o sudoare rece; în prima clipă îşi aminti de moş şi se înspăimântă, fără să ştie de ce, de acest vis şi de acest dialog, apoi încercă să înţeleagă, dar nu înţelese şi adormi la loc; a doua zi de dimineaţă, când se făcu ziuă, când văzu iar soarele luminos care goneşte toate nălucile, împrăştiind visele şi poleind negurile, nu se mai gândi nici la cei patru copaci, nici la cele patru păsări.

IV – În care este vorba de feluritele însuşiri potrivite unor felurite solii

Pecopin era un gentilom cu faimă, de viţă, deştept şi frumos la chip. Odată introdus la curtea pfalzgravului şi instalat pe noua lui moşie, plăcu aşa de mult palatinului, încât acest mândru prinţ îi spuse într-o zi:

— Prietene, trimit o solie la vărul meu din Burgundia şi te-am ales drept sol din cauza faimei tale.

Pecopin trebui să facă ceea ce îi cerea prinţul. Ajuns la Dijon, ştiu aşa de bine să se facă preţuit pentru felul frumos de a vorbi, încât într-o seară ducele, după ce golise trei cupe mari de vin de Bacharach, îi spuse:

— Seniore Pecopin, eşti prietenul nostru; întrucât am de lămurit nişte încurcături cu monseniorul rege al Franţei, contele palatin îmi îngăduie să te trimit la rege, căci te-am ales de sol, fiind om de neam.

Pecopin se duse la Paris. Regele îl preţui teribil şi, într-o dimineaţă, luându-l de-o parte, îi zise:

— Ascultă, cavalere Pecopin, de vreme ce palatinul te-a împrumutat burgundului pentru a sluji Burgundia, burgundul te va împrumuta fără îndoială regelui Franţei pentru a sluji creştinătatea. Am nevoie de un senior de calitate, nobil, care să meargă să dojenească din partea mea pe şeful maurilor din Spania şi te-am ales drept sol pentru isteţimea dumitale.

Poţi refuza să dai votul împăratului, poţi refuza să dai soţia papei; nu poţi să refuzi însă nimic regelui Franţei. La Granada şeful maurilor îl primi minunat şi-l invită la zambarele[316] de la Alhambra. Serbările nu conteneau: lupte cu bâta, cu lancea, vânători cu şoimi. Pecopin, ca un mare luptător şi vânător ce era, a luat parte la ele. Fiind bogat, şeful maurilor avea o mare varietate de şoimi cu care au făcut nemaipomenite vânători. Între timp Pecopin nu uita să aducă la îndeplinire însărcinările regelui Franţei. După ce-şi termină cu bine solia, cavalerul veni la sultan să-şi ia rămas bun.

— Îţi primesc salutul, seniorule creştin, zise maurul, mai ales că ai să pleci curând la Bagdad.

— La Bagdad! se miră Pecopin.

— Da, cavalere, zise iar prinţul maur; căci nu pot semna tratatul cu regele de la Paris fără consimţământul califului din Bagdad, care este cea mai mare căpetenie a credincioşilor; şi trebuie să trimit la calif pe cineva de seamă; te-am ales deci de sol pentru înfăţişarea ta chipeşă.

Când te afli printre mauri, te duci unde vor ei, căci sunt câinoşi şi

păgâni. Pecopin se duse la Bagdad. Acolo a avut parte de o aventură. Într-o zi, pe când trecea pe sub zidurile seraiului, îl văzu sultana favorită şi, cum era frumos, trist şi mândru, se îndrăgosti de el. Îi trimise o sclavă neagră care vorbi cavalerului în grădina oraşului sub teiul cel mare microphylla ce se mai vede şi azi, dându-i un talisman şi zicându-i:

— E de la o prinţesă care te iubeşte şi pe care n-ai s-o vezi niciodată. Păstrează talismanul. Cât timp îl vei purta, vei fi tânăr. Când vei fi în primejdie de moarte, atinge-l şi te va salva.

Pecopin primi talismanul într-o doară. Era o peruzea foarte frumoasă încrustată cu litere necunoscute pe care o prinse de lănţişorul! de la gât.

— Şi acum, monseniore, adăugă sclava plecând, ia seama: cât timp vei avea peruzeaua la gât, n-ai să îmbătrâneşti nici măcar cu o zi; dacă o vei pierde, vei îmbătrâni într-o clipită cu toţi anii pe care îi vei fi lăsat în urmă. Adio, frumosule ghiaur.

Şi zicând acestea, sclava neagră plecă. Dar califul o văzuse pe sclavă stând de vorbă cu cavalerul creştin. Califul era tare gelos şi puţin vrăjitor. Îl pofti pe Pecopin la o serbare şi, după căderea nopţii, îl duse sus pe terasa unui turn înalt. Pecopin, fără să ia seama, se apropie mult de parapetul foarte scund, iar califul îi vorbi astfel:

— Cavalere, contele palatin te-a trimis la ducele de Burgundia din cauza nobilei tale faime, ducele de Burgundia te-a trimis la regele Franţei fiindcă erai de neam, regele Franţei te-a trimis la maurul din Granada din cauza isteţimii tale, maurul din Granada te-a trimis la califul din Bagdad din cauza înfăţişării tale chipeşe; eu, din cauza faimei tale, a viţei tale nobile, a isteţimii şi înfăţişării chipeşe, te trimit la dracu.

Şi, glăsuind astfel, califul îl îmbrânci cu putere pe Pecopin care-şi pierdu echilibrul şi căzu din înaltul turnului.

V – Roadele bune ale unei idei bune

Când un om cade într-o prăpastie, un fulger cumplit îi trece pe dinaintea ochilor şi la lumina lui vede viaţa pe care o va părăsi şi moartea care-l aşteaptă. În clipa aceea supremă, Pecopin, pierdut, îi închină ultimul lui gând logodnicei sale Boldur şi-şi puse mâna pe inimă, drept care, fără să se gândească, atinse talismanul. De-abia pusese mâna pe peruzeaua vrăjită şi se şi simţi purtat ca de aripi. Nu cădea, plana. Zbură astfel toată noaptea. Când se crăpă de ziuă, mâna

nevăzută care-l sprijinea îl lăsă jos pe un ţărm singuratic, la marginea mării.

VI - În care se vede că diavolul însuşi greşeşte când e lacom

Or, tocmai în acea vreme diavolul păţise ceva supărător şi ciudat. El are obiceiul să care sufletele care-i aparţin într-un coş de nuiele prins în spinare, aşa cum se vede pe portalul de la Fribourg din Elveţia, pe care este reprezentat cu cap de porc, cu un cârlig în mână, şi cu un coş pentru zdrenţe în spinare; căci diavolul află şi adună sufletele celor răi în grămezile de gunoaie pe care specia umană le lasă să se strângă la colţurile tuturor marilor adevăruri pământeşti sau divine. Diavolul nu avea obiceiul să-şi închidă coşul, şi aşa, multe suflete scăpau, mulţumită şireteniei îngerilor năstruşnici din ceruri. Diavolul, observând acest lucru, puse pe coş un capac solid cu un lacăt straşnic. Sufletele însă, foarte isteţe, nu au fost prea stânjenite de capac şi, ajutate de degetele mici şi trandafirii ale heruvimilor, mai găseau câte un mijloc să fugă prin găurile coşului. Ceea ce văzând, diavolul, tare înciudat, omorî un dromader şi din pielea cocoaşei lui îşi făcu un burduf pe care se pricepu să-l închidă de minune cu ajutorul dracului Hermes; când burduful era plin de suflete, el era mai fericit decât un şcolar cu punga plină de ţechini de aur. De obicei diavolul îşi umplea burduful în Egiptul de Sus, pe malurile Mării Roşii, după ce făcuse ocolul ţărilor de păgâni şi necredincioşi. Locul era tare pustiu; era un ţărm nisipos lângă o pădurice de palmieri, aşezat între Coma, unde s-a născut sfântul Anton, şi Clisma, unde a murit sfântul Sisoe.

Într-o bună zi deci, când diavolul vânase mai mult ca de obicei şi îşi umplea burduful voios, se întoarse întâmplător şi văzu la câţiva paşi de el un înger care-l privea zâmbind. Înălţă din umeri şi continuă să stivuiască în sac sufletele, pe care, ţi-o jur, le jupuia puţintel; dar pentru căldarea diavolului toate-s bune. Când şi-a sfârşit treaba, apucă burduful cu o mână ca să şi-l suie în spinare; îi fu însă cu neputinţă să-l ridice căci grămădise prea multe suflete şi nelegiuirile cu care erau încărcate erau prea grele şi apăsătoare. Apucă atunci cu amândouă mâinile această desagă a iadului; şi cea de-a doua strădanie fu însă tot atât de fără folos ca şi prima; burduful nu se clinti câtuşi de puţin, ca şi cum ar fi fost un vârf de stâncă ieşit din pământ.

— O! suflete de plumb! zise diavolul.

Şi începu să suduie. Întorcându-se, văzu pe îngerul cel frumos cum râdea.

— Ce faci acolo?

— Nu vezi? zise îngerul, adineauri zâmbeam, acuma râd.

— O! orătanie a cerului! neghiob mare ce eşti! răspunse Aghiuţă.

Îngerul se făcu însă sever şi-i vorbi astfel:

— Balaure, uite ce cuvinte îţi spun din partea celui ce este Domnul nostru: n-ai să poţi duce coşul acesta de suflete în gheena atâta timp cât un sfânt din rai sau un creştin căzut din cer nu te va fi ajutat să-l ridici de jos şi să ţi-l pui pe umeri.

Şi zicând acestea, îngerul îşi deschise aripile de vultur şi-şi luă zborul.

Diavolul rămase tare încurcat.

— Ce vrea să zică nătărăul ăsta? bombăni el printre dinţi. Un sfânt din rai? sau un creştin căzut din cer? Pot s-aştept mult şi bine până să-mi vină un ajutor de ăsta! De ce dracu oi fi umplut aşa de tare coşul? Şi găgăuţă ăsta, nici om nici pasăre, îşi râde de mine. Şi acum trebuie să aştept pe sfântul care să vină din rai sau pe creştinul care să cadă din cer. Ce gugumănie; cu ce fleacuri se mai desfată şi cei de sus!

În timp ce-şi vorbea astfel sie însuşi, locuitorii din Coma şi din Clisma credeau că aud tunetul bubuind surd în mare. Când colo, diavolul mârâia.

Pentru un căruţaş înnămolit în norod, a sudui e o treabă; a ieşi însă din făgaş e una şi mai bună. Bietul drac îşi bătea capul, şi visa. Cel ce a dus-o pe Eva la pierzanie e un drac năstruşnic şi iscusit. Intră peste tot. Când vrea, aşa cum se furişează în dragoste, se furişează şi în rai. Şi-a păstrat legăturile cu sfântul Ciprian magicianul, şi ştie, la nevoie, să se pună bine şi cu alţi sfinţi, fie făcându-le mici servicii tainice, fie linguşindu-i cu vorbe frumoase. Ştie el, ca mare învăţat, cam ce fel de vorbe plac fiecăruia. Îi ia pe toţi cu binişorul pe acolo pe unde sunt mai slabi de înger.. Sfântului Robert de York îi aduce chifle de ovăz cu unt. Cu sfântul Eloi vorbeşte despre giuvaeruri şi cu sfântul Teodot despre bucătărie. Sfântului episcop Germain îi vorbeşte despre regele Childebert, sfântului abate Wandrille despre regele Dagobert şi sfântului eunuc Usthazad despre regele Sapor. Îi vorbeşte sfântului Pavel cel Simplu despre sfântul Anton, şi sfântului Anton despre porcul lui. Îi vorbeşte sfântului Lup despre nevasta sa, Pimeniola, şi nu-i vorbeşte sfântului Gromer de nevasta sa, Gwinmaria. Mare linguşitor e diavolul. Gură de miere, inimă de fiere.

În acest timp patru sfinţi, cunoscuţi pentru strânsa lor prietenie, sfântul Nil Singuraticul, sfântul Otremoniu, sfântul Ioan Piticul şi sfântul Medard, tocmai ieşiseră în acea zi să se plimbe pe malurile

Mării Roşii. Cum veneau ei tot stând de vorbă, pe lângă pădurea de palmieri, diavolul îi văzu venind spre el înainte ca ei să-l fi zărit. Luă de îndată chipul unui moş tare sărac şi tare gârbovit şi se porni să scoată ţipete jalnice. Sfinţii se apropiară.

— Ce s-a întâmplat? zise sfântul Nil.

— Vai! Vai! bunii mei stăpâni, se văită diavolul, vă rog în genunchi să mă ajutaţi! Am un stăpân tare rău, sunt un biet rob şi-i tare rău stăpânul meu, un neguţător din ţinutul Fez. Ştiţi că toţi cei din Fez, mauri, numizi, garamanţi, şi toţi locuitorii din Barbaria, din Nubia şi din Egipt sunt răi, ticăloşi, desfrânaţi şi râvnitori de femeia altuia, vajnici, hrăpăreţi, primejdioşi şi nemiloşi din cauza planetei Marte. Mai mult, stăpânul meu este chinuit de fierea neagră, şi de fierea galbenă şi de boala lui Cicero[317]; din bolile acestea îi vine o melancolie distantă şi nepăsătoare care-l face timid, fără curaj, dar mare născocitor de rele. Şi toate cad pe noi, bieţi robi, pe mine, un moş amărât.

— Ce vrei să spui, prietene? zise sfântul Otremoniu, cu interes.

— Uite, bunule senior, răspunse diavolul. Stăpânul meu călătoreşte mult. Şi are damblale. În toate ţările unde se duce, are chef să construiască în grădină un munte de nisip adunat de pe ţărmurile mării pe lângă care se aşază, ticălosul. În Zeelanda a ridicat o grămadă de nisip negru şi plin de noroi; în Friza o grămadă mare de nisip amestecat cu scoici roşii, şi printre ele erau şi obişnuitele cochilii de Mediterana, vărgate ca un tigru; în Peninsula cimbrică ce se cheamă astăzi Jutlanda, o grămadă de nisip cu scoici albe, printre care găseşti adeseori scoica soare-răsare…

— Să te ia dracul! îl întrerupse sfântul, Nil, nerăbdător din fire. Treci la fapte. A trecut un sfert de ceas de când ne tot îndrugi baliverne. Pentru mine contează minutele.

Diavolul se înclină cu umilinţă.

— Numeri minutele, monseniore? Bună treabă. Trebuie că sunteţi din sud; căci cei din sud sunt mai iscusiţi şi mai pricepuţi la matematici, fiindcă sunt mai aproape de cercul stelelor rătăcitoare decât ceilalţi oameni.

Apoi, izbucnind deodată în suspine şi dându-şi cu pumnii în piept:

— Vai! Vai! bunii mei principi, am un stăpân tare crud. Ca să-şi clădească muntele mă sileşte să vin în fiecare zi, eu, om bătrân, să umplu burduful ăsta cu nisip de la ţărmul mării. Şi trebuie să-l duc pe umeri. După ce am făcut un drum, o iau de la capăt, şi aşa din zori până la apusul soarelui. Dacă vreau să mă odihnesc, dacă vreau să dorm, dacă pic de oboseală, dacă burduful nu e plin ochi, pune să mă

biciuiască. Vai! sunt tare nenorocit, bătut şi împovărat de beteşuguri. Ieri, făcusem şase drumuri toată ziua; seara eram aşa de obosit că n-am putut să ridic până la umeri burduful pe care-l umplusem; mi-am petrecut toată noaptea aici, plângând alături de el, înfricoşat de mânia stăpânului meu. Domnii mei, bunii mei domni, fie-vă milă şi ajutaţi-mă să-mi urc povara asta pe umeri, ca să mă pot întoarce la stăpânul meu, căci dacă întârzii, mă omoară. Ai! Ai!

Ascultând această cuvântare jalnică, sfântul Nil, sfântul Otremoniu şi sfântul Ioan Piticul se simţiră mişcaţi, iar sfântul Medard se pomi pe plâns, ceea ce aduse pe pământ o ploaie de patruzeci de zile.

Sfântul Nil însă zise diavolului:

— Nu pot să te ajut, prietene, şi-mi pare rău; ar trebui să pun mâna pe burduf, care este un lucru mort, şi un verset din prea sfânta scriptură mă opreşte să ating lucrurile moarte ca să mă păstrez curat.

Sfântul Otremoniu zise diavolului:

— Nu pot să te ajut, prietene, şi-mi pare rău; cred că ar fi o faptă bună şi faptele bune au neajunsul că împing la deşertăciune pe cel ce le face; mă silesc să nu le fac ca să mă păstrez umil.

Sfântul Ioan Piticul zise diavolului:

— Nu pot să te ajut, prietene, şi-mi pare rău, dar, cum ştii, sunt atât de mic că n-aş putea să-ţi ajung nici până la centură. Cum să fac să-ţi urc povara pe umeri?

Sfântul Medard, în lacrimi, îi spuse diavolului:

— Nu pot să te ajut, prietene şi-mi pare rău; sunt atât de mişcat, încât mi s-au muiat mâinile.

Şi îşi văzură de drum.

Diavolul turba de furie.

— Dobitoci! zise uitându-se după sfinţii care se îndepărtau. Babalâci pedanţi! Sunt absurzi cu bărbile lor albe cu tot! Pe onoarea mea, sunt mai dobitoci ca îngerul!

Când unul din noi se înfurie, poate cel puţin să-l trimită dracului pe cel ce l-a iritat. Diavolul n-are mai măcar mângâierea asta. Şi de aceea, când se supără tare, are un ghimpe împotriva lui însuşi care-l scoate din fire.

Cum bodogănea ţintindu-şi ochii plini de flăcări şi furie spre cer, duşmanul său, iată că vede în nori un punct negru. Punctul creşte şi se apropie; diavolul se uită; e un om, – un cavaler cu armură şi cu cască, – un creştin cu o cruce roşie pe piept, care cade din nori.

— Oricine o fi, fie el lăudat, strigă diavolul sărind în sus de bucurie. Sunt salvat. Uite că-mi vine creştinul! N-am putut eu să vin de hac celor

patru sfinţi, însă n-aş mai fi dracul dacă nu i-aş veni de hac omului acestuia.

În clipa aceea, Pecopin, lăsat uşurel pe ţărm, puse piciorul pe pământ.

Văzându-l pe bătrân, care stătea acolo ca un rob ce se odihneşte alături de povara sa, merse spre el şi-i zise:

— Cine eşti, prietene şi unde mă aflu?

Diavolul se porni să se vaite jalnic.

— Eşti pe malurile Mării Roşii, monseniore, şi eu sunt cel mai nenorocit, dintre nenorociţi.

Şi începu să-i înşire cavalerului aceeaşi poveste ca sfinţilor, rugându-l din suflet să-l ajute să-şi suie burduful în spinare.

Pecopin dădu din cap:

— Ştii, amice, povestea asta nu prea este de crezut.

— Stăpâne care cazi din cer, răspunse diavolul, nici a ta nu-i de crezut şi totuşi este adevărată.

— Aşa e, zise Pecopin.

— Ş-apoi, la urma urmelor, continuă diavolul, ce ţi se poate întâmpla, voinice, dacă ajuţi un biet bătrân beteag să-şi salte burduful ăsta pe umeri?

Aceasta îl decise pe Pecopin. Se aplecă, ridică burduful de jos, ceea ce făcu fără vreo greutate, şi ţinându-l în braţe, se pregăti să-l pună în spinarea moşneagului, care stătea încovoiat în faţa lui.

Încă o clipă şi treaba ar fi fost făcută.

Diavolul este însă vicios şi aceasta îl pierde. E lacom. El avu în momentul acela ideea să pună şi sufletul lui Pecopin alături de celelalte suflete pe care le lua cu el; pentru aceasta trebuia însă mai întâi să-l omoare pe Pecopin.

Începu deci să cheme cu voce înceată un duh nevăzut căruia îi porunci nu ştiu ce, în cuvinte tainice.

Toată lumea ştie că atunci când diavolul stă de vorbă cu alţi draci, vorbeşte un jargon: jumătate italiană, jumătate spaniolă. Şi pe ici, pe colo mai zice şi câteva vorbe latineşti.

Acest lucru s-a dovedit şi stabilit limpede în mai multe prilejuri şi în special în procesul doctorului Eugenio Torralva, care a început la Valladolid la 10 ianuarie 1526 şi s-a terminat cum se cuvine la 6 mai 1531, cu auitodafé-ul[318] sus-amintitului doctor.

Pecopin ştia multe lucruri. V-am spus că era un cavaler isteţ, în stare să facă faţă savantlâcurilor. Avea carte şi ştia şi limba diavolilor.

Or, în clipa în care îi prindea burduful în spinare, auzi pe moşneagul

gârbovit zicând încet: *Bamos, non sierra occhi, verbera, frappa, y echa la piedra*[I]. Pentru Pecopin fu ca un fulger.

Îl cuprinse o bănuială. Ridică ochii şi văzu la mare înălţime deasupra lui un bolovan enorm pe care un uriaş nevăzut îl ţinea atârnat deasupra capului lui.

Pecopin, ca şi cum ar fi fost un vârtej, care în aceeaşi secundă trece, zboară, se răsuceşte, luceşte, tună şi trăsneşte, se aruncă înapoi, duse mâna stângă la talisman, apucă cu dreapta pumnalul şi sfâşie burduful cu o violenţă şi o repeziciune năprasnică.

Diavolul scoase un ţipăt de groază. Sufletele dezrobite fugiră prin gaura făcută de pumnalul lui Pecopin, lăsându-şi în burduf toate păcatele, fărădelegile şi răutăţile, grămadă hâdă, bubă scârbavnică care, din cauza propriei atracţii a demonului, se încrusta în el şi, acoperită de pielea păroasă a burdufului, rămase pe vecie ţintuită între umerii lui. Din acea zi Aghiuţă e cocoşat.

În acest timp, în clipa în care Pecopin sărise înapoi, uriaşul nevăzut a dat drumul bolovanului care căzu pe piciorul diavolului şi-l strivi. Din acea zi Aghiuţă e şchiop.

Diavolul, ca şi Dumnezeu, are tunetul la dispoziţie; dar acesta este un tunet dinăuntru, care iese din pământ şi dezrădăcinează copacii. Pecopin simţi ţărmul mării cutremurându-se sub el şi cum ceva cumplit îl acoperă; un fum negru îl orbi, un zgomot înfricoşător îl asurzi; i se păru că se prăvale şi că se rostogoleşte iute la pământ, ca o frunză moartă gonită de vânt. Leşină.

VII – Cuvintele potrivite ale unui cărturar bătrân dintr-o colibă de frunziş

Când îşi reveni, auzi o voce blândă care zicea: *Phi smâ*, ceea ce pe arăbeşte înseamnă: E în cer. Simţi că i se pusese o mână pe piept şi auzi o altă voce gravă şi înceată care răspundea: *Lô lô, machi muth*, care vrea să însemne: Nu, nu, n-a murit. Deschise ochii şi văzu un moşneag şi o fată îngenuncheaţi lângă el. Moşneagul era negru ca noaptea şi avea o barbă lungă şi albă, împletită în codiţe, în felul vechilor magi, şi era îmbrăcat cu o mantie mare de mătase verde fără cute. Fata avea culoarea aramei roşii, cu ochi mari de porţelan şi cu buzele de coral. Avea inele de aur în nas şi la urechi. Era încântătoare.

Pecopin nu mai era la malul mării. Suflul iadului, purtându-l la

---

[I] Să mergem, nu închide ochi, bate, loveşte şi aruncă piatra.

întâmplare, îl aruncase într-o vale plină de stânci şi de copaci cu o formă ciudată. Se ridică. Moşneagul şi fata îl priveau cu blândeţe. Se apropie de unul din aceşti copaci; frunzele se strânseră; crăcile se traseră înapoi, florile de un alb palid se făcură roşii; şi tot copacul păru să se dea întrucâtva înapoi. Pecopin recunoscu arborele ruşinii şi înţelese că plecase din India şi că se afla în faimoasa ţară a Pudiferanului.

În acest timp moşneagul îi făcu un semn. Pecopin îl urmă şi câteva clipe după aceea, moşneagul, fata şi Pecopin se aşezară toţi trei pe o rogojină într-o colibă făcută din frunze de palmier, plină înăuntru de nestemate de tot felul care scânteiau ca jeraticul aprins.

Moşneagul se întoarse spre Pecopin şi îi spuse în nemţeşte:

— Fiule, sunt omul care ştie tot, lapidariul cel mare etiopian, talebul arabilor. Numele meu este Zin Eddin pentru oameni şi Evil Merodach pentru duhuri. Sunt primul om care a pătruns în această vale, tu eşti al doilea. Mi-am petrecut viaţa smulgând naturii ştiinţa lucrurilor şi dând lucrurilor ştiinţa sufletului. Mulţumită mie, mulţumită învăţămintelor mele, mulţumită razelor izvorâte din ochii mei timp de o sută de ani, în valea aceasta pietrele trăiesc, plantele gândesc şi animalele înţeleg. Eu sunt cel care le-a învăţat pe jivine medicina cea adevărată ce lipseşte omului. L-am învăţat pe pelican să-şi provoace sângerarea ca să-şi vindece puii răniţii de vipere, pe şarpele orb să mănânce mărar ca să-şi recapete vederea, pe ursul atins de cataractă să sâcâie albinele ca să-l înţepe la ochi. Vultureselor le-am adus piatra fermecată care le face să ouă uşor. Eu sunt, fiule, cel care a învăţat gaiţa să ia ca purgativ frunze de afin, broasca ţestoasă foi de cucută, cerbul foi de dictaon, lupul mătrăgună, mistreţul iederă, turtureaua iarba de helxină; tot eu am învăţat caii să-şi deschidă ei înşişi vinele de la coapsa dinapoi când suferă din cauza sângelui; şopârla când năpârleşte să-şi mănânce vechea piele ca să se vindece; rândunica să vindece oftalmia puilor cu calcedonie pe care se duce să o caute peste mări şi ţări; nevăstuica să folosească rutişorul când se luptă cu şarpele. Până acum nu am avut discipoli decât animalele. Aşteptam un om. Ai venit. Fii fiul meu. Sunt bătrân, am să-ţi las coliba, nestematele, valea şi ştiinţa. O iei de soţie pe fiica mea, pe care o cheamă Aissab, care e frumoasă. Am să te învăţ să deosebeşti diferitele feluri de rubine, să pui perla-mamă într-o oală cu sare şi să aprinzi scânteierea rubinului prea întunecat muindu-l în oţet. Fiecare zi de şedere în oţet îi dă un an de frumuseţe. O să ne petrecem viaţa frumuşel adunând diamante şi mâncând rădăcini. Fii fiul meu…

— Îţi mulţumesc, venerabile stăpân, zise Pecopin. Primesc cu

bucurie.

După ce se înnoptă, fugi.

VIII – Creştinul rătăcitor

A rătăcit mult timp prin tot felul de ţări. Să-i povesteşti toate călătoriile ar însemna să faci istoria lumii. A mers în picioarele goale şi în sandale; a călărit tot felul de dobitoace: măgar, cal, catâr, cămilă, zebră, onagru[319] şi elefant. A îndurat tot felul de călătorii pe apă cu tot felul de vapoare: navele rotunde de pe Ocean şi avele lunguieţe de pe Mediterana, *oneraria et remigia*, galera şi galionul, fregata şi fregatonul, feluca, polaca şi tartana, barca, bărcuţa şi barcarola. A avut curaj să încerce caracorele[320] de lemn ale indienilor din Bantan şi şalupele de piele de pe Eufrat, despre care vorbeşte Herodot. L-au bătut toate vânturile: sirocco de răsărit şi sirocco de miazănoapte, tramontana, vântul de apus şi galerna[321]. A străbătut Persia, Pegul, Bramazul, Tagataiul, Transiana, Sagistanul, Hasubia[322]. L-a văzut pe Monomotapa ca şi Vincent le Blanc, Sofala ca Pedro Ordoñez, Ormusul ca seniorul de Fines, sălbaticii ca Acosta şi uriaşii ca Melherbe de Vitré. Şi-a pierdut în deşert patru degete de la picioare ca Gerôme Costilla. A fost vândut de şaptesprezece ori, ca Mendez Pinto, a fost ocnaş ca Texeus, şi a fost cât pe-aci să fie făcut eunuc, ca Parisol[323]. A avut boala de piele de care pier negrii, scorbutul care-l speria pe Avicena[324], şi rău de mare de care Cicero zice că-i preferă moartea. S-a urcat pe munţi atât de înalţi, încât ajuns în vârf, îşi varsă sângele, flegmele şi mânia. A ajuns la insula de care dai uneori când n-o cauţi şi pe care n-o poţi niciodată găsi când o cauţi, constatând că toţi locuitorii ei sunt buni creştini. În Midelpala, care este la nord, a văzut un castel într-un loc în care nu se află aşa ceva; însă minunăţiile de la miazănoapte sunt aşa de mari că nu trebuie să te miri. A rămas mai multe luni la regele Mogor Ekebas, bine văzut şi răsfăţat de acest prinţ despre curtea căruia povestea mai târziu tot ceea ce au aşternut în scris englezii, olandezii şi chiar şi părinţii iezuiţi. A devenit doct, căci avea pe cei doi magiştri ai oricărei doctrine, călătoria şi nefericirea. A studiat faunele şi florele tuturor climatelor. A observat atent vânturile cu ajutorul migraţiei păsărilor şi curenţii cu ajutorul migraţiei cefalopodelor. A văzut, în regiunile submarine, cum se duceau *Ommastrephes sagitatus* spre Polul Nord şi *Ommastrephes giganteus*[325] spre Polul Sud. A văzut oameni şi monştri precum anticul grec Ulise. A cunoscut tot felul de animale minunate: rosmarul, cristeiul negru, molusca-cuţit, garagianii asemeni unor vulturi de mare,

capercalzele din Scoţia, antenalele care merg în turme, alcatrazii mari ca nişte gâşte, moraxii, mai mari decât catiburonii, peimonii din insulele Maldive care mănâncă oameni, peştele manar care are cap de bou, pasărea claki care se naşte din anumite lemne putrezite, micuţul saru care cântă mai bine decât papagalul şi în sfârşit boranetul, animalul-plantă din ţările tătare, care are rădăcina în pământ şi paşte iarba din jurul lui. A vânat şi a omorât un triton de mare din specia yapiairia şi a inspirat o mare dragoste unui triton de râu din specia baepapina[326]. Într-o zi, aflându-se în insula Manar, la două sute de leghe de Goa, l-au chemat nişte pescari care i-au arătat şapte oameni-episcopi şi nouă sirene prinse în năvoadele lor. A auzit zgomotul nocturn al fierarului de mare şi a mâncat din cele o sută cincizeci şi trei de feluri de peşte care se află în mare şi care se aflau cu toţii în năvodul apostolilor atunci când au pescuit din porunca Domnului. În Sciţia a străpuns cu săgeţi un grifon cu care se războiau triburile arimaspe[327], ca să-i ia aurul pe care-l păzea. Aceste triburi au vrut să-l facă rege, dar a fugit. În sfârşit fu cât pe aci să naufragieze de mai multe ari şi mai ales lângă capul Guardafui[328] căruia cei vechi îi ziceau *Promontorium aromatorum*[I]; şi în atâtea aventuri, atâtea greşeli, oboseli, isprăvi, munci şi nenorociri, cavalerul Pecopin cel viteaz şi credincios n-avea decât un ţel: să se reîntoarcă în Germania; decât o speranţă: să se reîntoarcă la Falkemburg; decât un gând, s-o vadă iar pe Boldur.

Mulţumită talismanului sultanei, pe care-l purta mereu cu sine, el nu putea nici să îmbătrânească, nici să moară.

Număra anii cu tristeţe. La vremea când a ajuns în sfârşit în nordul Franţei, trecuseră cinci ani de când nu o mai văzuse pe Boldur. Uneori se gândea la ea seara, după ce mersese din zori; se aşeza pe o piatră pe marginea drumului şi plângea.

Îi venea apoi inima la loc şi-şi făcea curaj.

— Cinci ani, se gândea el, da, dar am s-o văd iar. Avea atunci cincisprezece ani; ei bine, acum o să aibă douăzeci!

Hainele-i erau în zdrenţe, încălţămintea ruptă, picioarele însângerate, însă puterile şi bucuria îi veneau la loc şi pornea iar.

Şi-aşa ajunse până în munţii Vosgi.

IX – În care se vede cu ce se poate desfăta un pitic în pădure

Într-o seară, după ce mersese toată ziua printre stânci, căutând o

---

[I] Promontoriu al mirodeniilor.

trecere ca să coboare spre Rin, a ajuns la marginea unei păduri de brazi, de frasini şi de arţari. Nu şovăi şi intră în ea. Mergea de mai bine de un ceas, când, deodată, poteca pe care o ţinea se pierdu într-o poiană presărată cu ilex[329], cu ienuperi şi cu zmeuriş sălbatic. Alături de poiană era o mlaştină. Istovit de oboseală, murind de foame şi sete, sleit de puteri, se uită în toate părţile, căutând o colibă, o cărbunărie sau un foc de cioban, când, deodată, un cârd de călifari trecu pe lângă el dând din aripi şi ţipând. Pecopin tresări recunoscând aceste păsări ciudate care-îşi fac cuibul sub pământ şi cărora ţăranii din Vosgi le zic raţe-iepuri. Dădu la o parte tufele de ilex şi văzu pretutindeni în iarbă flori de iarba-surzilor, anghelică, iarba-nebunilor şi genţiana cea mare. Cum se apleca să se convingă, i-a izbit privirea o cochilie de scoică căzută pe iarbă. O luă de jos. Era una din midiile de Vologne care au în ele perle mari cât bobul de mazăre[330]. Ridică ochii; o pajură plana deasupra capului lui.

Pecopin începu să se îngrijoreze. Avea şi de ce. Ilexul şi zmeurişul, călifarii, ierburile vrăjite, scoica, pajura îi dădeau toate de gândit. Plin de teamă, se întreba unde se află, când un cântec ajunse din depărtare până la el. Trase cu urechea. Era o voce răguşită, frântă, tristă, supărătoare, înfundată şi ţipătoare în acelaşi timp şi iată ce cânta:

Lacul meu mic creează-n ocrotitoarea umbră
surâsul Amfitritei, şi-un negru zeu Neptun;
umilu-mi lac nutreşte-ntre munţi fără stăpân
pe zeea Amfitrita, pe zeul mării, sumbră.

Eu sunt pitic, bunicul a mari făpturi montane
şi dintr-un strop de apă nasc două oceane.

Revărs din stânci pe unde zbor n-a trecut pe-aproape:
Ei, un albastru fluviu şi verde pentru el
revărs din grota-mi unde foc n-a lucit de fel, spre el
spre el un fluviu verde, spre ea albastre ape.

Eu sunt pitic, bunicul a mari făpturi montane
şi dintr-un strop de apă nasc două oceane.

Un fin smaragd nisipului galben îi dă tonul
în sipetul meu umed safirul joacă lin
topit, smaragdul creşte vădind frumosul Rin,

safirul se dizolvă curgând să crească Ronul.

Eu sunt pitic, bunicul a mari făpturi montane
şi dintr-un strop de apă nasc două oceane.

Pecopin nu mai avea nicio îndoială. Biet călător istovit, se afla în *pădurea fermecată a paşilor pierduţi*, un codru mare plin de labirinte, de enigme şi de cotituri în care se plimbă piticul Rulon. Piticul Rulon locuieşte într-un lac din munţii Vosgi, într-un vârf de munte; şi fiindcă din acest lac trimite un şuvoi Ronului şi un altul Rinului, piticul lăudăros îşi zice tată al Mediteranei şi al Oceanului. Plăcerea lui este să rătăcească prin pădure şi să-i rătăcească pe trecători. Călătorul care a apucat să între în pădurea paşilor pierduţi nu mai iese niciodată. Vocea, cântecul erau cele ale piticului Rulon cel răutăcios.

Pecopin, pierdut, se aruncă cu faţa la pământ.

— Vai! exclamă el, s-a sfârşit, niciodată n-am să o mai văd pe Boldur!

— Ba da! zise cineva lângă el.

X – Equis canibusquel[I]

Se îndreptă din şale; un senior bătrân, îmbrăcat într-un magnific veşmânt de vânătoare, stătea în picioare la câţiva paşi de el. Gentilomul era complet echipat: un jungher de aur la şold iar la cingătoare îi atârna un corn încrustat cu cositor şi făcut din cornul unui zimbru. Luminat de ultima licărire a amurgului, acest chip palid care zâmbea avea ceva ciudat, nelămurit şi luminos. Acest vânător bătrân, apărut aşa deodată într-un astfel de loc, la un asemenea ceas, ţi s-ar fi părut desigur straniu, cum mi s-ar fi părut şi mie; însă în pădurea paşilor pierduţi gândul îţi zboară numai la Rulon; bătrânul nu era pitic şi lui Pecopin îi fu de ajuns.

De altfel avea o înfăţişare graţioasă, plăcută şi simpatică. Şi deşi era îmbrăcat ca un vânător adevărat, era aşa de bătrân, aşa de vlăguit, de gârbovit, de frânt, cu mâinile zbârcite şi plăpânde, cu sprâncenele atât de albe şi cu picioarele aşa de slăbite, încât nu putea să-ţi fie frică de el. Dacă te uitai mai bine, zâmbetul lui era banal şi fără profunzime, ca al unui rege imbecil.

— Ce vrei de la mine? întrebă Pecopin.

— Să te duc la Boldur, zise bătrânul vânător zâmbind mereu.

[I] Cu cai şi câini.

— Când?
— Petrece-ţi numai o noapte cu mine la vânătoare.
— Ce noapte?
— Aceea care începe.
— Şi am s-o văd iar pe Boldur?
— Când noaptea de vânătoare se va fi sfârşit, la răsăritul soarelui, am să te las la poarta Falkemburgului.
— Să vânăm noaptea?
— De ce nu?
— Mi se pare ciudat.
— Ba!
— Şi e şi foarte obositor.
— Nicidecum.
— Dar eşti bătrân.
— Să nu-ţi pese de mine.
— Dar sunt obosit, am mers toată ziua, sunt mort de foame şi de sete, zise Pecopin. Nici n-am să mă pot sui pe cal.
Bătrânul senior desprinse de la cingătoare o ploscă încrustată cu argint şi i-o întinse.
— Bea din asta.
Pecopin duse cu lăcomie plosca la gură. De-abia sorbise câteva înghiţituri că simţi că-i revin puterile. Se simţea tânăr, puternic, sprinten şi tare, dormise, mâncase, băuse. I se părea chiar câteodată că băuse prea mult.
— Hai, zise, să mergem, să alergăm, să vânăm toată noaptea; acum vreau; am s-o văd însă iar pe Boldur?
— După ce va fi trecut noaptea, la răsăritul soarelui.
— Şi ce chezăşie îmi dai pentru făgăduială?
— Însăşi fiinţa mea. Ajutorul pe care ţi-l dau. Aş fi putut să te las aici să mori de foame, de oboseală şi de amărăciune, aş fi putut să te las piticului Rulon care se plimbă în jurul lacului; mi-a fost însă milă de tine.
— Merg după tine, zise Pecopin, şi să fie aşa, la răsăritul soarelui la Falkemburg.
— Hei, voi ceilalţi! haideţi! la vânătoare! strigă seniorul cel bătrân cu glasul lui hârâit.
Şi tot strigând spre crâng, se întoarse iar Pecopin văzu că era cocoşat. Făcu apoi câţiva paşi şi Pecopin văzu că era şchiop.
La chemarea bătrânului senior, o ceată de cavaleri înveşmântaţi ca nişte prinţi, cu nişte cai împodobiţi regeşte, ieşi din desişul pădurii.

Veniră să se aşeze, într-o adâncă tăcere, în jurul bătrânului care părea stăpânul lor. Toţi erau înarmaţi cu junghere şi ţepuşe; numai el avea un corn. Se lăsase noaptea; însă în jurul gentilomilor se rânduiseră în picioare două suite de slujitori cu două sute de făclii.

— *Ebbene*, zise stăpânul, *ubi sunt los perros?*[I]

Amestecul de italiană, de latină şi de spaniolă nu-i prea plăcu lui Pecopin.

Bătrânul reluă însă nerăbdător:

— Câinii! câinii!

De-abia sfârşi, că lătrături cumplite umplură luminişul; apăruse o haită.

O haită superbă, o adevărată haită de împărat. Slujitori cu haine galbene şi ciorapi roşii, slujitori înarmaţi care păzeau cuştile de câini şi negri goi-goluţi îi ţineau zdravăn în lesă.

Niciodată o adunătură de câini nu a fost mai completă. Se aflau acolo toate felurile posibile de câini, împerecheaţi şi împărţiţi pe grupe şi pe neamuri, după instinct şi după rasă. Primul grup se compunea dintr-o sută de dogi englezi şi dintr-o sută de ogari, împreună cu douăsprezece perechi de câini-tigri şi cu douăsprezece perechi de câini iuţi. Cel de-al doilea grup era format în întregime din câini din Berberia[331], albi pătaţi cu roşu, câini viteji care nu se sperie de zgomot, rămân trei ani în putere, buni şi la alergatul vitelor şi la vânătorile mari. Cel de-al treilea grup era format dintr-un foarte mare număr de câini din Norvegia: câini sălbatici, cu părul zbârlit bătând în roşu, cu o pată albă pe frunte sau la gât, cu miros bun şi inimă vitează şi cărora le place mai ales vânătoarea de cerbi; câini cenuşii, ca leopardul pe spinare, care au pe picioare acelaşi păr, labele de iepure sau cu dungi roşii şi negre. Alegerea era grozav de bună. Nu era printre câini nicio corcitură. Pecopin, care se pricepea, nu văzu niciunul cu galben sau cu cenuşiu printre cei roşcaţi şi nici printre cenuşii vreunul care să fi avut ape argintii sau labele roşcate. Toţi erau autentici şi grozavi. Cel de-al patrulea grup era formidabil: o îmbulzeală deasă, strânsă şi imensă de dogi puternici de la mănăstirea Saint-Aubert-din-Ardeni, care au picioarele scurte şi care nu aleargă repede, dar care sunt copoi de temut şi vânează cu furie mistreţii, vulpile şi jivinele cu miros urât. Ca şi cei din Norvegia, erau de rasă, adevăraţi Câini gentilomi, care supseseră de lângă inimă. Aveau capul de mărime mijlocie, mai degrabă alungit decât strivit, botul negru şi nu roşu, urechile mari,

[I] Ei bine, unde sunt câinii?

şalele arcuite, greabănul musculos, picioarele mari, coapsa sus, glezna continuată cu gheare zdravene, coada groasă lângă şale şi în restul subţire, păr aspru sub burtă, gheare tari, laba în formă de labă de vulpe. Al cincilea grup era oriental. Trebuie că fusese plătit cu sume uriaşe; erau câini din Palimbotra, care muşcă taurul, câini de Cintiqui care atacă leii, câini de Monomotapa[332], care alcătuiesc garda împăratului Indiilor. Cu toţii, englezi, berberi, norvegieni, din Ardeni şi din India, urlau îngrozitor. Un parlament al oamenilor n-ar fi putut face mai mult zgomot.

Pecopin era uluit de haită. Toată pofta lui de vânătoare se trezi.

Totuşi, apariţia ei stranie, nu putu să-l împiedice să-şi zică lui însuşi, că era ciudat că, lătrând atât de tare, n-o auzise înainte să apară.

Căpetenia hăitaşilor care conducea vânătoarea se afla la câţiva paşi de Pecopin, întorcându-i spatele. Pecopin se duse la el să-l întrebe şi-i puse mâna pe umăr; hăitaşul se întoarse spre el: purta o mască. Pecopin amuţi. Începu chiar să se întrebe foarte serios dacă să ia parte cu adevărat la vânătoare, când bătrânul îl luă în primire.

— Ei bine, cavalere, ce zici de câinii noştri?

— Zic, seniore, că pentru ca să poţi să te ţii de nişte câini aşa de grozavi, ţi-ar trebui nişte cai grozavi.

Fără să răspundă, bătrânul duse la gură un fluier de argint care era legat la degetul mic al mâinii lui stângi, prevedere de om cuminte care ştie că se expune să vadă nişte tragedii, şi şuieră.

La şuieratul lui, se făcu un zgomot printre copaci, cei din jur se strânseră şi patru grăjdari în livrea stacojie se iviră, ducând doi cai magnifici. Unul dintre ei era un cal frumos arab cu un aer măreţ, cu copita netedă, negricioasă, înaltă, rotunjită, frumos scobită, cu chişiţă scurtă, ca o semilună, cu mădularele slabe şi nervoase, cu genunchi descărnaţi şi bine articulaţi. Avea picioarele unui cerb frumos, grumazul larg şi deschis, coama bogată, dublă şi tremurătoare. Celălalt era un alergător tătar cu crupa enormă, cu grumazul alungit, cu coapsele netede, cu părul bălţat. Gâtul potrivit de arcuit, nu însă boltit, era acoperit cu o coamă mare creaţă ce flutura; coada deasă îi atârna până la pământ. Avea pielea de pe frunte tivită sub ochii mari şi scânteietori, gura mare, urechile neliniştite, nările deschise, stea în frunte, pete albe la picioare, plin de curaj şi în vârstă de şapte ani. Primul avea pe cap şi pe piept platoşă şi şaua de război. Al doilea era gătit mai puţin regeşte, dar mai frumos; avea zăbală de argint, rozete aurite, hamul brodat cu aur, şa domnească, pătură de brocart, moţ care-i atârna şi panaş care se clătina. Primul tropăia, îi curgeau balele,

sforăia, îşi rodea frâul, sfărâma pietre şi cerea să lupte. Celălalt se uita ici şi colo, cerea aplauze, necheza voios, nu atingea pământul decât cu vârful copitei, făcea pe regele şi tropăia de minune. Amândoi erau negri ca abanosul. Pecopin, cu ochii aproape înfricoşaţi de admiraţie, contempla cele două dobitoace minunate.

— Ei bine, zise seniorul şchiopătând, tuşind şi zâmbind mereu, pe care-l iei?

Pecopin sări, fără şovăire, pe calul arab.

— Stai bine în şa? îi strigă bătrânul.

— Da, zise Pecopin.

Atunci bătrânul izbucni în râs, smulse cu o mână găteala, panaşul, şaua şi platoşa calului tătar, îl apucă de coamă, sări ca un tigru şi încălecă fără şa pe superbul animal, care tremura din toate mădularele; luând apoi cornul de la cingătoare, începu să sune atât de puternic, încât Pecopin, asurzit, crezu că bătrânul cel înfricoşător avea tunetul în piept.

XI – La ce te expui când călăreşti un cal pe care nu-l cunoşti

La sunetul cornului, pădurea se lumină în adâncurile ei de mii de lumini nemaipomenite, prin codru trecură umbre şi voci îndepărtate strigară: Înainte! Haita lătră, caii sforăiră şi copacii se înfiorară ca de un vânt mare.

În acea clipă, un clopot crăpat, ce părea că behăie în întuneric, bătu miezul nopţii.

La cea de-a douăsprezecea bătaie, seniorul cel bătrân duse din nou la gură cornul lui de fildeş, slujitorii dezlegară haita, câinii porniră ca din puşcă, strigătele şi urletele se îndoiră şi toţi vânătorii, pândarii şi hăitaşii, şi bătrânul şi Pecopin se avântară în galop.

Galop tare, rapid, scânteietor, vertiginos, supranatural, care-l prinse pe Pecopin, îl târî şi-l duse cu el, care făcea să-i răsune în creier paşii calului ca şi cum capul lui ar fi fost un bolovan de pe drum, care-l uluia ca un fulger, îl îmbăta ca o orgie, îl exaspera ca o luptă; galop care se făcea uneori vârtej, vârtej care se făcea câteodată uragan.

Pădurea era imensă, vânătorii fără număr, luminiş urma după luminiş, vântul se tânguia, mărăcinişul şuiera, câinii lătrau, umbra colosală şi neagră a unui cerb cu şaisprezece ramuri se ivea când şi când printre crăci şi fugea prin umbre şi lumini, calul lui Pecopin gâfâia cumplit, copacii se plecau să vadă trecând vânătoarea şi se dădeau pe spate după ce o văzuseră, sunete de cornuri de vânătoare

înspăimântătoare izbucneau când şi când, apoi totul tăcea şi se auzea în depărtare cornul bătrânului vânător.

Pecopin nu ştia unde se află. Galopând pe lângă o ruină la umbra unor brazi, printre care se prăvălea o cascadă din înaltul unui zid mare de porfir, i se păru că zăreşte castelul din Nideck. Văzu apoi trecând cu repeziciune la stânga lui nişte munţi ce-i părură a fi Vosgii de Jos. Recunoscu pe rând după forma lor cele patru piscuri Ban-de-la-Roche, Champ-de-Feu, Climont şi Ungersberg. Puţin după aceea se afla în Vosgii de Sus. În mai puţin de un sfert de ceas calul lui străbătuse Giromagny, Rotabac. Sultz, Barenkopf, Graisson, Bressoir, Haut-de-Honce, muntele Lure, Capul Ursului, marele Donon şi marele Ventron. Culmile acestea mari îi apăreau de-a valma în întuneric, fără nicio ordine, fără legătură; s-ar fi zis că un uriaş răvăşise şirul cel mare de munţi al Alsaciei. Câteodată i se părea că deosebeşte dedesubtul lui lacurile din vârfurile Vosgilor, ca şi cum munţii i-ar fi trecut pe sub burta calului. Îşi văzu astfel umbra oglindindu-se în Baia Păgânilor şi în Saut-des-Cuves, în Lacul Alb şi în Lacul Negru. O văzu însă aşa cum şi-o văd rândunelele pe a lor când trec la rasul iazurilor, dispărând de îndată ce s-a ivit. Totuşi, cât de ciudată şi de nestăpânită era goana, se liniştea ducând mâna la talismanul lui, gândindu-se că la urma urmelor nu se îndepărta de Rin.

Deodată îl înfăşură o ceaţă deasă, copacii se şterseră, apoi se pierdură, în umbră zgomotul vânătoarei se dublă, şi calul lui arab începu să galopeze cu şi mai multă furie. Ceaţa era atât de deasă că Pecopin de-abia mai distingea urechile calului ridicate în faţa lui. În clipe atât de cumplite, este o mare sforţare şi, desigur, un mare merit să-ţi închini sufletul Domnului şi inima iubitei. Aşa făcea cu evlavie viteazul cavaler. Se gândea la bunul Dumnezeu şi la Boldur, şi poate chiar mai mult la Boldur decât la bunul Dumnezeu, când i se păru că tânguiala vântului se schimbă într-un glas pronunţând desluşit cuvântul: *Heimburg;* în acel moment o făclie mare dusă de un hăitaş străbătu ceaţa şi, la lumina acestei făclii, Pecopin văzu deasupra capului lui un uliu străpuns de o săgeată care totuşi mai zbura. Vru să mai privească pasărea, însă calul făcu un salt, uliul dădu din aripi, făclia se cufundă în pădure şi Pecopin fu iar în întuneric. Puţin după aceea, vântul grăi iar şi zise: *Vaugtsberg;* o nouă lumină străpunse ceaţa şi Pecopin zări în umbră un vultan cu aripa străpunsă de o suliţă şi care totuşi mai zbura. Deschise ochii, deschise gura ca să strige, dar înainte să fi apucat să o facă, lumina, vultanul şi suliţa dispăruseră. Calul nu încetinise de fel şi se năpustea cu capul în jos printre toate

aceste năluci, ca şi cum ar fi fost calul orb al demonului Pafos sau calul surd al regelui Sisymordachus. Vântul se tângui pentru a treia oară şi Pecopin auzi vocea lugubră din văzduh care zicea: *Rheinstein;* un al treilea fulger împurpură copacii în ceaţă şi o a treia pasăre trecu. Un vultur cu o săgeată în pântec şi care totuşi zbura. Atunci Pecopin îşi aminti de vânătoarea pfalzgravului la care se lăsase târât şi se înfioră. Dar galopul calului arab era atât de nebunesc, copacii şi lucrurile nelămurite din peisajul nocturn treceau în fuga mare, viteza era atât de ameţitoare în jurul lui Pecopin încât, chiar în el însuşi nimic nu se mai putea opri. Apariţiile şi nălucile se urmau atât de confuz, că nici măcar nu putea să-şi fixeze gândurile la aceste triste amintiri. Ideile îi treceau prin cap ca vântul. Se auzea mereu în depărtare zgomotul vânătorii şi câteodată monstruosul cerb al nopţii răgea în tufişuri.

Treptat se ridicase ceaţa. Deodată aerul se făcu călduţ, copacii îşi schimbară forma; printre stânci apărură stejari de plută, arbori de fistic şi pini de Alep; luna mare, albă, înconjurată de un halo imens lumina lugubru mărăcinişurile. Şi totuşi nu era zi de lună plină.

Gonind în fundul unui scoc, Pecopin se aplecă şi smulse din malul drumului un mănunchi de ierburi. Cercetă plantele la lumina lunii şi recunoscu cu groază vătămătoarea de Ceveni[333], şopârliţa[334] şi mărarul sălbatic[335], ale căror frunze hâde se termină cu gheară. După o jumătate de ceas vântul era şi mai cald, un fel de miraje ale mării se strecurau prin codru; se aplecă încă o dată în malul drumului şi smulse iar primele plante la îndemână. De data aceasta erau drobul argintat de Cette[336], anemona înstelată de Nisa[337], nalba marină de la Toulon[338], Geranium sanguineum din Pirineii de Jos[339], atât de uşor de recunoscut după frunza ei cu cinci palme, *Astrantia major*[340] a cărei floare este un soare care radiază printr-un inel, ca planeta Saturn. Pecopin văzu că se îndepărtează de Rin cu o cumplită repeziciune; făcuse mai mult de o sută de leghe între cele două mănunchiuri de ierburi. Străbătuse Vosgii, traversase Cevenii, acum străbătea Pirineii. — Mai bine moartea! gândi el. Şi vru să se arunce jos de pe cal. Pe când voia să se desprindă îşi simţi picioarele strânse ca de două mâini de fier. Se uită. Scările îl prinseseră şi-l ţineau. Erau scări vii.

Strigătele îndepărtate, nechezăturile şi lătrăturile făceau prăpăd; cornul bătrânului, care mergea înaintea alaiului vânătoresc la o distanţă înfricoşătoare, scotea sunete sinistre, iar printre crăcile mari albăstrii scuturate de vânt, Pecopin văzu câinii trecând înot iazuri pline de luciri fermecate.

Sărmanul cavaler se resemnă, închise ochii şi se lasă dus..

O dată îi deschise; căldura de cuptor a unei nopţi tropicale îl lovea în faţă; răgete vagi de tigri şi de şacali ajungeau până la el; întrevăzu ruine de pagode pe acoperişul cărora stăteau gravi, în picioare, aşezaţi în rânduri lungi, vulturi filosofi şi berze; în vale, copaci cu forme bizare luau mii de atitudini ciudate; recunoscu bananul şi baobabul; *Ouenombuyuh* şuiera, *cyra rameum* îngâna, micuţul gonambuch cânta. Pecopin se afla într-o pădure din India.

Închise ochii.

Şi iar îi deschise. Într-un sfert de ceas după vântul ecuatorului venea la rând un vânt de gheaţă. Era un frig îngrozitor. Copitele calului făceau să scârţâie chiciura. Renii, elanii şi satirii goneau ca nişte umbre prin ceaţă. Asprimea pădurilor şi a munţilor era îngrozitoare. Nu se vedeau în zare decât două-trei stânci imense în jurul cărora zburau pescăruşi şi stârci şi prin verdeaţa înnegrită se întrezăreau valuri lungi albe care-şi aruncau spuma spre cer şi cărora cerul le arunca fulgi de zăpadă. Pecopin străbătea desişurile de zade din Biarmia[341] ce se afla la Capul Nord.

Îndată după aceea noaptea se făcu mai deasă, Pecopin nu mai văzu nimic, auzi însă un zgomot înspăimântător şi-şi dădu seama că trece pe lângă prăpastia Maelstrom[342], Tartarul celor vechi şi buricul mării.

Ce era cu pădurea aceasta îngrozitoare care făcea ocolul lumii?

Cerbul cu şaisprezece ramuri apărea iar, când şi când, mereu fugind, mereu urmărit. Umbrele şi zgomotele se năpusteau de-a valma pe urmele lui, iar cornul bătrânului vânător suna mai tare decât toate, mai tare decât vuietul prăpastiei Maelstrom.

Deodată arabul se opri brusc. Lătrăturile încetară şi în jurul lui Pecopin se făcu tăcere. Bietul cavaler, care de peste un ceas nu mai deschisese ochii, îi deschise iar. Se afla în faţa unei clădiri întunecate şi colosale, ale cărei ferestre luminate păreau să arunce priviri. Faţada era neagră ca o mască şi vie ca un chip omenesc.

XII – Descrierea unui lăcaş al răutăţilor

Ce era clădirea aceea, e greu de spus. Era o casă întărită ca o cetăţuie, o cetăţuie magnifică ca un palat, un palat ameninţător ca o cavernă, o cavernă mută ca un mormânt.

Nu se auzea niciun glas, nu se vedea nicio umbră.

În jurul acestui castel, a cărui imensitate avea ceva supranatural, se întindea pădurea cât vezi cu ochii. La orizont luna dispăruse. Pe cer se vedeau câteva stele roşii ca sângele.

Calul se oprise în faţa treptelor care duceau la o poartă mare închisă. Pecopin se uită la dreapta şi la stânga. I se păru că vede în lungul faţadei şi alte trepte în faţa cărora stăteau nemişcaţi alţi cavaleri părând să aştepte în tăcere.

Pecopin îşi scoase jungherul şi tocmai era să bată cu el în balustrada de marmură a scării, când cornul vânătorului cel bătrân izbucni brusc lângă castel, probabil în spatele faţadei, puternic, sonor, asurzitor ca trâmbiţa vijelioasă a îngerului rău.

Făcând, vizibil, să se plece copacii, cornul arunca în întuneric îngrozitoarea asmuţire împotriva cerbului încolţit.

Cornul tăcu. De-abia sfârşi că porţile castelului se deschiseră cu amândouă canaturile în afară, ca şi cum un vânt dinăuntru le-ar fi împins cu violenţă. Se văzu un şuvoi de lumină.

Arabul urcă treptele şi Pecopin intră într-o sală mare splendid luminată.

Pereţii acestei săli erau acoperiţi de tapiserii cu subiecte luate din istoria romană. Benzile dintre lambriuri erau acoperite cu lemn de chiparos şi cu fildeş. În partea de sus era o galerie plină de flori şi de copaci, şi într-un ungher, sub o rotondă se afla locul destinat femeilor, pardosit cu agate. Restul pardoselii era un mozaic reprezentând războiul troian.

Dar, nimeni; sala era pustie. Lumina aceea mare era sinistră în acea mare singurătate.

Calul, care păşea singur mai departe şi ai cărui paşi răsunau pe pardoseală, traversă încet prima sală şi intră într-o a doua încăpere, la rândul ei tot luminată, imensă şi pustie.

De jur-împrejurul ei se întindeau panouri mari de cedru în care un artist misterios încadrase tablouri minunate, încrustate cu sidef şi sur. Erau scene de luptă, de vânătoare, serbări în castele pline de focuri de artificii, asediate şi cucerite de fauni şi sălbatici, întreceri războinice şi lupte navale cu tot felul de vase gonind pe un ocean de peruzele, de smaralde şi safire, imitând minunat rotunzimea apei sărate şi umflarea mării.

Sub aceste tablouri, o friză, cizelată cu dalta cea mai fină şi mai magistrală, reprezenta, în nenumăratele relaţii ce au între ele, cele trei specii de creaturi terestre înzestrate cu inteligenţă: uriaşii, oamenii şi piticii; pretutindeni în această operă uriaşii şi piticii îl umileau pe om, mai mic decât uriaşii şi mai prost decât piticii.

Şi totuşi tavanul părea că aduce un omagiu ironic geniului uman. Era în întregime decorat cu medalioane, unele lângă altele, în care

străluceau, iluminate de o înflăcărare întunecată şi cu coroana lui Pluton[343] pe cap, portretele tuturor oamenilor cărora pământul le datorează descoperiri recunoscute ca utile, fiind numiţi de aceea *binefăcătorii omenirii*. Toţi erau acolo pentru descoperirile lor. Arabus[344] pentru medicină, Dedalus[345] pentru labirint, Pisistrate[346] pentru cărţi, Aristotel pentru biblioteci, Tubalcain[347] pentru nicovale, Arhimede[348] pentru maşinile de război. Noe[349] pentru navigaţie, Abraham[350] pentru geometrie, Moise[351] pentru trompetă, Amphictyon[352] pentru ghicirea viselor, Frederic Barbarossa pentru vânătoarea cu şoimi şi jupânul Bachou, din Lyon, pentru cvadratura cercului. În unghiurile bolţii şi în pandantive erau grupate, în chip de constelaţii majore ale acestui cer de stele omeneşti, portrete ale unor oameni iluştri: Flavius[353], care a inventat busola; Cristofor Columb, care a descoperit America; Botargus[354], care a născocit sosurile pentru bucate; Marte[355], care a inventat războiul; Faustus[356], care a inventat tipografia; călugărul Schwartz[357], care a inventat praful de puşcă; şi papa Pontian[358] care a născocit cardinalii.

Multe dintre aceste personaje îi erau necunoscute lui Pecopin, pentru simplul motiv că nu se născuseră încă la vremea în care se petrece povestea aceasta.

Şi aşa cavalerul, păşind în urma calului, pătrunse într-un lung şir de săli magnifice. Într-una din ele, văzu pe peretele de la răsărit următoarea inscripţie în litere de aur: „Cafeaua arabilor este o iarbă care creşte din belşug în imperiul turcesc, iar în India se cheamă iarba miraculoasă, preparată fiind după cum urmează: luaţi o jumătate de uncie din această iarbă, pisaţi-o şi lăsaţi-o să se opărească într-o pintă[359] de apă obişnuită timp de trei-patru ceasuri; lăsaţi-o apoi să fiarbă astfel ca să scadă cam o treime din infuzie. Beţi-o câte puţin, sorbind-o. Oamenii cu stare o îndulcesc cu zahăr şi o parfumează cu ambră cenuşie!”

În faţă, pe peretele dinspre apus, strălucea altă inscripţie: „Focul grecesc se face şi se întreţine cu cărbune de salcie, cu sare, rachiu, pucioasă, smoală, tămâie precum şi cu camfor, care, putând să ardă singur în apă fără vreun alt amestec, consumă întreaga compoziţie”.

Într-o altă sală, nu se afla drept ornament decât portretul foarte asemănător al slujitorului care, la festinul lui Trimalcion[360], făcea ocolul mesei preamărind cu o voce delicată sosurile în care se pune smirnă.

Pretutindeni făclii, lustre, lumânări şi sfeşnice cu multe braţe, reflectate în oglinzi imense de aramă şi de oţel, scânteiau în încăperile

fără de măsură de mari şi bogate în care Pecopin n-a întâlnit nici picior de om şi prin care înainta cu ochii rătăciţi, cu mintea tulbure, singur, neliniştit, speriat, plin de gânduri de nedescris şi nedesluşite ca cele care le vin visătorilor în întunecimile pădurilor.

Ajunse în sfârşit în faţa unei uşi de metal roşcat deasupra căreia se rotunjea, într-un frunziş de nestemate, un măr mare de aur, şi pe acest măr putu citi următoarele două rânduri:

ADAM A INVENTAT PRÂNZUL,
EVA A INVENTAT DESERTUL.

XIII – Aşa han, aşa bucate

Cum încerca să aprofundeze sensul lugubru şi ironic al acestei inscripţii, uşa se deschise încetişor, calul intră şi Pecopin se trezi ca cel ce trece brusc din plin soare de amiază într-o pivniţă. Uşa se închise în urma lui şi locul în care intră era atât de întunecos, încât în prima clipă crezu că a orbit. Zărea numai, la o oarecare distanţă, o mare lumină palidă. Treptat, treptat ochii, orbiţi de scânteierea mirifică a încăperilor prin care trecuse, se obişnuiră cu întunecimea şi el începu să desluşească ca prin ceaţă mii de stâlpi monstruoşi ai unei extraordinare săli babiloniene. Lumina aflată în mijlocul acestei săli prinse contur, forme începură să se desluşească şi, după câteva clipe, cavalerul văzu ivindu-se din umbră, în mijlocul unei păduri de coloane răsucite, o masă mare, palid luminată de un sfeşnic cu şapte braţe, în vârful cărora tremurau şi pâlpâiau şapte flăcărui albăstrii.

La capătul acestei mese stătea, aşezat pe un tron de aur verde, un uriaş de bronz dar care era viu. Uriaşul era Nemrod[361]. La dreapta şi la stânga lui stăteau pe fotolii de fier, o mulţime de comeseni palizi şi tăcuţi, unii cu fes maur, alţii mai acoperiţi cu perle decât regele din Bisnagar.

Pecopin recunoscu acolo pe cei mai faimoşi vânători care au lăsat urmă în istorie: regele Mithrobuzan, tiranul Machanidas[362], consulul roman Emilius Barbula II[363]; Rollo[364], regele mării; Tuentibold, nelegitimul fiu al marelui Arnolf, rege al Lorenei[365]; Haganon, favoritul regelui Franţei[366]; Heribert, conte de Vermandois[367]; Guillaume-Cap-de-Cânepă, conte de Poitiers, întemeietorul ilustrei case de Rechignevoisin[368]; papa Vitalianus[369]; Fardulfus, abate de Saint-Denis[370], Athelstan, rege la Angliei[371] şi Aigrold, rege al Danemarcei[372]. Alături de Nemrod stătea cu coatele pe masă Cyrus cel Mare[373] care a întemeiat imperiul persan cu două mii de ani înainte de Isus Christos şi care-şi

purta stema pe piept, reprezentând, după cum se ştie, un scut verde cu un leu de argint cu înfăţişarea lipsită de viclenie şi încununat cu lauri de aur cu o margine crenelată în aur şi roşu, încărcată cu opt flori a trei petale şi codiţă de argint.

Masa era servită după ceremonialul imperial şi în cele patru colţuri se aflau patru femei, vânătoare distinse şi ilustre: regina Emma[374], regina Ogiva, mama lui Ludovic cel de peste Mare[375], regina Gerberge[376] şi Diana[377], care zeiţă fiind, avea un baldachin în consolă şi un şnur la fel ca celelalte trei regine.

Niciunul dintre comeseni nu mânca, niciunul nu vorbea, niciunul nu privea. Un loc mare gol în mijlocul feţei de masă părea să aştepte să se servească masa, căci pe masă nu se aflau decât sticle în care sclipeau mii de feluri de băuturi din ţările cele mai felurite, vin de palmier de India, vin de orez din Bengal, apă distilată din Sumatra, rachiu de orez din Japonia, pamplisul chinezilor şi braga turcilor. Pe ici, pe colo, în ulcioare mari de pământ bogat smălţuite, mustea spuma băuturii numită de norvegieni wel, de goţi buska, de carintieni vo, de sclavoni oll, de dalmaţi bieu, de unguri ser, de cei din Boemia piva, de polonezi pwo şi căreia noi îi zicem bere.

Negri care semănau cu dracii sau draci care semănau cu negrii înconjurau masa, în picioare, muţi, cu şervetul pe braţ şi cu cana de apă în mână. Fiecare comesean, după cum se cuvine, îşi avea piticul alături de el. Doamna Diana avea un ogar.

Uitându-se cu atenţie în adâncimea ceţoasă a acestei încăperi extraordinare, Pecopin văzu că în imensitatea, poate fără fund a sălii, pe sub pădurea de coloane, se aflau o mulţime de spectatori, toţi călare ca el, toţi în haine de vânătoare: umbre din cauza întunecimii, statui prin imobilitatea lor, năluci prin tăcerea lor. Printre cei apropiaţi de el, crezu că recunoaşte pe cavalerii care-l însoţiseră pe bătrânul vânător în pădurea paşilor pierduţi. După cum spuneam, comesenii, slujitorii, privitorii, păstrau o tăcere înfricoşătoare şi ai fi auzit mai degrabă pietrele de pe un mormânt şoptindu-şi decât ieşind vreo suflare din această mulţime.

În întuneric era foarte frig. Pecopin era îngheţat până în măduva oaselor; şi totuşi simţea cum îi şiruie sudoarea din toate mădularele.

Deodată răsunară nişte hămăituri, mai întâi în depărtare, apoi violente, vesele şi sălbatice, contopite mai apoi cu cornul bătrânului vânător, care începu să execute cu o splendoare triumfală, leit-motivul de încolţire a cerbului, ciudat şi nou, care, regăsit câteva veacuri mai târziu de Roland de Lattre într-o inspiraţie nocturnă, i-a adus acestui

mare muzician la 6 aprilie 1574, cinstea de a fi făcut de papa Grigore al XIII-lea[378], cavaler al Sfântului Petru cu pinten de aur, *de numero participantum*[I].

Auzindu-l, Nemrod ridică capul, abatele Fardulfus se întoarse pe jumătate şi Cyrus, care se sprijinise pe cotul drept, trecu pe cotul stâng.

XIV – Un nou fel de a cădea de pe cal

Lătrăturile şi sunetul de corn se apropiară: o uşă mare din faţa celei pe care intrase Pecopin îşi deschise larg cele două canaturi şi cavalerul văzu înaintând printr-o lungă galerie întunecoasă cei două sute de slujitori purtători de făclii, ţinând pe umeri o tavă mare de aur verde pe care zăcea înotând în sos cerbul cu şaisprezece ramuri, fript, cu crustă şi aburind.

Înaintea slujitorilor, cu torţele lor roşii ca de jeratic, mergea bătrânul vânător, cu cornul de zimbru în mână, călare pe armăsarul tătar ce spumega furios. Nu mai sufla din corn, ci surâdea curtenitor în mijlocul urletelor nemaipomenite ale haitei ce însoţea cerbul, condusă de hăitaşul cu mască.

În momentul în care alaiul ieşi din galerie şi intră în sală, făcliile slujitorilor se făcură albastre şi câinii tăcură brusc. Dogii cumpliţi, cu boturi de leu şi cu răgete de tigrii, înaintară în sală în urma stăpânului lor, cu paşi înceţi, capul în jos, coada strânsă între picioare, şalele fremătând de o groază profundă, ochii rugători, spre masa la care stăteau misterioşii comeseni, tot palizi, impasibili şi abătuţi ca nişte chipuri de marmură.

Ajuns lângă masă, bătrânul privi în faţă pe oaspeţii lui lugubri şi izbucni în râs. — *Hombres y mugeres, or çà, vosotros belle signore, domini et dominoer, amigos mios*[II], cum merge treaba?

— Ai întârziat rău, zise omul de bronz.

— Pentru că am avut un prieten căruia am vrut să-i arăt vânătoarea, glăsui bătrânul.

— Da, îi răspunse Nemrod, dar uită-te.

Şi în acelaşi timp, întinzând degetul cel mare de la mâna lui dreaptă pe deasupra umărului lui de bronz, arătă în spatele lui fundul sălii. Ochii lui Pecopin urmăriră mecanic indicaţia uriaşului şi văzu în

---

[I] Numărul participanţilor.

[II] Bărbaţi şi femei, haideţi împreună cu nevestele voastre, cu copiii voştri, prietenii mei (lb. spaniolă veche, spaniolă actuală, portugheză, italiană, latină).

depărtare profilându-se ogive alburii pe pereţii negri, ca şi cum ar fi fost nişte ferestre prin care se desluşeau vag primele luciri ale zorilor.

— Ei bine, zise iar vânătorul, trebuie să ne grăbim.

Şi la un semn al lui, cei două sute de slujitori purtători de făclii, ajutaţi de negri, aşezară cerbul fript pe masă, lângă piciorul sfeşnicului cu şapte braţe.

Atunci Pecopin îşi înfipse pintenii în burta arabului, care, lucru ciudat, i se supuse, poate din cauza ivirii zorilor care slăbesc farmecele; îşi împinse calul între slujitori şi masă, se înălţă în scări, puse mâna pe sabie şi se uită ţintă, rând pe rând, la chipurile sinistre de la masa cea mare şi la bătrânul vânător şi strigă cu o voce tunătoare:

— Ei, fir-ar să fie, orice aţi fi, spectre, larve, strigoi, năluci, împăraţi sau diavoli, vă interzic să mai faceţi vreun pas; de nu, şi Dumnezeu să mă ajute! cu moartea am să vă arăt la toţi, chiar şi ţie, om de bronz, cât poate să apese piciorul de fier al unui cavaler viu pe capul unei năluci! Deşi sunt în peştera umbrelor, ţin însă să fac aici, după capul şi după voia mea nişte lucruri reale şi cumplite şi să nu vă amestecaţi fârtaţilor! Şi tu care m-ai minţit, bătrân nenorocit, scoate-ţi sabia din teacă ca un tânăr, de vreme ce suni din corn cu mai multă furie ca un taur. În gardă, sau, pe sfânta liturghie, îţi tai şalele prin pântece, chiar dacă ai fi regele Pluto în persoană!

— A, iată-te! grăi bătrânul. Ei bine, ai să cinezi cu mine.

Zâmbetul care însoţea această invitaţie graţioasă îl exasperă pe Pecopin.

— În gardă, nemernicule! Mi-ai făgăduit ceva şi m-ai înşelat!

— *Hijo!* aşteaptă sfârşitul! ce ştii tu?

— În gardă, îţi zic!

— Daa, prietene, tare iei lucrurile în rău.

— Dă-mi-o pe Boldur, mi-ai făgăduit-o!

— Şi cine-ţi spune că n-am să ţi-o dau? Şi ce-o să faci când ai s-o revezi?

— E logodnica mea, ştii bine, nemernicule! Şi am să mă însor cu ea, zise Pecopin.

— Şi probabil foarte curând o să fiţi o nouă pereche tristă şi nenorocită în plus, răspunse bătrânul vânător dând din cap. Şi la urma urmelor, ce-mi pasă? Dacă aşa trebuie să fie. Bărbaţii şi femeile de pe pământ au ca pildă rea bărbatul şi femeia de acolo, de sub soarele şi luna, care trăiesc tare rău în căsnicie şi nu sunt niciodată împreună.

— Hai! termină cu batjocura, strigă cavalerul, ori te ucid şi pe tine şi pe diavolii ăştia, cu zeiţele lor cu tot şi curăţ peştera!

Bătrânul răspunse cu un râset de paiaţă:

— Du-te de te deşartă, amice, uite reţeta: siminichie, revent, sare de Epsom[379]. Siminichia curăţă stomacul, reventul duodenul, sarea de Epsom intestinele.

Pecopin, mânios, se aruncă asupra lui, cu spada ridicată; de-abia făcu însă calul un pas că-l simţi tremurând şi prăbuşindu-se. Privi. O rază rece şi albă de lumină de zi pătrundea în vizuină şi luneca pe lespezile albăstrii. În afară de bătrânul vânător, mereu zâmbitor şi nemişcat, toţi cei din jur începură să se şteargă. Sfeşnicul şi făcliile se stingeau; ochii strigoilor, însufleţiţi o clipă de subita nebunie a lui Pecopin, îşi pierdură privirea; şi prin enormul piept de bronz al uriaşului Nemrod, Pecopin desluşi limpede ca printr-un vas de sticlă, stâlpii din fundul sălii.

De-abia îşi mai simţea calul, care se topea treptat sub el. Şi picioarele lui Pecopin aproape că atinseră pământul.

Şi deodată cântă un cocoş. În cântecul lui limpede, metalic şi vibrant, ce trecu prin urechile lui Pecopin ca o lamă de oţel era ceva cumplit. În acea clipă bătu un vântişor răcoros, calul dispăru de sub el, şi el se clătină gata să cadă. Când se îndreptă, totul dispăruse.

Era singur de tot, pe pământ, în picioare, cu sabia în mână, într-un vâlcel înfundat de ierburi, la câţiva paşi de o apă ce se înspuma printre stânci, la poarta unui vechi castel. Se crăpa de ziuă. Ridică ochii şi dădu un strigăt de bucurie. Era castelul Falkemburg.

XV – În care se vede ce figură retorică foloseşte bunul Dumnezeu cel mai bucuros

Cocoşul cântă a doua oară. Cântecul lui venea din curtea de păsări a castelului. Cocoşul acesta, a cărui voce făcuse să se năruie în jurul lui Pecopin palatul plin de vârtejurile vânătorilor nocturni, ciugulise poate chiar în acea noapte fărâmiturile ce cădeau în fiece seară din mâinile lui Boldur.

O, putere a dragostei! putere generoasă a inimii! radioasă căldură a pasiunilor şi a anilor frumoşi! De-abia revăzu turnurile dragi şi chipul fraged şi orbitor de frumos al logodnicei sale îi veni în minte şi-l umplu de lumină; simţi topindu-se în el ca un abur toate amărăciunile trecutului, ambasadele, regii, călătoriile şi strigoii, înfricoşătoarea peşteră de stafii din care ieşise.

Desigur, nu aşa, cu capul sus şi cu ochii în flăcări, a ţâşnit preotul încoronat, de care vorbeşte *Speculam historiae*[380], din mijlocul

strigoilor, după ce vizitase vizuina sumbră şi splendidă a balaurului de bronz. Şi pentru că cel ce povesteşte aceste lucruri a evocat această figură de temut, e mai bine să fie blestemat, şi să fie înfierat falsul înţelept cu două feţe, una întoarsă spre lumină, cealaltă spre întuneric, şi care era în acelaşi timp pentru Dumnezeu papa Silvestru al II-lea şi pentru diavol vrăjitorul Gerbert[381].

Faţă de trădători şi de cei cu două feţe, ura devine o datorie. Orice parizian e obligat să arunce în trecere o piatră în Périnet Leclerc[382] orice spaniol în contele Julien[383], orice creştin în Iuda, orice om în Satan.

Şi în rest, să nu uităm că Dumnezeu pune întotdeauna ziua alături de noapte, binele alături de rău, îngerul în faţa demonului. Învăţătura austeră a providenţei a ieşit din această veşnică şi sublimă antiteză. Se pare că Dumnezeu zice fără încetare: alegeţi. În veacul al XI-lea, a pus faţă în faţă pe preotul cabalist Gerbert cu Emuldus[384] cel cast şi savant. Vrăjitorul a ajuns papă, sfântul doctor a ajuns medic. Astfel că oamenii au putut să vadă sub un acelaşi cer, la acea vreme şi în timpul aceloraşi evenimente, ştiinţa albă în robă neagră şi ştiinţa neagră în robă albă.

Pecopin îşi vârâse sabia în teacă şi mergea cu paşi mari spre castel, ale cărui ferestre înveselite de o rază de soare păreau că oglindesc surâsul zorilor. Cum se apropia de pod, din care azi n-a mai rămas decât o arcadă, auzi în spatele lui un glas care zicea: Ei bine, cavalere de Sonneck, nu mi-am ţinut făgăduiala?

XVI – În care se pune întrebarea dacă poţi să recunoşti pe cineva pe care nu-l cunoşti

Se întoarse. În mărăciniş se aflau doi oameni în picioare. Unul din ei era hăitaşul mascat şi Pecopin se înfioră văzându-l.. Avea sub braţ o taşcă mare roşie. Celălalt era un bătrânel ghebos, şchiop şi tare urât. Acesta îi vorbise lui Pecopin şi Pecopin se chinuia să-şi aducă aminte unde-l mai văzuse.

— Nu mă mai recunoşti, gentilomule? grăi cocoşatul.

— Ba da, zise Pecopin.

— Ce bine!

— Eşti robul de pe malul Mării Roşii.

— Sunt vânătorul din pădurea paşilor pierduţi, i-o întoarse omuleţul.

Era diavolul.

— Pe cinstea mea! zise iar Pecopin, fii ce-ţi place; însă, fiindcă la urma urmelor te-ai ţinut de cuvânt, întrucât sunt la Falkemburg şi am

s-o văd iar pe Boldur, sunt al tău, şi-ţi mulţumesc cu plecăciune.

— Astă noapte mă acuzai. Ce ţi-am spus?

— Mi-ai spus: aşteaptă sfârşitul.

— Şi-acuma îmi mulţumeşti; şi-ţi mai spun: aşteaptă sfârşitul. Prea te-ai grăbit să mă acuzi, poate că prea te grăbeşti să-mi mulţumeşti.

Şi vorbind aşa, micul ghebos avea un aer cu neputinţă de descris. Ironia este însuşi chipul diavolului. Pecopin tresări.

— Ce vrei să spui?

Diavolul îi arătă hăitaşul mascat.

— Îl recunoşti?

— Da.

— Îl cunoşti?

— Nu.

Hăitaşul îşi scoase masca: era Erilangus. Pecopin simţi că tremură. Diavolul urmă:

— Pecopin, eşti creditorul meu. Îţi datorez două lucruri: cocoaşa şi piciorul şchiop. Or eu sunt bun platnic. M-am dus să-l aflu pe fostul tău slujitor Erilangus, să-mi spună ce gusturi ai. Mi-a povestit că-ţi place vânătoarea. Şi atunci mi-am zis: ar fi păcat ca acest vânător frumos să nu ia parte la vânătoarea cea neagră. Cum soarele apunea, te-am întâlnit într-un luminiş. Era în pădurea paşilor pierduţi. Veneam la timp; piticul Rulon avea să te ia cu el, te-am luat cu mine. Uite-aşa.

Pecopin se înfioră fără voie. Diavolul adăugă:

— Dacă n-ai fi avut talismanul, te-aş fi păstrat. Îmi place însă ca lucrurile să fie aşa cum trebuie. Răzbunarea trebuie potrivită cu multe mirodenii.

— Şi ce vrei să spui, drace, la urma urmelor? zise iar cu greu Pecopin.

Diavolul continuă:

— Ca să-l răsplătesc pe Erilangus de veştile ce mi-a adus, l-am făcut să-mi poarte taşca. Îi aduce câştiguri frumoase.

— Nemernicule, îmi spui sau nu-mi spui ce înseamnă asta? i-o întoarse Pecopin.

— Ce ţi-am promis?

— Că după noaptea petrecută cu tine la vânătoare, la răsăritul soarelui, ai să mă duci la Falkemburg.

— Eşti aici.

— Spune-mi, demone, a murit Boldur?

— Nu,

— S-a măritat?

— Nu.
— S-a călugărit?
— Nu.
— Nu mai este la Falkemburg?
— Ba da.
— Nu mă mai dubeşte?
— Ba da. Mereu.
— Dacă-i aşa, dacă spui adevărul, strigă Pecopin, răsuflând ca şi cum i-ar fi luat un munte de pe piept, oricine ai fi şi orice, s-ar întâmpla, îţi mulţumesc.
— Hai! zise diavolul, eşti mulţumit, şi eu la fel.
Zicând acestea, îl luă pe Erilangus în braţe, deşi el era mic şi Erilangus mare; apoi, răsucindu-şi piciorul strâmb în jurul celuilalt şi înălţându-se în vârful piciorului, se învârti pe loc şi Pecopin îl văzu înfundându-se ca un sfredel în pământ. O clipă după aceea dispăruse.
Pământul închizându-se deasupra diavolului lăsă să ţâşnească o luminiţă viorie presărată cu scântei verzi, care se duse, cu sărituri şi giumbuşlucuri, până în pădure, unde se opri câtva timp ca atârnată de copaci, colorându-i cu mii de nuanţe luminoase, aşa cum face curcubeul când se iveşte printre frunze.

XVII – Măruntişurile de la uşă

Pecopin dădu din umeri. — Boldur trăieşte, e liberă şi mă iubeşte, gândi el. De ce să mă tem? Înainte să întâlnesc diavolul ăsta, aseară tocmai se împliniseră cinci ani de când am plecat. Ei, şi o să fie cinci ani şi o zi! Şi am s-o văd iar, mai frumoasă ca oricând. Femeia este sexul frumos, iar douăzeci de ani este vârsta cea mai frumoasă.
Pe timpurile acelea de mari fidelităţi nu te mai minunai de cinci ani.
Şi tot vorbind aşa singur, se apropie de castel şi recunoscu cu bucurie fiece podoabă de pe portal, fiecare dinte al grilajului, fiecare piron de la puntea mobilă. Se simţea fericit şi binevenit. Pragul casei care ne-a văzut copii ne zâmbeşte când ne vede iar oameni în toată firea, cu chipul înduioşat al mamei.
Cum traversa puntea, zări lângă cea de-a treia arcadă un stejar tare frumos a cărui coroană depăşea cu mult parapetul.
— Ciudat, îşi zise, nu era niciun copac aici. Îşi aminti apoi că, cu două-trei săptămâni înainte să fi întâlnit vânătoarea palatinului, se jucase cu Boldur cu ghinde şi cu arşice stând cu coatele pe parapet, şi că tocmai în acest loc lăsase că cadă o ghindă în şanţ.

— Drace! gândi el, ghinda s-a făcut în cinci ani stejar. Bun pământ.

Patru păsări cocoţate în stejar flecăreau pe-ntrecute: o gaiţă, o mierlă, o coţofană şi un corb. De-abia de le dădu atenţie, cum nu fu atent nici la un hulub care gângurea într-un porumbar, nici la o găină care cotcodăcea în curtea de păsări. Nu se gândea decât la Boldur şi se grăbi.

Soarele fiind la orizont, slujitorii de la poartă tocmai coborâseră podul mobil. În momentul în care Pecopin intra sub poartă, auzi în spatele lui un hohot de râs ce părea să vină din depărtare, deşi foarte desluşit şi lung. Se uită peste tot şi nu văzu pe nimeni. Dracul râdea în peştera lui.

Sub boltă se afla un bazin cu apă din care umbra şi reverberaţia se preschimbaseră în oglindă. Cavalerul se plecă asupra lui. După oboseala îndelungatei călătorii, care de-abia lăsase pe el câteva zdrenţe, mai ales după zbuciumul nopţii de vânătoare supranaturală, se aştepta să se sperie de el însuşi. Câtuşi de puţin. Era oare puterea talismanului dăruit de sultană, sau efectul elixirului pe care i-l dăduse diavolul să-l bea, căci era mai fermecător, mai proaspăt, mai tânăr şi mai odihnit ca oricând. Lucrul de care se minună cel mai tare fu că era înveşmântat în haine noi şi măreţe. Gândurile îi erau aşa de încurcate în cap, că nu-şi putu aminti în ce moment anume al nopţii fusese astfel gătit. Era însă tare frumos. Avea straiele unui prinţ şi aerul unui geniu.

În timp ce se oglindea astfel, puţin mirat, dar foarte mulţumit de el şi găsindu-se pe placul lui, auzi un al doilea hohot de râs şi mai vesel decât cel dintâi. Dracul râdea în peştera lui.

Străbătu curtea de onoare. Străjerii înarmaţi se aplecară peste crenelurile zidurilor; niciunul nu-l recunoscu şi nici el nu recunoscu pe vreunul. Slujitoarele cu fuste scurte care băteau rufele la spălătoare se întoarseră; niciuna nu-l recunoscu şi nici el nu recunoscu pe vreuna. Avea însă o înfăţişare atât de frumoasă încât îl lăsară să treacă. Aerul măreţ înseamnă neam mare.

Îşi cunoştea drumul şi se îndreptă spre turnuleţul cu scară care ducea la camera lui Boldur. Trecând prin curte, i se păru că faţadele castelului se mai întunecaseră şi se mai coşcoviseră, că iedera de pe zidurile de la miazănoapte se îndesise peste măsură şi că viţa de pe peretele de la miazăzi crescuse ciudat de mult. Însă o inimă îndrăgostită se mai minunează ea oare de nişte pietre înnegrite sau de mai multe sau mai puţine frunze?

Când ajunse la turnuleţ, recunoscu cu greu poarta. Bolta scării era un sfert de volută cu turn rotund şi atunci când Pecopin plecase din

ţinut, tatăl lui Boldur pusese să se reconstruiască intrarea cu gresie frumoasă şi albă de Heidelberg. Or, această intrare, clădită după socoteala lui Pecopin, de-abia de cinci ani, era acum foarte înnegrită, acoperită şi roasă de ierburi, iar pe sub streaşina ei adăpostea trei-patru cuiburi de rândunele. Însă un suflet de îndrăgostit se mai minunează el oare de nişte cuiburi de rândunele?

Dacă fulgerele ar avea obiceiul să urce pe scări l-aş compara pe Pecopin cu ele. Într-o clipită fu la etajul al cincilea, în faţa uşii iatacului lui Boldur. Uşa aceasta, cel puţin, nu se schimbase şi nu se înnegrise; era tot curată, veselă, frumoasă şi fără pată, cu închizătorile lucind ca argintul, cu nodurile din scândurile de lemn curate ca ochii unei fete frumoase şi se vedea că este aceeaşi uşă feciorelnică de care tânăra castelană avea grijă să fie în fiecare dimineaţă spălată de slujitoarele ei. Cheia era în broască, ca şi cum Boldur l-ar fi aşteptat pe Pecopin.

N-avea decât să pună mâna pe cheie şi să între. Gâfâia de bucurie, de duioşie şi de fericire, şi niţel pentru că urcase cinci etaje. Flăcărui trandafirii îi treceau prin faţa ochilor şi i se părea că-i răcoresc fruntea. Îi vâjâia capul şi-i băteau tâmplele.

Când se mai domoli şi începu să se liniştească, stătu şi ascultă. Şi cât se tulbură bietul suflet beat de dragoste! Dincolo de uşă, se auzea în încăpere zumzetul vârtelniţei de tors.

XVIII – În care minţile profunde, vor învăţa care este cea mai obraznică dintre metafore

În cel mai rău caz, putea să nu fie vârtelniţa lui Boldur, ci cea a uneia dintre slujitoarele ei; căci lângă iatacul lui Boldur se afla chilia ei de rugăciune în care adeseori îşi petrecea zilele. Torcea mult, dar se şi ruga mult. Pecopin se gândi şi la aceasta, dar asculta totuşi cu încântare cântecul vârtelniţei. Sunt prostii de om care iubeşte, pe care le faci mai ales când ai o minte şi un suflet mare.

Clipe ca cea în care se afla Pecopin sunt făcute din extaz, care-l îmbie să aştepte şi din nerăbdare care-l împinge să între; echilibrul stăruie câteva minute, vine apoi clipa în care nerăbdarea e mai tare. Pecopin puse în sfârşit tremurând mâna pe cheie, o întoarse, zăvorul cedă, uşa se deschise, intră.

— A! gândi el, m-am înşelat, nu era vârtelniţa lui Boldur.

Într-adevăr, se afla cineva în cameră, şi torcea, însă era o femeie bătrână. Puţin spus, o femeie bătrână; o zână bătrână, căci numai zânele ating vârstele acestea nemaipomenite şi gârboveala de veacuri.

Or ea părea să aibă neapărat peste o sută de ani. Închipuiţi-vă, dacă puteţi, o biată vietate omenească sau supraomenească, mică, gârbovită, îndoită, frântă, tăbăcită, ruginită, dogită, coşcovită, posacă şi morocănoasă; cu ochii şi sprâncenele albe, dinţii şi buzele negre, restul galben; slabă, cheală, spână, pământie, bălăbănindu-se hâdă. Şi dacă vreţi să vă faceţi o idee asupra chipului ei pe care mii de încreţituri se strângeau în jurul gurii ca spiţele unei roţi la butuc, închipuiţi-vă că vedeţi trăind insolenta metaforă a latinilor, *anus*. Această fiinţă venerabilă şi groaznică stătea ghemuită la fereastră, cu ochii plecaţi pe vârtelniţă, cu fusul în mână ca o parcă[385].

Probabil că biata doamnă era şi foarte surdă, căci la zgomotul făcut de uşă şi de Pecopin care intra, nu se mişcă.

Între timp cavalerul îşi scoase panglica şi pălăria, aşa cum se cuvine în faţa unor persoane atât de vârstnice şi zice făcând un pas înainte.

— Doamnă, unde este Boldur?

Doamna centenară ridică ochii, lăsă fusul să-i cadă, tremură din toate mădularele ei mici, dădu un ţipăt, se ridică pe jumătate de pe scaun, întinse spre Pecopin mâinile ei lungi de schelet, ţinti ochii asupra lui şi zise cu un glas slab şi osos ce părea să iasă din mormânt:

— O, cerule! cavalere Pecopin, ce vrei? Vrei slujbe? O, Doamne Dumnezeule! Cavalere Pecopin, eşti mort şi ţi se întoarce umbra pe pământ?

— Doamne, buna mea doamnă, – răspunse Pecopin, izbucnind în râs şi vorbind foarte tare pentru ca Boldur să-l audă, dacă era în chilie, oarecum surprins că bătrâna îi ştia numele – n-am murit. Nu e umbra mea, sunt eu care m-am întors, eu, Pecopin, un strigoi în carne şi oase. Nu vreau slujbe la biserică, vreau un sărut de la logodnica mea, de la Boldur pe care o iubesc mai mult ca oricând. Auziţi, buna mea doamnă?

Cum sfârşea aceste cuvinte, bătrâna i se aruncă de gât.

Era Boldur.

Vai! Noaptea de vânătoare a necuratului durase o sută de ani.

Mulţumită Domnului sau diavolului, Boldur nu murise; însă acum când Pecopin, tot aşa de tânăr şi frumos ca altădată, o regăsise şi putea iar s-o vadă, biata fată avea o sută douăzeci de ani şi o zi.

XIX – Frumoasele şi înţeleptele cuvinte ale unor patru filosofi cu două picioare gătite cu pene

Pecopin, pierdut, o luă la fugă. Se năpusti jos pe scară, străbătu

curtea, împinse poarta, trecu podul, urcă povârnişul, trecu râpa, sări peste torent, se înfundă în tufişuri, se căţăra pe munte şi se refugie în pădurea Sonneck. Goni toată ziua, speriat, înspăimântat, disperat, nebun. Tot o mai iubea pe Boldur, dar îi era groază de stafia aceea. Nu mai ştia unde-i era mintea, amintirea, inima. La căderea serii, văzând că se apropie de turnurile castelului lui de obârşie, îşi sfâşie veşmintele bogate şi ironice pe care le avea de la diavol şi le aruncă în torentul adânc de la Sonneck. Îşi smulse părul şi deodată îşi dădu seama că ţine în mână o tufă de păr alb. Apoi, deodată, genunchii începură să-i tremure, şalele i se îndoiră, fu silit să se ţină de un copac, mâinile îi erau grozav de zbârcite. În rătăcirea lui îndurerată, nemaidându-şi seama de ce face, îşi apucase talismanul ce-i atârna de gât şi-l aruncase în torent odată cu hainele.

Şi cuvintele roabei sultanei se adeveriseră pe loc. Îmbătrânise într-o clipită cu o sută de ani. Dimineaţa îşi pierduse dragostea, seara îşi pierdea tinereţea. Şi atunci, pentru a treia oară în acea zi, cineva, în spatele lui, izbucni în râs. Se întoarse şi nu văzu pe nimeni. Diavolul râdea în peştera lui.

Ce să mai facă după o atât de mare durere? Adună de pe jos un vreasc uitat de vreun pădurar, şi sprijinindu-se de toiag, păşi anevoie spre castel, care din fericire era aproape. Când ajunse, văzu în ultimele raze ale amurgului o gaiţă, o coţofană, o mierlă, şi un corb cocoţaţi pe acoperişul porţii între giruete; păreau să-l aştepte. Auzi o găină pe care n-o vedea, zicând: *Pecopin! Pecopin!* Şi auzi un hulub pe care nu-l vedea zicând: *Boldur! Boldur! Boldur!* Şi-şi aminti atunci de visul lui de la Bacharach şi de cuvintele pe care i le spusese odinioară – vai! erau de atunci o sută cinci ani! – bătrânul care rânduia buturugi lângă un perete: *Stăpâne, pentru cel tânăr mierla şuieră, gaiţa trăncăne, coţofana ţipă, corbul croncăne, hulubul gângureşte, găina cotcodăceşte; pentru cel bătrân, păsările vorbesc*. Trase atunci cu urechea şi iată dialogul pe care-l auzi:

Mierla

În sfârşit, iată-te, frumosule vânător.

Gaiţa

Ai plecat pentru o zi şi-un an ai fost călător,

Corbul

Ai vânat ulii şi vulturi, mare senior.

Coţofana
Mai bine ai fi vânat al dragostei fior.

Găina
Pecopin! Pecopin!

Hulubul
Boldur! Boldur! Boldur!

Scrisoarea XXII

BINGEN

Maienţa, 15 septembrie

Mă cerţi, prietene, în ultima ta scrisoare dar greşeşti un pic şi, ai şi un pic de dreptate. Greşeşti în legătură cu biserica din Épernay, căci eu nu am scris în realitate ceea ce crezi că ai citit. Şi în acelaşi timp ai dreptate, întrucât se pare că nu am fost destul de clar. Îmi scrii că te-ai informat în privinţa bisericii din Épernay „că m-am înşelat atribuind-o domnului Poterlet-Galichet, că domnul Poterlet-Galichet, un burghez din Épernay, demn şi de treabă, este complet străin de construirea bisericii, şi că în afară de el se mai află în oraş doi oameni foarte distinşi cu numele de Poterlet, un inginer foarte merituos şi un pictor tânăr cu un mare viitor”. Subscriu la toate acestea, căci şi eu am cunoscut acum zece ani un pictor tânăr şi încântător numit Poterlet, care, dacă n-ar fi murit la douăzeci şi cinci de ani, ar fi astăzi pentru public un mare talent, aşa cum era un mare talent pentru prietenii lui în anul 1829. N-am scris însă ceea ce vrei tu să zici că am scris. Citeşte din nou scrisoarea mea, cea de-a doua, cred; nu atribui câtuşi de puţin domnului Galichet construirea bisericii din Épernay. Zic numai: „Biserica îmi dă impresia de a fi fost clădită de…” etc. Glumă nevinovată care nu cade decât asupra bisericii.

Acesta fiind spuse, revin de la Épernay la Bingen. Tranziţia este bruscă şi pasul mare; tu faci însă parte dintre acei ascultători inteligenţi şi blânzi, pătrunşi de necesitatea lucrurilor şi a esenţelor naturii fiinţelor, care îngăduie poeţilor versurile libere iar visătorilor libertatea de a versifica.

Bingen este un oraş frumos, alb şi negru în acelaşi timp, grav ca un oraş antic şi vesel ca un oraş nou care, de la consulul Drusus până la

împăratul Carol cel Mare, de la împăratul Carol cel Mare până la arhiepiscopul Willigis, de la arhiepiscopul Willigis până la neguţătorul Montemagno, de la neguţătorul Montemagno până la vizionarul Holzhausen, de la vizionarul Holzhausen până la notarul Fabre care domneşte în prezent în castelul lui Drusus, s-a aglomerat treptat, treptat şi s-a îngrămădit, casă cu casă în Y-ul format de Rin şi râul Nahe, aşa cum roua se adună picătură cu picătură în caliciul unui crin. Iartă-mi această comparaţie, care greşeşte prin aceea că este înflorită, având însă meritul de a fi adevărată, căci reprezintă cu fidelitate, în toate cazurile cu putinţă, modul de formare al unui oraş la o confluenţă.

Totul contribuie să facă din Bingen un fel de antiteză clădită în mijlocul unui peisaj care este el însuşi o antiteză. Oraşul, înghesuit la stânga de către râu, şi la dreapta de către fluviu, se desfăşoară în formă de triunghi în jurul unei biserici gotice rezemate cu spatele de o cetăţuie romană. În cetăţuie, care datează din secolul întâi, servind mult timp de sălaş cavalerilor-tâlhari, există o grădină a preotului; în biserică, care datează din secolul al XV-lea, se află mormântul unui medic cvasi-vrăjitor, Barthélémy de Holzhausen pe care electorul de Maienţa l-ar fi ars probabil ca ghicitor, dacă nu l-ar fi plătit ca astrolog. Înspre Maienţa, radiază şi străluceşte în verdeaţa ei, faimoasa câmpie-paradis care deschide Rhingaul. Înspre Coblentz, întunecaţii munţi de la Leyen îşi încruntă sprânceana. Aici natura zâmbeşte ca o nimfă frumoasă, întinsă goală-goluţă pe iarbă; colo ameninţă ca un uriaş culcat.

Mii de amintiri, una reprezentată de o pădure, alta de o stâncă, o alta de o clădire, se contopesc şi se ciocnesc în acest colţişor al Rhingaului. Acolo, dealul acela înverzit, este voiosul Johannisberg; la poalele Johannisbergului, impunătorul donjon pătrat ce străjuieşte unghiul puternicului oraş-fortăreaţă Rudesheim a slujit drept cap de pod romanilor. În vârful Niederwaldului, în faţa Bingenului la marginea unei păduri minunate, pe muntele care începe să încadreze Rinul, dar care înainte de timpurile istorice îi bara drumul, se înalţă un mic templu cu coloane albe, semănând cu rotonda unei cafenele pariziene, deasupra posacului şi superbului Ehrenfels, clădit în secolul al XII-lea de arhiepiscopul Siegfried, turnuri morocănoase care au fost cândva o formidabilă cetăţuie şi care nu sunt astăzi decât o ruină magnifică. Jucăria domină şi umileşte fortăreaţa. De cealaltă parte a Rinului, pe Ruppertsberg, uitându-se la Niederwald, în ruinele mănăstirii Disibodenberg, puţul binecuvântat săpat de sfânta Hildegard se învecinează cu turnul blestemat construit de Hatto. Viţa de vie

împrejmuieşte mănăstirea, râpele înconjoară turnul. În turn sălăşluiesc nişte fierari, în mănăstire au fost instalate birourile vămii prusace. Stafia lui Hatto stă şi ascultă nicovala, umbra lui Hildegard asistă la plumbuirea coletelor.

Printr-un contrast bizar, răscoala lui Civilis[386], care a distrus podul lui Drusus, războiul Palatinatului[387], care a distrus podul lui Willigis, legiunile lui Tutor, certurile gaugravilor Adolf de Nassau şi Didier d'Isemburg, normanzii în 890, burghezii din Creuznach în 1279, arhiepiscopul Baudouin de Trèves în 1334, ciuma din 1349, inundaţia din 1458, judecătorul palatin Goler de Ravensberg în 1496, landgravul Wilhelm de Hessa în 1504[388], războiul de treizeci de ani, armatele revoluţiei şi ale imperiului, toate pustiirile au trecut pe rând peste această câmpie fericită şi senină, în timp ce figurile cele mai încântătoare ale liturghiei şi ale legendei, Gela, Jutta, Liba, Guda, Gisèle, dulcea fiică a lui Boemser, Hildegard, prietena sfântului Bernard, Hiltrude, pocăita papei Eugeniu, au sălăşluit rând pe rând în aceste stânci sinistre. Mirosul sângelui mai dăinuie încă pe câmpie, mireasma sfintelor şi a frumoaselor mai umple încă munţii.

Cu cât te uiţi mai mult la acest ţinut frumos, cu atât mai mult se amplifică antiteza sub ochii tăi şi în mintea ta. Ea se continuă sub mii de forme. Atunci când râul Nahe trece printre arcadele podului de piatră, pe parapetul căruia leul din Hessa întoarce spatele vulturului prusac[389], ceea ce îi face pe cei din Hessa să spună că este dispreţuitor, iar pe prusaci să spună că este fricos, atunci, zic, când Nahe, venind liniştit şi lent din Donnergebirge, iese de sub acest pod-graniţă, braţul verde de bronz al Rinului apucă brusc bălaiul şi leneşul râu şi-l aruncă în Bingerloch. Ce se întâmplă acolo în prăpastie e treaba zeilor. Dar este sigur că niciodată Jupiter n-a împins naiadă mai adormită într-un fluviu mai violent.

Biserica din Bingen este zugrăvită în cenuşiu şi pe dinafară şi pe dinăuntru. E absurd. Îţi mărturisesc totuşi că îngrozitoarele restaurări ce se fac acum în Franţa, vor sfârşi prin a mă face să mă împac cu zugrăveala. În treacăt fie spus, nu cunosc nimic mai deplorabil decât restaurarea abaţiei Saint-Denis, vai! terminată în prezent, şi restaurarea catedralei Notre-Dame din Paris, de-abia începută. Fii sigur că am să revin într-o zi asupra acestor două operaţiuni barbare. Nu pot scăpa de un sentiment de ruşine personală când mă gândesc că prima s-a săvârşit la porţile noastre şi că a doua se face chiar în centrul Parisului. Suntem cu toţii vinovaţi de această dublă crimă arhitecturală, prin tăcerea, îngăduinţa şi inerţia noastră, şi asupra

noastră, a tuturor contemporanilor va cădea judecata şi indignarea posterităţii, când în prezenţa a două edificii desfigurate, degenerate, parodiate, mutilate, travestite, dezonorate, de nerecunoscut, ni se va cere socoteală pentru aceste două minunate bazilici, frumoase între bisericile frumoase, ilustre între monumentele ilustre, una metropola regalităţii, cealaltă metropola Franţei!

Să ne plecăm capul de pe acum. Asemenea restaurări sunt mai curând demolări.

Zugrăveala se mulţumeşte doar a fi năroadă. Nu devastează. Murdăreşte, mânjeşte, năclăieşte, dă cu făină, tatuează, ridiculizează, urâţeşte; nu distruge. Adaptează gândirea lui Cesar Cesariano sau a lui Herwin de Steinbach la chipul lui Gauthier Gargouille[390]; îi pune o mască de ghips. Nimic altceva. Curăţiţi biata faţadă îngroşată cu alb, galben, roz sau cenuşiu, şi veţi găsi, vie şi pură, venerabila înfăţişare a bisericii.

Să te aşezi sus pe Klopp, la ceasul când soarele se îndreaptă spre apus, să priveşti de acolo oraşul întins la picioare şi de jur-împrejur zarea imensă; să vezi munţii cum se întunecă, fumul cum iese din hornurile de pe acoperişuri, umbrele cum se alungesc şi versurile lui Virgiliu cum trăiesc în peisaj; să inspiri într-o aceeaşi suflare vântul din copaci, adierea de pe fluviu, briza munţilor şi suflul oraşului, când aerul este călduţ, vremea blândă, ziua frumoasă, toate acestea îţi dau o senzaţie intimă, gingaşă, de nedescris, plină de mici bucurii tainice, învăluite de măreţia spectacolului şi de adâncimea contemplării. Fete tinere cu ochii plecaţi pe lucrul lor cântă la ferestrele mansardelor; păsările ciripesc vesele pe iedera ruinelor, străzile mişună de lume, lume care are zgomotul ei, de muncă şi fericire; bărcile se încrucişează pe Rin, se aud vâslele cum taie apa, se văd pânzele fremătând; porumbeii zboară în jurul bisericii, fluviul sclipeşte, cerul păleşte; o rază de soare orizontală împurpurează în depărtare colbul de pe drumul ducal de la Rudesheim la Biberich şi face să scânteieze caleştile iuţi ce par să gonească într-un nor de aur purtate de patru stele. Spălătoresele de pe Rin îşi întind pânza pe tufişuri, tropăie încoace şi încolo cu picioarele goale şi ude pe plute făcute din trunchiuri de brad priponite la marginea apei, şi-şi râd de turistul ce stă şi desenează Ehrenfelsul. Turnul Şobolanilor, prezent şi drept în picioare în mijlocul acestei bucurii, fumegă în umbra munţilor.

Soarele apune, se lasă seara, se face noapte, acoperişurile din oraş se contopesc într-un singur acoperiş, munţii se ghemuiesc într-o singură grămadă întunecată în care se cufundă şi se pierde marea lumină albă

a Rinului. Văluri de ceaţă urcă încetişor de la orizont la zenit; micuţul vas cu aburi de la Maienţa la Bingen se rânduieşte la locul lui de noapte de-a lungul cheiului, în faţa hotelului Victoria; spălătoresele, cu boccelele lor de rufe pe cap, se întorc acasă pe drumuri desfundate; zgomotele se sting, vocile tac; o ultimă lumină trandafirie, ce pare un reflex de pe altă lume pe faţa galbenă a unui muribund, mai colorează încă puţin timp Ehrenfelsul, palid, gârbov şi descărnat pe vârful stâncii lui. Apoi se şterge, şi atunci se pare că turnul lui Hatto, care cu două ceasuri mai înainte de-abia putea fi observat, creşte dintr-o dată şi cuprinde tot peisajul. Fumul ce iese din el care era întunecat când ziua strălucea, acum se înroşeşte treptat, treptat de reverberaţiile din fierărie, ca sufletul unui ticălos care se răzbună, şi devine din ce în ce mai luminos pe măsură ce cerul se face mai negru.

Acum câteva zile, mă aflam pe platforma Klopp-ului, şi în timp ce toată această visare prindea formă în jurul meu, lăsându-mi mintea să o ia razna, deodată, la picioarele mele, s-a deschis o ferestruică de la un acoperiş, şi am auzit o voce limpede, proaspătă şi pură – vocea unei fete tinere – cântând pe o arie lentă, jalnică şi tristă, următorul cuplet:

Plas mi cavalier frances,
E la dona catalana,
E l’onraz del ginoes
E la court castelana,
Lou cantaz provençales
E la danza trevisana,
E lou corps aragones,
La maus a kara d’angles
E lou donzel de Toscana[I].

Am recunoscut versurile voioase ale lui Frederic Barbarossa şi nu pot să-ţi spun ce efect a avut asupra mea, în această ruină romană metamorfozată în vilă de notar, în mijlocul întunericului, la lumina lumânării, la două sute de stânjeni de Turnul Şobolanilor prefăcut în fierărie, la patru paşi de hotelul Victoria, la zece paşi de un vas-omnibus cu aburi, poezia împăratului ajunsă poezie populară, cântecul de cavaler ajuns cântec de fată, rimele romanice pronunţate de o gură germană, veselia trecutului transformată în melancolie, raza vie a

[I] *Traducere din limba spaniolă:* Îmi place cavalerul francez / Şi femeia catalană / Şi cinstitul genovez / Şi curtea castelană, / Cântecul provensal / Şi dansul din Treviso / Şi trupul aragonezului / Mâna şi faţa englezului / Şi domnişorul din Toscana.

cruciadelor străbătând umbra prezentului şi aruncându-şi brusc lumina până la mine, biet visător speriat.

De altfel, întrucât îţi vorbesc despre muzica ce mi-a fost dat să aud pe malurile Rinului, nu văd de ce nu ţi-aş spune că la Braubach, în timp ce vasul nostru cu aburi se oprise în port pentru debarcarea călătorilor, nişte studenţi, şezând pe un trunchi de brad desprins de la vreo plută de la Murg, cântau în cor, cu cuvinte nemţeşti, minunata arie a lui Quasimodo, una dintre cele mai vii şi mai originale din opera domnişoare Bertin[391]? Să n-ai nicio îndoială, prietene, viitorul va aşeza la locul ei această operă severă şi remarcabilă, sfâşiată încă de la apariţie cu atâta violenţă şi proscrisă cu atâta nedreptate. Publicul, prea adesea înşelat de vârtejurile de ură ce se nasc în jurul tuturor operelor mari, îşi va revizui judecata pătimaşă, stârnită în unanimitate de partidele politice, de rivalităţile muzicale şi de clicile literare, şi va şti într-o bună zi să admire muzica dulce şi profundă, atât de patetică şi de puternică, atât de graţioasă pe alocuri, şi totuşi aşa de dureroasă; creaţie în care se contopeşte, ca să zic aşa, în fiecare notă, tot ce este mai duios şi mai grav, inima unei femei şi mintea unui gânditor. Germania i-a recunoscut meritele şi Franţa o va face în curând.

Cum nu prea am încredere în curiozităţile locale, prea trâmbiţate, îţi mărturisesc că n-am fost să văd miraculosul corn de bou, nici patul nupţial, nici lanţul de fier de la vechiul Broemser, în schimb, am vizitat donjonul pătrat de la Rudesvheim, locuit în prezent de un stăpân inteligent care a înţeles că această ruină trebuie să-şi păstreze aerul ei dărăpănat dacă vrea să-şi menţină aerul de palat. Locuinţele, ca şi gentilomii, sunt cu atât mai nobile cu cât sunt mai vechi. Ce conac minunat este donjonul pătrat! Pivniţe romane, ziduri romanice, o sală a Cavalerilor, a cărei masă este luminată de o lampă înflorată asemeni celei de la mormântul lui Carol cel Mare, vitralii de pe vremea Renaşterii, dulăi aproape homerici lătrând în curte, felinare de fier din secolul al XIII-lea atârnate de zid, scări înguste în şurub, temniţe a căror adâncime înspăimântă, urne sepulcrale rânduite într-un fel de osuar, un întreg ansamblu de lucruri negre şi cumplite, deasupra cărora se deschide învoltă o uriaşă tufă de verdeaţă şi de flori. Este înmiita vegetaţie a ruinelor pe care proprietarul actual, om de mare gust, o întreţine, o îndeseşte şi o cultivă. Ea formează o terasă înmiresmată şi stufoasă, de unde contempli măreţiile Rinului. În acest imens boschet sunt alei pe care se plimbă lumea. De departe, este o coroană; de aproape, o grădină.

Dealurile Johannisbergului adăpostesc venerabilul donjon şi-l apără

de vântul din nord. Vântul călduţ din sud intră pe ferestrele deschise pe Rin. Nu cunosc boare mai încântătoare şi adiere mai literară decât vântul din sud. Face să se nască în minte tot felul de idei vesele, profunde, serioase şi nobile. Încălzind trupul, pare să lumineze mintea. Atenienii, care se pricepeau, au exprimat acest gând într-una din cele mai ingenioase sculpturi ale lor. Pe basoreliefurile din Turnul Vânturilor, vânturile îngheţate sunt hâde şi păroase, au un aer tâmp şi sunt îmbrăcate ca barbarii; vânturile blânde şi calde sunt îmbrăcate ca filosofii greci.

Vedeam câteodată la Bingen, la capătul sălii în care cinam, două mese la care se servea în chip cu totul diferit. La una stătea singur-singurel un maior bavarez gras, vorbind puţin franţuzeşte, care se uita în fiecare zi cum îi trece prin faţă, aproape fără s-o atingă, o adevărată cină nemţească completă, cu cinci feluri de mâncare. La cealaltă masă stătea melancolic sprijinit în coate, în faţa unei farfurii cu varză, un biet amărât care, după ce-şi mânca tainul sărăcăcios, îşi sfârşea cina devorând cu ochii festinul pantagruelic al vecinului său. N-am înţeles nicicând mai bine ca în faţa acestei parabole vii vorbele lui d'Albancourt[392]: *Providenţa pune adeseori banii într-o parte şi pofta de mâncare în cealaltă*.

Bietul amărât era un tânăr savant palid, serios şi cu plete, tare îndrăgostit de entomologie şi cam îndrăgostit şi de slujitoarea de la han, căci aşa este gustul savanţilor. De altfel, pentru mine un savant îndrăgostit reprezintă o problemă. Cum se comportă pasiunea, cu tresăririle ei, cu mâniile, cu gelozia şi cu timpul pe care-l pierde, în mijlocul calmei înlănţuiri de studii exacte, de experienţe reci şi de observaţii migăloase care compun viaţa unui savant? Îţi închipui, de pildă, cam cum putea să fie îndrăgostit doctul savant Huxham[393] care în frumosul lui tratat *De aere et morbis epidemicis* a însemnat în fiecare lună de la 1724 la 1746 cantităţile de apă de ploaie căzute la Plymouth timp de douăzeci şi doi de ani la rând?

Ţi-l închipui pe Romeo cu ochii la microscop, numărând cele şaptesprezece mii de faţete ale ochiului unei muşte; pe Don Juan, cu şorţ în faţă, analizând paratartratul de antimoniu şi paratetravinatul de potasiu şi pe Othello, plecat asupra unei lentile de maximă mărire, căutând gaionele şi gomfoneme[394] în făina fosilă a chinezilor?

Oricum ar fi, în ciuda unei teorii contrarii, entomologul meu era îndrăgostit. Câteodată stam de vorbă, discuta franţuzeşte mai bine decât maiorul, şi avea un sistem de organizare a lumii destul de bun; n-avea însă niciun gologan.

Îmi plac sistemele, deşi nu cred în ele. Descartes[395] visează, Huyghens[396] modifică visele lui Descartes, Mariotte[397] modifică modificările lui Huyghens. Acolo unde Descartes vede stele, Huyghens vede globule şi Mariotte ace. Ce e dovedit din toate acestea? Nimic altceva decât micimea omului şi măreţia lui Dumnezeu.

E ceva.

La urma urmelor, îţi zic, îmi plac sistemele. Ele sunt treptele cu ajutorul cărora urci la adevăr.

Uneori tânărul meu savant venea să bea o sticlă de bere la ora prânzului; luam un ziar, mă aşezam la glaful unei ferestre, şi-l observam. Prânzurile la ore fixe de la hotelul Victoria erau cu lume tare amestecată şi care nu se prea potrivea, aşa cum face întotdeauna întâmplarea când juxtapune. În capul masei era o cucoană englezoaică destul de în vârstă cu trei copii drăguţi. Mai mult o însoţitoare decât o doică; mai mult o mătuşă decât o mamă. Tare i-am mai compătimit pe bieţii copii. Mâna cucoanei era o rezervă de palme. Maiorul cina câteodată alături de cucoană ca să-şi facă poftă de mâncare. Stătea de vorbă cu un avocat parizian în vacanţă, ce se ducea la Baden[398] *pentru că*, zicea el, *trebuie să te duci, că toată lumea se duce*. Lângă avocat se aşeza un gentilom distins şi demn, cu părul alb, mai mult decât octogenar, cu acel aer liniştit pe care ţi-l dă apropierea mormântului care cita bucuros versuri din Horaţiu. Cum nu avea dinţi, cuvântul *mors*[I] îşi schimba pronunţia în *mox*[II], ceea ce în gura bătrânelului căpăta un sens melancolic.

În faţa bătrânelului se aşeza un domn care făcea versuri în franţuzeşte şi care, într-o bună zi, după ce băuse, le-a citit vecinilor lui, un ditiramb în versuri libere despre Olanda, vorbind pompos de cuvântările ce ies din mare. Cuvântări în mare! Din partea mea îţi mărturisesc, eu n-aş fi găsit decât scrumbii.

În completarea grupului, doi negustori alsacieni graşi, îmbogăţiţi de contrabanda cu piei de nevăstuică, astăzi electori şi juraţi, îşi fumau pipele povestindu-şi unul altuia istorioare, mereu aceleaşi. Când le terminau, le luau iar de la cap. Cum, invariabil, uitau numele personajelor de care vorbeau, unul zicea *dl. Cutare* şi celălalt *dl. Cutăriţă*. Se înţelegeau de minune.

Făcătorul de versuri, – poetul, dacă vrei – era şmecherul clasic, filosof, constituţional, ironic şi voltairian, căruia îi plăcea *să sape*, cum

[I] Moarte (lb. latină).
[II] Îndată (lb. latină).

zicea el, *prejudecăţile*, adică să insulte, repetând întruna banalităţi împotriva ideilor perimate, multe dintre ele grave, misterioase şi sfinte pe care oamenii le respectă. Îi plăcea *să dea*, era expresia lui, *lovituri vajnice de lance în greşelile omeneşti;* şi, deşi nu ajungea niciodată să atace adevăratele mori de vânt ale veacului, în momentele de veselie îşi zicea singur *don Quichotte*. Eu îi ziceam *don Quichoque*[399].

Uneori, poetul şi avocatul, deşi făcuţi să se înţeleagă, se certau. Poetul, ca să-i întregesc portretul, era o inteligenţă neînţeleasă, o minte năucă, unul dintre împiedicaţii care bolborosesc vorbind şi mâzgălesc scriind. Avocatul îl zdrobea cu superioritatea lui. Câteodată poetul o lua razna şi-l supăra pe celălalt. Atunci avocatul, înciudat, vorbea timp de două ceasuri, cu o elocinţă clară, limpede, curgătoare, transparentă, de nesecat, aşa cum vorbeşte robinetul de la cişmea când o ia razna.

Entomologul, la rândul lui, era spiritual şi se distra zdrobindu-l pe avocat. Vorbea serios şi bine, se lăsa admirat de ceilalţi, şi se uita din când în când pe furiş să vadă dacă frumoasa lui leliţă îl asculta.

Într-o zi perorase foarte sigur de el despre virtute, resemnare şi renunţare; nu mâncase însă nimic. Or, filosofia este o cină săracă, dacă n-ai nimic de pus în gură. L-am invitat la cină; deşi i-ar fi fost greu să ghicească, după cele două-trei cuvinte pe care le rostisem, din ce ţară eram, a binevoit să accepte. Am stat de vorbă, s-a împrietenit cu mine şi am făcut împreună câteva excursii în Insula Şobolanilor şi pe malul drept al Rinului. Luntraşul era plătit de mine.

Într-o seară, pe când ne întorceam de la Turnul lui Hatto, l-am rugat să ia masa cu mine. Maiorul era la masă. Doctul meu tovarăş luase cu el din insulă un scarabeu frumos cu platoşă de azur şi, tot arătându-mi-l îmi zise: *Nimic nu-i mai frumos decât un gândac albastru*. Maiorul nu se putu opri să-l întrerupă: *Drace, domnule, suduielile sunt bune câteodată ca să împingi soldaţii şi caii, nu văd însă ce au frumos în ele*[400].

Astea sunt toate aventurile mele la Bingen. În rest, deşi oraşul nu este mare, este un loc în care-ţi uşurezi din belşug punga, de la comisionar la luntraş, de la luntraş la ghid, de la ghid la slujitoare, de la slujitoare la rândaş, o cascadă de bacşişuri pe care ţi-am mai descris-o odată, la capătul căreia punga amărâtului călător este desfiinţată, plată şi goală.

Apropo, de la Bacharach am ieşit din taleri, groşi de argint şi pfenigi şi am intrat în fiorini şi creiţari. O încurcătură şi mai şi. Iată cam cum decurge dialogul cu negustorii dacă îţi faci curaj să intri într-o prăvălie: — Cât costă asta? Negustorul răspunde: Un fiorin şi cincizeci şi trei de creiţari, domnule. — Explică, te rog, mai limpede. — Adică un taler şi

doi groşi şi optsprezece pfenigi prusaci, domnule. — Iartă-mă, da' tot nu înţeleg. Şi în bani francezi? — Domnule, un fiorin face doi franci, trei gologani şi o centimă; un taler prusac face trei franci trei sferturi, un groş de argint face doi gologani şi jumătate; un creiţar face trei sferturi dintr-un gologan; un pfenig face trei sferturi dintr-o para. — I-am răspuns atunci ca don César pe care-l ştii: *E foarte clar*, şi-mi deschid punga la întâmplare, având încredere în străvechea cinste a ubienilor de care vorbeşte Tacit[401]. *Ara ubiorum*[I].

Treaba devine şi mai tenebroasă când se complică cu pronunţia. *Kreutzer* se pronunţă în Hessa *creusse*, în Baden *criche* şi în Elveţia *cruche*[402].

Scrisoarea a XXIII-a

MAIENŢA

Maienţa, septembrie

Maienţa şi Frankfurt, ca Versaillesul şi Parisul, fac acum un singur oraş. În evul mediu, erau opt leghe între cele două cetăţi, adică două zile; astăzi le despart, sau mai bine zis, le apropie, cinci sferturi de ceas. Între oraşul imperial şi cel electoral, civilizaţia noastră a aruncat trăsătura de unire ce se cheamă cale ferată. Cale ferată încântătoare, ce merge de-a lungul Mainului câteodată, care străbate o câmpie verde, întinsă şi bogată, fără viaducte, tunele, debleuri şi rambleuri, numai cu simple traverse de lemn sub şine; cale ferată pe care merii o umbresc părinteşte ca pe o cărare de sat; fără şanţuri şi fără garduri, e lăsată în voia saturniană a copiilor nemţi şi de-a lungul căreia pare că o mână nevăzută îţi înfăţişează livezile, grădinile şi ogoarele cultivate, ţi le ia înapoi ca să le cufunde de-a valma în fundalul peisajului, ca pe nişte stofe dispreţuite de un cumpărător.

Frankfurt şi Maienţa sunt, ca şi Liège, oraşe minunate nimicite de bunul gust. Nu ştiu ce proprietate corosivă au arhitectura asta ştearsă, coloanele de stuc, bisericile-teatre şi palatele-cârciumioare, însă este sigur că toate aceste biete oraşe vechi se topesc şi se dizolvă cu repeziciune în grămezi groaznice de case albe. Speram să văd la Maienţa, Martingsburgul, reşedinţă feudală a electorilor-arhiepiscopi până în veacul al XVII-lea; francezii au făcut din el un spital, cei din Hessa l-au ras de pe faţa pământului ca să mărească portul liber. Cât

[I] Altarul ubienilor!

despre hotelul negustorilor, construit în anul 1317 de faimoasa ligă a celor o sută de oraşe[403], splendid decorat cu statuile de piatră ale celor şapte electori, cu blazoanele lor, având dedesubt două figuri colosale ce ţineau stema imperiului, a fost dărâmat ca să se facă o piaţă. Mă gândeam să trag vizavi, la hotelul Trei-Coroane, deschis încă din anul 1360 de familia Cleemann, cu siguranţă cel mai vechi hotel din Europa; mă aşteptam la unul din acele hoteluri ca cele descrise de cavalerul de Gramont[404], cu un cămin uriaş, o sală mare cu stâlpi şi cu grinzi, ai cărei pereţi sunt vitralii bătute în plumb, având afară bârna de urcat pe catâri. Nici măcar n-am intrat. Vechiul han Cleemann este în prezent un fel de fals hotel Maurice[405], cu rozacee de stuc pe tavan iar la ferestre cu luxul de draperii şi lipsa de perdele ce caracterizează hotelurile nemţeşti.

Într-o zi Maienţa va face cu casa *Bona Monte* şi cu casa *Zum Jungen* ceea ce s-a făcut la Paris cu venerabilul lăcaş al stâlpului din hale. Pentru a-l înlocui cu vreo faţadă urâtă ornată cu vreun bust urât, va distruge acoperişul părintesc al lui Johannes Gensfleisch, gentilom de cameră ai electorului Adolf de Nassau, pe care posteritatea îl va cunoaşte sub numele de *Gutemberg*[406], aşa cum cunoaşte sub numele de Molière, pe Jean-Baptiste Poquelin, valetul de cameră al regelui Ludovic al XIV-lea.

Şi totuşi vechile biserici mai apără tot ceea ce le înconjoară; Maienţa trebuie căutată în jurul catedralei ei, aşa cum Frankfurtul trebuie căutat în jurul bisericii-colegiu.

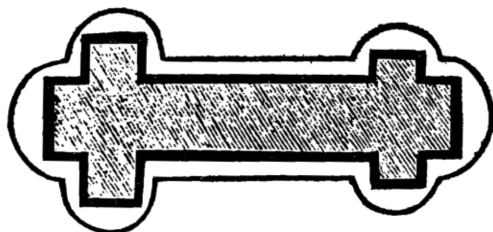
Colonia este o cetate gotică întârziată în epoca romanică, Frankfurt şi Maienţa sunt două oraşe gotice deja cufundate în Renaştere şi chiar, cu multe aspecte în stilul rococo şi chinez. Din această cauză, şi Maienţa şi Frankfurt au un aer de oraşe flamande care le deosebeşte şi le izolează printre oraşele de pe Rin.

La Colonia se simte că austerii constructori ai Domului, meşterul Gérard, meşterul Arnold şi meşterul Jean, au cuprins mult timp cu suflarea lor întregul oraş. Pare că aceste trei mari umbre au vegheat timp de patru veacuri asupra Coloniei, apărând biserica lui Plectrude, biserica lui Annon, mormântul Theophaniei şi camera de aur a celor unsprezece mii de fecioare, barând calea falsului gust, de-abia tolerând imaginaţia aproape clasică a Renaşterii, păstrând puritatea ogivelor şi arhivoltelor, plivind cicoarea lui Ludovic al XV-lea de peste tot pe unde se aciuase, menţinând toate pinioanele profilate şi hotelurile severe din secolul al XIV-lea cu vioiciunea profilurilor şi muchiilor lor, şi cei trei s-au retras, ca leul în faţa măgarului, doar în faţa artei năroade şi

abominabile a arhitecţilor parizieni ai imperiului şi ai Restauraţiei. La Maienţa şi la Frankfurt, arhitectura Rubens, cu linia rotundă şi puternică, capriciul flamand bogat, stufoasa şi încâlcita vegetaţie a grilajelor de fier încărcate de flori şi animale, varietatea inepuizabilă a ungherelor şi a turnuleţelor, culoarea, fenomenul, conturul durduliu, pântecos, opulent, mai mult sănătos decât frumos, mascaronul[407], tritonul, naiada, delfinul şiroind de apă, întreaga sculptură păgână, cărnoasă şi robustă, ornamentaţia enormă, hiperbolică şi exorbitantă, prostul gust magnific au năvălit în oraş de la începutul veacului al XVII-lea şi au umplut cu panaşe şi ghirlande, conform poeticei lor fantastice, vechea şi grava zidărie germană. Peste tot vezi numai faţade decorate cu scene cu personaje, lucrate în negativ; frontoane complicate cu urne cu flăcări, grenade, conuri de brad, stele votive, ornamente rocaille* generând profiluri piramidal solzoase, şi pinioane în volută cu trei ciocane ca peruca de ceremonie a lui Ludovic al XIV-lea.

Văzute de sus, Maienţa şi Frankfurt, având, unul pe Rin şi celălalt pe Main, aceeaşi poziţie ca oraşul Colonia, este normal să aibă aceeaşi formă. Pe malul din faţă, podul de vase de la Maienţa a dat naştere Castelului[408], podul de piatră de la Frankfurt a dat naştere Sachshausenului, aşa cum podul de la Colonia a dat naştere Deutzului.

Domul din Maienţa, ca şi catedralele din Worms şi din Trèves, nu are faţadă şi se termină la cele două extremităţi prin două coruri. Sunt două abside romanice fiecare cu transeptul ei, faţă în faţă unite printr-un mare naos. Ai zice că sunt două biserici sudate una de cealaltă prin faţadă. Cele două cruci se ating şi se unesc prin baza lor.

Această aşezare simetrică face ca la partea de sus să apară şase campanile*, adică pe fiecare absidă o clopotniţă mare între două turnuleţe, ca un preot între diacon şi subdiacon, simbolism pe care-l reproduce, cum ţi-am mai spus-o odată, rozasa mare a catedralelor noastre între cele două ogive ale ei.

Cele două abside din unirea cărora este alcătuită catedrala din Maienţa, sunt din două epoci diferite şi, deşi aproape identice ca formă, cu aproape aceleaşi dimensiuni, prezintă ca edificii un contrast complet şi izbitor. Prima şi cea mai mică datează din veacul al X-lea. Începută în anul 978, a fost terminată în anul 1009. Cea de-a doua, a cărei clopotniţă mare are o înălţime de două sute de picioare, a fost începută puţin după aceea, a fost însă incendiată în anul 1190 şi de atunci fiecare veac i-a mai adăugat ceva. Acum o sută de ani, gustul care domnea pe atunci a năpădit în dom; toată flora arhitecturii Pompadour şi-a amestecat excrescenţele de piatră, zorzoanele şi ramurile de dantelărie bizantină, cu romburile lombarde şi cu bolţile în plin cintru* saxone, şi astăzi această vegetaţie bizară şi caraghioasă acoperă vechea absidă. Clopotniţa mare, con lat, robust, amplu la bază, superb încărcată cu trei diademe înflorate, ale căror diametre descresc de la bază spre vârf, cioplită peste tot în suprafeţe curbe şi faţete, pare mai degrabă construită cu nestemate decât cu pietre. Pe celălalt turn mare din faţa ei, grav, simplu, bizantin şi gotic, zidarii moderni au înălţat, probabil

din economie, tot o cupolă ascuţită ce se sprijină la bază pe un cerc de pinioane ascuţite ce seamănă cu coroana de fier a regilor lombarzi; cupola este de zinc, complet despuiată, nepoleită şi fără ornamente, cu un profil uşor umflat ce aminteşte vechea mitră pontificală din timpurile primitive. S-ar zice că este tiara severă a lui Grigore al VII-lea[409] uitându-se la tiara splendidă a lui Bonifaciu al VIII-lea[410]. Idee profundă, gravă, construită şi sculptată de cei doi mari arhitecţi, timpul şi întâmplarea.

Tot acest venerabil ansamblu este zugrăvit în roz; totul, de sus până jos, cele două abside, naosul cel mare şi cele şase clopotniţe. Treabă făcută cu căutări şi cu gust. Clopotniţei bizantine i-a fost hărăzit rozul palid, cel viu clopotniţei Pompadour.

Ca şi capela din Aix, catedrala din Maienţa îşi are porţile de bronz împodobite cu capete de lei; cele de la Aix-la-Chapelle sunt romane. Când am fost la Aix şi am văzut aceste porţi, ţi-aduci aminte, ţi-am povestit că am căutat zadarnic crăpătura pe care a făcut-o, se zice, diavolul, cu piciorul, când a plecat furios că înghiţise un suflet de lup în loc de un suflet de burghez înstărit. Niciun fel de poveste de genul acesta nu-ţi recomandă porţile domului din Maienţa. Ele datează din veacul al XI-lea şi au fost dăruite de arhiepiscopul Willigis bisericii Sfintei Fecioare, astăzi dărâmată, de la care au fost luate pentru a fi înglobate în maiestuosul portal romanic al catedralei. Pe cele două canaturi de sus sunt înscrise cu caractere romane privilegiile acordate oraşului în anul 1135 de arhiepiscopul Adalbert, cel de-a! doilea elector al Coloniei. Dedesubt se află gravată pe un singur rând această legendă mai veche:

WILLIGISVS ARCHIEPS EX METALLI
SPECIE VALVAS EFFECERAT PRIMVS

Dacă interiorul Maienţei aminteşte oraşele flamande, interiorul catedralei aminteşte bisericile belgiene. Naosul, capelele, cele două transepturi şi cele două abside sunt fără vitralii, fără mistere, văruite cu alb, de la pardoseală şi până la boltă, însă somptuos mobilate. De pretutindeni se ivesc în faţa ochilor fresce, tablouri, lemnărie frumos lucrată, coloane răsucite şi aurite: dar adevăratele giuvaeruri ale acestei imense clădiri sunt mormintele arhiepiscopilor-electori. Biserica este pardosită cu ele, altarele sunt făcute din ele, stâlpii se

sprijină de ele, pereţii sunt acoperiţi cu ele; sunt lespezi magnifice de marmură şi piatră, uneori mai preţioase prin sculptura şi lucrătura lor decât plăcile de aur ale templului lui Salomon. Am numărat în biserică, în sala de consiliu şi în mănăstire, un mormânt din veacul al VIII-lea, două din al XIII-lea, şase din al XIV-lea, şase din al XV-lea, unsprezece din al XVI-lea, opt din al XVII-lea şi nouă din al XVIII-lea; cu totul patruzeci şi trei de morminte. Şi în numărul lor nu intră nici mormintele-altare, de care cu greu te poţi apropia să le cercetezi, nici mormintele-pardoseală, întunecat şi confuz mozaic al morţii, ce se şterge pe zi ce trece sub picioarele celor ce vin şi se duc.

De asemenea, am mai omis patru sau cinci morminte nesemnificative din veacul al XIX-lea.

Toate aceste morminte, cu excepţia a cinci dintre ele, sunt ale unor arhiepiscopi. Pe cele treizeci şi opt de cenotafe, împrăştiate fără ordine cronologică şi ca la întâmplare sub o pădure de coloane bizantine cu capiteluri enigmatice, se desfăşoară arta a şase veacuri, îşi înmulţeşte şi-şi încrucişează ramurile, din care cad ca un îndoit fruct, istoria gândirii şi istoria faptelor. Colo, Lichtenstein, Hompurg, Gemmingen, Heufestein, Brandeburg, Steinburg, Ingelheim, Dalberg, Eltz, Stadion, Weinsberg, Ostein, Leyen, Hennemberg, Tur şi Taxis, aproape toate numele mari ale Germaniei renane apar în acea lumină sumbră pe care o răspândesc mormintele în întunecimea bisericilor. Toate fanteziile epocilor, artistului şi muribundului se contopesc în aceste epitafe. Mausoleele din veacul al XVIII-lea se întredeschid şi lasă să se vadă scheletele lor ducând între degetele descărnate mitrele arhiepiscopilor şi pălăriile electorilor. Arhiepiscopii contemporani cu Richelieu şi cu Ludovic al XIV-lea visează, culcaţi pe sarcofagele lor, sprijiniţi într-un cot. Arabescurile Renaşterii îşi agaţă volutele şi îşi cocoaţă himerele în frunzişul delicat din veacul al XV-lea, lăsând să se întrevadă pe sub mii de complicaţii fermecătoare, statuete, distihuri latine şi blazoane colorate. Nume severe, *Mathias Burhecq, Conradus Rheingraf* (Conrad, conte al Rinului) se înscriu între călugărul cu tonsură ce reprezintă clerul şi oşteanul cu coif uşor ce reprezintă nobleţea, sub ogiva pură cu triunghi echilateral din veacul al XIV-lea; iar pe placa pictată şi aurită din veacul al XIII-lea, arhiepiscopi uriaşi cu monştri apocaliptici la picioare, încoronează cu mâinile lor regi şi împăraţi mai mici ca ei. Cu ţinuta aceasta măreaţă te privesc ţintă cu ochii lor de mumie egipteană, Siegfried, care a încoronat doi împăraţi, pe Henric de Turingia şi pe Wilhelm de Olanda[411], Peter Aspeld, care a încoronat doi împăraţi şi un rege, pe Ludovic de Bavaria, pe Henric al

VII-lea şi pe Ioan al Boemiei[412]. Stemele, mantiile heraldice, mitra, coroana, pălăria electorală, pălăria de cardinal, sceptrele, spadele, cârjele sunt din belşug, se adună şi se grămădesc pe aceste monumente, străduindu-se să recompună, în faţa ochilor trecătorului, marea şi formidabila figură ce se afla în fruntea celor nouă electori ai imperiului germanic, arhiepiscopul de Maienţa. Haos, pe jumătate cufundat în umbră, de urme auguste sau ilustre, embleme venerabile sau de temut, din care aceşti principi puternici voiau să facă să ţâşnească ideea de măreţie şi din care nu mai iese decât ideea de neant.

Un lucru trebuie observat, lucru ce dovedeşte cât de mult a fost revoluţia franceză un fapt providenţial, ca o rezultantă necesară, algebrică ca să zic aşa, a întregului ansamblu vechi european: tot ceea ce revoluţia a distrus a rămas distrus pentru totdeauna. A venit la ceasul dat, ca un pădurar grăbit să-şi săvârşească munca, să doboare în grabă şi de-a valma toţi bătrânii copaci tainic însemnaţi de Domnul. Simţi, aşa cum cred că ţi-am mai spus-o odată, că purta în ea acel *quid divinum**. Nimic din ce a doborât nu s-a mai ridicat, nimic din ceea ce a condamnat n-a mai supravieţuit, nimic din ceea ce a desfăcut nu s-a mai făcut la loc. De remarcat că viaţa statelor nu este suspendată de acelaşi fir ca vieţile oamenilor. Nu este de ajuns să loveşti un imperiu pentru a-l doborî, nu ucizi oraşe şi regate decât atunci când ele trebuie să moară. Revoluţia franceză a atins Veneţia şi Veneţia a căzut; a atins imperiul germanic şi imperiul germanic a căzut; a atins electorii şi electorii au dispărut. În acelaşi an, anul-prăpastie, s-a prăbuşit regele Franţei, om aproape Dumnezeu, şi arhiepiscopul de Maienţa, preot aproape rege.

Revoluţia nici n-a exterminat şi nici n-a distrus Roma, pentru că Roma nu are temelii, ci rădăcini; rădăcini care cresc fără încetare în umbră sub Roma şi sub toate naţiunile, care străbat şi pătrund întregul glob dintr-o parte într-alta, şi pe care le vezi în prezent apărând din nou în China şi în Japonia, de cealaltă parte a pământului.

Wilhelm de Hagen, grefier al oraşului, un fel de Jean de Troyes al Coloniei[413], povesteşte în anul 1270 în Mica Cronică manuscrisă, distrusă din nefericire în timpul ocupaţiei franceze, şi din care nu au mai rămas decât câteva foi desperecheate la Darmstadt, că în anul 1247, sub domnia chiar a acestui arhiepiscop de Maienţa, Siegfried, ce are în catedrală un formidabil mormânt, un bătrân astrolog, pe nume Mabusius, a fost condamnat la ştreang ca vrăjitor şi ghicitor şi dus să moară în spânzurătoarea de piatră de la Lorchhausen, la graniţa arhiepiscopatului de Maienţa, faţă în faţă cu o altă spânzurătoare ce

marca hotarul contelui palatin. Ajuns acolo, cum astrologul refuza crucea şi se încăpăţâna să-şi zică profet, călugărul care-l însoţea îl întrebă în derâdere în ce an se vor sfârşi arhiepiscopii de Maienţa. Bătrânul rugă să i se dezlege mâna dreaptă, ceea ce se făcu, apoi adună de jos un cui căzut de la spânzurătoarea din faţa Maienţei, această poligramă ciudată, după care se dădu pe mâna călăului, în timp ce cei din jurul lui râdeau de nebunia şi de enigma lui. Astăzi, apropiind între ele cele trei numere misterioase scrise de bătrân, găseşti o cifră formidabilă: nouăzeci şi trei[414].

Şi este de reţinut că spânzurătoarea aceasta ameninţătoare, care încă din veacul al XIII-lea purta pe soclul ei sinistru data căderii imperiilor, purta în acelaşi timp şi propria ei condamnare şi data propriei ei prăbuşiri. Spânzurătoarea făcea parte din vechea putere. Revoluţia franceză n-a respectat dăinuirea spânzurătorilor, cum n-a respectat nici dăinuirea dinastiilor. Cum nimic nu mai e de marmură, nimic nu mai e nici din piatră. În veacul al XIX-lea, eşafodul şi-a pierdut şi el din maiestate şi măreţie; este de brad, ca şi tronurile.

Ca şi Aix-la-Chapelle, Maienţa a avut şi un episcop, unul singur, numit de Napoleon, un păstor demn şi respectabil, se zice, care a păstorit între anii 1802 şi 1818 şi care este îngropat, ca şi ceilalţi, în ceea ce a fost catedrala lui. Trebuie totuşi să recunoaştem că, faţă de maiestuosul neant al electorilor arhiepiscopali de Maienţa, neantul domnului Louis Colmar, episcop al departamentului Mont-Tonnere, e tare sărăcăcios şi tare mic în mormântul său ogival în stilul trubadur, care ar fi un minunat model de pendulă gotică pentru burghezii bogaţi de pe strada Saint-Denis, dacă el ar fi adăpostit un cadran şi nu un episcop. De altfel, cum ţi-am mai spus, plăpândul episcop, care nu a fost mare decât pentru că era rezultatul revoluţiei, l-a ucis pe arhiepiscopul suveran. De la domnul Louis Colmar încoace, la Maienţa, care este astăzi capitala Hessei renane, nu a mai fost decât un singur episcop.

Am mai găsit aici şi un cuplu de episcopi neprihăniţi, fraţi, îngropaţi unul în faţa celuilalt, după ce au domnit asupra aceluiaşi popor şi au păstorit aceleaşi suflete, unul în anul 1390, celălalt în anul 1419. Ioan şi

Adolf de Nassau se privesc în naosul de la Maienţa cum se privesc Adolf şi Anton de Schauemburg în corul din Colonia[415]

Ţi-am spus că unul dintre cele patruzeci şi trei de morminte este din veacul al VIII-lea. Acest monument, care nu este al vreunui arhiepiscop, este cel pe care l-am căutat primul şi la care m-am oprit cel mai mult, căci face pereche în mintea mea cu mormântul cel mare de la Aix-la-Chapelle. Este mormântul Fastradei, soţia lui Carol cel Mare. El este o simplă placă de marmură albă, astăzi încastrată într-un zid. Am descifrat pe ea acest epitaf, înscris cu litere romane cu abrevieri bizantine:

FASTRADANA PIA CAROLI CONIVX VOCITATA
CHRISTO DILECTA IACET HOC SVB MARMORE TECTA
ANNO SEPTENGENTESIMO NONAGESIMO QVARTO[I].

Vin apoi trei versuri misterioase:
QVEM I NVMERVM METRO CLAVDERE MVSA NEGAT
REX PIE QVE GESST VIRGO LICET HIC CINERECSIT
SPIRITVS HAERES SIT PIRIAE QVAE TRISTIA NEBCIT[II]

şi dedesubt mileniul în cifre arabe:

Într-adevăr, în anul 794 Fastrada, depusă mai întâi în biserica Saint-Alban[416], a dormit sub această lespede. La o mie de ani după aceea, căci istoria adaugă uneori lucrurilor măreţe o cumplită precizie geometrică, în anul 1794, tovarăşa lui Carol cel Mare s-a trezit. Oraşul ei, Maienţa a fost bombardat, biserica ei, Saint-Aliban s-a năruit sub incendiu, mormântul ei s-a deschis. Nu se ştie ce au devenit osemintele la acea vreme. Lespedea de pe mormânt a fost transportată în catedrală.

Acum, un biet slujitor elveţian bătrân cu perucă plină de paiete, îmbrăcat cu un fel de uniformă de invalid, spune trecătorilor povestea

---

[I] Fastrada cea evlavioasă, numită soţia lui Carol / Preaiubită de Christos, zace acoperită sub această marmură / În anul şapte sute nouăzeci şi patru.

[II] Ritmul pe care muza refuză să-l închidă într-un metru, / Regele pe care l-a purtat în sân cu evlavie Fecioara, îngăduie să se prefacă aci în cenuşă / Spiritul moştenitor să fie sprijin patriei care nu cunoaşte ce este tristeţea.

ei.

În afară de morminte, cadre cu statuete, tablouri cu voleuri pe fond de aur, basoreliefuri la altare, fiecare dintre cele două abside are un mobilier special. Absida veche, cea din anul 978, împodobită cu două fermecătoare scări bizantine, se rotunjeşte în jurul unei magnifice cristelniţe din bronz din veacul al XIV-lea. Pe faţa exterioară a acestui mare bazin sunt sculptaţi cei doisprezece apostoli şi sfântul Martin, protectorul bisericii. Capacul s-a sfărâmat în timpul bombardamentului. Pe timpul imperiului, epocă de gust, vasul gotic a fost acoperit cu un fel de tigaie.

Cealaltă absidă, cea mai mare şi mai puţin veche, este ocupată şi, ca să zic aşa, umplută cu un cor mare din lemn de stejar înnegrit, lucrat meşteşugit, în care stilul frământat şi mânios al veacului al XVIII-lea se desfăşoară şi se revoltă împotriva liniei drepte cu atâta violenţă, încât aproape că atinge frumuseţea. Niciodată nu s-a pus în slujba prostului gust o daltă mai delicată, o fantezie mai puternică, o născocire mai felurită. Patru statui, Crescentius, primul episcop de Maienţa în anul 70, Bonifaciu, primul arhiepiscop în anul 755, Willigis, primul elector în anul 1011 şi Bardo, întemeietorul domului în anul 1050, stau gravi în picioare în jurul corului, dominat, de deasupra baldachinului asiatic al arhiepiscopului, de grupul ecvestru al sfântului Martin şi al săracului[417]. La intrarea în cor se înalţă, cu toată pompa misterioasă de mare preot ebraic, Aaron, care-l reprezintă pe episcop ca interior, şi Melchisedec[418], care-l reprezenta ca exterior.

Arhiepiscopul de Maienţa, ca şi principii-episcopi de la Worms şi de la Liège, ca şi arhiepiscopii de la Colonia şi de la Trèves, ca şi papa, întruneau în persoana lor un dublu pontif. Erau în acelaşi timp şi Aaron şi Melchisedec.

Sala de consiliu care se învecinează cu corul este o sumbră şi splendidă hală romanică, repetă, cu minunata lemnărie Pompadour, antiteza dintre cele două clopotniţe. Aici, nimic altceva decât un perete mare gol, o pardoseală colbuită denivelată de morminte, un rest de vitraliu la o fereastră joasă, un timpan colorat închipuindu-l pe sfântul Martin, nu ca un cavaler roman, ci ca episcop de Tours; trei sculpturi mari din veacul al XVI-lea, *Răstignirea, Ieşirea din Mormânt* şi *Înălţarea;* jur-împrejurul sălii, o bancă de piatră pentru canonici şi, în fund, pentru arhiepiscopul-preşedinte, un jilţ larg, tot din piatră, amintind jilţul sever de marmură al primilor papi, păstrat la Notre-Dame-des-Doms din Avignon. Când ieşi din sală, intri în mănăstire, o mănăstire din veacul al XIV-lea care a fost dintotdeauna un loc auster şi care azi

este lugubru. Pretutindeni sunt urmele bombardamentului din anul 1794. Ierburi înalte şi umede, printre care mucegăiesc lespezile argintate de urmele reptilelor; arcade ogive cu geamurile sparte; morminte crăpate de obuze ca şi geamurile; cavaleri de piatră înarmaţi până în dinţi, cărora li s-au aruncat dispreţuitor în faţă schijele de bombe, nemaiavând în locul figurii decât cicatrici; zdrenţe de femei bătrâne uscându-se pe o frânghie, scânduri bătute ca să cârpească pe ici-colo zidurile de granit; o singurătate mohorâtă, o deznădejde adâncă întretăiată de croncăniturile corbilor, aşa arată astăzi mănăstirea episcopală din Maienţa. Una din bazele unui contrafort, izbită de o ghiulea, a alunecat în întregime în alveola ei sub şoc, dar n-a căzut şi se mai vede şi astăzi ca o clapă de clavecin pe care apasă un deget nevăzut. Două-trei statui triste şi cumplite, în picioare, într-un colţ în ploaie şi în vânt, privesc în tăcere pustietatea.

Sub galeriile mănăstirii se află un monument obscur, un basorelief din veacul al XIV-lea, căruia am căutat zadarnic să-i dezleg enigma. Pe de o parte sunt nişte oameni înlănţuiţi în toate atitudinile deznădejdii; de cealaltă, un împărat însoţit de un episcop, înconjurat de o mulţime de personaje triumfătoare. O fi oare Barbarossa? Ludovic de Bavaria? O fi revolta din anul 1160? O fi războiul celor din Maienţa împotriva celor din Frankfurt din anul 1332? N-o fi nimic din toate acestea? — Nu ştiu. Am trecut mai departe.

Când să ies din galerie, am desluşit în umbră un cap de piatră ieşind pe jumătate din perete, încins cu o coroană ducală, ca regii din veacul al XI-lea. M-am uitat. Era un chip blând şi în acelaşi timp sever, unul dintre acele chipuri pline de frumuseţea augustă pe care o dă feţei omeneşti obişnuinţa unei gândiri înalte. Dedesubt, un trecător scrisese cu cărbunele un nume: FRAUENLOB. Mi-am amintit de acel Tasso din Maienţa, atât de calomniat în timpul vieţii lui, atât de venerat după moartea lui. Atunci când Heinrich Frauenlob[419] a murit, în anul 1318 cred, femeile din Maienţa, care-şi bătuseră joc de el şi-l insultaseră, au vrut să-i poarte sicriul. Femeile şi sicriul încărcat de flori şi de coroane sunt cizelate pe lespede ceva mai jos decât capul. M-am uitat la capul nobil. Sculptorul i-a lăsat ochii deschişi. În această biserică plină de morminte, în mulţimea aceasta de principi şi de episcopi culcaţi pe lespezi, în mănăstirea adormită şi moartă, n-a mai rămas în picioare decât poetul ce stă de veghe.

Piaţa târgului, care înconjoară catedrala pe două părţi, este un ansamblu îmbelşugat, înflorit şi distractiv. În mijloc se înalţă o fântână frumoasă în trei unghiuri în stilul renaşterii germane; mic poem

fermecător care, dintr-o îngrămădire de steme, de mitre, de fluvii, naiade, cârje episcopale, cornuri ale abundenţei, îngeri, delfini şi sirene, fac un piedestal Fecioarei Maria. Pe una dintre feţe se citeşte acest pentametru: ALBERTUS PRINCEPS. CIVIBUS IPSE SUIS[I], care aminteşte, cu mai puţină bunăvoinţă, dedicaţia scrisă pe fântână ridicată de ultimul elector de Trèves lângă palatul lui, în oraşul nou Coblentz: CLEMENS VINCE-LACS, ELECTOR, VICINIS SUIS. *Concetăţenilor lui* sună constituţional. *Vecinilor lui* este încântător.

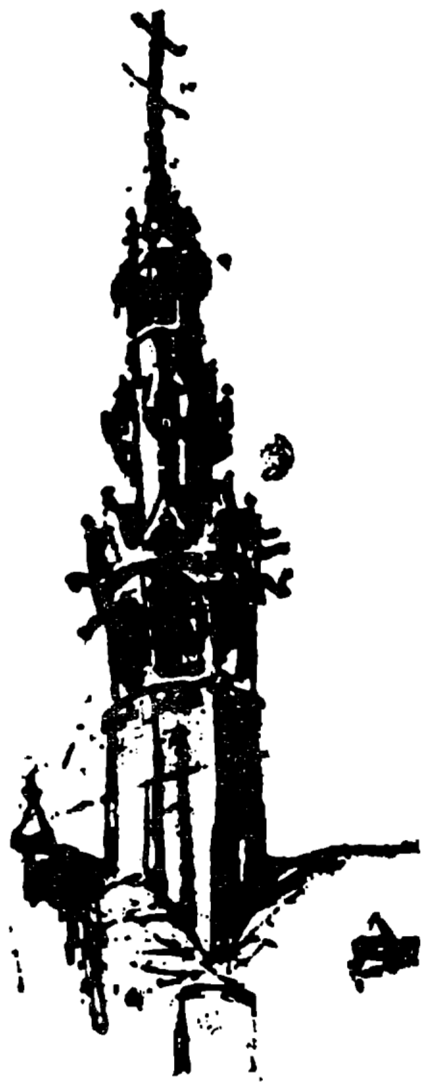
Fântână din Maienţa a fost construită de Albert de Brandeburg, care a domnit pe la 1540 şi căruia îi citisem epitaful în catedrală: *Albert, cardinal-preot la biserica Sfântul-Petru-în-Lanţuri, arhicancelar al sfântului imperiu, marchiz de Brandeburg, duce de Stettin şi de Pomerania, elector*. A ridicat sau mai bine zis, a reconstruit această fântână în amintirea prosperităţii de pe vremea lui Carol Quintul şi a captivităţii lui Francisc I, cum se constată din inscripţia înviorată de curând cu litere de aur:

DIVO KAROLO V CAESARE SEMP. AVG. POST VICTORIA GALLICAM REGE IPSO AD TICINV SVPERATO AC CAPTO TRIVPHANTE FATALIQ RVSTICOVPER GERMNIA COSP. RATIONE PROSTRATA ALBER. CARD. ET ARCHIEP. MOG FONTE HVNC VETVSTATE DIILAPSV AD CIVIV SVORVM POSTERITATISQVE VSVM RESTITVI CVRAVIT[II].

Văzută din înaltul cetăţuii, Maienţa prezintă şaisprezece vârfuri spre care se întorc graţios tunurile Confederaţiei germanice; cele şase clopotniţe ale catedralei, două turnuri de pază militare, o fleşă din veacul al XII-lea, patru ornamente piramidale flamande pe acoperişuri, plus domul Carmelitelor[420] de pe strada Cassette, repetat de trei ori, ceea ce e mult. Pe povârnişul dealului încununat de fortăreaţă, un dom urât acoperă o biată biserică saxonă veche, cea mai tristă şi cea mai umilită din lume, învecinată cu o încântătoare mănăstire gotică cu ferestre flamboiante unde oştenii Kaiserului îşi adapă caii din sarcofagele romanice.

[I] Principele Albert cel cu trup şi suflet pentru cetăţenii săi.

[II] Sub divinul Carol al V-lea, Cezarul întotdeauna august şi după victoria repurtată asupra francilor, biruit fiind de el regele însuşi al acestora lângă Ticinum şi luat în captivitate, iar după ce printr-un triumf care a fost fatal ţăranilor, şi după înfrîngerea puterii ţărăneşti în Germania, cardinalul Albert şi arhiepiscopul Mog s-au îngrijit să restabilească această fântână năruită de ani pentru folosul cetăţenilor săi şi al posterităţii.

Frumuseţea femeilor de pe ţărmurile Rinului nu se dezminte la Maienţa, numai că femeile sunt în acelaşi timp curioase şi ca flamandele şi ca alsacienele. Maienţa este punctul de îmbinare între oglinda-iscoadă de la Anvers şi turnuleţul-iscoadă din Strasbourg

Oraşul, cât de alb ar fi, şi-a păstrat în multe locuri înfăţişarea lui onorabilă de cetate comercială a Hessei renane. Se mai poate încă citi

pe uşi PRO CELERI MERCATURAE EXPEDITIONE[I]. Peste vreo doi-trei ani vom citi: *Circulaţie accelerată*.

De altfel, o viaţă profundă, care iese din Rin, însufleţeşte acest oraş. Nu e mai puţin plină de catarge, mai puţin îngrămădită de baloturi, mai puţin zgomotoasă decât Colonia. Se umblă, se vorbeşte, se înghesuie, se târăşte, se ajunge, se pleacă, se vinde, se cumpără, se ţipă, se cântă, se trăieşte, în toate cartierele, în toate casele, în toate străzile. — Noaptea, imensul bâzâit tace şi nu se mai aude în Maienţa decât murmurul Rinului şi veşnicul zgomot al celor şaptesprezece mori de apă priponite de picioarele podului lui Carol cel Mare, înghiţite de ape.

Orice ar fi făcut congresele sau, mai bine zis, din cauza la ceea ce au făcut congresele, vidul lăsat la Maienţa de tripla dominaţie a romanilor, a arhiepiscopilor şi a francezilor n-a fost umplut. Nimeni nu-i la el acasă. Marele duce de Hessa nu domneşte decât cu numele. Pe fortăreaţa lui de la Cas se poate citi: CURA CONFOEDERATIONIS CONDITUM[II]; şi se pot vedea un soldat alb şi unul albastru, adică Austria şi Prusia, plimbându-se zi şi noapte, cu arma în mână, prin faţa fortăreţei de la Maienţa. Şi nici Prusia, nici Austria nu sunt nici ele la ele acasă; se încurcă şi se freacă una de alta. Desigur că nu este decât o stare provizorie. Chiar în zidul cetăţuii se află o ruină pe jumătate intrată în zidul nou de apărare, – un fel de piedestal trunchiat ce se mai numeşte şi acum *Piatra Vulturului*, Adlerstein. E mormântul lui Drusus. Într-adevăr un vultur, un vultur imperial, formidabil şi atotputernic, a stat acolo timp de o mie şase sute de ani, apoi a apus. În anul 1304 a apărut din nou, în anul 1814 şi-a luat din nou zborul[421]. — Astăzi, chiar în ceasul în care ne aflăm, Maienţa întrevede în zare, dinspre Franţa, un punct negru care creşte şi se apropie. Vulturul se întoarce.

Scrisoarea a XXIV-a

FRANKFURT-PE-MAIN

Maienţa, septembrie

Eram într-o sâmbătă la Frankfurt. Încă de mult umblam la întâmplare şi căutam vechiul meu Frankfurt într-un labirint de case noi foarte urâte şi de grădini foarte frumoase, când am ajuns deodată la intrarea într-o stradă ciudată. Două rânduri lungi, paralele, de case

---

[I] Pentru mai rapida transportare a mărfii.
[II] Construită prin grija Confederaţiei.

înnegrite, întunecoase, înalte, sinistre, aproape la fel, având însă între ele acele uşoare diferenţe care la lucrurile ce se aseamănă caracterizează epocile frumoase ale arhitecturii; între aceste rânduri de case, toate lipite şi compacte, parcă strânse cu groază una lângă alta, un drum îngust, întunecos, drept, ca tras cu şnurul; nimic altceva decât uşi fără niciun stil, având deasupra o reţea metalică ciudat împletită; toate uşile închise, la parter numai ferestre cu obloane groase de fier; toate obloanele închise; la etajele de sus tot obloane, dar de lemn, întărite cam pretutindeni cu bare de fier; o tăcere mohorâtă, niciun cântec, nicio voce, nicio suflare; când şi când, zgomotul înăbuşit de paşi în interiorul caselor; alături de uşi câte o ferestruică cu gratii pe jumătate întredeschisă lăsa să se vadă o alee întunecoasă; pretutindeni colb, cenuşă, pânze de păianjeni, dărăpănare măcinată de carii, mizerie mai mult simulată decât reală; un aer de groază şi de teamă răspândit pe faţadele clădirilor; unul sau poate doi trecători de pe stradă se uitau la mine cu un fel de neîncredere speriată; la ferestrele de la primele etaje apăreau pe furiş fete frumoase, gătite, cu pielea negricioasă, cu profilul coroiat, sau bătrâne cu nas de cucuvaie, cu pieptănături nemaipomenite, nemişcate şi palide în spatele geamurilor tulburi; în gangurile de la parter, grămezi de baloturi şi de mărfuri; mai degrabă fortăreţe decât case, mai degrabă peşteri decât fortăreţe, mai degrabă stafii decât trecători. Eram pe strada Evreilor într-o zi de sabat.

Mai există încă la Frankfurt evrei şi creştini; creştini adevăraţi care îi dispreţuiesc pe evrei, evrei adevăraţi care îi urăsc pe creştini. Cele două părţi nu se pot suferi şi fug una de alta. Civilizaţia noastră, care ţine toate aceste idei în echilibru căutând să elimine mânia, nu mai înţelege nimic din privirile de ură pe care şi le aruncă nişte necunoscuţi unul altuia. Evreii din Frankfurt trăiesc în case lugubre, retraşi în curţile din spate ca să se ferească de suflarea creştinilor. Acum doisprezece ani, strada Evreilor, reconstruită şi lărgită puţin în anul 1662, mai avea încă la cele două capete uşi de fier, întărite cu drugi şi cu armături la exterior şi la interior. La căderea nopţii, când evreii se întorceau acasă, cele două porţi se închideau. Erau zăvorâte pe dinafară ca pentru ciumaţi iar ei se baricadau înăuntru ca nişte asediaţi.

Strada Evreilor nu e o stradă, este un oraş într-un oraş.

Ieşind din Strada Evreilor, am găsit oraşul vechi. Îmi făceam intrarea în Frankfurt.

Frankfurtul este oraşul cariatidelor. N-am văzut nicăieri în altă parte hamali atât de uriaşi ca la Frankfurt. E cu neputinţă să pui marmura,

piatra, bronzul şi lemnul să fie lucrate, să geamă şi să urle cu un spirit născocitor mai bogat şi cu o cruzime mai variată. Ori încotro te întorci, vezi biete chipuri din toate epocile, în toate stilurile, de ambele sexe, de toate vârstele, toate fantasmagoriile, care se răsucesc şi se vaită jalnic sub nişte greutăţi uriaşe. Satiri cu coame, nimfe cu grumazuri flamande, pitici, uriaşi, sfincşi, balauri, îngeri, diavoli, o întreagă lume nefericită de fiinţe supranaturale, luată de vreun vrăjitor care a pescuit fără ruşine în toate mitologiile deodată şi care a fost închisă de el în învelişuri de piatră, înlănţuită aici sub antablamente, imposte şi arhitrave, ţintuită în ziduri până la jumătatea trupurilor. Unii sprijină balcoane, alţii turnuleţe, cei mai împovăraţi case; alţii înalţă pe umerii lor un negru insolent de bronz înveşmântat într-o robă de cositor aurit sau un uriaş împărat roman de piatră cu toată pompa costumului lui Ludovic al XIV-lea, cu peruca, mantia lui amplă, jilţul, estrada, credenţa pe care se află coroana, baldachinul cu falduri decupate şi cu draperii bogate; sau altul, ansamblu colosal ce reprezintă o gravură de Audran[422] reprodusă în întregime în relief într-un monolit înalt de douăzeci de picioare. Aceste monumente prodigioase sunt firme de hanuri. Sub aceste poveri gigantice, cariatidele se îndoaie în toate atitudinile de mânie, durere şi oboseală. Unele pleacă capul, altele se întorc pe jumătate; unele îşi pun în şolduri mâinile crispate, sau îşi apasă pieptul gata să se spargă; Herculi dispreţuitori care susţin pe un singur umăr o casă cu şase etaje, arătând oamenilor pumnul; Vulcani trişti şi cocoşaţi ce se sprijină pe genunchi, sirene nefericite a căror coadă acoperită cu solzi e strivită între pietrele ancadramentului; himere exasperate care se muşcă furioase una pe alta; unele plâng, altele au un râs amar, altele se strâmbă cumplit la trecători. Am observat că multe săli de cârciumi, ce răsună de ciocnitul paharelor, sunt aşezate în surplombă pe cariatide. Se pare că a fost gustul vechilor burghezi liberi din Frankfurt de a fi serviţi de statuile răbdătoare.

Coşmarul cel mai îngrozitor pe care-l poţi avea la Frankfurt nu este nici invazia ruşilor, nici năvala francezilor, nici războiul european traversând ţara, nici vechile războaie civile ce pot sfâşia din nou cele paisprezece cartiere ale oraşului, nici tifosul, nici holera; ci trezirea, dezlănţuirea şi răzbunarea cariatidelor.

Una dintre curiozităţile Frankfurtului, de care tare mi-e frică să nu dispară în curând, este cartierul măcelarilor. El ocupă două străzi vechi. E cu neputinţă să vezi case mai vechi şi mai înnegrite aplecându-se asupra unei splendide grămezi de carne proaspătă. Un aer de veselie lacomă este imprimat pe faţadele de ardezie sculptată, al căror parter

pare să devoreze, ca o gură adâncă şi larg deschisă, nenumărate sferturi de bou şi de oi. Măcelari însângeraţi şi măcelăriţe trandafirii stau graţios de vorbă sub ghirlandele de pulpe. Un pârâu roşu, căruia două fântâni ţâşnitoare de-abia îi schimbă culoarea, curge şi scoate aburi în mijlocul străzii. Pe când treceam eu, era plină de ţipete înfiorătoare. Omorâtori de animale, cu chipuri de irozi neînduplecaţi, făceau un masacru de purcei de lapte. Slujitoarele, cu coşuri în mână, râdeau în mijlocul tărăboiului. Există emoţii, ridicole pe care nu trebuie să laşi să fie văzute; îţi mărturisesc însă, că dacă aş fi ştiut ce să fac cu un biet purceluş de lapte pe care-l ducea un măcelar în faţa mea, ţinându-l de cele două picioare dinapoi, şi care nu ţipa neştiind ce-l aşteaptă şi neînţelegând nimic, l-aş fi cumpărat şi l-aş fi salvat. O fetiţă drăguţă de vreo patru ani, care se uita ca şi mine cu compătimire, părea, să mă încurajeze cu privirea. N-am făcut ce-mi spuneau ochii aceia fermecători, n-am ascultat de privirea dulce şi am remuşcări. — O firmă aurită, falnică şi măreaţă, spânzurată de nişte gratii, cea mai frumoasă şi cea mai bogată, alcătuită din toate emblemele breslei măcelarilor, în frunte cu coroana imperială, domină şi întregeşte acest magnific măcel demn de Parisul evului mediu şi de care tare s-ar mai fi minunat Calatagirone în veacul al XV-lea şi Rabelais[423] în al XVI-lea.

De la măcelării dai într-o piaţă de mărime mijlocie, demnă de Flandra, care ar merita să fie celebrată şi admirată, imediat după Piaţa-Veche din Bruxelles. Este o piaţă în formă de trapez, în jurul căreia se înalţă toate stilurile şi toate capriciile arhitecturii burgheze din vremea evului mediu şi a Renaşterii, reprezentate de case model în care, conform epocii şi gustului, ornamentaţia a folosit totul cum nu se poate mai la locul potrivit. Ardezia şi piatra, tabla şi lemnul. Fiecare faţadă îşi are valoarea ei şi participă în acelaşi timp la ansamblu şi la armonia generală a pieţii. La Frankfurt, ca şi la Bruxelles, două sau trei case noi, cu un aspect cât se poate de prostesc, care au aerul a doi-trei imbecili într-o adunare de oameni spirituali, strică ansamblul pieţei şi pun în valoare frumuseţea vechilor clădiri învecinate. O casă mizerabilă dar atrăgătoare din veacul al XV-lea, la ce-o fi folosit nu ştiu, alcătuită dintr-un naos de biserică şi un turn de pază de primărie, umple cu silueta ei superbă şi elegantă una din laturile trapezului. Către mijlocul pieţei, în locuri la nimereală, fără nicio simetrie, au răsărit, ca două tufişuri vii, două fântâni, una din vremea Renaşterii, cealaltă din veacul al XVIII-lea. La aceste fântâni se întâlnesc şi se înfruntă, printr-o întâmplare ciudată, fiecare în picioare în vârful coloanei ei, Minerva şi Judita, femeia bărbătoasă homerică şi femeia bărbătoasă biblică, una cu capul

Meduzei, cealaltă cu capul lui Holofern[424].

Judita frumoasă, trufaşă, şi încântătoare, înconjurată de patru renumite sirene, care suflă în trompete la picioarele ei, este fiica eroică a Renaşterii. Nu mai este cu capul lui Holofern, pe care-l ţinea în sus cu mâna stângă, ci cu sabia pe care o mai ţine încă cu mâna dreaptă iar rochia ei, bătută de vânt, se ridică deasupra genunchiului de marmură şi-i descoperă picioarele fine şi cât se poate de frumoase.

Unii comentatori pretind că statuia reprezintă Justiţia şi că n-ar fi ţinut în mână capul lui Holofern, ci o balanţă. Nu-i cred deloc.

O justiţie care ar ţine balanţa cu mâna stângă şi spada cu mâna dreaptă ar fi o injustiţie. De altfel, Justiţia n-are dreptul să fie nici atât de frumoasă, nici cu fustele atât de sumese.

În faţa acestei figuri, se înalţă, cu cadranul lor negru şi cu cele cinci ferestre inegal de înalte, cele trei pinioane suprapuse ale Römerului[425].

În Römer împăraţii erau aleşi, iar în această piaţă erau proclamaţi.

Tot în această piaţă avea loc, şi mai au încă loc, târgurile faimoase de la Frankfurt: târgul din septembrie, instituit în anul 1240 prin hrisovul lui Frederic al II-lea, şi târgul de Paşti fixat în anul 1330 de Ludovic de Bavaria. Târgurile au supravieţuit împăraţilor şi imperiului.

Am intrat în Römer.

După ce am rătăcit, fără să întâlnesc pe nimeni, printr-o sală mare, joasă şi strâmbă, cu bolţi în ogivă, plină de barăcile târgului, apoi pe o scară lată cu rampă în stil Ludovic al XIII-lea având pe pereţi tablouri fără rame, apoi printr-o mulţime de coridoare şi trepte întunecoase, tot bătând la toate uşile, am găsit în sfârşit o slujitoare care la cuvântul *Kaisersaal*, a luat o cheie dintr-un cui din bucătărie şi m-a dus la sala împăraţilor.

Zâmbind, drăgălaşa fată m-a dus mai întâi prin sala electorilor, care cred că astăzi slujeşte drept sală de şedinţe înaltului senat al oraşului Frankfurt. Aici electorii, sau delegaţii lor, îl alegeau între ei pe împăratul-rege al romanilor[426]. Pe un jilţ între cele două ferestre, prezida arhiepiscopul de Maienţa. Apoi veneau în ordine, stând în jurul unei mese imense acoperită cu piele roşcată, fiecare sub stema lui zugrăvită pe tavan, Trèves, Boemia şi Saxa; la stânga lui, Colonia, Palatinatul[427] Brandenburgul; în faţă, Brunswick şi Bavaria. Trecătorul încearcă simţământul pe care ţi-l produc lucrurile simple care cuprind în ele lucrurile mari, atunci când vede şi atinge pielea roşcată şi colbuită de pe această masă la care se făceau împăraţii Germaniei. De altfel, în afară de masă, transportată într-o sală alăturată, sala electorilor se află astăzi în aceeaşi stare în care se afla şi în veacul al

XVII-lea. Cele nouă blazoane din tavan încadrând o frescă proastă, draperii din damasc roşu, aplice, candelabre din aramă argintată reprezentând Faimele[428], o oglindă mare cu baghete răsucite, în faţa căreia a fost pus ca să-i facă pereche, în secolul trecut, un portret al lui Iosif al II-lea, deasupra uşii, un medalion cu un portret al celui din urmă dintre nepoţii lui Carol cel Mare, mort în anul 910, când tocmai trebuia să domnească, şi căruia germanii îi zic *Copilul*. Nimic altceva. — Ansamblul este auster, serios, liniştit şi te face mai mult să te gândeşti decât să te uiţi.

După sala electorilor am văzut sala împăraţilor.

În veacul al XIV-lea, negustorii lombarzi care au lăsat numele lor Römerului, şi îşi aveau prăvăliile aici, au avut ideea să înconjoare sala cea mare cu nişe unde să-şi poată etala mărfurile. Un arhitect, al cărui nume s-a pierdut, a măsurat conturul sălii şi a construit patruzeci şi cinci de nişe. În anul 1564, Maximilian al II-lea a fost ales împărat la Frankfurt şi s-a arătat poporului din balconul acestei săli care, cu începere de la el, s-a numit Sala împăraţilor şi a slujit la proclamarea lor. S-a hotărât atunci că ea trebuie decorată şi prima idee care a venit a fost să se pună în nişele ce se desfăşoară de jur-împrejurul sălii imperiale, portretele tuturor cezarilor germanici aleşi şi încoronaţi de la stingerea neamului lui Carol cel Mare, păstrându-se nişele vacante pentru viitorii cezari. Numai de la Conrad I din anul 911 şi până la Ferdinand I în anul 1556 fuseseră încoronaţi la Aix-la-Chapelle treizeci şi şase împăraţi. Adăugându-l pe noul rege al romanilor nu mai rămâneau pentru viitor decât opt nişe goale. Era tare puţin. Totuşi se făcu aşa, cu gândul să se mărească sala când va fi nevoie. Nişele s-au umplut treptat, cam cu patru împăraţi pe secol. În anul 1764, când Iosif al II-lea s-a urcat pe tronul imperial sacru, nu mai rămăsese decât un loc gol. S-a emis atunci foarte serios ideea să se prelungească Kaisersaalul şi să se adauge nişe noi la cele vechi, construite cu cinci veacuri înainte de arhitectul negustorilor lombarzi. Dar, în anul 1794, Francisc al II-lea, cel de-al patruzeci şi cincilea rege al romanilor, a ocupat cea de-a patruzeci şi cincea nişă. Era ultima, şi el a fost cel din urmă împărat. Când sala a fost plină, imperiu germanic s-a năruit[429].

Arhitectul necunoscut care a aranjat asta era destinul; sala misterioasă cu patruzeci şi cinci de celule, este însăşi istoria Germaniei care, după stingerea neamului lui Carol cel Mare, nu avea să mai cuprindă decât patruzeci şi cinci de împăraţi.

Într-adevăr, în sala lungă, mare, rece, aproape în întuneric, având într-un colţ mobile vechi înghesuite, printre care am văzut şi masa de

piele a electorilor, de-abia luminată la capătul de răsărit de cele cinci ferestre de înălţime inegală aşezate în piramidă după forma pinionului de afară, între cei patru pereţi înalţi încărcaţi cu fresce şterse, sub o boltă de lemn cu nervuri odinioară aurite, singuri într-un fel de penumbră care seamănă cu începutul uitării, cu toţii, pictaţi grosolan ca busturi de bronz, ale căror piedestale poartă cele două date care deschid şi închid orice domnie, unii având pe cap lauri ca cezarii romani, alţii florile de fier ale diademei germanice, stau acolo şi se uită în tăcere unul la altul, fiecare în ogiva lui întunecoasă, cei trei Conrad, cei şapte Henric, patru Otto, singurul Lothar, patru Frederic, un Filip, doi Rudolf, un Adolf, doi Albert, un Ludovic, patru Carol, un Wenceslas, un Robert, un Sigismund, doi Maximilian, trei Ferdinand, un Mathias, doi Leopold, doi Iosif, doi Francisc, cele patruzeci şi cinci de fantome care, timp de nouă veacuri, de la 911 la 1806, au străbătut istoria lumii, cu sabia Sfântului Petru într-o mână şi cu globul lui Carol cel Mare în cealaltă.

La capătul opus celor cinci ferestre, lângă boltă, se înnegreşte şi se cojeşte o pictură mediocră ce reprezintă judecata lui Solomon.

După ce electorii îl alegeau în sfârşit pe împărat, senatul din Frankfurt se întrunea în această sală; burghezii împărţiţi în paisprezece secţiuni, conform celor paisprezece cartiere ale oraşului, se adunau afară în piaţă. Atunci cele cinci ferestre ale Kaisersaalului se deschideau în faţa poporului. Fereastra cea mare, cea din mijloc, era acoperită cu un baldachin şi rămânea goală. La fereastra mijlocie din dreapta, împodobită cu un balcon de fier înnegrit, dar la care am observat roata Maienţei, apărea împăratul, singur, în veşmânt bogat, cu coroana pe cap. Avea la dreapta, adunaţi la fereastra cea mică, pe cei trei electori-arhiepiscopi de Maienţa, de Trèves şi de Colonia. La celelalte două ferestre, la stânga de marea fereastră goală, stăteau, în cea mijlocie, electorii de Boemia, Bavaria şi palatinul Rinului; în cea mică, cei de Saxa, Brunswick şi Brandenburg. În piaţă, în faţa Römerului, în mijlocul unui pătrat mare gol înconjurat de gărzi, se afla o grămadă de ovăz, o urnă plină cu bani de aur şi de argint, o masă cu un lighean de argint şi o cană de argint aurit şi o altă masă cu un bou mare fript întreg. În clipa în care apărea împăratul, izbucneau trompetele şi cimbalele, şi marele mareşal al sfântului imperiu, marele cancelar, marele paharnic, marele vistiernic şi marele spătar intrau cu alaiul în piaţă. În mijlocul aclamaţiilor şi fanfarelor, marele mareşal călare se suia pe grămada de ovăz până la chinga şeii şi umplea o măsură de argint cu ovăz; marele cancelar lua ligheanul de pe masă,

marele paharnic umplea cu vin şi cu apă cana de argint aurit; marele vistiernic lua monede din urnă şi le arunca mulţimii jur-împrejur; marele spătar tăia o bucată din boul fript. În acea clipă apărea marele grămătic al imperiului care proclama cu voce tare pe noul împărat şi citea formula jurământului. La sfârşit, senatul în sală şi burghezii în piaţă răspundeau cu gravitate: *Da*. În timpul depunerii jurământului noul împărat, deja formidabil, îşi scotea coroana şi ţinea paloşul.

De la 1564 la 1794, această piaţă, astăzi neştiută, astăzi pustie, a văzut de nouă ori o astfel de ceremonie maiestuoasă.

Dregătoriile cele mari ale imperiului, moştenite de electori din tată în fiu, erau îndeplinite de delegaţi. În evul mediu, monarhiile de mâna a doua se considerau foarte onorate şi găseau că este o politică bună să ocupe marile dregătorii ale celor două imperii ce înlocuiseră imperiul roman. Fiecare principe gravita către centrul imperial cel mai apropiat de el. Regele Boemiei era arhipaharnic al imperiului germanic; dogele Veneţiei era protospătar al imperiului de răsărit.

După proclamarea de la Römer venea încoronarea în biserica colegială.

Am urmat ceremonialul. Ieşind din Kaisersaal m-am dus la biserică.

Biserica colegială din Frankfurt, închinată sfântului Bartolomeu, este alcătuită dintr-un dublu naos încrucişat, din veacul al XIV-lea, având deasupra un turn frumos din veacul al XV-lea, din nefericire neterminat. Biserica şi turnul sunt făcute cu o gresie roşie frumoasă, înnegrită şi ruginită de ani. Numai interiorul este zugrăvit.

Aici, încă o biserică belgiană. Ziduri albe; fără vitralii; un mobilier bogat de altare sculptate, morminte colorate, tablouri şi basoreliefuri. În naosuri, cavaleri severi de marmură, episcopi cu mustăţi de pe vremea lui Gustav-Adolf având capete de pedestraşi germani, admirabile ornamente piramidale de piatră, golite şi săpate de zâne, lampadare magnifice de aramă ce amintesc de lampa *Alchimistului* lui Gérard Dow[430], un *Christos în mormânt* pictat în veacul al XIV-lea, o *Fecioară pe patul de moarte*, sculptată în veacul al XV-lea. În cor, fresce curioase, scene oribile cu sfântul Bartolomeu şi fermecătoare cu Magdalena; o lemnărie aspră şi sălbatică lucrată către anul 1400; lemnărie şi fresce dăruite de cavalerul de Ingelheim, care a pus să fie pictat în genunchi într-un colţ cu blazoane aurite. Pe ziduri, o colecţie completă de coifuri şi de scuturi înfiorătoare, specifice cavaleriei germanice, agăţate în cuie ca tigăile şi spumierele din bucătărie. Lângă poartă, unul din acele orologii enorme care este echivalentul unei case cu două etaje, a unei cărţi în trei tomuri, a unui poem în douăzeci de

cânturi, o întreagă lume. Sus, pe un fronton mare flamand, se întinde cadranul zilei; jos, în fundul unui fel de peşteră, în care se mişcă de-a valma în întuneric o mulţime de fire, pe care le-ai lua drept antenele unor insecte monstruoase, străluceşte tainic cadranul anului. Orele se rotesc sus, anotimpurile defilează jos. Soarele în nimbul lui de raze aurite, luna albă şi neagră, stelele pe fond albastru, efectuează evoluţii complicate, care fac să se deplaseze la celălalt capăt al orologiului un sistem de tablouri mici în care şcolarii patinează, bătrânii se încălzesc, ţăranii seceră grâul, păstoriţele culeg flori. Maxime şi proverbe cam tocite lucesc pe cer în lumina stelelor, şi ele cam decolorate. Ori de câte ori acul atinge o cifră, uşi se deschid şi se închid pe frontul orologiului şi păpuşi înarmate cu ciocane, ies şi intră brusc la loc, bat ceasul în clopot executând dansuri bizare. Totul trăieşte, palpită şi murmură, chiar în zidul bisericii, cu zgomotul pe care l-ar face un caşalot în hârdăul mare de la Heidelberg.

Această biserică colegială posedă o minunată *Răstignire* a lui Van Dyck[431]. Albrecht Dürer şi Rubens au fiecare câte un tablou, un *Christ pe genunchii Fecioarei*. În aparenţă subiectul este acelaşi; tablourile sunt însă foarte diferite. Rubens a aşezat pe genunchii mamei dumnezeieşti un Isus copil, Albrecht Dürer un Christ răstignit. Nimic nu egalează graţia din primul tablou, poate doar groaza din cel de-al doilea. Fiecare dintre cei doi pictori şi-a ascultat propriul său geniu. Rubens a ales viaţa, Albrecht Dürer a ales moartea.

Un alt tablou în care se contopesc groaza şi graţia, este o preţioasă pictură pe piele, din veacul al XVI-lea, reprezentând interiorul mormântului sfintei Cecilia. Ancadramentul este alcătuit din toate momentele principale ale vieţii sfintei. În mijloc, sub o criptă întunecată, este culcată sfânta pe burtă, în rochia ei de aur, cu tăietura securii la gât, rană roză şi delicată ce seamănă cu o gură fermecătoare, ce ai vrea s-o săruţi în genunchi. Ţi se pare că ai să auzi vocea sfintei muziciene ieşind şi cântând *por la boca de su herida*[I]. Sub sicriul deschis stă scris cu litere de aur: *En tibi sanctissimae virginis Ceciliae în sepulchro jacentis imaginem, prorsus eodem corporis situ expressam*[II]. Într-adevăr, în veacul al XVI-lea, un papă, Leon al X-lea cred, a pus să se deschidă mormântul sfintei Cecilia şi această pictură se zice că ar fi portretul exact al miraculosului cadavru.

[I] Prin gura durerii sale.

[II] Vezi aici imaginea Preasfintei Fecioare Cecilia care zace în mormânt, înfăţişată chiar deasupra trupului său.

În centrul bisericii colegiale, la intrarea în cor, în punctul de intersecţie al transeptului cu naosul se încoronau împăraţii încă de la Maximilian al II-lea. Am văzut într-un colţ al transeptului, învelită într-o pungă de hârtie cenuşie care-i dă forma unei perne de copil, imensa coroană imperială din lemnărie placată cu aur ce se atârna deasupra capului lor în timpul ceremoniei şi mi-am adus aminte că acum un an văzusem covorul cu flori de crin de la încoronarea lui Carol al X-lea rulat, legat cu o sfoară şi uitat într-o roabă în podul catedralei din Reims. Chiar la dreapta uşii corului, tocmai lângă locul în care era încoronat împăratul, lemnăria gotică îţi vădeşte cu îngăduinţă tocmai această antiteză sculptată în lemn de stejar: sfântul Bartolomeu jupuit, ducându-şi pielea pe braţ, şi uitându-se cu dispreţ la stânga lui la diavolul cocoţat pe o magnifică piramidă de mitre, diademe, scuturi, tiare, sceptre, spade şi coroane. Ceva mai departe, noul cezar putea să întrevadă câteodată, pe sub tapiseria care-l ascundea fără îndoială, în picioare, în întuneric, lipit de zid, ca o apariţie sinistră, sceptrul de piatră al nefericitului pseudo- împărat Gunther de Schwarzburg[432], cu fatalitatea şi cu ura în ochi, ţinând cu o mână scutul cu un leu care se târăşte şi cu cealaltă coiful lui imperial; mândru şi cumplit mormânt care, timp de două sute treizeci de ani, a asistat la întronarea împăraţilor şi a cărui tristeţe de granit a supravieţuit tuturor sărbătoririlor de mucava pictată şi de lemn poleit.

Am vrut să mă urc pe clopotniţă. Clopotarul, care mă condusese în biserică şi care nu ştie niciun cuvânt franţuzesc, m-a părăsit la primele trepte ale scării în spirală şi m-am suit singur. Ajuns sus am găsit scara astupată cu o barieră cu vârfuri de fier; am chemat, nu mi-a răspuns nimeni; drept care, m-am hotărât să încalec peste barieră. După ce am trecut de obstacol, m-am aflat pe platforma Pfarthurm-ului[433]. Şi acolo am avut o privelişte încântătoare. Deasupra capului, un soare frumos, la picioarele mele întreg oraşul; la stânga, piaţa Römerului, la dreapta strada Evreilor, aşezată ca o creastă neagră şi inflexibilă printre casele albe; ici, colo câteva abside de biserici străvechi nu prea dărâmate, două sau trei turnuri de veghe care marcau odinioară marginile micului stat liber; în spatele meu, Mainul, pânză de argint vărgată cu aur de urmele vaselor; podul vechi cu acoperişurile de la Sachshausen şi zidurile roşietice ale străvechii case teutonice; în jurul oraşului, o cingătoare deasă de copaci; dincolo de copaci, o masă mare rotundă de câmpii şi de ogoare arate, sfârşind sub coamele albăstrii ale Taunusului[434].

În timp ce visam la nu ştiu ce, rezemat cu spatele de un crâmpei de clopotniţă trunchiată din anul 1509, s-au adunat norii şi au început să se rostogolească pe cer, goniţi de vânt, acoperind şi descoperind mereu fâşii mari de cer senin şi lăsând să cadă pe pământ, pretutindeni, plăci mari de umbră şi de lumină. Aşa, oraşul şi zarea erau minunate. Peisajul e întotdeauna mai frumos atunci când îşi îmbracă pielea de tigru. — Mă credeam singur pe turn, şi aş fi rămas acolo toată ziua. Am auzit deodată un mic zgomot lângă mine; am întors capul; era o fată foarte tânără, cam de vreo paisprezece ani, ce mă privea zâmbind, ieşind pe jumătate dintr-o ferestruică. Am riscat câţiva paşi, am trecut

de un colţ al Pfarthurmului peste care nu trecusem încă şi m-am aflat în mijlocul locuitorilor clopotniţei. E o mică lume blândă şi fericită. Fata, tricotează; o bătrână, fără îndoială maică-sa, toarce la vârtelniţă; porumbei, uguie cocoţaţi pe garguiele clopotniţei; o maimuţă primitoare, care-ţi întinde mâna din fundul unei cuşti; greutăţile marelui orologiu, urcă şi coboară cu un zgomot surd şi se distrează făcând să se mişte păpuşile în biserica unde au fost încoronaţi împăraţi; adaugă liniştea adâncă a înălţimilor, alcătuită din şoapta vântului, din razele soarelui şi din frumuseţea peisajului, – nu-i oare un ansamblu pur şi încântător? — Din colivia vechilor clopote, fata şi-a făcut camera ei; şi-a pus patul în umbră, şi cântă cum cântau clopotele, dar cu o voce mai dulce, numai pentru ea şi pentru Dumnezeu. Dintr-unul din ornamentele de formă piramidală neterminate mama a făcut un cămin pentru focşorul ei de văduvă pe care-şi fierbe biata ei oală. Aşa arată înaltul clopotniţei din Frankfurt. Cum şi de ce a apărut această colonie acolo şi ce face? Nu ştiu, dar am admirat-o. Mândrul oraş imperial, ce a purtat atâtea războaie, a primit atâtea ghiulele, a întronat atâţia împăraţi, ale cărui ziduri erau ca o armură, al cărui vultur ţinea între cele două gheare diademele pe care vulturul Austriei le punea pe cele două capete ale lui, este privit astăzi de sus şi încununat de căminul umil al unei bătrâne, din care iese oleacă de fum.

Scrisoarea a XXV-a

RINUL

Maienţa, 1 octombrie

Un pârâu iese din lacul Toma, de pe povârnişul de răsărit al Saint-Gothardului; un alt pârâu iese dintr-un alt lac la poalele muntelui Lukmanierberg; un al treilea pârâu iese dintr-un gheţar şi coboară printre stânci înalte de o mie de stânjeni. La cincisprezece leghe de izvoarele lor, cele trei pâraie ajung în aceeaşi prăpastie, lângă Reichenau. Acolo se unesc. Spune-mi, prietene, nu admiri în ce chip puternic şi simplu dă naştere providenţa lucrurilor mari? Se întâlnesc trei păstori, e un popor; se întâlnesc trei pâraie, e un fluviu.

Poporul s-a născut la 17 noiembrie în anul 1307, noaptea, pe malul unui lac unde trei păstori au venit să se îmbrăţişeze[435]; apoi poporul s-a ridicat, a crescut, l-a recunoscut pe Dumnezeu cel ce îi face pe ţărani şi pe cezari, a alergat apoi la bice şi furci. Uriaşul rustic s-a luat la trântă cu uriaşul suveran, împăratul Germaniei. Zdrobeşte la Kussnacht pe ispravnicul Gessler, care îi punea să se închine la pălăria lui; la Sarnen, pe judecătorul Landenberg, ce scotea ochii bătrânilor; la Thalewyl, pe judecătorul Wolfenschless, ce ucidea femeile cu lovituri de secure; la Morgarten, pe ducele Leopold[436]; la Morat, pe Carol Temerarul[437]. Îngroapă sub dealul Buttisholz pe cei trei mii de englezi ai lui Enguerrand de Coucy[438]. Ţine la respect în acelaşi timp pe cei patru duşmani de temut ce-i vin din cele patru puncte cardinale; bate la Sempach pe ducele de Austria[439], la Granson pe ducele de Burgundia[440], la Chillon pe ducele de Savoia[441], la Novara pe ducele de Milano; în treacăt fie spus că la Novara, în anul 1513, ducele de Milano era duce prin dreptul sabiei şi se numea Ludovic al XII-lea, rege al Franţei. Acest popor agaţă într-un cui, printre armele lui, pe deasupra hainelor lui de ţăran, alături de jugul de fier ce-i fusese hărăzit, splendidele armuri ducale ale principilor învinşi; are cetăţeni mari, mai întâi pe Wilhelm Tell, apoi pe cei trei eliberatori, apoi pe Pierre Collin şi pe Gundoldingen ce şi-au lăsat sângele pe drapelul oraşului lor, şi pe Conrad Baumgarten, pe Scharnachthal şi pe Winkelried, ce s-au aruncat în suliţe precum Curtius[442] în prăpastie; luptă la Bellinzona pentru inviolabilitatea pământului şi la Cappel pentru inviolabilitatea conştiinţei[443]; îl pierde pe Zwingli în anul 1531[444], eliberează însă pe Bonivard în anul 1536[445]; şi de atunci e în picioare. Îşi împlineşte destinul, între cei patru coloşi ai continentului, tare, solid, de nepătruns, nod al civilizaţiei, adăpost al ştiinţei, refugiu al gândirii,

piedică năvălirilor nedrepte, sprijin rezistenţelor legitime. De şase sute de ani în centrul Europei, în mijlocul unei naturi severe, sub ochii unei providenţe binevoitoare, aceşti munteni înalţi, fii demni ai munţilor înalţi, gravi, reci şi senini ca şi ei, supuşi nevoii, geloşi de independenţa lor faţă de monarhiile absolute, de aristocraţiile trândave şi de democraţiile invidioase, trăiesc o viaţă puternică şi populară, practicând în acelaşi timp primul dintre drepturi, libertatea, şi prima dintre datorii, munca.

Fluviul ia naştere între doi pereţi de granit; face un pas şi se întâlneşte la Andeer, cu satul romanic, cu amintirea lui Carol cel Mare; la Coire, vechea Curia, cu amintirea lui Drusus; la Feldkirch, cu amintirea lui Masséna[446]; apoi, ca şi cum acest întreit botez germanic, romanic şi francez l-ar fi hărăzit destinului care-l aşteaptă, lăsându-te nehotărât între etimologia greacă *Péεly* şi etimologia lui germană *rinnen*, care înseamnă amândouă *a curge*, curge într-adevăr, trece prin păduri şi printre munţi, ajunge în lacul Constanţa, ţâşneşte la Schaffhausen, întovărăşeşte şi dă ocol terminaţiilor munţilor Jura şi atinge Vosgii, străpunge şirul de vulcani stinşi ai Taunusului, străbate câmpiile Frisei, inundă şi îneacă pământurile joase ale Olandei, şi, după ce şi-a săpat în stânci, în pământuri, în lave, în nisipuri şi în trestii o albie contorsionată de două sute şaizeci şi şapte de leghe,[447], după ce şi-a plimbat în marele furnicar european zgomotul neîntrerupt al valurilor, alcătuit, s-ar zice, din veşnica ceartă dintre nord şi sud, după ce a primit douăsprezece mii de cursuri de apă, după ce a udat o sută paisprezece oraşe, a despărţit sau, mai bine zis, a împărţit unsprezece naţiuni, rostogolindu-se în spuma lui şi contopindu-şi vuietul cu istoria a treizeci de veacuri şi a treizeci de popoare, se pierde în mare. Fluviu proteic; centură de imperii; graniţă a ambiţiilor; stavilă cuceritorilor; şarpe pe uriaşul caduceu pe care zeul Comerţ îl întinde peste Europa; bucurie şi podoabă a globului; lungi plete verzi ale Alpilor care se întind până la Ocean. Aşadar trei păstori, trei pâraie. Elveţia şi Rinul iau naştere în acelaşi chip şi în aceiaşi munţi.

Rinul are toate aspectele posibile. E când lat, când îngust. E verzui, limpede, iute, bucuros de marea bucurie proprie a tot ce e puternic. E torent la Schaffhausen, prăpastie la Laufen, râu la Sickingen, fluviu la Maienţa, lac la Saint-Goar, mlaştină la Leyda.

Se zice că se domoleşte, că devine mai lent spre seară ca şi cum ar adormi; fenomen mai degrabă aparent decât real, ce poate fi văzut la toate apele mari.

Ţi-am spus cândva că unitatea în varietate este principiul oricărei

arte complete. Din acest punct de vedere natura este cel mai mare artist care există. Nu părăseşte niciodată o formă fără să o fi făcut să străbată toţi logaritmii ei. În aparenţă nimic nu seamănă mai puţin decât un copac cu un fluviu; dar în fond şi copacul şi fluviul au aceeaşi linie generatoare. Uită-te, iarna, la un copac despuiat de frunze şi culcă-l în minte pe pământ şi vei avea înfăţişarea unui fluviu văzut de sus de un uriaş. Trunchiul copacului va fi fluviul, crăcile mari vor fi râurile, ramurile şi rămurelele vor fi torenţii, pâraiele şi izvoarele; lăţirea rădăcinii va fi gura lui la vărsare. Toate fluviile văzute pe o hartă geografică sunt copaci care poartă oraşe, când la capătul rămurelelor ca pe nişte fructe, când între două crăci ca nişte cuiburi; şi nenumăraţii lor confluenţi şi afluenţi imită, după înclinarea versanţilor şi după natura terenului, feluritele încrengături ale diferitelor specii vegetale care toate, după cum se ştie, îşi ţin lăstarii mai mult sau mai puţin departe de tulpină, după forţa specială a sevei lor şi densitatea lemnului lor. Trebuie remarcat că dacă priveşti Rinul în felul acesta, ideea de regalitate, ce pare legată de acest fluviu robust, nu-l părăseşte. Y-ul format de aproape toţi afluenţii Rinului, de Murg, Neckar, Main, Nahe, Lahn, Mosella şi Aar, are o deschidere de circa nouăzeci de grade. Bingen, Niederlahnstein, Coblentz se află în unghiuri drepte. Dacă cu gândul înalţi în picioare pe pământ imensa siluetă geometrică a fluviului, Rinul apare ca purtând toate râurile lui la capetele braţelor întinse şi capătă înfăţişarea unui stejar.

Nenumăratele pâraie în care se împarte înainte să ajungă la ocean sunt rădăcinile dezgolite.

Partea cea mai celebră din fluviu şi cea mai admirată, cea mai bogată pentru geolog, cea mai curioasă pentru istorie, cea mai importantă pentru politicieni, cea mai frumoasă pentru poet, este partea centrală a Rinului care, de la Bingen la Königswinter, străbate de la răsărit la apus haosul negru de dealuri vulcanice pe care romanii le numeau Alpii cataractelor.

Acesta este faimosul drum de la Maienţa la Colonia pe care aproape toţi turiştii îl fac în paisprezece ore în lungile zile de vară. În felul acesta eşti pur şi simplu uluit de Rin şi nimic mai mult. Când un fluviu este repede, ca să-l vezi bine trebuie să urci pe el, nu să cobori. Cât despre mine, cum ştii, am făcut drumul de la Colonia la Maienţa şi am făcut o lună.

De la Maienţa la Bingen, ca şi de la Königswinter la Colonia, sunt şapte-opt leghe[448] de câmpii bogate, înverzite şi zâmbitoare, cu sate frumoase şi fericite pe malul apei. Însă, cum ţi-am mai spus-o cândva,

la Bingen începe marea încastrare a Rinului între Ruppertsberg şi Niederwald, doi munţi de şisturi şi ardezie, şi se sfârşeşte la Königswinter, la poalele masivului Siebengebirge.

Totul e frumos aci. Coastele abrupte, întunecoase de pe cele două maluri se oglindesc în unduirile largi ale apei. Pantele repezi fac ca viţa de vie să fie cultivată pe Rin la fel ca măslinii în Provence. Pretutindeni unde cade soarele amiezii, dacă stânca are o mică ieşitură, ţăranul cară saci şi coşuri de pământ, şi în acest pământ plantează, în Provence, un măslin şi pe Rin un butuc de viţă de vie. Îşi sprijină apoi terasa cu un parapet de pietre, care opreşte pământul şi lasă apele să se scurgă. Aici, ca un plus de precauţie, pentru ca ploile să nu târască pământul, podgoreanul îl acoperă cu ardeziile sparte din munţi, făcându-i un fel de acoperiş. Astfel, pe coasta stâncilor celor mai abrupte, viţa de pe Rin, ca şi măslinul de pe malul Mediteranei, creşte pe un fel de consolă aşezată deasupra capului trecătorului, ca un ghiveci de flori la o mansardă. Toate pantele line sunt pline de butuci de viţă de vie.

De fapt, e o muncă ingrată. De zece ani încoace locuitorii de pe malurile Rinului n-au mai avut o recoltă bună. În mai multe locuri şi mai ales la Saint-Goarshausen[449], în ţinutul Nassau, am văzut vii părăsite.

Văzute de jos, toate parapetele acestea de pietre, care urmăresc miile de unduiri ale pantei şi cărora scobiturile rocii le dau în mod fatal, forma de semilună, încălecate de franjurile verzi ale viţei de vie, legate şi parcă agăţate de ieşiturile muntelui la amândouă capetele ce se subţiază, închipuie nenumărate ghirlande atârnate de peretele auster al Rinului.

Iarna, când viţa şi pământul sunt negre, aceste terase de un cenuşiu murdar par nişte pânze mari de păianjen etajate şi suprapuse pe la colţurile ruinelor părăsite, un fel de hamacuri hâde în care s-a grămădit colbul.

La fiecare cotitură a fluviului ia naştere câte un pâlc de case, un oraş sau târg. Deasupra fiecărui pâlc de case se înalţă un donjon în ruină. Oraşele şi satele, pline de foişoare, de turnuleţe şi de clopotniţe par în înaltul muntelui ca un arici zbârlit.

Adeseori cătunele se alungesc pe malul râului ca nişte cozi, înveselite de spălătoresele care cântă şi de copiii care se joacă. Ici colo câte o capră paşte mugurii tineri ai răchitei. Casele de pe Rin seamănă cu nişte căşti mari de ardezie aşezate pe malul râului. Îngrămădeala plină de gust, de grinzi vopsite cu roşu şi cu albastru pe tencuiala albă alcătuieşte podoaba faţadei. Multe din aceste sate, ca Bergheim şi

Mondorf de lângă Colonia, sunt locuite de pescari de somon şi de meşteşugari ce fac coşuri. În timpul frumoaselor zile de vară e un spectacol încântător să vezi pe cei ce împletesc coşuri în pragul casei lor, pe pescarii ce-şi cârpesc năvoadele în bărci, iar deasupra capetelor lor soarele ce coace viţa de pe deal. Astrul şi omul fac ceea ce Dumnezeu le-a sortit să facă.

Oraşele au o înfăţişare mai complicată şi mai tumultuoasă. Pe Rin, ele sunt din belşug. Bingen, Oberwesel, Saint-Goar, Neuwied, Andernach. Linz, comună mare cu turnuri pătrate, ce a fost asediat de Carol Temerarul în anul 1476, se uită în faţă, peste Rin, la Sinzig, clădit de Sentius ca să păzească vărsarea râului Aar. Boppart, vechiul Bodobriga, fort al lui Drusus, cens regal[450] al regilor franci, oraş imperial proclamat în acelaşi timp cu Oberweselul, aparţinând de tribunalul din Trèves, veche aşezare fermecătoare, ce păstrează un idol în biserică, deasupra căreia două clopotniţe romanice, legate printr-un pod, seamănă cu doi boi mari la un jug. Am remarcat, lângă poarta oraşului din amonte, o încântătoare absidă ruinată. Apoi Caub, oraşul palatinilor, Braubach, amintit într-o cartă din anul 933, feudă a conţilor de Arnstein din Langhau, oraş imperial sub Rudolf în anul 1279, moşie a conţilor de Katzenellenbogen în anul 1283, care i-a revenit Hessei în anul 1473, Darmstadtului în anul 1632 şi ţinutului Nassau în anul 1802.

Braubach, care comunică cu băile de la Taunus, este admirabil situat la poalele stâncii înalte ce poartă în vârf Markusburgul. Vechiul castel Saint-Marc este astăzi închisoare de stat. Orice marchiz vrea să aibă paji. Mi se pare că domnul de Nassau îşi dă aere că are prizonieri de stat. Frumos lux.

Douăsprezece mii şase sute de locuitori în o mie o sută de case, un pod de treizeci şi şase de vase construit în anul 1819 pe Rin, un pod cu paisprezece arcade pe Mosella construit din piatră de lavă chiar pe temeliile podului ridicat către anul 1311 de arhiepiscopul Balduin cu ajutorul unei mari distribuţii de indulgenţe; celebrul fort Ehrenbreitstein, ce s-a predat francezilor la 27 ianuarie 1799 după o blocadă în timpul căreia asediaţii plătiseră trei franci pentru o pisică şi treizeci de gologani pentru o livră de carne de cal; un puţ adânc de cinci sute optzeci de picioare, săpat de margravul Johan de Baden; piaţa arsenalului unde se putea vedea odinioară faimosul tun *Grifonul*, care arunca ghiulele de o sută şaizeci de livre şi cântărea douăzeci de mii; o veche mănăstire de franciscani transformată în spital în anul 1804; o biserică romanică închinată Sfintei Fecioare, restaurată în gustul stilului Pompadour şi zugrăvită în roz; o biserică Saint-Florin,

transformată în depozit de nutreţ de către francezi, astăzi biserică evanghelică, şi, ceea ce este cumplit din punct de vedere artistic, zugrăvită şi ea în roz; o biserică colegială Saint-Castor, îmbogăţită în anul 1805 cu un portal, zugrăvită în roz; nicio bibliotecă; iată Coblentzul, pe care francezii îl scriu *Coblentz* din politeţe faţă de germani şi pe care germanii îl scriu *Coblence* ca să-i menajeze pe francezi. Mai întâi castru roman în Altehof, apoi curte regală sub franci, reşedinţă imperială până la Ludovic de Bavaria, oraş patronat de conţii de Arnstein până în anul 1250 şi, cu începere de la Arnold al II-lea, de arhiepiscopii de Trèves, asediat zadarnic în anul 1688 de Vauban şi de Ludovic al XIV-lea în persoană, Coblentz a fost luat de francezi în anul 1794 şi dat prusacilor în anul 1815. Cât despre mine, n-am intrat în el. M-au speriat atâtea biserici roz.

Ca punct militar Coblentz este un loc important. Cele trei fortăreţe ale lui străjuiesc în toate direcţiile. Chartreuse domină drumul de la Maienţa, Petersberg păzeşte drumul spre Trèves şi Colonia, Ehrenbreitstein supraveghează Rinul şi drumul spre Nassau.

Ca peisaj, Coblentz este poate prea lăudat, mai ales dacă îl compari cu alte oraşe de pe Rin, pe care nimeni nu le vizitează şi de care nimeni nu vorbeşte. Ehrenstein, o ruină frumoasă şi colosală odinioară, este acum o cetăţuie îngheţată şi mohorâtă care încununează cu platitudine o stâncă magnifică. Adevăratele cununi ale munţilor erau fortăreţele vechi. Fiecare turn era o floare din cunună.

Unele dintre aceste oraşe au bogăţii artistice şi arheologice nepreţuite. Muzeele sunt pline de maeştrii cei mai vechi şi de cei mai mari pictori. Domenichino, Carraccii, Guerchin, Jordaens, Snyders, Laurent Sciarpelloni[451] se află la Maienţa. August Braun, Wilhelm de Colonia, Rubens, Albrecht Dürer, Mesquida se află la Colonia[452]. Holbein, Lucas de Leyda, Lucas Cranach, Scorel, Rafael, *Venus adormită* a lui Tizian, se află la Darmstadt[453]. Coblentz are opera completă a lui Albrecht Dürer, cam cu patru pagini lipsă, Maienţa are psaltirea din anul 1459. Colonia avea faimoasa carte de rugăciuni de la castelul Drachenfels, colorată în veacul al XII-lea, dar a lăsat-o să se piardă; a păstrat însă, şi mai păstrează încă, preţioasele scrisori ale lui Leibniz către iezuitul de Brosse[454].

Aceste oraşe frumoase şi aceste sate încântătoare se contopesc cu natura cea mai sălbatică. Negurile se târăsc prin prăpăstii; norii aninaţi de dealuri par să şovăie şi să-şi aleagă vântul; păduri întunecoase druidice[455] se cufundă între munţi în depărtările viorii; păsări mari de pradă planează sub un cer straniu ce seamănă cu cele două climate ce

despart Rinul, când strălucind de raze, ca cerul Italiei, când întinat de ceţurile roşcate ca cerul Groenlandei. Ţărmul este aspru; lavele sunt albastre, bazaltul este negru; pretutindeni, pulbere de mică şi cuarţ; pretutindeni, rupturi violente; stâncile au profiluri de uriaşi cârni. Culmi de ardezie în plăci, fine ca mătăsurile, scânteiază în soare şi seamănă cu nişte spinări de mistreţi uriaşi. Înfăţişarea întregului fluviu este extraordinară.

Este evident că natura, făcând Rinul, s-a gândit la un pustiu; omul a făcut din el o stradă.

Pe vremea romanilor şi a barbarilor, era drumul soldaţilor, în evul mediu, cum aproape întreg fluviul era mărginit de state ecleziastice şi, de la izvor la vărsare, în posesia – întrucâtva – a abatelui de Saint-Gall, a principelui-episcop de Constanţa, a principelui-episcop de Basel, a principelui-episcop de Strasbourg, a principelui-episcop de Spira, a principelui-episcop de Worms, a arhidiaconului-elector de Maienţa, a arhidiaconului-elector de Colonia, Rinul era drumul preoţilor. Astăzi e dramul neguţătorilor.

Călătorul care urcă pe fluviu, îl vede, ca să zic aşa, venind spre el şi în felul acesta spectacolul este mai frumos. În fiece clipă întâlneşti ceva care trece; când un îngust vas-săgeată ce te înfioară când îl vezi, atât e de încărcat de ţărani, mai ales dacă e duminică, zi în care bravii catolici de pe ţărm, dominaţi de hughenoţi, se duc uneori tare departe după liturghie; când un vas cu aburi pavoazat; când o ambarcaţie lungă cu două pânze în formă de trianglu coborând pe Rin, cu încărcătura ei ce face o cocoaşă sub catargul cel mare, cu pilotul atent şi serios, cu marinarii forfotind, cu vreo femeie şezând la uşa cabinei şi, în mijlocul baloturilor, cu cuferele marinarilor pictate cu trandafiri roşii, verzi şi albaştri. Sau convoaie înhămate la ţărm şi trase de nave grele care urcă fluviul încetinel; sau un căluţ curajos remorcând el singur o barcă mare cu punte, ca o furnică ce târăşte un scarabeu mort. Deodată fluviul şerpuieşte şi, la cotitură, apare maiestuoasă o plută mare de la Namedy. Trei sute de marinari manevrează maşinăria monstruoasă, vâsle uriaşe bat în cadenţă apa la proră şi la pupa, un bou întreg deschis şi sângerând atârna agăţat de o macara, un alt bou viu se învârte în jurul stâlpului de care e legat şi mugeşte văzând juncile ce pasc pe ţărm; stăpânul urcă şi coboară scara dublă a estradei lui, drapelul tricolor orizontal fâlfâie desfăşurat în vânt, cărbunele aţâţă focul sub cazanul cel mare, fumul se prelinge din trei-patru gherete din care ies şi intră marinari, un întreg sat trăieşte şi pluteşte pe prodigioasa pardoseală de brad.

Ei bine, aceste plute uriaşe nu sunt totuşi, faţă de marile plute de altădată de pe Rin, decât ceea ce este o şalupă faţă de un vas cu trei punţi. Pluta de odinioară, alcătuită, ca şi astăzi, din brazi sortiţi catargelor, din stejari, din bârne şi lemne subţiri, legate la capete cu căpriori numiţi Bundsparren, înnodaţi la încheieturi cu curmeie de răchită şi cu scoabe de fier, ducea cincisprezece până la optsprezece case, zece-douăsprezece bărcuţe încărcate cu ancore, cu sonde şi cu frânghii, o mie de vâslaşi, avea o adâncime de opt picioare în apă, o lăţime de şaptezeci de picioare şi o lungime de nouă sute de picioare, adică lungimea a zece brazi mari de la Murg, legaţi cap la cap. În jurul plutei centrale şi priponite de marginea ei cu ajutorul unui trunchi de copac ce slujea în acelaşi timp de punte şi de cablu, pluteau, fie pentru a-i da direcţia, fie pentru a micşora primejdia de a eşua, zece sau douăsprezece plute mici, lungi cam de optzeci de picioare, unele numite *Knie*, altele *Anhänge*. Pe pluta cea mare era o cărare ce ducea, într-o parte, la un cort foarte mare şi în partea cealaltă la casa stăpânului, un fel de palat de lemn. Fumul ieşea fără încetare de la bucătărie. Un cazan mare de aramă fierbea zi şi noapte. Seara şi dimineaţa, pilotul striga apelul şi ridica deasupra convoiului un coş atârnat de o prăjină; era semnalul pentru masă şi cei o mie de muncitori veneau în fugă cu străchinile lor de lemn. Aceste plute consumau în timpul unei călătorii opt butii de vin, şase sute butoiaşe de bere, patruzeci de saci de legume uscate, douăsprezece mii de livre de brânză, o mie cinci sute de livre de unt, două mii de livre de carne afumată, douăzeci de mii de livre de carne proaspătă şi cincizeci de mii de livre de pâine. Lua cu ea o turmă şi măcelari. Fiecare dintre aceste plute reprezenta şapte-opt mii de fiorini, adică aproape două milioane de franci.

Îţi închipui anevoie această mare insulă de lemn croindu-şi drum de la Namedy la Dordrecht şi târându-şi şerpuit arhipelagul ei de insuliţe printre caturi, pâlnii, repezişuri, bulboane şi contorsiunile Rinului. Naufragiile erau dese. De aceea se zicea şi se mai zice, ca proverb, că un antreprenor de plute trebuie să aibă trei capitaluri, unul pe Rin, un al doilea pe pământ şi un al treilea în buzunar. Arta de a conduce printre atâtea colţuri de stânci aceste cumplite plute nu este stăpânită de obicei decât de un om într-o generaţie. La sfârşitul secolului trecut era taina unui meşter plutaş de la Rudesheim, numit bătrânul Jung. După ce Jung a murit, marile convoaie de plute au dispărut.

În momentul în care ne aflăm, douăzeci şi cinci de vase cu aburi urcă şi coboară în fiecare zi pe Rin. Cele nouăsprezece vapoare ale

companiei din Colonia, ce se pot recunoaşte după coşul lor alb şi negru, merg de la Strasbourg la Düsseldorf; cele şase vapoare ale companiei din Düsseldorf, care au coşul tricolor, merg de la Maienţa la Rotterdam. Această uriaşă navigaţie se leagă cu Elveţia prin Dampfschiff-ul de la Strasbourg la Basel şi cu Anglia prin steamboat-uri[I] de la Rotterdam la Londra.

Vechea navigaţie renană, continuată de vasele cu pânze, contrastează cu navigaţia nouă reprezentată de vasele cu aburi. Vasele cu aburi, zâmbitoare, cochete, elegante, rapide, confortabile, cu panglici şi cu culorile celor şase naţiuni: Anglia, Prusia, Nassau, Hessa, Baden, tricolorul olandez, au ca dedicaţie nume de principi şi de oraşe, *Ludwig II, Gross-Herzog von Hessen, Königin Victoria, Herzog von Nassau, Prinzessin Marian, Gross-Herzog von Baden, Stadt Mannheim, Stadt Coblentz*. Vasele cu pânze trec încet, purtând la proră nume grave şi blânde, *Pius, Columbus, Amor, Sancta Maria, Gratia Dei*. Vasele cu aburi sunt lustruite şi aurite, vasele cu pânze sunt gudronate. Vasul cu aburi reprezintă specula; vasul cu pânze, navigaţia frumoasă, austeră şi evlavioasă. Unele merg făcându-şi reclamă, celelalte făcându-şi rugăciunea. Unele se bizuie pe oameni, celelalte pe Dumnezeu.

Această antiteză vie şi izbitoare se încrucişează şi se înfruntă în fiece clipă pe Rin.

În acest contrast se vădeşte, cu o mare forţă de realitate, esenţa dublă a vremii noastre, care este fiica unui trecut religios şi care se crede mama unui viitor industrial.

Patruzeci şi nouă de insule acoperite cu verdeaţă deasă, ascunzând acoperişuri ce scot fum în tufişurile de flori, adăpostind bărci în porturi mici încântătoare, sunt împrăştiate pe Rin, de la Colonia la Maienţa. Toate au câte o amintire; Graupenwerth, în care olandezii au construit un fort căruia i-au zis *Tichie de preot*, Pfarrermütze, fort pe care spaniolii scandalizaţi l-au recucerit şi l-au botezat *Isabelle;* Graswerth, *Insula Ierbii*, unde Johan-Filip de Reichemberg şi-a scris *Antiquitates Saynenses*. Niederwerth, atât de bogat odinioară prin daniile margravului-arhiepiscop Johan al II-lea. Urmitzer, care l-a văzut pe Cezar; Nonnenswerth, care l-a văzut pe Roland.

Amintirile de pe ţărm par să răspundă amintirilor de pe insule. Îngăduie-mi să amintesc doar câteva acum, dar voi reveni asupra acestui subiect interesant cu mai multe amănunte. Orice umbră ce se înalţă pe un mal al fluviului face să se ridice o alta pe celălalt mal.

[I] Navă cu aburi, vapor (bl. engleză).

Sicriul sfintei Nizza, nepoata lui Ludovic cel Blajin se află la Coblentz; mormântul sfintei Ida, vara lui Carol-Martel se află la Colonia. Sfânta Hildegard[456] şi-a lăsat la Eubingen inelul dăruit de sfântul Bernard, purtând deviza: *Îmi place să sufăr*. Siegebert este ultimul rege al Austrasiei care a locuit la Andernach. Sfânta Genoveva trăia la Frauenkirch[457], în pădure, lângă un izvor mineral, alături de care se află astăzi o capelă comemorativă. Soţul ei îşi avea reşedinţa la Altsimmern. Schinderhannes[458] a pustiit valea râului Nahe. Aici s-a distrat într-o zi, cu pistolul în mână, punând o ceată de evrei să se descalţe; i-a silit apoi să se încalţe în mare grabă după ce avusese grijă să le încurce pantofii. Evreii o luară la fugă târâş-grăpiş, ceea ce l-a făcut să râdă pe Ioan Jupuitorul. Înaintea lui Schinderhannes, această vale blândă l-a avut pe Ludovic cel Negru, duce al celor Două Punţi[459].

După ce călătorul care urcă pe fluviu a trecut de Coblentz, lăsând în urma lui graţioasa insulă Oberwerth, unde nu ştiu ce clădire albă a luat locul vechii mănăstiri a domniţelor de neam, Sfânta-Magdalena-a-Insulei, îi apare vărsarea râului Lahn. Locul este minunat. La marginea apei, în spatele unei îngrămădeli de ambarcaţiuni priponite, se înalţă cele două clopotniţe gata să se dărâme de la Johanniskirch, ce amintesc vag de Jumièges. La dreapta, deasupra burgului Capellen, pe o culme de stânci se înalţă Stolzenfels, mare şi magnifică fortăreaţă arhiepiscopală în care electorul Werner studia Almuchabala[460]; iar la stânga, pe râul Lahn, în fundul zării, norii şi soarele se contopesc cu ruinele întunecoase ale Lahneckului, pline de enigme pentru istoric şi de întuneric pentru amatorii de antichităţi. De cele două părţi ale Lahnului, două oraşe frumoase, Niederlahnstein şi Oberlahnstein, legate unul de altul cu o alee de copaci, se privesc şi par să-şi zâmbească. La câteva aruncături de piatră de partea de răsărit a Oberlahnsteinului, la care mai există încă dubla cingătoare de şanţuri şi de metereze, copacii dintr-o livadă lasă să se vadă şi ascund în acelaşi timp o capelă micuţă din veacul al XIV-lea, tencuită şi zugrăvită din nou, având deasupra un ornament piramidal sărăcăcios, capelă în care a avut loc mazilirea împăratului Wenceslas.

În această biserică de sat, în anul de la Christos 1400, cei patru electori de pe Rin, Johann de Nassau, arhiepiscopul de Maienţa, Frederic de Saarwerden, arhiepiscop de Colonia, Werner de Königstein, arhiepiscop de Trèves şi Rupert al III-lea, conte palatin, au proclamat solemn din înaltul portalului destituirea lui Wenzel, împărat al Germaniei. Wenceslas[461] era un om slab şi rău, beţiv şi feroce la băutură. Punea să fie înecaţi preoţii care nu voiau să-i spună tainele de

la spovedanii. Deşi îşi bănuia nevasta de infidelitate, avea încredere în mintea ei şi se lăsa influenţat de ea. Or, acest lucru îngrijora Roma. Wenceslas avea de soţie pe Sofia de Bavaria care-l avea ca duhovnic pe Jan Hus. Jan Hus, propovăduindu-l pe Wyclif[462], îl săpa pe papă care a vrut să lovească în împărat. Ca urmare a instigaţiei sfântului scaun cei trei arhiepiscopi l-au convocat pe contele palatin. Încă de pe atunci Rinul domina Germania. Cei patru l-au mazilit pe împărat, numind apoi în locul lui pe acela dintre ei care nu era faţă bisericească, pe contele Rupert. Rupert, căruia fără îndoială i se făgăduise tainic această răsplată, a fost de altfel un împărat bun şi demn. Vezi deci că, tutelând de sus regate şi regi, acţiunea Romei, uneori publică, alteori ocultă, era adeseori binefăcătoare. Hotărârea luată împotriva lui Wenceslas se întemeia pe zece acuzaţii; principalele patru vini erau: jefuirea imperiului, schisma bisericii, războaiele civile din imperiu şi de a fi lăsat câinii să alerge prin încăperea lui.

Jan Hus a continuat însă lupta şi Roma la fel. — *Decât să mă plec*, a declarat el, *mai bine să fiu aruncat în mare cu o piatră de moară de gât*. El a luat *sabia minţii* şi s-a luptat corp la corp cu Roma. Apoi, când a fost chemat la conciliu, a venit cu îndrăzneală, fără zapis de liberă trecere, *venimus sine salvoconductu*[I]. Sfârşitul îl ştii. Deznodământul a avut loc la 6 iulie 1415[463]. Anii, care rod tot ce este carne şi suprafaţă, transformă şi faptele în cadavre, şi despoaie fibrele istoriei. Astăzi, pentru cel care, mulţumită acestei despuieri, poate să privească alcătuirea providenţială a evenimentelor din acea vreme întunecată, destituirea lui Wenceslas este prologul unei tragedii în care rugul din Constanţa a fost catastrofa.

În faţa capelei, pe ţărmul opus, chiar la marginea fluviului, se mai vedea încă până acum o jumătate de veac, scaunul regesc, vechiul Königsstuhl[II], de care ţi-am vorbit. Königsstuhl luat în ansamblu avea o înălţime de şaptesprezece picioare germane şi un diametru de douăzeci şi patru de picioare. Iată cum arăta: şapte stâlpi de piatră purtau o platformă largă, octogonală, tot de piatră, sprijinită în centru pe un al optulea stâlp, mai gros decât ceilalţi, reprezentând pe împărat în mijlocul celor şapte electori. Şapte scaune de piatră, aşezate fiecare deasupra unuia din cei şapte stâlpi, rânduite în cerc cu faţa spre mijloc, erau plasate în dreptul laturilor platformei. Cea de-a opta latură, uitându-se spre sud, era ocupată de scara masivă (de piatră făcută din

---

[I] Am venit fără permis de liberă trecere.
[II] Scaunul regesc (lb. germană).

paisprezece trepte, câte două trepte de fiecare elector. Totul avea un sens în această construcţie venerabilă şi gravă. În spatele fiecărui scaun pe faţeta fiecărei laturi a platformei octogonale erau sculptate şi pictate blazoanele celor şapte electori; Boemia, leul; Brandenburgul, spadele încrucişate; Saxa, argint cu vultur cu dungi verticale; Palatinatul, dungi verticale cu leu de argint; Trèves, argint cu cruce pe dungi verticale; Colonia, argint cu cruce de nisip şi Maienţa, dungi cu roată de argint. Aceste blazoane ale căror emailuri, culori şi aurării rugineau la soare şi la ploaie, erau singura podoabă a acestui vechi tron de granit.

Acolo, în aer liber, în vânt şi sub razele soarelui, şezând în jilţurile ţepene de piatră pe care ningeau frunzele copacilor şi gonea umbra norilor, aspri şi simpli, naivi şi auguşti ca regii lui Homer, vechii electori ai Germaniei alegeau dintre ei pe împărat. Mai târziu aceste obiceiuri măreţe s-au şters, o civilizaţie mai puţin poetică a chemat în jurul mesei de piele de la Frankfurt pe cei şapte principi, ajunşi spre sfârşitul veacului al XVII-lea la numărul de nouă prin ridicarea Bavariei şi a Brunswickului la rangul de electorat.

Cei şapte principi care se aşezau în evul mediu pe scaunele acestea erau puternici şi însemnaţi. Electorii erau în fruntea sfântului imperiu. În ierarhia imperială ei precedau pe cei patru duci, pe cei patru arhimareşali, pe cei patru landgravi, pe cei patru burgravi, pe cei patru conţi conducători militari, pe cei patru abaţi, pe cavalerii reprezentanţi ai celor patru burguri, pe marchizii reprezentanţi ai celor patru oraşe, pe conţii reprezentanţi ai celor patru sate, pe seniorii reprezentanţi ai celor patru teritorii rurale, pe cei patru baroni reprezentanţi ai regiunilor muntoase, pe cei patru maeştri de vânătoare reprezentanţi ai celor patru posesiuni şi pe cei patru slujbaşi reprezentând cele patru oficii suabe. În faţa fiecăruia dintre ei, mareşalul lor personal ducea o spadă cu teaca aurită. Ei îi numeau pe ceilalţi principi *capete încoronate*, iar lor îşi ziceau *mâini de încoronare*. Bula de aur[464] îi compară cu cele şapte daruri ale Sfântului Duh, cu cele şapte coline ale Romei, cu cele şapte braţe ale sfeşnicului lui Solomon. Printre ei, calitatea electorală trecea înaintea calităţii de rege; arhiepiscopul de Maienţa mergea la dreapta împăratului, iar regele Boemiei la dreapta arhiepiscopului. Erau aşa de mari, îi vedeai de atât de departe în Europa şi dominau naţiunile de atât de sus, încât ţăranii din Wesen, în Elveţia, numeau şi numesc încă cele şapte piscuri ce domină lacul lor *Sieben Churfürstein*, cei Şapte Electori.

Königsstuhl a dispărut, electorii de asemenea. Astăzi, patru pietre

marchează locul Königsstuhlului; pe locul electorilor n-a mai rămas nimic.

În veacul al XVI-lea, când a apărut moda ca împăraţii să fie numiţi la Frankfurt, când în sala din Römer, când în capela conclav a sfântului Bartolomeu, alegerea a devenit o ceremonie complicată. Era o copie a etichetei spaniole. Formula a devenit minuţioasă; desfăşurarea ceremoniei fiind severă, bănuitoare, uneori cumplită. În ziua fixată pentru alegere, încă de dimineaţă se închideau porţile oraşului, târgoveţii îşi luau armele, tobele de luptă băteau, clopotul de alarmă suna; electorii, înveşmântaţi în brocart ţesut cu fir de aur, având deasupra roba roşie căptuşită cu hermină, mirenii având pe cap tichia electorală, arhiepiscopii mitra stacojie, primeau solemn jurământul magistratului oraşului, care jura pentru păstrarea secretului; după aceea, ei înşişi îşi făceau jurământ unul altuia în faţa arhiepiscopului de Maienţa; apoi se oficia liturghia; se aşezau în amvoane de catifea neagră, mareşalul sfântului imperiu închidea uşile şi se purcedea la alegere. Oricât de bine ar fi fost însă închise uşile, cancelarii şi notarii tot intrau şi ieşeau. În sfârşit, preacucernicii cădeau de acord cu preailuştrii şi desemnau pe regele romanilor, principii se ridicau din amvoane şi, în timp ce alesul era înfăţişat poporului de la ferestrele Römerului, unul dintre episcopii de Maienţa cânta în biserica sfântului

Bartolomeu un *Te Deum* cu trei coruri şi orgă, şi tot atunci răsunau trompetele electorilor şi cele ale împăratului.

Totul era însoţit de bătaia marilor clopote din turnuri şi de bubuiturile tunurilor ce trăgeau de bucurie, zice în curiosul lui manuscris povestitorul anonim al alegerii lui Mathias al II-lea.

Pe Königsstuhl lucrurile se petreceau mai simplu, şi după mine, mai măreţ. Electorii urcau în chip de procesiune până pe platforma octogonală, pe cele paisprezece trepte fiecare de un picior înălţime, şi luau loc în jilţurile lor de piatră. Poporul din Rhens, străjuit de archebuzieri, înconjura jilţul regesc. Arhiepiscopul de Maienţa, în picioare, glăsuia: *Prea mărinimos principe, sfântul imperiu este fără domn*. Apoi corul intona *Veni sancta Spiritus* şi arhiepiscopii de Colonia şi de Trèves cântau celelalte versete. După ce se termina cântul, toţi cei şapte făceau jurământ, mirenii cu mâna pe evanghelie, clericii cu mâna pe inimă. Deosebire frumoasă şi mişcătoare ce înseamnă că inima oricărui preot trebuie să fie o evanghelie. După jurământ ei se sfătuiau aşezaţi în cerc vorbindu-şi încet; deodată, arhiepiscopul de Maienţa se ridica, întindea mâinile spre cer şi vestea poporului împrăştiat până departe, prin boschete, tufişuri şi pajişti, numele noii căpetenii pământeşti a creştinătăţii. Atunci mareşalul imperiului înfigea flamura imperială la malul Rinului şi poporul striga: *Vivat rex!*

Înainte de Lothar al II-lea, care a fost ales la 11 septembrie 1125, acelaşi vultur, vulturul de aur, îşi desfăşura aripile atât pe flamura imperiului de răsărit, cât şi pe aceea a imperiului de apus[465]; însă pe una se reflecta cerul trandafiriu al zorilor, iar pe cealaltă cerul rece de miazănoapte. Flamura răsăritului era roşie; cea a apusului era albastră. Lothar a înlocuit aceste culori cu cele ale neamului său, aur şi nisip. Vulturul de aur pe un cer albastru a fost înlocuit pe flamura imperială cu un vultur negru pe un cer de aur. Atât timp cât au existat două imperii, au fost doi vulturi, care aveau fiecare câte un cap. La sfârşitul veacului al XV-lea, când imperiul bizantin s-a prăbuşit, vulturul germanic, rămas singur, a vrut să reprezinte ambele imperii, să privească în acelaşi timp apusul şi răsăritul, şi a căpătat două capete.

Nu este, de altfel, prima apariţie a vulturului cu două capete. Mai poate fi văzut, sculptat, pe scutul unuia dintre soldaţii de pe columna lui Traian, şi, dacă trebuie să-l credem pe călugărul Attaidh şi culegerea de texte a lui Urstisius, Rudolf de Habsburg îl avea brodat pe piept la 26 august 1278, în bătălia de la Marchefeld.

După ce flamura era înfiptă pe malul Rinului în cinstea noului împărat, vântul îi legăna faldurile şi după chipul în care flutura,

poporul făcea prevestiri. În anul 1346, atunci când electorii împinşi de papa Clement al VI-lea l-au proclamat din înaltul Konigsstuhlului pe Carol, margrav de Moravia, drept rege al romanilor, deşi Ludovic al V-lea mai trăia încă, la strigătul de *Vivat rex!* flamura imperială a căzut în Rin şi s-a pierdut. Cincizeci şi patru de ani mai târziu, în anul 1400, prezicerea fatală s-a împlinit: Wenceslas, fiul lui Carol, a fost mazilit.

Căderea acestei flamuri a fost şi căderea casei de Luxemburg, care, după Carol al IV-lea şi Wenceslas, n-a mai dat decât un singur împărat, pe Sigismund, şi apoi s-a şters pe vecie în faţa casei de Austria.

După ce ai lăsat în urma ta locul unde a fost Konigsstuhlul, aruncat la pământ de revoluţia franceză ca amintire feudală, urci spre Braubach, treci de Boppart, Welmich, Saint-Goar, Oberwesel şi deodată la stânga, pe malul drept îţi apare, ca un acoperiş al unei case de uriaşi, o stâncă mare de ardezie având în vârf un turn imens, ce pare să reverse ca un coş colosal fumul rece al norilor. La poalele stâncii, de-a lungul ţărmului, un oraş frumos adunat în jurul unei biserici romanice cu fleşă prezintă toate faţadele caselor spre sud. În mijlocul Rinului, în faţa oraşului, adesea pe jumătate învăluit în ceţurile fluviului, se înalţă pe o stâncă aproape de nivelul apei o clădire alungită, îngustă, ca un vapor cu borduri înalte, a cărei parte din faţă şi din spate taie valurile ca o proră şi o pupă, cu ferestre largi şi joase ce imită tambuchiuri şi saborduri iar pe peretele inferior mii de crampoane de fier desenează vag ancore şi cârlige. Ornamente capricioase cu mici scobituri atârnă de pereţii ciudatei construcţii, sugerând bărci şi şalupe, iar cele o sută de giruete de pe turnuleţe se oferă vântului ca nişte steguleţe de catarg.

Turnul acesta este Gutenfels; oraşul este Gaub; nava de piatră, veşnic pe apele Rinului şi pe vecie ancorată în faţa oraşului palatin este palatul, Pfalzul.

Ţi-am mai vorbit despre Pfalz. Nu se intra în această reşedinţă simbolică, clădită pe un banc de marmură numit *Stânca conţilor palatini*, decât cu ajutorul unei scări ce ducea la un pod mobil ce se mai vede încă. În palat erau temniţe pentru prizonierii de stat şi o mică încăpere în care contesele palatine erau silite să aştepte să nască, fără altă distracţie decât să se ducă să vadă în pivniţele palatului un puţ săpat în stâncă mai jos de albia Rinului, plin cu o apă ce nu era apă din Rin. Astăzi Pfalzul şi-a schimbat stăpânul, Domnul de Nassau este posesorul Luvrului palatin; palatul este pustiu, niciun leagăn princiar nu se mai leagănă pe lespezile sale, niciun scâncet domnesc nu mai tulbură bolţile înnegrite. N-a mai rămas decât puţul tainic ce se umple mereu. Vai! picătura de apă ce se furişează printre stânci seacă mai

încet decât spiţele regeşti.

Pe marea întindere a fluviului, Pfalzul este vecin cu Königsstuhlul. Aproape în acelaşi punct, Rinul vedea o femeie dând naştere unui conte palatin şi imperiul dând naştere unui împărat.

De la Taunus la Siebengebirge, de ambele părţi ale măreţului povârniş care încastrează fluviul, sunt paisprezece castele pe malul drept: Ehrenfels, Fürsteneck, Gutenfels, Rineck, Pisica, Şoarecele, Liebenstein şi Sternberg cărora li se zice Fraţii, Markusburg, Philipsburg, Lahneck, Sayn, Hammerstein şi Okenfels; pe malul stâng sunt cincisprezece castele: Vogtsberg, Reichenstein, Rheinstein, Falkenburg, Sonneck, Heimburg, Fürstenberg, Stahleck, Schönberg, Rheinkels, Rheinberg, Stolzenfels, Rheineck şi Rolandseck; cu totul douăzeci şi nouă de fortăreţe pe jumătate dărâmate, suprapunând amintirea ringravilor peste amintirea vulcanilor, urma războaielor peste urma lavelor, întregind nemaipomenit înfăţişarea severă a dealurilor. Patru dintre aceste castele au fost construite în veacul al XI-lea; Ehrenfels, de arhiepiscopul Siegfried; Stahleck, de conţii palatini; Sayn, de Frederic, primul conte de Sayn, învingătorul maurilor din Spania; Hammerstein, de Otto, conte de Veteravia. Două au fost construite în veacul al XII-lea: Gutenfels, de conţii de Nühingen, Rolandseck, de arhiepiscopul Arnold al II-lea, în anul 1149; două în secolul al XIII-lea: Fürstenberg, de palatini şi Rheinfels, în anul 1219, de Thierry al III-lea, conte de Katzenellenbogen; patru în al XIV-lea: Vogtsberg în anul 1340, de un Falkenstein; Fürsteneck, în anul 1348, de arhiepiscopul Henric al II-lea, Pisica în anul 1383 de contele de Katzenellenbogen şi Şoarecele, zece ani mai târziu, de un Falkenstein. Unul singur datează din veacul al XVI-lea: Philipsburg, clădit între anii 1568 şi 1571 de landgraful Filip cel Tânăr. Patru dintre cetăţui, toate patru pe malul stâng, lucru demn de remarcat, Reichenstein, Rheinstein, Falkenburg şi Sonneck, au fost distruse în anul 1282 de Rudolf de Habsburg[466] una, Rolandseck, de împăratul Henric al V-lea[467]; cinci de Ludovic al XIV-lea în anul 1689, Fürsteneck, Stahleck, Schönberg, Stolzenfels şi Hammerstein; una de Napoleon, Rheinfels; una de un incendiu, Rheineck; şi una de banda neagră[468], Gutenfels. Nu se ştie cine a construit Reichenstein, Rheinstein, Falkenburg, Stolzenfels, Rheineck şi Markusburg, restaurat în anul 1644 de Ioan cel Bătăios, landgrav de Hessa-Darmstadt. Nu se ştie cine a dărâmat Vogtsbergul, vechi sălaş al unui senior administrator, aşa cum arată numele, şi nici Ehrenfelsul, Fürsteneckul, Sayn, Pisica şi Şoarecele. Un întuneric şi mai adânc învăluie şase dintre aceste lăcaşuri: Heimburg,

Rheinberg, Liebenstein, Stenberg, Lahneck şi Okenfels. Au ieşit şi au intrat din nou în umbră. Nu se ştie nici cine le-a construit, nici cine le-a distrus. Nimic nu e mai ciudat, în mijlocul istoriei, decât această întunecime deasă în care întrezăreşti vag, către 1400 forfoteala tumultuoasă a hansei renane[469] războindu-se cu seniorii, şi în care se desluşeşte şi mai departe încă, în bezna crescândă a veacului al XII-lea, fantoma formidabilă a lui Barbarossa exterminând burgravii. Multe din aceste vechi fortăreţe, a căror istorie s-a pierdut, sunt pe jumătate romane şi pe jumătate carlovingiene.

În alte ruine apar figuri mai bine luminate şi li se poate regăsi povestea împrăştiată pe ici, pe colo prin vechile culegeri de carte. Stahleck, ce domină Bacharach şi care se zice că a fost întemeiat de huni, l-a văzut murind pe Herman în veacul al XII-lea; Hohenstaufenii, Guelfii şi Wittelsbachii au locuit aci, şi a fost asediat şi luat de opt ori între anii 1620 şi 1640. Schönberg, de unde au ieşit familiile Helmont şi legenda celor Şapte-Surori, l-a văzut născându-se pe marele general Frederic de Schönberg, a cărui soartă ciudată a fost aceea de a-i întări pe Braganţi şi de a-i face să se prăbuşească pe Stuarţi. Rheinfelsul a rezistat oraşelor Rinului în anul 1225, mareşalului de Tallard în anul 1692 şi s-a predat Republicii Franceze în anul 1794. Stolzenfels era reşedinţa arhiepiscopilor de Trèves. Rheineck a văzut stingându-se pe ultimul conte de Rheineck, mort în anul 1544, canonic custode al

catedralei de Trèves. Hammerstein a suportat cearta conţilor de Veteravia cu arhiepiscopii de Maienţa, lovitura împăratului Henric al II-lea în anul 1017[470], fuga împăratului Henric al IV-lea în anul 1105[471], Războiul de Treizeci de Ani, trecerea suedezilor şi a spaniolilor, pustiirea de către francezi în anul 1689 şi ruşinea de a fi fost vândut în anul 1823 pentru o sută de scuzi. Gutenfels, mândrul refugiu al lui Gustav-Adolf, tihnitul adăpost al frumoasei contese Guda şi al lui Richard, împăratul îndrăgostit[472] de patru ori asediat în anii 1504 şi 1631 de cei din Hessa, în anii 1620 şi 1642 de către imperiali, vândut în anul 1289 de Gamier de Münzenberg electorului palatin Ludovic cel Sever pentru două sute de mii de mărci de argint, a fost deteriorat în anul 1807 pentru preţul de şase sute de franci. Acest lung şi dublu şir de clădiri, totodată poetice şi militare, ce poartă pe fruntea lor toate epocile Rinului şi care-i povestesc toate legendele, începe în faţa Bingenului, cu castelul Ehrenfels la dreapta şi cu Turnul Şobolanilor la stânga şi sfârşeşte la Königswinter cu Rolandseck la stânga şi cu Drachenfels la dreapta. Simbolism frapant şi demn de a fi notat: imensa arcadă acoperită cu iederă a Rolandseckului stând în faţa peşterii balaurului doborât de Siegfried cel cu casca cu coarne; Turnul Şobolanilor stând în faţa Ehrenfelsului; în ambele cazuri legenda şi istoria se privesc.

Şi nu înregistrez aici decât castelele care se oglindesc în Rin şi pe care orice călător le zăreşte în trecere. Dacă pătrunzi însă cât de puţin în văi şi în munţi, întâlneşti ruine la fiece pas. Numai în valea Wisper, pe malul drept, într-o plimbare de câteva leghe, am găsit şapte: Rheinberg, castelul conţilor din Rhingau, scutieri ereditari ai sfântului imperiu, însărcinaţi cu tăiatul cărnii la ospeţe, stinşi în veacul al XVII-lea, fortăreaţă de temut ce îngrijora odinioară pe cei din marea comună Lorch; prin mărăcinişuri, Waldeck; în munţi, în vârful unei stânci din şisturi, lângă un izvor de apă minerală ce udă câteva case grosolane şi pipernicite, Sauerburg, construit în anul 1356 de Robert, conte palatin, şi vândut pentru douăzeci de mii de fiorini în timpul războiului Bavariei, de electorul Philippe lui Philippe de Kromberg, mareşalul lui; Heppenheff, distrus nu se ştie când; Kammerberg, în stăpânirea Maienţei; Nollig, vechi castrum din care a rămas un turn; Sarcek, care se încadrează în pădure în faţa mănăstirii Winsbach, ca un cavaler în faţa unui preot în vechea societate. Astăzi castelul şi mănăstirea, nobilul şi preotul, două ruine. Numai pădurea şi societatea, reînnoite în fiece an, au mai supravieţuit.

Dacă cercetezi masivul Siebengebirge găseşti, sub formă de

fragmente îngropate sub iederă, o abaţie, Schönberg, şi şase castele: Drachenfels, ruinat de Henric al V-lea; Wolkemburg, ascuns în nori, aşa cum îl arată numele[473], ruinat de Henric al V-lea; Löwenberg, unde s-au refugiat Bucer şi Melanchton[474], unde au fugit după căsătoria lor, care proslăvea erezia, Agnes von Mansfeld şi arhiepiscopul Guebhard; Nonnenstromberg şi Ölberg, construite de Valentinian în anul 368; şi Hemmerich, conac al îndrăzneţilor cavaleri de Heinsberg ce se războiau cu electorii de Colonia.

Pe câmpie, în partea Maienţei, se află Frauenstein ce datează din veacul al XII-lea, Scharfenstein, feudă episcopală, Greifenklau, construit în anul 1350. Pe partea Coloniei se află minunatul Godesberg. De unde vine acest nume, Godesberg? Oare de la curtea de judecată cantonală, Goding, ce se ţinea în evul mediu? De la *Wodan*, monstrul cu zece mâini, pe care l-au adorat ubienii aici? Niciun amator de antichităţi, niciun etimolog n-a hotărât asupra acestei probleme. Oricum ar fi, înainte de vremurile istorice natura a făcut din Godesberg un vulcan; în anul 362 împăratul Iulian[475] a făcut din el o tabără; în anul 1210, arhiepiscopul Teodoric, un castel; în anul 1375, electorul Frederic al II-lea, o fortăreaţă; în anul 1593, electorul de Bavaria, o ruină; ultimul elector de Colonia, Maximilian-Franz a făcut din el o podgorie.

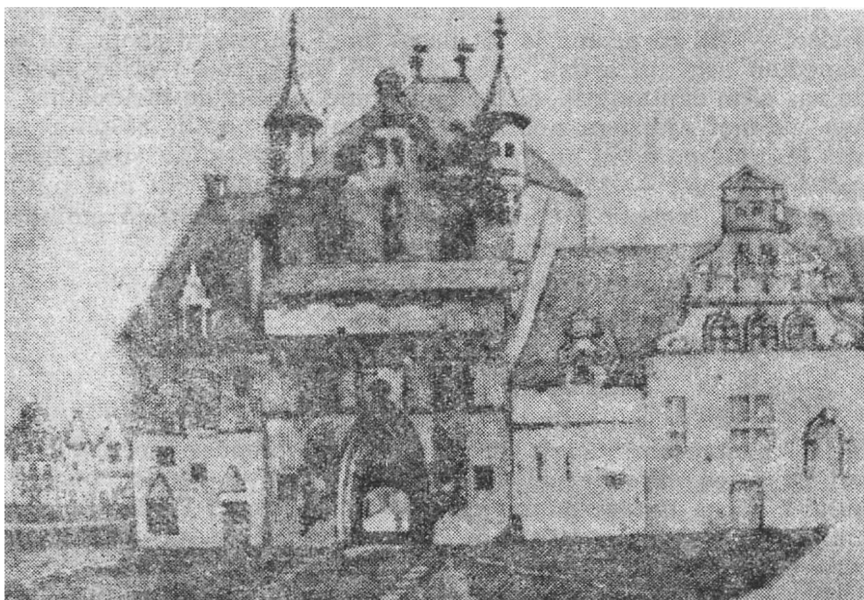
Vechile castele de pe malurile Rinului, uriaşe pietre de hotar puse de feudalitate pe al său fluviu, umplu peisajele de visuri. Martori muţi ai vremurilor dispărute, au asistat la fapte, au încadrat scene, au ascultat cuvinte. Stau acolo ca veşnice culise ale dramei întunecate care se joacă, de veacuri, pe Rin. Au văzut, cel puţin cele mai vechi, intrând şi ieşind, pe măsura evenimentelor create de providenţă, toţi aceşti actori atât de sus puşi, atât de ciudaţi sau atât de temuţi; Pepin, care a dăruit papei oraşe; Carol cel Mare, înveşmântat cu o cămaşă de lână şi cu o vestă de lutru, sprijinindu-se pe bătrânul diacon Petru din Pisa, mângâind cu mâna lui puternică elefantul Abulabaz[476]; Otto Leul fluturându-şi coama bălaie[477]; margravul de Italia, Azzo, purtându-şi flamura cu îngeri, învingătoare în bătălia de la Merseburg[478]; Henric cel Şchiop[479]; Conrad cel Bătrân şi Conrad cel Tânăr[480]; Henric cel Negru[481], care a impus Romei patru papi germani; Rudolf de Saxa[482], care a purtat pe coroana lui hexametrul papal: *Petra dedit Petro, Petrus diadema Rodolpho*[I]/[483]; Godfried von Bouillon[484], care a înfipt ţeapa drapelului împărătesc în pântecele duşmanilor imperiului; Henric al V-lea, care a suit călare treptele de marmură ale catedralei Sfântul Petru

[I] Stânca a făcut un dar lui Petru, iar Petru a dăruit lui Rudolf o diademă.

din Roma[485]. Toate marile figuri ale istoriei Germaniei şi-au lăsat amprenta pe pietrele străvechi: bătrânul duce Welf[486]; Albert Ursul[487]; Sfântul Bernard[488]; Barbarossa, care a ţinut scările papei greşind mâna; arhiepiscopul de Colonia, Raynald, care a smuls ciucurii caleştii din Milan[489]; Richard Inimă de Leu[490]; Wilhelm de Olanda; Frederic al II-lea, blândul împărat cu chip grec[491], prieten al poeţilor ca August, prieten al califilor ca împăratul Carol cel Mare, cel ce studia în cortul lui orologiul, la care un soare de aur şi o lună de argint marcau anotimpurile.

Aceste castele au privit, la rapida lor apariţie, pe călugărul Christian propovăduind evanghelia păgânilor din Prusia, pe Hermann Salza, primul mare maestru al ordinului teutonic[492], mare constructor de oraşe; pe Ottokar, rege al Boemiei[493]; pe Frederic de Baden şi pe Conradin de Suabia, decapitaţi la şaisprezece ani[494]; pe Ludovic al V-lea, landgrav de Turingia şi soţ al sfintei Elisabeta[495]; pe Frederic cel Muşcat, care purta pe obraz semnul de deznădejde al mamei sale[496]; şi pe Rudolf de Habsburg, care-şi cârpea singur vesta cenuşie[497]. Ele au răsunat de deviza lui Eberhard, conte de Wurtenberg: *Slavă lui Dumnezeu! război lumii!* L-au găzduit pe Sigismund[498], împăratul a cărui dreptate cântărea bine şi lovea tare; pe Ludovic al V-lea, ultimul împărat care a fost excomunicat[499]; pe Frederic al III-lea, ultimul împărat care a fost încoronat la Roma[500]. L-au ascultat pe Petrarca bruftuindu-l pe Carol al IV-lea pentru a nu fi rămas la Roma decât o zi şi strigându-i: *Ce-ar spune străbunii tăi Cezarii dacă te-ar întâlni acum în Alpi, cu capul plecat, întorcând spatele Italiei?*[501] Au privit trecând, umiliţi şi mânioşi, pe Ahile al germanilor, Albert de Brandeburg, după lecţia de la Nüremberg[502], şi pe Ahile al burghezilor, Carol Temerarul, după cele cincizeci şi şase de asedii ale Neussului[503]. Ele au privit trecând, mândri şi trufaşi, pe catâri şi în litiere, în şiruri lungi de-a lungul Rinului pe episcopii occidentali mergând în anul 1415 la conciliul de la Constanţa pentru a-l judeca pe Jan Hus[504]; în anul 1431 la conciliul de la Basel pentru a-l mazili pe Eugeniu al IV-lea[505] şi în anul 1519 la dieta de la Worms pentru a-l interoga pe Luther[506]. Au văzut plutind, urcând sinistru pe fluviu de la Oberwesel la Bacharach, cu pletele lui bălaie în valuri, cadavrul alb şi şiroind al sfântului Wemer, biet copilaş martirizat de evrei şi aruncat în Rin în anul 1287. Au văzut aducându-se de la Viena la Bruges, într-un sicriu de catifea, pe Maria de Burgundia[507], moartă dintr-o căzătură de pe cal la vânătoarea de bâtlani. Hoarda hâdă a maghiarilor, vuietul mongolilor opriţi de Henric cel Pios în veacul al XIII-lea[508]; strigătul husiţilor ce voiau să reducă la

cinci toate oraşele din lume, ameninţările lui Procopiu cel Mare şi ale lui Procopiu cel Mic[509], larma tumultoasă a turcilor urcând pe Dunăre după luarea Constantinopolului, cuşca de fier în care răzbunarea regilor l-a plimbat pe Jan de Leyda înlănţuit între cancelarul său Krechting şi călăul său Knipperdolling[510], pe tânărul Carol Quintul făcând să scânteieze pe scutul lui cuvântul *nondum*[I] scris cu stele de diamante, pe Wallenstein slujit de şaizeci de paji gentilomi[511], pe Tilly, în veşmânt de saten verde pe căluţul lui cenuşiu[512], pe Gustav-Adolf străbătând pădurea turingiană, mânia lui Ludovic al XIV-lea, mânia lui Frederic al II-lea, mânia lui Napoleon, toate aceste fapte cumplite care rând pe rând au zguduit sau au înspăimântat Europa, au lovit ca nişte trăsnete vechile ziduri. Aceste glorioase conace au suferit loviturile elveţienilor ce au distrus vechea cavalerie la Sempach[513] şi pe cele ale marelui Condé ce a distrus vechea infanterie la Rocroy. Au auzit trosnind scările, şuerând smoala fierbinte, bubuind tunurile.

Pedestraşii, slujitorii cu lănci, ordinea strategică în formă de arici, atât de fatală escadroanelor de cavalerie, violenţele bruşte ale lui Sickingen, marele cavaler, asalturile savante ale lui Burtembach,

---

[I] Încă nu.

marele căpitan, au văzut tot, au înfruntat tot, au suferit tot. Astăzi, melancolice, noaptea, când luna le acoperă năluca cu un linţoliu alb, mai melancolice la lumina soarelui, pline de flori, de faimă, de neant şi de plictis, roase de timp, dărâmate de oameni, revărsând asupra viilor de pe coastă o umbră care pe an ce trece se face mai firavă, ele lasă trecutul să cadă piatră cu piatră în Rin, şi dată cu dată în uitare.

O, nobile donjoane! o, bieţi uriaşi bătrâni şi paralitici! o, cavaleri viteji! un vas cu aburi, plin de neguţători şi de burghezi, vă aruncă în trecere fumul în nas.

Scrisoarea XXVI

WORMS – MANNHEIM

Malurile Neckarului, octombrie

Se înnopta. Apăsarea care-ţi pune stăpânire pe suflet o dată cu sfârşitul zilei se răspândea de jur-împrejur până în zări. Cine-i oare trist în acest ceas al înserării? Natura? Noi înşine? Un văl alb urca din adâncimile imensei văi a Vosgilor, trestiile foşneau lugubru, vaporul bătea apa ca un dulău mare obosit; toţi călătorii, care somnoroşi, care cuprinşi de această apăsare, coborâseră în cabina în care se îngrămădeau pachete, bagaje, mese în dezordine şi oameni adormiţi; puntea era pustie; rămăseseră numai trei studenţi nemţi, nemişcaţi, tăcuţi, trăgând din pipele lor de faianţă pictată, fără să facă vreun gest şi fără să spună vreun cuvânt; trei statui; făceam pe a patra şi mă uitam pierdut în depărtare. Nu vom fi la Worms decât în toiul nopţii. Ciudat. Nu credeam că Worms să fie aşa de departe de Maienţa. — Deodată, vaporul se opri. — Bun, îmi zisei, la câmpie apa e foarte scăzută, albia Rinului e plină de bancuri de nisip şi na! că ne-am împotmolit.

Stăpânul vasului tocmai ieşea din cabină.

— Ei bine, căpitane, îi zisei – ştii că acuma la tot pasul tragi un cuvânt sonor: orice comedian este un artist, orice cântăreţ un virtuos; orice stăpân de vas e un căpitan; – ei bine, căpitane, ce zici de încurcătură? Aşa nu mai ajungem noi înainte de miezul nopţii.

Stăpânul se uită la mine cu ochii lui mari albaştri de teuton uluit şi-mi zise:

— Da am ajuns!

Mă uitai şi eu la rândul meu, nu mai puţin uluit ca el. Trebuie că în momentul acela reprezentam amândoi câte o uluială: eu franceză, el germană.

— Am ajuns, căpitane?
— Da, am ajuns.
— Unde?
— Păi, la Worms!

Mă mirai şi-mi plimbai ochii în jur. La Worms. Visam treaz? Sau eram jucăria vreunei viziuni crepusculare? Patronul îşi râdea oare de călători? Dădea neamţul replica parizianului? Făcea haz germanul de gal? La Worms! Unde era oare înalta şi măreaţa cingătoare de ziduri străjuită de turnuri pătrate care cobora până la malurile fluviului, pe care, trufaş, îl lua drept şanţ? Nu vedeam decât o imensă câmpie al cărei capăt mi-l ascundea ceaţa deasă, o perdea ştearsă de plopi, un ţărm de-abia desluşit care făcea una cu trestiile, şi, chiar pe ţărm, lângă noi, o frumoasă pajişte verde pe care nişte femei îşi întindeau rufele la înălbit pe rouă.

Patronul, cu braţul întins spre partea din faţă a vasului, îmi arătă un fel de casă nouă, pătrată, tencuită, cu obloane verzi, tare urâtă, un fel de pietroi albicios, pe care nu-l văzusem de la început.

— Uite, domnule, Worms.
— Worms, reluai; Worms, asta! – casa asta albă! da' cel mult e un han!
— E un han, într-adevăr. Şi o să vă simţiţi minunat în el.
— Da' oraşul?
— A! oraşul! oraşul îl vreţi?
— Da' fără îndoială.
— Foarte bine. O să-l găsiţi colo, pe câmpie; o să cam mergeţi însă, că e o bucată bună de drum. A! domnul vine pentru oraş? În general oprim foarte rar aici; şi călătorii se mulţumesc cu hanul. E foarte bine la el. A! ţineţi să vedeţi oraşul. Asta-i altceva. Eu, să vă spun drept, trec întotdeauna pe aici ori seara destul de târziu, ori dimineaţa foarte devreme şi nu l-am văzut niciodată.

Poftim, să mai fii un oraş imperial! Să ai conţi, arhiepiscopi suverani, episcopi principi, un palatin, patru fortăreţe, trei poduri pe Rin, trei mănăstiri cu clopotniţe, paisprezece biserici, treizeci de mii de locuitori! să fi fost una din cele patru cetăţi de frunte în hansa formidabilă a celor o sută de oraşe! să fii pentru îndrăgostitul de tradiţii fantastice ca şi pentru cel ce studiază şi critică faptele reale, un loc ciudat, poetic şi celebru cum nu-i altul în toată Europa! să ai în trecutul tău minunat tot ceea ce poate cuprinde un trecut, legenda şi istoria, aceşti doi copaci mai asemănători decât ai crede, ale căror rădăcini şi ramuri se amestecă uneori atât de învălmăşit în amintirea

oamenilor! să fii oraşul care l-a văzut pe Cezar învingând, pe Attila trecând, pe Brunehaut[514] visând, pe Carol cel Mare căsătorindu-se! să fii oraşul care a văzut în grădina trandafirilor lupta dintre Siegfried cel cu cască cu coarne şi balaur, iar pe treptele din faţa catedralei revolta Crimhildei din care a ieşit o epopee[515], după cum pe băncile dietei ai văzut revolta lui Luther din care a ieşit o religie! să fii Vormatia vangionilor, Bormitomagus a lui Drusus, Wonnegau[516] al poeţilor, oraş principal al eroilor din Nibelungii, capitala regilor franci, curtea împăraţilor pentru împărţirea dreptăţii! cu un cuvânt, să fii Worms, pentru ca un bădăran beat de tutun, care nici măcar nu mai ştie dacă e vangion sau nemet, să zică: *A! Worms! oraşul! e colo! nu l-am văzut niciodată*.

Da, prietene. Acesta-i Wormsul. Oraş ilustru, după cum vezi. Reşedinţă imperială şi regală, treizeci de mii de locuitori, paisprezece biserici, şi iată-le numele, azi complet uitate. De aceea le şi înregistrez:

Münsterul[I]
Sfânta Cecilia
Sfântul Vesvin
Sfântul Andrei
Sfântul Mang
Sfântul Johann
Maica Domnului
Sfântul Paul
Sfântul Ruprecht
Predicatoarea
Sfântul Lamprecht
Sfântul Sixtus
Sfântul Martin
Sfântul Amandus

Între timp coborâsem, spre marea mirare a tovarăşilor mei de călătorie, care păreau că nu înţeleg nimic din trăsneala mea. Vaporul îşi reluase drumul spre Mannheim, lăsându-mă singur cu bagajele într-o barcă îngustă, scuturată puternic de valurile fluviului, ca urmare a zbaturilor vasului. Ajunsesem la debarcader, fără să observ acolo doi oameni care stăteau în picioare, în timp ce barca se apropia şi vaporul se depărta. Unul dintre ei, un fel de hercule dolofan cu mânecile suflecate, cu un aer cât se poate de insolent, îşi fuma pipa cu coatele rezemate de un cărucior mărişor. Celălalt, slab şi pipernicit, fără pipă şi

[I] Catedrală (lb. germană).

fără insolenţă, stătea lângă o roabă mică, cea mai umilă şi cea mai jalnică din lume. Avea un chip palid şi fără vârstă, din cele care te fac să şovăi dacă ai de-a face cu un adolescent întârziat sau cu un bătrânel precoce.

Tocmai mă dădusem jos şi în timp ce mă uitam la amărâtul cu roaba, nu băgasem de seamă că bagajul, pe care barcagiul îl lăsase pe iarbă la picioarele mele, dispăruse subit. În timpul acesta un zgomot de roţi în mişcare mă făcu să întorc capul; bagajul meu se ducea pe căruciorul tras voiniceşte de omul cu pipa. Celălalt se uita la mine cu jale, fără să facă vreun pas, fără să-ndrăznească vreun gest, fără să zică un cuvânt, cu un aer de om chinuit care se resemnează şi pe care nu-l înţelegeam deloc. Am alergat după bagaj.

— Ei! prietene! îi strigai omului, unde fugi aşa?

Zgomotul cărucioruluі, fumul pipei şi poate şi conştiinţa propriei lui importanţe îl împiedicau să mă audă. Am ajuns gâfâind lângă el şi i-am repetat întrebarea.

— Unde mergem? zise el în franţuzeşte şi fără să se oprească.

— Da, reluai.

— Bineînţeles că acolo, făcu el.

Şi făcu cu capul un semn arătându-mi casa albă care nu mai era decât la o aruncătură de piatră.

— Şi ce-i acolo? îi zisei.

— Ei, hotelul.

— Nu acolo mă duc.

Se opri scurt. Mă privi, ca şi stăpânul vaporului cu un aer uluit; apoi, după un moment de tăcere, adăugă cu înfumurarea specifică hangiilor care simt că sunt singuri într-un loc pustiu şi că-şi pot permite luxul să fie obraznici pentru că se cred neapărat trebuitori:

— Domnul vrea să se culce pe câmp?

N-am crezut că trebuie să mă impresioneze.

— Nu, îi zisei; mă duc în oraş.

— Unde adică în oraş?

— La Worms.

— Cum la Worms?

— La Worms!

— La Worms?

— La Worms.

— A! reluă omul.

Câte lucruri poate să cuprindă un *a!* Niciodată n-am să-l uit pe acela. Era plin de uluire, de mânie, de dispreţ, indignare, batjocură, ironie,

milă, de regret adânc după talerii şi groşii mei de argint şi, la urma urmelor, de o anumită nuanţă de ură. *A!*-ul voia să zică: Ce mai e şi cu ăsta? Cu ce bagaj m-am pricopsit? Merge la Worms! Şi ce să facă la Worms! Vreun intrigant! Vreun falit! Şi mai bate-ţi capul să ridici un han pe malurile Rinului ca să ai călători dintr-aceştia! Omul ăsta mă fură! Să se ducă la Worms, e o tâmpenie! Şi ar fi dat zece franci din Franţa; mi-i datorează! e un hoţ. O fi sigur că are voie să meargă în altă parte? E o porcărie! Şi unde mai pui că m-am înjosit să-i duc boarfele! un sac jegos! frumos călător care n-are decât un sac pentru noapte! ce zdrenţe o mai fi având înăuntru? are măcar vreo cămaşă? De fapt, se vede că franţuzul ăsta n-are un ban. Ar fi plecat probabil fără să-mi plătească. Ce de aventurieri mai poţi întâlni! Şi la câte te expui! Poate c-ar trebui să-l duc la jandarmerie. Da' mi-e milă. Să se ducă unde-o vrea! La Worms, la dracu! O să-l las aici, în mijlocul drumului, cu bagajele lui cu tot!

O, prietene! Ai băgat de seamă câte discursuri mari sunt goale şi câte monosilabe sunt pline?

Toate astea erau cuprinse în *a!*-ul lui; îmi apucă bagajul şi-l aruncă jos.

S-a îndepărtat apoi, maiestuos, cu căruciorul. Crezui că e bine să-l muştruluiesc.

— Ei bine, îi zisei, şi te duci aşa? mă laşi aici cu sacul? Ce dracu, dă-ţi măcar osteneala să-l duci de unde l-ai luat.

Continua să se îndepărteze.

— Ei! necioplitule! îi strigai.

Nu mai înţelegea franţuzeşte; îşi urmă drumul fluierând.

Trebuia să fac ceva. Aş fi putut să alerg după el, să mă supăr, să mă înfurii; dar ce să faci cu un bădăran, poate doar să-l omori? Şi la drept vorbind, comparându-mă cu el, mă-ndoiesc ca el să fi fost cel ucis. Natura, căreia nu-i place egalitatea, nu ne făcuse egali, pe acest teuton şi pe mine. Evident, acolo, în amurg, în aer liber, la drumul mare, eu eram cel mai slab şi el era cel mai tare.

O lege suverană a pumnului în faţa căreia toţi trecătorii sunt perfect inegali! *Dura lex, sed lex!*[I]

Aşa că m-am resemnat.

Mi-am luat sacul de pe jos şi l-am pus la subsuoară; apoi m-am orientat. Noaptea se lăsase de tot, zările erau negre, nu mai zăream în jurul meu decât masa alburie şi nedesluşită a casei albe căreia îi

[I] Legea e dură, dar e lege!

întorsesem spatele. Nu mai auzeam decât zgomotul vag şi lin al Rinului printre trestii.

Afli Wormsul colo, spusese căpitanul vasului arătându-mi capătul câmpiei. *Colo!* şi nimic mai mult. Unde să te duci *colo?* La doi paşi? La două leghe? Worms, oraşul legendelor, pe care venisem de departe să-l caut, începea să-mi facă impresia că este unul dintre acele oraşe fata morgana care se dau înapoi pe măsură ce călătorul merge înainte.

Şi-mi veneau în minte cuvintele grozave şi ironice ale omului cu căruciorul: *Domnul vrea să se culce pe câmp?* Mi se părea că aud duhurile familiare ale Rinului, că piticii şi spiriduşii mi le repetă la ureche cu râsete zeflemitoare. Era tocmai ceasul în care ies, de-a valma cu ielele, cu măştile, cu vrăjitoarele şi cu vârcolacii, ceasul la care se duc la horele de taină care lasă urme mari în cerc pe pajiştile călcate în picioare, urme la care se uită a doua zi vacile cu un aer visător.

Luna avea să răsară.

Ce să fac? Să stau să mă uit la hore? ar fi interesant. Să mă culc însă pe câmp, era greu. Să mă întorc înapoi? Ca să cer găzduire la hanul pe care-l dispreţuisem? Iar să am parte de un *a!* al bădăranului cu căruciorul? Cine ştie! Să mi se închidă uşa în nas şi să aud în spatele meu, în jurul meu, printre trestii, printre mărăcini, în frunzişul mişcător al plopilor tremurători, cum chicotesc de râs piticii cu ochii ca nişte granate şi spiriduşii cu chipurile verzi?

Să fii înjosit în faţa zânelor! să provoci un surâs plin de milă batjocoritoare pe dulcele şi luminosul chip al Titaniei! niciodată!

După ce m-am sfătuit cu mine însumi, m-am hotărât să mă întorc la debarcader. Sigur că aveam să găsesc acolo o potecă să mă ducă la Worms.

Răsărea luna.

I-am adresat în minte o invocaţie în care am făcut un amestec grozav din toţi poeţii care au vorbit despre lună, de la Virgiliu până la Lemierre[517]. Am numit-o *palidă vestitoare şi regina nopţilor* şi am rugat-o să mă lumineze puţin, declarându-i cu neruşinare că simţeam că *Diana este sora lui Apolo*, şi, după ce mi-am făcut-o astfel favorabilă după ritualul clasic, m-am îndreptat vitejeşte cu bagajele subsuoară în direcţia Rinului.

De-abia făcusem câţiva paşi, cufundat într-o visare adâncă că un zgomot slab m-a scos din ea. Am ridicat capul. Am avut dreptate când am invocat zeiţele. Luna mi-a îngăduit să văd. Graţie unei raze orizontale care arginta vârfurile ovăzului zburlit, am desluşit perfect în faţa mea, la câţiva paşă, alături de salcia bătrână al cărei trunchi

zbârcit făcea o strâmbătură cumplită, am desluşit, zic, un chip palid şi livid, un strigoi care mă privea cu un aer înfricoşat.

Strigoiul împingea o roabă.

— A! făcui, uite o arătare.

Apoi, căzându-mi ochii pe roabă, a doua mişcare a urmat celei dintâi:

— Poftim! zisei, e un hamal.

Nu era nici nălucă, nici hamal; l-am recunoscut pe cel de-al doilea martor al debarcării mele pe acest ţărm puţin ospitalier până acum, omul cu chipul palid. El însuşi, făcuse, zărindu-mă, un pas înapoi şi nu părea prea liniştit. Am găsit că e de cuviinţă să iau cuvântul.

— Prietene, îi zisei, este evident că întâlnirea noastră era prevăzută de o veşnicie. Am un sac care-mi pare prea plin şi ai roabă tare goală; ce-ar fi dacă mi-aş pune sacul în roabă, ei? ce zici?

Pe malul stâng al Rinului, totul vorbeşte şi înţelege franţuzeşte, chiar şi nălucile.

Arătarea îmi răspunse:

— Unde merge domnul?

— Mă duc la Worms.

— La Worms?

— La Worms.

— Vrea domnul să tragă la *Fazanul?*

— De ce nu?

— Cum! Domnul merge la Worms?

— La Worms.

— O! făcu omul cu roaba.

Tare aş vrea să evit acum un paralelism care să aibă aerul unei combinaţii simetrice; nu sunt însă decât istoric şi nu mă pot împiedica să nu constat că acest *o!* era tocmai replica şi contrariul *a!*-ului omului cu căruciorul.

Acest *o!* exprima mirarea amestecată cu bucurie, orgoliul satisfăcut, extazul, duioşia, dragostea, admiraţia legitimă pentru persoana mea şi entuziasmul sincer faţă de pfenigii şi creiţarii mei.

O-ul acesta voia să zică: — O! uite un călător minunat şi un trecător măreţ. Domnul merge la Worms! O să tragă la *Fazanul!* Cum se mai cunoaşte francezul! Gentilomul acesta o să cheltuiască cel puţin trei taleri la hotelul meu! Şi-o să-mi dea şi un bacşiş bun! E un domn darnic şi sigur că e şi foarte deştept. Se duce la Worms! Asta are atâta minte cât să meargă la Worms! Să fie într-un ceas bun! De ce oare sunt aşa rari trecătorii ca el? Şi vai! este elegiac şi interesant să fii hotelier la

Worms, unde sunt trei hanuri deschise în fiecare zi în care intră un călător din trei în trei ani! Fii binevenit, străinule ilustru, francezule spiritual, amabile domn! Cum! vii la Worms! Vine la Worms pur şi simplu, cu şapca pe cap, cu sacul la subsuoară, fără pompă, fără tămbălău, fără să-şi dea ifose, ca cineva care vine la el acasă! Ce frumos! Ce mare e naţiunea franceză! Trăiască împăratul Napoleon!

După acest monolog frumos într-o singură silabă, mi-a luat sacoşa şi a pus-o pe roabă uitându-se la mine cu un aer amabil şi cu un zâmbet inefabil care voia să zică: Un sac! Numai un sac! ce boiereşte şi elegant e să n-ai decât un sac. Se vede că dânsul se simte mare prin el însuşi şi că pe bună dreptate consideră că e şi aşa destul de fermecător, fără să caute să-l mai sperie pe bietul hangiu cu marafeturi de bogăţie, făcând pe grozavul cu pachete, valize, cufere, cutii de carton de pălării şi umbrele, cu geamantane mari pe care le lasă la han ca să acopere cheltuiala, şi care n-au în ele decât talaş şi bolovani, paie şi numere vechi din *Constituţionalul!*[518] Numai un sac! Trebuie că e vreun prinţ!

După această cuvântare cuprinsă într-un surâs, ridică voios braţele roabei finalmente încărcată şi porni la drum spunându-mi cu o voce blândă şi mângâietoare:

— Pe aici, domnule!

Mergând, îmi vorbea; fericirea îl făcuse vorbăreţ. Bietul de el venea în fiecare zi la debarcader să-i aştepte pe călători. De cele mai multe ori vaporul trece fără să se oprească. De-abia dacă vreun călător iese pe punte să se uite la silueta melancolică a celor patru clopotniţe, profilată pe carul splendid al amurgului, şi la cea a celor doi hangii din Worms. Câteodată, totuşi, vaporul se opreşte, dă un semnal, barcagiul de la debarcader se dezleagă, se duce până la vas şi se întoarce cu unul, doi, trei călători. Ajung câteodată să fie chiar şase! Ce pomană nemaipomenită! Noii sosiţi debarcă cu aerul deschis, mirat şi stupid care face bucuria hangiului; însă, vai! hanul de pe ţărm îi înhaţă şi-i înghite imediat. Cine mai merge până la Worms? Cine mai bănuieşte măcar că mai există şi Wormsul? Aşa încât bietul de el se uită la căruţa mare a hotelului de pe ţărm hurducăind pe sub arbori şi scârţâind sub greutatea cuferelor şi valizelor, în timp ce el, filosof gânditor, se întoarce la lumina stelelor cu roaba goală. Emoţiile astea l-au făcut să slăbească; şi totuşi vine aici în fiecare zi, cu conştiinţa datoriei împlinite, la debarcaderul ăsta ironic, la halta asta caraghioasă, să se uite la apa Rinului cum curge, la călători cum trec şi la hanul din vecini cum se umple. Nu luptă, nu se enervează, nu se războieşte, nu rosteşte niciun cuvânt; se resemnează, îşi ia roaba şi se revoltă, atât cât se poate

revolta o roabă mică împotriva unei ditamai căruţe. Are în el, şi i se citeşte pe faţa devenită nepăsătoare de atâtea umilinţe şi dezamăgiri câte a suferit, un sentiment de forţă şi de măreţie pe care resemnarea şi perseverenţa le dau celui mic şi slab. Pe lângă trufaşul, buhăitul şi triumfătorul hangiu de pe ţărm, care nici măcar nu catadicseşte să bage de seamă că celălalt există, el are, el, asupritul încăpăţânat, răbdător şi tenace, atitudinea serioasă şi de nedescris a unui eunuc în faţa paşei, a unui pescuitor cu undiţa faţă de un pescuitor cu şoimul.

Între timp traversam câmpii, pajişti, câmpuri de lucernă, trecusem, cu ajutorul unui fel de combinaţie fără formă făcută din grinzi şi stâlpi vechi, împodobită cu o balustradă mişcătoare de scânduri, peste braţul mic al Rinului, de pe care se mai vedea încă, acum două veacuri, podul frumos de lemn, acoperit, care ducea la marele şi mândrul turn pătrat împodobit cu turnuleţe, construit de Maximilian. Luna luase cu ea toate ceţurile, care se duceau spre apus ca nişte nori albi; fundalul era acum curat şi magnificul profil al catedralei din Worms apăruse la orizont, cu turnurile şi clopotniţele, cu pinioanele, cu nervurile şi contranervurile ei, masă imensă de umbră care se desprindea lugubru pe cerul plin de constelaţii şi care părea o mare navă a nopţii ancorată în mijlocul stelelor.

După ce trecusem peste braţul cel mic, ne mai rămânea să trecem peste braţul cel mare al Rinului. Am luat-o la stânga şi am ajuns la concluzia că frumosul pod de piatră care ducea la poarta-fortăreaţă de lângă Frauenbruder nu mai exista. După câteva minute de mers prin verdeaţa încântătoare, am ajuns la un vechi pod dărăpănat, construit probabil pe locul vechiului pod de lemn de la poarta sfântului Mang. După ce am trecut peste pod, am întrezărit desfăşurându-se zidurile superbe ale Wormsului, care înălţau optsprezece turnuri pătrate numai, pe partea incintei ce dădea spre Rin. Vai! ce mai rămăsese din ele? câteva bucăţi de zid coşcovite şi găurite de ferestre, câteva vechi tronsoane de turnuri prăbuşite sub iederă sau transformate în locuinţe burgheze, având ferestre cu perdele albe, obloane verzi şi bolte de viţă, în loc de creneluri şi metereze. O rămăşiţă fără formă a unui turn rotund care se profila la capătul de răsărit al zidurilor mi s-a părut că este turnul Nideck; degeaba am căutat însă cu privirea, n-am mai găsit alături de bietul turn Nideck, nici fleşa ascuţită a Münsterului, nici clopotniţa frumoasă şi joasă a Sfintei Cecilia. Cât despre Frauenthurm, după câte mi s-a părut, a fost înlocuit cu o grădină de zarzavaturi. De altfel, anticul Worms era adormit; era o tăcere adâncă; pretutindeni linişte, nicio lumină la geamuri. Pe lângă cărarea pe care mergeam prin

câmpurile de sfeclă şi tutun ce înconjură oraşul, o babă aplecată în mărăciniş căuta ierburi la lumina lunii.

Am intrat în oraş; n-a scârţâit niciun lanţ, nu s-a lăsat niciun pod mobil, nu s-a ridicat nicio grapă; am intrat în bătrâna cetate feudală militară a conţilor şi a principilor episcopi printr-o deschidere care fusese o poartă-fortăreaţă şi care nu mai era decât o spărtură. Doi plopi la dreapta, o grămadă de bălegar la stânga. În vechile castele sunt instalate ferme care au astfel de intrări.

Apoi am luat-o la dreapta, tovarăşul meu fluierând şi împingând vesel roaba, eu visând. Câtva timp am ţinut partea de interior a vechiului zid, apoi am intrat într-un labirint de străduţe pustii. Mai degrabă un mormânt decât un oraş. Nicio lumânare la ferestre, niciun trecător pe străzi.

Era cam opt seara.

Între timp am ajuns într-o piaţă destul de mare, în care dădea un drum, ce mi s-a părut la lumina lunii a fi strada principală. Una din laturile acestei pieţe era ocupată de ruina sau mai bine zis de spectrul unei biserici vechi.

— Ce biserică e asta? îi zisei călăuzei mele, care se oprise ca să-şi tragă răsuflarea.

Mi-a răspuns cu o mişcare expresivă din umeri care înseamnă: *Habar n-am*.

Biserica, spre deosebire de oraş, nu era nici pustie, nici tăcută, înăuntru se auzea un zgomot şi prin uşă trecea o rază de lumină. M-am dus la uşă. Dar ce uşă! Închipuiţi-vă câteva blăni de scândură legate unele de altele de doamne ajută cu nişte traverse strâmbe bătute în piroane, în partea de jos cu spaţii mari inegale între ele, crăpate la partea de sus şi baricadând, cu obrăznicia necioplitului care se vede stăpân pe casa boierului, un portal măreţ domnesc din veacul ai XIV-lea.

M-am uitat printre scânduri şi am zărit în mod nedesluşit interiorul bisericii. Arhivoltele severe de pe vremea lui Carol al IV-lea se desprindeau anevoie în întuneric în mijlocul unei îmbulzeli de nedescris de butii, butoaie şi butoiaşe goale. În fund, la lumina unei lumânări de seu pusă pe un ieşind de piatră care trebuie că fusese altarul principal, un dogar cu mânecile suflecate şi cu şorţ de piele punea pene la un butoi mare. Pentru cel ce a auzit ciocanul groparilor bătând cuie într-un coşciug, zgomotul specific de cutie de lemn goală făcut de maiul dogarilor este tot atât de lugubru.

Ce era cu biserica asta? Deasupra portalului se înălţa un puternic

turn pătrat care trebuie că purtase o fleşă înaltă. Lăsasem la stânga, ceva mai în spate, cele patru clopotniţe ale catedralei. Vedeam înainte, ceva mai departe, o absidă care trebuie, că era cea a Predicatorilor; e adevărat că nu găseam la stânga clopotniţa bisericii Sfântul Pavel între două turnuri joase; însă nu înaintasem într-atât în oraş şi nici nu ajunsesem destul de aproape de poarta Sfântului Martin ca să fie vorba de biserica Sfântul Lamprecht; nu vedeam, de altfel, nici fleşa mică a bisericii Sfântul Sixtus, care ar fi trebuit să fie la dreapta, nici pe cea mai înălţată a Sfântului Martin care ar fi trebuit să fie la stânga. Am tras concluzia că trebuia să fie biserica Sfântul Ruprecht.

După ce am stabilit aceste premise şi după ce am făcut această descoperire, începui iar să mă uit la jalnicul interior al acestui venerabil edificiu, la lumânarea care lucea în întunericul ce fusese cândva înstelat de luminile imperiale ale încoronărilor, la şorţul de piele întins acolo unde fluturase purpura, la dogar, singura fiinţă trează în oraşul copleşit şi adormit, bătând cu ciocanul într-un butoi, pe altarul principal! Şi-mi apărea întregul trecut al ilustrei biserici. Tot felul de gânduri îmi treceau prin minte. Vai! Această biserică a Sfântului Ruprecht, văzuse venind la ea, cu mare pompă, pe strada mare din Worms, alaiuri solemne ale papilor şi împăraţilor, uneori amândoi împreună sub acelaşi baldachin, papa la dreapta pe catârul lui alb, împăratul la stânga pe un cal negru ca smoala, cu trâmbiţele şi cu flautele în frunte, cu stemele şi flamurile în vânt, şi cu toţi principii şi cardinalii mergând înaintea papei şi a împăratului, marchizul de Montferrat ţinând spada, ducele de Urbino ţinând sceptrul, contele palatin ducând globul, ducele de Savoia ducând coroana!

Vai! Cum trec toate!

După un sfert de ceas mă instalasem la hanul *Fazanul*, care trebuie s-o spun, avea o înfăţişare straşnică. Mâncam o cină tare bună într-o sală mobilată cu o masă lungă şi cu doi oameni ocupaţi cu două pipe. Din nefericire sala de mese era slab luminată, ceea m-a întristat. Când intrai în ea nu vedeai decât o lumânare într-un nor. Cei doi scoteau mai mult fum decât zece hornuri.

După ce începusem să mănânc, a intrat un al treilea oaspete. Ăsta nu fuma; vorbea. Vorbea franţuzeşte cu accentul unui aventurier; ascultându-l nu puteai să-ţi dai seama dacă era neamţ, sau italian, sau englez, sau din Auvergne; poate că era de toate la un loc. De altfel, multă îndrăzneală într-o minte îngustă şi, după câte mi s-a părut, şi cu pretenţii de băiat frumos; cravată prea mare, gulerul cămăşii prea răsfrânt; ocheade slujnicelor; avea cam vreo cincizeci şi opt de ani şi nu

se păstrase bine.

Începuse un dialog cu sine însuşi şi-l continua; nimeni nu-i răspundea. Cei doi nemţi fumau, eu mâncam.

— Domnul vine din Franţa? frumoasă ţară! nobilă ţară! ţara clasicismului! ţara gustului! patria lui Racine! Dar, nu-mi place Bonaparte al vostru! împăratul l-a distrus pe general. Sunt republican, domnule. Şi-o spun tare, Napoleon al vostru este un fals om mare; mai vorbim noi despre asta. Tragediile lui Racine însă sunt tare „belles”! (pronunţa pelles). Asta-i adevărata glorie a Franţei. În Germania, Racine nu-i apreciat; e o ţară barbară; Napoleon însă este iubit aici aproape tot atât de mult cât este iubit în Franţa. Bine se zice despre germani că sunt oameni de treabă. Ţi-e şi milă; nu crezi, domnule?

Cum sfârşitul frazei lui coincidea cu faptul că tocmai terminasem o potârniche, răspunsei întorcându-mă către ospătar: *Încă o farfurie*.

Răspunsul ăsta i se păru satisfăcător ca să lege o conversaţie şi continuă:

— Domnul are dreptate să vină la Worms. Lumea greşeşte când dispreţuieşte Wormsul. Ştii mata, domnule, că Worms este cel de-al patrulea oraş al marelui ducat de Hessa? că Worms este capitala cantonului? că Worms are o garnizoană permanentă şi un gimnaziu? Se face tutun, zahăr de Saturn; se face vin, grâu, ulei. În biserica luterană e o frescă frumoasă de Seekatz[519], operă din timpurile bune, de pe la 1710 sau 1712. S-o vedeţi, domnule. Worms are drumuri frumoase, bine tăiate, drumul nou, Gaustrasse, care merge la Maienţa prin Hessloch, drumul Donnersberg prin valea Zellului. Vechiul drum roman care merge pe lângă Rin nu mai este decât o curiozitate. Şi cât despre mine, domnule, sunteţi oare ca mine? – mie nu-mi plac curiozităţile. Antichităţile, prostii. De când sunt la Worms şi n-am fost încă să văd faimoasa Rosengarten, grădina lor cu trandafiri, în care Siegfried, după câte se zice, ar fi omorât balaurul. Sminteli! Prostii! După Voltaire, cine mai crede în poveştile astea băbeşti? Invenţii popeşti! O! Biată omenire! până când o să te laşi dusă de neghiobi? A existat oare Siegfried? Da’ balaurul a existat? Stimate domn, ai văzut mata vreodată în viaţa matale vreun balaur? Cuvier[520], savantul Cuvier, văzut-a el vreodată balauri? De altfel, e cu putinţă? să fim serioşi, poate un animal să verse flăcări pe gură şi pe nări? Focul dezorganizează tot; îl făcea cenuşă, pe bietul animal. Nu crezi, domnule? Sunt greşeli boacăne. Mintea nu se lasă impresionată de ceea ce nu crede. Asta e din Boileau. Fii atent! „C’est du Boileau” (pronunţa tu boalo)! Ca şi povestea cu copacul lui Luther! N-am niciun respect pentru copacul ăsta al lui

Luther, pe care-l vezi când mergi la Alzey prin Pfalzerstrasse, vechiul drum palatin. Luther! Şi ce-i cu el? unui voltairian îi e milă de un luteran. Cât despre biserica Maica Domnului, care este în afară de poarta Maienţei cu portalul ei cu cinci fecioare înţelepte şi cu cinci fecioare nebune, n-o preţuiesc decât din cauza viei ei, căci dă vinul celebru de Worms, Liebfrauenmilch. Să bei din el, domnule, are în hanul ăsta unul foarte bun. A! francezii! voi ştiţi să trăiţi bine. Şi crede-mă pe mine, gustă şi din vinul de Katterloch şi din cel de Luginsland. Pe onoarea mea, aş veni la Worms, fie şi numai pentru trei pahare din aste trei vinuri.

S-a oprit să-şi tragă sufletul, şi unul dintre fumători profită de pauză ca să-i spună vecinului lui: Stimate domn, nu-mi termin niciodată inventarul de sfârşit de an cu mai puţin de şapte cifre.

Probabil că era răspunsul la o întrebare pe care celălalt fumător i-o pusese înainte să vin eu; însă doi fumători, şi încă doi fumători nemţi, nu se sinchisesc să iuţească o conversaţie; sunt prea absorbiţi de pipă; şi conversaţia merge pe dibuite, şontâc, şontâc, în norul de fum.

Norul ăsta de fum mi-a fost de folos; după ce mi-am sfârşit cina, mulţumită ceţii ce se lăsase din cele două pipe, am putut s-o şterg pe nesimţite, lăsându-l pe cel ce perora să se lupte cu fumătorii, şi dialogul să continue între valurile de cuvinte şi valurile de fum.

Am fost instalat într-o cameră nemţească destul de frumoasă, curată, spălată şi rece; perdele albe la ferestre, şervete albe pe pat. Zic şervete, şi ştii bine de ce; ceea ce se cheamă la noi cearceafuri nu există pe malul Rinului. Şi totuşi paturile sunt foarte mari. Rezultatul e cât se poate de ciudat; cei care au făcut plapuma s-au gândit la patagoni, cei care au croit lenjeria s-au gândit la laponi. Prilej de filosofare. Călătorul banal şi obosit acceptă vremea aşa cum i-o dă Dumnezeu şi patul aşa cum i-l face slujnica.

De altfel camera mea era mobilată cam la întâmplare, aşa cum sunt în general camerele de han. Sunt unii călători care iau cu ei câte ceva, sunt alţii care uită; asta dă naştere la un fel de flux şi reflux de care se resimte mobilierul din camerele de han. Astfel, între cele două ferestre, o canapea fusese înlocuită cu două perne puse pe un cufăr mare, evident lăsat acolo de un călător. De o parte a căminului era agăţat de un cui un barometru mic de bronz; de partea cealaltă nu mai rămăsese decât cuiul, de care evident atârnase cândva, pentru simetrie, un termometru portativ şi comod, probabil luat de un călător nu prea grozav de scrupulos. Tot pe cămin, între două buchete de flori artificiale sub clopot de sticlă, aşa cum se fac în strada Saint-Denis, se

afla un vas antic veritabil, de pământ, găsit fără îndoială cu ocazia săpăturilor din împrejurimi, un fel de urcior roman tare umflat, aşa cum se dezgroapă în Sologne, pe malurile Souldrei[521]; vas destul de preţios, deşi nu avea nici compoziţia vaselor de la Nola şi nici forma vaselor de la Bari[522].

La capătul patului, într-o ramă de lemn negru, atârna o gravură trubadur, stil empire, din cele cu care strada Saint-Jacques[523] de la noi a inundat acum patruzeci de ani toată Europa. În partea de jos a imaginii era gravată această inscripţie, pe care ţi-o redau în întregime, inclusiv ortografia: „BIANCA ŞI IUBITUL EI FUGIND SPRE FLORENŢA PRIN APENINI! Teama de a fi urmăriţi i-a făcut să aleagă un drum puţin umblat, pe care rătăcesc mai multe zile. Tânăra Bianca, cu picioarele sfâşiate de rădăcini şi pietre, şi-a făcut o încălţare din ierburi”.

A doua zi mă plimbam prin oraş.

Voi, parizienii, sunteţi atât de obişnuiţi cu spectacolul unui oraş care creşte continuu, încât aţi ajuns să nu vă mai daţi seama de asta. Creşte în jurul vostru ca o continuă vegetaţie de lemn şi piatră. Oraşul creşte ca o pădure. Ai zice că temeliile caselor voastre nu mai sunt temelii, ci rădăcini, rădăcini vii prin care curge seva. Căsuţa devine casă mare tot atât de firesc pe cât stejarul pui se face copac mare. Se aud aproape zi şi noapte ciocanul şi ferăstrăul, macaraua care se ridică, scara care se propteşte, schelăria care se înalţă, roata de la scripete şi troliul, cablul care scârţâie, piatra care urcă, zgomotul străzii ce se pietruieşte, zgomotul clădirii ce se construieşte. În fiecare săptămână se face o nouă încercare: gresie cioplită, lavă de Volvic[524], turnare de macadam, dalaj de bitumen, pavaj de lemn. Lipseşti două luni, la întoarcere găseşti totul schimbat. În faţa porţii era o grădină, acum e o stradă; o stradă nou-nouţă, dar întreagă, cu case cu opt etaje, cu prăvălii la parter, locuitori de sus până jos, femei la balcoane, grămezi de moloz pe drum, mulţime pe trotuare. Nu te freci la ochi, nu te minunezi, nu crezi că visezi treaz. Nu, ţi se pare foarte simplu. La urma urmei ce e? o stradă nouă şi asta-i tot. De un singur lucru te miri. Grădina era dată cu chirie; cum s-o fi aranjat chiriaşul? Un vecin îţi explică. Chiriaşul plătea o chirie de o mie cinci sute de franci; i s-au dat o sută de mii ca să plece şi a plecat. Şi aşa totul e simplu. Unde se va opri creşterea asta a Parisului? cine poate să spună? Parisul s-a revărsat până acum peste cinci incinte fortificate, e vorba să i se facă o a şasea; înainte să treacă o jumătate de veac o să fie plină şi o să se reverse peste ea. În fiecare an, în fiecare zi, în fiecare ceas, printr-o infiltraţie înceată dar irezistibilă, oraşul se întinde în mahalale, mahalalele devin oraşe, mahalalele devin

oraşul. Şi o repet, pe voi, parizienii, nu vă minunează deloc. Doamne! populaţia creşte, trebuie să crească şi oraşul. Şi ce vă pasă? Eşti la lucru, după treburi. Şi ce treburi? Treburi ca toată lumea! Alaltăieri o revoluţie, ieri o răscoală, astăzi marea şi sfânta muncă a civilizaţiei, a păcii şi a gândirii. Ce vă pasă de mişcarea pietrelor din mahala, vouă, parizienilor, care mişcaţi spiritele în Europa şi în univers? Albinele nu se uită la stup, se uită la flori; nu vă uitaţi la oraşul vostru, vă uitaţi la idei.

Şi nici nu vă gândiţi măcar, în mijlocul acestui Paris formidabil şi viu, care era un oraş mare şi care devine un oraş uriaş, că în alte părţi există oraşe care se micşorează şi mor.

Worms este unul din aceste oraşe.

Vai! Roma este primul dintre ele; Roma care vă seamănă, Roma care v-a precedat, Roma care a fost Parisul lumii păgâne.

Un oraş care moare! Trist lucru şi solemn! Străzile se destramă. Acolo unde era un rând de case nu mai este decât un zid; acolo unde era un zid nu mai e nimic. Iarba a luat locul pavajului. Viaţa se retrage spre centru, spre inimă, ca la omul care trage să moară. Extremităţile sunt primele care mor, membrele la om, mahalalele la oraşe. Locurile pustii îşi pierd casele, locurile locuite îşi pierd etajele. Bisericile se năruie, se strâmbă şi se fac pulbere, nu din lipsă de credinţe, ca în furnicarele noastre industriale, ci din lipsă de credincioşi. Cartiere întregi cad în paragină. Aproape că-i ciudat să treci prin ele: se aşază acolo un fel de populaţii sălbatice. Aici nu mai e oraşul care se împrăştie pe câmpie, ci e câmpia care se întoarce în oraş. Se desţelenesc străzile, se cultivă răspântia, se ară pragul caselor; făgaşul adânc al carelor cu bălegar sapă şi răstoarnă lespezile vechi; ploile fac băltoace în faţa uşilor; cotcodăcitul discordant din curţile de păsări înlocuieşte zgomotul mulţimii. Dintr-o piaţă hărăzită ceremoniilor imperiale se face o brazdă de lăptuci. Biserica ajunge hambar, palatul se face fermă, turnul se face porumbar, casa se face baracă, prăvălia devine o dugheană, bazinul se face iaz, orăşeanul se face ţăran; oraşul a murit. Pretutindeni, singurătatea, plictisul, colbul, ruina, uitarea. Pretutindeni, în pieţele pustii, pe trecătorii încotoşmăniţi şi morocănoşi, pe chipurile triste, pe zidurile dărâmate, pe casele joase, tăcute şi rare, ochiul minţii crede că vede proiectându-se umbrele lungi şi melancolice ale soarelui ce apune.

Cu toate acestea, sau poate tocmai din cauza aceasta, Worms, încadrat de îndoitul orizont al Vosgilor şi al Taunusului, scăldat de fluviul lui frumos, aşezat printre nenumăratele insule ale Rinului,

înconjurat de incinta de ziduri coşcovită şi de răcoroasa lui centură de verdeaţă, Worms este un oraş frumos, ciudat şi interesant. Am căutat în zadar partea din oraş construită în afara liniei de ziduri şi de turnuri pătrate care, de la poarta Sf. Martin, tăia Rinul în unghi drept. Cartierul acesta nu mai există. N-am găsit nicio urmă din Neu-Thurm, care se afla la capătul de la răsărit, cu fleşa sa ascuţită şi cu cele opt turnuleţe. N-a mai rămas nici piatră de piatră din magnifica poartă a Maienţei, care se învecina cu Neu-Thurmul şi care, cu cele două turnuri înalte de pază, semăna, văzută de pe Rin printre clopotniţe, cu o biserică, şi văzută din câmpie printre turnuri, cu o fortăreaţă. Biserica mică a Sfântului Amandus a dispărut, cât despre biserica Maicii Domnului, aşa de înghesuită între case şi acoperişuri, astăzi e în mijlocul câmpului. În faţa intrării fecioarelor cuminţi şi a intrării fecioarelor uşuratice, fete tinere, frumoase ca cele cuminţi şi vesele ca cele uşuratice, întind pe pajişte rufe spălate în Rin. La adăpostul contraforţilor exteriori ai bisericii, bătrâni se încălzesc la soare stând pe ruine. *Aprici senes*[I], zice Persius[525]; *solibus apti*[II], zice Horaţiu.

Pe când rătăceam pe străzi, un tip elegant din ţinut, trecând pe lângă mine, m-a uluit cu frumuseţea lui. Purta eroic o pălăriuţă cu fundul lărgit, joasă şi pluşată, pantaloni largi, fără panglică pe sub talpă, scurţi până la glezne. În schimb, gulerul cămăşii, ţeapăn şi scrobit, îi urca până spre mijlocul urechilor; iar gulerul hainei lui, mare greoi, căptuşit cu vatir, îi urca până la ceafă. Asta-i eleganţa de la Worms, dacă judeci după exemplarul în chestiune. Adevărat zidar, în straie de duminică, dar fără ochii spirituali şi satisfăcuţi, fără veselie sinceră şi naivă. Mi-am adus aminte că aşa se împopoţonau eleganţii pe vremea Restauraţiei. Ştii că nu iau în derâdere niciun amănunt şi că tot ce aparţine omului, îl caracterizează. Cercetez o haină aşa cum cercetez un edificiu. Prima oglindă a unui om este haina pe care o poartă, cea de-a doua este casa în care stă. Elegantul din Worms, anacronism viu, mi-a adus iar sub ochi progresul pe care l-a făcut în Franţa, şi deci şi în Europa, îmbrăcămintea în ultimii douăzeci de ani, mulţumită femeilor, artiştilor şi poeţilor. Îmbrăcămintea femeilor, aşa de caraghios de urâtă sub imperiu, a devenit chiar încântătoare. Şi îmbrăcămintea bărbaţilor s-a îmbunătăţit. Pălăria s-a făcut mai înaltă şi cu borurile mai largi. Haina are iar poale mai mari şi gulerele joase, ceea ce avantajează pe bărbaţii bine făcuţi mărind şoldurile şi scoţând umerii în evidenţă, dar

[I] Bătrîni însoriţi.
[II] Robiţi de soare.

şi pe cei mai prost făcuţi ascunzându-le slăbiciunea şi membrele subţiri. Vesta e mai lungă şi se poartă deschisă; gulerul cămăşii e răsfrânt; cu ajutorul elasticului ce trece pe sub talpă, ce chestie oribilă, pantalonul a căpătat o oarecare formă. E foarte bine şi ar putea fi şi mai bine. Ca graţie şi inventivitate suntem departe de eleganţa aleasă de pe vremea lui Francisc I, a lui Ludovic al XIII-lea şi chiar a lui Ludovic al XIV-lea. Ne mai rămâne încă mult de făcut pentru frumos şi pentru artă, şi îmbrăcămintea face parte din ea; şi avem cu atât mai mult noroc cu cât moda, care este o fantezie nu prea chibzuită, merge ori înainte ori înapoi, indiferent. Ca să strici tot e de ajuns un găgăuţă bogat şi tânăr, proaspăt venit de la Londra. Nimic nu ne poate spune că nu vom vedea iar pălăriuţele pluşate, gulerele mari şi ţepene, mânecile bufante în partea de sus, cozile în formă de peşte, cravatele înalte, vestele scurte şi pantalonii până la gleznă, şi că elegantul meu grotesc din Worms n-o să devină din nou un model de eleganţă la Paris. *Di, talem avertite vestem!*[I]

Catedrala de la Worms, ca şi domurile de la Maienţa şi de la Speyer, ţin de familia romanică de catedrale cu absidă dublă, flori magnifice ale primei arhitecturi din evul mediu, rare în toată Europa şi care par să înflorească de preferinţă pe malurile Rinului. Absida dublă are nevoie neapărat de patru clopotniţe, suprimă portalurile de la faţadă şi nu mai lasă să dăinuie decât portalurile laterale. Parabola fecioarelor cuminţi şi a fecioarelor uşuratice, sculptată la Worms pe unul din timpanele bisericii Maicii Domnului, este reprodusă pe portalul de la miazăzi al domului. Subiect fermecător şi plin de profunzime, ales adesea de către sculptorii epocilor naive, care erau cu toţii poeţi.

Când pătrunzi în interiorul bisericii, impresia este şi puternică şi variată. Frescele bizantine, picturile flamande, basoreliefurile din veacul al XIII-lea, capelele delicate ale goticului raionant*, mormintele neo-păgâne ale Renaşterii, consolele delicate cu arcuri dublou* la partea inferioară, stemele colorate şi aurite, spaţiile dintre coloane populate cu statuete şi figurine, alcătuiesc unul dintre acele ansambluri extraordinare în care-ţi iau ochii toate stilurile, toate epocile, toate fanteziile, toate modele şi toate artele. Stilul rocaille exagerat şi violent al ultimilor principi-episcopi, care erau în acelaşi timp arhiepiscopi de Maienţa, se iveşte prin colţuri ca nişte găteli uriaşe, Ici, colo, suprafeţe mari din zidul odinioară pictat şi împodobit, astăzi gol, te întristează. Zidurile astea goale sunt de fapt un progres în materie de gust. Se

[I] Zei, îndepărtaţi de noi atare veşmânt!

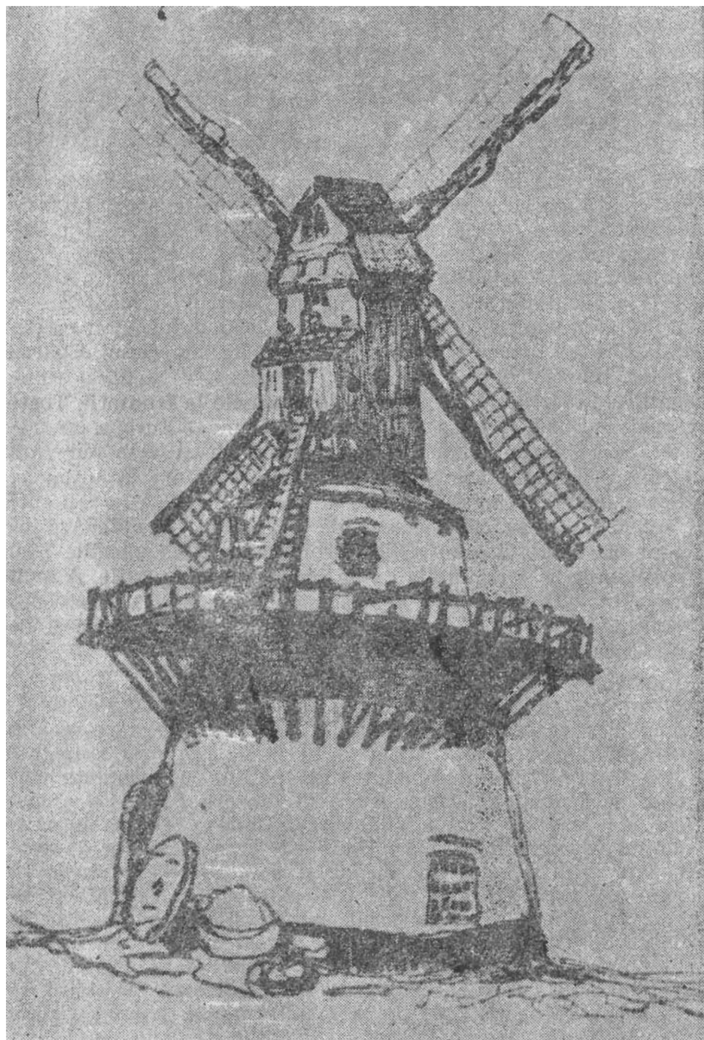
cheamă simplitate, sobrietate, sau mai ştiu eu cum? Ce prost gust are „gustul”! Din fericire pădurea de arabescuri şi podoabe care umple catedrala din Worms este prea deasă pentru ca gustul să o fi putut distruge în întregime. La fiecare pas găseşti rămăşiţe magnifice. Într-o capelă mare joasă, care cred că serveşte de sacristie, am admirat mai multe minunăţii din veacul al XV-lea, o cristelniţă pentru botezuri, urnă uriaşă pe buza căreia este figurat Isus înconjurat de apostoli, apostolii mici ca nişte copii, Isus mare ca un uriaş; mai multe pagini de sculptură scoase din cele două Testamente, poeme uriaşe de piatră compuse mai degrabă ca nişte tablouri decât ca nişte basoreliefuri şi, în sfârşit, un Christos pe cruce aproape în mărime naturală, operă care te face să te entuziasmezi şi să visezi, într-atât delicateţea ciudată şi perfectă a amănuntelor se uneşte cu mândria sublimă a expresiei, fără să o supere.

Într-o piaţă îngustă, destul de întunecoasă şi tare urâtă, la câţiva paşi de catedrala din Worms, alături de acest minunat edificiu care-şi îngăduie să aibă înălţimea, profunzimea, misterul, culoarea şi forma pe care le îmbracă gândirea eternă şi nepieritoare a acestui lux prodigios de imagini şi metafore de granit, imediat alături, zic, – precum critica alături de poezie – protestează o biată biserică mică luterană, cu un dom roman pipernicit, cu un fronton grec tare urât, albă, pătrată, colţuroasă, goală, rece, tristă, morocănoasă, plicticoasă, joasă, invidioasă.

Citesc iar rândurile pe care le-am scris şi mă duce gândul să le şterg. Să nu te înşeli, prietene, şi să nu vezi în ele ceea ce n-am vrut să spun. Este pur şi simplu o părere de artist şi nimic mai mult. Fereşte-te să vezi în ele o apreciere a două religii. Orice religie este demnă de respect. Catolicismul este necesar societăţii, protestantismul este util civilizaţiei. Ş-apoi, a-l insulta pe Luther la Worms ar însemna o îndoită profanare. Căci mai ales la Worms omul a fost mare[526]. Nu, niciodată nu va ieşi o ironie din gura mea în prezenţa acestor gânditori şi a acestor înţelepţi care au suferit pentru ceea ce au crezut că este binele şi adevărul şi care şi-au risipit geniul pentru a îmbogăţi, unii credinţa în Dumnezeu, ceilalţi raţiunea umană. Opera lor este sfântă pentru univers şi pentru mine. Fericiţi şi binecuvântaţi cei care iubesc şi care cred, fie că fac, cum fac catolicii, din orice filosofie o religie, fie că fac, ca protestanţii, din orice religie o filosofie.

Mannheim nu se află decât la câteva leghe de Worms, pe celălalt mal al Rinului. În ochii mei Mannheimul nu are alt merit decât acela de a se fi născut în acelaşi an cu Corneille, în anul 1606. Două sute de ani, la un

oraş înseamnă adolescenţa. Aşa că Mannheimul este nou-nouţ. Burghezii noştri cumsecade care iau drept frumos tot ceea ce este regulat şi care admiră din toată inima tragedia franceză şi partea din piatră a străzii Rivoli, tare ar mai admira Mannheimul. E plictisitor. Sunt treizeci de străzi şi nu e decât una; sunt mii de case şi nu e decât una. Toate faţadele sunt absolut identice, toate străzile se întretaie în unghi drept. De altfel, curăţenie, simplitate, alb imaculat, aliniere cu sfoara; este frumuseţea tablei de şah de care am mai vorbit.

Ştii că bunul Dumnezeu este pentru mine un mare făcător de antiteze. A făcut una, şi dintre cele mai complete, făcând Mannheimul alături de Worms. Aici oraşul care moare, colo oraşul care se naşte; aici evul mediu cu unitatea lui atât de armonioasă şi profundă, colo gustul clasic cu tot plictisul lui. Mannheim vine, Wormsul se duce; trecutul e la Worms, viitorul la Mannheim. (Aici deschid o paranteză. Să nu tragi totuşi concluzia că gustul va fi pe viitor gustul clasic). La Worms se află rămăşiţele unui drum roman, Mannheimul se află între un pod de vase şi o cale ferată. Şi-acum este inutil să-ţi spun ce prefer, căci, desigur, ştii. Oraşele, le prefer vechi.

Nu admir totuşi mai puţin câmpia bogată pe care se află Mannheimul, care are o lăţime de zece leghe între munţii Neckarului şi dealurile Eisenachului. Primele cinci leghe, de la Heidelberg la Mannheim, le faci cu trenul; celelalte cinci, de la Mannheim la Durckheim, cu diligenţa. Şi aici trecutul şi viitorul îşi dau mâna.

De altfel, chiar în Mannheim n-am avut nimic de observat decât nişte copaci magnifici în parcul castelului, un hotel excelent, *Palatinatul*, în piaţă o fântână frumoasă rococo, din bronz, şi această inscripţie cu litere de aur pe vitrina unui coafor: CABINET ÎN CARE SE TAIE PARUL DUPĂ MODA D-LUI CHIRARD, DE LA PARIS.

Scrisoarea a XXVII-a

SPEYER

Malurile Neckarului, octombrie

Ce să-ţi spun de Speyer, sau *Spire*, cum îi zic francezii, sau *Spira* cum îi ziceau romanii? *Neomagus*, spune legenda, *Augusta nemetum*, spune istoria. Este un oraş ilustru. Cezar şi-a stabilit aici tabăra, Drusus a întărit-o, Tacit a vorbit despre el, hunii l-au ars, Constantin l-a reconstruit, Iulian l-a mărit, Dagobert[527] a făcut dintr-un templu al lui Mercur o mănăstire a sfântului Germain. Otto I[528] a organizat primul turnir al creştinătăţii, Conrad Salicul a făcut din el capitala imperiului, Conrad al II-lea, mormântul împăraţilor[529]. Templierii[530] au lăsat ruine magnifice, îndeplinindu-şi funcţia de santinele la fruntarii. Toate şuvoaiele de oameni care au pustiit şi fecundat Europa au traversat Speyer; în primele veacuri, vandalii şi alamanii (*toţi oamenii*, oameni de toate rasele, zice etimologia); în ultimele, francezii. În timpul evului mediu, de la 1125 la 1422, în trei sute de ani, Speyer a fost încercat de unsprezece asedii. Aşa că vechiul oraş carlovingian a fost profund lovit.

Privilegiile i-au dispărut, sângele şi populaţia i s-au scurs pe toate părţile. A avut Camera imperială pe care a moştenit-o Wetzlarul şi dietele a căror fantomă se află acum la Franckfurt. A avut treizeci de mii de locuitori, nu mai are decât opt mii.

Cine-şi mai aminteşte astăzi de sfântul episcop Rudiger? Încotro curge râul Speyer? Unde e satul Speyer? Ce s-a întâmplat cu biserica cea înaltă a sfântului Ioan? În ce stare se află capela lui Olivet căreia cărţile vechi îi zic *cea fără seamăn?* Ce s-a întâmplat cu minunatul turn pătrat cu turnuleţe colţuroase care domina poarta drumului dinspre Bac? Ce a mai rămas din biserica sfântul Vilduberg? Unde este casa în care a sălăşluit Camera imperială? Unde este casa asesorilor de avocaţi, *care*, zice o cartă veche, *fac şi administrează justiţia în numele maiestăţii sale imperiale, a electorilor şi a celorlalţi principi ai imperiului*, la consistoriul public al întregului imperiu înfiinţat de Carol Quintul[531]? Ce a mai rămas din această înaltă jurisdicţie de care ţineau de drept toate celelalte în ultimă instanţă? Nimic, nici măcar spânzurătoarea de piatră cu patru stâlpi de pe pajiştea de la malul Rinului. Numai soarele continuă să se poarte cu Speyer cu tot atâta dărnicie, ca şi cum ar mai fi regele oraşelor imperiale. Grâul proverbial e tot aşa de frumos şi aurit ca pe vremea lui Carol Quintul şi bunul vin „laba-gâştii” merită tot atâta să fie băut de principii-episcopi cu ciorapi stacojii ca şi de electorii cu pălărie de hermină.

Catedrala începută de Conrad I, continuată de Conrad al II-lea şi Henric al III-lea, terminată de Henric al VI-lea în anul 1097[532] este una dintre cele mai superbe construcţii care s-au făcut în veacul al XI-lea. Conrad întâiul o închinase, zic cartele, „preafericitei Fecioare Maria”. Şi acum e de o maiestate fără seamăn. S-a împotrivit vremurilor, oamenilor, războaielor, asediilor. Incendiilor, răscoalelor, revoluţiilor şi chiar înfrumuseţărilor aduse de principii-episcopi de Speyer şi de Bruchsal. Am vizitat-o; nu ţi-o voi descrie totuşi în amănunt. Aici, ca şi în casa de la Ibach, nu pot să spun că am văzut biserica, într-atât eram de absorbit de ceea ce reprezenta ea în gândul meu. N-am văzut edificiul, am văzut gândul ce îmi trezea. Lasă-mă să ţi-l spun. De altfel nu mai ştiu nimic; totul a trecut prin faţa ochilor mei ca o nălucă. Caută, dacă vrei, în itinerarii şi în monografii descrierea catedralei din Speyer, n-o s-o ai de la mine. Ceva şi mai înalt şi mai măreţ m-a cuprins în timp ce contemplam această arhitectură întunecată. Până acum am avut adesea şi o să mai am şi mai adesea prilejul de a-ţi arăta biserici; lasă-mă de data aceasta să ţi-l arăt pe Dumnezeu.

De la 1024 la 1308, timp de trei veacuri, a fost executată ideea lui

Conrad al II-lea. Din cei optsprezece împăraţi care au domnit în această perioadă, nouă au fost îngropaţi în cripta care se află sub catedrala din Speyer. Cât despre ceilalţi nouă, Lothar al II-lea, Frederic Barbarossa, Henric al VI-lea, Otto al IV-lea, Frederic al II-lea, Conrad al IV-lea, Wilhelm, Richard de Cornwall şi Alfons de Castilia, soarta nu i-a miluit cu acest mormânt august. Vântul care bate peste oameni în ceasul morţii i-a dus aiurea.

Dintre aceştia numai doi, care nu erau germani, şi-au avut mormântul în ţara de baştină: Richard de Cornwall în Anglia şi Alfons de Castilia în Spania. Ceilalţi au fost aruncaţi în cele patru zări; Lothar al II-lea la mănăstirea Königslutter, Otto al IV-lea la Brunswick, Wilhelm la Middelburg, Henric al VI-lea şi Frederic al II-lea la Palermo, Conrad al IV-lea la Poggi, Barbarossa în râul Cydnus.

În special Barbarossa, acest Barbarossa cel mare, unde e? În Cydnus, zice istoria; în Antiohia, zice cronica; în peştera de la Kyffhäuser, zice legenda din Würtenberg; în peştera de la Kaiserlautern, zice legenda Rinului[533].

Cei nouă cezari culcaţi sub lespezile absidei de la Speyer au fost aproape toţi împăraţi slăviţi. Aici se află ctitorul catedralei, contemporanul lui Canut cel Mare[534], Conrad al II-lea care a împărţit vechea Teutonie în şase categorii, zise Scuturi militare, *Clypei militares*, ierarhie care a dat peste cap Bula de Aur, dar pe care Polonia a adoptat-o şi ilustrat-o, atât de bine încât chiar în timpul ultimelor veacuri, constituţia republicană a Poloniei, reproducând vechea constituţie a Germaniei, era ca o oglindă care păstra imaginea după ce obiectul a dispărut. Este aici Henric al III-lea, care a proclamat şi a menţinut pacea universală timp de trei ani, preferând unui război între popoare, un duel între regi, pe care i l-a oferit lui Henric I al Franţei[535]; apoi Henric al IV-lea, învingătorul saxonilor şi învinsul lui Grigore al VII-lea[536]; Henric al V-lea, aliatul Veneţiei[537]; Conrad al III-lea, prietenul dietelor, care-şi zicea *împărat al romanilor*[538]; Filip de Suabia, duşmanul de temut al lui Inocenţiu al III-lea[539]; Rudolf de Habsburg, cel ce l-a învins pe Ottokar, exterminatorul burgravilor, întemeietor de dinastii, conte, părinte de împăraţi[540]. Este Adolf de Nassau, viteazul ucis de o secure pe câmpul de luptă[541]. În sfârşit, este duşmanul acestuia, concurentul, ucigaşul, Albert de Austria[542], care punea să fie slujit la masă de regele Boemiei, cu coroana pe cap, care a desfiinţat şi unele vămi, şi a îmblânzit cu baltagul în mână, pe cei patru formidabili electori ai Rinului; prinţ fără măsură în toate, în ambiţie şi în putere, căruia Bonifaciu al VIII-lea avea să-i dăruiască într-o bună dimineaţă

regatul Franţei, aşa încât, faţă de un astfel de dar, nu ştii ce să admiri mai mult, pe papă care avusese îndrăzneala să-l ofere sau pe împărat care avusese îndrăzneala să-l primească.

Vai! ce poate semăna mai mult cu visele decât aceste măreţii? Şi cum se aseamănă ele toate prin nenorocirile pe care le-au adus! Albert de Austria, la Gelheim, lângă Maienţa îşi ucisese cu mâna lui vărul şi împăratul, pe Adolf de Nassau; zece ani mai târziu, la Vindich-pe-Reuss, Ioan de Habsburg îl ucide pe unchiul său, împăratul Albert de Austria. Albert care era chior şi urât, şi sfătuit, zicea Bonifaciu al VIII-lea, de o femeie cu sânge de viperă *sanguine viperali*, fusese poreclit *Regicidul;* Ioan a fost poreclit *Paricidul*.

Oricum ar fi, toţi aceşti principi, cei buni, cei bicisnici şi cei răi, îngropaţi cot la cot, îşi contopeau soarta, atât de felurită, cu slava victoriilor şi cu splendoarea imperiului, acelaşi pentru toţi, şi zăceau în cavoul din Speyer, învăluiţi de misterioasa maiestate a morţii. În întreaga Germanie un fel de superstiţie naţională îi înconjura pe împăraţii adormiţi. Popoarele, care au toate instinctele certăreţe şi de revoltă ale copiilor, urăsc puterea vie şi în picioare, pentru că este în picioare, pentru că este putere, pentru că e vie. *Cei din Flandra*, zice Filip de Comines[543], *îl iubesc întotdeauna pe fiul principelui lor; niciodată pe principe*. Episcopul de Olmutz îi scria papei Grigore al X-lea: *Volunt imperatorem, sed potentiam abhorrent*[I]. Însă de îndată ce puterea a căzut, o iubesc; de îndată ce a fost învinsă, o admiră; de îndată ce a murit, o respectă. Nimic nu era mai mare, mai împărătesc şi mai sfânt în Germania şi în Europa decât aceste nouă morminte împărăteşti, acoperite de vălul întreit al tăcerii, al întunericului şi al preaslăvirii.

Cine a sfărâmat această tăcere? Cine a tulburat întunericul? Cine a pângărit această preaslăvire? Ascultă.

În anul 1693, Ludovic al XIV-lea a trimis brusc în Palatinat o armată condusă de nişte căpetenii ale căror nume mai pot fi citite şi astăzi în Gazeta de la mezaninul Luvrului. ARMATA DIN GERMANIA, 11 aprilie. — Mareşalul de Boufflers, mareşal duce de Lorges, mareşal de Choiseul. — Generali-locotenenţi: marchiz de Chamilly, marchiz de la Feuillée, marchiz de Uxelles, milord Mountcassel, marchiz de Revel, senior de la Bretsche, marchiz de Villars, senior de Melac. — Mareşali: duce de la Ferté, senior de Barbezières, conte de Bourg, marchiz de Alègre, marchiz de Vaubecourt, conte de Saint-Fremond.

Pe atunci civilizaţia începea să acopere pretutindeni barbaria;

[I] Vor un împărat, dar le este frică de stăpânire.

stratul însă nu era prea gros. La cea mai mică zguduire, la primul război, se sfărâma, iar barbaria, croindu-şi drum, se răspândea în toate părţile. Aşa s-a întâmplat şi în războiul Palatinatului.

Armata marelui rege a intrat în Speyer. Totul era închis, case, biserici, morminte. Ostaşii au deschis uşile caselor, au deschis uşile bisericilor şi au sfărâmat pietrele de pe morminte.

Au pângărit familia, au pângărit regiunea, au pângărit moartea.

Primele două crime erau aproape crime obişnuite. Războiul, pe acele vremuri de care ne minunăm prea tare câteodată, îi obişnuia pe oameni cu ele. Ultima era o infamie monstruoasă.

A fost pângărită moartea şi o dată cu moartea, lucru nemaivăzut încă, maiestatea regală şi o dată cu maiestatea regală, întreaga istorie a unui popor mare, întregul trecut al unui mare imperiu. Ostaşii au scotocit sicriele, au smuls linţoliile, au furat de la scheletele maiestăţilor adormite sceptrele de aur, coroanele de nestemate, inelele care pecetluiseră pacea şi războiul, flamurile de învestitură, *hastas vexilliferas*[I]. Au vândut evreilor ceea ce binecuvântaseră papii. Au vândut la haine vechi purpura în zdrenţe şi măreţiile acoperite de cenuşă. Au ales cu grijă aurul, mărgăritarele, diamantele; şi când n-a mai fost nimic de valoare în morminte, când n-a mai rămas decât pulbere, au măturat de-a valma într-o gaură toate osemintele care fuseseră împăraţi. Caporali beţi au dat de-a dura cu piciorul într-o groapă comună craniile a nouă cezari.

Iată ce a făcut Ludovic al XIV-lea în anul 1693. Şi iată ce a făcut Dumnezeu, exact la o sută de ani după aceasta, în anul 1793.

Exista în Franţa un mormânt regesc, aşa cum exista în Germania un osuar împărătesc. Într-o zi, într-o zi de urgie în care toată barbaria adunată timp de zece veacuri a ieşit la suprafaţa civilizaţiei şi a cotropit-o, hoarde groaznice, cumplite, înarmate, care au adus războiul nu unui singur rege, ci tuturor regilor, nu unei catedrale, ci tuturor religiilor, nu unui oraş sau unui stat, ci întregului trecut al speciei omeneşti; hoarde îngrozitoare zic, însângerate, zdrenţăroase, sălbatice, se năpustiră asupra vechilor morminte regeşti. Oamenii aceştia pe care nimic nu i-a oprit în fapta lor cumplită, veneau să sfărâme mormintele, să sfâşie linţoliile şi să pângărească osemintele. Făptaşi ciudaţi şi tainici veneau să schimbe praful în pulbere. Şi ascultă: prima nălucă pe care au trezit-o, primul rege pe care l-au smuls cu brutalitate din sicriu, aşa cum scuturi un slujitor care a dormit prea mult, primul schelet în haina

[I] Suliţele purtătoare de stindard.

lui pe purpură pe care au pus mâna ca să-l arunce în grămada de oase, a fost Ludovic al XIV-lea.

Răzbunare a sorţii! 1693, 1793! ecuaţie sinistră! admiră precizia asta formidabilă. După un veac, pentru noi. După un ceas pentru cel veşnic, Domnul i-a înapoiat lui Ludovic al XIV-lea ceea ce făcuse el cu împăraţii Germaniei la Speyer.

Ceea ce mai trebuie reţinut e că ctitorul catedralei de la Speyer, cel mai vechi dintre vechii principi germanici, Conrad al II-lea, fusese duce în Franţa renană. Ducele acesta de Franţa fusese pângărit de un rege al Franţei. Pedeapsă! Pedeapsă! Dacă Ludovic al XIV-lea ar fi trecut în campaniile lui din Germania prin Otterberg, unde eram eu acum o lună, ar fi văzut, ca la Speyer, o minunată catedrală clădită tot de Conrad al II-lea, şi i-ar fi fost poate de folos marelui rege; căci pe portalul principal al bisericii sumbre ar fi putut citi avertismentul melancolic şi sever ce se mai poate citi şi acum: MEMENTO CONRADI

Scrisoarea a XXVIII-a

HEIDELBERG

Heidelberg, octombrie

Dragă Louis, ia seama, am chef să-ţi scriu o scrisoare interminabilă. Îmi ceri patru pagini: *o să-ţi dau o sută*, cum zice Orosman. Zău! cu atât mai rău, descurcă-te cum ştii; prieteniile vechii sunt vorbăreţe.

Am ajuns în acest oraş de zece zile, dragă prietene, şi încă nu mă pot smulge. Când ai făcut acum doisprezece ani excursia în Germania ai fost la Heidelberg? şi mai ales te-ai oprit în el? căci prin Heidelberg nu trebuie să treci, ci să stai, să trăieşti.

Sigur că n-am să-ţi spun acelaşi lucru şi despre Mannheim, un fel de fals Versailles al Badenului, un oraş insipid ale cărui clopotniţe, ca şi cele din Namur, nu sunt clopotniţe, ci un fel de hopa-mitică reuşite. Coborând cu vaporul pe Rin, am rămas la Mannheim atât cât să se pună caii la trăsură şi am fugit în grabă la Heidelberg. Dacă mai vii pe aici, să faci tot aşa.

Heidelbergul, aşezat sau chiar refugiat între copaci, la intrarea în valea Neckarului între două coame împădurite mai mândre decât nişte dealuri şi mai puţin aspre decât nişte munţi, are şi el ruinele sale splendide, două biserici din veacul al XV-lea, o casă încântătoare din anul 1595, cu faţada roşie şi cu statui aurite, zisă hanul *Cavalerul Sfântului Gheorghe*, vechile turnuri ale sale de pe marginea apei, podul său şi mai ales râul său limpede, un râu liniştit şi sălbatic în care forfotesc păstrăvii, unde abundă legendele, ţâşnesc stânci, unde unda încurcată de colţuri nu mai este decât o reţea inextricabilă de vârtejuri şi curenţi; fluviu-torent încântător în care poţi fi sigur că niciodată nu va veni să se bălăcească vreun vas cu aburi.

Duc aici o viaţă ocupată, ce-i drept, ocupată cam la întâmplare; te asigur însă că nu pierd nicio clipă; bat pădurea şi biblioteca, celălalt fel de pădure; şi seara, când mă întorc în camera mea de la han, întocmai ca prietenul tău Benvenuto Cellini[544], scriu pe nişte pagini, care vor zbura cine ştie unde, aventurile mele din timpul zilei.

Questa mia vita travagliata io scrivo[I].

Numai că lucrările lui Benvenuto erau lovituri de spadă sau de stilet, evadări de la castelul Sant-Angelo, lupte cu sabia scoasă de partea lui Rosso împotriva discipolilor lui Rafael, oraşe întărite, coloşi atacaţi, obrăznicii faţă de papă sau faţă de ducesa de Etampes, călătorii de

[I] Scriu trudita mea viaţă.

boem, cu cei doi elevi ai săi, Paul şi Ascanio, luarea cu asalt a turnului Nesle şi golirea lui de mobile şi oameni, pe ferestre; şi, ici, colo câte o capodoperă *qualche bell'opera* cum zice el însuşi, o *Junonă*, o *Ledă*, un *Jupiter* de argint înalt cât Francisc I, sau un ibric de aur în schimbul căruia regele Franţei i-a dat cardinalului de Ferrara o abaţie cu o rentă de şapte mii de scuzi.

Dragă Louis, aventurile mele şi lucrările mele, cum mă ştii tu pe mine un leneş silitor, mi le cunoşti pe dinafară, căci le-ai împărtăşit şi tu mult timp; e o plimbare solitară pe o cărare pierdută, contemplarea unei raze de soare pe muşchi, vizitarea unei catedrale sau a unei bisericuţe de sat, o carte veche răsfoită la umbra unui copac bătrân, un ţărănuş căruia îi pun întrebări, un scarabeu frumos cu o cuirasă de aur violet, care din nefericire a căzut pe spate, care se zbate şi pe care-l întorc în trecere cu vârful piciorului; şi toate presărate cu versuri oarecare; apoi visări de ceasuri întregi în faţa lui Roche-More de pe Ron, a castelului Gaillard de pe Sena, a lui Rolandseck de pe Rin, în faţa unei ruine pe un fluviu, în faţa a ceea ce cade peste ceea ce trece sau, spectacol nu mai puţin mişcător după mine, în faţa a ceea ce înfloreşte pe ceea ce cântă, în faţa unui nu-mă-uita care-şi apleacă ciorchinele albastru deasupra unei ape cristaline.

Iată ce fac, sau mai bine zis, iată ce sunt; căci pentru mine *a face* decurge fatalmente şi neapărat din *a fi*. Faci ce eşti.

Aici la Heidelberg, în acest oraş, în această vale, printre ruine, viaţa unui gânditor este încântătoare. Simt că dacă ai fi aici, dragă Louis, dacă i-aş avea pe toţi ai mei, şi dacă vara ar dura ceva mai mult, n-aş mai pleca de aici.

Dimineaţa (iartă-mi expresia neruşinat de riscată care redă însă ideea mea) mă duc mai întâi să-mi hrănesc spiritul trecând prin faţa casei *Cavalerului Sfântului Gheorghe*. E cu adevărat o clădire splendidă. Închipuie-ţi trei etaje cu ferestre înguste pe care se sprijină un fronton triunghiular cu volute mari; de-a lungul celor trei etaje, două turnuleţe-iscoade cu vârfuri nemaipomenite, ies în relief deasupra străzii; în sfârşit, toată faţada de gresie roşie, sculptată, cizelată, scobită, când glumeaţă, când severă, şi acoperită de sus şi până jos de arabescuri, de medalioane şi de busturi poleite. După ce a terminat casa pe care o clădise, poetul a scris cu litere de aur, în mijlocul frontispiciului, un verset supus şi religios: *Si Jehova non aedificat domum, frustra laborant aedificantes eam*[I].

[I] Dacă Dumnezeu nu clădeşte casa, zadarnic se vor osteni oamenii s-o

Era în anul 1595. După douăzeci şi cinci de ani, în anul 1620, a început războiul de treizeci de ani cu lupta de la Muntele Alb, de lângă Praga şi a continuat aşa până la pacea din Westfalia în anul 1648[545]. Tot timpul cât a durat această iliadă în care Gustav-Adolf a fost Ahile, orăşelului Heidelberg, de patru ori asediat, luat şi reluat, de două ori bombardat, i s-a dat foc în anul 1635.

O singură casă a scăpat de la foc, cea din anul 1595.

Toate celelalte, care fuseseră clădite fără ajutorul Domnului, au ars de sus până jos.

Când s-a încheiat pace, electorul palatin, Carol-Ludovic, poreclit Solomon al Germaniei, s-a întors din Anglia[546] şi a ridicat iar oraşul. După Solomon a urmat Heliogabal[547], după contele Carol-Ludovic a venit contele Carol, apoi după ramura palatină de Wittelsbach-Simmern a venit ramura palatină Pfalz-Neuburg şi, finalmente, după războiul de treizeci de ani, a urmat războiul Palatinatului. În anul 1689, un om al cărui nume este folosit azi la Heidelberg pentru a speria copiii, Melac, locotenent- general în armata regelui Franţei, a pustiit oraşul palatin şi n-a mai lăsat decât o grămadă de ruine.

N-a mai dăinuit decât o casă, casa din anul 1595.

S-a reconstruit în grabă Heidelbergul. Patru ani mai târziu, în anul 1693, francezii s-au întors; oştenii lui Ludovic al XIV-lea – au pângărit la Speyer mormintele împărăteşti şi la Heidelberg pe cele palatine. Mareşalul de Lorges a pus foc în cele patru colţuri ale reşedinţei electorilor şi astfel a ars întregul Heidelberg. După ce vârtejul de flăcări şi de fum care învăluia oraşul s-a risipit, o singură casă mai era încă în picioare în grămada de cenuşă.

Tot casa din anul 1595.

Faţada sclipitoare şi poleită, încrustată cu aur, neîntinată, neatinsă şi mândră şi singura în stare să se apropie de castel în îngrămădirea fără rost de case albe care alcătuieşte acum Heidelbergul, se înalţă semeaţă peste oraş şi face să scânteieze în soare biruitoarea inscripţie pe care citesc, în fiecare dimineaţă când trec, că Iehova a fost ctitorul şi că Iehova a fost mântuitorul.

E adevărat, căci trebuie spus totul, evlavia celor din vremea Renaşterii era presărată ici, colo cu fantezii păgâne, e adevărat că efectul acestui psalm grav e întrucâtva schimbat de rândul profan pe care l-a gravat arhitectul deasupra lui: *Proestat invicta Venus*[I], care şi el

---

dureze.

[I] Nebiruita Venus se vădeşte în măreţia ei.

la rândul lui trebuie că se simte cam prost lângă cea de-a treia inscripţie care încununează frontonul: *Soli. Deo. Gloria*[I].

După ce m-am plecat în faţa acestei minunăţii de casă, am trecut podul şi am luat-o spre munte.

Acolo mă-nfund, mă pierd, merg înaintea ochilor şi o apuc pe orice drum îmi iese în cale; privesc, unul după altul, capitelurile, copacii, acei stâlpi ai marii catedrale misterioase; şi, cufundat în lectura naturii, ca vechii puritani în meditaţia Bibliei, îl caut pe Domnul.

Prietene, fiecare îşi are cartea lui şi, vezi tu, în evanghelie ca şi în peisaj, aceeaşi mână a scris aceleaşi lucruri. Cât mă priveşte, eu cred că toate feţele lui Iehova vor să fie şi trebuie să fie contemplate, idee care îmi îndrumă şi-mi umple visurile de douăzeci de ani încoace; tu o ştii, tu, Louis, care mă iubeşti şi te iubesc. Cred de asemenea că cercetarea naturii nu dăunează în niciun chip felului de a trăi, că spiritul ştie să fie liber şi înaripat printre păsări, înmiresmat printre flori, mişcător şi vibrant în valuri şi printre copaci, înalt, senin şi liniştit în munţi, şi că ştie, când e cazul, şi poate mai bine ca oricine, să fie inteligent şi elocvent printre oameni. Sunt un nimic, o ştiu, dar acest nimic mi-l alcătuiesc cu câte o părticică din tot.

Şi uite aşa merg toată ziulica, fără să ştiu prea bine unde mă aflu, cel mai adesea cu ochii ţintă în pământ, cu capul plecat spre potecă, cu mâinile la spate, lăsând să se perinde ceasurile şi adunând idei când le găsesc. Şed în jilţuri moi căptuşite cu muşchi, adevărată catifea verde, săpate de antica Pales[548] la rădăcina stejarilor bătrâni pentru odihna călătorului istovit; în chip de bun venit, ca un suveran milostiv, dau drumul tuturor muştelor şi tuturor fluturilor prinşi în pânzele de păianjen din jur; amnistie mică şi umilă care, ca toate amnistiile, nu-i sâcâie decât pe păianjeni. Mă uit dedesubt şi văd curgând în vale un pârâu zglobiu presărat cu stânci ascuţite şi-n care se încreţeşte în mii de cute tunica de argint a naiadei; sau dacă muntele n-are niciun pârâu, dacă vântul, frunzele şi iarba tac, dacă locul este pustiu şi liniştit, departe de orice oraş, de orice casă, chiar de orice colibă, fac să tacă în mine tot ceea ce şopteşte fără încetare în noi, şi-mi deschid urechile ca să aud cântecul vreunui flăcău de la munte pierdut printre copaci cu turma lui de capre, acolo, în depărtare, mai sus sau mai jos de mine. Nimic nu e mai melancolic şi mai dulce ca un cântec sălbatic din Tirol cântat în umbră, pentru singurătatea care-l ascultă, de un biet păzitor de capre nevăzut. Câteodată în semeţul munte nu se aude decât o voce

[I] Soarelui şi lui Dumnezeu slavă!

de copil.

Oamenii de la munte din aceste păduri învecinate cu Pădurea Neagră au un cântec ca un fel de clar-obscur care e încântător.

Din cauză că mă plimb în fiecare zi, încep să fiu cunoscut şi acceptat în sate. Copiii care se joacă de-a soldaţii se dau la o parte ca să mă lase să trec; cărăuşul de pe valea Neckarului îmi zâmbeşte de sub pălăria lui cu galon de argint, cu ciucuri care atârnă şi cu trandafiri artificiali; ţăranii mă salută cu gravitate ridicându-şi pălăria lor mare à la Henric al IV-lea; fetele şi femeile bătrâne se uită la mine ca la un trecător familiar şi-mi zic: *Guttag*[I]. — Apropo, aici, mai mult ca oriunde, stau şi mă-ntreb ori de câte ori străbat străzile vreunui târg sau ale unui cătun, cum se poate ca fete aşa de frumoase să ajungă atât de urâte la bătrâneţe. — Pe ici pe colo stau şi desenez colibele care au cât de cât un stil. În această regiune pustiită de războaiele feudale, de războaiele monarhice sau de războaiele revoluţionare, colibele sunt construite din ruinele castelelor; ce iese sunt nişte clădiri ciudate. Într-o bună zi am dat peste o casă de ţăran întocmită astfel: patru pereţi de vălătuci, daţi cu var, o uşă şi o fereastră la faţadă; la dreapta uşii, leul bavarez încoronat, purtând globul şi sceptrul, sculptat în relief pe o lespede mare de gresie roşie. La stânga ferestrei, o altă lespede de gresie roşie, cu un mare basorelief care reprezintă un pumn crispat pe o buturugă, pe jumătate tăiat de o secure. Deasupra securii, o dată ştearsă, 16..; deasupra buturugii o altă dată, 1731; între cele două date, un cuvânt: RENOVATUM. Nimic mai misterios şi mai sinistru decât basorelieful acesta. Nu vezi omul, nu vezi decât pumnul; nu vezi călăul, vezi numai securea. Imaginea aceasta îngrozitoare pare să iasă dintr-un nor. Cele două basoreliefuri sunt încastrate în zid ceva mai jos de şindrila veche de pe acoperiş. Leul palatin se întoarce mâniat şi furios spre pumnul pe jumătate tăiat. Cine oare a adus aici leul? ce înseamnă basorelieful acesta hidos? ce crimă ascunde această cazně? ce întâmplare ciudată a avut toana să întregească o colibă cu un leu ce rage mânios şi cu o mână însângerată? Un butuc de viţă de vie, încărcat de struguri, urcă voios peste enigma sumbră.

Tot uitându-mă, am găsit câteva litere săpate la partea de sus a basoreliefului cu mâna tăiată; şi dând la o parte ciorchinii şi frunzele am descifrat cuvintele *Burg-Freyheit*[II].

În aceeaşi zi, spre seară, ieşisem din oraş pe drumul zis al *Filosofilor*,

[I] Deformare familială pentru „guten Tag” (lb. germană) – bună ziua.
[II] Cetate-libertate (lb. germană).

care drum nu ştiu încotro o apucă, aşa cum îi stă bine unui drum al filozofilor, şi m-am trezit într-o vale. Am început să urc povârnişul unui deal înalt pe o potecă veche cum se găsesc adesea în ţinut, potecă în trepte, pietruită cu bolovani mari, care au aerul unui zid al ciclopilor aşternut pe pământ, şi atribuită de altfel de neştiutori unor uriaşi, iar de către savanţi romanilor, adică tot unor uriaşi.

În urma mea, ziua se stingea în câmpia Rinului.

Era unul din acele apusuri sinistre în care soarele pare să se prăvale pentru totdeauna în întuneric, strivit sub norii de granit, strâmb şi înotând într-o baltă de sânge.

Urcam încetişor în lumina lui.

Treptat păli, apoi se şterse. Pe la jumătatea urcuşului m-am întors.

Nu mai aveam sub ochi decât un peisaj mare, crepuscular, în care munţii se târăsc în zare ca nişte melci uriaşi, iar râurile şi fluviile, nedesluşite în negură, par urma lor argintată.

Muntele se făcea aspru, scara de stâncă se lungea la nesfârşit; însă ierburile şi puii de castani pitici foşneau în jurul meu prietenos şi îmbietor, şi mă pofteau să merg mai departe.

Am început iar să urc.

Când am ajuns în vârful unei culmi mai joase a muntelui, luna, luna plină, rotundă şi strălucitoare, care se ridică arămie la câmpie şi aurie în munţi, s-a ivit deodată în faţa mea; şi urcând ea însăşi de-a lungul dealului învecinat, începu să lunece la rasul pământului prin mărăcinişul întunecat, ca un disc splendid împins de duhuri nevăzute. Acest întreg lanţ de munţi şi văi, văzut în lumina ei, de pe aceste trepte ale scării uriaşilor, căpăta ceva supranatural.

Începeam să am nevoie de ajutor. Luna îmi lumina drumul, ceea ce era grozav. În acelaşi timp umbra mea mergea alături de mine ca pentru a-mi ţine tovărăşie. După zece minute am ajuns sus pe munte. De jos nu-mi păruse aşa de înalt. În treacăt fie spus este ceea ce se cam petrece cu toate lucrurile mari când le vezi de jos. De aici purced toate părerile înguste şi înjositoare emise de oamenii mici despre oamenii mari.

Pe cer era numai luna. Nici nori, nici stele. Era lumină ca ziua, ceea ce se întâmplă noaptea o dată pe lună. În vârful muntelui, culme vastă acoperită de ierburi şi bătută de vânt. Ceea ce aveam sub ochi nu era un simplu peisaj, ci o hartă mare geografică, aproape circulară, estompată de distanţă şi de neguri, ca aceea pe care trebuie că a văzut-o Isus Christos când Satana l-a dus pe munte să-i ofere împărăţiile pământului. În paranteză fie spus, ca să faci o astfel de propunere celui

ce se ştie Dumnezeu şi pe care îl ştii că este Dumnezeu, să oferi împărăţiile pământului celui care are împărăţia cerurilor, e curată neghiobie şi-mi vine greu să o înţeleg ca făcută de acest Voltaire antediluvian căruia îi zicem diavol.

Spre miazănoapte poiana ducea la o pădure. Nicio colibă, niciun bordei de cărbunar. Singurătate adâncă.

În timp ce mă plimbam pe culme, am văzut la câţiva paşi de o potecă ce de-abia se desluşea, pe sub tufişuri hâde (apropo de tufişuri, cuvântul *horridus* lipseşte în limba noastră; el exprimă mai puţin decât oribil şi mai mult decât hâd), am văzut, zic, un fel de gaură către care m-am îndreptat.

Era o groapă destul de mare, pătrată, adâncă de vreo trei-patru metri, lată de trei metri, în care se tupilau mărăcini roşcaţi şi în care razele lunii pătrundeau prin hăţiş. Am desluşit cu greu în fund o pardoseală cu lespezi mari, roasă de ploi şi pe cei patru pereţi, o zidărie puternică făcută din pietre enorme, hidoasă şi fără formă pe sub ierburi şi muşchi. Mi se părea că văd pe lespezi câteva sculpturi roase prin trecerea timpului, amestecate printre dărâmături, şi printre aceste ruine un bloc mare rotunjit, scobit stângaci, găurit în mijloc ca un pătrat, care putea să fie, sau un altar celtic, sau un capitel din secolul al VI-lea.

Dar nu era nicio treaptă ca să cobori în excavaţie.

Şi nu era, poarte, decât un simplu bazin, te asigur însă că ceasul, locul, luna, mărăcinii şi tot ce se întrezărea învălmăşit în fund, creau acestei tainice încăperi fără scară, înfundată în pământ, cu cerul drept tavan, impresia de ceva formidabil şi sălbatic.

Ce mai era şi groapa asta ciudată? Tu ştii că mă încăpăţânez şi caut; vroiam să ştiu despre pivniţa asta mai mult decât îmi puteau spune luna şi pustiul; am dat mărăcinii la o parte cu bastonul, m-am agăţat cu pumnii de vreascuri şi m-am aplecat peste întunecime.

În clipa aceea am auzit un glas grav şi frânt că pronunţă desluşit în spatele meu: *Heidenloch*.

Cu germana puţină pe care o ştiu, mi-am dat seama ce înseamnă: *Gaura Păgânilor*.

M-am întors.

Nu era nimeni în mărăciniş; vântul care bătea şi luna care lumina. Altceva nimic.

Mi s-a părut numai că spre pădure, cam la treizeci de paşi, se afla între lună şi mine un tufiş înalt pe care nu-l văzusem.

Am crezut că m-am înşelat şi, ca toţi cei care rătăcesc prin locuri

singuratice, că am ajuns să văd năluci peste tot, şi am început iar să explorez marginea gropii.

Glasul s-a ridicat iar, a doua oară, şi am auzit iarăşi în spatele meu cele trei silabe ciudate: *Heidenloch*.

M-am întors brusc şi am întrebat şi eu cu voce tare: *Cine-i acolo?*

În clipa aceea mi s-a păruit că văd tufişul făcând spre mine câţiva paşi. Îţi mărturisesc că fără să vreau, m-am înfiorat.

Am repetat: *Cine-i acolo?* şi în clipa în care voiam să mă îndrept voiniceşte spre tufiş, am auzit pentru a treia oară glasul hodorogit zicând: *Heidenloch*.

În aceste locuri pustii, la ceasul acela bizar din noapte, înclini să devii superstiţios, şi-ţi mărturisesc că începeau să-mi vină în minte toate legendele Rinului şi ale Neckarului şi să mi se urce în cap ca un abur, când iată că tufişul supranatural se întoarce spre mine. Şi atunci ceea ce se afla în întuneric fu cu faţa la lună şi văzui o băbuţă gârbovită, aplecată până la bărbie pe un ciomag cu noduri, aproape îngropată sub un maldăr de crăci care o depăşeau jur-împrejur, măturând în spatele ei pământul şi legănându-se fantastic deasupra capului ei. Mă privea cu ochi cenuşii, zicând mereu: *Heidenloch! Heidenloch!*

Ai fi zis că era o veche driadă[549] gonită de pădurari, cărându-şi copacul în spinare.

Era pur şi simplu o biată bătrână care venise după vreascuri în pădure, şi care zărind un străin, îi dăduse o lămurire, iar acum se întorcea în lumina lunii spre coliba ei, târându-şi legătura de crengi pe poteca uriaşilor.

Am mulţumit cu câţiva creiţari, uitându-mă la ea cu admiraţie. N-am văzut în viaţa mea o bătrânică aşa de mică sub un maldăr aşa de mare de vreascuri.

Cu un mormăit de recunoştinţă a făcut la mine o strâmbătură graţioasă groaznică, care acum cincizeci de ani va fi fost un surâs tânăr şi încântător. Mi-a întors apoi spatele, adică maldărul, şi după câteva minute, ajunsă la povârnişul muntelui, s-a înfundat în pământ şi a dispărut ca o nălucă. De altfel, explicaţia ei nu explica nimic. Un cuvânt lugubru altoit pe un lucru lugubru. Asta-i tot.

Îţi mărturisesc că am rămas mult timp pe locul acela, uitându-mă la *Gaura Păgânilor* care poate că este mormântul deschis şi gol al vreunui uriaş, poate o încăpere druidică, poate puţul vreunei tabere romane, sau rezervorul de apă de ploaie al vreunei mănăstiri bizantine dispărute, sau pivniţa hâdă care slujea de mormânt vreunei

spânzurători în ruină, ai cărei pereţi tăcuţi fuseseră poate stropiţi cu sânge omenesc, sau umpluţi cu schelete, sau asurziţi de hora sabatului rotindu-se în jurul osemintelor; groapă plină de întuneric în care acum luna aruncă raze palide şi o bătrână un cuvânt sinistru.

Când am coborât iar de pe munte, am zărit printre copaci, pe un vârf învecinat, un turn în ruină de care se leagă fără îndoială excavaţia a cărei semnificaţie s-a pierdut cu timpul.

De altfel păgânii, adică sicambrii[550] după unii, romanii după alţii, au lăsat urme adânci în tradiţiile populare care se amestecă pe aici cu istoria şi o mai şi încurcă. La Lorch, la intrarea în Wisperthal mai există o altă *Gaură a Păgânilor* ce se cheamă tot Heidenloch. La Winkel, pe Rin, vechea Vinicella, există *Strada Păgânilor*, Heidengasse; şi la Wiesbaden, vechiul Visibadum, există *Zidul Păgânilor*, Heidenmauer.

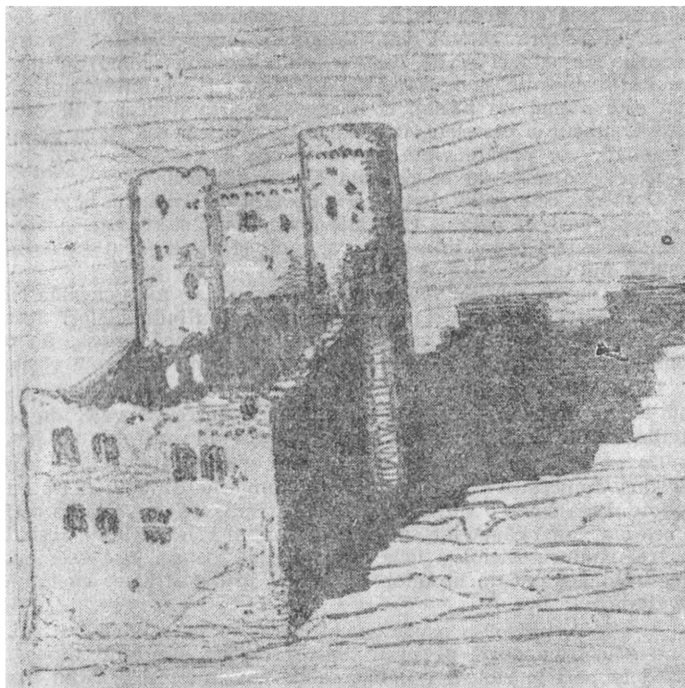
Şi nu mai număr printre aceste rămăşiţe un fel de arc de triumf al cărui picior, singurul rămas, acoperit de iederă, se năruie pe munte în spatele Caubului, cam la o leghe de Gutenfels şi căruia ţăranii îi zic *Puntea Păgânilor*, Heidenbrücke; mie mi se pare însă destul de limpede că este vorba de ruinele unui pod construit acolo de suedezi în timpul războiului de Treizeci de Ani. De altfel, tradiţia nu se înşală prea mult. A fost aproape un Scipio[551] acest Gustav Adolf; ce a făcut el pe Rin în secolul al XVII-lea e un fel de mare război clasic, un război roman. Folard[552] găseşte şi constată în războiul de Treizeci de Ani aceleaşi strategii pe care le povesteşte Polibiu[553] în istoria războaielor punice.

Iată, dragă Louis, acestea sunt aventurile din timpul plimbărilor mele, şi nu mă mir deloc de multele poveşti şi legende ce au luat naştere prin aceste locuri în care hăţişurile se plimbă noaptea şi vorbesc cu trecătorii.

În seara următoare, în amurg, aveam în faţă o coamă înaltă neagră şi golaşă, umplând întreaga zare şi având în vârf ruina unui turn mare, izolat cum sunt turnurile de pe vremea lui Maximilian din valea Luiz. Patru creneluri mari, tocite, crăpate şi schimbate de timp în triunghiuri, întregeau întunecata siluetă a turnului şi formau în jurul lui o coroană de înflorituri ascuţite. Ţăranii care locuiesc astăzi în această hărăbaie, aprinseseră înăuntru un uriaş foc de vreascuri, a cărui vâlvătaie se vedea afară numai prin cele trei găuri pe care le avea ruina, jos o poartă arcuită şi sus două ferestre. Astfel luminat, nu mai era un turn, ci capul negru şi crâncen al unui Pluton înfricoşător deschizându-şi gura plină de foc şi privind peste deal cu ochii lui de jeratic.

La ceasul acela, când soarele a apus şi când nu s-a ridicat încă luna,

dai peste văi ce par închise de grohotişuri ciudate; la acel ceas stâncile seamănă cu ruinele şi ruinele par a fi stânci.

Câteodată poetul din mine este mai tare decât anticarul şi mă mulţumesc cu un astfel de cadru.

Alteori mă întorc a doua zi, pe lumină; explorez ruina pas cu pas, încerc să-i determin vârsta după proeminenţa maşiculilor, după forma denticulilor* sau după deschiderea ogivelor.

La două mile de Heidelberg se află o vale de acest fel, o vale încântătoare, o vale de arheolog şi de visător. Patru vechi castele pe patru culmi de stâncă, întocmai ca patru vulturi care se privesc între cele patru donjoane; un biet oraş vechi pare să se fi refugiat cu spaimă în vârful unui munte conic, ghemuindu-se între zidurile lui şi pândind de şase sute de ani măreţia formidabilă a castelelor. Neckarul pare să fi trecut de partea oraşului, înconjurând muntele cu braţul lui de oţel. Păduri bătrâne, poleite la acest ceas cu fireturile de aur ale toamnei, se apleacă pretutindeni asupra acestei văi, aşteptând parcă bătălia. Printre pădurile de stejari şi de castani sunt şi păduri mari de pini locuite de bufniţe şi de veveriţe. La anumite ore ansamblul nu mai este

numai un peisaj, ci o scenă şi aştepţi ceasul în care actorii, oraşul şi castelele, furnicarul de pitici şi cei patru uriaşi împietriţi, vor prinde viaţă şi vor începe să trăiască.

Acest loc minunat se cheamă Neckarsteinach.

Unul din cele patru donjoane a devenit o fermă, un al doilea a devenit casă de odihnă. Celelalte două, complet ruinate, devastate sau pustii, m-au interesat mai mult şi m-au făcut să revin de mai multe ori.

Unul se chema în veacul al XII-lea şi se mai cheamă şi astăzi Schwalbennest, şi înseamnă *Cuibul Rândunelelor*. Iese într-adevăr în relief şi pare zidit de o rândunică uriaşă, pe o consolă de stâncă, din bolta unui munte enorm de gresie roşie.

Pe vremea lui Rudolf de Habsburg era conacul unui gentilom-tâlhar groaznic, numit Bligger Biciul. Întreaga vale, de la Heilbronn la Heidelberg, era prada acestui uliu cu chip de om.

Ca pe toţi cei asemenea lui, dieta l-a convocat. Bligger nu s-a dus. Împăratul l-a surghiunit din imperiu. Bligger a râs cu hohote. Liga celor o sută de oraşe şi-a trimis cele mai bune oşti şi cea mai bună căpetenie să asedieze Cuibul Rândunelelor. Ieşind în trei rânduri, Biciul a ucis până la unul pe cei ce-l asediau. Acest Bligger era un luptător de statură uriaşă şi izbea cu mână de fierar.

În sfârşit, papa l-a excomunicat, pe el şi pe toţi adepţii lui. Când Bligger a auzit pe unul dintre stegarii sfântului imperiu citind la poalele zidurilor hotărârea de excomunicare, a dat din umeri.

A doua zi, la sculare, şi-a găsit burgul pustiu, şi porţile zidite. Toţi oştenii părăsiseră în timpul nopţii cetatea blestemată şi-i zidiseră ieşirile.

Atunci, unul dintre ei, care se ascunsese în munţi, a văzut de pe o stâncă de unde putea privi în interiorul castelului, pe Bligger plecând capul şi mergând încet prin curte. Nu s-a întors nicio clipă în donjon, şi s-a plimbat aşa până seara, singur, făcând să-i răsune lespezile, sub călcâiu-i de oţel. Şi în timp ce soarele apunea în spatele dealurilor Neckargemund, cumplitul burgrav a căzut cât era de lung pe caldarâm.

Murise.

Fiul lui n-a putut să-şi ridice familia de sub povara excomunicării decât pornind într-o cruciadă şi aducând din ţara sfântă capul sultanului, care mai figurează şi astăzi în mijlocul scutului unui cavaler de piatră ce se numeşte Ulrich Lamdschad, fiu al lui Bligger, ce doarme întins pe un mormânt în biserica de la Steinach.

Astăzi această familie s-a stins.

Spune-mi, nu-i o poveste frumoasă, ce merită şi ea să fie povestită,

aşa precum marile bătălii, sau ca nunţile domneşti? Trebuie însă să le aduni din amintirile poporului. Istoricii nu iau în seamă aceste amănunte. Zic că sunt mici; eu sunt de părere că sunt mari. Poveşti de cumetre, zic ei; ştii tu însă ceva mai măreţ şi mai teribil decât basmele băbeşti? Cât mă priveşte, Homer mi se pare atât de sublim, încât îl aşez printre basmele băbeşti.

În această privinţă Buchanan[554] pe care-l răsfoiam zilele trecute în biblioteca din Heidelberg, face o mărturisire naivă. Uite ce scrie în legătură cu Macbeth: *Multa hic fabulose affingunt sed, quia theatris aut fabulis milesiis sunt aptiora quam historiae ea omitto*[I]. Ceea ce Buchanan pune astfel între două paranteze, este Shakespeare.

De altfel poporul nu se înşală. Lui îi place măreţia, îi plac basmele. El proslăveşte bucuros personajele legendelor, şi umflând amănuntele, le aşază în rândul marilor figuri istorice. Nici cronica, nici istoria nu se sfiesc de fel să răvăşească întreaga natură când este vorba de preamărirea unuia dintre eroi. Când seniorul scoţian Dunwald l-a asasinat pe regele Duff în castelul de la Fores[555], s-au întâmplat minuni şi soarele s-a acoperit ca la moartea lui Cezar.

Cât tâmp povestitorii unor astfel de fapte se numesc Hector Boëce[556] sau Hailes[557] nu e istorie, sunt poveşti. Atunci când se numesc Homer, Virgilius sau Shakespeare, nu mai e istorie ci epopee.

Schwalbennest are şi azi o înfăţişare mândră şi întunecată. E un donjon pătrat, la care cele două unghiuri ce dau spre vale dispar şi se contopesc în două turnuleţe rotunde cu maşiculi; un îndoit val de pământ acoperit de iederă îl înconjoară şi acest întreg bloc este, cum ţi-am mai spus, aninat de coasta muntelui, aproape în surplombă deasupra Neckarului.

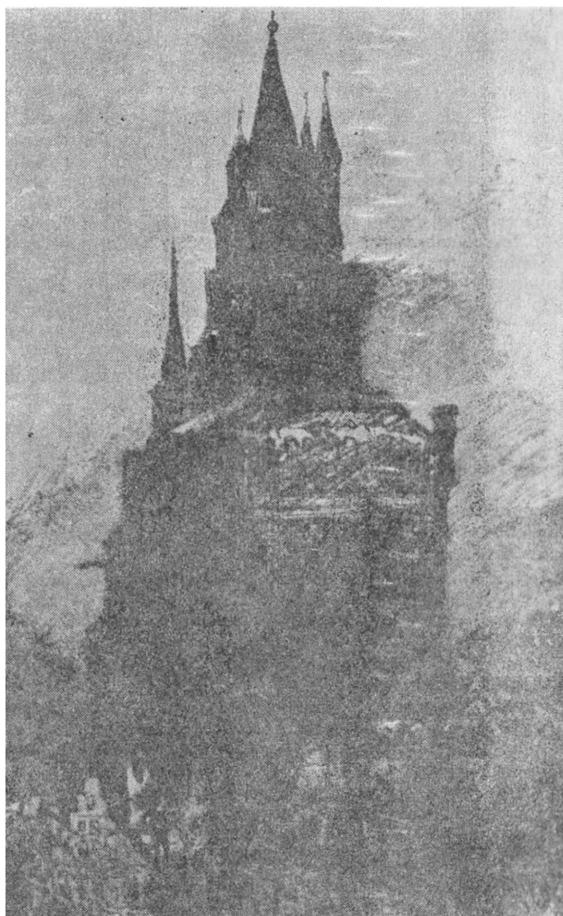
M-am urcat pe cărarea, odinioară atât de temută, pe care au şiroit din maşiculi uleiul încins, smoala aprinsă şi plumbul topit. Am intrat pe uşa şi pe poarta care au fost zidite, astăzi cu nişte largi crăpături ce lasă să treacă pe primul venit şi am săpat cu un cui pe o piatră din uşorul porţii următoarele trei rânduri: *Când uşa mormântului unei familii s-a închis ca să nu se mai deschidă, uşa casei se deschide ca să nu se mai închidă.*

Interiorul burgului are o înfăţişare lugubră. Rădăcinile copacilor ridică ici, colo vechile lespezi din veacul al XII-lea pe care a răsunat uriaşa armură a lui Bligger, atunci când burgravul a căzut mort ţeapăn

---

[I] Născocesc multe în chip fabulos, dar pentru că sunt mai potrivite cu spectacolele şi legendele mileziene decât cu istoria, le trec cu vederea.

pe caldarâm.

Muntele, plin de izvoare, continuă să se prelingă picătură cu picătură în bazinul pe jumătate plin. Zmeurişul înflorit se întinde printre lespezi. Pietrele zidurilor, biciuite de ploi şi roase de lună, au găuri cu miile şi în ele larvele fluturilor cap de mort ţes în umbră coconul lor. Niciun pas omenesc în acest sălaş. La ferestrele inaccesibile ale donjonului apar, în chip de castelane sălbatice, ferigile, ce-şi vântură evantaiele şi cucutele, ce-şi pleacă umbreluţele. Sala cea mare, ale cărei acoperiş şi tavan s-au năruit, mai este încă împodobită regeşte de treisprezece ferestre larg deschise spre vale. Pe când mă aflam acolo, soarele ce apunea încadra într-una din ele un Claude Lorrain[558] magnific.

Celălalt donjon nu are nume, nu are poveste, nu are dată ca să zic aşa, aproape că nu mai are formă şi este mult mai înfricoşător decât Cuibul Rândunelelor.

Dacă uiţi o clipă turnul pătrat care-l domină încă, nu mai e un donjon, nu mai e o ruină, nu mai e o dărăpănătură, nu mai e o clădire cu formă omenească (căci omul îşi întipăreşte forma într-o clădire); e un bloc, o masă cavernoasă, o stâncă străpunsă ca un plămân de găuri şi de cecumuri; e un madrepor[559] enorm care a pătruns şi umplut de-a valma acest polip înfricoşător care este vegetaţia, cu toate antenele lui, cu picioarele, cu degetele, cu gâturile, spiralele, ciocurile, trompele, cu pletele.

Am intrat tare greu, stârnind în mărăciniş un foşnet de fiară sălbatică.

Burgul acesta este cu două veacuri mai vechi decât Schwalbennest. Turnul pătrat nu are decât o deschidere, o uşă din veacul al IX-lea, de sub care mai ies încă din ziduri, la o înălţime de aproape patruzeci de picioare, cele două console cu margine lucitoare care sprijineau puntea mobilă. Arhivolta plină de umbră a acestei intrări inaccesibile, e tot atât de pură ca şi cum piatra ar fi fost cioplită ieri.

Singurul lucru care, împreună cu turnul pătrat, mai are încă o formă, este un turn mare rotund, pe trei sferturi distrus ce ocrotea unul din unghiurile zidului şi pe către l-am zărit pe când urcam. Odată intrat în peştera labirintică a castelului năruit, mi-a fost destul de greu să-l regăsesc. În sfârşit, am ghicit între două tufe de mărăcini gura îngustă a unui culoar. M-am furişat şi am ajuns aşa la o mică răspântie ciudată; erau patru celule alungite, boltite, joase, orientate spre patru puncte diferite ale văii, sfârşind fiecare cu o ferestruică, pornind toate patru de la capătul culoarului în oare intrasem. Închipuie-ţi interiorul unei forme în care s-ar fi topit laba unui vultur uriaş. Cele patru celule erau acum pervazuri pentru coluni şi pui de şoim. Din locul în care mă aflam, burgravul putea să vadă dintr-o dată, prin prima ferestruică, la dreapta lui, spatele muntelui; prin cea de-a doua, în faţa lui, Schwalbennest; prin cea de-a treia, oraşul adunat pe deal, şi prin cea de-a patra, la stânga lui, celelalte două castele din vale. Această labă de vultur ce avea drept gheare patru arme complexe de război, se afla în interiorul turnului rotund.

Între cele patru pervazuri, totul era granit cimentat şi zidărie masivă. Am desenat Schwalbennest văzut prin ferestruică.

Primăvara, această ruină transformată într-un buchet minunat de flori, trebuie să fie încântătoare.

De fapt, nimeni nu ştie nimic despre burg. Nu-şi are nici măcar legenda şi spectrul său. Generaţiile de oameni ce au sălăşluit aici au intrat rând pe rând ca într-o peşteră fără fund, fără să mai iasă umbra nici unuia din ea.

Când am ajuns aici soarele apunea, aşa că noaptea s-a lăsat în timp ce eram înăuntru. Şi atunci ciudata ruină-mărăciniş s-a umplut treptat, treptat, cu un zgomot bizar.

Dragă Louis, dacă ţi se vorbeşte vreodată de tăcerea ruinelor în faptul nopţii, fă te rog excepţie cu burgul fără nume de la Neckarsteinach. N-am auzit în viaţa mea un asemenea tărăboi. Ai idee de forfota minunată care izbucneşte într-un codru, în aprilie, la răsăritul soarelui? din fiecare frunză ţâşneşte o notă, din fiecare copac o melodie; pitulicea ciripeşte, porumbelul sălbatic gângureşte, sticletele fredonează, vrăbiuţa, fluieraş voios, şuieră vesel ca un solo într-un „tutti”[560]. Pădurea e o orchestră. Toate glasurile care au aripi cântă laolaltă şi răspândesc pe dealuri şi pe pajişti tainica simfonie a marelui muzician nevăzut. În burgul fără nume, e acelaşi lucru, însă oribil. Toţi monştrii întunericului se trezesc şi încep să mişune. Liliacul dă din aripi, păianjenii bat în perete cu ciocanul lor, brotacul clămpăne ca o toacă hodorogită. O viaţă veninoasă şi funebră se târăşte printre pietre, printre ierburi şi crăci. Apoi nişte mârâituri surde, ciocăneli bizare, schelălăieli, trosnete pe sub frunze, suspine uşoare ce le auzi foarte aproape de tine, vaiere necunoscute, jivine diforme ce scot zgomote lubugre, tot ceea ce nu auzi niciodată că ţipă sau murmură pentru că provine de la fiinţe pe care nu le vezi niciodată. Când şi când urlete înfiorătoare ies deodată din încăperile dărăpănate şi pustii; sunt cucuvelele ce se jeluiesc ca nişte muribunzi. Alteori crezi că auzi paşi în hăţişuri, la câţiva paşi de tine; sunt crăcile obosite care-şi schimbă singure locul. Doi cărbuni aprinşi, căzuţi din vreun cuptor, lucesc în întuneric printre mărăcini; e o bufniţă care se uită la tine.

M-am grăbit să plec, destul de stingherit, neştiind pe întuneric unde să pun mâna, pipăind pietrele cu vârful bastonului. Te asigur că am avut un sentiment de bucurie când, la ieşirea de sub bolta întunecoasă şi de nepătruns a vegetaţiei care închide şi înfăşoară ruina, cerul albastru, vag, înstelat şi splendid mi-a apărut ca un imens bazin de lapis-lazuli cu paiete de aur, într-o spărtură dintre munţi.

Mi se părea că ies dintr-un mormânt şi că văd iar viaţa.

Seara după aceste expediţii, mă întorceam în oraş. Întâlneam pe drum grupuri de studenţi de la marea universitate din Heidelberg, tineri distinşi şi gravi ale căror chipuri sunt deja gânditoare. Drumul

merge pe lângă Neckar. Clopotul mănăstirii de la Neuburg bătea când şi când în depărtare. Dealurile îşi aruncau umbrele mari pe râu, apa scânteia în ilumina lunii cu înfiorarea unui fluture mare de argint; pe alocuri bărci lungi întunecate treceau ca nişte săgeţi; sau nu mai era nimic, nici vapoare, nici trecători, nici case; valea tăcută, râul pustiu, stânci ce se ivesc de-a valma în mijlocul curenţilor, având forma unor crocodili sau a unor broaşte uriaşe ce vin seara să răsufle la suprafaţa apei.

Şi pentru că îţi povestesc despre apusuri de soare, amurguri şi clarurí de lună, trebuie să-ţi povestesc şi despre seara de alaltăieri. Ştii că pentru mine peisajele acestea mari nu sunt niciodată „aceleaşi” şi nu cred că sunt scutit să mă uit azi la cer pentru că l-am văzut ieri. Îmi continui deci istorisirea.

Cum ziua era pe sfârşite, m-am urcat, printr-o frumoasă pădure de castani, ce domină castelul din Heidelberg, pe un deal înalt ce se numeşte Geissbergul mic. În veacul al XII-lea se afla aici o fortăreaţă construită de Conrad de Hohenstaufen, conte al sfântului imperiu, duce al francilor şi cumnatul împăratului Barbarossa. Din rămăşiţele acestei fortăreţe arse în anul 1278 odată cu oraşul Heidelberg, suedezii au făcut în anul 1633 o întăritură din pietre, iar în zilele noastre, un ţăran şi-a făcut din întăritura lui Gustav-Adolf gard pentru ogorul lui de cartofi.

Câmpia Rinului, văzută de pe Geissbergul mic e la fel ca oceanul văzut de pe faleza de la Bois-Rosé[561]. Zarea este nesfârşită. Mannheim, Philipsburg, înaltele clopotniţe de la Speyer. O mulţime de sate, de păduri, de câmpii fără sfârşit, Rinul, Neckarul, nenumărate insuliţe şi în fund, Vosgii.

La dreapta, pe Heiligenberg, culme împădurită ce se numea acum două mii de ani *mons Pirus* şi acum o mie de ani *mons Abrahae*, vezi nişte ruine care-ţi spun aceeaşi poveste ca cea a ruinelor donjonului lui Conrad de pe Geissberg. Romanii înălţaseră aici un templu lui Jupiter şi unul lui Mercur; din rămăşiţele acestor două temple, după bătălia de la Tolbiac, Clovis a construit în anul 495 un palat în care au locuit regii franci. După patru sute de ani, sub Ludovic Germanicul[562], Theodroch, abate de Lorges, a ridicat o biserică cu ceea ce a scos din dărâmarea palatului lui Clovis. În anul 1622, imperialii, sub comanda contelui de Tilly, au pus mâna pe Heiligenberg, au dărâmat mănăstirea romanică a lui Theodroch şi din rămăşiţele ei şi-au construit pe creasta muntelui fortificaţii pentru bateriile de tunuri. Astăzi, cu pietrele care au fost pe rând un templu închinat lui Jupiter, un palat, al regilor franci, o

biserică catolică, o fortificaţie imperială, ţăranii din satele vecine îşi fac căsuţe.

Mă aşezasem sus pe Geissberg, lângă un caprifoi sălbatic încă în floare, pe o piatră pusă acolo în timpul războiului de Treizeci de Ani. Soarele dispăruse. Contemplam peisajul magnific. Câţiva nori treceau iute spre răsărit. Amurgul îşi lăsa pe Vosgii violeţi lungile fâşii de culoarea curcubeului. Unde cerul era mai limpede, lucea o stea.

Mi se părea că toţi aceşti oameni, toate aceste fantome, toate aceste umbre care timp de două mii de ani trecuseră prin aceşti munţi, Attila, Clovis, Conrad, Barbarossa, Frederic cel Victorios[563], Gustav-Adolf, Turenne, Custine[564], se mai înălţau încă în spatele meu şi priveau şi ei ca mine zările neasemuit de frumoase. Aveam la picioare Hohenstaufenii în ruină, la dreapta mea romanii în ruină, sub mine, plecaţi spre prăpastie, palatinii în ruină, în depărtare, în neguri, o biată bisericuţă construită de catolici în veacul al XV-lea, invadată de protestanţi în veacul al XVI-lea, astăzi cu un perete despărţitor între protestanţi şi catolici, adică, în ochii Romei, jumătate rai şi jumătate iad, pângărită, distrusă; în jurul acestei biserici, un orăşel amărât incendiat de patru ori, bombardat de două ori, a fost prădat şi s-a ridicat, a fost pustiit şi apoi reconstruit; ieri curte a principilor, astăzi universitate şi fabrici, şcoală şi atelier, cetate de studenţi şi de muncitori, adică furnicar de copii studiind întunecimile şi oameni muncind să transforme neantul în faţa mea, în spaţiu, aveam fluviile tot sidefii, cerul tot de safir, norii tot de purpură, astrele tot de diamant; iar lângă mine florile tot înmiresmate, vântul tot voios, copacii tot tineri şi fremătând. Şi-n clipa aceea am simţit în toată intensitatea ei micimea omului şi măreţia lui Dumnezeu, şi am simţit una din acele beţii admirative ale naturii pe care trebuie că o trăiesc, în adânca lor contemplare, vulturii ce-i vezi seara încremeniţi pe crestele Alpilor sau ale Athosului.

Ştii, Louis, că pe locurile înalte, în clipele solemne, eşti cuprins de o maree de idei ce urcă, ce te cuprinde treptat şi care aproape că-ţi îneacă inteligenţa. Ca să-ţi spun tot ceea ce mi s-a perindat prin minte în timpul celor două-trei ore de vis pe Geissberg, îmi e cu neputinţă.

Acum patru mii de ani, această câmpie nesfârşită pe care o vezi din vârful Geissbergului că se deschide ca o mare, era într-adevăr un lac, un lac imens care scălda marele circ de munţi, Donnersberg, Taunus, Melibocus, muntele Pirus şi Vosgii. Rinul, ca şi Niagara, cobora din lac în lac spre ocean. O veche tradiţie povesteşte că un magician prins de un rege a secat lacul ca să-şi capete libertatea. Vrăjitorul prins era Rinul

captiv, care a ros bariera apuseană a lacului pentru ca să poată să se adâncească mai bine între dublul şir de vulcani stinşi ce începe cu Taunus şi se sfârşeşte cu Siebengebirge. De atunci lacul s-a făcut câmpie, oamenii au venit în urma valurilor şi donjoanele pe urma vârfurilor de stânci.

Ţi-am povestit câte ceva despre marile fantome istorice care au străbătut aceste câmpii timp de douăzeci de veacuri. Cezar a fost prima, Bonaparte ultima.

Există oraşe deasupra cărora, la anumite epoci aproape periodice, printr-un fel de fatalitate locală ce se află în aerul din jur, prin îmbinarea situaţiei lor geografice cu valoarea lor politică, se înnoadă evenimentele aşa cum se înnoadă norii în înaltul munţilor.

Heidelberg este unul dintre aceste oraşe.

Ca să nu-ţi vorbesc decât despre castel (căci o să trebuiască să-ţi povestesc despre el şi cu aceasta ar fi trebuit de fapt să încep), prin câte aventuri n-a mai trecut! Timp de cinci sute de ani a primit toate loviturile care au zguduit Europa şi a sfârşit prin a se nărui sub ele. E adevărat că sfârşitul a mai depins şi de faptul că acest castel din Heidelberg, reşedinţă a contelui palatin, ce nu avea peste capul lui decât regi, împăraţi şi papi, prea mare pentru a ridica fruntea fără a-i izbi, acest castel de la Heidelberg a avut întotdeauna o atitudine de împotrivire faţă de puteri. Încă în anul 1330, la vremea întemeierii lui, el îşi începe istoria printr-o Thebaidă, având în palatinul Rudolf şi împăratul Ludovic[565], cei doi fraţi denaturaţi, pe ai săi Eteocle şi Polinice[566]. Apoi, electorul devine din ce în ce mai puternic, în anul 1400, palatinul Ruprecht al II-lea, asistat de cei trei electori de pe Rin, îl mazileşte pe împăratul Wenceslas şi-i ia locul[567]; o suită douăzeci de ani mai târziu, în anul 1519, palatinul Frederic al II-lea face din tânărul rege Carol I al Spaniei pe împăratul Carol Quintul. În anul 1415, contele Ludovic Bărbosul se declară protectorul conciliului din Constanţa şi închide în castelul lui de la Heidelberg un papă, pe Ioan al XXIII-lea, pe care-l numeşte într-o scrisoare către împărat *„misitul vostru Balthazar Kossa”*[568]. Un veac după aceea, Luther se refugiază la Nauenheim, tot lângă Heidelberg, la umbra palatinului Frederic. Şi dinadins nu-ţi vorbesc aici, fiindcă am să-ţi vorbesc mai departe pe larg, despre Frederic Victoriosul, marele tiran al Heidelbergului. În anul 1619, Frederic al V-lea, un tânăr, pune mâna pe coroana regească a Boemiei, în ciuda împăratului[569], iar în anul 1687, palatinul Filip-Wilhelm, un bătrân, capătă pălăria de cardinal în ciuda regelui Franţei[570]. Şi de aici, pentru Heidelberg, lupte, zguduiri, turburări fără sfârşit; războiul de

Treizeci de Ani, spre slava lui Gustav-Adolf, războiul Palatinatului, care a fost sarcina lui Turenne[571]. Toate faptele cumplite, au izbit castelul. Trei împăraţi, Ludovic de Bavaria, Adolf de Nassau şi Leopold de Austria, l-au asediat:[572]; Pius al II-lea l-a excomunicat[573]; Ludovic al XIV-lea l-a trăsnit.

Ai putea zice că s-a amestecat şi cerul. La 23 iunie în anul 1764, în ajunul zilei în care Carol-Theodor[574] trebuia să vină să locuiască la castel şi să-şi stabilească reşedinţa acolo (ceea ce în treacăt fie spus ar fi fost o mare nenorocire, căci dacă Carol Theodor şi-ar fi petrecut cei treizeci de ani ai lui în el, ruina severă pe care o admirăm astăzi, ar fi fost, fără îndoială, încrustată cu o groaznică înfloritură stil Pompadour), deci, în ajunul acelei zile, pe când mobilele prinţului fuseseră deja aduse în curte, focul din ceruri a căzut pe turnul octogonal al bisericii Sfântului Duh, a aprins acoperişul şi nu s-a lăsat până ce nu a distrus în câteva ceasuri acest castel vechi de cinci veacuri. Deja cu două sute de ani mai înainte, în anul 1537, vechiul palat Construit de Conrad pe Geissberg şi transformat de Frederic al II-lea în pulberărie, fusese lovit de trăsnet şi sărise în aer. Lucru demn de remarcat, acelaşi deznodământ a lovit amândouă castelele de la Heidelberg, donjonul Hohenstaufenilor şi conacul palatinilor. Şi unul şi celălalt au sfârşit, ca visul din tragedie, printr-o lovitură de trăsnet.

Această gelozie surdă şi ascunsă de care-ţi vorbeam adineauri dintre elector şi împărat, a contelui suveran împotriva cezarului, se manifestă şi izbucneşte vădit până şi pe faţadele castelului. La palatul lui Otto-Henric[575], artistul, plin de gândurile principelui, a pus medalioanele împăraţilor romani. Printre cezari l-a expus pe Neron şi l-a furişat pe Brutus[576]. A subordonat compoziţia celor trei etaje unor statui, patru la număr, aşezate măreţ la parter. Aceste patru statui sunt simboluri; sunt semizei şi semiregi. Este Josua, Samson, Hercule şi David. Pe David nu l-a ales ca rege, ci ca păstor. Fiecare statuie are sub ea o inscripţie care desăvârşeşte explicaţia gândirii trufaşe a palatinului. La picioarele lui Josua[577] se citeşte:

Dulcele Josua (Herzog Josua)
cu ajutorul lui Dumnezeu
a făcut să piară
treizeci şi unu de regi.

Samson[578] pe legenda lui, devine aproape un elector palatin:

Samson cel Puternic
a fost locotenentul lui Dumnezeu

şi a domnit în Israel
timp de douăzeci de ani.

Hercule[579], care e Frederic al II-lea, după ce a salvat de două ori Germania şi i-a bătut pe turci în fruntea Confederaţiei germanice, zice:

Sunt binecunoscutul Hercule
fiu al lui Jupiter
Celebru prin muncile mele măreţe.

În sfârşit, păstorul David[580], care-şi ţine praştia într-o mână, iar în cealaltă capul uriaşului, este uzurpatorul legitimat de glorie, Frederic cel Victorios, care pare să-i spună împăratului Adolf:

David era un băiat
Curajos şi cuminte
Obraznicului Goliath
I-a tăiat capul.
Goliath trebuia să ia aminte.

Într-adevăr, electorul palatin era un principe mare şi formidabil. Avea, printre electori, acelaşi rang pe care-l deţinea arhiepiscopul de Maienţa printre electorii-episcopi. La solemnităţile germanice purta globul sfântului imperiu pe care pe vremea lui Carol Quintul, l-a adăugat în stema lui.

Conţii palatini erau oameni cultivaţi din plăcere, ceea ce face podoaba şi cochetăria adevăraţilor principi. În veacul al XIV-lea, Ruprecht cel Bătrân[581] a întemeiat universitatea din Heidelberg; în veacul al XV-lea, palatinul Carol era doctor al universităţii din Oxford[582]. Otto cel Mărinimos[583] desena şi sculpta. Este însă adevărat că Otto-Henric aparţinea minunatului secol al XVI-lea, care contopea într-o aceeaşi viaţă, pe culmi strălucitoare, pe principe şi pe artist. Carol Quintul lua penelul lui Tizian. Francisc I făcea versuri, picta şi desena, aşa cum a făcut-o mai târziu Carol al XI-lea. *Molte volte*, spune Paul Lamozzo, *si dilettava di prendere lo stilo in mano e esercitarsi nel disegnare e dipingere*.[I]

Un principe cultivat a fost şi Frederic cel Victorios, datorită bătrânului lui profesor Mathias Kemnat; în veacul al XV-lea el a fost, ca să zic aşa, geamănul lui Carol Temerarul, iar vajnicul duce de

---

[I] Adeseori afla o plăcere să ia condeiul în mână şi să se exercite în a desena şi a picta.

Bourgogne a preferat prietenia lui titlului de rege. Istoria nu cunoaşte figură mai mândră. Şi-a făcut începutul ca uzurpator, căci ţara lui avea nevoie de un om şi nu de un copil[584]. A apărat Palatinatul împotriva împăratului şi a apărat pe arhiepiscopul de Maienţa împotriva papei; a fost excomunicat de trei ori; a înfrânt liga celor treisprezece principi; a dat ajutor hansei renane ţinând piept întregii Germanii; a câştigat bătăliile de la Pfedersheim şi de la Seckenheim; a oferit faimosul *prânz fără pâine* margravului Carol de Baden, episcopului Georg de Metz, contelui Ulrich de Würtemberg şi celor o sută douăzeci şi trei de cavaleri, prizonierii lui[585]; a declarat război burgravilor-tâlhari şi a curăţat Neckarul de ei, aşa cum Barbarossa şi Rudolf de Habsburg curăţaseră Rinul; în sfârşit, după ce a trăit într-o tabără, a murit într-o mănăstire. Viaţă care mai târziu va fi cea a marelui Frederic, moarte care mai târziu va fi cea a lui Carol Quintul.

Erou cu profil dublu în care providenţa a schiţat din vreme pe cei doi mari oameni.

Văzut de sus, castelul din Heidelberg are aproape forma unui F, ca şi cum întâmplarea ar fi vrut să facă din măreţul conac uriaşa iniţială a acestui victorios Frederic, cel mai ilustru dintre cei ce au sălăşluit în el.

Piciorul cel mare a F-ului este paralel cu Neckarul şi este cu faţa la oraşul pe care castelul îl domină de la jumătatea muntelui. Braţul cel mare, care pleacă în unghi drept de la capătul de sus al piciorului, se întinde deasupra unei văi ce-l desparte de munţii de la răsărit. Braţul mic, din mijloc, scurtat şi mai mult de ruinele care-l sfârşesc, închidea castelul la apus înspre câmpiile de pe Rin, şi-şi întorcea spre munţii Geissberg turnurile, pe care parcă le mai ţine şi acum în articulaţia sa sfărâmată.

În castelul Heidelberg se află cam de toate. E o clădire în care se adună şi se contopesc frumuseţi care în alte părţi sunt împrăştiate. Există turnuri crestate ca la Pierrefonds, faţade-giuvaeruri ca la Anet, jumătăţi de bazine căzute întregi în şanţ ca la Rheinfels, bazine mari triste, prăbuşite şi pline de muşchi ca la vila Pamfili, cămine domneşti pline de mărăcini ca la Meung-sur-Loire, măreţie ca la Tancarville, graţie ca la Chambord, groază ca la Chilien[586].

Pretutindeni sunt urme de asedii şi războaie. Nu-ţi poţi închipui cu câtă furie, în special francezii, au pustiit castelul de la 1689 la 1693. S-au întors în trei-patru rânduri. S-au jucat de-a minele pe sub terasele şi în crestăturile turnurilor principale, au dat foc acoperişurilor; au aruncat bombe printre Dianele şi Venusurile[587] celor mai delicate faţade. Am văzut urmele ghiulelelor în pervazurile încântătoarelor

ferestre de la parterul sălii Cavalerilor peste care sărea palatina, încercând să fie bărbat. Aceeaşi palatină, aşa de spirituală, de rea şi de disperată că este fată, a fost mai târziu pricina războiului[588]. Lucru ciudat, există oraşe care au fost pierdute din cauza unor femei minuni de frumuseţe; Heidelbergul a fost pierdut din cauza acestei minuni de urâţenie.

Totuşi, cât de pustiit ar fi fost, când urci spre castel pe rampe, pe sub bolţi şi pe terasele care duc la el, eşti cuprins de regrete; latura mare, cea cu faţa la oraş, deşi este admirabil alcătuită, la capătul de apus cu un turn spintecat care a fost turnul cel mare, la capătul de răsărit cu un frumos turn octogonal care a fost turnul clopotului, şi la mijloc cu o clădire cu două pinioane, în stilul de la 1600, care a fost palatul lui Frederic al IV-lea, te face să regreţi, zic, că această latură mare este întrucâtva monotonă. Mărturisesc că aş fi vrut o spărtură, două. Dacă aş fi avut cinstea să-l însoţesc pe domnul Mareşal de Lorges în sălbatica lui expediţie din anul 1693, l-aş fi sfătuit să tragă nişte salve de tun care să fi dat mai multă mişcare liniei faţadei celei mari. Când faci o ruină, barem s-o faci bine.

Îţi aduci aminte de admirabilul castel de la Blois[589], cu atâta nerozie folosit drept cazarmă, a cărui curte interioară are patru faţade, care povestesc fiecare istoria unei arhitecturi mari. Ei bine, când intri în curtea interioară a palatinilor, impresia nu este nici mai puţin profundă, nici mai puţin complicată. Eşti uluit, încerci să închizi ochii, aşa cum eşti ispitit să-ţi astupi urechile în faţa *Nunţii* lui Paul Veronese[590]. Ţi se pare că există în această curte imensă o iradiere care ţâşneşte dintr-o dată din toate părţile. Totul te solicită şi te cheamă. Dacă te întorci spre palatul lui Frederic al IV-lea, ai în faţă cele două frontoane triunghiulare ale acestei faţade încărcate şi sumbre, cu antablamente puternic scoase în afară, pe care se înalţă, între patru rânduri de ferestre, statuile, cioplite cu dalta cea mai mândră, a nouă palatini, doi regi şi cinci împăraţi[I]. La dreapta ei, ai minunata faţadă

[I] Primul rând, începând din partea de sus a palatului: Carol cel Mare, împărat; Otto de Wittelsbach, palatin de Bavaria; Ludovic, duce de Bavaria şi prim-conte palatin al Rinului; Rudolf I, palatin. Al doilea rând: Ludovic de Bavaria, împărat; Ruprecht al II-lea, împărat; Otto, rege al Ungariei; Cristian, rege al Danemarcei. Al treilea rând: Ruprecht cel Bătrîn, palatin; Frederic cel Victorios, palatin; Frederic al II-lea, palatin; Otto-Henric, palatin. Al patrulea rând: patru palatini, Frederic cel Pios, Ludovic, Johann-Casimir şi Frederic al IV-lea, constructorul palatului. Casa palatină urcă, prin ascendenţă feminină, la Carol cel Mare.

italiană a lui Otto-Henric cu divinităţile, cu himerele şi cu nimfele care trăiesc şi respiră, catifelate de umbre moi colbuite, cu cezarii romani, semizeii greci, eroii evrei şi cu porticul care-l are sculptat de Ariost[591]. La stânga întrevezi frontispiciul gotic al palatului lui Ludovic cel Bărbos, găurit şi crăpat cu furie, ca de coarnele unui taur uriaş. În spate, pe sub ogivele unui portic sub care se adăposteşte un puţ pe jumătate înfundat, ai cele patru coloane de granit cenuşiu dăruite de papă marelui împărat de la Aix-la-Chapelle[592], care au venit în secolul al VIII-lea de la Ravenna pe malurile Rinului şi în veacul al XV-lea de pe malurile Rinului pe cele ale Neckarului şi care, după ce au văzut căzând palatul lui Carol cel Mare la Ingelheim, văd acum cum se năruie castelul palatinilor la Heidelberg.

Toată pardoseala de piatră a curţii este acoperită de peroane în ruină, de fântâni secate, de bazine crăpate. Pretutindeni piatra se sfărâmă şi urzicile ies la lumină.

Cele două faţade din Renaştere, ce dau atâta splendoare acestei curţi, sunt din gresie roşie, iar statuile care le acoperă sunt din gresie albă; admirabilă combinaţie care dovedeşte că aceşti mari sculptori erau şi mari colorişti. Cu timpul, gresia roşie a ruginit, iar cea albă s-a poleit. Dintre aceste două faţade, una, cea a lui Frederic al IV-lea, este severă; cealaltă, cea a lui Otto-Henric este încântătoare. Prima ţine de istorie, a doua de basm. Pe una o domină Carol cel Mare, pe cealaltă Jupiter.

Cu cât contempli aceste două palate juxtapuse, cu cât pătrunzi mai mult în minunăţia amănuntelor, cu atât te întristezi mai tare. Ciudată-i soarta capodoperelor de marmură şi piatră! un dobitoc de trecător le sluţeşte, o ghiulea absurdă le face una cu pământul şi de ele nu este legat numele artiştilor ce le-au făcut, ci al regilor. Nimeni nu mai ştie astăzi cum îi cheamă pe dumnezeieştii oameni care au construit şi sculptat zidul de la Heidelberg. Deasupra acestei ruine pluteşte faimă cât pentru zece artişti ce nu poate fi fixată asupra nici unuia dintre ei. Un Boccador[593] necunoscut a născocit palatul lui Frederic al IV-lea; un Primaticcio[594] neştiut de nimeni a alcătuit faţada lui Otto-Henric; un Cesar Cesarino[595] pierdut în umbra uitării a desenat ogivele pure cu triunghi echilateral de la castelul lui Ludovic al V-lea. Iată arabescuri de Rafael, figurine de Benvenuto. Întunericul acoperă toate acestea. Curând poemele de marmură vor muri, după cum poeţii lor au şi murit. Tu nu crezi, Louis, că cea mai amară dintre nedreptăţi este contestarea gloriei, este uitarea?

Pentru cine au lucrat aceşti oameni minunaţi? Vai! Pentru vântul care bate, pentru iarba care creşte, pentru iedera ce-şi asemuie

frunzele cu ale lor, pentru rândunica ce trece, pentru ploaia ce cade, pentru noaptea ce se lasă.

Ce e ciudat, e că bombardamentele ce s-au înverşunat asupra celor două faţade nu le-au sfărâmat pe amândouă la fel. Pe frontispiciul lui Otto-Henric n-au spart decât cornişe şi arhitrave. Nemuritorii olimpici ce-l locuiesc n-au avut de suferit. Nici Hercule, nici Minerva, nici Hebe[596] n-au fost atinşi. Obuzele şi ghiulelele de foc s-au încrucişat jurîmprejurul statuilor invulnerabile fără să le atingă. Dimpotrivă, cei şaisprezece cavaleri încoronaţi cu capete de lei drept genunchiere, ce dau un aer atât de viteaz palatului lui Frederic al IV-lea, au fost trataţi de bombe ca nişte oşteni. Aproape toţi au fost răniţi. Otto, împăratul, are obrazul crestat; Otto, regele Ungariei, are piciorul stâng zdrobit; lui Otto-Henric îi lipseşte o mână. Un glonte l-a desfigurat pe Ludovic cel Evlavios. Schija unei bombe l-a tăiat în două pe Frederic al II-lea şi i-a zdrobit şalele lui Ioan Cazimir. În timpul acestor asedii, cel ce începe de sus, lângă cer, regalul şir de statui, Carol cel Mare, şi-a pierdut globul, şi cel ce-l sfârşeşte jos, Frederic al IV-lea şi-a pierdut sceptrul.

Dar nimic mai mândru decât legiunea aceasta de principi, toţi mutilaţi şi toţi în picioare. Degeaba au dat iureş peste ei mânia lui Leopold I şi a lui Ludovic al XIV-lea, trăsnetul, mânie a cerului, revoluţia franceză, mânie a popoarelor; ei sunt încă acolo cu toţii, apărându-şi faţada, cu pumnul în şold, cu piciorul înainte, călcâiul zdravăn, capul sus. Leul Bavariei rânjeşte la picioarele lor cu trufaşu-i rânjet de leu. La cel de-al doilea etaj, pe sub o cracă înverzită care a străpuns arhitrava şi care se joacă mlădiu cu penele din piatră ale căştii lui, Frederic cel Victorios îşi scoate pe jumătate spada. Sculptorul a pus pe acest chip un fel de aer al lui Ajax[597] înfruntându-l pe Jupiter, sau al lui Nemrod[598] săgetându-l pe Jehova.

Trebuie că a fost un spectacol nemaipomenit cu cele două palate al lui Otto-Henric şi al lui Frederic al IV-lea, văzute în străfulgerările bombardamentului din noaptea fatală de 21 mai a anului 1693.

Domnul de Lorges[599] aşezase o baterie pe câmpie, în faţa satului Nemenheim, una pe Heiligenberg, una pe drumul ce merge la Wolfsbrunn şi o a patra pe Geissbergul cel mic. Din aceste patru puncte opuse, mortierele, înconjurând Heidelbergul ca un cerc de hidre cumplite, şi-au cufundat, fără răgaz şi toate odată, gâturile lor lungi de flăcări în curtea castelului; obuzele au scormonit pardoseala de piatră cu ţestele lor de fier; ploaia de ghiulele înroşite a trecut printre dârele de foc şi în lumina lor s-au profilat pe faţada lui Frederic al IV-lea, gata de luptă, coloşii palatini şi împăraţi, cu platoşe ca nişte scarabei, cu

spada în mână, năvalnici şi cumpliţi; în timp ce alături de ei, pe cealaltă faţadă, goi, senini şi liniştiţi, sub licărirea fulgerelor grenadelor, zeii luminoşi şi zeiţele îmbujorate zâmbeau sub ploaia de bombe.

Printre aceste chipuri regeşti, ce par să fie mai degrabă suflete înveşmântate în piatră decât statui, numai două mi s-a părut că-şi pierduseră ceva din mândrie; Ludovic al V-lea şi Frederic al V-lea. E adevărat că nu fac parte din strălucitoarea constelaţie de principi presărată pe castelul lui Frederic al IV-lea. Ei stau în umbră, rezemaţi cu spatele de ruina a ceea ce a fost Turnul cel Mare.

Frederic al V-lea este adânc, copleşit; pare să se gândească la greşeala cu care şi-a pecetluit destinul. Coroana Boemiei, scoasă de boemi de pe fruntea lui Ferdinand al Austriei, fusese propusă de ei electorului de Saxa care a refuzat-o; apoi lui Carol-Emanuel, duce de Savoia, care a refuzat-o; apoi lui Cristian al IV-lea, regele Danemarcei, care a refuzat-o; şi în sfârşit palatinului Frederic al V-lea care, sfătuit de soţia lui, a luat această coroană cu amândouă mâinile. A fost încoronat la Praga în anul 1619; a izbucnit apoi războiul şi a ajuns să moară departe de ţara lui, rătăcitor şi surghiunit de împrejurările cărora le dăduse naştere[600]. Soţia lui era Elisabeta de Anglia, nepoata Mariei Stuart. Ea i-a adus ca zestre fatalitatea familiei ei. Şi nu Elisabeta a fost cea care s-a însoţit cu un tron, ci Frederic a fost cel ce s-a însoţit cu surghiunul.

Frederic al V-lea, în nişa lui întunecoasă în care mărăcinii îl ascund aproape cu totul, mai are încă pe cap coroana Boemiei, cea care a dat naştere războiului de Treizeci de Ani; nu mai are însă cele două mâini cu care a apucat-o. Ciudat lucru, i-au fost tăiate de o bombă suedeză.

Vecinul lui, Ludovic al V-lea, nu este mai puţin sumbru. S-ar zice că ştie că nu mai sunt gărzi în piaţă, că turnul *Niciodată Gol* este gol, că nu mai sunt preoţi în capelă, că nu mai sunt lei în Turnul Uriaşului, că nu mai sunt electori în Germania, că nu mai sunt palatini la Heidelberg, şi că *Turnul cel Mare*, cel mai înalt turn din Europa, pe care el îl construise după donjonul de la Bourges, atârnă prăvălit în spatele lui. Se uită cu tristeţe la iedera care treptat-treptat îi acoperă faţa.

Turnul cel Mare avea perechea lui la celălalt capăt al acestui palat-cetăţuie. Era turnul lui Frederic cel Victorios.

Către anul 1455, Frederic I, vrând să facă din el un castel inexpugnabil, a pus să se înalţe un turn puternic deasupra vâlcelului ce-l desparte de munţii dinspre răsărit. Acest turn era înalt de optzeci de picioare, era clădit din granit şi închis cu porţi de fier. Partea din zid ce dădea spre duşmani era lată de douăzeci de picioare. Frederic a pus

să se aşeze înăuntru trei baterii puternice suprapuse şi a fixat în bolţi, pentru a putea manevra tunurile, uriaşe inele de fier ce mai sunt încă aninate acolo. În anul 1610, strănepotul lui, Frederic al IV-lea, a înălţat şi mai mult turnul cu un etaj mare octogonal. — Când această minunată construcţie a fost sfârşită şi întregită, regele Franţei, întărâtat, a pus degetul său mare pe ea şi a strivit-o ca pe o nucă.

Astăzi *Turnul lui Frederic Victoriosul* se cheamă Turnul Despicat.

Jumătate din uriaşul cilindru de zidărie zace în şanţ. Alte blocuri crăpate se desprind din vârf şi s-ar fi prăvălit demult, însă copacii, ca nişte monştri, le-au prins în ghearele lor puternice şi le ţin atârnate deasupra prăpastiei.

La câţiva paşi de această ruină înfricoşătoare, întâmplarea a aruncat o ruină fermecătoare; e interiorul palatului lui Otto-Henric, de la care nu ţi-am arătat până acum, dragă Louis, decât faţada. Şi se află acolo, în picioare, în aer liber, pradă primului venit, sub razele soarelui şi în ploaie, sub zăpadă şi în bătaia vântului, fără boltă, fără lambriuri, fără acoperiş, croite ca la întâmplare în zidurile dărăpănate, douăsprezece porţi în stilul Renaşterii, douăsprezece giuvaeruri, douăsprezece capodopere, douăsprezece idile de piatră, învălmăşite, ca ieşind din aceleaşi rădăcini cu o pădure minunată de flori sălbatice demne de palatini, *consule dignae*[I]. N-aş putea să-ţi spun ce este inexprimabil în acest amestec de artă şi realitate; e o luptă şi în acelaşii timp o armonie. Natura, care se ia la întrecere cu Beethoven, se întrece şi cu Jean Goujon[601]. Arabescurile fac mărăcinişuri şi mărăcinişurile fac arabescuri. Nu ştii pe care s-o alegi şi pe care s-o admiri mai mult: frunza vie sau frunza sculptată.

Mie ruina mi s-a părut plină de o ordine divină. Mi se pare că acest palat, clădit de zânele Renaşterii, se află abia acum în starea lui firească. Toate minunatele fantezii ale unei arte libere şi nestăpânite trebuie că se simţeau prost în aceste săli atunci când se semnau păci şi se urzeau războaie, când principi întunecaţi visau aici, când se făceau nunţi regeşti şi când se plănuiau împăraţi ai Germanie. Oare Vertumni, Pomonii, Ganimezii[602] puteau ei să înţeleagă câte ceva din ideile ce ieşeau din capul lui Frederic al IV-lea sau al V-lea, din mila Domnului, conte palatin al Rinului, vicar al sfântului imperiu roman, elector duce al Bavariei de Sus şi de Jos? Un mare senior se culca în această încăpere cu o fiică de rege sub un baldachin de duce; nu mai există acum nici senior, nici fiică de rege, nici baldachin, nici tavan; totul e locuit de

[I] Vrednice de un consul.

volbură şi înmiresmat de izmă sălbatică. E bine. E mai bine. Gingaşele sculpturi au fost făcute pentru a fi sărutate de flori şi privite de stele.

Natura, dreaptă şi sfântă, sărbătoreşte această operă pe al cărei făcător, oamenii l-au uitat.

În afară de nenumăratele bazine, grote, fântâni, pavilioane şi arcuri de triumf, în afară de capela închinată sfântului Udalrich şi construită de Iuliu al III-lea[603] ca primă capelă a Germaniei; în afară de piaţa militară, de cele două arsenale, de terenul de jucat cu mingea al electorului Carol, de menajeria de lei, de coliviile uriaşe, de casa păsărilor, de casa de jumulit şi de împăiat, de cancelaria cea mare, de hotelul monetăriei, străjuit de patru turnuleţe, castelul din Heidelberg mai conţinea şi contopea în măreaţa lui unitate, opt palate a opt principii, din opt epoci diferite:

Unul din veacul al XIV-lea, palatul pfalzgravului Rudolf I;

Unul din veacul al XV-lea, palatul împăratului Ruprecht;

Trei din al XVI-lea, palatul lui Ludovic al V-lea, palatul lui Frederic al II-lea şi palatul lui Otto-Henric;

Trei din al XVII-lea, palatul lui Frederic al IV-lea, palatul lui Frederic al V-lea şi palatul Elisabetei.

Ruina castelului este astăzi alcătuită din toate aceste ruine. Fără a mai număra turnuleţele, chioşcurile cu verdeaţă, scările dantelate dinăuntru, mai existau nouă turnuri exterioare: Turnul lui Carol; Rondela; Turnul cel Mare; Turnul lui Frederic Victoriosul; Turnul Niciodată-Gol; Turnul de Comunicaţie; Turnul Uriaşului; Turnul Octogonal şi Turnul Bibliotecii în care se afla Biblioteca palatină a Vaticanului, din care în anul 1622, manuscrisele greceşti şi liturghierele bizantine au fost folosite, din lipsă de paie, drept culcuşuri pentru caii armatei imperiale.

Dintre aceste turnuri cinci mai dăinuie încă: Turnul Bibliotecii; Turnul Octogonal; Turnul cel Mare; Turnul Despicat (al lui Frederic Victoriosul) şi turnul Uriaşului, singurul turn pătrat.

Ciudată soartă. Acest palat minunat care a fost scena serbărilor şi războaielor, care a fost sălaşul conţilor Rinului şi al ducilor de Bavaria, al regilor Boemiei şi al împăraţilor Germaniei. Nu mai este astăzi decât acoperământul complicat al unui butoi.

Subteranele de la Tournus[604] sunt o biserică, cele de la Saint-Denis morminte, subteranele de la Heidelberg nu sunt altceva decât o pivniţă.

După ce ai străbătut aceste ruine măreţe, această năruire epică, aceste săli de arme dărăpănate, aceste palate pline de muşchi, de mărăcini, de umbre şi de uitare, aceste turnuri ce s-au clătinat ca nişte

oameni beţi şi care au căzut ca nişte morţi, aceste curţi mari în care, acum nici două sute de ani, oştenii mai stăteau încă în faţa treptelor cu suliţele lor lungi, după ce ai trecut prin această întreagă clădire mare cu întreaga ei istorie mare, vezi că vine spre tine un om cu un felinar, îţi deschide o uşă joasă, îţi arată o scară întunecoasă şi-ţi face semn să cobori. Cobori; bolta este întunecoasă, cripta plină de reculegere. Ferestruicile dau o penumbră evlavioasă, te aştepţi să vezi mormintele palatinilor şi dai de un butoi imens, o fantezie pantagruelică, un tron pentru un Ramponneau[605] colosal. Când dai de această ciudăţenie, ai impresia că auzi în întunericul ruinei imensul hohot de râs al lui Gargantua.

Butoiul cel Mare din castelul de la Heidelberg e Rabelais în gazdă la Homer.

Imensa butie, culcată într-o rână în pivniţa care o adăposteşte, are înfăţişarea unei nave sub cală. Are un diametru de douăzeci şi patru de picioare şi o lungime de treizeci şi trei de picioare[606], iar în partea din faţă poartă o stemă în stil rococo în care sunt sculptate iniţialele electorului Carol-Teodor. Două scări cu două etaje şerpuiesc de jur-împrejur şi urcă până la o platformă aşezată la partea de sus. Butia cuprinde echivalentul a două sute treizeci şi şase de butoaie a câte o mie două sute de sticle duble; deci butia cea mare conţinea cinci sute şaizeci şi şase de mii patru sute de litri. Ea era umplută printr-o gaură străpunsă în boltă deasupra vranei şi era golită cu o pompă care mai este încă acolo atârnată de perete. Această butie imensă a fost de trei ori plină cu vin de Rin. Când a fost umplută prima oară, electorul a dansat cu toată curtea lui pe platforma de deasupra. Din anul 1770 e goală.

În ea vinul se făcea din ce în ce mai bun.

De fapt această butie nu este fosta Butie Mare de la Heidelberg, acoperită cu sculpturi ciudate şi construită în anul 1595 de către electorul Ioan-Cazimir ca să dea mai multă solemnitate unei împăcări dintre luterani şi calvinişti. Carol-Teodor a pus să fie dărâmată cam pe la 1750 ca s-o construiască pe aceasta, mai mare dar mai puţin împodobită.

În afară de Butia cea Mare, pivniţeile castelului palatin, ce se deschid în toate direcţiile ca nişte vizuine, mai conţineau şi ceea ce se numea butiile mici. Ele nu aveau decât înălţimea primului etaj. Erau zece sau douăsprezece. N-a mai rămas decât una, pe care mi-au arătat-o în cotlonul ei, aflat la câţiva paşi de butia cea mare. Nu cuprindea decât a cincea parte din butia cea mare. E un ansamblu foarte frumos de doage

din lemn de stejar, fabricate pe vremea lui Ludovic al XIII-lea, împodobit de electorii palatini cu stema Bavariei şi cu trei capete de lei pe fiecare dintre feţe, şi de soldaţii francezi cu câteva lovituri de secure. Era în anul 1799. Butia era plină cu vin de Rin şi soldaţii noştri au vrut s-o spargă. Butia s-a ţinut tare. Ei, care sfărâmaseră zidurile fortăreţei, n-au putut însă să facă vreo spărtură în butoi.

Acest butoiaş este gol din anul 1800.

Plimbându-te prin umbra făcută de butia cea mare, zăreşti deodată, în spatele bârnelor de care este proptită, o statuie ciudată de lemn, peste care, dintr-o ferestruică, se strecoară o rază palidă de lumină. E un fel de moşneguţ vesel, îmbrăcat grotesc, alături de care atârnă de un cui un orologiu grosolan. De sub el iese o sfoară, tragi de ea, orologiul se deschide brusc şi din el ţâşneşte o coadă de vulpe ce te plesneşte peste nas. Moşneguţul e un bufon de la curte şi orologiul e ghiduşia lui.

E singurul lucru care mai trăieşte şi se mişcă în castelul de la Heidelberg: ghiduşia unui bufon al regelui. Sus, printre ruine, Carol cel Mare nu mai are sceptru, Frederic cel Victorios nu mai are un turn, regele Boemiei nu mai are mâini, Frederic al II-lea nu mai are cap, globul domnesc al lui Frederic al V-lea a fost sfărâmat în mâna lui de o ghiulea, alt glob domnesc; totul a căzut, totul s-a sfârşit şi s-a stins în afară de bufon. El mai este încă în picioare, mai suflă şi zice: Aici sunt! cu haina lui albastră, cu jiletca lui extravagantă, cu peruca lui de nebun, jumătate verde, jumătate roşie; se uită la tine, te opreşte, te trage de mânecă, îţi face gluma lui neroadă şi-ţi râde în nas. După părerea mea, ceea ce e cel mai lugubru şi mai amar în ruina de la Heidelberg, nu sunt toţi principii şi toţi regii morţi, ci bufonul acesta viu.

Este vorba de nebunul palatinului Carol-Filip, care se numea PERKEO. Înalt de trei picioare şi şase degete[607], ca şi statuia lui, sub care îi e săpat numele, el bea cincisprezece stide duble de vin pe zi. Acesta îi era talentul. Şi i-a făcut mult să râdă, cam pe la 1710, pe electorul palatin de Bavaria şi pe împăratul Germaniei, umbrele ce au trecut pe acolo în acea vreme.

Într-o bună zi, când se aflau la palatin mai mulţi principi străini, l-au măsurat pe Perkeo alături de unul din grenadierii înalţi ai lui Frederic I, rege al Prusiei; aceştia, în cizme cu tocuri înalte şi cu uriaşele lor căciuli de blană, erau siliţi să coboare scările de-a îndărâtelea. Bietul nebun era oleacă mai înalt decât cizma grenadierului. *Tare s-a mai râs*, spune un povestitor al vremii. Bieţi principi ai unei epoci decrepite, preocupaţi de pitici şi de uriaşi şi uitând de oameni!

Dacă Perkeo nu-şi bea cele cincisprezece sticle, era biciuit.

În fond, în veselia schimonosită a acestui amărât, era mult sarcasm şi dispreţ. Principii, în ameţeala lor, nu-şi dădeau seama. Strălucirea splendidă a curţii palatine acoperea licăririle de ură ce străfulgerau când şi când pe acest chip; astăzi însă, ele reapar în întunericul ruinelor şi te fac să citeşti desluşit gândul tainic al bufonului. Moartea, care a trecut peste acest chip i-a şters ghiduşia şi nu i-a lăsat decât ironia. Şi parcă statuia lui Perkeo îşi râde de cea a lui Carol cel Mare.

Nu trebuie să te întorci să-l vezi pe Perkeo. Prima oară te mâhneşte, a doua oară te înfricoşează. Nimic nu-i mai sinistru decât râsul încremenit. În palatul pustiu, lângă butia goală, te gândeşti la bietul nebun, bătut de stăpânii lui când nu se îmbăta şi te cuprinde frica în faţa măştii lui de veselie hâdă. Nu e nici măcar râsul batjocoritor al unui bufon, ci rânjetul unui diavol ce se răzbună. În această ruină plină de fantome, Perkeo este, şi el un strigoi.

Iartă-mă, dragă Louis, dacă profit de tranziţie; însă, în legătură cu fantomele, trebuie să-ţi povestesc ceva despre strigoi. Se zice că sunt mulţi în castelul de la Heidelberg. Se plimbă noaptea pe lună plină sau în nopţile cu furtună. Când este Jutha, soţia lui Anthyse, ducele francilor, care se aşază, palidă şi cu coroana pe cap, sub micile ogive ale chioşcului cu verdeaţă al lui Ludovic cel Bărbos. Când sunt cei doi judecători franci, doi cavaleri negri ce-i vezi mergând alături de statuia lui Jupiter pe friza inaccesibilă a palatului lui Otto-Henric. Alteori sunt muzicanţi cocoşaţi, diavoli familiari ce şuieră arii diavoleşti în podul sfintei capele. Alteori este Doamna Albă care trece pe sub bolţi şi căreia i se aude vocea. Se zice că această Doamnă Albă i-a apărut în anul 1655 contelui Frederic al celor Două Punţi în sala cavalerilor din palatul lui Otto-Henric şi că i-a prezis căderea palatinatului. Pe vremea palatinilor se arăta ori de câte ori trebuia să moară vreunul din suveranii ţării. Pentru marii duci de Baden nu mai vine. Se pare că nu recunoaşte tratatul de la Lunévilie[608].

Aceştia sunt, dragă Louis, diavolii pe care-i caută turiştii în acest vechi palat. Cât despire mine, trebuie să recunosc că nu am văzut alţi diavoli şi chiar alţi turişti decât, într-o zi, pe la prânz, doi uriaşi hornari din Pădurea Neagră, care veniseră să viziteze ca artişti şi cunoscători fenomenalul cămin al palatinilor, extaziindu-se în faţa lui, şi care, negri de tot şi cu dinţii albi, tot dând din mâini cu mantaua lor largă pe care o poartă ca pe un şal, aveau aerul unor lilieci mari de la Odeon[609] într-o punere în scenă a lui Robin Hood în ruinele de la Heidelberg.

Niciun fel de pustiire n-a lipsit acestui castel. Până acum ţi-am vorbit

de domnul de Tilly, de contele de Birkenfeld, de mareşalul de Lorges, de împăratul Germaniei şi de regii Franţei, de marii distrugători. Nu ţi-am spus nimic de cei mici. Când te uiţi la urma lăsată de lei, n-o vezi pe cea a şoarecilor. Şi totuşi Heidelbergul şi-a avut şoarecii lui. Micii pustiitori, arhitecţii oficiali, s-au năpustit asupra acestui monument, ca şi cum ar fi fost în Franţa, ca şi cum ar fi fost la Paris. Nişte invalizi adăpostiţi aici au ciopârţit bătrâna clădire cu ură, ruină de ruină. Au dărâmat în întregime două din cele patru frontoane ale iatacului lui Otto-Henric. Englezii au sfărâmat cu ciocanul cariatidele-pilaştrii din sufragerie ca să le ducă cu ei. Un arhitect, însărcinat să construiască o conductă de apă de la Heidelberg la Mannheim a dat jos bolţile din sala cavalerilor ca să facă din cărămizile lor ciment pentru apeduct. Îţi aduci aminte de grilajul nostru din Piaţa Regală, monument rar şi complet de feronerie din veacul al XVII-lea, vechiul grilaj de care vorbeşte Madame de Sévigné[610], care a văzut trecând *păsările din Tournelles*, pe lângă care a trecut Corneille când mergea la Marian de Lorme[611] şi Molière când mergea la Ninon de Lenolos[612]; ei bine, a fost vândut anul acesta, în faţa uşii mele, *cu cinci gologani livra*. Dragă Louis, nerozii care au făcut prostia nici măcar n-au inventat-o. Neghiobii care au născocit asta erau cei din Heidelberg. În jurul palatului lui Otto-Henric se afla de jur-împrejur o rampă de fier din timpul Renaşterii. Arhitecţii oraşului au vândut-o *la greutate cu mai puţin de şase parale livra*. Îţi citez chiar textul tranzacţiei. Ce zici? Şase parale fac cât cinci gologani de-ai noştri.

M-ai uitat, desigur, pe dealul Geissberg, acolo unde eram când am început să-ţi vorbesc despre castelul de la Heidelberg; şi am uitat şi eu de mine, într-atât de adâncă era visarea în care mă cufundasem. Noaptea se lăsase, norii se împrăştiaseră pe cer, luna urcase până aproape la zenit şi mai şedeam încă pe aceeaşi piatră, privind în întunericul din jurul meu şi la umbrele din mine. Deodată clopotul oraşului a bătut ceasul la picioarele mele; era miezul nopţii; m-am ridicat şi am coborât. Drumul care duce la Heidelberg trece prin faţa ruinelor. Când am ajuns la ele, luna, învăluită în aburi de nori şi încinsă cu un halo imens, arunca o lumină lugubră asupra măreţului morman de ruine năruite. Dincolo de şanţ, la treizeci de paşi de mine, în mijlocul unui mărăciniş, mi-a apărut Turnul Despicat, căruia îi puteam vedea interiorul ca un enorm cap de mort. Puteam să desluşesc nările, cerul gurii, dubla arcadă a sprâncenelor, scobitura adâncă şi cumplită a ochilor stinşi. Stâlpul mare central cu capitelul lui era rădăcina nasului. Pereţii despărţitori sfâşiaţi erau cartilajele. Jos, pe

povârnişul râpei, ieşiturile din bucata de perete căzută închipuiau fălcile. N-am văzut în viaţa mea ceva mai melancolic decât acest mare cap de mort aşezat pe marele neant ce se numeşte Castelul Palatinilor.

Ruina, tot timpul deschisă, era pustie la această oră. Mi-a venit ideea să intru. Cei doi uriaşi de piatră ce păzesc Turnul Pătrat m-au lăsat să trec. Am păşit prin porticul înnegrit sub care mai atârnă încă vechiul grilaj de fier care închidea intrarea, şi am pătruns în curte. Luna aproape dispăruse în nori. Din cer nu mai cobora decât o lumină palidă.

Louis, nimic nu este mai măreţ decât ceea ce este doborât. Ruina, astfel luminată, văzută la acest ceas, avea o tristeţe, o blândeţe şi o maiestate de nespus. Mi se părea că simt în înfiorarea abia desluşită a copacilor şi a mărăcinilor ceva grav şi respectuos. Nu auzeam niciun pas, niciun glas, nicio suflare. În curte nu erau nici umbre, nici lumini; un fel de penumbră visătoare modela totul, lumina totul şi învăluia totul. Învălmăşeala de spărturi şi crăpături lăsa să ajungă până în cotloanele cele mai întunecoase firavele raze de lună; şi în adâncimile negre, pe sub bolţi şi pe sub coridoarele de nepătruns, vedeam umbre albe mişcându-se încetişor.

Era ceasul la care faţadele vechilor clădiri părăsite nu mai sunt faţade, ci chipuri.

Mergeam înainte pe pietrele inegale şi pe fărâmiturile de stâncă fără să îndrăznesc să fac vreun zgomot şi simţeam între cei patru pereţi ai incintei stânjeneala ciudată, sentimentul de nedefinit căruia cei vechi îi spuneau *groaza de pădurile sfinte*. E un fel de teroare de neînvins în mijlocul a ceea ce este sinistru şi totodată splendid.

Am urcat între timp treptele verzi şi umede ale vechii terase fără rampă şi am intrat în vechiul palat fără acoperiş al lui Otto-Henric. Ai să râzi, poate; te asigur însă că a merge noaptea prin încăperi care au fost locuite de oameni, cu uşile decorate, cu compartimente care-şi au încă semnificaţia lor distinctă, a-ţi spune: – uite sufrageria, uite camera de culcare, uite alcovul, uite căminul, – şi să simţi iarba sub picioare şi să vezi cerul deasupra capului, e înspăimântător. O încăpere care mai are încă înfăţişarea unei încăperi şi al cărei tavan a fost luat de o mână nevăzută precum capacul unei cutii, devine ceva lugubru şi fără nume. Nu mai e o casă, nici un mormânt. Într-un mormânt simţi sufletul omului; aici îi simţi umbra.

Când să trec din vestibul în sala Cavalerilor m-am oprit. Se auzea un zgomot ciudat, cu atât mai desluşit cu cât o tăcere sepulcrală umplea restul ruinelor. Era un fel de horcăit, slab, strident, continuu, contopit

uneori cu ciocănituri seci şi rapide, care părea că vine, când din fundul întunericului, dintr-un punct îndepărtat al hăţişului sau al clădirii, când părea să iasă de sub picioarele mele printre crăpăturile din pardoseală. De unde venea? De la ce fiinţă nocturnă provenea strigătul sau ciocănitul? Nu ştiu, semăna însă cu scârţâitul unui război de ţesut şi, ascultându-l, nu mă puteam împiedica să nu mă gândesc la hâdul urzitor de legende care ţese noaptea în ruine frânghia pentru spânzurători.

În rest nimic, nimeni, nicio fiinţă vie. Sala era pustie ca întreg palatul. Am dat în pardoseală cu bastonul, zgomotul a încetat, şi a început apoi iar. Iar am bătut, iar a încetat şi iar a început. Dar n-am văzut decât un liliac mare speriat, pe care bătaia bastonului meu pe lespede îl făcuse să iasă dintr-una din consolele sculptate ale peretelui şi care se plimba pe deasupra capului meu într-un zbor funebru circular, făcut parcă pentru interiorul turnurilor prăbuşite.

Să-ţi spun tot? De ce nu? Nu eşti tu omul care înţelege toate închipuirile minţii? În această ruină mi se părea că stânjenesc pe cineva. Pe cine? Nu ştiu. Este însă sigur că răscoleam o taină. Noaptea era acolo, singură; o tulburasem. Toate fiinţele supranaturale din această ruină domnească îşi aţinteau asupra mea ochii vagi şi speriaţi. Tritonii, satirii, sirenele cu două cozi, amoraşul înaripat ce se joacă de trei veacuri cu o ghirlandă în pragul sălii Cavalerilor, cele două Victorii goale pe care invalizii le-au ciopârţit, cariatidele ascunse sub arbuşti purpurii, himerele cu inele în dinţi, naiadele ce ascultă cum cade din urne apa de infiltraţie, aveau ceva iritat şi trist; rictusul mascaronilor căpăta o expresie stranie; o licărire făcea să iasă lugubru în relief din umbră pe întunecata Isis[613] din vestibul, căreia ploile ce o rod şi o estompează i-au dat surâsul de nedefinit al chipurilor lui Prud'hon[614]; cei doi sfincşi cu căşti, cu mamele de femeie şi cu urechi de faun, păreau să şuşotească încetişor uitându-se la mine, *transversa tuentes*[I]; şi credeam că aud răsuflâmd leii de lângă cămin din mărăcinişul în care s-au ghemuit de când picioarele palatinului gânditor nu se mai odihnesc pe coama lor de marmură. Ceva încremenit şi cumplit palpita în jurul meu pe toate aceste ziduri şi, de câte ori mă apropiam de o uşă întunecoasă sau de un colţ năpădit de pâclă, găseam vie o privire încărcată de taine.

Tu ai viziuni ca mine? Ai simţit aşa ceva? Statuile dorm ziua; noaptea însă se trezesc şi devin năluci.

[I] Privind pieziş.

Am ieşit din palatul lui Otto şi m-am întors în curte, urmărit mereu de zgomotul slab făcut de acel cineva ce veghea în sala Cavalerilor.

Când tocmai coboram treptele, a ieşit deodată luna, pură şi strălucitoare, printr-o largă sfâşiere a norilor; palatul lui Frederic al IV-lea, cu fronton dublu, mi-a apărut brusc, măreţ, luminat ca ziua cu cei şaisprezece uriaşi ai lui, palizi şi înspăimântători; în timp ce la dreapta mea faţada lui Otto, înălţându-se neagră pe cerul luminos, lăsa să treacă razele scânteietoare ale lunii prin toate cele douăzeci şi patru de ferestre ale sale.

Ţi-am spus *luminat ca ziua;* şi nu-i aşa, ci totodată mai mult şi mai puţin. Luna peste ruine este mai mult decât o lumină, e o armonie. Nu ascunde niciun amănunt şi nu exagerează nicio rană; aruncă un văl pe ceea ce este sfărâmat şi adaugă maiestăţii vechilor clădiri un nimb înnegurat. E mai bine să vezi noaptea decât ziua un palat sau o mănăstire în ruină. Dura lumină a soarelui oboseşte ruinele şi dăunează tristeţii statuilor.

La rândul lor, umbrele de împăraţi şi de palatini s-au uitat şi ele la mine; *simulacra*[I]. Lucru ciudat, o clipă mai devreme, mi se păruse că sirenele, nimfele şi himerele mă priveau cu mânie; acum mi se părea că vechii principi de temut coborau spre mine, biet trecător, o privire blândă şi primitoare. Unii păreau şi mai înalţi sub lumina fantastică a lunii. Unul dintre ei, atins şi pe jumătate răsturnat de o bombă, Ioan-Cazimir, sprijinit cu spatele de perete, cu chipul palid, cu nasul vulturesc şi barba-i lungă, avea aerul lui Henric al IV-lea deshumat.

Am ieşit din palat prin grădină şi în coborâre m-am mai oprit o clipă pe una din terasele de jos. În spartele meu, ruina, ascunzând luna, părea la jumătatea povârnişului un tufiş de umbră din care ţâşneau în toarte direcţiile raze lungi de întuneric şi lumină, brăzdând fundalul nedesluşit în pâclă al peisajului. La picioarele mele se aşternea Heidelbergul adormit, întins pe fundul văii de-a lungul muntelui, cu toate luminile stinse şi cu toate porţile închise; sub Heidelberg, auzeam cum curge Neckarul, ce părea să vorbească în şoaptă cu dealurile şi cu câmpia; şi gândurile ce m-au năpădit toată seara, neantul omului în trecut, neîmplinirea lui în prezent, măreţia naturii şi veşnicia lui Dumnezeu, îmi veneau toate din nou în minte, închipuind o întreită imagine, în timp ce coboram cu paşi înceţi în întunecime, între râul pururi treaz şi viu, oraşul adormit şi palatul mort.

[I] Iluzie.

Post-Scriptum

Karlsruhe, noiembrie

Dragă Louis, uite că am sfârşit scrisoarea asta interminabilă. Laudă pe Domnul şi iartă-mă. Nu citi in-folio-ul[615] ce-ţi trimit, ci vino să vezi Heidelbergul.

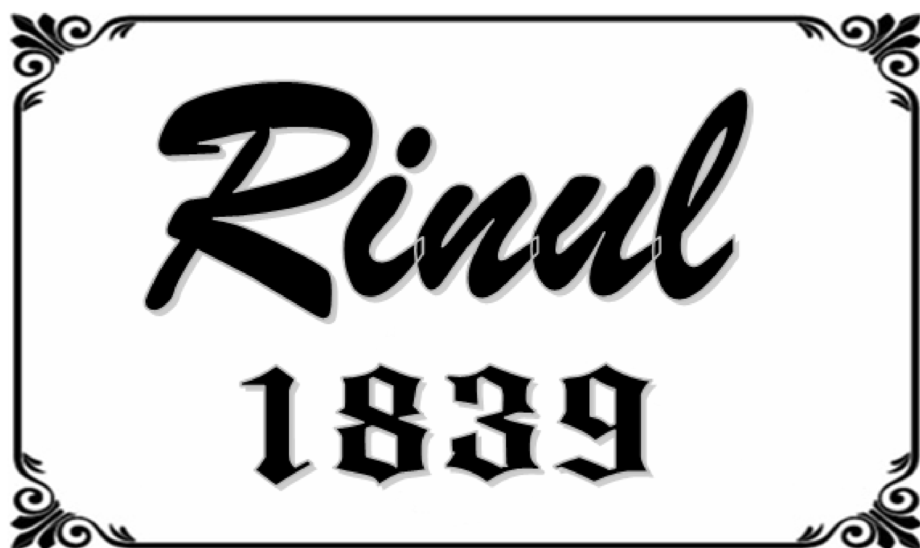
Am făcut o plimbare grozavă pe Bergstrasse. Era şi noroi şi zăpadă, tu ştii însă că eu sunt de la munte. Numai că am suferit foarte, nu de frig ci din cauza sobelor. Închipuie-ţi că de când mă aflu în Germania n-am reuişit încă să găsesc un foc bun de cămin, un tăciune aprins, un vreasc arzând. N-au decât sobe groaznice, cu burlane care se răsucesc prin încăpere ca nişte şerpi. Dau o căldură proastă şi trădătoare ce te face să-ţi fiarbă creierii în cap şi să-ţi îngheţe picioarele. Aici nu te încălzeşti, te asfixiezi. Cu neajunsul acesta, – asfixiere seara şi dimineaţa, – regiunea e cu adevărat minunată. Plouă toată noaptea; dormind, aud cum îmi bate ploaia în geam; mă aştept la zile urâte şi umede; nu ştiu însă cum se face că dimineaţa norii se împrăştie, negura se destramă şi văd tot ce e mai frumos pe lume.

Nocte pluit tota, redeunt spectacula mane[I].

Adio, prietene. Pe curând. Peste câteva săptămâni am să-ţi strâng mâna ta cea bună. Iubeşte-mă.

[I] Plouă întreaga noapte, priveliştile se întorc dimineaţa.

Rinul
1839

Scrisoarea a XXIX-a

STRASBOURG

Strasbourg, august

Iată-mă la Strasbourg, prietene. Fereastra deschisă dă în Piaţa Armelor. La dreapta e un pâlc de copaci, la stânga Münsterul[616], cu un dangăt mare de clopote în clipa asta, în faţa mea în fundul pieţii o casă din veacul al XVI-lea, tare frumoasă, deşi zugrăvită în galben cu obloane verzi; în spatele casei, înaltele pinioane ale unui naos vechi în care se află biblioteca oraşului; în mijlocul pieţii, o baracă de lemn din care va să iasă, se zice, un monument al lui Kléber[617]; de jur-împrejur o cingătoare de acoperişuri vechi, destul de pitoreşti, la câţiva paşi de fereastra mea, un felinar ca o spânzurătoare, lângă care se dondănesc câţiva puşti nemţi, blonzi şi burtoşi. Din când în când, o sprintenă diligenţă englezească, o caleaşcă sau un landou, se opresc în faţa porţii hanului *Maison Rouge* – în care stau – cu surugiul său badenez. Surugiul din Baden este încântător; are o jiletcă de un galben viu, o pălărie neagră cu un şnur lat argintiu şi poartă în bandulieră un corn mic de vânătoare cu un ciorchine enorm de ciucuri roşii pe spinare. Surugii noştri sunt tare sluţi; cel de la Longjumeau[618] este un mit; un halat vechi plin de noroi şi o bonetă groaznică de pânză, aşa-i surugiul din Franţa. Şi acum aşterne peste toate, peste surugiul din Baden, diligenţa, puştii nemţi, casele vechi, baraca şi clopotniţa, aşterne un cer frumos albastru cu norişori şi ai să ai o idee de tablou.

De altfel n-am prea avut aventuri; am petrecut două nopţi în diligenţă, ceea ce m-a făcut să am o idee grozavă despre soliditatea maşinăriei omeneşti.

Noaptea într-o diligenţă e ceva oribil. La plecare, totul e cum nu se poate mai bine, surugiul pocneşte din bici, zurgălăii şi caii sună vesel, te simţi într-o situaţie ciudată şi învăluitoare, mişcarea diligenţei îţi înveseleşte mintea, iar amurgul te face melancolic. Treptat se lasă noaptea, conversaţia vecinilor lâncezeşte, simţi că pleoapele se îngreunează, felinarele diligenţei se aprind, ne oprim la schimbul de cai şi plecăm iar ca vântul; e noapte de-a binelea, adormi. Tocmai atunci îi vine drumului ideea să devină cumplit; movilele şi hârtoapele se ţin lanţ; diligenta începe să joace. Nu mai e vorba de un drum, ci de un şir de munţi cu lacuri şi creste, ce trebuie că sunt nişte zări măreţe pentru furnici. Două mişcări contrarii pun atunci stăpânire pe diligenţă

şi o scutură cu furie ca două mâini enorme ce-au apucat-o în trecere: o mişcare dinainte înapoi şi dinapoi înainte, şi o mişcare de la stânga la dreapta şi de la dreapta la stîngă, – tangaj şi ruliu. Rezultatul acestei fericite combinaţii este că orice smucitură se înmulţeşte cu ea însăşi la înălţimea osiilor şi că urcă la puterea a treia în interiorul diligenţei; aşa că un pietroi cât pumnul te face să te loveşti de opt ori la rând cu capul în acelaşi loc, ca şi cum ar bate un cui. E îngrozitor. Din acest moment nu te mai afli într-o trăsură, ci într-un vârtej. Se pare că diligenţa s-a înfuriat. Confortabila trăsură născocită de domnul conte se metamorfozează într-o hodoroagă îngrozitoare, jilţul Voltaire nu mai e decât o rablă nenorocită. Salţi, joci, salţi iar, te izbeşti de vecin – toate astea dormind. Fiindcă asta-i frumuseţea că dormi. Somnul te trage într-o parte, hodoroaga drăcească într-alta. Şi de aci, un coşmar fără pereche. Nimic nu se poate compara cu visele dintr-un somn zgâlţâit. Dormi şi nu prea, te afli totodată în realitate şi în himeră. E un vis amfibiu. Din când în când întredeschizi pleoapele. Toate-s strâmbe, mai ales dacă plouă, ca noaptea trecută. Cerul e negru, mai bine zis nu există cer, parcă goneşti nebuneşte într-o prăpastie; felinarele diligenţei dau o lumină slabă, pe crupele cailor făcându-le să pară monstruoase; din când în când, plete sălbatice de ulmi tineri apar în lumină şi dispar în fugă; băltoacele sclipesc şi tremură sub ploaie ca prăjeala într-o cratiţă; tufişurile par ghemuite şi duşmănoase; grămezile de pietre sunt ca nişte cadavre întinse; priveşti în gol; copacii de pe câmpie nu mai sunt copaci, sunt uriaşi hâzi pe care-i vezi înaintând încet spre marginea drumului; orice zid vechi pare o falcă uriaşă fără dinţi. Deodată trece o nălucă întinzând mâinile. Ziua n-ar fi decât un stâlp de pe drum ce ţi-ar arăta cinstit: *drumul de la Coulommiers la Sézanne*. Noaptea e o pocitanie oribilă ce pare să blesteme pe călător. Ş-apoi nu ştiu de ce ai mintea plină de imagini de şerpi; ţi se târăsc năpânci pe creier; mărăcinii şuieră pe marginea taluzului ca un mănunchi de vipere; biciul surugiului e ca o viperă zburătoare ce se ţine de trăsură şi caută să te muşte prin geam; în depărtare, în negură, linia dealurilor şerpuieşte ca pântecele unui boa ce digeră şi capătă, umflat de somn, chipul unui balaur din basme ce ar încinge zarea. Vântul horcăie ca un ciclop obosit şi te face să te gândeşti la muncitorii înfricoşaţi ce căznesc cu durere în beznă. Totul trăieşte viaţa groaznică pe care nopţile de furtună o imprimă lucrurilor.

Şi oraşele pe care le străbaţi încep să joace, străzile urcă şi coboară perpendicular, casele se pleacă de-a valma peste diligenţă, unele te privesc cu ochi de jeratic. Cele care mai au încă lumină la ferestre.

Este cinci dimineaţa, te crezi zdrobit; răsare soarele, şi ai uitat tot.

Aşa e o noapte într-o diligenţă, şi-ţi vorbesc aici numai de diligenţele noi care sunt excelente ziua, când drumul e bun, – lucru rar în Franţa.

Crede-mă, prietene, că mi-ar fi greu să-ţi dau o idee despre o regiune pe care am străbătut-o în felul acesta. Am traversat Sézanne şi uite ce mi-a rămas: o stradă lungă dărăpănată, case joase, o piaţă cu o fântână, o dugheană deschisă în care un om luminat de o lumânare dă o scândură la rindea. Am traversat Phalsbourgul şi uite ce mi-a rămas: un zgomot de lanţuri şi de poduri mobile, soldaţi veghind la lumina felinarelor şi porţi negre întărite pe sub care se strecoară diligenţa.

De la Vitry-pe-Marna, am călătorit ziua. N-am văzut nimic remarcabil. E adevărat că diligenţa nu te lasă să vezi mare lucru.

Vitry-pe-Marna este o garnizoană în stil rococo. Saint-Dizier este o stradă lungă şi lată mărginită ici-colo de case frumoase de piatră în stil Ludovic al XV-lea. Bar-le-Duc este un orăşel destul de pitoresc; un râu frumos trace prin el. Presupun că este Ornain; nu mai zic însă nimic despre râuri, de când mi s-a întâmplat să se revolte întreaga Bretanie pentru că am confundat râul Vilaine cu râul Couenson. Naiadele sunt susceptibile şi n-am nicio nevoie să mă iau la harţă cu fluviile cu plete verzi. Aşa că n-am zis nimic.

Apropo, toată călătoria asta am făcut-o alături de un notar din provincie care-şi are biroul într-un orăşel din sud şi care se duce să-şi petreacă vacanţa la Baden, *pentru că*, zice el, *toată lumea se duce la Baden*. Bineînţeles, niciun fel de conversaţie nu e cu putinţă. Demnul notar miroase a hârtie timbrată aşa cum miroase iepurele din coteţ a varză.

De altfel, cum călătoriile te fac vorbăreţ, am încercat de o sută de ori să încep a-i vorbi, ca să văd decă e *de înghiţit*, cum zice Diderot. L-am provocat în toate domeniile, dar n-am dat decât de prostie. Mulţi sunt aşa. Eram ca acei copii ce vor cu orice preţ să muşte dintr-o bomboană artificială: caută zahăr şi nu găsesc decât ghips.

Oraşul Bar este străjuit de un deal mare plin cu vii, verde de tot în august şi care, când am trecut eu, se sprijinea de un cer albastru. Nimic crud în acest albastru şi în acest verde, pe care o rază de soare le învăluia cu căldură. În regiunea din jurul orăşelului Bar-le-Duc este moda ca toate casele care au oarecare pretenţii să aibă, în loc de poartă laterală, un mic portic de piatră profilată, suit pe trepte, cu tavanul pătrat. E destul de frumos. Ştii că-mi place să notez originalităţile arhitecturilor locale, ţi-am spus-o de o sută de ori, atunci când arhitectura este naturală şi nu pritocită de arhitecţi. Clima se află

înscrisă în arhitectură. Un acoperiş ascuţit înseamnă ploaie; plat, soare; plin de pietre, vânt.

N-am remarcat nimic deosebit la Bar-le-Duc, decât că voiajorul din diligenţă a comandat aici patru sute de borcane cu dulceaţă pentru vânzarea din cursul anului şi că în momentul în care ieşeam din oraş, intra un cal bătrân şchiop pe care-l duceau probabil la ecarisaj. Ţi-aduci aminte de jucăria drăguţei noastre fetiţe D. care a rămas atâta timp într-un colţ al balconului din Piaţa Regală, în vânt şi topindu-se sub ploaie, cu un nas de hârtie cenuşie, fără urechi şi fără coadă, numai cu trei rotiţe? Uite aşa era şi bietul cal din Bar-le-Duc.

De la Vitry la Saint-Dizier peisajul nu e cine ştie ce. Sunt culmi mari cu grâu, secerate, roşcate, mohorâte la vremea asta. Nici plugari, nici secerători, nici culegătoare mergând cu picioarele goale, cu capul în jos, cu snopul subsuoară. Totul e pustiu. Din când în când, câte un vânător şi un câine la pândă, încremeniţi sus pe un deal, îşi profilează silueta pe cer.

Satele nu se văd; sunt tupilate între dealuri, în vălişoare înverzite în fundul cărora curge aproape întotdeauna un râuleţ. Când şi când zăreşti vârful unei clopotniţe.

Odată, acest vârf de clopotniţă a căpătat un aspect ciudat. Dealul era înverzit, plin de iarbă. Deasupra dealului nu se vedea nimic altceva decât pălăria de cositor a unui turn de biserică ce părea pus exact pe culmea dealului. O pălărie de formă flamandă. (În Flandra, la bisericile din sate clopotniţele au forma clopotului). Văzut de aici, un imens covor verde pe care s-ar zice că Gargantua şi-a uitat clopoţelul.

După Saint-Dizier drumul este plăcut. Plete răcoroase de copaci se răspândesc în toate sensurile, se afundă în văi, se înalţă dealuri golaşe ce-şi dau degeaba aere de munţi. Ceea ce ajută iluzia e că uneori, cu tot aspectul frumos, pământul este sărac, vârfurile dealurilor bolnave şi pleşuve. Se simte că pământul nu mai are puterea să-şi împingă seva, până sus. Din această cauză dealurile par mai înalte; nu sunt, ci numai par.

Un oraş drăguţ este Ligny. Trei-patru dealuri, ce-şi vin în întâmpinare, au format o vale în formă de stea. Casele din Ligny sunt toate îngrămădite în fundul acestei văi, ca şi cum ar fi alunecat de pe culmea dealurilor. Este un orăşel frumos la vedere; are şi un râu şi două turle frumoase ruinate. Sunt nişte dealuri încântătoare şi au avantajul că diligenţa trebuie să urce la pas, aşa că am putut să cobor, să mă ţin după ea pe jos şi să văd oraşul.

Am îndoieli în privinţa catedralei din Toul. Bănuiesc că are afinităţi

cu catedrala din Orléans, odioasa biserică amăgitoare ce-ţi face de departe atâtea făgăduieli, ca de aproape să nu-şi ţină niciuna. Am totuşi o părere mai puţin proastă despre biserica din Toul; e adevărat că n-am văzut-o de aproape. Toul se află într-o vale, diligenţa coboară în galop; soarele apunea şi-şi aruncă minunatele-i raze pe faţada catedralei; clădirea are o înfăţişare ciudat de învechită, este o masă impozantă, foarte frumoasă. Apropiindu-mă mi s-a părut că este tot aşa de dărăpănată pe cât este de veche, că turnurile sunt octogonale, ceea ce nu mi-a plăcut, şi că are la partea de sus o balustradă asemeni celei din vârful turnurilor de la Orléans, ceea ce m-a şocat. Totuşi nu condamn catedrala din Toul. Văzută dinspre absidă e destul de frumoasă. Când treceam pe podul din Toul, tovarăşul meu de călătorie m-a întrebat dacă casa de Lorena nu era acelaşi lucru cu casa de Medicis.

Nancy, ca şi Toul, se află într-o vale, largă, frumoasă şi bogată. Oraşul nu are cine ştie ce înfăţişare; clopotniţele catedralei seamănă cu nişte solniţe stil Pompadour. Totuşi m-am împăcat Nancy, mai întâi pentru că am cinat aici şi-mi era tare foame; apoi pentru că Piaţa Primăriei este una din pieţele rococo cele mai frumoase, mai vesele şi mai complete ce am văzut. Este foarte frumos împodobită şi se potriveşte minunat cu tot felul de lucruri care merg bine împreună şi se ajută reciproc ca să facă efect: fântâni în stil rococo, tufişuri de copaci tăiaţi şi modelaţi, grilaje groase de fier, lucrate şi aurite, o statuie a regelui Stanislas[619], un arc de triumf într-un stil frământat şi amuzant, faţade distinse, elegante, bine legate între ele şi dispuse în unghiuri inteligente. Pavajul însuşi, din pietre ascuţite, are compartimente ca un mozaic. Este o piaţă cu un aer de marchiză.

Mi-a părut cu adevărat rău că n-aveam timp să văd în amănunt şi la largul meu întreg oraşul, în stil Ludovic al XV-lea. Arhitectura veacului al XVIII-lea, când e bogată, îşi răscumpără prostul gust. Fantezia se împodobeşte cu frunze şi înfloreşte pe culmea clădirilor în tufişuri de flori atât de extravagante şi de dese, că-ţi piere orice mânie şi ţi se lipeşte de suflet. În oraşele cu climă caldă, ca de pildă la Lisabona, care este tot un oraş rococo, se pare că soarele a avut aceeaşi influenţă asupra vegetaţiei de piatră ca şi asupra celeilalte vegetaţii. S-ar zice că a circulat seva în granit; că a crescut, că a ieşit la lumină şi că-şi aruncă pretutindeni minunatele-i ramuri de arabescuri ce se înalţă invoalte spre cer. La mănăstiri, la palate, la biserici, podoaba ţâşneşte de pretutindeni, la fiece pas, cu sau fără motiv. Nu există la Lisabona nici măcar un singur fronton a cărui linie să fi rămas liniştită.

Ceea ce este remarcabil şi ceea ce împlineşte asimilarea arhitecturii

veacului al XVIII-lea cu o vegetaţie, şi făceam această observaţie dând ocol şi catedralei din Nancy, e că aşa cum un trunchi de copac este negru şi trist, tot aşa partea de jos a clădirilor în stil Pompadour este goală, mohorâtă, greoaie şi lugubră. Rococoul are picioare urâte.

Am ajuns la Nancy duminică la şapte seara; la ora opt diligenţa pleca mai departe. Acea noapte a fost mai puţin rea decât prima. Eram oare mai obosit? Era drumul mai bun? Fapt e că m-am cramponat de curelele din diligenţă şi că am dormit. Aşa am văzut Phalsbourgul[620].

Cam pe la patru dimineaţa m-am trezit. Un vânt răcoros mă bătea peste faţă, diligenţa gonea în galop. Aplecată înainte, coboram faimoasa coastă de la Saverne.

Aici am avut una din cele mai frumoase impresii din viaţa mea. Ploaia încetase, ceaţa se împrăştia luată de vânturi, secera lunii traversa norii cu repeziciune şi plutea uneori liberă într-un trapez de azur ca o bancă pe un lăculeţ. Briza venind dinspre Rin făcea să se înfioare copacii de pe marginea drumului. Din când în când se dădeau la o parte şi mă lăsau să văd un adânc nedesluşit şi orbitor; în primul plan, un codru sub care se pierdea muntele; jos, câmpii întinse cu meandre de ape sclipind ca fulgerele; în fund, o linie întunecoasă, nelămurită şi deasă, – Pădurea Neagră – o adevărată panoramă magică întrevăzută sub clar de lună. Spectacolele neterminate au poate mai mult prestigiu decât celelalte. Sunt vise pe care le atingi şi pe care le vezi. Ştiam că aveam sub ochii mei Franţa, Germania şi Elveţia, Strasbourgul cu fleşa sa, Rinul cu ocolişurile sale; căutam totul, presupuneam totul, dar nu vedeam nimic. N-am mai încercat niciodată o senzaţie atât de extraordinară. Adaugă la aceasta ora, goana, caii duşi de pantă, huruitul puternic al roţilor, clinchetul geamurilor lăsate, trecerea rapidă a copacilor, adierile ce vin dimineaţa din munţi, murmurul ce ieşea din câmpie, frumuseţea cerului şi ai să înţelegi ce simţeam. Ziua, această vale te face să te minunezi; noaptea te fascinează.

Coborârea se face într-un sfert de ceas. Are cinci sferturi de leghe. — O jumătate de ceas mai târziu se crăpa de zi; zorile la stânga mea smălţuiau linia de jos a zărilor, un pâlc de case albe acoperite de ţigle negre se profila pe culmea unui deal, adevăratul azur al zilei începea să se reverse în zare, câţiva ţărani treceau ducându-se spre vid, o lumină limpede, rece şi viorie lupta cu lumina cenuşie a lunii, constelaţiile păleau, două dintre pleiade dispăruseră, trei dintre caii carului mare coborau cu repeziciune spre grajdul lor cu porţi albastre; era frig, îngheţasem, a trebuit să ridicăm geamurile. O clipă după aceea răsărea

soarele şi primul lucru pe care mi l-a arătat a fost un notar de sat, bărbierindu-se la fereastră, cu nasul într-o oglindă spartă, sub o perdea de stambă roşie.

O leghe mai departe, ţăranii devin pitoreşti, cărăuşii magnifici; am numărat la unul treisprezece catâri înhămaţi cu lanţuri având spaţii mari între ele. Se simţea apropierea Strasbourgului, vechiul oraş german.

Mereu în galop am traversat Wasselonne, lung şir de case gâtuit în ultimele chei ale Vosgilor de lângă Strasbourg. Aici, n-am putut să întrevăd decât o faţadă ciudată de biserică, cu trei clopotniţe rotunde şi ascuţite, suprapuse, pe care mişcarea diligenţei a adus-o brusc în faţa geamului meu şi tot aşa de repede a şi luat-o, zgâlţâind-o, ca pe un decor de teatru.

Deodată, la o cotitură a drumului, ceaţa s-a ridicat şi am văzut Mümsterul. Era şase dimineaţa. Uriaşa catedrală, – cea mai înaltă culme pe care a clădit-o mâna omului după marea piramidă, se profila limpede pe un fundal de munţi întunecoşi şi măreţi, în care soarele scălda ici, colo văi largi. Creaţia Domnului hărăzită oamenilor şi creaţia oamenilor închinată Domnului, munţii şi catedrala, luptau cu măreţia.

N-am văzut niciodată ceva mai impunător.

Scrisoarea a XXX-a

STRASBOURG

Septembrie

Ieri am vizitat biserica. Münsterul este cu adevărat o minune. Portalurile bisericii, îndeosebi portalul romanic, sunt frumoase, pe faţadă sunt superbe figuri călare, rozasa este nobilă şi bine croită, toată faţa bisericii este un poem alcătuit cu pricepere, însă adevăratul triumf al catedralei este fleşa. O adevărată tiară[621] de piatră cu coroană şi cruce. Este o minunată îmbinare de gigantic şi delicat. Am văzut Chartres, am văzut Anvers[622], îmi trebuia Strasbourgul.

Biserica n-a fost terminată. Absida, jalnic trunchiată, a fost aranjată după gustul cardinalului de Rohan, dobitocul cu afacerea colierului[623]. Este tare hidoasă. Vitraliul, care a fost adaptat la ea, are un desen de covor obişnuit; este dezgustător. Celelalte vitralii sunt frumoase cu excepţia unora refăcute, mai ales cel de la rozasa cea mare. Întreaga biserică este ruşinos zugrăvită; câteva părţi din sculptură au fost restaurate cu un oarecare gust. Catedrala a trecut printr-o mulţime de

mâini. Amvonul este o construcţie mică din veacul al XV-lea, gotic înflorit, cu un desen şi într-un stil încântător. Din nefericire a fost poleit prosteşte. Cristelniţa e din aceeaşi epocă şi extrem de bine restaurată. Este un vas încins de o îngrămădeală de sculpturi, dintre cele mai minunate câte există. Alături, într-o capelă întunecoasă, sunt două morminte. Unul dintre ele, cel al unui episcop de pe vremea lui Ludovic al V-lea, reprezintă ideea cumplită pe care goticul a exprimat-o în toate formele: un pat sub care se află un mormânt, somnul suprapus peste moarte, omul peste cadavru, viaţa peste veşnicie. Mormântul are două etaje. Episcopul, în veşmânt pontifical şi cu mitra pe cap, este culcat pe pat, sub un baldachin; doarme. Dedesubt, în umbră, sub picioarele patului, se întrevede o piatră uriaşă în care sunt fixate două mari inele de fier; este acoperământul mormântului. Nu se vede mai mult. Arhitecţii veacului al XVI-lea arătau cadavrul (ţi-aduci aminte de mormintele de la Brou);[624] cei din veacul al XIV-lea îl ascundeau, şi este şi mai înfricoşător. Nimic mai sinistru decât cele două inele.

Cufundat în visele mele, am fost distras de un englez ce punea întrebări despre afacerea colierului şi despre d-na de Lamotte, crezând că se uită la mormântul cardinalului de Rohan. În orice alt loc n-aş fi putut să mă împiedic să râd. Şi la urma urmei n-aş fi avut dreptate; cine nu-şi are colţişorul lui de ignoranţă? Cunosc un doctor, şi-l cunoşti şi tu, un savant care zice praf DENTRIFICE[625] ceea ce dovedeşte că nu ştie nici latineşte, nici franţuzeşte. Un nu ştiu care avocat, adversar al proprietăţii literare la camera deputaţilor, zice: *domnul Réaumur, domnul Fahrenheit, domnul Centigrad*[626]. Un filosof infailibil, contemporan cu noi, a inventat preteritul *recollexit*. Raulin, foarte doctul rector al universităţii din Paris, în veacul al XV-lea, se indigna că şcolarii scriau: *mater tuus, pater tua*, iar el zicea: *Marmouseti*[627]. Barbarismul făcea morală solecismului.[628]

Să mă întorc la catedrală. Mormântul despre care ţi-am vorbit, se află în braţul stâng al crucii. În braţul drept, se află o capelă, dar schelăria m-a împiedicat s-o văd. Alături de capelă începe o balustradă din veacul al XV-lea, lipită de perete. Un chip pictat şi sculptat se sprijină de această balustradă şi pare să admire un stâlp înconjurat de statui suprapuse ce se află în faţa lui, şi care este de un efect minunat. Tradiţia cere ca acest chip să-l reprezinte pe primul arhitect al Münsterului, Erwin de Steimbach.

Statuile îmi spun multe; de aceea am mania să le pun întotdeauna întrebări şi, când dau de una care-mi place, stau mai mult timp lângă ea. Eram deci între patru ochi cu marele Erwin adânc cufundat în

gânduri de mai bine de un ceas, când un derbedeu a venit să mă indispună. Era slujitorul elveţian al bisericii care, ca să câştige treizeci de gologani, se oferea să-mi explice catedrala. Închipuieşte-ţi un oribil slujitor elveţian, jumătate neamţ şi jumătate alsacian, propunându-mi explicaţiile lui: Tomle, n-aţ văzt campela? — L-am expediat destul de dur pe acest vânzător de bâiguieli.

N-am putut să văd orologiul astronomic ce se află în naos şi care este o construcţie mică încântătoare din veacul al XVI-lea. Tocmai îl restaurau şi era acoperit cu un veşmânt de scânduri.

După ce am văzut biserica, m-am urcat pe clopotniţă. Îmi cunoşti preferinţa pentru călătoriile perpendiculare. N-aş fi vrut pentru nimic în lume să pierd cea mai înaltă fleşă ce există. Münsterul din Strasbourg are o înălţime de cinci sute de picioare. Este din familia clopotniţelor cu scări priponite la exterior. E minunat să circuli în această imensă masă de piatră pătrunsă în întregime de aer şi lumină, golită pe dinăuntru ca o jucărie de Dieppe[629], lanternă sau piramidă, ce vibrează şi palpită la fiecare pală de vânt. M-am urcat pe scările verticale până sus. Urcând, m-am întâlnit cu un vizitator care cobora, palid şi tremurând, pe jumătate dus de călăuza lui. Şi totuşi nu e periculos. Pericolul ar putea să înceapă în locul în care m-am oprit, la naşterea fleşei propriu-zise. Patru scări exterioare, în spirală, corespunzând celor patru turnuleţe verticale, înfăşurate într-o învălmăşeală delicată de piatră profilată şi lucrată meşteşugit, se sprijină pe fleşă, urmându-i unghiul, şi se caţără până la ceea ce se numeşte coroana, la o distanţă cam de treizeci de picioare de lanternă*, ce are deasupra crucea, care alcătuieşte vârful clopotniţei. Treptele acestor scări sunt foarte înalte şi foarte înguste şi se îngustează pe măsură ce urci, atât de tare încât sus de tot de-abia are loc călcâiul. Trebuie să sui aşa cam o sută de picioare şi te afli la o înălţime de patru sute de picioare faţă de caldarâm. Fără balustrade, sau aşa de puţine că nici nu mai e cazul să le amintesc. Intrarea acestei scări e închisă cu un grilaj de fier. Nu se deschide acest grilaj decât cu îngăduinţa specială a primarului oraşului, şi nu poţi urca decât însoţit de doi ţiglari, ce-ţi înnoadă în jurul trupului o frânghie, al cărei capăt îl leagă din loc în loc, pe măsură ce urci, de barele de fier ce leagă cercevelele. Acum opt zile au făcut această ascensiune trei femei, trei nemţoaice, mama şi cu două fiice. De altfel nimeni, cu excepţia ţiglarilor ce restaurează clopotniţa, nu se suie până la lanternă. Acolo nu mai e scară deloc, numai nişte simpli drugi de fier dispuşi în trepte.

De unde mă aflam vederea este admirabilă. Ai Strasbourgul la

picioare, oraş vechi cu pinioane dantelate, cu acoperişuri mari încărcate de ferestruici, întretăiate de turnuri şi biserici, mai pitoresc decât oricare alt oraş din Flandra. Ill-ul şi Ronul, două râuri frumoase, înveselesc întunecoasa grămadă de clădiri cu petecele lor de ape limpezi şi verzi. Jur-împrejurul zidurilor se întinde cât vezi cu ochii câmpia imensă, plină de copaci şi presărată cu sate. Rinul, ce se apropie până la o leghe de oraş, curge pe această câmpie făcând coturi peste coturi. Făcând ocolul clopotniţei, vezi trei şiruri de munţi, culmile Pădurii Negre la nord, Vosgii la apus şi Alpii la sud.

Te afli atât de sus, încât peisajul nu mai este un peisaj; vezi, cum vedeam de pe munţii de la Heidelberg, o hartă geografică, însă o hartă vie, cu ceaţă, fum, umbre şi lumini, înfiorări de ape şi de frunze, nori, ploaie şi raze de soare.

Soarele îi sărbătoreşte bucuros pe cei ce ating vârfurile înalte. Când eram sus pe Münster a sfâşiat deodată norii ce acoperiseră cerul toată ziua şi a dat foc ceţii de pe oraş, aburilor de pe câmpie, revărsând o ploaie de aur pe Saverne, a cărei culme magnifică se vedea în fundul zării la douăsprezece leghe printr-o pâclă strălucitoare. În spatele meu, dintr-un nor mare, ploua pe Rin; la picioarele mele oraşul şoptea încetişor şi cuvintele lui ajungeau până la mine printre pale de vânt; băteau clopotele a o sută de sate; purici roşcaţi şi albi, adică o turmă de vaci, mugeau pe o pajişte la dreapta; alţi purici albaştri şi roşii, adică tunari, făceau exerciţii de tragere pe un poligon la stânga; un scarabeu negru, adică o diligenţă, gonea pe drumul ce duce la Metz; iar la miazănoapte, pe coasta unui deal, castelul marelui duce de Baden lucea ca o nestemată într-o baltă de lumină. M-am dus de la un turnuleţ la altul, uitându-mă aşa pe rând, la Franţa, la Elveţia şi la Germania, cuprinse în aceleaşi raze ale soarelui.

Fiecare turnuleţ se afla cu faţa la o naţiune diferită.

În coborâre, m-am oprit câteva clipe la una din porţile înalte ale turnuleţului-scară. De amândouă părţile ale acestei porţi se află chipurile de piatră ale celor doi arhitecţi ai Münsterului. Cei doi mari poeţi sunt reprezentaţi ghemuiţi, cu spinarea şi cu faţa răsturnate înapoi, ca şi cum s-ar minuna de înălţimea operei lor. Am făcut şi eu ca ei şi am rămas statuie timp de câteva minute. Pe platformă m-au pus să-mi scriu numele într-o carte; după care am plecat. Clopotele şi orologiul nu prezintă niciun interes.

De la Münster m-am dus la Sfântul Thomas, cea mai veche biserică din oraş în care se află mormântul mareşalului de Saxa[630]. Acest mormânt este pentru Strasbourg ceea ce Adormirea Maicii Domnului a

lui Bridan[631] este pentru Chartres, ceva foarte celebru, foarte lăudat şi foarte mediocru. Este un mare decor de operă, din marmură, în stilul slăbuţ al lui Pigalle[632], pentru care Ludovic al XV-lea se laudă într-un stil lapidar că este autorul şi conducătorul – *auctor et dux* – victoriilor mareşalului de Saxa. Ţi se deschide un dulap în care se află un cap cu o perucă de ipsos; este bustul făcut de Pigalle. — Din fericire mai este şi altceva de văzut la Sfântul Thomas; mai întâi, însăşi biserica, care este romanică şi ale cărei clopotniţe, robuste şi întunecate au multă demnitate; apoi vitraliile, care sunt frumoase, deşi, din prostie, au fost văruite la partea de jos; apoi mormintele şi sarcofagele, din belşug în această biserică. Unul dintre morminte este din veacul al XIV-lea: o lespede de piatră încrustată vertical în perete, pe care este sculptat un cavaler german cu o ţinută splendidă. Inima cavalerului, într-o cutie de argint aurit, fusese depusă într-o gaură mică, pătrată, săpată în pântecele imaginii. În anii 93, nişte Brutuşi locali, din ura lor împotriva cavalerilor şi din dragoste pentru cutiile de argint aurit, au smuls inima din statuie. N-a mai rămas decât gaura pătrată complet goală. Pe o altă lespede de piatră este sculptat un colonel polonez, având casca cu panaş pe cap, într-una din armurile acelea frumoase pe care le mai purtau oştenii în veacul al XVII-lea. Se credea că este un cavaler; da' de unde, este un colonel. Mai sunt pe lângă acestea încă două minunate sarcofage de piatră; unul, uriaş şi încărcat de blazoane în stilul opulent al veacului al XV-lea, sicriul unui gentilom danez, care, nu prea ştiu din ce motive, doarme în această biserică; celălalt, şi mai ciudat, dacă nu mai frumos, stă ascuns într-un dulap, la fel ca bustul lui Pigalle. Regulă generală: ţârcovnicii ascund tot ce se poate ascunde, ca să le poţi plăti să ţi le arate. În felul acesta pun bietele sarcofage istovite să producă monezi de cincizeci de centime. Acest al doilea sicriu este din veacul al IX-lea, lucru tare rar. Este sicriul unui episcop ce probabil nu era mai înalt de patru picioare, judecând după înveliş. De altfel, un sarcofag magnific, acoperit de sculpturi bizantine, figuri şi flori, purtat de trei lei de piatră, unul sub cap, doi sub picioare. Cum se află într-un dulap rezemat cu spatele de perete, nu i se poate vedea decât o parte. Trist pentru artă; ar fi mult mai bine dacă sicriul s-ar afla în aer liber într-o capelă. Ar câştiga şi biserica şi sarcofagul şi călătorul; da, dar ţârcovnioul ce-ar mai face? Ţârcovnicul înainte de toate; aşa-i regula bisericilor.

E de la sine înţeles că biserica romanică a Sfântului Thomas este zugrăvită în galben viu.

Tocmai era să plec, când ţârcovnicul protestant, un pedant ridicol,

roşu şi bucălat, de vreo treizeci de ani, m-a tras de mânecă: — Vreţi să vedeţi mumiile? — Vreau. Altă ascunzătoare, alt lacăt. Intru în cavou. Mumiile n-au nimic egiptean. Este un conte de Nassau cu fiica lui, pe care, tot săpând în pivniţele bisericii, i-au găsit îmbălsămaţi, şi pe care i-au pus în acest ungher sub sticlă. Cei doi bieţi morţi dorm acolo în plină zi, culcaţi în sicriele lor, de la care s-au ridicat capacele. Sicriul contelui de Nassau este împodobit cu stema lui pictată. Bătrânul prinţ este înveşmântat cu un costum simplu croit după moda lui Henric al IV-lea. Are mănuşi mari de piele galbenă, pantofi negri cu tocuri înalte, guler de dantelă şi o tichie de pânză cu dantelă pe margini. E arămiu la chip. Ochii-i sunt închişi. Se mai văd încă nişte peri din mustaţă. Fiica lui poartă costumul splendid al modei elisabetane. Capul şi-a pierdut forma omenească; e un cap de mort; nu mai are păr; un buchet de trandafiri e tot ce a rămas pe craniul gol. Moarta are la gât un colier, inele pe degete, papuci fără călcâi în picioare, o mulţime de panglici, de bijuterii şi de dantele la mâneci; are pe piept o cruciuliţă bogat smălţuită de călugăriţă. Îşi încrucişează mâinile mici, cenuşii şi descărnate, şi doarme pe un pat făcut din pânzeturi aşa cum fac copiii pentru păpuşi. Şi într-adevăr mi s-a părut că văd hâda păpuşă a morţii. Ţi se atrage atenţia să nu mişti sicriul. Dacă te-ai atinge de ceea ce a fost cândva prinţesa de Nassau, s-ar preface în pulbere.

Întorcându-mă să-l văd pe conte, am fost izbit de un strat lucios şi unsuros de pe faţa lui. Ţârcovnicul – tot ţârcovnicul – mi-a explicat că acum opt ani, când s-a găsit mumia, au crezut că e datoria lor s-o lustruiască. Ce mai spui? La ce bun să mai fi fost conte de Nassau, ca să fii, la două sute de ani după moarte, lustruit de spoitori francezi? Biblia îi promisese omului toate metamorfozele, toate umilinţele, orice soartă, numai pe asta nu. Ea spune: Cei vii te vor împrăştia ca pulberea, te vor călca în picioare ca noroiul, te vor arde ca pe bălegar; – dar nu spusese: *Te vor lustrui ca pe o pereche de cizme!*

Scrisoarea a XXXI-a

FREIBURG ÎN BREISGAU

6 septembrie

Iată cum mi-am făcut intrarea în Freiburg: – era aproape patru dimineaţa; călătorisem toată noaptea în cupeul unei diligenţe badeneze ce-şi avea stemele aurite numai pe boturile animalelor şi care era condusă de unul din vizitiii aceia galbeni şi frumoşi de care ţi-am mai

vorbit; tot străbătând o mulţime de sate plăcute, curate, sănătoase şi fericite, presărate cu grădiniţe înflorite în jurul caselor, scăldate de râuleţe limpezi, cu podurile împodobite de statui rustice întrezărite la lumina felinarelor, am stat de vorbă cu tovarăşul meu de cupeu, un tânăr foarte modest şi foarte inteligent, arhitect în oraşul Hagenau; apoi, cum drumul era bun, cum diligenţele domnului de Baden merg foarte lin, am adormit. Deci, către ceasul patru dimineaţa boarea veselă şi rece a zorilor a intrat pe geamul lăsat şi m-a izbit în faţă; m-am trezit pe jumătate, cu impresia confuză a obiectelor reale, dar şi destul de somnoros, nedespărţit încă de visuri, ca să urmăresc din ochi un pitic fantastic înveşmântat într-o mantie aurită, cu perucă roşie, înalt cât un deget, ce juca sprinten în spatele vizitiului, pe crupa calului, ţopăind ca un saltimbanc, maimuţărind toate poziţiile vizitiului, ferindu-se de bici cu salturi comice, când se întâmpla ca acesta să treacă pe lângă el. Din când în când piticul se întorcea la mine şi mi se părea că mă salută ironic cu hohote mari de râs. La roţile din faţă ale trăsurii se afla o piuliţă prost unsă ce cânta un cântecel ce părea să-l distreze grozav pe piticul răutăcios. Uneori ghiduşiile şi obrăzniciile lui aproape că mă făceau să mă înfurii şi eram cât pe ce să-l reclam la vizitiu. Când s-a făcut bine ziuă, însă, şi mi-a mai trecut somnul, a trebuit să recunosc că piticul care ţopăia cu mantaua lui aurită nu era decât un nasture de aramă cu un ciucure stacojiu prins la hamul calului. Toate mişcările calului treceau în ham, amplificându-se, şi de aceea nasturele de aramă ţopăia în mii de chipuri. — M-am trezit de tot. — Plouase toată noaptea, dar vântul împrăştia norii; ceaţa scămoşată şi difuză murdărea cerul ici-colo ca nişte resturi dintr-o blană neagră; la dreapta se întindea o câmpie mare, negricioasă, de-abia atinsă de lumina crepusculară; la stânga, în spatele unui deal întunecat în vârful căruia se profilau siluetele vii ale copacilor, răsăritul începuse să se albăstrească. În acest albastru, pe deasupra copacilor, pe sub nori, scânteia Venus. — Ştii cât îmi place Venus. — M-am uitat la ea fără să pot să-mi desprind ochii, când deodată la o cotitură a drumului, o imensă săgeată neagră profilată în lumină se înălţă în mijlocul zării. Eram la Freiburg.

Câteva clipe după aceea diligenţa s-a oprit pe o stradă largă, nouă şi albă, şi şi-a revărsat conţinutul talmeş-balmeş, pachete, valize şi călători, sub o poartă mare, luminată de un felinar pirpiriu. Tovarăşul meu francez m-a salutat şi a plecat. Nu-mi părea rău că ajunsesem, eram destul de obosit. Tocmai voiam să intru vitejeşte în casă, când un om m-a luat de mână, şi m-a oprit să trec, răţoindu-se la mine în nemţeşte, cu cuvinte complet de neînţeles pentru mine. Îi răspunsei în

franţuzeşte, adresându-mă celor din jurul meu; nu se mai aflau însă acolo decât călători prusaci, austrieci, din Baden, ducându-şi care geamantanul, care cufărul cu haine, toţi nemţi, toţi adormiţi. Totuşi reclamaţia mea i-a mai trezit puţin şi mi-au răspuns. Ei, fără un cuvânt franţuzesc, eu, fără un cuvânt nemţesc. Ne ciorovăiam fiecare pe partea lui cât puteam mai tare. Am sfârşit prin a înţelege că poarta aceea nu era a unui hotel, ci doar a haltei diligenţei. Ce să fac? Unde să mă duc? Din aceste întrebări nimeni nu mai înţelegea nimic. M-aş fi luat eu după ei, dar erau toţi freiburghezi şi se întorceau acasă, apucând în toate direcţiile. Şi m-am uitat mâhnit cum plecau unul după altul până la cel din urmă, iar după cinci minute am rămas singur sub poartă. Diligenţa plecase. Mai băgai de seamă atunci că şi bagajele mele, nu numai boarfele, ci şi banii, dispăruseră. Începea să devină tragic. Am recunoscut că era mâna providenţei; şi aflându-mă aşa deodată fără haine, fără bani şi fără casă, şi în plus pierdut printre sarmaţi, am luat-o la dreapta şi începui să merg la întâmplare. Eram destul de visător. Între timp soarele, care nu părăseşte pe nimeni, îşi continuase drumul. Se mai luminase; mă uitam la case, una după alta, ca un om care tare ar fi vrut să intre într-una din ele; erau însă toate zugrăvite cu galben şi cenuşiu şi ermetic închise. Drept mângâiere, în căutările mele perplexe, am dat de o frumoasă fântână din veacul al XV-lea, ce-şi arunca voios apa într-un bazin larg de piatră, prin patru robinete strălucitoare de aramă. Era destul de lumină ca să pot distinge cele trei etaje de statuete grupate în jurul coloanei centrale şi am constatat cu mâhnire că fusese înlocuit chipul de gresie de Heilbronn[633], ce trebuia să încununeze această construcţie mică şi încântătoare, cu o giruetă urâtă de tinichea vopsită reprezentând pe Renomeia[634]. După ce m-am învârtit în jurul fântânii ca să văd bine toate figurinele, am început iar să umblu.

Dincolo de fântână, la vreo două-trei case de ea, am văzut arzând un felinar deasupra unei porţi deschise. Mi-am făcut curaj şi am intrat.

Sub poarta mare, nimeni.

Am chemat, nu mi s-a răspuns.

În faţa mea, o scară; la stânga, o portiţă.

Am împins la întâmplare; era de-abia închisă, s-a deschis.

Am intrat şi m-am aflat într-o încăpere complet în întuneric, cu o vagă fereastră la stânga mea.

Am chemat:

— Hei! E cineva?

Niciun răspuns.

Am pipăit peretele, am găsit o uşă; am împins-o, s-a deschis.

Iar o încăpere întunecoasă, cu o lumină în fund şi o uşă întredeschisă.

M-am dus la uşă şi m-am uitat.

Şi-acum începe partea înfricoşătoare.

Într-o sală lunguiaţă, foarte mare, sprijinită la mijloc pe doi stâlpi, în jurul unei mese lungi, slab luminată de lumânări puse din loc în loc, stăteau nişte forme ciudate.

Fiinţe palide, grave, aţipite.

La capătul mesei, cel mai aproape de mine, o femeie înaltă şi palidă, pe cap cu o beretă cu un enorm panaş negru. Lângă ea un tânăr de şaptesprezece ani, palid şi serios, înfăşurat într-un halat de casă, imprimat cu crăci şi frunze, cu o tichie de mătase neagră trasă pe ochi. Alături de tânăr, un bătrân cu o faţă verde de om tânăr, purtând pe cap un acoperământ cu trei etaje: primul etaj, o tichie de pânză; al doilea etaj, un fular; al treilea etaj, o pălărie.

Se înşirau apoi pe scaune cinei-şase oameni din Nürenberg, cu bărbiile şănţuite, vii, grotesc împopoţonaţi, înfundaţi sub pălării imense de fetru; chipuri arămii, ochi de porţelan.

Restul din masa lungă nu mai era ocupat de nimeni, şi faţa de masă, albă şi goală ca un linţoliu, se pierdea în umbră, în fundul sălii.

Fiecare dintre aceşti ciudaţi comeseni avea în faţa lui o ceaşcă albă şi câteva vase de o formă neobişnuită pe o tavă.

Niciunul nu zicea nimic.

Din când în când, în tăcerea cea adâncă, îşi duceau ceştile la gură, ceşti în care aburea o licoare neagră din care sorbeau cu gravitate.

Am înţeles că fantomele îşi beau cafeaua.

După o matură chibzuinţă, gândindu-mă că a venit clipa să produc şi eu un efect oarecare, am împins uşa întredeschisă şi am intrat vitejeşte în sală.

Nimic; niciun efect.

Femeia înaltă, pieptănată ca un herald, a fost singura care a întors capul, s-a uitat la mine ţintă, cu ochii albi, şi a început iar să-şi bea filtrul.

În rest, niciun cuvânt. Celelalte fantome nici măcar nu m-au privit.

Oarecum descumpănit, cu şapca în mână, am făcut trei paşi spre masă, şi am zis, temându-mă foarte să nu fiu destul de respectuos cu acest castel al lui Udolf[635]:

— Domnilor, aici este han sau nu?

Drept răspuns bătrânul cu acoperământul triplu a scos un fel de

mârâit nearticulat, care i-a căzut greoi în cravată. Ceilalţi nici nu mişcară.

Îţi mărturisesc că atunci mi-am pierdut răbdarea şi am început să ţip în gura mare:

— Hei! Hangiu! Cârciumar! Pe toţi dracii! Hangiu! băiete! Să vie cineva! Kellner!

Prinsesem din zbor, în du-te vino-ul meu pe Rin, acest cuvânt: Kellner, fără să-i ştiu sensul, şi-l strânsesem cu grijă într-un colţ al memoriei cu vaga idee că mi-ar putea sluji cândva.

Şi-ntr-adevăr, la strigătul magic: Kellner! s-a deschis o uşă în partea întunecoasă a cavernei.

Sesam, deschide-te! n-ar fi făcut treabă mai bună.

Uşa s-a închis la loc, după ce a lăsat să treacă o apariţie ce a venit drept la mine.

O tânără, frumoasă, palidă, cu cearcăne la ochi, îmbrăcată în negru, pe cap cu o bonetă ciudată ce avea aerul unui uriaş fluture negru pus pe frunte, cu aripile deschise. Mai avea şi o bucată mare de mătase neagră înfăşurată în jurul gâtului, ca şi cum năluca asta graţioasă ar fi avut de ascuns linia roşie ca un inel a Mariei Stuart şi a Mariei Antoinette[636].

— Kellner? îmi zise.

Răspunsei cu curaj:

— Kellner!

Apucă o făclie şi-mi făcu semn să merg după ea. Am intrat iar în încăperile pe unde venisem, şi în mijlocul celei dintâi, pe o laviţă de lemn, mi-a arătat cu un zâmbet un om ce dormea somnul adânc al drepţilor, cu capul pe bagajele mele.

Grozav de uluit de această ultimă minune, îl scuturai; s-a trezit; fata şi cu el au schimbat încet câteva vorbe, şi după două minute, bagajele şi cu mine eram confortabil instalaţi într-o cameră excelentă, cu perdele albe ca zăpada.

Mă aflam la hotelul Curţii Zähringen.

Şi-acum iată explicaţia acestei poveşti gen Anne Radcliffe[637].

La vama de la Kehl, conductorul diligenţei auzindu-mă vorbind latineşte (nu fără barbarisme) cu un demn pastor ce se întorcea la Zürich şi spanioleşte cu un colonel Duarte, ce se ducea în Savoia să se alăture lui Don Carlos[638], trăsese concluzia că ştiu nemţeşte şi nu se mai sinchisise de mine. La Freiburg, Kellnerul, adică factotumul hotelului Zähringen, aştepta diligenţa poştală la sosire, iar poştaşul, coborând, m-a arătat, fără ştirea mea, spunându-i: *Uite un client pentru dumneata*, şi-

i dăduse bagajele mele în timp ce eu încercam să mă descurc printre nemţi. Kellnerul, crezând că fusesem anunţat, o luase înainte cu bagajele şi ajunsese la hotel unde mă aştepta dormind în sala cea joasă. Restul îl ghiceşti.

Şi totuşi în aventura asta, întâmplarea are un rol de mare frumuseţe; ieşind de pe poarta mare o luasem la dreapta şi nu la stânga. Dumnezeu e mare.

Spectrele neclintite care-şi beau cafeaua erau, săracii, călătorii diligenţei ce merge de la Frankfurt la Geneva, ce profitau de răgazul de un ceas pe care diligenţa îl dă în revărsatul zorilor; oameni de treabă, cam împopoţonaţi nemţeşte, ce-mi păreau ciudaţi şi cărora trebuie că le păream absurd. Fata era o slujnică frumoasă de la hotelul Zähringen. Fluturele mare negru este pălăria ce se poartă în regiune, fiind chiar graţioasă. Panglici late de mătase neagră, făcute fundă pe frunte, cusute pe o tichie tot neagră, uneori brodată cu fire de aur în vârf, de sub care părul cade pe spinare împletit în două cozi lungi. Cele două capete ale fundei negre, şi ea o modă locală, cad şi ele pe spinare.

Era ceasul şapte, aseară, în ajun, când plecasem din Strasbourg. Se lăsase noaptea când am trecut Rinul la Kehl pe podul de vase. Ajungând pe malul celălalt, diligenţa s-a oprit şi vameşii badenezi s-au pus pe treabă. Le-am dat cheile şi m-am dus să privesc Rinul în amurg. Această contemplare m-a făcut să trec peste timpul vămuirii şi m-a scutit de neplăcerea de a vedea ceea ce mi-a povestit apoi tovarăşul meu, arhitectul, despre o biată ţigancă ce se ducea la Karlsruhe; o ţigancă destul de frumuşică pe care vameşii s-au distrat să o chinuie, punând-o să plătească şaptesprezece gologani pentru o rochie de stambă netivită, şi scoţându-i din valiză toate mărgelele şi perucile, spre marea nedumerire a bietei fete.

Münsterul din Freiburg, cam de aceeaşi înălţime cu Münsterul din Strasbourg este la fel de preţios ca el. Cu un profil diferit, are aceeaşi eleganţă, aceeaşi îndrăzneală, aceeaşi vervă, aceeaşi masă de piatră ruginită şi întunecată, ciupită ici-colo de găuri luminoase de toate formele şi de toate mărimile. Arhitectul noii clopotniţe metalice de la Rouen a avut drept model, se zice, clopotniţa de la Freiburg. Vai!

Mai sunt şi alte două clopotniţe la catedrala din Freiburg. Acestea sunt romanice, mici, scunde, severe, cu bolţi rotunjite şi dantelării bizantine, aşezate, nu cum se face de obicei la capetele transeptului, ci în unghiurile pe care le face intersecţia naosului mic cu naosul cel mare. De asemenea, Münsterul este într-o oarecare măsură independent de biserică, deşi e lipit de ea. E clădit la intrarea în naosul

cel mare, pe un portic romanic, plin de statui pictate şi aurite, foarte interesante. În piaţa bisericii se află o fântână frumoasă din veacul al XVI-lea, iar în faţa porticului, trei coloane din aceeaşi epocă, purtând statuia Fecioarei între cele două imagini ale sfântului Petru şi sfântului Paul. La picioarele acestor coloane caldarâmul desenează un labirint.

La dreapta, umbra bisericii adăposteşte, în aceeaşi piaţă, o casă din veacul al XV-lea, cu un acoperiş imens din ţigle colorate cu pinioane în scară, străjuită de două turnuleţe ascuţite, sprijinită pe patru arcade cu deschideri încântătoare, încărcată de steme colorate, cu un balcon minuţios lucrat la primul etaj, iar, între ferestrele înalte ale balconului, cu patru statui pictate şi aurite ce reprezintă pe împăratul Maximilian I, pe Filip I, rege al Castiliei, pe împăratul Carol Quintul şi pe împăratul Ferdinand I. Această clădire minunată, ce adăposteşte o oarecare instituţie municipală şi burgheză, a fost zugrăvită cu roşu. Pe partea asta a Rinului se zugrăveşte mult în roşu. Aci se sulemenesc bisericile aşa cum sălbaticii din mările sudului îşi sulemenesc feţele.

Din fericire, Münsterul nu e zugrăvit. Biserica este dată cu un strat de tencuială cenuşie, ceea ce este aproape tolerabil când te gândeşti că ar fi putut fi de culoarea sfeclei. Vitraliile, care s-au păstrat aproape toate, sunt de o minunată frumuseţe. Cum fleşa ocupă pe faţadă locul rozasei celei mari, părţile teşite duc la două rozase mijlocii înscrise în triunghiuri, oare au efectul cel mai misterios şi mai încântător. Amvonul, gotic flamboayant, este superb; baldachinul pe care i l-au adăugat e mizerabil. Amvoanele de acest fel nu aveau baldachin, fapt pe care epitropii de biserici ar fi trebuit să-l ştie înainte de a-şi satisface toanele pe spinarea unor astfel de frumoase clădiri. Toată partea de jos a bisericii este romanică, precum şi cele două portaluri laterale, dintre care unul, cel din dreapta, este marcat de un portic în stilul Renaşterii. După mine, e foarte curios amestecul acesta de stil romanic şi de stilul Renaşterii; arhivolta bizantină, atât de austeră, şi arhivolta neo-romană, atât de elegantă, se află una lângă alta şi fac pereche, baza comună le creează armonia şi face ca ele să se atingă fără a se izbi.

O cingătoare de arcade romanice pe pilaştri tiveşte de ambele părţi partea de jos a naosului celui mare. Fiecare dintre capiteluri ar putea fi desenat aparte. Stilul romanic este mai bogat în capiteluri decât stilul gotic.

La picioarele uneia dintre arcade zace un duce Bertholdus, mort în anul 1218, fără urmaşi, îngropat sub statuia lui; *sub haec statua*, zice epitaful. *Haec statua* este un uriaş de piatră cu o haină lungă, rezemat cu spatele de perete, în picioare pe pardoseală, sculptat în stilul sinistru

din veacul al XII-lea, şi care se uită la trecători cu un aer năprasnic. Ar putea fi un înfricoşător conducător de oşti. Nici nu vreau să mă gândesc că s-ar putea să-l aud într-o seară cum urcă scara la mine acasă.

Naosul mare, întunecat din cauza vitraliilor, este pardosit în întregime cu pietre de mormânt înverzite de muşchi; toceşti cu picioarele blazoanele cizelate şi chipurile severe ale cavalerilor din Breisgau, gentilomi mândri care odinioară n-ar fi suferit, pe faţa lor mâna vreunui principe, şi care acum îndură picioarele păzitorilor de boi şi vaci.

Înainte de a intra în cor, trebuie să admiri două porticuri superbe în stilul Renaşterii, aşezate unul la dreapta, celălalt la stânga, între ferestre; apoi, într-o capelă cu grilaj, în fundul unei grote aurite, se întrezăreşte un schelet groaznic, înveşmântat în brocart de fir de aur cu perle: este sfântul Alexandru, mucenicul; apoi te opresc două capele lugubre, tot cu grilaj, una în faţa alteia; una este plină de statui: este Cina cea de Taină, cu Isus, toţi apostolii şi trădătorul Iuda; cealaltă nu cuprinde decât o imagine, Christos în mormânt; două pagini funebre, din care una o sfârşeşte pe cealaltă, faţa şi dosul acestui poem miraculos cu numele de Patimile Domnului. Pe sarcofagul lui Christos sunt sculptaţi soldaţi adormiţi.

Ţârcovnicul şi-a păstrat pentru el corul şi capelele din absidă. Intri, dar plăteşti. De altfel nu-ţi regreţi banii. Această absidă, ca cele din Flandra, este un muzeu, şi un muzeu foarte variat. Se găsesc aici giuvaergerie bizantină, tâmplărie flamboyantă, stofe de Veneţia, tapiserii de Persia, tablouri de Holbein, fierărie-giuvaer ce ar putea fi a lui Biscornette[639]. Mormintele ducilor de Zaehringen[640], ce se află în cor, sunt lespezi foarte frumoase, sculptate cu nobleţe; cele două porţi romanice ale clopotniţelor mici, dintre care una dantelată, sunt tare curioase; însă ceea ce am admirat mai mult a fost în capela din fund un Christ bizantin, înalt cam de cinci picioare, adus din Palestina de către un episcop de Freiburg. Christul şi crucea sunt din aramă aurită bătută cu nestemate. Christos, modelat într-un stil barbar dar puternic, este înveşmântat cu o tunică bogat lucrată. Un rubin mare neşlefuit, imaginează rana din piept. Statuia de piatră a episcopului, rezemată cu spatele de peretele alăturat, îl contemplă cu adoraţie. Episcopul e în picioare; are un chip bărbos şi mândru, mitra pe cap, cârja în mână, platoşa pe piept, sabia alături, scutul pe mână, cizme de fier în picioare şi piciorul stă pe un leu. E tare frumos.

Nu m-am suit în clopotniţă. Freiburg este dominat de un deal înalt,

aproape un munte, mai înalt decât clopotniţa. Am preferat să mă urc pe deal. Şi am fost de altfel răsplătit pentru oboseală cu un peisaj fermecător. În centru, la picioarele mele biserica neagră cu fleşa ei înaltă de două sute cincizeci de picioare; de jur-împrejur, pinioanele profilate ale oraşului, acoperişurile cu giruete pe care ţiglele colorate desenează arabescuri; ici-colo, printre case, câteva turnuri pătrate vechi din fosta incintă; dincolo de oraş, o nesfârşită câmpie de catifea verde brodată cu garduri vii, pe care soarele face să strălucească geamurile căsuţelor ca nişte ţechini de aur; copaci, vii, drumuri ce se pierd; la stânga, o înălţime împădurită a cărei formă aminteşte pe cea a cornului ducelui Veneţiei; drept orizont, cincisprezece leghe de munţi. Plouase toată ziua; când am ajuns însă sus pe deal, cerul s-a limpezit şi o imensă arcadă de nori s-a rotunjit pe deasupra întunecatei fleşe scăldată în razele soarelui.

Când să cobor, am băgat de seamă că mai era o potecă ce se înfunda între doi pereţi verticali de stâncă. Am ţinut cărarea şi, după câţiva paşi, m-am aflat brusc ca la o fereastră ce dădea într-altă vale, tare diferită de cea de la Freiburg. Te-ai crede la o sută de leghe. E un vâlcel întunecos, îngust şi mohorât, numai cu câteva case printre copaci, înghesuit din toate părţile de dealuri înalte. Un plafon plumburiu de nori se sprijinea pe culmile depărtate ale munţilor ca un acoperiş pe creneluri; prin spaţiile libere dintre dealuri, ca prin ferestrele unui turn uriaş, vedeam cerul albastru.

Apropo de Freiburg, am mâncat păstrăvi din Rinul de Sus; nişte peşti mici excelenţi – şi tare frumoşi: albaştri, cu pete roşii.

Scrisoarea a XXXII-a

BASEL

Basel, 7 septembrie

Dragă prietene, ieri la cinci dimineaţa am plecat din Freiburg. La prânz intram în Basel. Drumul pe care-l fac e din zi în zi mai pitoresc. Am văzut soarele răsărind. Cam pe la şase, a străpuns norii şi razele lui orizontale au pătruns în depărtare şi au făcut să se ivească la orizont ghebele monstruoase ale munţilor Jura. Sunt nişte cocoaşe formidabile. Se simte că sunt ultimele unduiri ale enormelor valuri de granit ale Alpilor.

Cupeul diligenţei badeneze era ocupat. Înăuntru se aflau: un bibliotecar neamţ, trist pentru că îşi uitase halatul într-un han de pe

muntele Rigi; un moşneguţ îmbrăcat ca pe vremea lui Ludovic al XV-lea, râzându-şi de alt moşneguţ cu un costum nemaipomenit, ce-mi făcea impresia că este Elleviou[641] în călătorie, întrebându-l *dacă văzuse ţinutul grisonilor*[642]; în sfârşit, un comis-voiajor voinic, vânzător de stofe, declarând cu un râs larg, că întrucât nu putuse să-şi plaseze eşantioanele, călătorea acum *în vin* (în van); în plus avea pe obraji nişte favoriţi aşa cum au canişii tunşi în alte părţi. — Aşa că văzând acestea, m-am suit pe imperială.

Era destul de frig; dar eram singur.

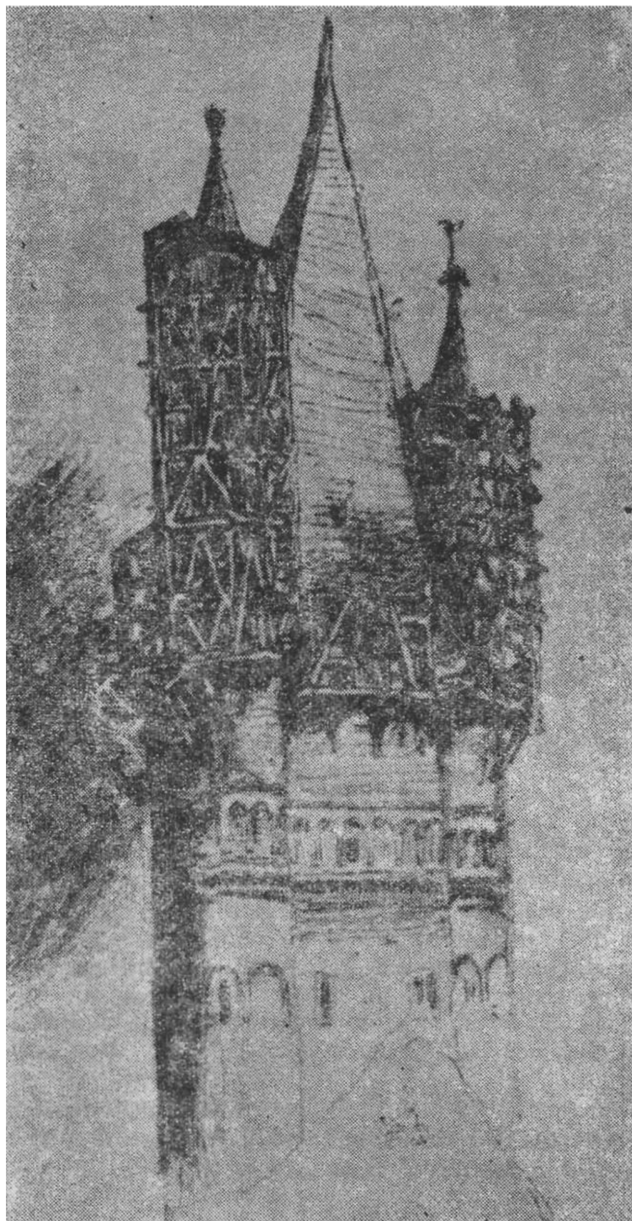
Fetele de pe această parte a Rinului au un costum deosebit; pe cap, pălăria cu fundă despre care ţi-am vorbit, un jupon închis la culoare cu cute mari, destul de scurt, şi o haină bărbătească de stofă neagră cu bucăţi de mătase roşie, aplicate la talie şi pe mâneci pentru a imita tăieturi şi despicături în stofă. Unele dintre fete au în loc de fundă o basma roşie înnodată sub bărbie. Sunt fermecătoare. Asta nu le împiedică să-şi şteargă nasul cu mâinile.

Cam pe la opt dimineaţa, într-un loc sălbatic şi adecvat visării, am văzut un domn de o vârstă venerabilă, îmbrăcat cu o jiletcă galbenă, cu pantaloni cenuşii şi redingotă cenuşie, pe cap cu o pălărie mare rotundă, sub braţul stâng o umbrelă şi în mâna dreaptă o carte. Ce mă nelinişte e că în mâna stângă avea un bici. Mai mult, în mărăcinişurile de la marginea drumului se auzeau mârâituri ciudate. Deodată tufişurile s-au sfârşit şi mi-am dat seama că filosoful mâna o turmă de porci.

Drumul de la Freiburg la Basel merge de-a lungul unui magnific lanţ de dealuri, destul de înalte ca să constituie o piedică norilor. Din când în când întâlneşti pe drum un car cu boi mânat de un ţăran cu pălărie mare, gătit aşa cum sunt pe la noi în Bretania de Jos; sau un cărăuş târât de opt catâri; sau o bârnă lungă ce a fost cândva un brad şi care este acum transportat la Basel pe două perechi de roţi pe care le leagă ca o trăsătură de unire; sau o bătrânică îngenuncheată în faţa unei vechi cruci sculptate. Două ore înainte de a ajunge la Basel, drumul străbate un colţ de pădure: tufişuri adânci, pini, brazi, molizi; pe alocuri o poiană, în mijlocul căreia se înalţă singur câte un stejar ca un, sfeşnic cu şapte braţe; şi râpe în care se aud torente şipotind. Este Pădurea Neagră.

Îţi voi vorbi mai în amănunt despre Basel în viitoarea mea scrisoare. Am tras la *Barza*, şi de la fereastra de la care îţi scriu, văd într-o piaţă mică două fântâni frumoase una lângă alta, una din veacul al XV-lea, una din al XVI-lea. Cea mai mare, cea din veacul al XV-lea, se revarsă

într-un bazin de piatră plin cu o frumoasă apă verde, cu reflexe şi sclipiri, pe care răsfrângerea razelor soarelui pare s-o umple cu o mulţime de ţipari de aur.

De altfel aceste fântâni sunt ceva remarcabil. La Freiburg am numărat opt; la Basel sunt la fiece colţ de stradă. La Lucerna, la Zürich, la Berna, la Soleure[643] sunt din belşug. E specific munţilor. Munţii dau naştere la torente, torentele dau naştere la pâraie, pâraiele ţâşnesc în fântâni; ceea ce înseamnă că toate aceste fântâni gotice încântătoare din oraşele elveţiene trebuie rânduite printre florile Alpilor.

Am văzut la catedrală multe lucruri frumoase şi multe ciudate; printre altele, mormântul lui Erasmus[644]. Este o simplă lespede de marmură, de culoarea cafelei, pusă în picioare, cu un epitaf foarte lung în latineşte. Deasupra epitafului se află un chip, care seamănă, până la un anumit punct, cu portretul lui Erasmus făcut de Holbein; la partea de jos a lui stă scris acest cuvânt misterios: *Terminus*. Se mai află şi sarcofagul împărătesei Aha, soţia lui Rudolf de Habsburg, cu copilul dormind lângă ea; într-unul din braţele pe care le formează încrucişarea naosului cu transeptul, un alt mormânt din veacul al XIV-lea pe care este culcată o sumbră marchiză de piatră, doamna de Hochburg. — Nu vreau, însă, s-o iau înainte; am să-ţi povestesc despre Basel în viitoarea mea scrisoare.

Mâine la cinci dimineaţa plec la Zürich, unde a izbucnit ceva ce aici se cheamă revoluţie. Dacă o să am şi o furtună pe lac reprezentaţia va fi completă.

Scrisoarea a XXXIII-a

BASEL

Frick, 8 septembrie

Dragă prietene, am o pană groaznică şi aştept un briceag ca s-o tai. Asta nu mă împiedică să-ţi scriu, după cum vezi. Locul unde mă aflu se cheamă Frick şi nu mi-a oferit nimic deosebit decât un peisaj destul de frumos şi o cină grozavă pe care am devorat-o. Mi-era o foame! — Ah! mi s-a adus un briceag şi cerneală. Îmi începusem scrisoarea cu sticluţa mea cu cerneală. De vreme ce am o cerneală bună, am să-ţi vorbesc despre Basel, aşa cum ţi-am promis.

La prima vedere, catedrala din Basel te uluieşte şi te indignează. Mai întâi şi întâi, nu mai are vitralii; al doilea, e zugrăvită în roşu puternic, nu numai la interior, ceea ce ar mai merge, ci şi pe dinafară, ceea ce este o mârşăvie; şi asta de la caldarâmul pieţii până la vârful clopotniţelor; aşa încât cele două fleşe, pe care arhitectul din veacul al XV-lea le făcuse încântătoare, au acum aerul a doi morcovi dantelaţi. — Totuşi, după ce-ţi trece primul val de mânie, te uiţi la biserică, şi-ţi place: are nişte rămăşiţe frumoase. Acoperişul din ţigle colorate are originalitate şi graţie (lemnăria interioară e puţin interesantă). Fleşele, înconjurate de scări, sunt frumoase. Pe faţada principală sunt patru statui curioase de femei; două femei sfinte ce visează şi citesc; două femei nebune, cam despuiate, arătându-şi umerii frumoşi de elveţience cu carnea tare şi plină, ridiculizându-se una pe alta şi batjocorindu-se cu hohote de râs de ambele părţi ale portalului gotic. Felul acesta de a-l reprezenta pe diavol este nou şi spiritual. Doi sfinţi ecveştri, sfântul Gheorghe şi sfântul Martin, zugrăviţi călare şi mai mari decât în natură, completează ornamentaţia faţadei. Sfântul Martin împarte cu un sărman mantaua, care poate că nu era decât o pătură veche de lână, dar care, transfigurată prin actul dării de pomană, este acum de marmură, granit, jasp, porfir, catifea, mătase, purpură, brocart de argint, de aur, brodată cu diamante şi cu perle, cizelată de Benvenuto, sculptată de Jean Goujon, pictată de Rafael. — Sfântul Gheorghe, pe capul căruia doi îngeri aşază un coif germanic, îşi înfige lancea în gura balaurului ce se zvârcoleşte pe un soclu alcătuit din forme vegetale hidoase.

Portalul din stânga este un frumos poem romanic. Sub arhivoltă, cei patru evanghelişti; la dreapta şi la stânga, toate faptele de iubire creştinească reprezentate în mici strane suprapuse, încadrate de câte doi stâlpi, având deasupra o arhitravă. Aceasta înseamnă două feluri

de pilaştri în vârful cărora un înger cântă din trâmbiţă slavă lui Dumnezeu. Poemul se termină cu o odă.

O rozasă bizantină completează acest portal; şi, când bate soarele, e un tablou încântător într-un cadru splendid.

Portalul din dreapta este mai puţin ciudat, comunică însă cu o nobilă mănăstire din veacul al XV-lea, cu pardoseala, lambriuri! e şi tavanul pline de lespezi de mormânt, care are o oarecare analogie cu minunata mănăstire Sfântul Wandrille[645], distrusă cu atâta nerozie de un prost de fabricant. Plăcile de mormânt atârnă şi se înalţă pretutindeni pe sub ogivele cu ferestre flamboayante; sunt lespezi fin lucrate, unele de piatră, altele de marmură, altele de aramă; cad în ruină; muşchiul mănâncă granitul, oxidul mănâncă bronzul. Este o învălmăşeală a tuturor stilurilor de cinci sute de ani încoace, ce te face să asişti la prăbuşirea arhitecturii. Toate formele marii arte se află aici talmeş-balmeş, ciocnindu-se pe la colţuri, dărâmându-se una pe alta, ca îngropate în aceste morminte; ogiva şi bolta plin cintru*, arcul teşit al lui Carol Quintul, frontonul săpat în formă de V al lui Carol al III-lea, coloana răsucită a lui Ludovic al XIII-lea, frunzele de cicoare ale lui Ludovic al XV-lea. Toate fanteziile ce au trecut pe rând prin mintea omenească încadrează epitafele, ca nişte tablouri agăţate pe pereţii unui salon, în mijlocul acestor strălucite creaţii artistice există însă o idee unică: moartea. Vegetaţia felurită şi vie a arhitecturii înfloreşte în jurul ei.

În mijlocul mănăstirii se află o curticică pătrată acoperită de acea minunată iarbă deasă care creşte pe morminte.

În interiorul bisericii, în afară de mormintele de care ţi-am vorbit în ultima mea scrisoare, am mai găsit şi nişte strane lucrate în stilul dulgheriei din veacurile XV şi XVI. Micile lucrări în lemn cizelat sunt pentru mine nişte cărţi pasionante de citit; fiecare strană este un capitol. Lemnăria lucrată la Amiens reprezintă Iliada acestor epopei.

Amvonul, ce datează din veacul al XV-lea, răsare din pardoseală ca o mare lalea de piatră, învălmăşită sub o reţea de nervuri încâlcite. Ca şi la Freiburg, s-a pus acestei flori frumoase un baldachin absurd. — În general calvinismul, de altfel fără intenţii rele, s-a purtat urât cu biata biserică: a zugrăvit-o, i-a albit vitraliile de la ferestre, a ascuns cu o balustradă cu drugi groşi frumoasa ordine romanică a traverselor de sus ale naosului şi a răspândit pe sub frumoasa boltă catolică o atmosferă puritană tare plicticoasă. Bătrâna catedrală a principelui-episcop din Basel, ce purta cârja cu stemă de argint cu galben, nu mai este decât o încăpere protestantă.

Cu toate acestea metodismul a respectat capitelurile romanice de la cor, care sunt dintre cele mai misterioase şi mai remarcabile; a respectat cripta ce se află sub altar, în care se găsesc stâlpi din veacul al XII-lea şi picturi din al XIII-lea. Câţiva monştri romanici, diformi ca nişte himere, smulşi dintr-o veche biserică dispărută, zac acolo, pe pardoseala întunecoasă a criptei, ca nişte dulăi adormiţi. Sunt aşa de înfricoşători că păşeşti pe lângă ei prin umbră cu frica să nu-i trezeşti.

Bătrâna care mă conducea mi-a propus să-mi arate arhivele catedralei; am primit. Ştii ce sunt arhivele acestea? un imens cufăr de lemn sculptat, din veacul al XV-lea, magnific dar gol. Când intri în încăperea arhivelor, auzi un căscat îngrozitor: se deschide cufărul. Un dulap mare din aceeaşi epocă, cu mii de sertare. Am deschis câteva: sunt goale. Într-unul din ele am găsit nişte mici gravuri ce reprezintă Zürichul, Berna sau muntele Rigi[646]; în cel mai mare e o poză cu câţiva oameni ghemuiţi în jurul unui foc; în josul pozei, după gustul cel mai elveţian cu putinţă, am citit inscripţia: *Bivuac al ţiganilor*. Mai adaugă nişte bombe vechi de fier puse pe pervazul unei ferestre, o ghioagă, doi pari ţărăneşti elveţieni care au lovit poate pe Carol Temerarul, şi, sub patru rânduri de cuie aşezate în formă de falcă de rechin, reproduceri în ceară, mediocre, ale *Dansului macabru* al lui Johann Klauber[647], distrus în anul 1805 o dată cu cimitirul dominicanilor; o masă încărcată cu fosile din Pădurea Neagră; două cărămizi de faianţă destul de ciudate din veacul al XVI-lea, un almanah de la Liège pentru anul 1837 şi cu asta ai arhivele catedralei din Basel. Ajungi la ele trecând, printr-un grilaj negru şi frumos, des, răsucit şi savant încâlcit, care are patru sute de ani. Păsări şi himere stau cocoţate ici-colo în întunecatul frunziş de fier.

Din înaltul clopotniţei vederea este admirabilă. Aveam la picioarele mele, la o adâncime de trei sute cincizeci de picioare, Rinul, lat şi verde; jur-împrejurul meu, Marele Basel, în faţa mea, Micul Basel; căci Rinul a împărţit oraşul în două; şi, ca în toate oraşele tăiate de un râu, un ţărm s-a dezvoltat în dauna celuilalt. La Paris e malul drept; la Basel este malul stâng. Cele două oraşe comunică printr-un pod lung de lemn, adeseori zdruncinat de Rin, care nu mai are stâlpi de piatră decât pe o singură parte şi în mijlocul căruia se profilează un frumos turnuleţ de pază din veacul al XV-lea. Cele două oraşe alcătuiesc de ambele părţi ale Rinului o broderie superbă de pinioane în trepte, de faţade gotice, de acoperişuri cu giruete, de turnuleţe şi de turnuri. Acest tiv de case vechi se repetă răsturnat în Rin. Podul reflectat capătă înfăţişarea ciudată a unei scări mari culcate între un mal şi celălalt. Pâlcuri de

copaci şi o mulţime de grădini suspendate de faţadele caselor se contopesc cu zigzagurile vechii arhitecturi. Culmile bisericilor, turnurile incintelor fortificate, alcătuiesc noduri mari întunecate de care se leagă, pe alocuri, linii capricioase ce merg de-a valma de la clopotniţe la pinioane, de la pinioane la lucarne. Totul râde, cântă, vorbeşte, pălăvrăgeşte, ţâşneşte, se târăşte, curge, merge, dansează, străluceşte în mijlocul înaltei îngrădituri a munţilor, care nu se deschide în zare decât ca să lase Rinul să treacă.

Am coborât în oraşul plin de fantezii delicate, de porţi bine gândite, de ferecături extravagante, de construcţii ciudate din toate epocile. Între altele există o clădire mare, ce serveşte acum de hangar pentru căruţe, care are la toate deschiderile, ghişeele, uşile şi ferestrele, nişte noduri gordiene de nervuri, cele mai bizare ce se pot închipui, adeseori retezate de arhitect. N-am mai întâlnit aşa ceva nicăieri. Piatra este răsucită şi împletită ca răchita. Poţi vedea toarte de coşuri în Normandia, dar ca să vezi coşul întreg, trebuie să vii la Basel. Lângă hangarul de căruţe, am vizitat vechea casă a armurierilor, clădire frumoasă din veacul al XVI-lea, cu picturi exterioare pe faţadă, în care Venus şi Fecioara Maria se întâmpină cu simpatie.

Primăria este din aceeaşi epocă. Faţada, deasupra căreia se află un oştean cu panaş ce poartă stema oraşului, ar fi frumoasă dacă n-ar fi şi ea zugrăvită (tot în roşu!) şi, mai mult, împodobită cu nişte personaje pictate, stând cu coatele pe un balcon în stilul gotic de la 1810. Curtea interioară a avut de suferit acelaşi tatuaj. Scara cea mare duce la două statui: una, cea de jos, un războinic foarte frumos din vremea Renaşterii, care are pretenţia să-l reprezinte pe consulul roman Munatius Plancus[648]; cealaltă, cea de sus, pusă pe imposta unei uşi scunde, este un slujbaş al oraşului ţinând o scrisoare în mână; este zugrăvit îmbrăcat jumătate alb şi jumătate negru, aşa cum este şi stema oraşului, iar scrisoarea, bine închisă, are o pecete roşie. Acest slujbaş de oraş gotic a supravieţuit tuturor revoluţiilor din Europa. L-am întâlnit chiar de dimineaţă lângă hotelul *Trei Regi*, mergând prin oraş, viu şi sănătos, precedat de un oştean ce ducea o spadă, ceea ce tare i-a mai făcut să râdă pe cei câţiva comis-vânzători care citeau *Constituţionalul* la uşa unei cârciumioare.

O slujnică tânără a ieşit brusc pe uşa scundă; mi-a spus câteva cuvinte pe nemţeşte şi, cum nu am înţeles-o, m-am luat după ea. Şi bine am făcut. Drăguţa de ea m-a făcut să intru într-o încăpere cu o splendidă scară în spirală, apoi într-o sală toată din stejar lustruit, cu vitralii frumoase la ferestre şi cu o superbă uşă în stilul Renaşterii, pe

locul unde punem noi de obicei căminul; aici, ca şi în Alsacia şi în Germania, nu există căminuri; există sobe. Văzând toate aceste minunăţii, am dăruit graţioasei fete un frumos ban de argint franţuzesc, care a făcut-o să zâmbească.

Deasupra scării primăriei se află o frescă ciudată a Judecăţii de Apoi, din veacul al XVI-lea.

N-aş fi plecat din Basel fără să vizitez biblioteca. Ştiam că Basel este pentru tablourile lui Holbein ceea ce este Frankfurt pentru cele ale lui Albrecht Dürer. Într-adevăr, în bibliotecă e un cuib, o mulţime, o îngrămădeală; unde te întorci, dai de un Holbein. Se află aici Luther, Erasmus, Melanchton, Catherina de Bora[649], Holbein însuşi, soţia lui Holbein, o femeie frumoasă de vreo patruzeci de ani, încă fermecătoare, care a plâns şi care visează între cei doi copii ai ei gânditori, ce te priveşte ca o femeie care a suferit, şi care te îmbie totuşi să-i săruţi gâtul frumos. Mai e şi Thomas Morus[650] cu toată familia, cu tatăl, cu copiii şi cu maimuţa lui; căci gravului cancelar îi plăceau maimuţele. Mai sunt şi două *Patimi*, una pictată, cealaltă desenată cu pana; doi *Chrişţi morţi*, cadavre admirabile ce te fac să tresari. Toate sunt ale lui Holbein; sunt dumnezeieşti ca realitate, poezie şi născocire; în picturile lui aflu două lucruri care mă mişcă: tristeţe şi blândeţe.

Pe lângă tablouri, biblioteca mai are şi mobile; o droaie de bronzuri romane găsite la Angat[651], un cufăr chinezesc, o tapiserie-draperie de Veneţia, un splendid dulap din veacul al XVI-lea (pentru oare s-au oferit *douăsprezece mii de franci*, zice ghidul meu), şi în sfârşit, masa la care s-a ţinut Dieta celor treisprezece cantoane. Este o masă magnifică din veacul al XVI-lea, având drept picioare şerpi fantastici, lei şi satiri ce susţin stema oraşului Basel, cizelată cu armoariile cantoanelor, încrustată cu cositor, sidef şi fildeş; masă în jurul căreia chibzuiau magistraţii şi subprefecţii temuţi de împăraţi; masă la care aceşti stăpânitori de oameni puteau să citească inscripţia solemnă: *Supra naturam, praesto est Deus*[I]. — De altfel, e în stare proastă. Biblioteca din Basel e destul de prost întreţinută; obiectele sunt aranjate ca cochiliile unor stridii. Am văzut pe un sipet un mic tablou de Rubens, aşezat în picioare rezemat de un teanc de cărţi, ce trebuie că a căzut de multe ori, căci rama e toată spartă. — Aşa că vezi, în această bibliotecă e câte puţin din toate cele, tablouri, mobile, stofe rare; mai sunt şi câteva cărţi.

Mă opresc aici, dragă prietene, cu scrisoarea asta, mâzgălită, cum poţi să vezi, pe un fel de papirus egiptean mai poros şi mai grunjos ca

[I] Deasupra naturii este prezent Dumnezeu.

un burete. Uite un chin pe care trebuie să-l trec în rândul celor ce nu le doresc nici celor mai aprigi duşmani ai mei: să scrie cu o pană care stropeşte pe o hârtie care suge.

Scrisoarea a XXXIV-a

ZÜRICH

8 septembrie

Mă aflu la Zürich. În turnul de pază al oraşului tocmai a bătut de patru dimineaţa, cu acompaniament de trâmbiţe. Am crezut că o aud pe Diana şi am deschis fereastra. E beznă şi nimeni nu doarme. Oraşul Zürich bâzâie ca un stup stârnit. Podurile de lemn tremură sub paşii măsuraţi ai batalioanelor ce trec nedesluşite în umbră. Pe dealuri se aud tobe. Pe la colţurile străzilor, în faţa cârciumilor iluminate se cântă Marseillaise alpestre. Soldaţi din Zürich în uniforme cafenii fac exerciţii în micuţa piaţă din faţa hotelului *La Spada* în care stau şi aud comenzile în franţuzeşte: *Ridicaţi arm'! Arma la umăr!* Din camera de alături le răspunde o fată cu un cântec duios, eroic şi monoton, a cărui melodie îmi explică cuvintele. Există o ferestruică luminată în turnul de pază şi o alta în fleşele înalte ale catedralei. Licărirea lumânării mele luminează vag un drapel mare alb înstelat cu pete albastre, agăţat de chei. Se aud hohote de râs, ţipete, trântituri de uşi ce se închid, zornăieli ciudate. Pretutindeni vezi umbre trecând. O voioasă larmă războinică ţine lumea trează. În timpul acesta, sub lumina stelelor, lacul vine şi susură maiestuos până sub fereastra mea toate cuvintele de linişte, de îngăduinţă şi de pace pe care natura le spune oamenilor. Mă uit cum se descompun şi se compun la loc pe valuri umbrele nopţii. Un cocoş cântă şi sus, la stânga mea, deasupra catedralei, între cele două clopotniţe negre, scânteiază Venus ca un vârf de lance între două creneluri.

Asta fiindcă la Zürich e revoluţie. Oraşele mici vor să facă întocmai ca cele mari. Orice marchiz vrea un paj. Zürichul tocmai şi-a omorât primarul şi acum vrea să-şi schimbe stăpânirea.

Şi fiindcă m-au trezit, profit ca să-ţi scriu. Iată cu ce ai să te alegi de pe urma acestei revoluţii.

Ieri când am plecat din Basel se crăpa de ziuă. Drumul care duce spre Zürich merge preţ de o jumătate de leghe pe lângă vechile turnuri ale oraşului. Nu ţi-am vorbit despre turnurile din Basel; sunt totuşi remarcabile, toate au forme şi înălţimi diferite, despărţite unele de

celelalte de un zid de incintă cu creneluri, înconjurat de un şanţ formidabil în care oraşul Basel cultivă cu succes cartofi. Pe vremea arcurilor şi a săgeţilor această incintă era o fortăreaţă de temut; acum nu mai e decât un veşmânt.

Intrările în oraş mai sunt şi acum gătite cu grapele[652] acelea frumoase din veacul al XIV-lea ai căror dinţi ascuţiţi împodobesc partea de sus a porţilor, aşa că atunci când ieşi dintr-un turn crezi că ieşi din gura unui monstru. Apropo, alaltăieri, în înaltul fleşei din Basel era o garguie ca o himeră, ce se uita ţintă la mine; i-am băgat cu curaj mâna în gură şi nu s-a întâmplat nimic. Poţi s-o povesteşti oamenilor care se minunează de Van Amburgh.

Aproape toate intrările în oraşul Marele Basel sunt porţi-fortăreţe viguroase, mai ales cea care duce la poligon, donjon mândru cu acoperiş ascuţit, străjuit de două turnuleţe, împodobit cu statui ca poarta Vincennes şi vechea poartă a vechiului Luvru. Se înţelege de la sine că l-au răzuit, l-au dat la rindea, l-au netezit cu chit şi l-au zugrăvit (cu roşu). Doi arcaşi sculptaţi pe creneluri au un aer ciudat. Se sprijină de zid cu încălţămintea lor lungă cu vârf ascuţit şi par să facă nişte sforţării uriaşe ca să ţină stema oraşului, aşa-i de grea. În clipa aceea trecea pe sub poartă un pluton cam de două sute de oameni care se întorceau de la poligon cu un tun. Cred că era armata oraşului Basel.

Lângă această poartă se află o delicioasă fântână în stilul Renaşterii, acoperită de tunuri, de mortiere şi de grămezi de ghiulele sculptate în jurul bazinului ei, care-şi aruncă apa cu un susur de păsărele. Biata fântână a fost ruşinos mutilată şi sluţită; coloana centrală era încărcată de figuri superbe din care n-au mai rămas decât busturile şi pe ici-colo câte un braţ sau câte un picior. Biată capodoperă siluită de toţi mârlanii de la arsenal! — Să mă întorc însă la drumul de la Basel la Zürich.

Timp de patru ore, până la Rheinfelden, drumul o ia pe lângă Rin printr-o vale încântătoare în care ploua, din înaltul norilor, lumina umedă a dimineţii. Laşi la stânga Kreuznach al cărei turn înalt, cu pata unui cadran alb, poate fi zărit din clopotniţele de la Basel; apoi străbaţi Augst. Augst, ce nume barbar! Ei bine, numele este de fapt Augusta. Augst este un vechi oraş roman, capitala rauracilor[653], fosta Raurica, fosta Augusta Rauracorum, întemeiată de consulul Munatius Plancus, căruia locuitorii oraşului Basel i-au înălţat o statuie la primărie, cu un epitaf ticluit de un pedant pe nume Beatus Pheananus. Glorie mare la oraş tare mic! Într-adevăr, Augusta Rauracorum nu mai este acum decât un decor adorabil pentru un vodevil elveţian. Un pâlc de colibe pitoreşti, sus pe o stâncă, legat de două porţi-fortăreţe; două poduri

putrezite, pe sub care goneşte un torent sprinten, Ergolzul, ce coboară din munte dând la o parte crăcile copacilor; huruitul roţilor unei mori, balcoane de lemn înveselite de viţă de vie, un cimitir vechi în care am remarcat un mormânt ciudat din veacul al IV-lea care are aerul că se prăvale în Rin, ăsta-i Augstul, asta-i Raurica, Augusta. Pământul e răvăşit de săpături. Se scot o grămadă de statuete mici de bronz din care biblioteca din Basel îşi face un mic dunquerque[654].

O jumătate de leghe mai departe, pe celălalt mal al Rinului, panglica frumoasă de case vechi de lemn, întretăiată de o cascadă, este Warmbachul. Apoi, după o altă jumătate de leghe de copaci, de râpe şi de pajişti, Rinul se deschide; în mijlocul apei se ghemuieşte o stâncă mare acoperită de ruine, legată de cele două maluri printr-un pod acoperit, făcut din lemn, cu o înfăţişare ciudată. Un orăşel gotic, ţepos de turnuri, de creneluri şi de clopotniţe, coboară în neorânduială spre pod; este Rheinfelden. Cetate militară şi religioasă, unul dintre cele patru oraşe forestiere, loc celebru şi încântător. Ruina din mijlocul Rinului este vechiul castel, ce se cheamă stânca de la Rheinfelden. Sub podul de lemn, care nu are decât o arcadă, dincolo de stâncă, pe partea opusă faţă de oraş, Rinul nu mai este un fluviu, este o prăpastie. O mulţime de vase se pierd aici în fiecare an. — M-am oprit un sfert de

ceas la Rheinfelden. Firmele hanurilor atârnă de uriaşe ramuri stufoase de fier, cele mai amuzante cu putinţă. Strada mare e înveselită de o fântână frumoasă a cărei coloană poartă un demn oştean, care el însuşi susţine stema oraşului, cu mâna sus ridicată deasupra capului, plin de mândrie.

De la Rheinfelden şi până la Brugg peisajul rămâne încântător; amatorul de antichităţi n-are însă nimic de privit, doar dacă e ca mine mai mult curios decât arheolog, mai mult un hoinar pe drumuri decât un călător. Sunt un mare privitor al tuturor lucrurilor şi nimic altceva, cred însă că am dreptate: orice lucru are în sine un gând, o idee; încerc să scot gândirea din lucruri. E o chimie ca oricare alta.

Scrisoarea a XXXV-a

ZÜRICH

Septembrie

Când călătoreşti pe câmpie, interesul trezit de călătorie este concentrat la marginea drumului; când străbaţi un ţinut muntos, îţi aţinteşti atenţia în zare. Eu, – chiar cu minunata linie a Vosgilor sub ochi, – vreau să văd tot şi mă uit atât la marginile drumului cât şi la cele ale aerului. În acest anotimp şi în acest ţinut marginile drumului sunt minunate. Pajiştile sunt presărate cu flori albastre, albe, galbene, violete, ca primăvara; mărăcini splendizi zgârie în trecere fundul diligenţei; ici-colo, taluzurile verticale imită forma munţilor, şi fire de apă subţiri ca degetul se joacă de-a torentele; pretutindeni păianjenii de toamnă şi-au ţesut hamacuri din miile de vârfuri ale tufişurilor; roua picură din ele ca nişte perle mari.

Ş-apoi sunt scenele domestice prin care ies la iveală originalităţile locale. Lângă Rheinfeld, trei oameni potcoveau o vacă împiedicată, care, luată de la muncă, avea un aer tare nerod. La Augst, un biet copac strâmb, rezemat de o furcă, slujea de cal unor băieţaşi din sat, copii a căror străbună este Roma. Lângă poarta oraşului Basel, unul îşi bătea nevasta, aşa cum fac regii şi cum fac şi ţăranii. Oare Buckingham nu-i spunea doamnei de Chevreuse[655] *că iubise trei regine şi că fusese silit să le zvânte pe toate trei în bătaie?* La o sută de paşi de Frick, am văzut un stup pus pe o scândură deasupra uşii unei colibe. Ţăranii intrau şi ieşeau pe uşa colibei, albinele intrau şi ieşeau pe uşa stupului; şi oameni şi insecte săvârşeau munca Domnului.

Toate astea mă desfată şi mă incintă. La Freiburg am uitat mult timp

de peisajul imens pe care-l aveam sub ochi, pentru pătratul de iarbă pe care stăteam aşezat. Mă aflam pe o moviliţă sălbatică a dealului. Şi acolo se afla o întreagă lume. Scarabeii mergeau încetişor pe sub fibrele adânci ale vegetaţiei; florile de cucută ca nişte umbrele imitau pinii Italiei; o frunză lungă asemeni unei păstăi de fasole întredeschise, lăsa să se vadă picături de ploaie ca un colier de diamante dintr-o cutiuţă de saten verde; un biet bărzăune ud, din catifea galbenă şi neagră, urca tare anevoie de-a lungul unei ramuri pline de spini; nori deşi de musculiţe îi ascundeau lumina zilei; un clopoţel albastru tremura în vânt şi o întreagă lume de purici mici se adăpostise sub cortul acela imens; lângă o băltoacă care n-ar fi umplut un lighean, am văzut ieşind din mâl şi răsucindu-se spre cer, trăgând aer, o râmă, asemeni pitonilor antediluvieni, şi care are şi ea, poate un Hercule ca să-l omoare şi un Cuvier ca să-l descrie. La urma urmelor, universul acesta e tot aşa de mare ca şi celălalt. M-am presupus Micromega[656]; scarabeii mei erau *Megatherium giganteum*[657], bărzăunele un elefant înaripat, musculiţele erau vulturi, ligheanul un lac şi cele trei tufe de ierburi înalte o pădure virgină. — Mă recunoşti, aşa-i? — La Rheinfeld m-au preocupat firmele hanurilor tot atât cât şi catedralele; aşa mi-e făcută mintea ca uneori un iaz din sat, limpede ca o oglindă de oţel, înconjurat de colibe şi străbătut de o flotilă de raţe, să mă bucure tot atât de mult ca şi lacul Genevei.

La Rheinfelden părăseşti Rinul şi nu-l mai vezi iar decât o clipă la Sekingen: biserică urâtă, pod de lemn acoperit, oraş neînsemnat în fundul unei văi minunate. Drumul trece apoi prin sate voioase, pe un platou mare şi înalt în jurul căruia vezi ţâşnind în depărtare turma monstruoasă a munţilor.

Deodată, întâlneşti un pâlc de copaci lângă un han, auzi roţile cum scrâşnesc frânând şi drumul coboară în splendida vale a Aarului.

Ochii ţi se aţintesc mai întâi la cer şi află acolo, drept linie limită, creste aspre, abrupte şi bolovănoase, care cred că sunt Culmile Cenuşii; apoi coboară în vale să caute Brugg, orăşel frumos încolăcit şi strâns într-o cingătoare pitorească de turnuri şi creneluri, cu un pod peste Aar; urcă apoi de-a lungul unei coame întunecate împădurite şi se opresc la o ruină înaltă. Ruina aceasta este castelul Habsburg, leagănul casei de Austria. M-am uitat îndelung la turnul din care şi-a luat zborul vulturul cu două capete.

Aarul, poticnindu-se de stânci, deşiră fundul văii, formând capuri şi promontorii. Frumosul peisaj este unul din marile locuri istorice. Roma s-a luptat aici, norocul lui Vitellius l-a zdrobit pe cel al lui Galba[658] şi aici

s-a născut şi Austria. Din acest donjon năruit, clădit în veacul al XI-lea de un simplu gentilom alsacian numit Radbot, s-a revărsat asupra istoriei Europei moderne un fluviu imens de arhiduci şi de împăraţi[659].

La nord, valea se pierde în negură. Acolo se află confluenţa Aarului cu Reussul şi Limmatul; Limmatul vine din lacul Zürich şi aduce apele din zăpezile topite pe munţii Tödi; Aarul vine din lacurile Thun şi Brienz, şi aduce cascadele Grimsellului; Reuss vine din lacul celor Patru Cantoane şi aduce torentele de pe Rigi, de pe Windgalle şi din Muntele Pilat. Rinul duce toate astea în ocean.

Tot ce ţi-am scris, despre cele trei râuri, despre ruine şi despre forma magnifică a blocurilor de stâncă pe care le roade Aarul, îmi umpluse mintea în timp ce diligenţa cobora în galop spre Brugg. Am fost trezit brusc de felul încântător în care este făcut oraşul atunci când te apropii de el. Este una din cele mai fermecătoare învălmăşeli de acoperişuri, de turnuri şi de clopotniţe pe care am văzut-o. Dintotdeauna mi-am făgăduit dacă ajung vreodată la Brugg, să fiu foarte atent la un foarte vechi basorelief încrustat pe perete lângă pod, basorelief despre care se zice că ar reprezenta un cap de hun. Cum era duminică, podul era plin de o groază de fete curioase, zâmbitoare, în costumele lor cele mai frumoase, aşa că am uitat de capul de hun.

Când mi-am adus aminte, oraşul era la o leghe în urma mea.

Cu funda lor de panglică pe frunte, mai puţin exagerată decât la Freiburg, cu boleroul de catifea neagră semănat cu lanţuri de argint şi cu şiruri de nasturi, cu cravata lor de catifea cu colţuri brodate cu aur strânsă la gât ca gulerul metalic al cavalerilor, fusta brună cu cute dese şi cu mutrişoarele lor vioaie, femeile din Brugg par toate frumoase; multe dintre ele chiar sunt. Bărbaţii sunt ca zidarii noştri în straie de duminică şi sunt îngrozitori. Înţeleg că la Brugg există îndrăgostiţi; nu pot să-mi închipui însă deloc că există şi îndrăgostite.

Oraşul, curat, sănătos, cu o înfăţişare de oraş fericit, făcut din case frumoase, aproape toate împodobite, nu e mai puţin apetisant pe dinăuntru cât este pe dinafară. Lucru ciudat e că cele două sexe, când se întâlnesc duminica, joacă jocul lui Alfeu şi al Aretuzei[660]. Când am traversat oraşul, am văzut toate femeile strânse la poarta Podului şi toţi bărbaţii adunaţi la celălalt capăt al străzii mari, la poarta Zürichului. Cele două sexe nu se amestecă nici măcar la câmp; întâlneşti un grup de bărbaţi, apoi un grup de femei. Acest obicei, de care ascultă şi copiii, este specific întregului canton şi merge până la Zürich. E ceva ciudat şi, ca multe lucruri ciudate, e şi un lucru înţelept. În acest ţinut de sevă şi de frumuseţe, cu natură exuberantă şi costume superbe, natura tinde

să-l facă pe bărbat îndrăzneţ, iar costumul tinde să o facă pe femeie cochetă; obiceiul intervine, desparte sexele şi pune între ele o barieră.

Dar valea nu este numai un loc de confluenţă pentru râuri, ci şi pentru costume. Dacă treci Reussul boleroul de catifea neagră devine o corseletă de damasc înflorat, în mijlocul căreia se coase un galon lat auriu. Dacă treci Limmatul, fusta brună devine o fustă roşie cu un şorţ de muselină brodată. Şi acoperămintele de cap se amestecă; în zece minute întâlneşti fete frumoase cu nişte piepteni exorbitanţi ca la Lima, cu pălării de pai negru înalte ca la Florenţa, cu dantelă peste ochi ca la Madrid. Toate au pe piept un buchet de flori naturale. Rafinament.

Varietatea de pălării e aşa de mare că mă aşteptam la orice. După podul peste Reuss, este o costişă. Urcam pe jos. Văd venind spre mine o bătrână având pe cap un fel de sombrero mare spaniol din piele neagră, încoronat, în chip de podoabă, cu o pereche de cizme şi o umbrelă. Tocmai mă gândeam să ţin minte această pălărie bizară când am băgat de seamă că biata femeie ducea pur şi simplu valiza unui călător. Călătorul venea după ea la câţiva paşi; un om de treabă, ce se fălea probabil că vorbeşte franţuzeşte, şi care m-a acostat ca să-mi povestească revoluţia de la Zürich. Tot ce am putut să înţeleg din bolboroseala lui a fost că existase o proclamaţie a primarului şi că această proclamaţie începea aşa: *Bravi irochezi!*[661] — Presupun că demnul om voia să spună: *Bravi zürichezi!*

Valea Aarului are două brăţări fermecătoare. Bruggul care o deschide. Badenul care o închide. Badenul se află pe Limmat. De o jumătate de oră ne ţinem de malul Limmatului, care face o larmă cumplită în fundul unei văi încântătoare ale cărei povârnişuri sunt plantate cu viţă de vie. Brusc, o poartă donjon cu patru turnuleţe stă de-a curmezişul drumului; de sub această poartă, se năpustesc în vale, unele peste altele, căsuţe de lemn ale căror mansarde par să se legene; deasupra, printre copaci, se înalţă un vechi castel în ruine ale cărui creneluri sunt ca o creastă de cocoş de munte. În fundul văii, sub un pod acoperit, Limmatul curge grăbit pe o albie de stânci ce dă valurilor o înfăţişare violentă. Pe urmă vezi o clopotniţă cu ţigle colorate ce pare învelită într-o piele de şarpe. E Baden.

La Baden sunt de toate: ruine gotice, ruine romane, ape termale, o statuie a lui Isis, săpături în care s-au găsit o sumedenie de zaruri, primăria în care prinţul Eugen şi mareşalul de Villars[662] au făcut schimb de semnături etc. Cum voiam să ajung la Zürich înainte de căderea nopţii, m-am mulţumit să mă uit în piaţă, în timp ce se schimbau caii, la o încântătoare fântână în stilul Renaşterii, având la

partea de sus, ca şi cea de la Rheinfelden, un chip trufaş şi aspru de oştean. Apa ţâşneşte prin gura unui şarpe cumplit de bronz care-şi răsuceşte coada printre grilajele de fier ale fântânii. Doi porumbei, obişnuiţii locului se cocoţaseră pe şarpe şi unul din ei bea muindu-şi ciocul în firicelul de apă rotunjit, fin ca un fir de păr argintiu, ce cădea de la robinet în bazin.

Romanii numeau apele termale de la Baden *ape vorbăreţe* (aquae verbigenae). Când îţi scriu, prietene drag, am impresia că am băut din aceste ape.

Soarele cobora, munţii creşteau, caii goneau pe un drum excelent în sensul invers al Limmatului; străbăteam o regiune foarte sălbatică; la picioarele noastre se vedea o mănăstire albă cu clopotniţă roşie, ca o jucărie; în faţa ochilor, un munte cu formă de deal, dar aşa de înalt încât pădurea de pe el părea un mărăciniş; în grădina severă a mănăstirii se plimba un călugăr alb stând de vorbă cu unul negru; pe deasupra munţilor, un turn vechi îşi arăta pe jumătate faţa înroşită de soarele orizontal. Ce era această ruină? Nu ştiu. Conrad de Tagerfelden, unul dintre ucigaşii împăratului Albert, îşi avea castelul în această singurătate[663]. — Era oare ruina lui? — Nu sunt decât un trecător şi nu ştiu nimic; le-am lăsat taina lor acestor locuri sinistre, însă nu m-am putut împiedica să nu mă gândesc la cumplitul atentat din anul 1308 şi

la răzbunarea lui Agnès[664] în timp ce turnul însângerat, ascuns treptat de cutele terenului intra din nou încetişor în munte.

Drumul a cotit; o crevasă neaşteptată a lăsat să treacă, o imensă rază a apusului, satele, fumul, turmele şi oamenii şi-au făcut din nou apariţia şi frumoasa vale a Limmatului a început iar să fie zâmbitoare. Satele sunt într-adevăr demne de a fi remarcate în cantonul Zürich. Sunt colibe magnifice alcătuite din trei despărţituri. La un capăt, casa pentru oameni, din lemn şi zidărie cu trei etaje şi cu ferestre înguste şi joase, cu mici vitralii rotunde; la celălalt capăt, casa dobitoacelor, staulul şi grajdul din scânduri; în mijloc, lăcaşul căruţelor şi uneltelor, închis cu o poartă mare. În partea de sus a casei, care este enormă, se află hambarul şi podul. Trei case sub un singur acoperământ. Trei capete sub o căciulă. Aşa-i coliba din regiune Zürichului. După cum vezi, e un palat.

Noaptea se lăsase de-a binelea, adormisem ca un prost în diligenţă, când tropăitul cailor pe scândură m-a trezit. Am deschis ochii. Mă aflam într-un fel de cavernă de lemn cu o înfăţişare dintre cele mai ciudate. Deasupra mea, bârne groase îndoite cu curbura teşită, sprijinite nu prea ştiu cum, susţineau o boltă de întuneric; la dreapta şi la stânga, arcade joase făcute din stâlpi scunzi şi robuşti mă lăsau să întrevăd două galerii întunecoase şi înguste, străpunse ici-colo. De găuri pătrate prin care ajungea la mine adierea vântului şi vuietul unui râu. În fund de tot, la capătul ciudatei cripte, vedeam vag cum strălucesc nişte baionete. Diligenţă înainta încet, pe o pardoseală plină de crăpături din care deştepta o larmă asurzitoare. O făclie din depărtare, tremurând în vânt, arunca lumini şi umbre pe masivele arcade de lemn. Mă aflam pe podul acoperit de la Zürich. Jur-împrejur, patrulele îşi făcuseră bivuac. Nimic nu poate să-ţi dea o idee despre acest pod, văzut aşa, şi la acel ceas. Închipuie-ţi pădurea unei catedrale aşezată de-a curmezişul unui fluviu şi clătinându-se sub roţile unei diligenţe.

Şi-n timp ce-ţi scriu toate bazaconiile astea, s-a făcut ziuă. Sunt oarecum dezamăgit. Zürich pierde la lumina zilei. Clopotniţele catedralei sunt nişte solniţe nenorocite. Aproape toate faţadele sunt răzuite şi văruite. La stânga mea e un fel de hotel Guénégaud[665]. Lacul este însă frumos, iar colo, departe, bariera Alpilor este splendidă. Ea drege faptul că lacul, având pe margini case albe şi culturi înverzite, e poate prea zâmbitor pentru mine. Munţii mi se par nişte morminte uriaşe; cei de jos sunt un linţoliu negru de molizi, cei de sus au un linţoliu alb de zăpadă.

Patru după-amiază

Am făcut o plimbare pe lac într-un fel de gondolă mică, cu treizeci de gologani pe oră, ca la trăsuri. Am aruncat cu mare dărnicie trei franci în lacul Zürich; îmi cam pare rău. E frumos, dar e cam mult. Există aici un Neu-Münster[I] pe care oamenii ţi-l arată cu orgoliu, dar care seamănă cu biserica din Pantin[666]. Senatorii din Zürich locuiesc în vile de stuc, care cam au aerul unor cârciumioare din Vaugirad[667]. Şi, Doamne iartă-mă, am văzut trecând omnibuze ca la Passy[668]. Nu mă mai mir deloc că poznaşii ăştia fac revoluţii.

Din fericire apa albastră a lacului este transparentă. În adâncurile de sticlă vedeam munţii în fundul lacului şi păduri pe aceşti munţi. Stânci şi alge mă făceau să-mi închipui pământul înecat de potop, iar aplecându-mă peste marginea trăsurii mele cu două vâsle, mă simţeam emoţionat ca Noe când ieşea la fereastra arcei lui. Din când în când vedeam trecând peşti mari galbeni cu dungi negre ca nişte tigri. Cu vârful bastonului am salvat de la înec două-trei muşte.

Oraşul trebuie că placă mult persoanelor ce adoră faţada de la Saint Sulpice[669]. Se construieşte mult în prezent, clădiri frumoase a căror arhitectură aminteşte pe cea a bisericii Madeleine[670] şi a corpului de gardă de pe bulevardul Temple. Cât despre mine, excepţie făcând portalul romanic al catedralei, câteva case pierdute, înecate printre cele noi, două săgeţi de biserici şi trei-patru turnuri ale zidului de incintă, dintre care unul enorm ce seamănă cu pântecul unui burgmestru, nu mă simt demn să admir Zürichul. Am căutat degeaba faimosul turn Wallemberg, ce se afla în mijlocul Limmatului şi care slujise de închisoare contelui de Habsburg[671] şi consilierului Waldman, decapitat în anul 1438. L-or fi dărâmat oare?

Şi cât mai am chef, hai să vorbim şi despre han! La Hotelul Spadei, călătorul nu e jumulit; e disecat în mod ştiinţific. Hotelierul îţi vinde vederea spre lac cu opt franci de fereastră pe zi.

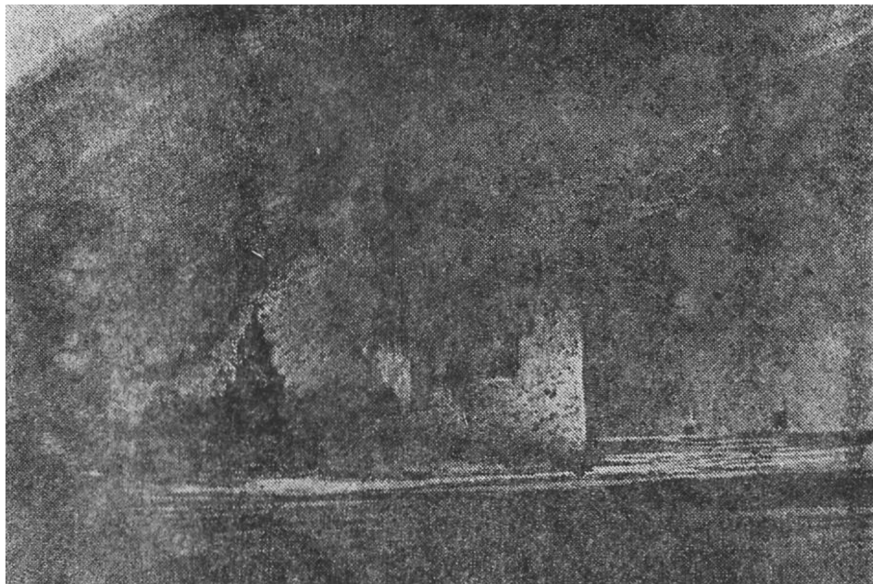
Felurile de mâncare ce se mănâncă la Hotelul Spada mi-aduc aminte de un vers de Ronsard[672], care, după cât se pare, mânca prost:

Viaţa-i înhămată

La doi cai proşti, mâncarea şi băutura.

Nicăieri pe lume caii aceştia nu sunt mai proşti ca la Hotelul Spadei.

[I] Catedrală nouă (lb. germană).

Apropo, nu ţi-am spus că Zürichul se numea altădată *Turegum*. Limmatul îl împarte în două oraşe, Zürichul cel mare şi cel mic, unite de trei poduri frumoase, pe *care orăşenii se plimbă ades*, zice Georges Bruin din Colonia. Viţa de vie e bine expusă la soare. Există vin de Zürich şi grâu de Zürich.

Te îmbrăţişez, deşi mă aflu la o mie trei sute douăzeci de picioare deasupra ta.

Scrisoarea a XXXVI-a

ZÜRICH

Septembrie

Am plecat de la hotelul Spada, şi am venit să-mi caut o gazdă, oriunde în oraş. Nu mai stau la un han prost, dar nici nu mai am vedere spre lac. Sunt momente în care-mi pare rău şi după mâncarea proastă şi după peisajul magnific.

Alaltăieri treceam printr-un astfel de moment. Ploua. Eram închis în camera în care stau; – o încăpere mică, tristă şi rece, mobilată cu un pat vopsit în gri, cu perdele albe, cu scaune cu spătarul în formă de liră şi cu un tapet albăstrui împestriţat cu desene fără gust şi fără stil, din

acelea pe care le vezi pe rochiile femeilor prost îmbrăcate şi pe pereţii camerelor prost mobilate. Deschisesem fereastra, una din ferestrele acelea oribile de acum cincizeci de ani numite ferestre ghilotină şi mă uitam cu melancolie cum plouă. Strada era pustie; toate ferestrele caselor de vizavi erau închise; niciun profil pe la geamuri, niciun trecător pe caldarâmul de pietre mici, rotunde pe care ploaia le făcea să lucească ca nişte castane coapte. Singurul lucru ce însufleţea peisajul era jgheabul bogat ornamentat de la acoperişul din vecini, un fel de jgheab de tinichea ce reprezenta un cap de măgar cu gura deschisă, din care gâlgâia ploaia o ploaie galbenă şi murdară ce avea să spele ţiglele şi caldarâmul. E trist totuşi că ceva cade din cer fără altă urmare decât că transformă praful în noroi.

Eram prizonier în casă, o casă nu tocmai plăcută. Ce să fac? La Fontaine făcea versuri în astfel de împrejurări. Deci, eu gândeam. Din nefericire mă aflam într-o stare sufletească pe care desigur o cunoşti şi tu; n-ai niciun motiv să fii trist şi niciun motiv să fii vesel; nu eşti în stare nici să te porneşti pe râs şi nici să verşi şiroaie de lacrimi; viaţa ţi se pare perfect logică, uniformă înăuntru cât şi în afară. Era în mine aceeaşi vreme de pe stradă, şi dacă mi-ai permite metafora, aş zice că-mi ploua în minte. Ştii că am întrucâtva firea lacului; în mine se oglindesc albastrul cerului sau norii. Gândurile mele seamănă cu cerul pe care-l am deasupra capului.

Întorcându-ţi ochii înăuntru – iartă-mi expresia – vezi în tine un peisaj. Or, în clipele acelea, peisajul ce-l puteam vedea în mine nu era mai breaz decât cel ce-l aveam sub ochi.

În încăpere se aflau două-trei dulapuri. Le-am deschis mecanic, ca şi cum s-ar fi putut întâmpla să am norocul să găsesc o comoară. Dulapurile de hotel sunt, însă, întotdeauna goale; un dulap plin înseamnă o locuinţă permanentă. Cine trece, nu-şi face cuib. Aşa că în dulapuri n-am găsit nimic.

Totuşi, când să-l închid pe cel din urmă, am zărit pe raftul de sus ceva ce m-a făcut să-mi închipui că se află un lucru acolo. Am întins mâna. Mai întâi praf, apoi o carte. O cărticică pătrată cum sunt almanahurile de la Liège, legată în hârtie cenuşie, acoperită de cenuşă, uitată acolo de ani de zile. Ce noroc! Am scuturat-o de praf şi am deschis-o la întâmplare. Era în franţuzeşte. Mă uit la titlu: — *Amorurile secrete şi aventurile ruşinoase ale lui Napoleon Bonaparte*, cu gravuri. — Mă uit la gravuri: – om cu o burtă mare şi cu un profil de şmecheraş, cu redingotă şi cu o pălăriuţă, printre tot felul de femei goale. Mă uit la dată: – 1814.

Am avut curiozitatea să citesc. —Oh, prietene, ce să-ţi mai spun? Cum să-ţi dau o idee despre această carte tipărită la Paris de vreun pamfletar şi uitată la Zürich de vreun austriac? Napoleon Bonaparte era urât; — ochii mici şi înfundaţi, un profil de lup şi urechile îndepărtate îi făceau o faţă oribilă. — Vorbea prost; n-avea haz deloc şi nici prezenţă de spirit; avea un mers stângaci, era lipsit de graţie şi lua lecţii de la Talma[673] ori de câte ori trebuia să se suie pe tron. — De altfel, faima lui militară era foarte exagerată; sacrifica din belşug vieţile oamenilor şi nu învingea decât mulţumită multelor lui batalioane. (Auzi, să reproşezi unui învingător că are batalioane! nu ţi se pare că-i auzi pe cei ce le reproşează poeţilor că folosesc metaforele?) — A pierdut mai multe lupte decât a câştigat. — Nu el a câştigat bătălia de la Marengo, ci Desaix; nu el a câştigat bătălia de la Austerlitz, ci Soult, şi nu el a câştigat bătălia de la Moscova, ci Ney[I]. — Nu era decât un comandant de mâna a doua, mult inferior generalilor din secolul cel mare, Turenne, Condé, Luxembourg, Vendôme[674]; şi chiar în zilele noastre „talentul lui militar” nu însemna nimic în comparaţie cu „geniul războinic” al ducelui de Wellington[675]. De felul lui era fricos, îi era frică de prima linie. La Brienne[676], în timpul tirului de artilerie, s-a ascuns. (La Brienne!) — Avea vicii peste vicii. — Minţea ca un lacheu. — Era într-atât de zgârcit că nu-i dădea decât zece franci pe zi unei femei pe care o întreţinea într-o străduţă singuratică din mahalaua Saint-Marceau. (Autorul zice: *Am văzut* strada, casa şi femeia). Era atât de gelos că o închidea pe această femeie, care nu ieşea aproape niciodată şi trăia despărţită de restul lumii, fără vreo fiinţă omenească pentru a o sluji, în prada disperării şi a groazei. Iată ce era *dragostea* lui Napoleon Bonaparte! — Pe lângă ea, – fiindcă gelosul ăsta era un destrăbălat neruşinat, Othello combinat eu Don Juan – mai avea în toate cartierele Parisului, cămăruţe, pivniţe, mansarde, încăperi ca nişte temniţe, închiriate sub alte nume, în care atrăgea, sub diverse pretexte, fete sărace etc. De unde proveneau haite întregi de copii, mici dinastii inedite, rămase astăzi prin podurile caselor sau adunând cârpe şi zdrenţe pe la colţurile străzilor în coşuri de cârpari. Iată ce erau *amorurile* lui Bonaparte! — Ce părere ai? Prima parte e luată din Genoveva de Brabant[677], din adâncul codrului ei; cea de-a doua este povestea modernizată a Minotaurului[678]. Am bănuit altele şi mai rele,

[I] În 1814 denigratorii se slujeau împotriva lui Bonaparte de numele, pe bună dreptate atât de faimoase, ale locotenenţilor săi; astăzi sunt toate la locul lor; Desaix, Soult, Ney, sunt figuri mari şi ilustre; Napoleon este însă, în gloria lui, ceea ce era în armata lui, împăratul.

n-am avut însă curajul să merg mai departe. Nu stărui niciodată asupra acestor cărţi, pe care le deschide plictiseala şi le închide dezgustul.

Râzi? Ba îţi mărturisesc că nu râd deloc. Există dintotdeauna calomnii îndreptate asupra oamenilor mari, cât timp sunt în viaţă, şi e ceva care-mi strânge inima. Îmi zic: Uite în ce chip a tratat recunoştinţa omenească aceste genii pe care posteritatea le va înconjura cu respect, pe unii pentru că au făcut naţiunea mai mare, pe alţii pentru că au făcut omenirea mai bună! Fii Molière şi lumea te va acuza că te-ai însurat cu fiica ta; fii Napoleon şi lumea te va acuza că ai făcut dragoste cu surorile tale. Ura şi invidia nu sunt inventive, ai să zici; ele repetă mereu aproape aceleaşi gugumănii, care, tot repetându-le mereu, devin inofensive. Şi ce este o calomnie care este un plagiat? — Sigur, dacă publicul ar şti; publicul ştie însă oare că ceea ce se spune astăzi despre omul mare de astăzi este tocmai ceea ce se spunea ieri despre omul mare de ieri? Invidia şi ura nu inventează nimic. De acord. Mulţimea, însă, nu ştie nimic. Şi o să-mi spui că oamenii mari au dispreţuit astfel de lucruri. Sigur că da; dar ce ne spune că n-au şi suferit în măsura în care au dispreţuit? Cine poate şti ce dureri sfâşietoare ascund profunzimile tăcute ale dispreţului? Ce e mai revoltător ca nedreptatea şi ce e mai amar decât să te alegi cu injurii în timp ce meriţi o coroană? Ştim noi oare dacă această cărticică odioasă de care râdem astăzi n-a fost trimisă de un îndatoritor în anul 1815 prizonierului de la Sfânta Elena, şi, aşa stupidă cum e, dacă nu i-a adus o noapte albă celui ce dormea atât de adânc în ajunul bătăliilor de la Marengo şi de la Austerlitz? Nu există oare momente în care ura, cu afirmaţiile ei neruşinate şi mânioase, poate să amăgească, chiar pe geniul care are conştiinţa forţei şi viitorului lui? Să apari ca o caricatură în faţa posterităţii, când ai făcut totul ca să laşi în urma ta o umbră mare! Nu, prietene, nu pot să râd de acest pamflet plin de josnicie. Când răscolesc drojdia trecutului şi când vizitez pivniţele în ruină ale unei închisori, iau totul în serios, vechile calomnii pe care le adun în uitare şi hâdele instrumente de tortură ruginite pe care le găsesc în praf.

Lachei nenorociţi, ticăloşi şi mârşavi, autori ai unor josnicii care n-au altă menire decât să chinuie de vii pe cei pe care posteritatea îi va adora morţi.

Dacă autorul fără nume al acestei cărţi mârşave mai există încă în vreun colţ obscur al Parisului, ce pedeapsă trebuie să fie pentru acest bătrân nemernic, al cărui păr alb nu este decât o cunună de oprobriu şi ruşine, să vadă, ori de câte ori trece prin piaţa Vendôme, pe Napoleon, devenit omul de bronz, salutat în fiece clipă de mulţime, învăluit în

nori şi scăldat în razele soarelui, în picioare pe coloana lui veşnică şi în slava lui veşnică.

După ce am închis volumul, totul s-a întunecat; afară, ploaia s-a făcut mai violentă, iar în mine tristeţea mai adâncă. Fereastra a rămas deschisă şi privirea mi-a rămas în mod mecanic pe jgheabul grotesc de tinichea din care se revărsa cu furie o apă gălbuie şi miloasă. Priveliştea asta m-a liniştit. Mi-am zis că, de cele mai multe ori, cei care fac răul nu sunt conştienţi de aceasta, că la ei e mai mult neştiinţă şi prostie decât răutate; şi am stat aşa nemişcat, tăcut, reculegându-mă asupra învăţămintelor tainice pe care ni le dau lucrurile prin armonia ce se află între ele, cu cotul pe stupidul pamflet din care izbucnise atâta ură şi atâta calomnie, cu ochii ţintuiţi pe gura de măgar care scuipa apa murdară.

Scrisoarea a XXXVII-a

SCHAFFHAUSEN

Septembrie

De câteva ceasuri mă aflu la Schaffhouse. Scrie *Schaffhausen* şi pronunţă cum vrei şi cum poţi. Închipuie-ţi un Anxur elveţian, un Terracine[679] german, un oraş din veacul al XV-lea ale cărui case seamănă jumătate cu vilele elveţiene de la Unterseen şi jumătate cu locuinţele sculptate din vechiul Rouen[680], cocoţat pe munte, întretăiat de Rin, care se frânge cu mare vuiet în albia lui de stânci, străjuit de turnuri în ruină, plin de străzi verticale şi în zigzag, plin de larma asurzitoare a nimfelor sau a apelor, – *nymphis lymphis*, transcrie-l pe Horaţiu cum vrei, – şi de tărăboiul spălătoreselor. După ce ai trecut de poarta oraşului, care este o cetăţuie din veacul al XIII-lea, m-am întors şi am văzut deasupra ogivei inscripţia: SALVS EXEVNTIBVS[I]. Am tras concluzia că pe partea cealaltă era probabil: PAX INTRANTIBVS[II]. Îmi place felul acesta ospitalier de a fi.

Ţi-am spus să scrii *Schaffhausen* şi să pronunţi cum vrei. Şi de scris poţi să scrii ce-ţi place. În ce priveşte încăpăţânarea şi părerile diferite, nimic nu se poate compara cu ceata anticarilor, decât cel mult ceata grămăticilor. Platin scrie *Schaphuse*, Strumphius scrie *Schapfuse*, Georges Bruin scrie *Shaphusia* şi Mieonnis scrie *Probatopolis*. Descurcă-

[I] Izbăvire pentru cei ce ies.

[II] Pace pentru cei care-au intrat.

te dacă poţi. După nume vine etimologia. Altă socoteală. *Schaffhausen* înseamnă *oraşul oilor*, zice Glarean[681]. — Da' deloc! exclamă Strumphius, Schaiffhausen înseamnă *portul vaselor*, de la *schafa*, barcă şi de la *hause*, casă. — Oraşul oilor! replică Glarean; stema oraşului e de aur cu un berbec de nisip. — Port de vase! se porneşte iar Strumphius; aici se opresc vasele neputând merge mai departe. Pe legea mea! să facă etimologia ce-o putea. Îi las pe Strumphius şi pe Glarean să se încaiere.

Tot aşa ar trebui să se bată în legătură cu vechiul castel Munoth, de lângă Schaffhausen, pe Emmersberg, care are ca etimologie *Munitio*, zic anticarii din cauza cetăţuii romane ce se afla aici. Astăzi nu mai sunt decât ruine, un turn mare şi o imensă boltă de cazemată ce poate adăposti mai multe sute de oameni.

Acum două veacuri, Schaffhausen era şi mai pitoresc. Primăria, mănăstirea Tuturor Sfinţilor, biserica sfântului Ioan, se aflau atunci în toată splendoarea lor; incinta de turnuri era intactă şi întreagă. Erau treisprezece, fără a mai număra castelul şi fără a mai număra şi cele două turnuri înalte de care se rezema măreţul şi straniul pod suspendat peste Rin, pe care Oudinot[682] al nostru l-a aruncat în aer la 13 aprilie 1799, cu lipsa de cunoaştere şi de grijă faţă de capodopere ce nu poate fi iertată decât eroilor. În sfârşit, afară din cetate, dincolo de poarta-donjon ce dă spre Pădurea Neagră, pe munte, pe o ridicătură, alături de o capelă, se desluşea în depărtare, în pâcla din zare, o construcţie mică şi hâdă făcută din piatră şi lemn – spânzurătoarea. În evul mediu, ba chiar acum mai puţin de un veac, în orice comună liberă, o spânzurătoare frumos dichisită era ceva elegant şi magistral. O cetate gătită cu o spânzurătoare, şi o spânzurătoare de care atârna un spânzurat, însemnau *oraş liber*.

Mi-era foarte foame şi era târziu; am început cu cina. Mi s-a adus mâncare franţuzească, servită de un ospătar franţuz, cu o listă în franţuzeşte. Câteva originalităţi, desigur fără voie, apăreau, fără să displacă în ortografia listei. Cum îmi rătăceau ochii pe fantezia bogată a redactorului local, căutând să-mi completez masa, sub următoarele trei rânduri:

Homletă cu cipircuţe
Biffetec cu creţon
Humăr de mei cu ligume

am găsit următoarele:

Caleşă cu cadă, – 10 franci.

Drace, mi-am zis, ăsta-i un fel de mâncare de pe aici: *caleşă cu cadă*. Trebuie să gust. Zece franci! trebuie să fie vreo specialitate rafinată a bucătăriei de la Schaffhausen. Chem ospătarul.

— O caleşă cu cadă, te rog.

Dialogul s-a continuat apoi în franţuzeşte. Ţi-am spus doar că ospătarul vorbea franţuzeşte.

— Foarte bine. Mâine timineaţă.

— Nu, zic. Acum, imediat.

— Tomnule, e foarte târziu.

— Şi ce dacă?

— Peste eine oră va fi noapte.

— Ei şi?

— Tomnul n-o să potă fede.

— Să văd! Ce să văd? Nu vreau să văd.

— Nu fă înţeleg, tomnule.

— Aha! Vasăzică e frumoasă la vedere caleşa voastră cu cadă?

— Forte frumosă, tomnule, atmirabilă, magnifigă!

— Atunci, bine, o să-mi aprinzi patru lumânări jur-împrejur.

— Patru lâmănări! Tomnul clumeşte! (Citeşte: domnul glumeşte). Nu înţeleg.

— Drace, zisei oarecum nerăbdător, eu însă înţeleg foarte bine; mi-e foame şi vreau să mănânc.

— Să mâncaţi ce?

— Să mănânc caleşa voastră.

— Caleşa noastră?

— Cada voastră.

— Cada noastră. Să ne mâncaţi cada! Tomnul clumeşte. Să mâncaţ cada Rinului?

Aici am izbucnit în râs. Bietul băiat nu înţelegea nimic, eu însă înţelesesem. Fusesem jucăria unei halucinaţii produsă în mintea mea de ortografia nemaipomenită a hangiului. *Caleşă cu cadă* însemna *caleaşcă până la căderea de apă*. Cu alte cuvinte, după ce îţi oferea să mănânci, lista îţi oferea cu amabilitate o caleaşcă pentru a te duce să vezi cascada Rinului la Laufen, contra 10 franci.

Văzându-mă că râd, ospătarul m-a luat drept nebun, şi a plecat bombănind:

— Să mâncaţ cadă! Să luminaţ cada Rinului cu patru lâmănări! Tomnul clumeşte!

Am reţinut pentru mâine dimineaţă o *caleşă cu cadă*.

Scrisoarea a XXXVIII-a

CASCADA RINULUI

Laufen, septembrie

Ce să-ţi spun, prietene? Am văzut şi chestia asta nemaipomenită. Mă aflu la numai câţiva paşi de ea. Îi aud vuietul. Îţi scriu, cam fără să ştiu, tot ce-mi trece prin minte. Ideile şi imaginile se grămădesc talmeş-balmeş, se năpustesc, se ciocnesc, se frâng, se fac fum, spumă, larmă, nori. Am în mine o vâltoare uriaşă. Parcă am în cap cascada Rinului.

Îţi scriu la întâmplare, cum îmi vine. O să înţelegi, dacă ai să poţi.

Ajungi la Laufen. E un castel din veacul al XIII-lea, o construcţie masivă, tare frumoasă şi într-un stil foarte frumos. La poartă sunt doi şerpi auriţi, cu gura deschisă. Latră. Ai zice că ei fac vuietul misterios ce se aude.

Intri.

Te afli în curtea castelului. Nu mai e un castel, e o fermă. Găini, gâşte, curcani, bălegar; o căruţă într-un colţ; o albie cu var. Se deschide o poartă. Apare cascada.

Minunat spectacol!

Ce larmă cumplită! asta-i prima impresie. Apoi te uiţi. Cascada decupează intrânduri pe care le umplu mari lame albe. Ca la incendii, în mijlocul vijeliei sunt şi locşoare liniştite; boschete înspumate; pâraie prin muşchi; fântâni pentru păstorii arcadieni ai lui Poussin, umbrite de crenguţe ce se leagănă lin. — Apoi aceste amănunte dispar şi-ţi revine impresia de ansamblu. Veşnică furtună. Zăpadă vie şi mânioasă.

Apele au o transparenţă ciudată. Stânci negre desenează figuri sinistre sub apă. Par să atingă suprafaţa şi se află la zece picioare adâncime. Sub cele două fire principale de prăvălire a apei, două snopuri mari de spumă se împrăştie peste fluviu şi se răspândesc sub formă de nori verzui. De cealaltă parte a Rinului, se zăreşte un pâlc de căsuţe liniştite cu gospodine trebăluind.

În timp ce stăteam şi mă uitam, ghidul îmi povestea. — Lacul Constanţa a îngheţat în iarna anilor 1829–1830. Nu mai îngheţase de patru sute de ani. Puteai să treci cu trăsura. La Schaffhausen oameni sărmani au murit de frig.

Am coborât ceva mai jos, spre prăpastie. Cerul era cenuşiu şi înnorat. Cascada scotea un răget de tigru. Cumplit zgomot, cumplită repeziciune. Pulbere de apă, fum şi ploaie totodată. Prin pâclă se vede cataracta în toată splendoarea ei. Cinci stânci mari o despică în cinci şuvoaie cu înfăţişări şi mărimi diferite. Ai impresia că vezi cei cinci stâlpi roşi ai unui pod al titanilor. Iarna, gheţurile fac arcade albastre pe aceşti stâlpi negri.

Cea mai apropiată dintre stânci are o formă ciudată: îţi face impresia că vezi ieşind din apa mânioasă capul hâd şi impasibil al unui idol indian cu trompă de elefant. Copacii şi tufişurile ce se împletesc pe vârf îi dau o coafură zburlită şi oribilă.

În locul cel mai înfricoşător al cascadei, o stâncă mare apare şi dispare sub spumă ca un craniu de uriaş scufundat, biciuit de şase mii de ani de duşul cumplit.

Ghidul îşi continuă monologul. — Cascada Rinului se află la o leghe de Schaffhausen. Întreaga masă a fluviului cade de la o înălţime de şaptezeci de picioare.

Poteca abruptă care coboară de la castelul Laufen la prăpastie străbate o grădină. Când treceam pe acolo, asurzit de cataracta formidabilă, un copil, obişnuit să trăiască în bună pace cu această minune a lumii, se juca printre flori şi tot cântând îşi vâra degeţelele în flori roz de gura-leului.

Pe potecă sunt tot felul de opriri, unde din când în când, plăteşti câte ceva. Biata cataractă nu poate trudi pe degeaba. Ia uitaţi-vă câtă osteneală îşi dă. O dată cu toată această spumă pe care o aruncă copacilor, stâncilor, fluviilor şi norilor, ea trebuie să arunce şi nişte parale în buzunarul cuiva. Măcar atât.

Ţinând cărarea am ajuns până la un fel de balcon ce se clatină, construit în fund de tot, deasupra prăpastiei şi în prăpastie. Aici totul te zguduie. Eşti uluit, zăpăcit, răscolit, îngrozit, fermecat. Te sprijini de o balustradă de lemn ce se clatină. Copacii îngălbeniţi, – e toamnă, – scoruşi roşii înconjură un mic pavilion în stilul Cafenelei Turceşti[683], de unde te uiţi la întreaga grozăvie. Femeile se acoperă cu o pelerină de muşama (un franc de persoană). Eşti învăluit într-o înfiorătoare aversă ce bubuie.

Nişte melci mici galbeni se plimbă cu voluptate sub rouă, pe marginea balconului. Stânca de deasupra balconului plânge picătură cu picătură în cascadă. Pe stânca din mijlocul cascadei se înalţă un cavaler trubadur de lemn pictat, sprijinit de un scut roşu cu o cruce albă. Trebuie că un om şi-a primejduit viaţa ca să se ducă să aşeze acest decor de gust îndoielnic în mijlocul marii şi veşnicei poezii a lui Iehova.

Cei doi uriaşi ce-şi înalţă capetele, vreau să zic cele două stânci mai mari, par să-şi vorbească. Bubuitul e vocea lor. Deasupra unei înspăimântătoare creste de spumă, se vede o căsuţă liniştită cu o livadă. Ai zice că această hidră cumplită este condamnată să ducă veşnic în spinare coliba blândă şi fericită.

M-am dus până la capătul balconului şi m-am rezemat cu spatele de stâncă.

Aspectul devine şi mai îngrozitor. E o prăvălire cumplită. Prăpastia hâdă şi superbă aruncă cu furie o ploaie de perle în faţa celor ce îndrăznesc să se uite la ea atât de aproape. E minunat. Cele patru umflături ale cascadei cad, urcă şi coboară necontenit. Ai impresia că vezi rotindu-se în faţa ta cele patru roţi de fulgere ale carului furtunii.

Podul de lemn era inundat. Scândurile lunecau. Frunze uscate

foşneau sub picioare. Într-o scobitură a stâncii am găsit un mănunchi de iarbă uscată. Uscată sub cascada de la Schaffhausen! În potopul acesta, i-a lipsit o picătură de apă. Există suflete ce seamănă cu mănunchiul de iarbă. În mijlocul belşugului omenesc, ele se usucă. Vai! le-a lipsit şi lor picătura de apă, însă nu cea care iese din pământ, ci cea care coboară din cer, iubirea!

În pavilionul turcesc, care are vitralii colorate, şi ce vitralii! există o carte în care vizitatorii sunt rugaţi să-şi scrie numele. Am răsfoit-o, şi am remarcat o semnătură: *Henric*, cu o parafă: y. Este oare un V?

Cât timp am rămas acolo, cufundat în marele spectacol? N-aş putea să-ţi spun. În timp ce contemplam, ceasurile au trecut cavalurile din prăpastie, fără să lase nici urmă, nici amintire.

Între timp au venit să mă anunţe că se înnopta. Am urcat iar la castel şi de acolo am coborât pe ţărmul nisipos de unde treci peste Rin ca să ajungi pe malul drept. Locul este din jos de căderea de apă şi traversezi fluviul la câţiva metri de cascadă. Pentru această traversare te aventurezi într-un vaporaş încântător, uşor, delicat, croit ca o pirogă de sălbatici, construit dintr-un lemn suplu ca pielea de rechin, solid, elastic, fibros, hârşâindu-se tot timpul de stânci şi totuşi de-abia zdrelindu-se, manevrat ca toate bărcile de pe Rin şi de pe Meusa, cu un cârlig şi cu o vâslă de forma unei lopeţi. Nimic mai ciudat decât să simţi în această scoică profundele şi furtunoasele zguduiri ale apei.

În timp ce barca se depărta de ţărm, mă uitam deasupra capului la crenelurile acoperite cu ţigle şi la pinioanele profilate ale castelului ce domină prăpastia. Plase de pescari se uscau pe pietre la marginea fluviului. Se mai şi pescuieşte în această vâltoare? Sigur că da. Cum peştii nu pot trece de cascadă, se prind aici mulţi somoni. De altfel, în ce vâltoare nu pescuieşte omul?

Acum aş vrea să rezum toate senzaţiile atât de vii şi aproape emoţionante. Prima impresie: nu ştii ce să spui, eşti turtit ca de orice poem mare. Apoi ansamblul se descâlceşte. Frumuseţile se desprind din negură. La urma urmelor, e ceva mare, sumbru, cumplit, hâd, magnific, inexprimabil.

De cealaltă parte a Rinului se învârtesc roţile de moară.

Pe un mal, castelul; pe celălalt, satul, ce se cheamă Neuhausen.

Legănat de barcă am admirat minunata culoare a apei. Ai impresia că înoţi în serpentin lichid.

Fapt remarcabil, cele două mari fluvii ale Alpilor, părăsind munţii, capătă culoarea mării către care se duc. Ronul, ieşind din lacul Geneva este albastru ca Mediterana; Rinul, ieşind, din lacul Constanţa, este

verde ca Oceanul.

Din nefericire cerul era acoperit. Aşa că n-aş putea spune că am văzut cascada de la Laufen în toată splendoarea ei. Nimic nu este mai bogat şi mai minunat decât ploaia de perle de care ţi-am vorbit şi pe care cascada o împrăştie până departe; trebuie însă că e şi mai minunat atunci când soarele preschimbă perlele în diamante şi când curcubeul îşi cufundă în spuma scânteietoare gâtul de smarald, ca o pasăre divină ce vine să bea din prăpastie.

De pe celălalt mal al Rinului, de unde îţi scriu acum, apare cascada întreagă, împărţită în cinci părţi distincte, fiecare cu fizionomia proprie formând un fel de crescendo. Prima este o scurgere a apelor de la mori; cea de-a doua, alcătuită aproape simetric de truda apelor şi de cea a timpului, este o fântână de la Versailles; cea de-a treia este o cascadă; cea de-a patra este o avalanşă; a cincea un haos.

Încă o vorbă şi termin scrisoarea. La câţiva paşi de cascadă se exploatează stânca de calcar, care e tare frumoasă. Dintr-una din carierele de aici, un ocnaş, în haină vărgată cenuşiu cu negru, cu hârleţul în mână, cu lanţul dublu la picioare, se uita la cataractă. Îi place întâmplării câteodată să confrunte în antiteze, când melancolice, când înfricoşătoare, opera naturii cu cea a societăţii.

Scrisoarea a XXXIX-a

VEVEY – CHILLON – LAUSANNE

Vevey, 21 septembrie

Domnului Louis B.

Dragă Louis, îţi scriu această scrisoare cam la întâmplare, fără să ştiu unde o să te găsească şi nici măcar dacă o să te găsească. Unde eşti acum? Ce faci? Eşti la Paris? Eşti în Normandia? Ai ochii aţintiţi asupra pânzelor pe care mintea ta le face să scânteieze, sau vizitezi ca şi mine galeria de pictură a lui Dumnezeu? Nu ştiu ce faci; mă gândesc, însă, la tine, îţi scriu şi te iubesc.

Călătoresc în prezent ca o rândunică. Merg drept înainte, căutând vremea frumoasă. Unde văd un colţ de cer albastru, alerg către el. Norii, ploile, crivăţul, iarna, se ţin după mine ca nişte duşmani care mă urmăresc, şi acoperă bietele ţinuturi pe măsură ce trec mai departe. Acuma plouă cu găleata la Strasbourg, pe care-l vizitam acum cincisprezece zile; la Zürich, unde eram săptămâna trecută; la Berna pe unde am trecut ieri. Sunt la Vevey, orăşel mic şi drăguţ, alb, curat, englezesc, confortabil, încălzit de povârnişurile meridionale ale muntelui Chardonne ca de nişte sobe, adăpostit de Alpi ca de un paravan. Am în faţa mea un cer de vară, soarele, coasta acoperită de vii cu struguri copţi, şi acest minunat smarald al Lemanului[684], încadrat de munţii de zăpadă ca într-un giuvaer de argint. — Te regret.

Vevey nu are decât trei lucruri, însă sunt trei lucruri încântătoare: curăţenia, clima şi biserica. — Ar trebui să mă mărginesc să zic turnul bisericii, căci biserica însăşi nu mai are nimic interesant. Ea a suferit un fel de pustiire făcută cu grijă, cu metodă şi cu lustru de către protestanţi, aşa cum fac cu toate bisericile catolice. Totul este răzuit, dat la rindea, măturat, sluţit, văruit, lustruit şi frecat. E un amestec prostesc şi pretenţios de barbarie şi curăţenie. Nici altar, nici capele, nici racle cu moaşte, nici chipuri pictate sau sculptate; o masă, strane de lemn ce se înghesuie în naos, aşa-i biserica din Vevey.

Mă plimbam destul de morocănos, însoţit de bătrâna, mereu aceeaşi, care ţine loc de ţârcovnic în bisericile calviniste, şi mă loveam la genunchi de băncile domnului prefect, domnului judecător de pace, domnilor pastori etc., etc., când, alături de o capelă închisă la care mă atrăseseră câteva console frumoase, vechi din veacul al XIV-lea, uitate acolo de arhitectul puritan, am zărit într-un ungher întunecos o lespede mare de marmură neagră lipită de perete. Este mormântul lui Edmond Ludlow, unul dintre cei ce l-au judecat pe Carol I, mort în refugiu la

Vevey în anul 1698. Credeam că mormântul lui e la Lausanne. Cum mă aplecasem să-mi iau creionul ce-mi căzuse pe jos, m-a izbit în ochi cuvântul *depositorium* săpat pe lespede. Păşeam pe un alt mormânt, peste un alt regicid, peste un alt proscris, Andrew Broughton. Andrew Broughton era prieten cu Ludlow. Ca şi el, îl ucisese pe Carol I, ca şi el îl iubise pe Cromwell, ca şi el îl urâse pe Cromwell şi tot ca el doarme în biserica rece de la Vevey[685]. — În anul 1816, David[686], fugar ca Ludlow şi ca Broughton, a trecut prin Vevey. A vizitat el oare biserica? Nu ştiu; însă judecătorii lui Carol I aveau multe de spus judecătorului lui Ludovic al XVI-lea. Puteau să-i spună că totul se năruie, chiar şi destinul cel mai măreţ, când e clădit pe un eşafod; că revoluţiile nu sunt decât valuri, în care nu trebuie să fii nici spuma, nici mocirla; că orice idee revoluţionară este o unealtă cu două tăişuri, unul cu care tai, altul cu care te tai; că surghiunitul care a surghiunit, că proscrisul care a proscris, târăsc după ei o umbră rea, milă amestecată cu mânie, oglindirea nenorocirilor altora scânteind ca sabia de flăcări a îngerului asupra propriei nenorociri. Puteau să-i spună marelui pictor – nu-i aşa Louis? – că pentru gânditor, într-o zi de meditaţie, ies din seninătatea cerului şi din azurul adânc al Lemanului mai multe idei nobile, binefăcătoare şi folositoare omenirii, decât ies în zece veacuri din douăzeci de revoluţii ca cele ce i-au măcelărit pe Carol I şi pe Ludovic al XVI-lea; şi că, pe deasupra agitaţiilor politice, veşnic pe deasupra furtunilor climatice ale naţiunilor, al căror flux mocirlos poate să-ţi aducă şi un Marat, dar şi un Mirabeau[687], există, pentru sufletele mari, arta, ce o cuprinde inteligenţa omenească, şi natura, ce cuprinde inteligenţa lui Dumnezeu!

În timp ce mă lăsam furat de astfel de gânduri, o rază a soarelui în amurg a pătruns printr-o ferestruică, şi ca rătăcită, în această biserică, s-a aşezat pe morminte ca lumina unei făclii şi am citit epitafele. Sunt proteste lungi şi grave în care pare să plutească duhul celor doi bătrâni regicizi. Amândoi îşi deapănă faptele din viaţa şi moartea lor, fără mânie, dar şi fără concesii. Sunt fraze rigide şi trufaşe, într-adevăr demne de a fi exprimate în marmură. Se simte că amândoi îşi regretă patria. Patria este întotdeauna frumoasă, chiar şi Londra văzută de la Leman. Ceea ce m-a izbit însă este faptul că amândoi bătrânii au în mormânt o poziţie diferită. Edmond Ludlow şi-a luat voios, zborul spre lăcaşul etern, *sedes aeternas laetu advolavit*[I], zice epitaful rezemat în picioare de perete. Andrew Broughton, obosit de truda vieţii, a adormit

[I] A zburat vesel spre lăcaşurile veşnice.

întru Domnul, *in Domino obdormivit*, zice epitaful culcat pe jos. Aşa, unul voios, celălalt obosit. Unul şi-a găsit în mormânt aripile, celălalt o pernă. Unul ucisese un rege şi voia paradisul; celălalt făcuse acelaşi lucru şi cerea odihnă.

Nu ţi se pare, ca şi mie, că în aceste două fraze mici şi scurte se află cheia firii celor doi oameni şi nuanţa convingerilor lor? Ludlow era un gânditor; îl uitase pe regele mort şi nu se mai gândea decât la poporul emancipat. Broughton era un realizator; nu se mai gândea la popor, şi avea veşnic în minte greaua trudă de a fi dărâmat un rege. Ludlow n-a văzut nimic altceva decât ţelul, Broughton numai mijloacele. Ludlow privea înainte, Broughton se uita în urmă. Unul a murit iluminat, celălalt chinuit.

Cum tocmai plecam de lângă cele două morminte, m-a atras un al treilea epitaf, apostrofare lungă şi solemnă a călătorului, săpată cu aur pe marmura neagră, ca cea a lui Ludlow. Sărmanul meu Louis, alături de orice lucru mare se află o parodie. Lângă aceşti doi regicizi se află un spiţer. Un respectabil practician numit Laurent Matte, foarte cinstit şi foarte milos de altfel, care, pentru că i s-a întâmplat să facă avere la Livorno şi să se retragă din comerţ la Vevey, vrea neapărat ca trecătorul să se oprească şi să mediteze asupra inconstanţei celor omeneşti: *Morare parumper, qui hac transis et respice rerum humanarum inconstantiam et ludibrium*[I].

Dacă a existat vreodată vreun mormânt emfatic care să fie ridicol, cu siguranţă este cel de lângă cele două pietre severe sub care zac Ludlow şi Broughton cu mâinile lor însângerate.

Seara, – adică ieri, – m-am plimbat pe marginea lacului. M-am gândit mult la tine Louis şi la plimbările noastre frumoase din anul 1828, când aveam douăzeci şi patru de ani, când tu creai *Mazeppa* şi eu *Orientalele*[688], când ne mulţumeam cu razele orizontale ale amurgului ce se întindea peste Vaugirard. Era aproape lună plină. Înalta creastă Meillerie, neagră în vârf şi uşor ondulată pe la mijloc, umplea orizontul. În fund, la stânga mea, sub lună, colţii muntelui Oche[689] muşcau un nor încântător de un cenuşiu perlat şi tot felul de munţi fugeau năvalnic în negură. Minunata lumină a lunii domolea toată această parte frământată a peisajului. Mergeam chiar pe marginea apei. Era noaptea echinoxului. Lacul avea agitaţia febrilă ce cuprinde toate masele de apă la vremea marilor maree şi le face să se înfioare.

[I] Zăboveşte o clipă, tu cel care treci pe aici, şi cumpăneşte nestatornicia lucrurilor omeneşti şi deşertăciunea lor cea vrednică de luat în râs.

Valuri mici se năpusteau din când în când pe cărarea pietruită şi-mi udau tălpile ghetelor. La apus, spre Geneva, lacul, pierdut sub pâclă, căpătase înfăţişarea unei ardezii uriaşe. Zgomote de voci ajungeau până la mine din oraş şi vedeam cum iese din portul Vevey un vas ce se ducea la pescuit. Aceste vase de pescuit de pe Leman au forma pe care le-a dat-o lacul. Au două pânze triunghiulare prinse în sens invers pe două catarge diferite, pentru a putea prinde cele două mari vânturi ce se înfundă în Leman, pe la cele două capete, unul pe la Geneva, cel ce vine din câmpie, celălalt pe la Villeneuve[690], cel ce vine din munţi. Ziua, pe soare, lacul este albastru, pânzele sunt albe, şi fac barca să semene cu o muscă gonind pe ape, cu aripile ridicate. Noaptea, apa e cenuşie şi musca e neagră. Mă uitam aşadar, la musca asta uriaşă, ce se îndrepta încetinel spre Meillerie, profilându-şi sub lumina lunii aripile membranoase şi transparente. Lacul murmura la picioarele mele. Era o pace nesfârşită în natura imensă. Era ceva mare şi totodată blând. După un sfert de ceas barca dispăruse, febra lacului se potolise, oraşul adormise. Eram singur dar simţeam cum în jurul meu trăieşte şi visează întreaga creaţiune.

Mă gândeam la cei doi regicizi ai mei, ce-şi aveau şi ei partea lor din această adormire şi pace ce cuprinsese toate lucrurile minunatului loc. Mă cufundasem în contemplarea lacului acestuia, pe care Dumnezeu l-a blagoslovit cu pacea lui şi oamenii cu războaiele lor. Trist privilegiu au locurile cele mai încântătoare de a atrage invaziile şi avalanşele. Oamenii sunt ca zăpezile, se topesc şi se năpustesc în văile luminate de soare. Toată această latură joasă a Lemanului este încântătoare şi a fost de trei mii de ani încoace, fără încetare pustiită de oşti înarmate în trecere, care, ciudat lucru, veneau şi de la sud şi de la nord.

Romanii au găsit aici urme de-ale grecilor; germanii urme de-ale arabilor. Turnul Glérolle a fost ridicat de romani împotriva hunilor, turnul Goure a fost ridicat de cei din cantonul Vaud[691] împotriva ungurilor. Unul păzeşte Veveyul, celălalt apără Lausanne. Deunăzi, răsfoind în biblioteca din Basel un exemplar destul de curios din *Comentariile* lui Cezar, am căzut pe un pasaj în care Cezar spune că a găsit în tabăra helveţilor tablete scrise în litere greceşti şi am luat notă: *Repertae sunt tabulae litteris graecis confectae* (De Bell. Gall., XL, I).

Romanii au lăsat acestui ţinut fermecător două-trei turnuri de război, morminte, printre altele sumbrul şi mişcătorul epitaf al Juliei Alpinula[692], arma, bornele şi drumul militar ce crestează văile minunate de la Valais şi până în Avenches, prin Vevey şi Attalina, şi din care se mai descoperă fragmente ici-colo. Grecii i-au lăsat procesiunile-

pantomime ce amintesc cortegiile, în care sunt şi fete tinere încununate cu iederă, purtate pe care. I-au lăsat şi koraulele de Gruyère, dansuri explicate de numele lor, χορός şi αύλή[693]. Aşa că fortăreţele, mormintele, un epitaf ce este o elegie, un drum strategic reprezintă amintirea Romei; procesiunile ce par orânduite de Thespis[694] şi un *dans în sunetele flautului*, sunt urmele Greciei.

Azi de dimineaţă m-am dus la Chillon pe un soare minunat. Drumul aleargă printre viile de pe marginea lacului. Vântul făcea din Leman o imensă unduire albastră; pânzele albe scânteiau. În jos de drum, pescăruşii poposeau graţios pe stânca de la suprafaţa apei. Spre Geneva zarea imita oceanul.

Chillon este un bloc de turnuri aşezat pe un bloc de stânci. Întreg castelul datează din veacul al XII-lea şi al XIII-lea, cu excepţia câtorva lemnării lucrate, uşi, mese, tavane etc., care sunt din veacul al XVI-lea. Astăzi slujeşte drept arsenal şi pulberărie în cantonul Vaud. Gurile tunurilor sunt potrivite în deschiderile făcute cândva pentru catapulte.

Plimbarea vizitatorilor prin castel este condusă cu multă amabilitate şi inteligenţă de o franţuzoaică.

Cripta ce se află la nivelul apelor lacului este împărţită în trei subterane principale. Prima, pusă întrucâtva ca un zăvor la intrarea în celelalte două, era sala de gardă. Este un vast naos, format din două bolţi ogivale suprapuse ale căror laturi se sprijină, în mijlocul sălii, pe un şir de stâlpi care o traversează. Cea de-a doua subterană, mai mică, se împarte în două încăperi foarte întunecoase. Prima este o temniţă, cea de-a doua este un loc sinistru. În prima, se întrezăreşte un pat mare de piatră săpat chiar în stâncă; în cea de-a doua, între doi stâlpi pătraţi uriaşi, dintre care unul e chiar zidul, deosebeşti vag după o şedere de câteva minute în pivniţă, o scândură groasă fixată transversal la cele două capete în granitul brut, iar muchia ei de sus are un fel de dinţi de ferăstrău, ca şi cum ar fi fost tocită şi crestată adânc şi în diferite locuri de o frânghie sau de un lanţ ce ar fi fost legat acolo. În mijlocul bârnei se află o gaură pătrată ce lasă să treacă lumina, dacă se poate numi lumină licărirea palidă şi pământie ce se anină ici-colo de colţurile boltei. Această maşinărie vagă şi oribilă e o spânzurătoare. Într-adevăr crestăturile au fost făcute de lanţuri de spânzurătoare. Gaura lăsa să treacă frânghia de ajutor. Cele două scări, a condamnatului şi a călăului, ce erau rezemate pe cei doi stâlpi una în faţa celeilalte, au dispărut. În faţa spânzurătorii, era în zid o gaură strâmtă prin care se aruncau trupurile în lac. Această deschizătură a fost zidită şi a devenit o nişă joasă întunecoasă, o pată neagră la piciorul zidului. La doi paşi

de nişă dă scara spirală ce coboară din camera judecăţii cu uşa ei masivă de stejar de-abia cioplită.

Cea de-a treia încăpere seamănă cu prima; numai că este mult mai întunecoasă. Găurile pentru arme au fost astupate şi transformate în ferestruici. În fiecare spaţiu dintre coloane este o temniţă. Au fost dărâmate zidurile despărţitoare iar compartimentele, ce fuseseră locul de taină al atâtor suferinţe omeneşti timp de trei veacuri, au dispărut. A cincea din aceste despărţituri l-a făcut celebru pe Bonivard[695] . Din temniţa lui n-a mai rămas decât stâlpul, din lanţul de la picioare numai un inel fixat în stâlp, din lanţul de la gât numai o gaură în piatră. Inelul acestui lanţ a fost smuls. Am rămas îndelung, ca ţintuit eu însumi de stâlpul în jurul căruia acest liber cugetător s-a învârtit ca o fiară sălbatică. Numai anevoie putea să se culce – pe stâncă – fără însă să-şi poată întinde picioarele. Şi nu avea decât distracţia pe care o au fiarele sălbatice închise. Tocea cu călcâiul partea de jos a stâlpului. Mi-am băgat mâna în gaura pe care a făcut-o aşa. Şi, tot tocind-o cu piciorul, făcea semn pe ieşitura de granit la care-i îngăduia lanţul să ajungă. Drept orice orizont avea cumplitul zid de stâncă ce face faţă peretelui scăldat de lac. Aşa arătau cuştile în care era ferecată gândirea în anul 1530.

Primul dintre cele cinci compartimente nu m-a interesat, mai puţin ca cel de-al cincilea. În temniţa lui Bonivard a fost inteligenţa, în aceasta devotamentul. Un tânăr din Geneva, pe nume Michel Cotié, avea pentru stareţul de la schitul Saint-Victor, o dragoste plină de admiraţie. Când a aflat că Bonivard era la Chillon, a vrut să-l salveze. Cunoştea castelul de la Chillon întrucât slujise cândva acolo; pătrunse din nou în el, căpătând o sarcină de slujitor. Imprudenţa l-a trădat; a fost prins încercând să comunice cu Bonivard. A fost tratat ca spion şi băgat în temniţă (prima pe dreapta când intri). Şi ar fi fost chiar spânzurat, însă ducele de Savoia voia de la el mărturisiri care să-l compromită pe Bonivard. Cotié a rezistat vitejeşte la tortură, într-o noapte, a încercat să fugă; şi-a tăiat lanţul cu ferăstrăul, s-a căţărat până la una din ferestruici şi a smuls un drug de fier. S-a crezut mântuit. Noaptea era foarte întunecoasă; s-a aruncat în lac; nu stătuse însă la castel decât vara, şi băgase de seamă că apele lacului urcau până la câteva picioare sub ferestruici; era însă iarnă şi iarna zăpezile nu se topesc, apele lacului scad şi lasă descoperite stâncile pe care Chillonul îşi are rădăcinile; nu le-a văzut şi s-a zdrobit de ele. Aceasta-i povestea lui Cotié.

N-a mai rămas nimic de la el, decât nişte desene făcute cu cărbunele

pe perete. Sunt figuri jumătate după natură, nu fără un oarecare stil; un *Christ pe cruce*, aproape şters, o *Sfântă în genunchi*, avându-şi legenda scrisă cu litere gotice în jurul capului; un *Sfânt Cristofor* (pe care l-am copiat, îmi ştii mania) şi un *Sfânt Iosif*. Spre marele meu regret, întâmplarea lui Cotié dezminte tradiţia *Christofori faciem*[696] etc. *Sfântul Christofor* al lui nu l-a mântuit de moartea-i năprasnică.

Ferestruica prin care s-a aruncat Michel Cotié se află în faţa celui de-al treilea stâlp. Este stâlpul pe care Byron şi-a scris numele cu o sculă ascuţită cu mâner de fildeş, găsită, în anul 1536, în camera ducelui de Savoia[697], de către locuitorii oraşului Berna veniţi să-l scape pe Bonivard. Numele acesta, Byron, săpat pe coloana de granit cu litere mari niţel înclinate, aruncă o lumină ciudată în această temniţă.

Era ora prânzului, şi eram tot în criptă, îl desenam pe Sfântul Christophe; — ridic din întâmplare ochii, bolta era albastră. — Fenomenul Peşterii de Azur se săvârşeşte şi în subterana de la Chillon, şi lacul Genevei face treaba tot atât de bine ca Mediterana[698]. Vezi, Louis, natura nu uită pe nimeni; nu-l uita nici pe Bonivard în temniţa lui îngropată. La prânz, ea schimba subterana în palat; tapisa întreaga boltă cu splendida mătase albastră de care ţi-am vorbit şi Lemanul se răsfrângea în tavanul temniţei.

Îi mai trimitea captivului şi pescăruşi verzi ce veneau să râdă şi să se joace la ferestruică. — Ducii de Savoia au dispărut din castel, pescăruşii verzi sunt tot acolo. Nu le e frică de cumplita criptă; ai zice că o cred construită pentru ei; intră cu îndrăzneală pe ferestruică şi se adăpostesc fie de soare, fie de furtună.

Sunt şapte coloane în criptă, căci erau şapte temniţe. Locuitorii din Berna au găsit şase prizonieri, printre care pe Bonivard, şi i-au eliberat pe toţi, fără de unul, un ucigaş pe nume Albrignan, pe care l-au spânzurat de bârna din camera neagră. Atunci a fost ultima oară când s-a mai folosit această spânzurătoare.

Fiecare dintre turnurile de la Chillon ar putea să povestească întâmplări cumplite. Într-unul, mi s-au arătat trei temniţe suprapuse; în cea de sus se intra pe o uşă, în celelalte două se ridica o lespede, se cobora prizonierul şi apoi se lăsa lespedea să cadă la loc. Temniţa de jos avea puţină lumină printr-o ferestruică, cea de la mijloc nu avea nici aer, nici lumină. Acum cincisprezece luni, cineva a coborât cu ajutorul frânghiilor şi a găsit pe pardoseala de piatră un pat de fân ce mai păstra forma unui corp, şi ici-colo oseminte omeneşti. Temniţa de sus e împodobită cu acele picturi lugubre însângerate, ce numai un prizonier poate să facă. Sunt arabescuri, flori, steme, un palat cu un fronton frânt

în stilul Renaşterii. — Prin ferestruică, prizonierul putea să vadă în şanţul castelului frunze şi iarbă.

Într-un alt turn, după câţiva paşi pe o pardoseală mâncată de carii ce ameninţă să se prăbuşească şi pe care este interzis să păşeşti, am zărit printr-o gaură pătrată un hău adânc săpat în însăşi masa turnului; temniţele veşnice şi uitate. Au nouăzeci şi unu de picioare adâncime, şi fundul era ţepos de cuţite. S-a găsit aici un schelet dislocat şi o pătură veche din păr de capră cu dungi negre şi cenuşii, aruncată apoi într-un colţ, şi pe care stăteam acum în timp ce mă uitam în adânc.

Într-un alt turn, era o pivniţă astupată. Lord Byron[699] a cerut în anul 1816 îngăduinţa de a face săpături în ea. I-a fost refuzată sub nu ştiu ce pretext de arhitectură. De atunci, cavoul a fost descoperit. Am coborât în el. Aici se afla mormântul marelui duce Petru de Savoia, care a fost unul din oamenii mari ai vremii lui, supranumit micul Carol cel Mare (în treacăt fie spus, proastă împerechere de cuvinte). În anul 1268, ducele Petru a fost coborât cu mare pompă în acest cavou. Astăzi, şi mormântul şi ducele au dispărut. Am văzut vechea poartă putrezită a cavoului fără balamale şi fără broască, rezemată de zid sub o magazie din curtea învecinată; şi n-a mai rămas din marele duce Petru, decât forma pătrată a căpătâiului sarcofagului, smuls din perete de locuitorii oraşului Berna.

Această curte învecinată, era ea însăşi un cimitir în care-şi aveau mormintele mai mulţi seniori savoiarzi. Acum nu mai e decât puţină iarbă şi o iederă veche şi uscată în jurul unei bârne vechi descojite.

N-am putut să vizitez capela, care-i plină de muniţie de tun. Încăperea ducilor se află deasupra cavoului cu morminte. Locuitorii din Berna i-au ciopârţit lambriurile şi au făcut din ea un corp de gardă. Fumul pipelor a înnegrit tavanul de lemn casetat, decorat cu floarea de crin şi cu nervuri presărate cu cruci de argint. Ursul din Berna[700] este zugrăvit pe cămin. Stema Savoiei e răzuită. Ţi se arată o gaură în perete, în care, se zice, era o comoară şi din care cei din Berna au scos cu ţipete de bucurie frumoasele giuvaeruri ale domnului de Savoia. Fapt e că toate minunatele vase ale lui Benvenuto Cellini trebuie să fi dat un efect minunat rostogolindu-se de-a valma într-un corp de gardă. Îţi imaginezi tabloul. Dacă l-ai face, Louis, ar fi încântător. — Camera mai avea şi o raclă frumoasă pictată în frescă, din care se mai văd nişte picioare şi mâini. Fereastra este înaltă şi îngustă, din veacul al XV-lea, destul de fin sculptată pe dinafară.

Uşa acestei încăperi ducale a fost smulsă după năvală. Mi-a fost arătată într-o sală mare alăturată, unde, în paranteză fie spus, se mai

află nişte mese curioase şi un cămin frumos. Este o uşă de stejar masiv, căptuşită cu platoşe netezite pe nicovală. La partea de jos a uşii se află o deschidere rotundă cu marginea tăiată oblic, prin care trecea ciocul unui şoim. Un glonte bernez a găurit adânc armătura metalică şi s-a oprit în stejar. Dacă bagi degetul în gaură, simţi glontele.

Sala de judecată se află alături de încăperea ducală. Închipuie-ţi o sală magnifică, cu tavan casetat, încălzită de un cămin imens, înveselită de zece-douăsprezece ferestre ogivale trilobate din veacul al XIII-lea, azi mobilată cu tunuri, ceea ce n-o sluţeşte. Toate sălile învecinate sunt pline de ghiulele, de bombe, obuziere şi tunuri, dintre care unele mai au încă forma frumoasă şi monstruoasă din veacurile din urmă. Prin uşile întredeschise se văd formidabilele guri de aramă ce lucesc în întuneric.

La capătul sălii de judecată se află camera de tortură. La câteva picioare sub tavan, o bârnă mare o traversează dintr-o parte într-alta. Am văzut în această bârnă cele trei găuri prin care se trecea frânghia de torturat prizonierii.

Această grindă se sprijină pe un stâlp de lemn încununat de un capitel încântător din veacul al XIV-lea, care a fost pictat şi aurit. Partea de jos a stâlpului, de care era legat prizonierul, este scrijelită de arsuri negre şi adânci. Instrumentele de tortură, plimbate pe om, întâlneau din când în când lemnul. De aici cicatricele hâde. Încăperea este luminată printr-o fereastră frumoasă ogivală ce dă asupra unui peisaj strălucitor.

Lucru demn de reţinut: castelul Chillon, deşi înconjurat de apă, este apărat de orice umezeală, iar ferestrele se ţin deschise atât iarna cât şi vara. Primăvara, păsărelele vin să-şi facă cuiburile în gura obuzierelor.

După ce l-am vizitat timp de trei ceasuri, am plecat de la Chillon şi m-am întors la Vevey, m-am dus iar să-l văd pe Ludlow în biserică. După mine, providenţa a pus cu mare tâlc mormântul lui Ludlow în vecinătatea temniţei lui Bonivard. Un fir tainic, ce străbate întâmplările timp de două veacuri, îi leagă pe cei doi oameni. Bonivard şi Ludlow aveau acelaşi gând, emanciparea spiritului şi a poporului. Reforma lui Luther, la care a colaborat Bonivard, a devenit într-o sută treizeci de ani revoluţia lui Cromwell, în care a fost amestecat Ludlow. Ceea ce Bonivard voia pentru Geneva, Ludlow voia pentru Londra. Atât doar că Bonivard reprezintă ideea persecutată, în timp ce Ludlow o reprezintă pe cea ce persecută; ceea ce ducele de Savoia i-a făcut lui Bonivard, Ludlow i-a plătit-o cu dobândă lui Carol I. Istoria gândirii omeneşti este plină de asemenea întorsături surprinzătoare. Aşadar, şi aici sfârşeşte

magnificul silogism al providenţei, lângă închisoarea lui Bonivard trebuia pus mormântul lui Ludlow.

Lausanne, 22 septembrie ora 10 seara

Dragă Louis, scrisoarea aceasta interminabilă o sfârşesc la Lausanne. Un vânt glacial îmi intră pe fereastră; o las însă deschisă din dragoste pentru lac, pe care-l văd de aici aproape în întregime. Ciudat lucru, Vevey este oraşul cel mai cald din Elveţia, Lausanne, cel mai friguros. Patru leghe despart Lausanne de Vevey; Provence lângă Siberia.

La Paris sunt în medie o sută cincizeci şi una de zile ploioase pe an; la Vevey, cincizeci şi şase. Ia-o cum vrei şi deschide-ţi umbrela.

Lausanne n-are nici un singur monument pe care prostul gust puritan să nu-l fi pângărit. Toate fermecătoarele fântâni din veacul al XV-lea au fost înlocuite cu nişte plăci oribile de granit, slute şi năroade, ca nişte pietre ce sunt. Primăria îşi are turnul de pază, acoperişul şi jgheaburile de fier dantelat, profilat şi pictat; însă uşile şi ferestrele au fost corectate de o manieră supărătoare. Vechiul castel al judecătorilor, cub de piatră supraînălţat prin maşiculi de cărămidă, cu patru turnuleţe în patru colţuri, este o clădire masivă foarte frumoasă; însă toate deschiderile au fost refăcute; obloanele verzi ale lui Jean-Jacques au fost puse prosteşte la ferestrele cu grilajele cu cruce ale lui Guillaume de Chailant[701]. Catedrala este o clădire nobilă din veacul al XIII-lea şi al XIV-lea; însă, aproape toate figurile au fost ciopârţite cu grijă; nu mai există niciun tablou, nu mai există niciun vitraliu; este văruită cu un cenuşiu ca al pungilor de zahăr; fleşa clopotniţei a fost sărăcăcios refăcută şi au aşezat pe clopotniţa portalului scufia vrăjitorului Rothomago[702]. Mai există încă statui superbe sub portalul de la miazăzi şi, cu excepţia câtorva figurine, au lăsat intactă frumoasa poartă flamboyantă a domnului de Montfaucon, ultimul episcop de Lausanne. Cât priveşte interiorul, m-am înşelat, a mai rămas un vitraliu, cel a rozasei. Au mai respectat şi o bancă din epoca de tranziţie, amestec de gotic raionant şi de renaştere, tot un dar al domnului de Montfaucon, un mare număr de capiteluri romanice, cu complicaţii superbe, câteva morminte admirabile, printre altele cel al cavalerului de Granson, culcat pe mormânt, cu mâinile tăiate, fiind învins într-un duel[703]. Sub cavaler, îmbrăcat în zaua lui de fier, am remarcat lespedea mortuară a domnului de Rebecque, străbunul lui Benjamin Constant[704].

Când am ieşit din biserică, se lăsa noaptea şi iar m-am gândit la tine, marele meu pictor. Lausanne este o aglomerare de case pitoreşti, împrăştiată pe două-trei coline, ce pornesc din acelaşi nod central, dominată de catedrală ca de o fiară. Mă aflam pe esplanada bisericii, în faţa portalului şi, ca să zic aşa, în vârful oraşului. Vedeam lacul deasupra acoperişurilor, munţii deasupra lacului, norii deasupra munţilor şi stelele deasupra norilor. Era ca un fel de scară pe care gândurile mele urcau treaptă cu treaptă şi se amplificau pe fiecare din ele. Ai băgat de seamă ca şi mine că, seara, norii care s-au răcit, se alungesc, se netezesc şi capătă forma unor crocodili negri înotând încetinel în aer, spre apus; coada îmi astupa un portic luminos format din norii amurgului; din pântece cădea ploaia pe Geneva învăluită în ceaţă; două-trei stele strălucitoare îi ieşeau pe gură ca nişte scântei. Dedesubt, lacul, întunecat şi metalic, pătrundea în uscat ca o baltă de plumb topit. Fumul se târa pe acoperişurile oraşului. La miazăzi, zarea era cumplită. Nu se zăreau decât poalele munţilor îngropate în monstruoasele rotunjimi ale negurii. La noapte o să fie furtună.

M-am întors acasă şi-ţi scriu. Mi-ar place să-ţi strâng mâna şi să-ţi vorbesc. Încerc să fac din scrisoarea mea o fereastră prin care să poţi vedea ceea ce văd.

Adio, Louis, pe curând. Ştii că sunt al tău; fii şi tu, la rândul tău, al meu.

Faci lucruri frumoase, sunt sigur; eu gândesc lucruri bune şi ele îţi sunt închinate; căci te afli în primul rând al celor ce-i iubesc. O ştii, nu-i aşa?

Peste zece zile voi fi la Paris.

CONCLUZII

I

Iată cum era alcătuită Europa în prima jumătate a veacului al XVII-lea, acum ceva mai mult de două sute de ani.

Şase puteri de primul ordin: Sfântul Scaun, Sfântul Imperiu[705], Franţa, Marea Britanie; vom spune imediat care erau celelalte două.

Opt puteri de ordinul al doilea: Veneţia, Cantoanele elveţiene, Provinciile-Unite[706], Danemarca, Suedia, Ungaria, Polonia, Moscovia[707].

Cinci puteri de ordinul al treilea: Lorena[708], Savoia[709], Toscana[710], Genova, Malta.

Şi în sfârşit şase state de ordinul al patrulea: Urbino, Mantova, Modena, Lucca[711], Ragusa[712], Geneva.

Descompunând grupul de douăzeci şi cinci de state şi reconstituindu-l după forma politică a fiecăruia, aflam: cinci monarhii elective, Sfântul Scaun, Sfântul Imperiu, regatele Danemarcei, Ungariei şi Poloniei; douăsprezece monarhii ereditare: imperiul turcesc, regatele Franţei, Marei Britanii, Spaniei şi Suediei, marile ducate ale Moscoviei şi Toscanei, ducatele de Lorena, de Savoia, de Urbino, de Mantova şi de Modena; şapte republici: Provinciile-Unite, cele treisprezece cantoane, Veneţia, Genova, Lucca, Ragusa şi Geneva; în sfârşit Malta, care era un fel de republică atât ecleziastică, cât şi militară, având un cavaler drept episcop şi principe, o mănăstire drept cazarmă, marea drept câmp de luptă, o insulă drept adăpost, o galeră drept armă, creştinătatea drept patrie, creştinismul drept client, războiul drept mijloc şi civilizaţia drept ţel.

Din această enumerare de republici le omitem pe cele infinit de mici în lumea politică; nu vom cita nici Andorra, nici San-Marino. Istoria nu este un microscop.

După cum am văzut, cele două mari tronuri elective se chemau *sfinte*. Sfântul Scaun, Sfântul Imperiu.

Prima dintre republici, Veneţia, era un stat de ordinul al doilea. La Veneţia, dogele era considerat persoană particulară şi nu avea decât rangul de simplu duce suveran; în afara Veneţiei, dogele era considerat persoană publică, reprezenta însăşi republica şi lua loc printre capetele încoronate. Trebuie să remarcăm că printre puterile de prim ordin nu se aflau republici, se aflau numai două monarhii elective, Roma şi Imperiul. De asemenea, printre statele de ordinul al treilea şi al

patrulea nu se aflau monarhii elective, ci cinci republici, Malta, Genova, Lucca, Ragusa, Geneva.

Cei cinci monarhi electivi aveau toţi puteri limitate, papa limitat de către sfântul colegiu şi de concilii, împăratul de electori şi de diete, regele Danemarcei de cele cinci ordine ale regatului, regele Ungariei de către palatin, care-l judeca pe rege atunci când poporul îl acuza; regele Poloniei de palatini, de marii castelani şi nunţiu laic[713]. Într-adevăr, cine zice alegere zice condiţie.

Cele douăsprezece monarhii ereditare, cele mici ca şi cele mari, erau absolute, cu excepţia regelui Marei Britanii, a cărui putere era limitată de cele două camere ale parlamentului, şi a regelui Suediei, al cărui tron fusese electiv până la Gustav Wasa, şi care era limitat de cei doisprezece consilieri ai săi, de către viconţii de pe teritorii şi de burghezia aproape suverană din Stockholm. Li s-ar putea adăuga acestor principi, până la un anumit punct, şi regele Franţei, oare trebuia să ţină seama, foarte rar e adevărat, de statele majore şi ceva mai des de cele opt mari parlamente ale ţării. Cele două mici parlamente de la Metz şi din Navarra de Jos nu şi-ar fi permis să ridice glasul; şi de altfel nici regele n-ar fi făcut caz de mârâielile lor.

Dintre cele opt republici, patru erau aristocratice: Veneţia, Genova, Ragusa şi Malta; trei erau burgheze: Provinciile-Unite, Geneva şi Lucca; una singură era populară, Elveţia. Şi cu toate acestea, nobilimea era foarte respectată şi existau chiar anumite oraşe în care nimeni nu putea fi ales magistrat dacă nu avea stemă nobiliară.

Malta era guvernată de un mare stăpân numit pe viaţă, asistat de opt judecători aleşi din cler, care aveau marea-cruce şi şaizeci de scuzi simbrie, şi sfătuit de marii stareţi ai celor douăzeci de provincii. Veneţia avea un doge numit pe viaţă; toată republica îl supraveghea pe doge, marele consiliu supraveghea republica, senatul supraveghea marele consiliu, Consiliul celor Zece[714] supraveghea senatul, cei trei inchizitori de stat supravegheau Consiliul celor Zece, gura de bronz denunţa la nevoie pe inchizitorii de stat. Orice magistrat veneţian avea paloarea străvezie a spionului spionat. Dogele Genovei conducea doi ani; trebuia să ţină seama de cele douăzeci şi opt de familii având şase case, de Consiliul celor Patru-Sute, de Consiliul celor o sută, de cei opt guvernatori, de un podesta[715] străin, de primarii suverani, de consuli, de tribunalul ecleziastic şi de oficiul celor 44[I]. După ce terminau cei doi

[I] Pronunţaţi *oficiul patru patru.* Consiliul se numea astfel pentru că fusese instituit în anul 1444. Era alcătuit din opt oameni. N.A.

ani, era luat de la ieşirea din palatul ducal şi îl conduceau acasă, spunându-i-se: *Serenissime, vremea dumneavoastră s-a terminat, excelenţa voastră poate să se întoarcă acasă*. Ragusa, microcosmos veneţian, un fel de excrescenţă maladivă a vechii Albanii, crescută pe o stâncă din Adriatica, cuib de piraţi, dar şi cetate de gentilomi, avea drept principe un rector numit în acelaşi timp în trei feluri, prin scrutin, prin aclamaţii şi prin tragere la sorţi. Acest doge pitic domnea o lună, avea drept tutori şi supraveghetori în timpul exercitării autorităţii lui pe timp de treizeci de zile, marele consiliu, alcătuit din toţi nobilii, din şaizeci de pregadi[716], din cei unsprezece din consiliul cel mic, cei cinci militari de seamă, cei şase consuli, cei cinci judecători, cei trei ofiţeri ai lânii, cei din colegiul celor Treizeci, cei doi cardinali locţiitori, cei trei vistiernici, cei şase căpitani de noapte, cei trei cancelari şi conţii din afară; la sfârşitul domniei, primea pentru osteneala lui cinci ducaţi.

Cele şapte Provincii-Unite erau administrate de un stat-houlder[717] ce se numea Orange sau Nassau[718], câteodată de doi, şi de statele lor majore, din care făceau parte nobilii, oraşele, ţăranii din Ommellande şi din care Olanda şi ţinutul Frizei excludeau clericii; Utrechtul îi admitea. Lucca, pe care o guvernau cei optsprezece cetăţeni ai consiliului colocviului, cei o sută şaizeci ai marelui consiliu, şi comandorul senioriei asistat de cei trei reprezentanţi ai Sfântului Mântuitor, ai Sfântului Paulin şi ai Sfântului Martin, avea drept şef suprem un gonfalonier[719] ales de participanţii tragerii la sorţi. Cei douăzeci şi cinci de mii de locuitori alcătuiau un fel de gardă naţională care apăra şi restabilea ordinea oraşului; o sută de mercenari străini apărau senioria. Douăzeci şi cinci de senatori reprezentau întreaga formă de guvernământ a Genevei. Dieta generală, adunată la Berna, era autoritatea supremă de care ţineau cele treisprezece cantoane, conduse fiecare separat de landammanul lor.

După cum se vede, aceste republici erau felurite. Poporul nu exista la Malta, nu se ţinea seamă de el la Veneţia, apărea la Genova, vorbea în Olanda şi domnea în Elveţia. Cele două ultime republici, Elveţia şi Olanda, erau federaţii.

Aşa că la începutul veacului al XVII-lea, în cele douăzeci şi cinci de state din grupul european, puterea socială cobora din nuanţă în nuanţă din vârful naţiunilor la baza lor şi căpătase şi practicase toate formele pe care teoria i le putea da. Pe deplin monarhică în zece state, ea era monarhică, dar limitată în şapte, aristocratică în patru, burgheză în trei, populară într-unul.

În acest grup alcătuit de providenţă, era vizibilă tranziţia de la statele monarhice la statele populare. E vorba de Polonia, un fel de stat mixt, ce aparţinea în acelaşi timp regatelor prin coroana conducătorului ei şi republicilor prin prerogativele cetăţenilor ei.

Este de remarcat că în această sistematizare a unei întregi lumi, prin nu se ştie ce legi ale unui echilibru misterios, monarhiile puternice protejau republicile slabe şi păstrau, într-un mod ca să zic aşa curios, aceste eşantioane ale burgheziei de atunci, făgăduieli ale viitoarei democraţii, larve informe ale libertăţii. Providenţa are pretutindeni grijă de germenii ei. Marele duce de Toscana, vecin cu Genova, ar fi vrut să-i ia acesteia Corsica, şi cum Lucca îi era alături, avea la îndemână şi această pirpirie republică; însă regele Spaniei îi interzicea să se atingă de Genova, iar împăratul Germaniei îi interzicea să se atingă de Lucca. Ragusa era situată între doi vecini formidabili, Veneţia la apus, Constantinopole la răsărit. Ragusanii, neliniştiţi şi din dreapta şi din stânga, au avut ideea să ofere Marelui-Stăpân[720] paisprezece mii de ţechini pe an; Marele-Stăpân a acceptat şi, cu începere din acea zi, a apărat libertăţile ragusanilor. E ceva ciudat ca un oraş să-şi cumpere libertatea de la sultan; rezultatele au fost însă şi mai ciudate. Când Veneţia mârâia din timp în timp spre Ragusa, sultanul o chema la ordine; când marea republică voia s-o devoreze pe cea mică, un despot se împotrivea.

Ciudat spectacol! Un pui de lup ameninţat de o lupoaică şi apărat de un tigru.

Sfântul Imperiu, inimă a Europei, avea aceeaşi alcătuire ca ea, dar la rândul ei părea că se reflectă în el. În epoca despre care vorbim, nouăzeci şi opt de state intrau în această mare aglomerare ce se numea Imperiul German, ca nişte trepte la picioarele împăratului; iar în aceste nouăzeci şi opt de state erau reprezentate, fără excepţie, toate felurile de sisteme politice, ce se reproduceau în Europa la o scară mai mare. Erau suveranităţi ereditare, în fruntea cărora se afla un arhiducat, Austria, şi un regat, Boemia; suveranităţi elective şi pe viaţă, dintre care cele trei electorate ale Rinului ocupau primul loc în sfârşit, erau cele şaptezeci de oraşe libere, adică republicile.

Pe atunci împăratul, ca împărat, nu avea decât o rentă de şapte milioane. Este adevărat însă că veniturile extraordinare erau considerabile şi, ca arhiduce de Austria şi rege al Boemiei, era mai bogat[721]. Numai din Alsacia, din Suabia şi din ţinutul Grisonilor, în care casa de Austria avea sub jurisdicţia ei paisprezece comunităţi, scotea o rentă de cinci milioane. Cu toate că şeful entităţii germanice avea în

aparenţă un venit mic, în veacul al XVII-lea Imperiul Germaniei era imens. La miază-noaptea Marea Baltică, la apus Oceanul, la miazăzi Adriatica. Se învecina cu Imperiul otoman de la Kain la Szolnock, cu Ungaria la Böszörmeny, cu Polonia de la Munkacz la Lauenburg, cu Danemarca la Rendburg, cu Olanda la Groningue, cu Flandra la Aix-la-Chapelle, cu Elveţia la Roveredo, şi pătrundea prin Alsacia în Franţa de astăzi.

Nici Italia nu era mai prost alcătuită decât Sfântul Imperiu. Dacă cercetezi, veac cu veac, aceste mari formaţiuni istorice de popoare şi de state, descoperi la fiece pas mii de suduri delicate, mii de cizelări ingenioase, făcute de o mână de sus, aşa încât sfârşeşti prin a admira un continent ca pe o operă a unui bijutier.

Mai puţin mare şi mai puţin puternică decât Germania, Italia mulţumită soarelui ei, era mai ageră, mai neastâmpărată, şi în aparenţă mai vioaie. Reţeaua de interese se încrucişa astfel încât să nu se rupă niciodată şi să nu se descurce niciodată. Rezulta din aceasta un continuu şi minunat balans, o continuă intrigă a tuturor împotriva fiecăruia dintre ei şi a fiecăruia dintre ei împotriva tuturor; agitaţie de oameni şi de idei, ce circula ca însăşi viaţa în toate vinele Italiei.

Ducele de Savoia, sus pe munţi, era puternic. Era un mare senior; era marchiz de Suza, de Clèves şi de Saluzzo, conte de Nisa şi de Maurienne şi avea un venit de un milion de monezi de aur. Era aliat cu elveţienii, care-şi doreau un vecin liniştit; era aliatul Franţei ce avea nevoie de acest duce la graniţa cu principii din Italia, şi care plătise prietenia cu preţul marchizatului de Saluzzo; era aliatul Casei de Austria, căreia putea să-i acorde sau să-i refuze trecerea în cazul când ar fi vrut să-şi pună în mişcare trupele din ţinutul Milanului spre Ţările de Jos, *care nu sunt deloc liniştite şi veşnic se agită*, cum zicea Mazarin; în sfârşit, era aliat cu principii Germaniei, din cauza Casei de Saxa, din care cobora. Apărat de meterezele acestei împătrite alianţe, părea inexpugnabil; cum avea însă trei pretenţii, una asupra Genevei, împotriva republicii[722], una asupra Montferratului, împotriva ducelui de Mantova, şi o a treia asupra Achaiei[723], împotriva Sublimei Porţi, era din când în când cuprins de tentaţii politice, care-l aţâţau sau îl făceau să se schimbe. Marele duce de Toscana poseda un ţinut numit *Ţara de Fier*, o graniţă plină de fortăreţe şi o alta plină de munţi, zece milioane de monezi de aur în vistierie, un venit de o sută cincizeci de mii de scuzi, o cavalerie de cinci sute de cai, treizeci şi opt de mii de pedestraşi, douăsprezece galere, cinci galere foarte mari şi două galioane, arsenalul de la Pisa, portul militar din insula Elba, cuptorul de porţelan

ieftin de la Livorno. Era aliat prin căsătorie cu casa de Austria, prin rudenie cu ducele de Mantova; însă din cauza Corsicei se certa cu Genova, din cauza graniţelor cu ducele de Urbino, mai mic decât el, din cauza geloziei cu ducele de Savoia, mai mare ca el. Cusurul munţilor din ţinutul lui era că se deschideau înspre partea papei; cusurul fortăreţelor lui era că se dovedeau bune pentru războaiele civile, făcute mai degrabă împotriva poporului decât a străinilor; cusurul autorităţii lui era că se întemeia pe trei vechi republici – Florenţa, Siena şi Pisa, contopite şi transformate în monarhie. Ducele de Mantova era un Gonzague[724]; în afară, de Mantova, cetate foarte puternică clădită înaintea Troiei, în care nu se poate intra decât peste poduri, mai poseda şaizeci şi cinci de oraşe, un venit de cinci sute de mii de scuzi şi cea mai bună cavalerie din Italia; însă, ca marchiz de Montferrat simţea apăsarea ducelui de Savoia. Ducele de Modena era din Casa Este[725]; poseda Modena şi Reggio; însă ca duce pretendent la Ferrara, simţea apăsarea papei. Ducele de Urbino era un Montefeltro[726]; ţinutul lui se întindea pe o lungime de şaizeci de mile şi pe o lăţime de treizeci şi cinci de mile, intrând puţin în Umbria şi în Marche, poseda şapte oraşe, trei sute de castele şi o mie două sute de soldaţi oţeliţi; însă, fiind vecin cu Ancona, simţea apăsarea papei şi-i plătea în fiecare an două mii două sute patruzeci de scuzi. În însăşi inima Italiei, într-un stat cu o formă bizară ce tăia peninsula în două ca o eşarfă, îşi avea reşedinţa papa; poate că mai departe vom vorbi în amănunt despre puterea lui ca principe pământean. Papa ţinea în mâna dreaptă cheile raiului, ceea ce nu-l împiedica să aibă în mâna stângă cheia Italiei de Jos, Gaeta[727]. În afara statului ecleziastic, el era suveranul şi seniorul direct al regatului Neapolelui şi Siciliei, al ducatelor de Urbino şi de Farma şi, până la Henric al VIII-lea, primea omagiul regilor bretoni pentru Anglia şi Irlanda[728]. Era cu atât mai stăpân în Italia cu cât Neapole şi Milano aparţineau unor regi absenţi[729]. Măreţia lui morală era imensă. Respectat de aproape, venerat de departe, conferind fără să se minimalizeze, demnităţi egale cu cele ale regilor, încoronând cardinali cu hexametrul trufaş: *Principibus praestant et regibus aequiparantur*[I], putând să dăruiască fără să piardă, să răsplătească fără să cheltuiască şi să pedepsească fără război, el domnea asupra tuturor principeselor creştinătăţii cu trandafirul de aur, ceea ce-i revenea la două sute treizeci de scuzi unul, şi asupra tuturor principilor cu sabia de aur, ceea ce îi revenea la două sute patruzeci de scuzi de fiecare[730]; şi,

[I] Sunt mai presus decât principii şi sunt pus pe picior de egalitate cu regii.

pentru a-i face să îngenuncheze cu umilinţă pe împăraţii Germaniei, care puteau să ridice oricând două sute de mii de oameni, ceea ce reprezintă astăzi un milion de soldaţi, era îndeajuns să le arate coifurile şi panaşele gărzii lui elveţiene, care-l costa două sute de scuzi pe an.

În nordul Europei vegetau în penumbra polară două monarhii, în aparenţă prea îndepărtate ca să poată agita centrul. Cu toate acestea, în veacul al XVI-lea, la cererea lui Henric al II-lea, Christiern al II-lea, rege al Danemarcei[731], putuse să trimită în Scoţia zece mii de oşteni pe o sută de nave. Suedia poseda treizeci şi două de steaguri având fiecare şapte sute de pedestraşi, treisprezece companii obişnuite de cavalerie, cincizeci de corăbii cu pânze în timp de pace, şaptezeci în timp de război, şi vărsa în fiecare an în vistieria regală şapte tone de aur, cam o sută de mii de taleri. Suedia nu părea prea strălucitoare până în ziua în care Carol al XII-lea i-a concentrat întreaga-i lumină într-un fulger orbitor[732].

În acea vreme, Franţa militară vorbea de sus în Europa; însă Franţa literară de-abia gângăvea. Pentru naţiunile de pe continent, Anglia nu era decât o insulă mare preocupată de un început obscur de turburări lăuntrice. Elveţia, şi în ochii istoricului aceasta este pata ei, vindea oşti oricui. Cel ce scrie aceste rânduri a vizitat, acum câţiva ani, arsenalul din Lucerna. Tot admirând vitraliile din veacul al XVI-lea, pe care, se zice, senatul din Lucerna a fost cât pe ce să le vândă unui om de afaceri străin pentru suma de o mie de franci pentru fiecare fereastră, am ajuns într-o sală în care ghidul mi-a arătat două lucruri: o biată haină obişnuită de muntean lângă o suliţă şi un măreţ halat roşu cu galoane de aur lângă o halebardă. Haina cea groasă era cea obişnuită de ţăranii din Sempach; halatul cu galoane era uniforma gărzii elveţiene a împăratului Germaniei. M-am oprit în faţa tristei şi izbitoarei antiteze. Zdreanţa populară, haina imperială, bunda de păstor, livreaua de lacheu însemnau întreaga glorie şi întreaga ruşine a unui popor, atârnate în două cuie.

Călătorii străini ce străbăteau arsenalul din Lucerna, au exclamat, tocmai când treceau pe lângă autorul acestei cărţi: *Da’ ce caută halebarda asta lângă suliţă?* Şi nu m-am putut împiedica să nu le răspund: *Reprezintă istoria Elveţiei*[I]/[733]/[734].

[I] Istoria când condamnă în general admite excepţii în ce priveşte individul. Trebuie să-ţi stăpâneşti severitatea dacă vrei să rămâi credincios dreptăţii şi adevărului. Fără discuţie şi în ciuda tuturor raţiunilor de economie politică determinate de excedent de populaţie, care ar fi trebuit dirijat mai onorabil

Schiţa pe care ne-am putea-o face despre Europa de atunci n-ar fi completă dacă nu ne-am închipui la miazănoapte, în amurgul unei ierni veşnice, o figură bizară, ceva mai încolo de Don, la fruntariile Asiei. Această nălucă, ce preocupă imaginaţiile din veacul al XVII-lea, ca un duh din „O mie şi una de nopţi”, jumătate zeu, jumătate principe, se numea marele cneaz al Moscoviei.

Acest personaj, mai degrabă asiatic decât european, mai degrabă fabulos decât real, domnea asupra unei vaste întinderi, periodic pustiită de năvălirile tătarilor. Regele Poloniei poseda Rusia Neagră, adică pământul; el poseda Rusia Albă, adică zăpadă. În saloanele pariziene circulau asupra lui sute de povestiri şi de basme, şi în timp ce lumea se extazia de versurile lui Benserade către Julie d'Angennes[735], ea se mai întreba, ca să mai varieze conversaţia, dacă era dovedit că marele cneaz putea să pornească în campanie cu trei sute de mii de cai. Părea ceva himeric şi cei ce spuneau că era imposibil aminteau că Stefan, regele Poloniei, intrase învingător în Moscovia şi fusese cât pe ce să o cucerească numai cu şaizeci de mii de oameni[736], şi că în anul 1560 regele *Mongul*[737] venise la Moscova cu optzeci de mii de cai şi-i dăduse foc. *Cneazul e foarte bogat*, scria doamna Pilou[738], *este domn şi stăpân absolut al tuturor lucrurilor. Supuşii lui vânează animalele*

---

spre emigrare sau în colonii, fără discuţie, aceste vânzări de armate, făcute de un popor liber tuturor regimurilor despotice ce aveau nevoie de soldaţi, sunt un lucru imoral şi ruşinos. Însemna transformarea cetăţenilor în condotieri, a oamenilor liberi în mercenari, a uniformei în livrea. Din nefericire este adevărat când se zice că în veacul al XVII-lea şi chiar al XVIII-lea, haina militară a elveţienilor învinşi avea această înfăţişare. Şi tot trist este şi faptul că cuvântul *elveţian*, care-ţi trezeşte în minte ideea de independenţă, poate să-ţi trezească şi ideea de slujitor. Mai există încă slujitorul elveţian al hotelurilor, şi al catedralelor. *M-a făcut să vin de la Amiens ca să mă fac elveţian.* Ar fi însă inechitabil să se extindă dispreţul pe care-l trezeşte un fapt al naţiunii, considerat în ansamblul lui, la toţi indivizii, adesea onorabili şi curaţi, ce au participat la acest fapt sau care au trebuit să-l suporte. Să ne grăbim să recunoaştem că au existat şi eroi sub această livrea. Elveţienii, chiar învinşi, au fost adeseori sublimi. După ce şi-au vândut serviciile, ce se puteau cumpăra, şi-au dăruit devotamentul, ce nu se putea plăti. Făcând abstracţie de originea supărătoare a concordatelor militare pe care, dintr-un anumit punct de vedere, autorul acestei cărţi este departe de a le repudia, elveţienii au fost admirabili, de exemplu la Tuileries. Şi poate că este frumos ca naţiunea care, prima în Europa, şi-a dat sângele pentru libertatea născândă, să-şi fi dat ultima, sângele pentru regalitatea ce murea: din acest punct de vedere, ziua de 10 august 1792 nu este nedemnă de ziua de 17 noiembrie a anului 1307.

pentru blănuri. Le ia pentru el pe cele mai frumoase şi pe cele mai scumpe, şi-şi face partea aşa cum vrea. Principii din Europa, mai mult din curiozitate decât din motive politice, îi trimiteau cneazului ambasade aproape ironice. Regele Franţei şovăia dacă să-l trateze sau nu cu „alteţă”. Era pe vremea când împăratul Germaniei îi spunea regelui Poloniei „serenissime” şi când marchizul de Brandenburg se ţinea ca foarte onorat să fie arhişambelanul imperiului. Filip Pernisten, pe care-l trimisese împăratul la Moscova ca să vadă despre ce este vorba, se întorsese înspăimântat de coroana cneazului, ce întrecea ca valoare, zicea el, toate cele patru coroane împreună, a papei, a regelui Franţei, a regelui catolic[739] şi a împăratului. Caftanul îi era peste tot presărat cu diamante, rubine, smaralde şi alte nestemate, mari ca alunele. Pernisten adusese ca dar pentru împăratul Germaniei *de opt ori câte patruzeci de blăni de samur şi de zibeline, dintre care fiecare a fost preţuită la Viena la două sute de livre*. De altfel, mai adăuga *că circazienii celor cinci munţi erau pentru principe o mare povară*[740]. Aprecia infanteria moscovită la *douăzeci de mii de oameni*. Oricare ar fi fost adevărul în basmele acestea orientale, era o mare distracţie pentru Europa, ocupată pe atunci cu atâtea războaie grele, să asculte din când în când clinchetul de săbii amuzant şi îndepărtat pe care-l făcea în colţişorul lui cneazul Moscoviei jucându-se de-a războiul cu prinţul tătarilor.

Cât priveşte puterea şi forţa lui, ideile erau foarte nesigure. Mai îndepărtat decât regele Poloniei şi decât cel al Ungariei, majestate cu capul ras şi cu mustăţi lungi, mai îndepărtat decât marele duce al Lituaniei, prinţ şi el destul de sălbatic la vedere, înveşmântat în blană, cu o căciulă de blană pe cap, putea fi văzut destul de bine, încremenit pe un fel de jilţ-tron, între icoana lui Isus şi cea a Fecioarei, cu cârjă şi cu mitră, cu mâinile pline de inele, înveşmântat cu un caftan lung, alb ca al papei, înconjurat de oameni acoperiţi cu aur din cap până în picioare. Când avea în vizită ambasadori europeni, îşi schimba mitra în fiecare zi ca să-i uluiască.

Dincolo de Moscovia şi de marele cneaz, în tenebrele unei depărtări şi mai mari, se putea desluşi un ţinut imens în mijlocul căruia strălucea în umbră lacul *Caniclu*[741] plin de mărgăritare, unde mişunau, schimbând între ei monezi de scoarţă de copac şi de scoici din mare, femei sulemenite, îmbrăcate, ca pământul înţelenit, în negru vara şi în alb iarna, şi oameni îmbrăcaţi cu piei de om jupuite de la duşmanii morţi. Poporul acesta numeros, practica cu sălbăticie o religie alcătuită din Mahomet, din Isus Christos şi din Jupiter, în monstruosul oraş

Cambalusa[742] locuit de cinci mii de astrologi şi păzit de călăreţi fără număr; în mijlocul trăsnetelor şi vânturilor, putea fi văzut şezând, cu picioarele încrucişate, pe un covor circular din pâslă neagră, marele han al tătarilor, care repeta întruna cu un aer cumplit cuvintele săpate pe pecetea lui: *Dumnezeu în cer, marele han pe pământ*.

Trântorii de la Paris povesteau despre han, ca şi despre cneaz, lucruri miraculoase. Imperiul hanului tătarilor fusese întemeiat, se zicea, de conducătorul Canguiste[743], căruia astăzi îi spunem Gingis-Han. Avea o autoritate atât de mare încât într-o zi a fost ascultat de şapte principi cărora le poruncise să-şi omoare copiii. Urmaşii lui n-au fost mai mici decât el. Numele marelui han, în timpul domniei sale, era scris pe frontonul tuturor templelor cu litere de aur şi ultimul dintre titlurile acestui principe era cel de *suflet al lui Dumnezeu*. Împărţea cu marele cneaz domnia asupra hoardelor. Într-o bună zi, aflând de la astrologii lui, că oraşul Cambalusa avea să se răscoale, Cublai-Han puse să se construiască un alt oraş alături şi-l numi Taidu[744]. Aceasta era puterea marelui han.

În veacul al XVII-lea, şi să nu uităm că nu sunt de atunci decât două sute de ani, mai existau în afara Europei, la miazănoapte şi la răsărit, un şir fantastic de principi uimitori şi uluitori, înşiraţi în umbră; miraj ciudat, fascinaţie a poeţilor şi a aventurierilor care, în veacul al XIII-lea, l-au făcut pe Dante să viseze şi pe Marco Polo[745] să pornească la drum. Când înaintai spre aceşti principi, ei păreau că se trag înapoi în întuneric; căutându-le însă imperiul, aflai când o lume, precum Columb, când o epopee precum, Camoëns[746]. Către fruntariile de miazănoapte ale Europei, prima din aceste figuri extraordinare, cea mai apropiată şi cea mai bine luminată, era marele duce de Lituania; cea de-a doua, încă distinctă, era marele cneaz al Moscoviei; cea de-a treia, deja confuză, era marele han al tătarilor; iar dincolo de aceste trei viziuni, marele şerif pe tronul lui de argint, marele sofen pe tronul lui de aur, marele zamorin pe tronul lui de aramă, marele mogol înconjurat de elefanţi şi de tunuri de bronz, cu sceptrul întins asupra a patruzeci şi şapte de regate, marele lama, marele cathay, marele dair[747], din ce în ce mai vagi, din ce în ce mai ciudaţi, mai enormi, se pierdeau unii în spatele altora în negurile adânci ale Asiei.

II

Cu excepţia câtorva amănunte, cărora le va veni rândul la vremea lor şi care nu strică cu nimic acestui ansamblu, cam aşa arăta Europa în

momentul indicat mai sus. Cum s-a putut recunoaşte, mâna dumnezeiască, ce îndreaptă generaţiile din progres în progres, putea fi văzută încă de pe atunci pretutindeni în aşezarea interioară şi exterioară a elementelor ce o alcătuiau, iar acest stup de regate şi de naţiuni era minunat construit pentru ca ideile să poată circula în voie şi să creeze în umbră civilizaţia.

Dacă nu luăm decât ansamblul, şi trecând peste lacunele inerente tuturor memoriilor, această creare a civilizaţiei, ce reprezintă adevărata trudă a geniului uman, se făcea la începutul veacului al XVII-lea în Europa mai bine decât oriunde în altă parte. În această epocă în care trăiau, respirând acelaşi aer şi, prin urmare, chiar fără ştirea lor, aceeaşi gândire, impregnaţi de observarea aceloraşi evenimente, Galileu, Grotiuis[748], Descartes, Gassendi[749], Harvey[750], Lope de Vega[751], Guide, Poussin, Ribera[752], Van Dyck, Rubens, Wilhelm de Orania[753], Gustav-Adolf, Waldstein[754], tânărul Richelieu, tânărul Rembrandt, tânărul Salvatore Rosa[755], tânărul Milton[756], tânărul Corneille şi bătrânul Shakespeare, fiecare rege, fiecare popor, fiecare om, purtaţi de însuşi mersul lucrurilor, convergeau către acelaşi ţel, care şi astăzi este cel la care tind generaţiile: îmbunătăţirea întregului prin toţi, adică însăşi civilizaţia. Şi, insistăm asupra acestui punct, Europa era ceea ce ea mai este încă, marele atelier în care se elabora în comun această operă.

Numai două interese, despărţite printr-un scop egoist al activităţii universale, pândind fără încetare vastul atelier european pentru a-şi alege momentul, unul procedând prin invazie, celălalt prin încălcare; unul zgomotos şi cumplit în năvala lui, sfărâmând când şi când opreliştile şi făcând crăpături în zid; celălalt iscusit, îndemânatic şi politic, furişându-se prin orice uşă întredeschisă, amândoi câştigând continuu teren, tulburau, înghesuiau şi ameninţau atunci Europa. Aceste două interese, duşmane de altfel, erau personificate de două imperii; şi aceste două imperii erau doi coloşi.

Primul dintre aceşti coloşi, care luase poziţie pe o coastă a continentului în fundul Mediteranei, reprezenta spiritul de război, de violenţă şi de cucerire, barbaria. Cel de-al doilea, aşezat de partea cealaltă, în pragul aceleiaşi mări, reprezenta spiritul de comerţ, de viclenie, de acaparare, corupţia. Firesc deci să fie doi duşmani ai civilizaţiei.

Primul dintre aceşti doi coloşi se sprijinea puternic pe Africa şi pe Asia. În Africa avea Algerul, Tunisul, Tripoli din Berberia şi întreg Egiptul de la Alexandria la Syene[757], adică toată coasta de la Penon de

Velez până la istmul de Suez; de aici se cufunda în Arabia Troglodită[758], de la Suez pe Marea Roşie până la Suakem[759].

Poseda trei din cele cinci părţi în care a împărţit Ptolemeu[760] Asia, prima, a patra şi a cincea.

A poseda prima parte însemna să ai Pontul, Bithinia, Frigia, Licia, Paflagonia, Galatia, Pamfilia, Capadocia, Armenia minoră, Caramania, adică întregul Trapezus al lui Ptolemeu de la Alexandreta până la Trebizonda[761].

A poseda a patra parte însemna să ai Ciprul, Siria, Palestina, întreg ţărmul de la Firamida la Alexandria, Arabia Deşertică şi Arabia Pietroasă, Mesopotamia şi Babilonul numit şi Bagadet[762].

A poseda a cincea parte însemna să ai tot ceea ce se cuprinde între două linii dintre care una urcă de la Trebizonda la nord până la Hermanasa lui Ptolemeu şi până la Bosforul Cimmerian, pe care italienii îl numeau Gura-Sfântului-Ioan[763], iar cealaltă, trecând pe lângă Arabia Fericită, merge de la Suez la Gura Tigrului[764].

În afară de aceste trei regiuni imense, poseda Armenia cea Mare şi tot ceea ce Ptolemeu a inclus în cea de-a treia parte din Asia până la fruntariile Persiei şi ale Tartariei[765].

Aşa încât stăpânirile din Asia se învecinau la nord cu Arhipelagul, cu Marea de Marmara, cu Marea Neagră, cu Palus-Meotida şi cu Sarmatia asiatică[766]; la răsărit cu Marea Caspică, Tigrul şi cu Golful Persic, ce se numea marea lui Elcalif; la apus, cu golful Arabic, care este Marea Roşie; la miazăzi cu Oceanul Indiilor.

În Europa avea Adriatica, începând de la Knin de deasupra Ragusei, Arhipelagul, Propontida, Marea Neagră până la Caffa în Crimeea, care este vechea Feodosia; Ungaria de Sus până la Buda; Tracia, astăzi Rumelia; întreaga Grecie, adică Thessalia, Macedonia, Epirul, Ahaia şi Moreea; aproape întreaga Iliria, Dalmaţia, Bosnia, Serbia, Dacia[767] şi Bulgaria; Moldova, Valahia şi Transilvania, ai căror trei voievozi erau supuşi lui; întregul curs al Dunării de la Watzen până la vărsare.

Ca ţărmuri de mare poseda 11.280 de mile italiene, şi ca suprafaţă de uscat 1.203.219 mile pătrate.

Să ne închipuim acest uriaş cu o întindere de nouă sute de leghe şi lung de o mie o sută de leghe, călcat pe burtă de-a curmezişul lumii vechi, cu călcâiul stâng în Africa, cu genunchiul drept peste Asia, un cot pe Grecia, un cot pe Tracia, cu umbra capului asupra Adriaticei, Austriei, Ungariei şi Podoliei[768], întinzându-şi chipul monstruos când spre Veneţia, când spre Polonia, când spre Germania, uitându-se la Europa.

Celălalt colos avea drept capitală, sub cel mai frumos cer din lume, o peninsulă scăldată la răsărit de Mediterana, la apus de Ocean, despărţită de Africa printr-un braţ îngust de mare şi de Europa printr-un şir înalt de munţi. Această peninsulă cuprindea optsprezece regate, cărora le impunea unitatea ei.

Deţinea Serpa şi Tangerul[769], zăvoarele strâmtorii Gibraltar, şi închizându-le sau deschizându-le după bunul ei plac, transforma Mediterana în mare sau în lac. Din peninsula lui îşi răspândea flotele pe această mare prin douăzeci şi opt de mari porturi metropolitane; la ocean avea treizeci şi şapte.

Poseda în Africa Peñon de Velez, Melilla, Oran, Marzalcabil, cel mai bun port din Mediterana, Nazagan[770] şi întreaga coastă de la capul Aguirra până la capul Guardafui[771]; în America, o mare parte din peninsula septentrională[772], coasta Floridei, noua Spanie[773], Yucatan, Mexicul şi capul Californiei, Chile, Peru, Brazilia, Paraguay, întreaga peninsulă meridională până la patagoni[774]; în Asia, Ormuz, Diu, Goa, Malacca[775], care sunt cele patru fortăreţe de pe coastă, Daman, Bazin, Zanaa, Cisul, portul Colombo, regatele Camanor, Cochin şi Colan[776], cu fortăreţele lor şi, cu excepţia Calicutului, întreg ţărmul indian al Indiilor de la Daman la Melipur.

Avea pe mare şi în toate mările, cele trei insule Baleare, cele douăsprezece insule Canare, Azorele, Santo-Puerto, Madera, cele şapte insule ale Capului Verde, San Tome, San-Diego, Mozambic[777], insula mare Bahrain, insula din golful Mahar, insula Ceylon; cele patruzeci de insule Filipine, dintre care cea principală, Luzon, are o lungime de două sute de leghe; Puerto-Rico, Cuba, Santo-Domingo, cele patru sute de insule Lucaye[778] şi insulele din Marea Nordului, al căror număr nici nu-l mai ştia.

Însemna să ai întreaga mare, aproape toată America, iar în Africa şi în Asia tot ceea ce nu poseda celălalt colos.

În Europa, în afară de marea peninsulă, centru al puterii şi al răspândirii, avea Sardinia şi Sicilia, care sunt regate şi nu mai pot fi considerate drept insule. Ţinea Italia pe la cele două extremităţi, regatul Neapolelui şi ducatul Milanului, amândouă supuse lui. Cât despre Franţa, pe ea o strângea poate şi mai tare, iar cele trei state pe care le avea la graniţă, formând un fel de semicerc, Rousillon, Franche-Comté şi Flandra, erau ca un braţ ce o încingea.

Primul dintre aceşti doi coloşi era Turcia; cel de-al doilea Spania.

III

Aceste două imperii inspirau Europei, unul o groază adâncă, iar celălalt o adâncă neîncredere.

Prin Turcia se răspândea asupra Europei spiritul Asiei; prin Spania, spiritul Africii.

Islamismul, sub Mahomet al II-lea, a făcut un pas formidabil peste antica trecătoare a Boului, Bos-Poros[779], şi a înfipt cu obrăznicie suliţa de care era legată o coadă de cal în oraşul cu şapte coline ca şi Roma şi care avusese biserici când Roma nu avea decât temple[780].

De la fatalul an 1453[781], Turcia, cum am spus mai sus, a reprezentat în Europa barbaria. Într-adevăr pe tot ce punea mâna îşi pierdea în câţiva ani atributele civilizaţiei. Odată cu turcii s-au instalat la Constantinopol incendiile de nestins şi ciuma perpetuă. Deasupra acestui oraş, peste care domnise timp îndelungat crucea luminoasă a lui Constantin, fluturau acum ori un vârtej de flăcări ori drapelul negru.

O soartă misterioasă în care mintea crede că vede scrise, citeţ învăţămintele nemijlocite ale providenţei, a dat pradă acestui popor de temut, însăşi metropola sociabilităţii omeneşti, patria gândirii, ţara poeziei, a filosofiei şi a artei, Grecia. Numai la contactul cu turcii, şi chiar din acea clipă, Grecia, fiică a Egiptului şi mamă a Italiei, a devenit barbară. Nu ştiu ce lepră i-a sluţit poporul, pământul, monumentele, până şi limba ei admirabilă. O sumedenie de consoane sălbatice şi de silabe ţepene au crescut ca spinii şi mărăcinii ce astupă ruinele, pe cuvintele cele mai dulci, mai sonore, mai armonioase, cele mai bine pronunţate de către poeţi. Greaca, trecând prin gura turcilor, a redevenit dialect. Cuvintele turceşti, mocirla tuturor idiomurilor din Asia, au pângărit pe veci, năpustindu-se buluc, acest grai atât de transparent, de pur şi splendid, limbă de cristal din care ieşise o poezie de diamant. Numele oraşelor greceşti au fost deformate şi au devenit hidoase. Ţinuturile învecinate, asupra cărora Helle îşi răspândise odinioară razele, au suferit aceeaşi pângărire: Argos s-a schimbat în Filochia; Delos în Dili, Didymo-Tyohos în Dimotuc, Tzorolus în Ciurli, Zephirium în Zofra, Sagalessus în Sadjaklu, Nyssa în Nou-Shehr, Moryssus în Mucius, Cybistra în Bustereh, fluviul Achelous în Aspro-Potamos şi fluviul Poretus în Prut. Şi oare nu-ţi inspiră un simţământ dureros degradarea şi parodia când recunoşti în Stan-Ko, pe Cos, patria lui Apelles şi a lui Hippocrat[782]; în Fionda, pe Phaselis, unde Alexandru a fost silit să între cu picioarele în mare, într-atât era de îngustă strâmtoarea Climax; în Hesen-Nov, unde se afla comoara lui

Mitridate[783], pe Novus; în Skipsilar, pe Scapta Hyla, unde Tucidide îşi avea minele de aur şi-şi scria istoria[784]; în Temeswar, Tomis[785], unde a fost exilat Ovidiu; în Kokso, Cutusos, unde a fost surghiunit sfântul Chrysostom[786]; în Giustendil, Justiniana, leagănul lui Justinian[787]; în Salenti, Traianopolis, mormântul lui Traian! Olimpul a devenit Ossa, Pelionul şi Pindul, Beilicul şi Janina; un paşă stând turceşte pe o piele de tigru încrunta din sprâncene pe aceiaşi munţi ca Jupiter. Derâderea amară ce reiese din cuvinte reiese şi din lucruri: Etolia[788] vechea republică atât de puternică şi mândră, forma un Despotat. Cât despre valea Tempe, *frigida Tempe*, devenită sălbatică şi inaccesibilă sub denumirea de Lycostomo, plină de acum înainte de ură, de mărăcini şi de întuneric, s-a metamorfozat în valea Lupilor.

Ideea cumplită pe care o trezeşte barbaria devenită naţiune cu flote şi arme, se încarna vie şi întreagă în sultanul turcilor. Europa de-abia dacă îndrăznea să se uite de departe la acest principe înfricoşător. Bogăţiile sultanului, Turcului, cum i se zicea, erau fabuloase; avea un venit ce depăşea cincisprezece milioane de piese de aur. Sultana, sora lui Selim, avea un venit de două mii cinci sute de ţechini de aur pe zi. Turcul era principele ce poseda cea mai mare călărime. Fără a mai socoti garda lui personală, cei paisprezece mii de ieniceri pedestraşi, întreţinea în permanenţă în jurul lui, pe picior de luptă, cincizeci de mii de spahii şi o sută cincizeci de mii de timarioţi, ceea ce înseamnă două sute de mii de călăreţi. Avea galere fără număr. La un an după Lapante[789], flota otomană mai ţinea încă piept tuturor marinelor creştine la un loc. Avea o artilerie aşa de puternică încât, dacă dai crezare zvonurilor din popor, suflul tunurilor clătina zidurile. Lumea îşi amintea cu spaimă că la asediul Constantinopolului, Mahomet al II-lea pusese să se construiască, din zidărie întărită cu cercuri de fier, un mortier monstruos manevrat pe cilindrii, pe care de-abia puteau să-l tragă două mii de perechi de boi, care aplecându-şi gura către oraş, vărsa asupra lui zi şi noapte şuvoaie de smoală şi blocuri de stâncă. Ceilalţi principi, cu maşinăriile şi bombardele lor, păreau un fleac pe lângă aceşti sultani sălbatici ce revărsau astfel de vulcani asupra oraşelor. Puterea Turcului era atât de nemăsurată, şi ştia aşa de bine să facă faţă pe toate fronturile, încât deşi se războia cu toată Europa, Soliman[790] luase de la Persia Diarbekirul şi Amurat[791] luase Media; Selim[792] cucerise de la mameluci Egiptul şi Siria şi Amurat al III-lea îi exterminase până la unul pe georgienii aliaţi cu sofii[793]. Sultanul nu-i lăsa pe regii creştini decât până la poarta palatului lui. Pecetea pe care o punea pe scrisorile ce le scria, sau mai bine zis pe poruncile ce le

dădea, era făcută cu scările armăsarului imperial. Când avea un acces de mânie, punea călăul să sfărâme dinţii ambasadorilor. Chiar pentru turci, apariţia sultanului însemna spaimă. Denumirile pe care i le dădeau exprimau mai ales frica; îi ziceau *fiul sclavei*, iar palatului său de vară îi ziceau *casa ucigaşului*. Îl recomandau celorlalte naţiuni cu preaslăviri sinistre. *Pe unde îi trece calul*, ziceau ei, *iarba nu mai creşte*.

Regele Spaniei şi al Indiilor, un fel de sultan catolic, era mai bogat decât toţi principii creştini laolaltă. Dacă nu socotim decât venitul lui Obişnuit, el scotea în fiecare an din Italia şi din Sicilia patru milioane în aur, două milioane în aur de la Portugalia, paisprezece milioane în aur de la Spania, treizeci de milioane în aur de la America. Cele şaptesprezece provincii ale statului Ţărilor de Jos, ce cuprindea pe atunci Artois, Cambresis şi Ardennes[794], plăteau în fiece an regelui catolic un venit obişnuit de trei milioane în aur. Milanul era o pradă bogată, râvnită de toţi şi deci anevoie de păstrat. Trebuia supravegheată Veneţia, vecina cea geloasă; trebuia să se acopere cu trupe graniţa Savoiei pentru a-l opri pe duce să *se năpustească pe neaşteptate*, cum zicea Sully[795]; trebuia să se înarmeze bine fortul Fuentes, pentru a-i ţine la respect pe elveţieni şi pe grisoni; trebuiau întreţinute şi reparate fortăreţele din ţinut, mai ales Novara, Pavia, Cremona, *care are*, după cum scria Montluc[796], *un turn cum nu se poate mai puternic, ţinut printre minunile Europei*. Cum oraşul nu avea astâmpăr, trebuia hrănită acolo o garnizoană spaniolă de şase sute de oameni înarmaţi, de o mie de călăreţi de cavalerie uşoară şi de trei mii de pedestraşi, precum şi să se întreţină în stare bună castelul din Milan, la care se lucra fără încetare. După cum se vede, Milanul costa foarte scump; cu toate acestea, acoperindu-şi toate cheltuielile, Milanul aducea Spaniei în fiecare an opt sute de mii de ducaţi. Cele mai mici frânturi din această uriaşă monarhie îşi plăteau tributul; insulele Baleare vărsau în fiecare an cincizeci de mii de scuzi. Şi toate astea, repet, nu reprezentau decât venitul obişnuit. Venitul extraordinar era incalculabil. Numai ce producea Cruzada[797] făcea cât venitul unui regat; numai cu subsidiile bisericii regele întreţinea în permanenţă o sută de galere. Mai adăugaţi vânzarea domeniilor ţinând de ordinele militare sau religioase, caducităţile statelor şi ale bunurilor[798], alcavalele[799], dările la o treime, confiscările, darurile gratuite ale popoarelor şi ale feudalilor. Din trei în trei ani Neapole dădea o sută douăzeci de mii de scuzi de aur, iar în anul 1615, Castilia oferea regelui, de binevoia să le primească, patru milioane în aur, plătibile timp de patru ani.

Această bogăţie se transforma în putere. Ceea ce sultanul era prin cavalerie, regele Spaniei era prin pedestraşi. În Europa se zicea: *cavaleria turcească, infanteria spaniolă*. Să fie grav ca un gentilom, zelos ca un haiduc, tare la şocul escadroanelor, imperturbabil în timpul împuşcăturilor, să-şi cunoască avantajul în luptă, să aibă mânia tăcută, să-şi urmeze căpitanul, să rămână în rânduri, să nu se rătăcească, să nu uite nimic, să nu se certe, să se folosească de orice, să îndure frigul, arşiţa, foamea, setea, boala, greul şi oboseala, să meargă aşa cum alţii se luptă, să se lupte aşa cum alţii merg, să facă din răbdare temeiul tuturor faptelor iar curajul să-i fie avântul răbdării; acestea erau calităţile pedestraşului spaniol. Infanteristul castilian i-a gonit pe mauri, a pus piciorul în Africa, a supus coasta, a subjugat Etiopia şi Cafreria[800], a luat Malacca şi insulele Moluce, a cucerit vechile Indii şi Lumea Nouă. Minunată infanterie ce n-a fost zdrobită decât în ziua în care s-a izbit de marele Condé! În ordine pentru calitatea ei, după infanteria spaniolă venea infanteria valonă[801], iar infanteria valonă era şi ea tot a regelui Spaniei. Cavaleria sa, pe care numai cea turcă o întrecea, avea cei mai buni cai din Europa; avea cai arabi din Spania, armăsari din Règne, cai din Burgundia şi din Flandra. Arsenalele regelui catolic erau pline vârf de muniţii de război. Numai în cele trei săli de arme de la Lisabona se aflau platoşe uşoare pentru cincisprezece mii de pedestraşi şi armuri pentru zece mii de cavaleri. Avea fortăreţe fără număr şi pretutindeni, iar zece dintre ele, Collioure, Perpignan şi Salses, la miazăzi şi la miazănoapte Gravelines, Dunkerque, Hesdin, Arras, Valenciennes, Philippeville şi Marienbourg, alcătuiesc spărturi în Franţa de astăzi.

Dar marea putere a Spaniei, atât de puternică prin fortăreţele ei, prin cavaleria şi infanteria ei, nu erau cu toate acestea nici infanteria, nici cavaleria, nici fortăreţele, ci flota ei. Regele catolic, care avea cei mai buni luptători din Europa, avea şi cei mai buni marinari. Niciun popor de navigatori nu era la acea vreme pe măsura catalanilor, biscaienilor, portughezilor şi genovezilor. Sevilla, considerată pe atunci printre principalele oraşe maritime ale Europei, deşi se afla destul de înăuntru pe uscat şi unde acostau toate flotele din Mexic şi din Peru, era o pepinieră de mateloţi.

Pentru a ne face o idee completă de ponderea pe care o avea altădată Spania ca putere maritimă, am vrut să ştim clar ce era acea mare armada a lui Filip al II-lea, atât de faimoasă şi atât de puţin cunoscută, ca atâtea alte lucruri faimoase. Istoria vorbeşte despre ea şi se extaziază în faţa ei; însă istoria, care urăşte amănuntul şi care, după

noi, face o greşeală prin aceasta, nu ne dă cifre. Cifrele acestea le-am căutat în umbra în care istoria le lăsase să cadă; le-am regăsit cu mare greutate; şi iată-le. După părerea noastră, nimic nu-i mai instructiv şi mai curios.

Era în anul 1588. Regele Spaniei a vrut să termine odată pentru totdeauna cu englezii, care-l hărţuiau şi sâcâiau pe colos. A armat o flotă. În această flotă erau douăzeci şi cinci de corăbii mari din Sevilla, douăzeci şi cinci din Biscaya, cincizeci de corăbii mici din Catalonia şi din Valencia, cincizeci de bărci de pe coasta Spaniei, douăzeci de şalupe din cele patru sate de pe coasta de la Guipuscoa, o sută de gabare[802] din Portugalia, paisprezece galere şi patru galere uriaşe din Napoli, douăsprezece galere din Sicilia, douăzeci de galere din Spania şi treizeci de vase din Germania; cu totul şi cu totul trei sute cincizeci de corăbii, manevrate de nouă mii de marinari.

Nu s-ar putea evalua cu exactitate această escadră, dacă n-am aminti ce era pe atunci o galeră. O galeră însemna o sumă considerabilă. Întreaga coastă septentrională a Africii, excepţie făcând Algerul şi Tripoli, nu producea atât cât îi trebuia sultanului să construiască şi să întreţină două galere.

Aprovizionarea armadei cu de-ale gurii era imensă. Iată cifra foarte ciudată şi foarte exactă; o sută şaizeci şi şapte de mii cinci sute chintale de biscuiţi, furnizate de Murcia, Burgos, Campos, Sicilia, Neapole şi insulele; unsprezece mii de chintale de carne sărată, furnizate de Estramadura, Galicia şi Asturia; unsprezece mii de chintale de slănină, furnizate de Sevilla, Ronda şi Biscaya; douăzeci şi trei de mii de barili de peşte sărat, furnizate de Cadix şi Algarv; douăzeci şi opt de mii de chintale de brânză, furnizate de Majorca, Senegallo şi Portugalia; paisprezece mii de chintale de orez, furnizate de Genova şi Valencia; douăzeci şi trei de mii de măsuri de ulei şi oţet, furnizate de Andaluzia, măsura fiind egală cu douăzeci şi cinci de livre; douăzeci şi şase de mii de măsuri de bob, furnizate de Cartagina şi Sicilia; douăzeci şi şase de mii butii sigilate de vin, furnizate de Malaga, Maxovella, Ceresa şi Sevilla. Proviziile de grâu, fier şi pânze veneau din Andaluzia, din Neapole şi din Biscaya. Totalul lor s-a pierdut.

Această flotă purta o armată; douăzeci şi cinci de mii de spanioli, cinci mii scoşi din regimentele din Italia, şase mii din Canare, din Indii şi din garnizoanele din Portugalia, restul recruţi; douăsprezece mii de italieni, sub comanda a zece comandanţi de regiment; douăzeci şi cinci de mii de germani; o mie două sute de călăreţi din cavaleria uşoară, două sute de pe coastă şi două sute de la frontieră, adică o mie şase sute

de călăreţi; trei mii opt sute de tunari şi patru sute de genişti; ceea ce înseamnă, incluzând şi pe cei nouă mii de marinari, că erau cu totul şaizeci şi şase de mii opt sute de oameni.

Această armată monstruoasă ar fi nimicit Anglia. A fost luată ca o pală de vânt.

Pala de vânt care a bătut în noaptea de 2 septembrie a anului 1588 a schimbat faţa lumii[803].

În afară de forţele ce se puteau vedea, Spania mai avea şi forţele ei oculte. Sigur că suprafaţa ei era întinsă, adâncimea ei însă era imensă. Pretutindeni pe sub pământ avea galerii, şanţuri, mine şi contramine, fire ascunse, ramificaţii necunoscute, rădăcini neaşteptate. Mai târziu, atunci când Richelieu a început să dea cu hârleţul în bătrânul pământ al Europei, a fost surprins că simtă mereu cazmaua lovindu-se de ceva şi ricoşând şi să dea peste Spania. Ceea ce se vedea din ea la lumina zilei se întindea până departe; ceea ce nu se vedea mergea şi mai departe. S-ar putea zice că la acea vreme în treburile universului se găsea prezenţa Spaniei mai mult pe dedesubt decât pe deasupra.

Era legată de principii Italiei prin căsătorii, *Austria, nube*[I]; de republicile comerciale, prin comerţ; de papă prin religie, prin ceva mai catolic decât însăşi Roma; de lumea întreagă prin aurul a cărui cheie era la ea. America era casa de bani. Spania era casierul. Ca şi casa de Austria domina cu pompă Germania, şi o dirija tainic. Germania, într-o mie de ani de istorie modernă, a fost o dată în stăpânirea geniului francez, sub Carol cel Mare şi o dată în stăpânirea geniului spaniol, sub Carol Quintul. Numai că, după moartea lui Carol Quintul, Spania nu i-a mai dat drumul Germaniei din stăpânirea ei.

După cum se vede, Spania avea ceva şi mai puternic decât puterea ei, avea politica ei. Puterea este braţul, politica este mâna.

Concepem, aşadar, că Europa se simţea stingherită între aceste două imperii, ce apăsau asupra ei cu greutatea a două lumi. Strânsă de Spania la apus şi de Turcia la răsărit, părea să se strâmteze pe zi ce trece; iar fruntariile europene, împinse încet-încet, dădeau înapoi spre centru. Jumătate din Polonia şi jumătate din Ungaria erau deja invadate şi de-abia dacă Varşovia şi Buda[804] se aflau dincolo de barbarie. Ordinul mediteranean al Sfântului Ioan-din-Ierusalim fusese împins sub Carol Quintul de la Rhodos la Malta[805]. Genova, a cărei stăpânire mergea odinioară până la Tanais[806], Genova care altădată poseda Ciprul, Lesbos, Chios, Pera şi o parte din Tracia[807], căreia

---

[I] Mărită-te, Austrie!

împăratul Orientului îi dăduse Mitylene[808] se retrăsese în faţa turcilor pas cu pas, din poziţie în poziţie, şi rămăsese acum numai cu Corsica.

Cu toate acestea Europa se împotrivea celor două state cotropitoare. Îşi încorda împotriva lor toate puterile, ca să folosim limba energică a lui Sully şi a lui Mathieu. Franţa, Anglia şi Olanda înfruntau Spania; Sfântul Imperiu, ajutat de Polonia, Ungaria, Veneţia, Roma şi Malta, lupta împotriva turcilor.

Regele Poloniei era sărac, deşi era mai bogat decât dacă ar fi fost regele unuia dintre cele trei regate, Scoţia, Sardinia sau Navarra, care nu aduceau nici măcar un venit de o sută de mii de scuzi; avea şase sute de mii de scuzi pe an şi era plătit şi de Lituania. Cu excepţia câtorva regimente elveţiene sau germane nu întreţinea infanterie; însă cavaleria lui, alcătuită din o sută de mii de luptători polonezi şi din şaptezeci de mii de lituanieni, era excelentă. Această cavalerie, ce apăra graniţe foarte întinse, avea ceva anume, foarte eficace pentru a apăra de hoardele sultanului, turma imensă şi tremurândă a naţiunilor civilizate, adică faptul că era organizată după sistemul turcesc şi că sălbatică, înfiorătoare şi năprasnică, semăna cu cavaleria otomană aşa cum un câine lup seamănă cu un lup. Împăratul acoperea restul frontierei, de la Knin pe Adriatica până la Szolnok, lângă Dunăre, cu douăzeci de mii de mercenari, cheltuială neîndestulătoare în timp de război, dar care obosea imperiul în timp de pace. Veneţia şi Malta erau acoperirea de pe mare.

Nu mai menţionăm Genova decât în treacăt. Genova, de prea multe ori umilită, îşi supraveghea ţărmul cu patru galere, lăsa să putrezească douăzeci şi cinci în arsenal, se avânta foarte puţin în afară, şi se adăpostea sub regele Spaniei.

Malta avea trei armuri, fortăreţele, navele şi valoarea cavalerilor ei. Aceşti gentilomi viteji, supuşi pe insulă unor reguli de limitarea luxului extrem de severe, încât nici cel mai înalt în grad dintre ei nu putea să-şi facă un veşmânt nou fără îngăduinţa ispravnicului cu stofele, se răzbunau din cauza acestor constrângeri monahale printr-o dezlănţuire nemaipomenită de vitejie şi, mieluşei pe insulă, deveneau lei pe mare. O galeră malteză, care nu purta niciodată mai mult de şaisprezece tunuri şi de cinci sute de luptători, ataca fără şovăire trei galioane turceşti.

Veneţia, bogată şi îndrăzneaţă, sprijinită pe cele şapte cetăţi ce le avea în Lombardia şi în Marche, stăpână a Friulului şi a Istriei, stăpână a Adriaticei, a cărei pază o costa cinci mii de ducaţi pe an, blocând pe uscocchi[809] cu cinci corăbii lungi şi subţiri veşnic înarmate, instalată cu

mândrie la Corfu, Zante, Cefalonia, pe toate insulele coastei de la Zara până la Cytera, întreţinând în permanenţă pe picior de luptă douăzeci şi cinci de mii de oşteni, treizeci şi cinci de mii de mercenari, elveţieni şi grisoni, o mie cinci sute de lăncieri, o mie de călăreţi din cavaleria uşoară lombardă şi trei mii de stradioţi dalmaţi[810], Veneţia era pentru sultan o straşnică oprelişte. Chiar după ce a pierdut Andros şi Paros, pe care le avea în arhipelag, ea şi-a păstrat Candia[811]; şi acolo, în picioare, pe acest măreţ baraj natural ce închide Marea Egee, închizând turcilor ieşirea din Arhipelag şi intrarea în Mediterana, a ţinut barbaria în şah.

La Veneţia a sluji pe mare însemna să aparţii nobilimii. Toţi căpitanii şi comandanţii corăbiilor erau nobili veneţieni. Republica avea tot timpul pe mare patruzeci de galere, dintre care douăzeci din cele mari. Avea în minunatul ei arsenal, unic pe lume, două sute de galere, lucrători în stare să scoată din port treizeci de vase în zece zile, şi armament cât să îndestuleze toate marinele de pe pământ.

Sfântul Scaun era de mare ajutor. Nimic nu e mai ciudat, astăzi decât să constaţi ce principe pământesc, ce putere politică şi militară era pe atunci un papă, şi aşa foarte sus ca principe spiritual. Roma, care avusese odinioară o incintă de cincizeci de mile, nu mai avea acum decât una de şaisprezece; porţile ei, împărţite altădată în paisprezece regiuni, se reduseseră la treisprezece; suferise şapte mari pustiiri istorice; dar, deşi pângărită, rămăsese sfântă; deşi dărâmată, rămăsese tare. Dacă ne este îngăduit să amintim ceea ce am mai spus, *Roma va fi întotdeauna Roma*. Papa deţinea una dintre provinciile de graniţă ale Italiei, Ancona, şi unul dintre cele patru ducate lombarde, Spoletto; avea Ancona, Comachio şi delta Fadului în golful Veneţiei, Civita Vecchia la Marea Tireniană. Sfatul Pontifical cuprindea câmpia Romei şi patrimoniul sfântului Petru[812], Sabina, Umbria, adică întreaga umbră a Apeninilor, provincia Anconei, Romagna, ducatul de Ferrara, ţinutul Perugiei, Bologna şi ceva din Toscana; un oraş de prim rang, Roma; unul din ordinul al doilea, Bologna; opt de ordinul al treilea, Ferrara, Perugia, Ascoli, Ancona, Forli, Ravenna, Fermo şi Viterbo; patruzeci şi cinci de fortăreţe de toate mărimile, printre care Rimini, Cesena, Faenza şi Spoletto; cincizeci de episcopate şi un milion şi jumătate de locuitori. Pe lângă acestea, sfântul părinte mai poseda în Franţa comitatul Venaissin, ce avea drept inimă palatul-cetate de la Avignon. Statul roman, privit pe o hartă, avea forma pe care o mai are încă, aceea a unei figuri şezând în poziţia gravă a zeilor din Egipt, cu Abruzzi[813] drept scaun, Modena şi Lombardia pe cap, Toscana pe piept, Campania la picioare, rezemată cu spinarea de Adriatica, cu

Mediterana până la genunchi. Suveranul pontif era bogat. Semăna indulgenţe şi culegea ducaţi. Era îndeajuns să dea o semnătură pentru ca lumea să-şi dea contribuţia. *Atât timp cât voi avea o pană*, zicea Sixtus-Quintul, *voi avea bani*. Cuvânt de papă sau de mare scriitor. Într-adevăr, Sixtus-Quintus[814], care era un papă cultivat, artist şi inteligent, deşi nu şovăia niciodată în faţa unor cheltuieli regeşti, a pus deoparte în cinci ani, patru milioane de aur în vistieria de la castelul Sant-Angelo. Cu contribuţiile tuturor credincioşilor din univers, sfântul părinte îşi plătea o armată bună, douăzeci şi cinci de mii de oameni în Le Marche şi Romagna, douăzeci şi cinci de mii de oameni în Campania şi în Patrimoniu; jumătate la graniţe, jumătate la Roma. La nevoie, putea să-şi sporească armatele. Grigore al VII-lea şi Alexandru al III-lea[815] au ţinut piept unor principi ce dispuneau de forţele imperiului, la apogeu pe vremea aceea, aliate cu armatele din cele două Sicilii. Într-o zi, ducele de Ferrara şi-a permis să fabrice sare la Comachio.

„*Sfântul părinte*, citām aici două rânduri dintr-o scrisoare a lui Mazarin, *cu motivele lui şi cu o armată pe care o ridicase, l-a făcut pe duce să se căiască, şi i-a luat statul*." Iată ce însemnau soldaţii papei. Această miliţie reuşea minunat de bine să facă să se respecte statul roman. Să mai adăugăm Umbria, fortăreaţă naturală în faţa căreia Hanibal a făcut cale întoarsă, iar drept coaste, atât la miazănoapte cât şi la miazăzi, ţărmurile cele mai bătute de vânturi din întreaga Italie. Niciun povârniş ca să poată fi coborât. Pe cele două mări, papa era păzit şi apărat de furtuni.

Astfel aşezat şi asigurat, el colabora la marea şi permanenta luptă împotriva turcului. Astăzi, sfântul părinte îi trimite paşei din Egipt camee şi se plimbă cu vasul cu aburi *Mahmoudieh*. — Lucru nemaipomenit, care dacă stai să te gândeşti, arată cât de mult s-au schimbat lucrurile, papa şezând paşnic într-o invenţie a hughenoţilor[816] botezată cu un nume turcesc! — Pe vremea aceea el îşi îndeplinea cu străşnicie misiunea lui de papă şi trimitea la Lepante galere cu mitră şi tiară. De îndată ce apăreau semilunile şi turbanele, nimic nu mai era al lui, niciun oştean, nici un scud; îşi aducea şi el la rândul lui contribuţia. Aşa încât, cu astfel de prilejuri, ceea ce creştinii dăruiseră papei, papa înapoia creştinătăţii. În liga din anul 1542[817] împotriva otomanilor, Paul al III-lea i-a trimis lui Carol Quintul douăsprezece mii de pedestraşi şi cinci sute de călăreţi.

La sfârşitul veacului al XVI-lea, în anul 1588, o furtună a salvat Anglia de armada Spaniei; la sfârşitul celui de-al XVII-lea în anul 1683, Sobieski a salvat Germania de ameninţarea Turciei[818]. Salvarea Angliei

însemna salvarea Angliei, dar salvarea Germaniei însemna salvarea Europei. S-ar putea spune că în aceste împrejurări de neuitat, Polonia a jucat rolul Franţei. Până atunci Franţa era întotdeauna cea de care se izbea barbaria; în faţa Franţei se topise întotdeauna. În anul 496, venind dinspre miazănoapte, se sfărâmase de Clovis[819]; în anul 732, venind dinspre miazăzi, se sfărâmase de Carol Martel[820].

Cu toate acestea, nici invincibila armada învinsă de Dumnezeu, nici Kara-Mustafa bătut de Sobieski, nu linişteau de-a binelea Europa. Spania şi Turcia erau mereu în picioare şi veacul al XVII-lea lăsa impresia că vor creşte la nesfârşit, din ce în ce mai de temut şi mai ameninţătoare, într-un viitor apropiat şi cumplit. Politica, această ştiinţă a conjuncturilor ca şi medicina, nu avea pe atunci altceva de prevăzut. Oamenii se mai linişteau câteodată gândindu-se că cei doi coloşi se înfruntau pe mare în Marea Roşie şi se ciocneau în Asia.

Această ciocnire din Arabia Fericită, atât de îndepărtată şi nedesluşită, nu micşora cu nimic în ochii gânditorilor fatalităţile ce se îngrămădeau asupra civilizaţiei. La vremea pe care am zugrăvit-o îngrijorarea era la culme. O scriere cu titlul *Forţele regelui Spaniei*, tipărită la Paris în anul 1627, sub protecţia regelui, cu gravuri de Isac Jaspar, zice: „Ambiţia acestui rege ar fi să posede totul. Tot cutreierând mările, flota lui stânjeneşte flota Angliei şi împiedică corăbiile altor state să gonească în voia lor". Într-o altă scriere, publicată cam în aceeaşi vreme şi având drept titlu: *„Descriere pe scurt a statului Turc"* citim: „El (Turcul) dă mare prilej de alarmă creştinătăţii, pentru că are atâtea mijloace de a-şi face o armată mare, ridicând-o din ţările pe care le stăpâneşte. Ar trebui să fii complet lipsit de judecată să nu fii îngrijorat de un asemenea potop".

IV

Astăzi, prin forţa tainică a lucrurilor, Turcia a căzut, Spania a căzut.

În prezent, bancnotele fără acoperire[I], această ultimă pacoste a vechilor societăţi putrede, devoră Imperiul turcesc.

Încă de mult o altă naţiune stăpâneşte Gilbraltarul, ca sălbaticul ce-şi coase la haină gheara leului mort.

Astfel, în mai puţin de două sute de ani, cei doi coloşi ce-i înspăimântau pe părinţii noştri au dispărut.

S-a eliberat oare Europa? Nu.

[I] În Turcia se cheamă *schim.* N.A.

La fel ca în veacul al XVII-lea, o ameninţă un îndoit pericol. Oamenii trec, dar omul rămâne; imperiile cad, alte egoisme renasc. În epoca în care ne aflăm, ca şi acum două sute de ani, două imense egoisme înghesuie Europa şi o râvnesc. Duhul războiului, al violenţei şi al cuceririi este încă în picioare la răsărit, duhul comerţului, al vicleniei şi al aventurii este încă în picioare la apus. Cei doi uriaşi s-au deplasat întrucâtva şi s-au tras spre miazănoapte, ca pentru a înşfăca continentul de mai sus. Rusia i-a urmat Turciei; Anglia i-a urmat Spaniei.

Tăiaţi cu gândul, pe globul pământesc, un segment care rotindu-se în jurul polului, să se desfăşoare de la capul Nord european la capul Nord asiatic, de la Tornea la Kamceatka, de la Varşovia la golful Anadâr, de la Marea Neagră la marea de Ohotsk[821] şi care, la apus intrând în Suedia, mărginind Baltica, devorând Polonia, la miazăzi, intrând în Turcia, absorbind Caucazul şi Marea Caspică, cotropind Persia, urmând lungul şir ce începe cu munţii Urali şi sfârşeşte la capul Oriental, trece pe lângă Turkestan şi China, se ciocneşte de Japonia la capul Lopatka[822] şi, pornind din mijlocul Europei, să meargă până la strâmtoarea Behring atingând America prin Asia; în afară de Polonia, aruncaţi de-a valma în acest segment monstruos Crimeea, Georgia, Kermanul, Imeretia[823], Abhasia, Armenia şi Siberia; grupaţi jur-împrejur insulele Novaia Zemlea, Spitzbergen, Vaigaci şi Kolguev, Aland, Dago şi Oesel, Clarke, Sfântul-Matei, Sfântul-Paul, Sfântul-Gheorghe, Aleutinele, Kodiak, Sitka şi arhipelagul Prinţul de Wales; răspândiţi în acest spaţiu imens şaizeci de milioane de oameni şi veţi avea Rusia.

Rusia are două capitale; una cochetă, elegantă, plină de bibelouri uriaşe în stil Pompadour ce au devenit palate şi catedrale, pavată cu marmură albă, construită de ieri, locuită de curteni, îmbrăţişată de împărat; cealaltă încărcată de cupole de aramă şi de minarete de cositor, sumbră, străveche şi dată la o parte. Prima, Petersburg, reprezintă Europa; cea de-a doua, Moscova, reprezintă Asia. Ca vulturul Germaniei, vulturul Rusiei are două capete.

Rusia poate pune pe picior de luptă o armată de o sută zece mii de oameni.

Această posibilă revărsare a Rusiei a dus la repararea Zidului Chinezesc şi la construirea zidurilor Parisului.

Ceea ce era cândva marele cneaz al Moscoviei este în prezent împăratul Rusiei. Comparaţi cele două imagini şi măsuraţi paşii pe care Dumnezeu îi pune pe oameni să facă.

Cneazul s-a făcut rege, regele s-a făcut ţar, şi ţarul s-a făcut împărat.

Trebuie să spunem că aceste transformări sunt adevărate avataruri. La fiecare piele pe care o leapădă, principele moscovit devine din ce în ce mai asemănător cu Europa, adică cu civilizaţia.

Totuşi, şi Europa nu trebuie să uite, a semăna nu înseamnă a se identifica.

Anglia are Scoţia şi Irlanda, Hebridele şi Orcadele; cu grupul insulelor Shetland desparte Danemarca de insulele Feroë şi de Islanda, închide Marea Nordului şi pândeşte Suedia; cu Jersey şi Guernesey închide Canalul Mânecii şi pândeşte Franţa. Apoi porneşte, face ocolul peninsulei, îşi statorniceşte influenţa asupra Portugaliei şi-şi pune călcâiul pe Gibraltar, şi după ce i-a luat în stăpânire cheia, intră în Mediterana. Trece peste Baleare, Corsica, Sardinia şi Sicilia, şi se opreşte: a găsit Malta şi se instalează între Sicilia şi Tunis, între Italia şi Africa; de la Malta ajunge la Corfu de unde supraveghează Turcia, închizând Marea Adriatică; Santa Maura, Cefalonia şi Zante, de unde supraveghează Mareea[824], dominând Marea Ionică; Cerigo, de unde supraveghează Candia[825], blocând Arhipelagul[I]. Aici face cale întoarsă, Egiptul îi stăvileşte trecerea, istmul de Suez nu este încă tăiat; se întoarce pe unde a mai fost, şi intră iar în ocean. A ocolit Spania, o peninsulă mică, va ocoli Africa, o peninsulă enormă. Drumul este anevoios pe plaja în care se amestecă oceanul de nisip cu oceanul de valuri. Ca un om care traversează cu precauţie prin vad din piatră în piatră, are puncte de oprire şi de odihnă pentru toţi paşii pe care-i face. Pune mai întâi piciorul la Saint-James, la vărsarea Gambiei, de unde iscodeşte Senegalul francez. Cel de-al doilea pas este pe coastă la Cacheo, cel de-al treilea la Sierra Leone, cel de-al patrulea la capul Corsican. Apoi se avântă în oceanul Atlantic şi adună sub drapelul ei Ascension, Sfânta-Elena şi Fernando-Po, triunghi de insule ce intră adânc în golful Guineii. Sprijinindu-se astfel, ajunge până la Cap[826] şi pune mâna pe vârful Africii, aşa cum a înşfăcat la Gribraltar vârful Europei. De la Cap, urcă iar spre miazănoapte, pe partea cealaltă a peninsulei africane, debarcă pe insulele Mascarene, Ile-de-France şi Port-Louis, de unde ţine la respect Madagascarul şi se stabileşte în insulele Seychelles, de unde controlează întreaga coastă de răsărit de la Capul Delgado la capul Guardafui[827]. De aici, numai Marea Roşie îl desparte de Mediterana şi de Arhipelag; face înconjurul Africii şi se întoarce aproape în punctul de unde plecase. Iată marea Indiilor, iată Asia.

[I] Arhipelagul mării Egee.

Anglia pătrunde în Asia; de la Seychelles la Laccadive nu-i decât un pas; pune mâna pe Laccadive; după care întinde mâna şi ia în stăpânire Hindustanul[828], întregul Hindustan, Calcutta, Madras şi Bombay, cele trei provincii ale Companiei Indiilor, mari ca nişte imperii; şi şapte regate, Nepalul, Udepur, Baroda, Nagpur, Maissur, Nizam şi Travancore. Aici se învecinează cu Rusia; numai Turkestanul chinez o mai desparte de ea. Stăpână a golfului Oman, mărginit de imensa coastă pe care o posedă de la Haiderabad până la Trivandrumed[829] atinge Persia şi Turcia prin golful Persic, pe care-l poate închide, şi Egiptul prin Marea Roşie, pe care de asemenea o poate bloca. Hindustanul îi dă Ceylonul. De la Ceylon se furişează printre insulele Nicobare şi insulele Andamane, pune piciorul pe lunga coastă a munţilor Moga, în Indochina, şi iată că deţine şi golful Bengal. Când deţii golful Bengal, înseamnă să ai la picioare Imperiul Birmanilor. Munţii Moga îi deschid peninsula Malacca; se întinde până acolo şi se consolidează. De la Malacca ţine sub observaţie Sumatra, de pe insulele Singapur pândeşte Borneo. În felul acesta, stăpânind Capul Romania şi Capul Comorin[830], are cele două vârfuri ale Asiei, aşa cum are vârful Europei, cum are vârful Africii.

Acum, ea atacă puternic China, după ce a încercat s-o otrăvească, sau cel puţin s-o adoarmă.

Şi încă nu este tot; mai rămân două lumi, Noua Olandă[831] şi America, pune mâna şi pe ele. De la Malacca, străbate grupul încâlcit al insulelor Sonde, cucerire a vechii navigaţii olandeze, şi ia în stăpânire întreaga Nouă Olandă, pământ virgin pe care-l face să rodească cu ocnaşi, şi pe care-l păzeşte cu străşnicie, de pe crenelurile insulelor Bathurst la nord şi ale insulei Diemen la sud, ca din două fortăreţe.

Urmează apoi drumul lui Cook[832], lasă la stânga cele şase arhipelaguri ale Oceaniei, o ia de-a lungul peretelui Cordilierilor şi al Anzilor, trece de Capul Horn, urcă iar pe lângă coastele Patagoniei şi ale Braziliei, şi debarcă pe uscat în partea de sus a Americii meridionale, la Starbrok, unde întemeiază Guyana engleză. Încă un pas şi este stăpână insulelor Vântului, acest cromleh[833] de insule care închide marea Antilelor; încă un pas, şi este stăpâna insulelor Lucayes, baricadă lungă ce închide golful Mexic. Există douăzeci şi patru de Antile mici, pune mâna pe douăsprezece; există patru Antile mari, Cuba, Santo-Domingo, Jamaica şi Porto-Rico, se mulţumeşte cu una, Jamaica, de unde le sâcâie pe celelalte trei. Apoi, chiar în mijlocul istmului Panama la intrarea în golful Honduras, îşi croieşte pe continent o bucată din Yucatan şi întemeiază oraşul Belise, ca o vedetă între cele două Americi. Acolo,

însă, o ţine Mexicul în şah şi, dincolo de Mexic, Statele Unite, această colonie al cărei naţionalism este pentru ea o jignire. Se îmbarcă iar şi de la insulele Lucayes, sprijinindu-se pe Bermude, unde îşi înfige drapelul, ajunge la Terra-Nova, insulă care, văzută de sus, are forma unei cămile îngenuncheate pe ocean ce-şi înalţă capul spre pol. Terra-Nova este staţia dinaintea ultimei sforţări, care e uriaşă. Îşi întinde mâinile şi-şi însuşeşte dintr-o dată întregul nord al Americii de la Oceanul Atlantic la Oceanul cel Mare, insulele Noii-Scoţii; Canada şi Labradorul, golful Hudson şi marea lui Baffin, Noul-Norfolk, Noua-Caledonie şi arhipelagurile Cuadra şi Vancouver, irochezii, chiapaii, eschimoşii, kristinii, koliugii, şi când să pună mâna şi pe ugalahmiuţi şi kitegi[834], se opreşte brusc; a dat de Rusia. Acolo unde Anglia a venit pe mare, Rusia a venit pe uscat, căci strâmtoarea Behring nu e de ţinut în seamă, şi acolo, sub cercul polar, printre sălbatecii hâzi şi înfricoşaţi, printre gheţuri şi banchize, în reverberaţia zăpezilor veşnice, la lumina aureolelor boreale, cei doi coloşi se întâlnesc şi se recunosc.

Să recapitulăm. Anglia deţine şase din cele mai mari golfuri din lume: golfurile Guineei, Oman, Bengal, Mexic, Baffin şi Hudson; închide şi deschide după bunul său plac nouă mări: Marea Nordului, Canalul Mânecii, Mediterana, Adriatica, Marea Ionică, Marea Arhipelagului, golful Persic, Marea Roşie, Marea, Antilelor. Posedă în America un imperiu, Noua-Anglie[835], în Asia un imperiu, Hindustanul şi în Oceanul cel Mare[836] o lume, Noua-Olandă.

Pe lângă acestea, mai are nenumărate insule, care sunt, pe toate mările şi în faţa tuturor continentelor, ca nişte corăbii oprite şi ancorate acolo şi cu care, ea însăşi insulă şi corabie, fixată în faţa Europei, comunică, fără soluţie de continuitate, ca să zicem aşa, prin nenumăratele ei vapoare, insule plutitoare.

Poporul Angliei nu este prin el însuşi un popor suveran, pentru alte popoare el este însă un popor suzeran. Guvernează de o manieră feudală 2.370.000 de scoţieni, 8.280.000 de irlandezi, 244.000 de africani, 60.000 de australieni, 1.600.000 de americani şi 124.000.000 de asiatici; aceasta înseamnă că 14 milioane de englezi stăpânesc în întreaga lume 137 milioane de oameni.

Toate locurile pe care le-am pomenit în aceste câteva pagini sunt puncte de legătură în uriaşa reţea în care Anglia a prins lumea.

V

Iată ce a dus Turcia la pierzanie:

În primul rând, imensitatea teritoriului format din state juxtapuse şi necimentate. Cimentul naţiunilor înseamnă o gândire comună. Popoarele nu pot adera între ele dacă nu au o aceeaşi limbă ale cărei cuvinte circulă ca o monedă spirituală pe care o posedă toate rând pe rând. Or, ceea ce face să circule, limba, ceea ce imprimă o efigie cuvintelor, ceea ce creează o gândire comună sunt înainte de toate arta, poezia, literatura, *humaniores litterae*[837]. Nici arte, nici litere în Turcia, deci niciun fel de limibă care să circule de la popor la popor, niciun fel de gânduri comune, niciun fel de unitate. Aici se vorbea latina, colo greaca, dincolo slava, mai departe araba, persana sau hindi. Nu era un imperiu, ci un bloc croit cu sabia, o structură hibridă de naţiuni care veneau în contact, dar care nu se întrepătrundeau. Mai adaugă la aceasta pustiurile, făcute când de cuceriri, când de climă, singurătăţi imense pe care seva socială nu le putea străbate.

În al doilea rând, despotismul principelui. Sultanul era laolaltă şi pontif şi împărat, suveran pământesc şi suveran spiritual, şef politic, şef militar şi şef religios. Supuşii îi aparţineau, cu bunurile, cu trupurile şi cu mintea, în mod absolut şi cumplit, ca un lucru al său şi chiar mai mult de atât. Putea să-i condamne şi să-i blesteme. Ca sultan, era stăpân pe viaţa lor; ca şef suprem al credincioşilor, era stăpân pe sufletele lor. Or, vai de individul care este în acelaşi timp obişnuit ca om şi extraordinar ca principe! Prea multă putere strică omului. Să fii preot, să fii rege, să fii un Dumnezeu, e prea mult. Zumzetul confuz al tuturor voinţelor trezite ce se cer a fi satisfăcute, asurzeşte bietul creier al celui ce poate totul, îi zăpăceşte inteligenţa, îi deranjează geneza gândirii şi îl înnebuneşte. S-ar putea spune şi demonstra, cu dovezi la îndemână, că majoritatea împăraţilor romani şi a sultanilor au avut o situaţie cerebrală specială. Fără îndoială că trebuie să admitem, şi istoria a înregistrat din când în când minunatul accident al unui despot ilustru, inteligent, superior; în general însă, şi aproape întotdeauna, sultanul era un om obişnuit. De aici, nenumărate tulburări, înspăimântătoarea oscilaţie a unei voinţe supreme, ce izbeşte şi sfărâmă totul într-un stat, la întâmplare. Despotismul, folositor, oportun, inspirator, necesar uneori oamenilor de geniu, sperie şi tulbură pe omul obişnuit. Vinul celor tari e otrava celor slabi.

În al treilea rând, revoluţiile din serai, conspiraţiile din palat; despotul sugrumându-şi fraţii, fraţii otrăvind sau înjunghiind pe despot; neîncrederea tatălui faţă de fiu şi a fiului faţă de tată; bănuiala în cămine, ura în alcovuri; boli necunoscute, febre suspecte, morţi obscure; veşnicul complot al celor mari, stând întotdeauna între o

ascensiune fără sfârşit şi o prăbuşire fără fund; răscoala şi fierberea celor mici, mereu nenorociţi, mereu nemulţumiţi; teroarea în familia imperială, cutremurarea în imperiu; fapte grave, triste şi permanente ce decurg din despotism.

În al patrulea rând, o proastă guvernare, totodată dură şi prea moale, care iese clătinându-se de la despotul care nu gândeşte niciodată, şi din palatul care tremură mereu; putere fără coeziune suprapusă unui stat lipsit de unitate. Populaţiile acestui imperiu pe jumătate barbar stau în umbră; ele desluşesc şi ştiu puţine lucruri despre ele înşile, şi despre altele, despre interesele lor, despre viitorul lor; conducerea, care ar trebui să le călăuzească, ceea ce şi încearcă de fapt, ignoră aproape totul, iar restul îl cunoaşte prost. Or, pentru conducători, ca şi pentru indivizi, a şti prost este mai rău decât a nu şti deloc. Încotro va merge această naţiune puternică, exuberantă, crâncenă, dar neştiutoare? Cine o conduce şi unde o duce? Ea bâjbâie şi de-abia dacă vede în faţa ei; conducerea ei vede şi mai puţin. Ciudat spectacol! Un miop condus de un orb.

În al cincilea rând, robia pusă ca o şa pe popor. Sub dominaţia turcească, plugarul nu-şi aparţinea; era al unui proprietar. Exista un prim fel de vite, turmele, şi un al doilea fel de vite, ţăranii. Aşa s-a ajuns pretutindeni la depopulare, la nicio cultură adevărată, numai la brazde detestate de plugari. Proprietatea şi libertatea îl fac pe om să iubească pământul; robia îl face să-l urască. Ţi se strânge inima cercetând aceste lucruri; fie că te uiţi sus sau te uiţi în jos, cele două extremităţi se aseamănă prin mizeria intelectuală. Cum poate fi sociabilitate umană între un principe pe care despotismul îl buimăceşte şi ţăranii pe care robia îi abrutizează?

În al şaselea rând, abuzul de colonii militare. Timarioţii[838] erau soldaţi coloni. Turcii au greşit când au crezut că se poate reface o populaţie în acest fel. Procedeului îi lipsea ţelul. Un sat care este un regiment nu mai e un sat. Un regiment este întotdeauna croit într-un pătrat; un sat îşi alege locul, încolţeşte acolo firesc şi creşte acolo la soare. Un sat este un copac, un regiment este o grindă. Ca să poţi face un soldat, ucizi ţăranul. Or pentru viaţa interioară şi profundă a imperiilor este mai de preţ un ţăran decât un soldat.

În al şaptelea rând, asuprirea ţărilor cucerite; limba barbară impusă învinşilor; o naţiune demnă, ilustră, istorică, mare în amintirea şi simpatia Europei, liberă odinioară, republicană, a fost decimată, nimicită, pradă sabiei şi a biciului, zdrobită prin bărbaţi, femei, şi până şi-n copii, dezrădăcinată din propriu-i pământ, transplantată departe,

aruncată în patru vânturi, călcată în picioare. Prigonirea poporului învins de către poporul învingător e însoţită de urlete de groază, ce sfârşesc prin a revolta întreaga lume. Şi când le bate ceasul, popoarele asuprite se ridică şi întreaga lume se ridică alături de ele.

În al optulea rând, religia fără inteligenţă, credinţa fără gândire, adică idolatrie; un popor habotnic, fără perceperea nemijlocită a ceea ce este frumos, drept şi adevărat, care nu mai are în cap decât cei doi ochi saşii şi strâmbi ai credinţei lui, fatalismul prin prisma căruia vede omul, fanatismul prin care îl vede pe Dumnezeu.

Astfel, un teritoriu mare cu o proastă coeziune, o guvernare lipsită de inteligenţă, conspiraţiile de palat, abuzurile coloniilor militare, înrobirea ţăranilor, asuprirea feroce a ţărilor cucerite, despotismul principelui, fanatismul poporului, – iată ce a dus Turcia la pierzanie. Rusia să ia seama!

Iată ce a dus Spania la pierzanie:

În primul rând, felul în care era stăpânit pământul. În Spania tot ce nu aparţinea regelui aparţinea bisericii sau aristocraţiei. Clerul spaniol era, să ni se ierte acest cuvânt sever, evanghelic, scandalos de bogat. Arhiepiscopul de Toledo, pe vremea lui Filip al III-lea, avea un venit de două sute de mii de ducaţi, ceea ce reprezintă astăzi cam cinci milioane de franci. Stareţa de la Las Buelgas de Burgos era doamna stăpânitoare a douăzeci şi patru de oraşe şi a cincizeci de sate, având şi privilegiul a douăsprezece domenii clericale. Clerul, fără a mai socoti dijmele şi veniturile canonice, stăpânea o treime din pământuri; granzii[839] de Spania stăpâneau restul. Domeniile granzilor de Spania erau aproape nişte mici regate. Regii Franţei surghiuneau un duce sau un pair la moşie, regii Spaniei surghiuneau un grande de Spania în statele lui, *en sus estados*[840]. Seniorii spanioli erau cei mai mari proprietari, cei mai mari agricultori şi cei mai mari păstori ai regatului. În anul 1617, marchizul de Gabraleon avea o turmă de opt sute de mii de oi. De aceea provincii întregi, de exemplu Vechea-Castilie, rămăseseră înţelenite şi abandonate păşunatului sălbatic. Fără îndoială mica proprietate şi mica gospodărie au neajunsuri, au însă şi avantaje grozave. Ele leagă poporul de pământ, individ cu individ. În fiecare brazdă, ca să zicem aşa, este înfipt un inel nevăzut care-l leagă pe proprietar de societate. Omul îşi iubeşte patria începând cu ogorul. Fie că stăpâneşti un petic de pământ, fie o jumătate de provincie, stăpâneşti pământ şi pace. Or, atunci când biserica şi aristocraţia stăpânesc totul, poporul nu mai stăpâneşte nimic; şi când nu posedă nimic, nu ţine la nimic. La prima zguduitură, lasă statul să cadă.

În al doilea rând, adânca mizerie a claselor de jos. Când totul este al celor de sus, celor de jos nu le mai rămâne nimic. Ogoarele erau ale seniorilor, prin urmare şi grâul, şi prin urmare pâinea. Pâinea era vândută poporului şi încă foarte scump. Greşeală îngrozitoare, pe care toate aristocraţiile o fac de când lumea şi pământul. De aici acele false înfometări. Chiar pe vremea lui Carol Quintul, în iernile crâncene săracii mureau de foame şi de frig pe străzile Madridului. Or, când mizeria este adâncă, şi pizma e adâncă. Foamea sapă în sufletele oamenilor şi seamănă ură. Când vine ziua, piepturile se deschid şi din ele izbucneşte răscoala. Însă aşteptând izbucnirea răscoalelor, se organizează hoţia. Hoţii erau stăpâni pe Madrid. În alte părţi formau cete, la Madrid formau o breaslă. Orice călător chibzuit capitula în faţa lor, îi punea dinainte la socoteală în cheltuielile de călătorie şi le făcea parte. Nimeni nu pleca de acasă fără să ia cu sine şi o pungă pentru hoţi. În timpul minorităţii lui Carol al II-lea, sub guvernarea celui de-al doilea Don Juan de Austria[841], primul magistrat al Madridului adresa o cerere regentei implorând-o să îndepărteze de oraş regimentul Aytona, căci la căderea nopţii soldaţii îi ajutau pe tâlhari să-i jefuiască pe târgoveţi.

În al treilea rând, felul în care erau stăpânite şi administrate ţările cucerite şi teritoriile de dincolo de mare. Pentru întreaga lume nouă nu existau decât doi guvernatori, viceregele din Peru şi viceregele din Mexic; şi, în general, aceşti doi guvernatori erau răi. Reprezentanţi ai Spaniei, o ponegreau prin abuzurile lor şi o făceau odioasă. Nu arătau acestor popoare îndepărtate decât două feţe, lăcomia şi cruzimea, jefuind bunurile şi asuprind oamenii. Nimiceau pe principii naturali ai ţării şi exterminau populaţiile indigene. Cât despre viceregatele din Europa, exista chiar şi un proverb italian. Iată-l; el exprimă cu energie ce însemna dominaţia spaniolă: *Ofiţerul din Sicilia roade, cel din Neapole mănâncă, cel din Milan devorează*.

În al patrulea rând, intoleranţa religioasă. Vom vorbi poate mai departe de inchiziţie. Să spunem acum numai că episcopii aveau o pondere imensă în Spania. Categorii sociale întregi, ereticii şi evreii, erau în afara legii. Orice cler sărac este propovăduitorul sincer al evangheliei; orice cler bogat este monden, senzual, politic, şi prin urmare, intolerant. Poziţia lui este râvnită, are nevoie să se apere, îi trebuie o armă; intoleranţa este una din ele. Cu această armă răneşte raţiunea umană şi ucide legea divină.

În al cincilea rând, enormele datorii de stat. Cât de bogată era ea Spania, cheltuielile o înglodaseră în datorii. Risipa de la Curte, lefurile

mari ale demnitarilor, beneficiile clericilor, ulcerul crescând fără încetare al mizeriei poporului, războiul din Ţările de Jos, războaiele din America şi din Asia, politica secretă costisitoare, întreţinerea sprijinitorilor ascunşi de pretutindeni, activitatea subterană a intrigii universale, toate trebuiau plătite şi sprijinite în întreaga lume, şi toate aceste multe cauze epuizau Spania. Lăzile erau veşnic goale. Aşteptau galioanele şi, cum scria mareşalul de Tessé[842], *dacă piereau în vreo furtună sau dacă duşmanul punea mâna pe ele, era o disperare generală*. Sub Filip al III-lea, marchizul de Spinola a fost obligat să plătească din banii lui armata din Ţările de Jos. Acum două veacuri, Europa, din punct de vedere financiar, semăna cu o familie prost administrată; monarhiile erau fiul risipitor, republicile erau cămătarii. E veşnica poveste a gentilomului ce se împrumută de la negustor. Am văzut că Elveţia îşi vindea armatele; Olanda, Veneţia şi Genova vindeau bani. Astfel un principe cumpăra de la cele treisprezece cantoane o armată complet echipată, cantoanele livrau armata pe termen fix; Veneţia plătea; apoi, când trebuia ca banii să fie restituiţi Veneţiei, principele îi dădea o provincie; uneori îi dădea statul întreg. Spania se împrumuta de pretutindeni şi era datoare peste tot. În anul 1600 regele catolic era dator, numai Genovei, şaisprezece milioane aur.

În al şaselea rând, o naţiune învecinată, o naţiune soră, ca să zic aşa, care trăise îndelung separat, avându-şi principii şi seniorii ei proprii, cotropită prin surprindere într-o bună dimineaţă, aproape prin trădare, alipită cu violenţă la monarhia centrală, transformată din regat în provincie şi tratată ca o ţară cucerită[843].

În al şaptelea rând, natura armamentului din Spania. Armamentul de uscat reprezenta puţin, în comparaţie cu armamentul de mare. Puterea spaniolă se sprijinea în principal pe flota ei. Însemna să fii la cheremul vântului. Aventura prin care a trecut armada este istoria Spaniei. O vijelie, numită trombă în Europa, taifun în China, poate interveni oricând. Vai de flota prinsă de vijelie!

În al optulea rând, împrăştierea teritoriilor. Vastele posesiuni ale Spaniei, presărate pe toate mările şi în toate ungherele pământului, nu aderau deloc la ea. Unele din ele, Indiile[844] de exemplu, se aflau la patru mii de leghe de ea şi, cum am mai spus, nu erau legate de metropolă decât prin dârele lăsate de corăbii. Or, ce reprezintă dâra unui vas? Un fir de aţă. Şi oare cât timp este de crezut că se poate ţine lumea legată de un fir de aţă?

Anul trecut am găsit într-un ungher prăfuit o carte veche pe care astăzi nimeni n-o mai citeşte şi pe care probabil că nimeni n-a citit-o

nici când a apărut. Este un in-quarto[845] având titlul: *Discurs asupra monarhiei din Spania*, publicată fără numele autorului în anul 1617, la Paris, de Pierre Chevalier, strada Saint-Jacques, la editura cu firma Saint-Pierre, lângă Mathurina. Am deschis la întâmplare această carte şi am căzut, la pagina 152, peste un pasaj pe care-l transcriu textual: „Există unii care cred că această monarhie nu poate fi de lungă durată din cauză că pământurile îi sunt atât de împărţite şi de împrăştiate încât trebuie făcute nişte cheltuieli de necrezut pentru a trimite pretutindeni corăbii şi oameni, precum şi din cauza faptului că indigenii de pe acolo pot în sfârşit să-şi dea seama de numărul mic de spanioli, să-şi facă curaj, şi să se unească împotriva lor pentru a-i goni”. În anul 1617, pe vremea când Europa tremura în faţa Spaniei, la apogeul monarhiei Casei de Castilia[846], un necunoscut îndrăznea să scrie şi să tipărească această profeţie nebunească. Această profeţie nebunească ce avea să fie viitorul. Două sute de ani mai târziu avea să se îndeplinească în toate amănuntele şi fiecare cuvânt al anonimului din anul 1617 a devenit o realitate; *pământurile împrăştiate* au adus *cheltuieli de necrezut*, metropola s-a epuizat *ca oameni şi corăbii, indigenii din ţările îndepărtate şi-au dat seama de numărul mic al spaniolilor, şi-au făcut curaj, s-au unit împotriva lor şi i-au gonit*. O autentică prezicere a lui Bolivar[847]. Acum două veacuri, întreaga Americă era un grup de colonii; ca o reacţie izbitoare, astăzi, întreaga Americă, cu excepţia Braziliei, este un grup de republici.

Aşadar, o aristocraţie bogată ce poseda pământul şi vindea pâine poporului; un cler îmbelşugat, preponderent şi fanatic, ce scotea în afara legii categorii întregi sociale; intoleranţa episcopală; mizeria poporului; enormitatea datoriilor de stat; proasta administraţie a vice-regilor din ţinuturile îndepărtate; o naţiune soră tratată ca o ţară cucerită; fragilitatea unei puteri în întregime maritime bazată pe valurile oceanului; împrăştierea teritoriului în toate punctele globului; lipsa de aderenţă dintre posesiuni şi metropolă; tendinţa coloniilor de a deveni naţiuni; – iată ceea ce a dus Spania la pierzanie. Anglia să ia seama!

În sfârşit, pentru a rezuma ceea ce Imperiul otoman şi monarhia spaniolă au comun, egoismul, un egoism implacabil şi profund – ciudat lucru, egoism însă lipsă de unitate! – o politică imorală, violentă, vicleană, trădându-şi alianţele pentru a-şi sluji interesele; faptul că unul avea spirit militar fără calităţile cavalereşti ce fac din soldat reazemul sociabilităţii; că celălalt avea spirit mercantil fără probitatea inteligentă ce face din negustor legătura dintre state; faptul că au

reprezentat, cum am spus, primul barbaria, cel de-al doilea corupţia; cu un cuvânt să reprezinte, unul războiul, celălalt comerţul, şi niciunul nici celălalt să nu reprezinte civilizaţia, – iată ceea ce a dus la prăbuşirea celor doi coloşi de odinioară. Aviz celor doi coloşi actuali.

VI

Înainte de a merge mai departe, simţim nevoia de a declara că acesta nu este decât un studiu rece şi serios de istorie. Cel ce scrie aceste rânduri înţelege ura de la popor la popor, antipatiile de rasă, orbirea naţionalităţilor; le scuză, dar nu le împărtăşeşte. Nimic din ceea ce s-a citit până acum, nimic din ceea ce se va citi de acum înainte, nu conţine vreo dezaprobare, care ar putea să cadă asupra înseşi popoarelor despre care vorbeşte autorul. Autorul blamează câteodată conducerile, niciodată naţiunile. În general naţiunile sunt ceea ce trebuie să fie; rădăcina binelui se află în ele, Dumnezeu o face să crească şi să rodească.

Cele patru popoare zugrăvite aici vor aduce servicii însemnate civilizaţiei în ziua în care vor accepta să aibă ca propriul lor ţel, ţelul comun al omenirii. Spania este ilustră, Anglia este mare; Rusia şi Turcia conţin dintre cei mai buni germeni ai viitorului.

Mai credem că trebuie să declarăm, cu adâncă independenţă a gândirii noastre, că nu extindem la principi ceea ce spunem despre conduceri. Nimic nu-i mai uşor astăzi decât să insulţi regii. Insultarea regilor este o linguşeală adresată altora. Or, a linguşi în felul acesta, pe cei de sus sau pe cei de jos, este o idee de care cel ce vorbeşte în acest studiu, nu mai are nevoie să se lepede; se simte liber şi este liber, pentru că îşi recunoaşte forţa de a lăuda la nevoie pe oricine i se pare demn de laudă, fie el şi un rege. O afirmă sus şi tare şi cu deplină convingere, şi aceasta este o dovadă extraordinară cât de fericit este veacul nostru, căci oricare ar fi epoca istorică pe care să vrem să o comparăm cu a noastră, nicicând principiile şi popoarele n-au preţuit atât cât preţuiesc astăzi.

Să nu se caute deci în studiul istoric pe care autorul îl face aici nicio referire jignitoare, nici la onoarea regalităţilor, nici la demnitatea naţiunilor; nu există aşa ceva. Înainte de toate este vorba de o lucrare filosofică şi speculativă. Fapte generale şi nimic mai mult. Fără niciun strop de fiere. El aşteaptă candid viitorul senin al omenirii. Speră în principii, are încredere în popoare.

VII

Acestea fiind spuse, odată pentru totdeauna, să continuăm examinarea asemănărilor dintre cele două imperii care au alarmat trecutul cu cele două imperii ce-l îngrijorează în prezent.

Prima asemănare. Şi la turci şi la ruşi există ceva tătar. Duhul popoarelor păstrează întotdeauna ceva din origini.

Turcii, fii de tătari, sunt oameni din nord, ce au coborât străbătând Asia, şi au intrat în Europa pe la miazăzi.

Napoleon la Sfânta Elena a zis: *Zgârie-l pe rus, şi ai să dai de tătar*. Ceea ce a spus el despre rus, se poate zice şi despre turc.

Omul propriu-zis din nord este mereu acelaşi. La anumite perioade fatale, el coboară de la pol şi se arată naţiunilor meridionale, apoi pleacă şi se întoarce iar după două mii de ani, iar istoria îl regăseşte aşa cum l-a lăsat.

Iată o imagine istorică ce se află acum sub ochii noştri:

„Acesta este omul cu adevărat barbar. Membrele robuste, gâtul gros şi scurt, un nu ştiu ce hâd în tot trupul îl fac să semene cu un monstru cu două picioare sau cu acei stâlpi cioplìţi grosolan ca nişte oameni, ce susţin balustradele scărilor. Este complet sălbatic. Când trebuie, se lipseşte de foc, chiar când îşi pregăteşte hrana. Mănâncă rădăcini şi cărnuri fierte sau mai degrabă putrezite sub şaua calului. Nu intră sub un acoperiş decât dacă nu se poate altfel. Îi e groază de case, ca şi cum ar fi morminte. O ia peste munţi şi peste văi, goneşte la întâmplare, ştie din copilărie să sufere de foame, de sete şi de frig, poartă o căciulă mare de blană pe cap, un veşmânt de lână pe pântece, două piei de ţap pe coapse, pe spinare o manta de piei de şobolan cusute laolaltă. N-ar şti să se bată pe jos. Picioarele sale, îngreunate de cizme mari, nu-l lasă să meargă şi-l ţintuiesc în şa, aşa că face una cu calul său care este sprinten şi viguros, însă mic şi urât. Trăieşte călare, tratează călare, cumpără şi vinde călare, bea şi mănâncă călare, doarme şi visează pe cal.

Nu ară pământul, nu-şi cultivă ogoarele, nu ştie ce înseamnă un plug. Este veşnic rătăcitor, ca şi cum şi-ar căuta o patrie şi un cămin. Dacă-l întrebi de unde e, nu-ţi poate spune. Astăzi e aici, ieri era însă dincolo; a crescut acolo, undeva, dar s-a născut mai departe.

Când începe bătălia, scoate un urlet cumplit, vine, izbeşte, dispare şi se întoarce ca un fulger. Într-o clipită cucereşte şi jefuieşte tabăra atacată. Luptă de aproape cu sabia şi de departe cu o lance lungă a cărui vârf este potrivit artistic.

Acesta este omul din nord. Cine l-a schiţat astfel, când şi după ce

model? Sigur că în anul 1814, vreun redactor înspăimântat de la *Monitor* după vreun cazac, pe vremea când Franţa se pleca? Nu, această imagine a fost creată după huni, în anul 375, de către Ammianus Marcellinus[848] şi Jordanes[I] pe vremea căderii Romei. S-au scurs o mie cinci sute de ani de atunci, imaginea a apărut iar, portretul mai seamănă încă.

În treacăt trebuie să observăm că hunii din anul 375, ca şi cazacii din anul 1814, veneau de la frontierele Chinei. Omul din sud se schimbă, se transformă şi se dezvoltă, înfloreşte şi dă roade, moare şi se naşte iar, ca plantele; omul din nord este veşnic asemenea zăpezilor.

A doua asemănare. Şi în Rusia şi în Turcia, nimic nu este definitiv proprietatea unei persoane, nimic nu este cu adevărat în stăpânirea cuiva, nimic nu este neapărat ereditar. Rusul, ca şi turcul, poate, după voinţa sau toana celor de sus, să-şi piardă slujba, gradul, rangul, libertatea, bunurile, nobleţea şi chiar numele. Totul este al monarhului, sau ca în anumite teorii mai mult nebuneşti decât periculoase, pe care degeaba vor căuta să le aplice la geniul francez, totul este al comunităţii. Este important să se observe, şi îi rugăm pe democraţii absoluţi să se gândească la aceasta, că ceea ce are specific despotismul este aceea că el vrea să niveleze. Despotismul aduce egalitate sub el. Cu cât despotismul este mai complet, cu atât egalitatea este mai desăvârşită. În Rusia ca şi în Turcia, exceptând răscoalele, care nu sunt un fapt normal, nu există nimic definitiv şi virtual rezistent. Un prinţ rus este frânt ca şi un paşă; prinţul, ca şi paşa, poate deveni simplu soldat şi să nu mai fie decât un zero în armată, unde caporalul reprezintă primul număr. Un prinţ rus este creat întocmai ca un paşă; un trăgător bun devine Mehmet-Ali[849], un ucenic de cofetar devine Menzikoff[850]. Această egalitate, pe care o constatăm fără să o criticăm, urcă până la tron chiar, şi, tot în Turcia, uneori în Rusia, se urcă pe el. O sclavă este sultană; o slujitoare a fost ţarină.

Despotismul, ca şi demagogia, urăşte superioritatea naturală şi superioritatea socială. În lupta pe care o duce împotriva acestora, nu se dă înapoi, ca şi ea, în faţa atentatelor ce decapitează însăşi societatea. Pentru despot nu există oameni de geniu; Thomas Morus nu atârna mai mult în balanţa lui Henric Tudor decât Bailly în balanţa lui Marat[851]. Pentru el nu există capete încoronate; Maria Stuart nu atârna mai mult în balanţa Elisabetei decât Ludovic al XVI-lea în balanţa lui Robespierre.

[I] Vezi Jordanes, XXIV; Ammnianus Marcelinus, XII. (N.A.)

Primul lucru care te izbeşte când compari Rusia cu Turcia este o asemănare; primul lucru care te izbeşte când compari Anglia cu Spania este o diferenţă. În Spania, regalitatea este absolută, în Anglia este limitată.

Şi gândindu-te, ajungi la un rezultat ciudat; această deosebire duce la o asemănare. Excesele monarhiei produc, în ceea ce priveşte autoritatea regală şi numai din acest punct de vedere, acelaşi rezultat ca excesul de constituţionalism. În amândouă cazurile, regele este anulat.

Regele Angliei, slujit în genunchi, este un rege nominal; regele Spaniei, slujit tot în genunchi, este şi el tot un rege nominal. Amândoi sunt impecabili. Lucru remarcabil, axioma fundamentală a monarhiei celei mai absolute este şi axioma fundamentală a monarhiei celei mai constituţionale. *El rey no cas*, regele nu cade, zice o veche lege spaniolă; *the king can do no wrong*, regele nu poate greşi, zice o veche lege engleză. Ce este oare mai izbitor, atunci când sapi în istorie, decât că găseşti, în aparenţă sub faptele cele mai diverse, monarhismul pur şi constituţionalismul riguros, stabilite pe aceleaşi baze şi ieşind din aceleaşi rădăcini?

Regele Spaniei putea să fie, fără vreun inconvenient, ca şi regele Angliei, un copil, un minor, un idiot. Parlamentul guverna pentru unul din ei; *despacho universal*[I] guverna pentru celălalt. În ziua în care a ajuns la Madrid ştirea cuceririi Monsului, Filip al IV-lea s-a bucurat foarte tare, plângând cât putea pe *bietul rege al Franţei, ese probrecito rey de Francia*. Nimeni n-a îndrăznit să-i spună că de fapt Monsul îi aparţinea lui, regelui Spaniei. Spinola[852], încercuind Breda, pe care olandezii o apărau cu străşnicie, i-a scris într-o scrisoare lui Filip al III-lea despre nenumăratele neajunsuri ale asediului; Filip al III-lea i-a trimis scrisoarea înapoi după ce i-a scris pe margine, cu mâna lui, numai atât: *Marchize, cucereşte Breda*. Ca să scrii un astfel de cuvânt trebuie să fii tâmpit sau genial, trebuie că ori nu ştii nimic, ori că vrei totul, trebuie să fii Filip al III-lea sau Bonaparte. Iată ce nulitate putea fi regele Spaniei, aşa izolat cum era de orice gândire şi de orice fapte, prin însăşi forma autorităţii lui. Magna Charta[853] îl izolează pe regele Angliei cam tot atât. Spania a luptat împotriva lui Ludovic al XIV-lea având un rege imbecil: Anglia a luptat împotriva lui Napoleon având un rege nebun[854].

Nu dovedeşte oare aceasta că în amândouă cazurile regele este pur

---

[I] Cabinet universal. Trad. din lb. spaniolă.

nominal? — E bine? E rău? Şi aici ne mulţumim numai să constatăm fără a judeca.

Nimeni nu este mai liber ca un rege al Angliei, decât poate un rege al Spaniei. Amândurora li se spune: *Puteţi totul, cu condiţia să nu vreţi nimic*. Parlamentul îi leagă mâinile celui dintâi, eticheta celui de-al doilea; şi, tocmai aceasta este ironia istoriei, ambele hăţuri, atât de diferite, produc în anumite cazuri aceleaşi efecte. Câteodată parlamentul se revoltă şi-l ucide pe regele Angliei; câteodată eticheta se revoltă şi-l ucide pe regele Spaniei. Paralelism bizar, însă incontestabil, în care eşafodul lui Carol I îşi are pereche în jăraticul lui Filip al III-lea.

Unul dintre cele mai considerabile rezultate ale acestei anulări a autorităţii regale, din cauze opuse totuşi, este că legea salică[855] devine inutilă. Şi în Spania şi în Anglia pot domni şi femeile.

Mai poţi afla şi alte raporturi ce există între cele două popoare printr-o comparaţie atentă. În Anglia, ca şi în Spania, fondul caracterului naţional este alcătuit din orgoliu şi răbdare. Şi la urma urmelor, cu nişte restricţii pe care le vom arăta în altă parte, înseamnă un temperament minunat, ce împinge popoarele la înfăptuirea de lucruri mari. Orgoliul este o virtute pentru o naţiune; răbdarea este o virtute pentru individ.

Cu orgoliul domini; cu răbdarea colonizezi. Or, ce se află oare la baza istoriei Spaniei ca şi la baza istoriei Marei Britanii? Dominare şi colonizare.

Ceva mai înainte am trasat, cu ochii ţintă pe istorie, imaginea infanteriei castiliene. Recitiţi-o. Este şi imaginea infanteriei engleze.

Ceva mai înainte, am arătat câteva trăsături caracteristice clerului spaniol. Există şi în Anglia un arhiepiscop de Toledo; se numeşte arhiepiscopul de Cantenbury.

Dacă te apleci până la cele mai mici particularităţi, se vede, ciudat lucru, că pentru micile detalii imperioase de viaţă interioară şi materială ce constituie parcă a doua natură a populaţiilor, amândouă popoarele sunt tributare oceanului. Ceaiul este pentru Anglia ceea ce era cacaoa pentru Spania, un obicei al naţiunii; şi prin urmare, după împrejurări, prilej de alianţă sau de război.

Să trecem la o altă ordine de idei.

A existat şi mai există încă la anumite popoare o dogmă îngrozitoare, potrivnică sentimentului interior al conştiinţei umane, potrivnică raţiunii obşteşti care alcătuieşte însăşi viaţa statului. Este vorba de fatala aberaţie religioasă, care în principiu stabileşte şi crede că arzând trupul mântuieşti sufletul, iar chinurile de pe lumea aceasta apără o

fiinţă omenească de chinurile de pe cealaltă lume, că cerul se răscumpără prin suferinţă fizică şi că Dumnezeu nu este altceva decât un călău surâzând, din înaltul veşniciei iadului său, la toate caznele hidoase pe care le poate născoci omul. Dacă a existat vreodată vreo dogmă care să fie potrivnică dezvoltării sociabilităţii umane, apoi aceasta este. Ea s-a înhămat la cumplitul car de la Jaghernaut[856]; ea a fost în fruntea exterminărilor anuale din Dahomey[857]. Oricine simte şi judecă, o respinge cu groază. Religiile din Răsărit au încercat zadarnic să o transmită religiilor din Apus. Nicio filosofie n-a adoptat-o. De trei mii de ani, fără a atrage nici măcar un singur gânditor, lumina palidă a acestor doctrine sepulcrale înroşeşte temelia porticului monstruos al teogoniilor[858] din India, edificiu sumbru şi uriaş ce se pierde, pe jumătate întrevăzut de umanitatea îngrozită, în întunericul fără fund al misterului fără sfârşit.

Această doctrină a aprins în Europa în veacul ai XVI-lea rugurile evreilor şi ale ereticilor; inchiziţia le înălţa, Spania le aţâţa. Această doctrină mai aprinde şi în zilele noastre rugurile văduvelor din Asia; Anglia nici nu le înălţa, nici nu le aţâţa, ci se uita la ele cum ard.

Nu vrem să scoatem din aceste apropieri mai mult decât cuprind ele. Cu toate acestea, ne este imposibil să nu observăm că un popor care s-ar afla cu adevărat pe calea civilizaţiei n-ar putea tolera, chiar din raţiuni politice, aceste prostii lugubre atroce şi infame. În veacul al XVI-lea, Franţa a respins inchiziţia. În veacul al XIX-lea, dacă India ar fi fost colonie franceză, Franţa ar fi stins demult suttes-ul[859].

Deoarece, notând ici-colo punctele de contact neobservate până acum, dar reale, dintre Spania şi Anglia, am vorbit şi despre Franţa, să observăm că le găsim până şi în evenimente în aparenţă pur întâmplătoare. Spania a avut parte de captivitatea lui Francisc I; Anglia a împărtăşit această glorie sau această ruşine. A avut şi ea parte de captivitatea lui Napoleon.

Sunt lucruri caracteristice şi demne de amintit, care revin şi se repetă, în ecourile adânci ale istoriei, pentru ca minţile atente să tragă învăţăminte. Cuvântul de la Waterloo: *Garda moare dar nu se predă,* nu este altceva decât traducerea eroică a cuvintelor de la Pavia: *Totul e pierdut, afară de onoare*[860]. În sfârşit, în afară de apropierile directe, istoria mai dă la iveală, între cele patru popoare care formează obiectul acestui paragraf, un fel de legături ciudate şi, ca să zicem aşa, diagonale, ce par să le lege în chip tainic şi care indică gânditorului o similitudine misterioasă în ce priveşte conformaţia şi, poate, prin urmare, în ce priveşte destinaţia. Să înregistrăm aici numai două.

Prima este între Anglia şi Turcia: Henric al VIII-lea îşi ucidea soţiile la fel ca Mahomet al II-lea. Cea de-a doua este între Rusia şi Spania: Petru I şi-a omorât fiul, ca şi Filip al II-lea[861].

VIII

Rusia a devorat Turcia.

Anglia a devorat Spania.

După părerea noastră este o ultimă şi definitivă asimilare. Un stat nu-l devoră pe un altul decât cu condiţia să-l reproducă.

Este îndeajuns să-ţi arunci ochii pe două hărţi ale Europei, făcute la un interval de cincizeci de ani, ca să vezi în ce mod irezistibil, lent şi fatal, frontiera moscovită înghite Imperiul otoman. Este spectacolul sumbru şi formidabil al unei maree imense ce urcă. În fiece clipă şi din toate părţile valurile înaintează şi plaja dispare. Valurile sunt Rusia; plaja este Turcia. Uneori apa dă înapoi, însă reapare imediat şi de data aceasta merge mai departe. O mare parte din Turcia este deja acoperită şi mai poate fi vag deosebită sub revărsarea rusă. La 20 august 1828[862], un val a ajuns până la Adrianopole. S-a retras, când se va întoarce însă, va ajunge la Constantinopol.

Cât despre Spania, numai dislocările Imperiului roman şi cele ale imperiului carlovingian pot să dea o idee despre această dezmembrare prodigioasă. Fără a mai socoti ţinutul Milanului, pe care i l-a luat Austria, fără a mai socoti Roussillonul, Franche-Comté, Ardenii, Cambrésis şi Artois care s-au întors în Franţa, bucăţi din vechea monarhie spaniolă au format în Europa, lăsând la o parte regatul Spaniei propriu-zis, patru regate: Portugalia, Sardinia, cele Două-Sicilii şi Belgia; în Asia, un vice-regat, India, egal cu un imperiu; iar în America, nouă republici: Mexic, Guatemala, Columbia, Peru, Bolivia, Paraguay, Uruguay, La Plata[863] şi Chile. Fie prin influenţă, fie prin suveranitate directă, Marea Britanie stăpâneşte astăzi cea mai mare parte din această moştenire. Are aproape toate insulele pe care le avea Spania şi care, literalmente, erau fără număr. Aşa cum spuneam la început, ea a devorat Spania, aşa cum Spania înghiţise Portugalia. Astăzi, dacă străbaţi cu privirea domeniile britanice, nu vezi decât nume portugheze şi castiliene, Gibraltar, Sierra Leone, la Ascension, Fernando-Po, las Mascarenhas, el Cabo Delgado, el Cabo Guardafui, Honduras, las Lucaias, las Bermudas, la Barbada, la Trinidad, Tobago, Santa-Margarita, la Granada, San-Cristoforo, Antigoa. Pretutindeni Spania e vizibilă, pretutindeni ea reapare. Chiar sub presiunea Angliei,

fragmentele din imperiul lui Carol Quintul nu şi-au pierdut încă forma; şi, să ni se ierte această comparaţie ce ne trece prin minte, recunoşti întreaga monarhie spaniolă în posesiunile Marei Britanii, aşa cum afli un jaguar pe jumătate digerat în pântecele unui boa.

IX

Aşa cum am indicat pe scurt în paragraful al V-lea, cele două imperii din veacul al XVII-lea purtau germenii decadenţei în însăşi structura lor. Însă în acel moment trăiau o viaţă febrilă atât de extraordinară, încât înainte de a muri ar fi putut înăbuşi civilizaţia. Trebuia ca un fapt exterior foarte important să dea timp cauzelor decăderii ce se aflau în ele să se dezvolte. Acest fapt, pe care de asemenea l-am mai semnalat, a fost rezistenţa Europei.

În veacul al XVII-lea Europa, paznica civilizaţiei, ameninţată de la răsărit şi de la apus, a rezistat în faţa Turciei şi a Spaniei, în veacul al XIX-lea Europa, pusă din nou de combinaţiile suverane ale providenţei în aceeaşi situaţie, trebuie să reziste Rusiei şi Angliei.

Acum, cum o să reziste? Ce a mai rămas, ca să nu ne gândim decât la acest punct de vedere mai deosebit, din vechea Europă ce a luptat, şi unde se află punctele de sprijin ale noii Europe?

Vechea Europă, această fortăreaţă pe care ne-am străduit să o reconstituim cu gândul în paginile în care am aşezat punctul nostru de plecare, este astăzi pe jumătate dărâmată şi străpunsă din toate părţile de crăpături adânci.

Aproape toate statele mici, ducate, republici sau oraşe libere ce contribuiau la apărarea generală, au căzut.

Olanda, refăcută de prea multe ori, s-a micşorat.

Ungaria, devenită un fel de Ţara Galilor, Asturia sau Dauphinéul Austriei, s-a şters[864].

Polonia a dispărut.

Veneţia a dispărut.

Genova a dispărut.

Malta a dispărut.

Papa există numai nominal. Credinţa catolică a pierdut teren; a pierde teren înseamnă a pierde contribuabili. Roma a sărăcit. Statele ei nu ar fi îndeajuns ca să-i furnizeze o armată; ea n-are bani să cumpere o armată şi de altfel trăim într-un veac în care armatele nu se mai vând. Ca principe pământean, papa a dispărut.

Ce a mai rămas deci din toată această veche lume? Cine se mai află

încă în picioare în Europa? Numai două naţiuni, Franţa şi Germania.

Ei bine, aceasta ar putea să ajungă. Esenţa Europei sunt Franţa şi Germania. Germania este inima; Franţa este capul.

Germania şi Franţa reprezintă esenţa civilizaţiei. Germania simte; Franţa gândeşte.

Sentimentul şi gândul reprezintă omul civilizat.

Există între cele două popoare o conexiune intimă, o consanguinitate incontestabilă. Au aceleaşi origini; au luptat împreună împotriva romanilor; fraţi în trecut, fraţi în prezent, fraţi pe viitor.

Modul lor de alcătuire a fost acelaşi. Nu sunt insulari, nu sunt cuceritori; sunt adevăraţii fii ai pământului european.

Caracterul sfânt şi adânc de fii ai pământului le este atât de inerent şi se dezvoltă în ei cu atâta putere, încât mult timp a făcut imposibil, în ciuda anilor şi cu toată dispariţia treptată a urmelor antichităţii, amestecul lor cu orice alt popor cotropitor, oricare ar fi fost şi de oriunde ar fi venit. Fără a mai socoti pe evrei, naţiune emigrantă şi necuceritoare, şi care de altfel sunt pretutindeni o excepţie, putem cita, de exemplu, rasele slave, ce sălăşluiesc de zece veacuri pe pământul germanic, şi care până acum o sută cincizeci de ani nu erau încă germanizate. În această privinţă este izbitor ceea ce povesteşte Tollius. În anul 1687, aflându-se la curtea de Brandenburg, într-o zi electorul i-a zis: „În statele mele sunt vandali. Sălăşluiesc pe coasta Mării Baltice. Vorbesc esclavona, din cauza Esclavoniei[865] de unde au venit odinioară. Sunt oameni vicleni, lipsiţi de credinţă, le place schimbarea, sunt răzvrătiţi; au un număr de burguri de cinci-şase sute capete de familii; în taină au un rege al lor, ce poartă sceptru şi coroană, căruia îi plătesc în fiecare an un sesterţiu de cap. L-am văzut odată pe rege, un tânăr bine făcut la trup şi vioi la minte; cum mă uitam la el cu luare aminte, un bătrân şi-a dat seama de gândurile mele şi, ca să mă abată de la ele, s-a năpustit cu lovituri de ciomag asupra regelui, care era regele lui, şi l-a gonit ca pe un rob. Au mintea isteaţă şi când te apropii se retrag în păduri şi mlaştini inaccesibile; de aceea nici n-am putut să deschid şcoli la ei; am pus însă să se traducă Biblia, psalmii şi catehismul în limba lor. Au arme, însă în taină. Odată, când aveam pe lângă mine opt sute de grenadieri, m-au înconjurat brusc patru-cinci mii de vandali; le-a fost tare greu celor opt sute de grenadieri ai mei să-i împrăştie. După un moment de tăcere, electorul, văzându-l pe Tollius pe gânduri, a adăugat aceste cuvinte memorabile: *Tollius, eşti alchimist. Se prea poate să faci aur din aramă, dar niciodată n-ai să faci dintr-un vandal un prusac*.

Într-adevăr contopirea era grea; cu toate acestea, ceea ce niciun alchimist n-ar fi putut face, a desăvârşit-o naţiunea germană ajutată de marea înţelepciune a secolului al XIX-lea.

La ora actuală, se manifestă aceleaşi fenomene structurale şi în Germania şi în Franţa. Ceea ce înfiinţarea departamentelor a adus Franţei, Germaniei i-a adus uniunea vamală: le-a dat unitate.

Pentru ca universul să fie în echilibru, trebuie să existe în Europa, ca o îndoită cheie de boltă a continentului, cele două state de pe Rin, amândouă fecunde şi strâns unite de acest fluviu regenerator; unul, septentrional şi oriental, Germania, sprijinită pe Baltica, Adriatica, Marea Neagră, având drept contraforturi Suedia, Danemarca, Grecia şi principatele de la Dunăre; celălalt, meridional şi occidental, Franţa, sprijinită pe Mediterana şi pe Ocean, având drept contraforturi Italia şi Spania.

De o mie de ani încoace această problemă a fost pusă deja de mai multe ori, în alţi termeni, şi planul a fost încercat deja de trei mari principi.

Mai întâi, de Carol cel Mare. În veacul al VIII-lea nu erau nici turci, nici spanioli, nu erau nici ruşi, nici englezi, erau saxonii şi normanzii. Carol cel Mare şi-a construit statul împotriva lor. Imperiul lui Carol cel Mare este o primă încercare, încă vagă şi confuză, ce se poate însă recunoaşte, a Europei pe care am schiţat-o şi care va fi fără îndoială într-o zi Europa definitivă.

Mai târziu, de Ludovic al XIV-lea; Ludovic al XIV-lea a vrut să construiască statul meridional al Rinului, aşa cum am arătat. Şi-a întins familia în Spania, în Italia şi în Sicilia, şi a sprijinit Franţa pe ea. Ideea era nouă, dar dinastia era uzată; ideea era mare, dar dinastia mică. Această disproporţie a împiedicat reuşita.

Opera era bună, făptaşul era bun, unealta era proastă.

În sfârşit, de Napoleon; Napoleon a început şi el prin restabilirea statului meridional de pe Rin. Şi-a instalat familia nu numai în Spania, în Lombardia, în Etruria şi la Napoli, ci şi în ducatul de Berg şi în Olanda[866], pentru a avea la sud toată Mediterana şi la nord întreg cursul Rinului până la Ocean. Apoi, după ce a refăcut tot ce făcuse Ludovic al XIV-lea, a vrut să reconstituie şi ceea ce făcuse Carol cel Mare. A încercat să constituie Germania după aceeaşi idee ca Franţa. S-a căsătorit cu Austria, a dat Westfalia fratelui său, Suedia lui Bernadotte şi i-a promis Polonia lui Poniatowski[867]. Ridicând această operă a înfruntat Anglia, Rusia şi providenţa şi s-a zdrobit de ele. Nu venise încă vremea. Dacă ar fi reuşit, grupul continental ar fi fost

format.

Poate că trebuie ca opera lui Carol cel Mare şi a lui Napoleon să fie refăcută fără Napoleon şi fără Carol cel Mare. Aceşti doi oameni mari au poate inconvenientul de a personifica prea mult ideea şi de a stârni prin entitatea lor, mai degrabă franceză decât germanică, gelozia naţionalităţilor. Ar putea să ducă la o proastă înţelegere a operei şi la faptul ca oamenii să-şi închipuie că slujesc un om şi nu o idee, ambiţia unuia singur şi nu civilizaţia tuturora. Şi atunci se desprind. E ceea ce s-a întâmplat în anul 1813. Nu Carol cel Mare şi nu Napoleon trebuie să se apere de duşmanii de la răsărit sau de la apus, ci Europa. Atunci când Europa centrală va fi constituită, şi va fi cândva, interesul tuturor va fi evident. Franţa rezemată pe Germania va face faţă Angliei, care este, cum am mai spus, spiritul comerţului şi o va respinge în Ocean; Germania, rezemată de Franţa, va face faţă Rusiei care, cum am mai spus, reprezintă spiritul de cucerire, şi o va respinge în Asia.

Comerţul îşi are locul pe ocean.

Cât despre spiritul de cucerire, care are drept instrument războiul, căleşte şi reînvie civilizaţiile moarte şi le omoară pe cele vii. Războiul reprezintă pentru unii renaştere, pentru alţii sfârşitul. Asia are nevoie de el, Europa nu.

Civilizaţia admite şi spiritul militar şi pe cel comercial, dar nu se compune numai din ele. Ea le îmbină într-o proporţie justă cu celelalte elemente omeneşti. Corijează spiritul războinic cu ajutorul sociabilităţii şi spiritul de negoţ prin dezinteresare. A se îmbogăţi nu constituie ţinta ei exclusivă; a se extinde nu reprezintă ambiţia ei supremă. A lumina şi a îmbunătăţi, acestea sunt ţelurile ei; şi, printre patimi, prejudecăţi, iluzii, greşeli şi nebunii ale popoarelor şi ale oamenilor, ea aduce lumină prin răsfrângerea calmă şi maiestuoasă a gândirii.

Să rezumăm. Unirea Germaniei şi a Franţei ar însemna frânarea Angliei şi a Rusiei, salvarea Europei, pacea lumii.

X

Aceasta este ceea ce politica engleză şi politica rusă, stăpânele congresului de la Viena, au înţeles-o în 1815.

A existat atunci o ruptură între Franţa şi Germania.

Merită să se amintească în câteva cuvinte cauzele acestei rupturi.

Ţarul, din entuziasm pentru Napoleon, fusese o clipă francez; văzându-l însă pe Napoleon că ridică nordul Europei împotriva Rusiei, a redevenit rus. Şi oricât de mare ar fi putut fi prietenia de om pentru

Alexandru, Napoleon nu merită să fie condamnat pentru că a întărit Europa împotriva Rusiei. Le este cu neputinţă unui Carol cel Mare şi unui Napoleon să nu-şi construiască o Europă în felul castorilor, ce-şi edifică cuibul numai cu o anumită formă şi împotriva unui anumit vânt. Când este vorba de păstrare şi de extindere, cele două mari legi ale naturii, geniul îşi are instinctul lui, tot atât de sigur, tot atât de fatal, tot atât de străin de ceea ce nu reprezintă ţelul lui ca şi instinctul brutei. Se ţin de el; lăsaţi-i, şi, atât în împărat cât şi în castor, admiraţi-l pe Dumnezeu.

Anglia nici măcar nu a avut momentul de iluzie al lui Alexandru. Pacea de la Amiens[868] durase cât un fulger; cel mult Fox[869] fusese fascinat de Bonaparte. Europa lui Napoleon fusese construită împotriva ei, şi mai ales împotriva ei. Aşa încât ca să se alieze cu Anglia, ţarul n-a avut decât să prindă mâna ce i se întinsese demult. Cunoaştem evenimentele din anul 1812. Împăratul Napoleon se sprijinea pe Germania la fel ca pe Franţa; dar hărţuit din toate părţile, urât şi trădat de regii de viţă veche, înţepat de năvala de pamflete de la Londra ca taurul de un roi de viespi, stânjenit în mijloacele lui de acţiune, tulburat în operaţiunea lui colosală şi delicată, el a făcut două mari greşeli, una la miazăzi, cealaltă la miazănoapte; jignise Spania şi rănise Prusia. A urmat o reacţie cumplită, şi, în anumite privinţe, corectă. Ca şi Spania, Prusia s-a răsculat. Germania s-a cutremurat sub piciorul împăratului. Căutându-şi cu călcâiul punctul de sprijin, acesta a dat înapoi până în Franţa, unde a găsit pământ stabil. Şi acolo, timp de trei luni, a luptat ca un uriaş, corp la corp cu Europa. Duelul era însă inegal; ca şi în luptele din Homer, Oceanul şi Asia ajutau Europa. Oceanul revărsa englezi; Asia revărsa cazaci. Împăratul a căzut; Franţa şi-a acoperit capul cu un văl; însă, înainte de a închide ochii, a recunoscut ca avangardă a hoardelor ruseşti, Germania.

De aici o ruptură între cele două popoare. Germania era plină de ranchiună; Franţa plină de mânie.

Însă la naţiunile generoase, surori prin sânge şi prin gândire, ranchiunile se uită şi mâniile trec; marea neînţelegere din anul 1813 trebuia să sfârşească prin a se limpezi. Germania, eroică pe timp de război, devine visătoare în timp de pace. Tot ceea ce este ilustru, tot ceea ce este sublim, chiar în afara graniţelor ei, place entuziasmului ei serios şi dezinteresat. Când duşmanul este demn de ea, se luptă cu el atât timp cât este în picioare; îl cinsteşte de îndată ce a căzut. Napoleon era prea mare pentru ca ea să nu-l admire, prea nefericit ca să nu-l iubească. Iar în ce priveşte Franţa, căreia Sfânta Elena i-a strâns inima,

oricine îl admiră şi-l iubeşte pe împărat, este francez. Deci după un anumit timp, cele două naţiuni erau nevoite să se înţeleagă şi să se împace.

Anglia şi Rusia au prevăzut acest viitor inevitabil; şi pentru a-l împiedica, prea puţin liniştite de căderea împăratului, motivul momentan al rupturii, au creat între Germania şi Franţa o permanentă stare de ură.

Au luat de la Franţa malul stâng al Rinului şi l-au dat Germaniei.

XI

Era o politică plină de profunzime.

Însemna să ştirbească marele stat meridional al Rinului, schiţat de Carol cel Mare, construit de Ludovic al XIV-lea, întregit şi refăcut de Napoleon. Însemna slăbirea Europei centrale, crearea artificială a unui fel de maladii cronice şi, poate, cu timpul, uciderea ei, aşezându-i lângă inimă un ulcer veşnic dureros, veşnic cangrenat. Însemna să se facă o spărtură în Franţa, în adevărata Franţă, care este atât renană cât şi mediteraneană; *Francia rhenana*, spun vechile charte carlovingiene. Însemna să se aşeze o avangardă străină la cinci zile de Paris. Şi, mai ales, însemna să irite pe veci Franţa împotriva Germaniei.

Această politică profundă, pe care o recunoşti în conceperea unei asemenea idei, o regăseşti în punerea ei în aplicare.

A da malul stâng Germaniei, este o idee. A o fi dat Prusiei, este o capodoperă[870].

Capodoperă de ură, viclenie, discordie şi calamitate; însă capodoperă. Politica mai face şi aşa.

Prusia este o naţiune tânără, vioaie, energică, spirituală, plină de cavalerism, liberală, războinică, puternică. Popor vechi, cu viitor, Prusia se îndreaptă către un destin mare, mai ales acum sub regele actual[871], principe grav, distins, inteligent şi loial, demn de a da poporului său această ultimă măreţie, libertatea. Cu sentimentul adevărat şi drept al expansiunii ei inevitabile, cu un lăudabil simţ al onoarei, deşi după părerea noastră prost înţeles, Prusia poate să vrea să nu mai cedeze nimic din ceea ce a apucat.

Politica engleză s-a ferit mult să-i dea Austriei malul stâng al Rinului. Este evident că Austria de două veacuri încoace descreşte şi se micşorează.

În veacul al XVIII-lea, la vremea când Petru cel Mare a făcut Rusia, Frederic cel Mare a făcut Prusia; şi a făcut-o, în bună parte, cu bucăţi

din Austria.

Austria este trecutul Germaniei; Prusia e viitorul.

În afară de faptul că Franţa, aşa cum o vom arăta de îndată, este în acelaşi timp şi bătrână şi tânără, veche şi nouă, Prusia este în Germania ceea ce este Franţa în Europa.

Ar trebui să existe între Franţa şi Prusia o strădanie cordială către acelaşi ţel, un drum făcut în comun, un acord profund, simpatie. Împărţirea Rinului a creat antipatie.

Ar fi trebuit să existe prietenie; împărţirea Rinului a adus ură.

A strica relaţiile dintre Franţa şi Germania, însemna ceva; a strica relaţiile dintre Franţa şi Prusia, însemna totul.

Şi o spunem din nou, instalarea Prusiei în provinciile renane a fost realizarea capitală a Congresului de la Viena. A fost marea iscusinţă a lordului Castlereagh şi marea greşeală a domnului de Talleyrand[872].

XII

De altfel, în remanierea fatală din anul 1815, nici n-a mai existat altă idee decât aceasta. Restul s-a făcut la întâmplare. Congresul a gândit cum să dezorganizeze Franţa nu cum să organizeze Germania.

Au fost date popoare unor principi şi principi unor popoare, uneori fără să se ţină seama de vecinătăţi, aproape întotdeauna fără să se consulte istoria, trecutul, naţionalităţile, amorurile proprii. Căci naţiunile au şi ele amorul lor propriu pe care, spre cinstea lor, îl ascultă adesea mai mult decât propriile lor interese.

Un singur exemplu, izbitor, va fi îndeajuns pentru a arăta în ce chip s-au desfăşurat, din acest punct de vedere, lucrările congresului. Maienţa este un oraş ilustru. În veacul al IX-lea era destul de puternic pentru a-şi pedepsi arhiepiscopul, pe Hatto. Maienţa, în veacul al XII-lea era destul de puternică pentru a-l apăra, împotriva împăratului şi a imperiului, pe arhiepiscopul ei Adalbert[873]. Maienţa, în anul 1225, a fost centrul hansei renane şi nodul celor o sută de oraşe. A fost metropola minnesängerilor[874], adică a poeziei gotice; a fost leagănul tiparului, adică al gândirii moderne. Ea mai păstrează şi mai arată şi acum casa în care au locuit între 1443 şi 1450, Gutenberg, Johann Fust şi Peter Schöffer[875], căreia îi zice, printr-o splendidă şi dreaptă asimilare, Dreikönigshof, casa celor trei regi. Timp de opt sute de ani, Maienţa a fost capitala primului electorat germanic; timp de douăzeci de ani Maienţa a fost unul dintre fronturile Franţei. Congresul l-a dat ca pe un târguşor, unui stat de mâna a cincea, Hessa[876].

Maienţa avea o naţionalitate distinctă, izolată, trufaşă şi geloasă. Electoratul Maienţei cântărea greu în Europa. Astăzi are o garnizoană străină. Nu mai este decât un fel de corp de gardă, unde Austria şi Prusia stau la pândă cu ochii aţintiţi spre Franţa.

Maienţa avea gravate în anul 1135 pe porţile de bronz ce i le dăruise Willigis, libertăţile pe care i le dăduse Adalbert[877]. Porţile de bronz le mai are încă, libertăţile nu.

În adâncurile cele mai îndepărtate ale istoriei sale Maienţa are amintiri romane; mormântul lui Drusus se află aici. Are amintiri franceze; Pepin, primul rege al Franţei încoronat, a fost încoronat în anul 750 de un arhiepiscop de Maienţa, sfântul Bonifaciu. Amintiri de la Hessa nu are, poate doar una: în veacul al XVI-lea, teritoriul i-a fost pustiit de Johann Războinicul, landgrav de Hessa.

Aceasta ne arată cum a procedat Congresul de la Viena. Nicio operaţie chirurgicală n-a fost făcută mai la întâmplare. S-au grăbit să amputeze Franţa, să mutileze populaţiile renane, să nimicească spiritul francez. S-au smuls cu violenţă bucăţi din imperiul lui Napoleon; unul a luat asta, celălalt aia, fără măcar să se uite dacă din întâmplare fâşia de pământ nu suferea, dacă nu era despărţită de centrul ei, adică de inima ei, dacă putea să recapete viaţă şi să se lege în alt fel. Nu s-au pus niciun fel de atele nu s-a făcut niciun fel de ligatură. Ceea ce sângera acum douăzeci şi cinci de ani mai sângerează încă.

I s-au dat astfel Bavariei câteva inele din lanţul Vosgilor, douăzeci şi şase de leghe lungime pe o lăţime de douăzeci şi una, cinci sute şaptesprezece mii optzeci de suflete, trei bucăţi din trei departamente ale noastre: Sarre, Rinul de Jos şi Mont-Tonnerre. Din aceste trei bucăţi Bavaria a făcut patru districte. De unde cifrele acestea? Căutaţi o raţiune; n-o să găsiţi decât un capriciu.

I s-au dat statului Hessa-Darmstadt capătul septentrional al Vosgilor, nordul departamentului Mont-Tonnere şi o sută şaptezeci şi trei de mii patru sute de suflete. Cu ele şi cu Vosgii, Hessa a făcut unsprezece cantoane.

Dacă-ţi plimbi privirea pe o hartă a Germaniei către confluenţa Mainului cu Rinul, eşti plăcut surprins să vezi deschizându-se o floare mare cu cinci petale, croită în 1815 cu foarfeca delicată a congresului. Frankfurtul este pistilul acestui trandafir. Acest pistil, în care trăiesc în plină dezvoltare, doi burgmaeştri, patruzeci şi doi de senatori, şaizeci de administratori şi optzeci şi cinci de legislatori, conţine patruzeci şi şase de mii de locuitori dintre care cinci mii de evrei. Cele cinci petale, zugrăvite pe hartă în culori diferite, ţin de cinci state diferite, prima

este a Bavariei, a doua a Hessei-Cassel, a treia a Hessei-Homburg, a patra ţine de Nassau, a cincea de Hessa-Darmstadt.

Era oare necesar să se orânduiască şi să se înfăşoare în felul acesta un oraş, în care când te afli, simţi că bate inima Germaniei? Împăraţii erau aleşi şi încoronaţi aici; aici a deliberat dieta germanică; Goethe s-a născut aici.

Când străbaţi astăzi provinciile renane în care, acum mai puţin de treizeci de ani radia puternica omogenitate ce a pătruns atât de adânc în mai puţin de un veac şi jumătate în anticul landgraviat al Alsaciei, călătorul întâlneşte din când în când un stâlp alb şi albastru; se află în Bavaria; apoi un stâlp alb şi roşu; se află în Hessa; şi apoi hop! un stâlp alb şi negru; e în Prusia. De ce? Ce raţiuni sunt la mijloc? Trecut-a peste vreun râu, peste vreun zid, peste vreun munte? Trecut-a vreo frontieră? S-a modificat oare ceva în ţinutul pe care l-a străbătut? Nu. Nu s-a schimbat nimic, numai culoarea stâlpilor. De fapt nu eşti nici în Prusia, nici în Hessa, nici în Bavaria; eşti pe malul stâng al Rinului, adică în Franţa; după cum pe malul drept eşti în Germania.

Insistăm deci asupra acestui punct: orânduirea din anul 1815 a fost o repartizare leonină. Regii nu şi-au spus decât atât: *Să împărţim*. — Iată haina lui Iosif[878], s-o rupem şi să păstreze fiecare ce i-a rămas în mâini. — Bucăţile sunt astăzi cusute la poalele fiecărui stat; pot fi văzute; niciodată nu s-au târât pe suprafaţa hărţii pământului zdrenţe hărtănite mai bizar, niciodată nişte petece puse cap la cap de politică n-au ascuns şi n-au travestit mai ciudat veşnica şi divina împărţire a fluviilor, a mărilor şi a munţilor.

Şi, mai devreme ori mai târziu, nobilele naţiuni de pe Rin vor chibzui, căci de ele s-a ocupat Congresul cel mai puţin. S-a putut întrezări în aceste rânduri, obligatoriu pe scurt, cu ce dispreţ a tratat congresul istoria, trecutul, afinităţile geografice şi comerciale, tot ceea ce constituie entitatea naţiunilor. Fapt remarcabil, erau împărţite popoare, dar nimeni nu se gândea la ele. Se făceau măriri, rotunjiri, extinderi şi atâta tot. Fiecare îşi plătea datoriile cu câte ceva din Franţa. Se făceau concesii pe viaţă şi concesii cu clauză de răscumpărare. Se înţelegeau între ei. Un prinţ cerea un zălog; i se dădea un oraş. Un altul cerea o rotunjire; i se arunca un sat.

Sub această uşurinţă aparentă, exista însă, am mai arătat-o, o idee profundă o idee engleză şi rusă pusă în aplicare, şi trebuie s-o spunem, atât în dauna Germaniei cât şi în cea a Franţei Rinul este fluviul ce trebuie să le unească; au făcut din el fluviul ce le desparte.

XIII

Evident această situaţie este artificială, violentă, împotriva naturii, şi prin urmare provizorie. Timpul aduce totul la forma ecuaţiei; Franţa se va întoarce la forma ei normală şi la proporţiile ce-i sunt necesare. După părerea noastră, trebuie şi poate să se întoarcă pe cale paşnică, prin forţa lucrurilor, îmbinată cu forţa ideilor. Există cu toate acestea două obstacole:

Un obstacol material.

Un obstacol moral.

Obstacolul material este Prusia.

Nu vom mai reveni asupra celor spuse în această privinţă. Este totuşi cu neputinţă ca la un moment dat Prusia să nu recunoască trei lucruri:

Primul dintre ele: lăsând mereu la o parte caracterul personal al principilor, alianţa rusă nu este şi nu poate fi un fapt simplu şi limpede pentru un stat din Europa Centrală. Sunt apropieri a căror idee preconcepută este transparentă. Regatele şi popoarele se pot iubi în fel şi chip. Rusia iubeşte Germania tot aşa cum Anglia iubeşte Portugalia şi Spania, cum iubeşte lupul mielul.

Cel de-al doilea fapt este că, cu toată strădania Prusiei de douăzeci şi cinci de ani încoace, cu toate concesiile făcute pentru a asigura o bună stare, ca de pildă reducerea impozitelor pe tutun, pe hamei, pe vin, şi oricât de părintească i-a fost, şi o recunoaştem, stăpânirea malul stâng al Rinului a rămas francez; în timp ce malul drept, firesc şi neapărat german, a devenit de îndată prusac. Străbateţi malul drept, intraţi în hanuri, în cârciumi, în prăvălii, pretutindeni veţi vedea atârnate pe perete portretul lui Frederic cel Mare şi bătălia de la Rosbach[879]. Străbateţi malul stâng, vizitaţi acelaşi tip de locuri, pretutindeni veţi găsi, ca un protest mut, pe Napoleon şi Austerlitzul. Libertatea presei nu există pe teritoriile prusace, însă există libertatea pereţilor şi, după cum se vede, este îndeajuns pentru a face publice gândurile tainice.

În al treilea rând, Prusia îşi va da seama că statul ei, aşa cum l-a croit congresul, este prost făcut. Şi într-adevăr, ce este Prusia de astăzi? Trei insule pe uscat. Bizar de spus, dar adevărat. Rinul, şi mai ales lipsa de simpatie şi de unitate, împart în două marele ducat al Rinului-de-Jos, care el însuşi este despărţit de vechea Prusie printr-o strâmtoare prin care trece un braţ al confederaţiei germanice şi unde Hanovra şi Hessa electorală îşi fac joncţiunea. Între cele două puncte mai apropiate de această strâmtoare, Liebenau şi Wilzenhs, tocmai acolo este situat Cassel, ca pentru a interzice orice fel de comunicaţie. Ciudată dependenţă, aproape absurdă de exprimat, regele Prusiei nu se poate

duce pe teritoriile lui fără să iasă din ele.

Este evident că nu poate fi vorba decât de o situaţie provizorie.

Prusia, şi să i-o spunem, tinde să devină şi va deveni un mare regat omogen, închegat, puternic pe uscat şi pe mare. La ora actuală, Prusia nu are porturi decât la Marea Baltică, mare a cărei adâncime nu atinge cele opt sute de picioare ale lacului Constanţa, mare mai uşor de închis decât Mediterana, şi care nu are, ca Mediterana, avantajul de nepreţuit de a fi însuşi bazinul civilizaţiei. Un popor închis în Mediterana a putut deveni Roma. Ce va deveni un popor închis în Baltica? Prusiei îi trebuie porturi la Ocean.

Nimeni nu posedă secretul viitorului, şi numai Dumnezeu, cu degetul lui neînduplecat, aduce mai în faţă, dă mai înapoi sau şterge liniile verzi şi roşii pe care le trag oamenii pe hărţi, însă, încă de pe acum se poate constata, întrucât parţial se vede deja, că opera divină se săvârşeşte. Încă de pe acum providenţa face ordine, cu încetineala ei maiestuoasă şi fără greş, în ceea ce au smintit congresele. Despărţind prin urcarea binecuvântată pe tron a unei fete tinere coroana Hanovrei de coroana Angliei[880], izolând regatul cel mic de cel mare, lovind cu diferite incapacităţi morale şi fizice, am putea zice cu toate orbirile în acelaşi timp ramura de Brunswick, rămasă germană sau redevenită germană, marcându-i stingerea apropiată[881], se pare că providenţa lasă să se întrevadă mijlocul şi ţelul: Hanovra Prusiei şi Rinul Franţei.

XIV

Când zicem Rin, înţelegem malul stâng. Or, Prusia are mai mult din malul drept decât din cel stâng, şi-şi va păstra malul drept.

Pentru Hanovra încorporarea ei în Prusia va fi un mare pas spre libertate, demnitate şi măreţie. Pentru Prusia, stăpânirea Hanovrei înseamnă mai întâi omogenitatea teritoriului, suprimarea strâmtorii şi a obstacolului, joncţiunea dintre ducatul Rinului şi vechea Prusie; şi mai apoi înseamnă absorbirea inevitabilă a Hamburgului şi a Oldenburgului, înseamnă Oceanul deschis, navigaţia liberă, posibilitatea de a fi tot atât de puternică prin marină ca şi prin armata de uscat.

Ce mai înseamnă malul stâng al Rinului pe lângă toate acestea?

Cât despre Germania propriu-zisă, compensaţiile ei viitoare se găsesc în principatele de la Dunăre. Nu este oare evident că Imperiul otoman se micşorează şi se atrofiază pentru ca Germania să crească?

XV

Obstacolul moral este neliniştea pe care Franţa o trezeşte în Europa.

Într-adevăr, pentru întreaga lume, Franţa înseamnă gândire, inteligenţă, publicitate, carte, presă, tribună, cuvânt; înseamnă limba, – cel mai rău dintre lucruri, zice Esop – dar şi cel mai bun.

Pentru a aprecia care este influenţa Franţei în atmosfera continentală, ce lumină şi căldură împrăştie, este destul să se compare Europa de acum două sute de ani, a cărei schiţă am făcut-o la început, cu Europa de astăzi.

Dacă este adevărat că progresul societăţii înseamnă, şi o credem cu fermitate, a merge prin transformări lente, succesive şi paşnice, de la guvernarea de către unul singur la guvernarea de către mai mulţi şi de la guvernarea de către mai mulţi la guvernarea tuturor, dacă aceasta este adevărat, la prima vedere pare evident că Europa, departe de a progresa, aşa cum o cred minţile luminate, a dat înapoi.

Într-adevăr, fără a mai ţine pentru un moment seama în calcul de monarhiile secundare din confederaţia germanică şi neţinând seama decât de statele cu desăvârşire independente, ne amintim că în veacul al XVII-lea nu erau în Europa decât douăsprezece monarhii ereditare; acum sunt şaptesprezece.

Existau cinci monarhii elective; nu mai e decât una, Sfântul Scaun.

Existau opt republici; nu mai este decât una, Elveţia.

De altfel trebuie să adăugăm că Elveţia nu numai că a supravieţuit, ci a şi crescut. De la treisprezece cantoane a ajuns la douăzeci şi două. Şi în treacăt fie spus, – căci de vreme ce insistăm asupra cauzelor morale, nu vrem să omitem cauzele fizice – toate republicile care au dispărut erau pe câmpie sau pe mare; singura care a rămas este cea din munţi. Munţii păstrează republicile. De cinci veacuri, în ciuda asalturilor şi ligilor, există în lumea veche trei republici în munţi: una în Europa, Elveţia care ţine Alpii; una în Africa, Abisinia[I], care ţine munţii Lunei; una în Asia, Circasia, care ţine Caucazul.

Dacă după Europa, examinăm confederaţia germanică, acest microcosmos al Europei, iată ce apare: în afară de Prusia şi Austria, considerate ca mari monarhii independente, cele şase state principale ale confederaţiei germanice sunt: Bavaria, Würtemberg, Saxa, Hanovra, Hessa şi Baden. Dintre aceste şase state, primele patru erau ducate, acum sunt regate; cele două din urmă erau, Hessa un

---

[I] Abisinienii resping ca înjositor numele de *abisinian.* Ei se numesc *agasieni* ceea ce înseamnă *liberi.*

landgraviat şi Baden un margraviat, acum sunt mari ducate.

Cât despre statele elective şi pe viaţă ale corpului germanic, ele erau numeroase şi cuprindeau o sumedenie de principate ecleziastice; toate au încetat să mai existe; din fruntea lor au dispărut odată pentru totdeauna cele trei mari electorate arhiepiscopale de pe Rin.

Dacă trecem la statele populare, ce găsim? Existau în Germania şaptezeci de oraşe libere; nu mai sunt decât patru, Frankfurt-pe-Main, Hamburg, Lübeck şi Bremen.

Şi să se ia aminte bine, pentru a face aceste apropieri nu ne-am situat în condiţiile cele mai favorabile pentru ceea ce vrem să demonstrăm; căci, dacă în loc de 1630 am fi ales anul 1650, de pildă, am fi putut să mai tăiem din statele monarhice şi să adăugăm la statele democratice ale veacului al XVII-lea republica engleză, care a dispărut astăzi ca şi celelalte.

Să continuăm.

Din cele cinci monarhii elective, două erau de primul rang, Roma şi Imperiul. Singura care a mai rămas până în prezent este Roma, şi a căzut în rangul al treilea.

Din cele opt republici, una, Veneţia, era putere de rangul al doilea. Singura care a mai dăinuit până astăzi, Elveţia, este, ca şi Roma, de rangul al treilea.

Cele cinci mari puteri conducătoare actualmente, Franţa, Prusia, Austria, Rusia şi Anglia, sunt toate monarhii ereditare.

Aşa încât, după această confruntare surprinzătoare, cine a câştigat teren? monarhia. Cine a pierdut teren? democraţia.

Acestea-s faptele.

Ei bine, faptele se înşală. Ele nu sunt decât aparenţe. Sentimentul profund al naţiunilor dezminte faptele şi zice că contrariul este adevărat.

Monarhia este cea care a dat înapoi, şi democraţia a progresat.

Pentru a arăta că din punct de vedere liberal alcătuirea vechii Europe nu numai că nu a pierdut nimic, ci chiar a câştigat prodigios, în ciuda multiplicării şi creşterii regatelor, în ciuda prăbuşirii tuturor statelor viagere şi, întrucâtva, prezidenţiale ale Germaniei, în ciuda dispariţiei a patru monarhii elective din cinci, a şapte republici din opt, şi a şaizeci şi şase oraşe libere din şaptezeci, este suficient să arătăm un singur fapt: Franţa a trecut de la starea de monarhie pură la starea de monarhie populară.

Nu este decât un pas, dar el este făcut de Franţa; iar la un moment dat, toţi paşii pe care-i va face Franţa vor fi făcuţi de întreaga lume. Şi

este atât de adevărat, că atunci când ea se grăbeşte, lumea se revoltă împotriva ei şi o blamează, găsind că e mai uşor să o combată decât să o urmeze. Astfel că politica Franţei trebuie să fie o politică conducătoare şi să fie rezumată în două cuvinte: să nu meargă niciodată atât de încet încât să frâneze Europa, şi nici atât de repede încât să împiedice Europa să i se alăture.

Tabloul pe care l-am zugrăvit în cele câteva pagini de mai sus, dovedeşte din nou şi imperios că: vorbele nu înseamnă nimic, ideile sunt totul. Într-adevăr, de ce să te războieşti, să fii pentru sau contra cuvântului *republică*, de pildă, când s-a demonstrat că şapte republici, patru state elective şi şaptezeci de oraşe libere ţin mai puţin loc în civilizaţia europeană decât ideea de libertate semănată de Franţa în cele patru vânturi?

Într-adevăr, statele dăunează civilizaţiei sau o slujesc, nu prin numele pe care-l poartă, ci prin pilda pe care o dau. Un exemplu este o proclamaţie.

Or, care este pilda pe care o dădeau republicile dispărute şi care este pilda pe care o dă Franţa?

Veneţia iubea cu patimă egalitatea. Dogele nu avea în senat decât dreptul la un vot. Poliţia intra la doge ca la ultimul cetăţean şi, cu măşti, îi scormonea hârtiile în prezenţa lui, fără ca acesta să îndrăznească să rostească vreun cuvânt. Rudele dogelui erau suspecte pentru republică numai pentru că erau rudele lui. Cardinalii veneţieni erau suspecţi ca principi străini. Caterina Cornaro, regina Ciprului, nu era la Veneţia decât o doamnă din Veneţia. Republica proscrisese titlurile heraldice. Într-o zi, un senator, numit de împărat conte al Sfântului Imperiu, a pus să se sculpteze în piatră pe frontonul de la poartă o coroană de conte deasupra stemei lui. A doua zi de dimineaţă coroana dispăruse. Consiliul celor Zece pusese să fie sfărâmată noaptea cu lovituri de ciocan. Senatorul a înghiţit jignirea şi bine a făcut. Sub Francesco Foscari, când regele Daciei[882] a venit să stea la Veneţia, republica i-a dat rangul de cetăţean; nimic mai mult. Până aici totul merge bine şi nici egalitatea cea mai geloasă n-ar avea nimic de zis. Dar, sub cetăţeni se aflau orăşenii. Cetăţenii însemnau nobleţea; orăşenii însemnau poporul. Or, orăşenii, adică poporul, n-aveau niciun drept. Magistratul lor suprem, numit cancelarul orăşenilor şi care era un fel de doge plebeian, avea un rang foarte mic, departe în urma ultimului dintre nobili. Între societatea de sus şi cea de jos din stat exista un perete de netrecut şi în niciun caz senioria nu putea fi aleasă dintre orăşeni. Numai o dată în veacul al XIV-lea, treizeci de burghezi bogaţi aproape

că s-au ruinat pentru a salva republica şi au căpătat ca răsplată, mai bine zis ca plată, nobleţea; a fost însă aproape o răscoală; iar aceste treizeci de nume au fost, în ochii patricienilor puri, până în zilele noastre, cele treizeci de pete din cartea de aur. Senioria zicea că nu-i datorează poporului decât un singur lucru, pâine ieftină. Adăugaţi la aceasta şi un carnaval de cinci luni şi Juvenal[883] ar fi putut spune: *Panem et circenses*[I]. Aşa înţelegea Veneţia egalitatea[884]. Dreptul public francez a abolit orice privilegiu. El a proclamat liberul acces al tuturor aptitudinilor la toate slujbele, şi această egalitate, a primului ca şi a ultimului membru al societăţii în faţa dreptului politic, este singura adevărată, raţională şi absolută. Oricare ar fi hazardul naşterii, egalitatea scoate din umbră, constată şi consacră superiorităţile naturale, şi creându-i condiţii egale, ea scoate în relief inegalitatea inteligenţelor.

La Genova ca şi la Veneţia existau două administraţii, marea republică, condusă de ceea ce se numea palat, adică de doge şi de aristocraţie, şi mica republică condusă de oficiul Sfântului Gheorghe. Numai că, spre deosebire de Veneţia, de multe ori republica cea mică o stânjenea, o împiedica şi chiar o asuprea pe cea mare. Comunitatea Sfântului Gheorghe era compusă din toţi creditorii statului, ce se chemau pretori. Era puternică şi avară, şi adesea storcea de bani senioria. Îşi avea partea la toate dările, la toate privilegiile şi stăpânea în exclusivitate Corsica, pe care o guverna cu asprime. Nimic nu e mai dur ca o guvernare a nobililor, decât o guvernare a negustorilor. Luată în absolut şi în sine, Genova era o naţiune de debitori condusă de o naţiune de creditori. La Veneţia dările apăsau mai ales pe orăşeni; la Genova, ele striveau adesea nobilimea. — Franţa care a proclamat egalitatea tuturor în faţa legii, a proclamat şi egalitate în faţa impozitelor. Ea nu suportă despărţituri în casieria statului. Tot omul plăteşte şi poate cere. Şi, ceea ce dovedeşte că principiul este bun, aşa cum egalitatea politică respectă inegalitatea inteligenţei, egalitatea în faţa impozitelor respectă inegalitatea averilor.

La Veneţia, statul vindea slujbele şi prin intermediul unui drept ce se numea *depunere de consiliu*, minorii puteau intra la adunări, puteau lua parte şi vota. — Franţa a abolit venalitatea funcţiilor publice.

La Veneţia domnea tăcerea. — În Franţa domneşte cuvântul.

La Genova făcea dreptate un tribunal alcătuit din cinci doctori străini. La Lucca, tribunalul nu avea decât trei; primul era podesta, cel

[I] Pâine şi jocuri de circ.

de-al doilea judecător civil, cel de-al treilea judecător criminal; şi nu numai că trebuiau să fie străini, ci mai trebuia şi să fie născuţi la o distanţă mai mare de cincizeci de mile de Lucca. — Franţa a stabilit, în principiu şi în fapt, că singura justiţie este cea a ţării.

La Genova, dogele era păzit de cinci sute de germani; la Veneţia, republica era apărată pe uscat de o armată străină, comandată întotdeauna de un general străin; la Ragusa, legile erau puse sub protecţia a o sută de unguri, conduşi de un căpitan şi erau folosiţi la execuţii; la Lucca, senioria era apărată în palatul ei de o sută de soldaţi străini care, ca şi judecătorii, trebuiau să se fi născut la o distanţă mai mare de cincizeci de mile de cetate. — Franţa pune principele, guvernul şi dreptul public sub protecţia gărzilor naţionale. Vechile republici păreau că se apără de ele însele. Franţa are încredere în Franţa.

La Lucca exista o inchiziţie a vieţii private, ce se intitula *consiliul discolilor*. Pe baza unui denunţ aruncat în cutia consiliului orice cetăţean putea fi declarat discol, adică o pildă rea şi era surghiunit pe trei ani, ameninţat cu moartea dacă ar fi încălcat legea surghiunului. De aici nenumărate abuzuri. — Franţa a abolit orice ostracism. Franţa apără viaţa privată.

În Olanda, excepţia conducea totul. Statele votau pe provincii şi nu pe cap de om. Fiecare provincie avea legi speciale, feudale în Frisia de Vest, burgheze în Groningue, populare în Ommelandes. În provincia Olanda, numai optsprezece oraşe[I] aveau dreptul să fie consultate în treburile cu caracter general sau în cele obişnuite ale republicii; alte şapte[II] puteau fi admise să-şi dea părerea, însă numai când era vorba de pace sau de război, sau de venirea unui nou principe. Cu excepţia acestor douăzeci şi cinci de oraşe, niciunul dintre celelalte oraşe nu era consultat, unele pentru că aparţineau unor seniori particulari, altele pentru că nu erau oraşe închise. Trei oraşe imperiale, bătând monedă, guvernau în Over-Yssel, fiecare cu prerogative inegale; Deventer era primul, Campen cel de-al doilea şi Zwol cel de-al treilea. Oraşele şi satele din ducatul de Brabant ascultau de statele majore, fără însă să aibă dreptul să fie reprezentate în ele. — În Franţa, legea este una pentru toate oraşele şi pentru toţi cetăţenii.

[I] Dordrecht, Harlem, Felft, Leyda, Amsterdam, Goude, Rotterdam, Gorcum, Schiedam, Schoonhewe, Briel, Alcmar, Hoorne, Inchuisem, Edam, Monickendamm, Medemblyck şi Purmeseynde.

[II] Woodem, Oudewater, Ghertrydenberg, Heusden, Naerden, Weesp şi Muyden.

Geneva era protestantă, însă Geneva era intolerantă. Trosnetul sinistru al rugurilor era însoţit de glasul certăreţ al doctorilor. Vreascurile lui Calvin se aprindeau şi făceau vâlvătaie la Geneva, aşa cum făceau şi vreascurile lui Torquemada la Madrid[885]. — Franţa mărturiseşte, afirmă şi practică libertatea conştiinţei.

Cine ar crede-o? Elveţia, în aparenţă populară şi ţărănească, era o ţară de privilegii, de ierarhie şi de inegalităţi. Republica era împărţită în trei regiuni. Prima regiune cuprindea treisprezece cantoane şi deţinea suveranitatea. Cea de-a doua regiune cuprindea abaţia şi oraşul Saint-Gall, Grisonii, Valais, Richterschwyl, Biel şi Mülhausen. Cea de-a treia regiune îngloba într-o supunere pasivă ţările cucerite, supuse sau cumpărate. Aceste ţări erau guvernate în modul cel mai inegal şi mai ciudat. Astfel, Bade în Argovia, dobândită în anul 1415, şi Turgovia, dobândită în anul 1460, aparţineau primelor opt cantoane. Primele şapte cantoane conduceau în exclusivitate Provinciile Libere, luate în anul 1415, şi Sargansul, vândut Elveţiei în anul 1483 de către contele Georg de Werdemberg. Primele trei cantoane erau suzerane ale Bilitonei, Bellinzonei. Ragatz, Lugano, Locarno, Mendrisio, Val-Maggia, dăruite confederaţiei în anul 1513 de Francesco Sforza, ducele Milanului, ascultau de toate cantoanele, cu excepţia Appenzellului. — Franţa nu admite ierarhie între părţile din teritoriul ei. Alsacia este egală cu Touraine, Dauphiné este tot atât de liber ca şi Mainul, Franche-Comté este tot atât de suverană ca Bretagne, iar Corsica este tot atât de franceză ca Ile-de-France.

Se vede, şi pentru aceasta este de ajuns să se examineze comparaţia pe care am schiţat-o, că vechile republici exprimau originalităţi locale; Franţa exprimă idei generale.

Vechile republici reprezentau interese. Franţa reprezintă drepturi.

Vechile republici, create la întâmplare, erau rodul firesc al istoriei, al trecutului şi al pământului. Franţa modifică şi îndreaptă copacul, iar pe trecutul ce i-a fost dat altoieşte un viitor pe care şi-l alege.

Inegalitatea între indivizi, între oraşe, între provincii, inchiziţia asupra conştiinţei, asupra vieţii private, venalitatea slujbelor, împărţirea pe caste, tăcerea impusă gândirii, neîncrederea devenită lege de stat, o justiţie străină în oraş, o armată străină în ţinut, iată ce admiteau, după nevoile politicii lor sau ale intereselor lor, vechile republici. O singură naţiune, drepturi egale, conştiinţa inviolabilă, gândirea regină, abolirea privilegiilor, impozite liber consimţite, justiţie naţională, armată naţională, iată ce proclamă Franţa.

Vechile republici proveneau întotdeauna dintr-un caz dat, adeseori

unic, dintr-o coincidenţă de fenomene, dintr-o orânduire neprevăzută de elemente disparate, dintr-un accident; niciodată dintr-un sistem. Franţa se dezvoltă în timp ce există; ea îşi discută temeliile şi le critică, le încearcă treaptă cu treaptă; îşi fixează nişte dogme şi trage concluzia unor stări; are o credinţă, progresul; un cult, libertatea; o evanghelie, adevărul mai presus de orice şi pretutindeni. Republicile dispărute trăiau modest şi sobru în pirpiria lor economie politică; se gândeau la ele, numai şi numai la ele; nu proclamau nimic, nu învăţau nimic pe alţii; nu stânjeneau şi nu urâţeau vreun despotism prin pilda libertăţii învecinate; n-aveau nimic în ele care să poată trece la alte naţiuni. Franţa, ea, stipulează pentru popor şi pentru toate popoarele, pentru om şi pentru toţi oamenii pentru conştiinţă şi pentru toate conştiinţele. Ea are ceea ce salvează naţiunile, unitate; nu are ceea ce le duce la pierzanie, egoism. Pentru ea, a cuceri provincii e bine, a cuceri însă minţi e şi mai bine. Republicile trecutului, închistate în colţul lor făceau toate ceva limitat şi special; forma lor, şi insistăm asupra acestui punct, nu era aplicabilă altora; ţelul lor nu depăşea propriile lor limite. Una îşi edifica o seniorie, alta o burghezie, o alta o comună, şi ultima o prăvălie. Franţa construieşte o societate umană.

Vechile republici au dispărut. Lumea de-abia de a băgat de seamă. În ziua în care Franţa s-ar stinge, amurgul ar pune stăpânire pe întreg pământul.

Suntem departe de a spune că vechile republici au fost inutile pentru progresul Europei, însă Franţa îi este cu siguranţă necesară.

Ca să rezumăm totul într-un singur cuvânt, din vechile republici n-au ieşit decât fapte; din Franţa au ieşit principii.

Aceasta este o binefacere. Acesta este şi un pericol.

Din însăşi misiunea pe care Franţa şi-a asumat-o dar, după noi, pe care a primit-o de sus, rezultă mai mult decât un pericol, în orice caz mai mult decât o alarmă.

Extrema lărgime a principiilor franceze poate determina alte popoare să vrea să le încerce. A fi Veneţia, n-ar tenta pe nimeni; a fi Franţa, le-ar îmbia pe toate. De aici, eventuale acţiuni din cele de care coroanele se tem.

Franţa vorbeşte tare, mereu şi cu toţi. De aici o zarvă mare ce-i face pe unii să vegheze; dar şi o mare zguduire ce-i face pe ceilalţi să tremure.

Adeseori ceea ce pentru popoare este o făgăduinţă, principilor li se pare că este o ameninţare.

De asemenea, adeseori cine proclamă, declamă.

Franţa propune gânditorilor multe probleme de meditaţie, însă ceea ce îi face pe gânditori să mediteze, îi face şi pe smintiţi să viseze.

Dintre aceste probleme sunt unele pe care minţile puternice şi adevărate le rezolvă prin bun simţ; sunt altele pe care minţile de rea credinţă le rezolvă prin sofisme; şi mai sunt şi minţi năprasnice care le rezolvă prin răscoale, curse sau asasinate.

Ş-apoi, – şi acesta este de altfel inconvenientul teoriilor – începi prin a nega privilegiile, şi ai perfectă dreptate; apoi negi ereditatea şi nu mai ai dreptate decât pe jumătate; apoi negi proprietatea şi nu mai ai dreptate deloc; apoi negi familia, şi greşeşti de-a binelea; apoi negi inima omenească ceea ce este monstruos. Ba chiar, negând privilegiile, s-a greşit când nu s-a făcut deosebirea între privilegiile instituite în interesul individului, ceea ce nu este bine, şi privilegiile instituite în folosul societăţii, ceea ce este foarte bine. Mintea omului, mânată cu acea orbire ce se cheamă logică, merge lesne de la general la absolut şi de la absolut la abstract. Or, în politică, abstractul devine lesne feroce. Din abstracţie în abstracţie devii Neron sau Marat. Întrucât nu vrem să atenuăm nimic, de o jumătate de veac încoace, Franţa a urmat această pantă; a sfârşit însă prin a se întoarce spre adevăr.

În anul 1789 ea a visat un paradis, în 1793 a realizat un iad; în anul 1800 a întemeiat o dictatură, în 1815 o restauraţie, în 1830[886] un stat liber. Ea a creat acest stat liber din elecţie şi ereditate. A devorat toate nebuniile înainte de a ajunge la înţelepciune; a suferit toate revoluţiile înainte de a ajunge la libertate. Or, înţelepciunii ei de astăzi i se reproşează nebuniile de ieri; libertăţii ei i se reproşează revoluţiile.

Să ni se îngăduie aici o digresiune, care de altfel ajunge indirect la ţelul nostru. Tot ceea ce i se reproşează Franţei, tot ceea ce Franţa a făcut, Anglia făcuse înaintea ei. Numai că, – şi aceasta este oare cauza pentru care acesteia nu i se reproşează nimic? — principiile care s-au ivit din revoluţia engleză sunt mai puţin fecunde decât cele care s-au desprins din revoluţia franceză. Una, egoistă ca toate celelalte republici ce au murit, n-a stipulat decât pentru poporul englez; cealaltă, am mai spus-o, a stipulat pentru întreaga omenire.

În fond, paralela este în favoarea Franţei. Masacrele din Connaught depăşesc pe cele din 1793[887]. Revoluţia engleză a avut mai multă putere a răului decât cea a noastră şi mai puţină putere a binelui; a ucis un rege mai mare şi a produs un om mai puţin mare; Carol I este de admirat; pe Ludovic al XVI-lea nu poţi decât să-l plângi. Cât despre Cromwell, entuziasmul şovăie în faţa acestui mare om strâmb. Ceea ce are din Scarron strică ceea ce are din Richelieu[888]; ceea ce are din

Robespierre strică ceea ce are din Napoleon.

S-ar putea spune că revoluţia britanică a fost circumscrisă ca întindere şi extindere pe mare, la fel ca Anglia însăşi. Marea izolează ideile şi evenimentele, ca şi popoarele. Protectoratul din anul 1657 are faţă de imperiul din anul 1811[889] proporţia unei insule faţă de un continent.

Cât de izbitoare au fost, chiar în mijlocul veacului al XVII-lea, aceste aventuri ale unei naţiuni puternice, contemporanii de-abia de au crezut în ele. În această ciudată vâltoare nu se schiţa nimic precis. Popoarele de pe partea aceasta a canalului nu întrezăreau figurile mari şi fatale ale revoluţiei engleze decât dincolo de spuma falezelor şi de negurile oceanului. Întunecata şi furtunoasa tragedie în care scânteiau sabia lui Cromwell şi securea lui Hewlet nu le apărea regilor de pe continent decât prin veşnica perdea de furtuni ce dezlănţuie natura între Anglia şi Europa. La o astfel de distanţă şi prin ceaţă nu mai era vorba de oameni ci de umbre.

Lucru demn de remarcat şi asupra căruia trebuie să se insiste, este că timp de o jumătate de veac, în Anglia au căzut două capete regale, unul sub securea regală, celălalt pe un eşafod popular[890], fără ca regii încoronaţi ai Europei să fie mişcaţi de altceva decât de milă. Când a căzut la Paris capul lui Ludovic al XVI-lea, lucru a părut complet nou, cruzime, nemaipomenită. Lovitura dată de mâna josnică a lui Marat şi a lui Couthon[891] a avut în groaza regilor un răsunet mai mare decât cele două lovituri date de braţul suveran al Elisabetei şi de cel cumplit al lui Cromwell. Ar fi aproape exact să se spună că, pentru lume, ceea ce nu s-a făcut în Franţa n-a fost încă făcut.

1587 şi 1649, două date sinistre şi totuşi sunt ca şi cum n-ar fi fost şi dispar în vâlvătaia hâdă a celor patru cifre crâncene, 1793.

Cât despre Anglia, este o certitudine că *penitus toto divisos orbe britannos*[I] a fost mult timp un adevăr. Şi până la un anumit punct mai este încă. Anglia este mai puţin aproape de continent decât o crede ea însăşi. Regele Canut cel Mare, care trăia în veacul al XI-lea, i se pare Europei tot atât de îndepărtat precum Carol cel Mare. Pentru ochii lumii, Cavalerii Mesei Rotunde[892] se trag înapoi în negurile evului mediu, aproape pe acelaşi plan cu paladinii. Faimosului Shakespeare i-au trebuit o sută patruzeci de ani ca să traverseze Canalul. În zilele noastre, patru sute de copii din Paris, îngrămădiţi în tăcere, ca muştele de octombrie în ungherele întunecoase ale Porţii Saint-Martin, bătând

---

[I] …britanicii cei cu totul despărţiţi de restul lumii…

pasul pe caldarâm trei seri de-a rândul, răscolesc mai profund Europa decât întreg tărăboiul sălbatic al alegerilor din Anglia.

Există deci în frica pe care Franţa o inspiră principilor din Europa, un efect de optică şi de acustică, ce măresc dublu şi în care lumea nu ar trebui să aibă încredere. Regii nu văd Franţa aşa cum este. Anglia face răul; Franţa face zgomot.

Diferitele obiecţiuni aduse în Europa spiritului francez, mai ales după anul 1830, trebuie, după părerea noastră, abordate drept în faţă, şi, cât ne priveşte, nu vom da înapoi în faţa nici uneia din ele. Afirmăm bucuros şi cu orgoliu că, în veacul al XIX-lea, scopul Franţei este poporul, ridicarea treptată a inteligenţei, îndulcirea progresivă a stării claselor numeroase şi amărâte, prezentul îmbunătăţit prin educarea oamenilor, viitorul asigurat prin educarea copiilor. Este, desigur, o misiune sfântă şi strălucită. Nu vom ascunde, cu toate acestea, că la această oră o parte din popor şi cu siguranţă cea mai puţin demnă şi poate cea mai puţin nevoiaşă, pare să fie agitată de instincte rele; se trezesc invidia şi gelozia; leneşul de jos se uită furios la trândavul de sus, cu care, totuşi, seamănă; şi, pusă între cele două extreme care se ating mai mult decât o cred, adevărata societate, marea societate care produce şi gândeşte, pare ameninţată în acest conflict. Există în umbră o întreagă măcinare de ură şi mânie, din când în când izbucnesc simptome grave şi nu vom nega că înţelepţii de astăzi, înclinaţi cu atâta dragoste către clasele nevoiaşe, ar trebui să strecoare puţină neîncredere în simpatia lor. După noi, este cazul să fim atenţi, nu să ne speriem. Şi dacă te gândeşti bine, nici în toate evenimentele acestea care înspăimântă Europa şi pe care ea le declară nemaipomenite, nu-i nimic nou. Anglia avusese încă înaintea noastră revoluţionari; Germania, să ne îngăduie să i-o spunem, avusese înaintea noastră comunişti. Înaintea Franţei, Anglia îşi decapitase regii; înaintea Franţei, Boemia a negat societatea. Husiţii, nu ştiu dacă sectarii noştri contemporani au aflat-o, practicaseră încă din veacul al XV-lea toate teoriile lor. Ei arborau două drapele; pe unul scriseseră: *Răzbunare de la cei mici pentru cei mari!* şi astfel atacau orânduirea socială a vremii; iar pe celălalt scriseseră: *Să se reducă la cinci toate oraşele de pe pământ!* şi astfel atacau orânduirea socială eternă. Vedem deci că în idei erau tot atât de „avansaţi” ca cei ce se numesc astăzi comunişti; prin fapte, iată unde se aflau: goniseră un rege, Sigismund, din capitala lui, Praga[893]; erau stăpânii unui regat, Boemia; aveau ca general un om genial, Ziska; bravaseră în anul 1431 un conciliu, cel din Basel, şi opt diete, cea de la Brinn, de la Viena, de la Pressburg, cele două de la

Frankfurt şi cele trei de la Nürenberg; ţinuseră ei înşişi o dietă la Czaslau[894], făcuseră să abdice un rege în mod solemn şi creaseră o regenţă[895]; înfruntaseră două cruciade stârnite împotriva lor de Martin al V-lea[896]; înspăimântaseră Europa atât de tare încât se alcătuise împotriva lor un consiliu de război permanent la Nürenberg, o miliţie perpetuă comandată de electorul de Brandeburg, o pace generală care-i îngăduia Germaniei să-şi unească toate forţele ca să-i extermine şi un impozit universal, *dinarul comun* pe care prinţul suveran îl plătea la fel ca ultimul ţăran. Groaza că se vor apropia, îi făcuse să transporte coroana lui Carol cel Mare şi giuvaerurile imperiului de la Karistein la Buda şi de la Buda la Nürenberg. În prezenţa Germaniei, înarmată şi speriată, pustiiseră îngrozitor opt provincii: Misnia, Franconia, Bavaria, Lausitz, Saxa, Austria, Brandenburgul şi Prusia; bătuseră pe cei mai mari căpitani de oaste din Europa, pe împăratul Sigismund, pe ducele Coributt Jagellon, pe cardinalul Julius, pe electorul de Brandenburg şi pe legatul papei[897]. În faţa oraşului Praga, la Teutschbroda, Saatz, Aussig, Riesenberg, în faţa Miesului şi a Tausului, nimiciseră de opt ori armatele Sfântului Imperiu şi, în aceste opt armate, s-a aflat una de o sută de mii de oameni, comandată de împăratul Sigismund, una de o sută douăzeci de mii de oameni, comandată de cardinalul Julius şi una de două sute de mii de oameni, comandată de electorii de Trèves, de Saxa şi de Brandenburg. Numai aceasta din urmă, la nivelul forţelor militare din veacul al XV-lea, ar reprezenta astăzi o armată de douăsprezece mii de soldaţi. Şi cât timp a durat acest război dus de o sectă împotriva Europei şi a umanităţii? Şaisprezece ani. De la 1420 la 1436. A fost vorba, fără îndoială, de un duşman sălbatic şi uriaş. Ei bine, civilizaţia veacului al XV-lea, prin însuşi faptul că secta era o barbarie şi că ea era civilizaţia, a fost destul de puternică să o prindă, să o strângă şi să o înăbuşe. E oare de crezut ca civilizaţia veacului al XIX-lea să tremure în faţa unei duzini de trândavi beţi care silabisesc o lozincă într-o cârciumă?

Nişte amărâţi şi nişte nenorociţi, aceştia sunt husiţii veacului al XIX-lea. Împotriva unei asemenea secte, unui asemenea pericol două lucruri sunt de ajuns: minţi luminate, un caporal şi o patrulă pe stradă.

Să ne liniştim deci şi să liniştim şi continentul.

Lăsând deoparte Rusia şi Anglia ca excepţii, şi am arătat din ce cauză, în Europa se recunosc, fără a mai socoti statele mici, două feluri de monarhii, cele vechi şi cele noi. Trecând peste amănunte, cele vechi sunt în declin, cele noi cresc. Cele vechi sunt: Spania, Portugalia, Suedia, Danemarca, Roma, Napoli şi Turcia. În fruntea acestor vechi

monarhii se află Austria, mare putere germană. Cele noi sunt: Belgia, Olanda, Saxa, Bavaria, Würtemberg, Sardinia şi Grecia. În fruntea acestor regate tinere se află Prusia, o altă mare putere germană. O singură monarhie se bucură, în acest grup de state de toate vârstele, de privilegiul măreţ de a fi în acelaşi timp şi bătrână şi tânără, şi are un trecut tot atât de mare ca Austria şi un viitor tot atât de mare ca Prusia: este Franţa.

Şi oare aceasta nu arată limpede rolul necesar al Franţei? Franţa este punctul de răscruce a ceea ce a fost şi a ceea ce va fi, legătura comună între bătrânele regalităţi şi naţiunile tinere, poporul care-şi aminteşte şi poporul care speră. Fluviul veacurilor poate curge, vadul omenirii este asigurat; Franţa este puntea de granit ce va duce generaţiile de pe un mal pe celălalt.

Cui i-ar trece prin gând să sfărâme această punte providenţială? Cui i-ar trece prin gând să distrugă sau să dezmembreze Franţa? Dacă ar da greş ar însemna să mărturisească că e nebun. Dacă ar reuşi ar însemna să săvârşească un paricid.

Ceea ce îngrijorează în mod ciudat coroanele, este că Franţa prin acea putere de dilatare proprie tuturor principiilor generoase, tinde să răspândească în afară libertatea.

Aici e nevoie să ne înţelegem.

Libertatea este necesară omului. Am putea zice că libertatea este aerul ce-l respiră sufletul omenesc. I se cuvine, sub orice formă ar fi. Desigur, nu toate popoarele europene sunt pe de-a întregul libere; însă toate îşi au partea lor de libertate. Aici este liber oraşul, acolo individul; aici este piaţa publică, acolo viaţa particulară; aici este conştiinţa, acolo opinia. S-ar putea zice că sunt naţiuni care nu respiră decât printr-una din facultăţile lor, aşa cum există bolnavi care nu respiră decât cu un plămân. În ziua în care această respiraţie le va fi interzisă sau imposibilă, naţiunea şi bolnavul vor muri. În aşteptare, trăiesc, până în ziua când vor fi complet sănătoşi, adică perfect liberi. Câteodată libertatea se află în climă; natura i-o creează şi i-o dăruieşte. Să mergi pe jumătate gol, cu tichia roşie pe cap, cu o zdreanţă de pânză drept pantaloni şi o zdreanţă de lână drept haină; să te laşi mângâiat de soarele cald, de razele soarelui, de cerul albastru, de marea albastră; să te culci la poarta palatului chiar la ceasul la care regele se culcă în dormitorul regal, şi să dormi afară mai bine decât doarme regele înăuntru; să faci ce vrei; să exişti aproape fără să munceşti, să munceşti aproape fără să te oboseşti, să cânţi de dimineaţă până seara, să trăieşti ca pasărea; e libertatea poporului la Napoli. Câteodată libertatea se află

în însuşi caracterul naţiunii; şi acesta este un dar al cerului. Să leneveşti toată ziua într-o cârciumă, să tragi pe nas cel mai bun tutun, să adulmeci berea cea mai bună, să bei vinul cel mai bun, să nu-ţi scoţi pipa din gură decât ca să duci paharul, şi cu toate acestea să-ţi deschizi larg aripile sufletului, să-ţi evoci în minte poeţii şi filosofii, să desprinzi din toate virtutea, să construieşti utopii, să tulburi prezentul, să orânduieşti viitorul, să visezi treaz toate visele frumoase ce învăluie urâţenia realităţii, să uiţi şi totodată să-ţi aduci aminte, să trăieşti aşa nobil, grav, serios, cu trupul în fum şi cu mintea în himere; aceasta este libertatea neamţului. Napolitanul are o libertate materială, neamţul are o libertate morală; libertatea lui lazzarone[898] l-a făcut pe Rossini[899]; libertatea neamţului l-a făcut pe Hoffman[900]. Noi, francezii, avem libertatea morală ca neamţul şi libertatea politică, ca englezul; însă n-avem libertatea materială. Suntem sclavii climei; suntem sclavii muncii. Acest cuvânt dulce şi încântător, *liber ca aerul*, poţi să-l spui când vorbeşti de lazzarone, nu poţi să-l spui despre noi. Nu ne plângem întrucât libertatea materială este singura ce se poate lipsi de demnitate; iar în Franţa, în punctul de iniţiativă civilizatoare în care a ajuns naţiunea, nu este destul ca individul să fie liber, el trebuie să fie şi demn. Ce-i al nostru este frumos. Franţa este tot atât de nobilă cât şi nobila Germanie; şi în plus faţă de Germania, are dreptul de a aplica direct forţa fecundă a spiritului ei la îmbunătăţirea realităţilor. Nemţii au libertatea visului, noi avem libertatea de gândire.

Însă pentru ca gândul liber să fie molipsitor, trebuie ca popoarele să fi fost îndelung pregătite, mai mult de ordin divin decât uman. Şi n-au ajuns încă aici. În ziua în care vor fi ajuns în acest punct, gândirea franceză, maturizată cu tot ce va fi văzut şi prin tot ce va fi făcut, departe de a aduce pierzania regilor, îi va mântui.

Cel puţin aceasta este adânca noastră convingere.

Atunci la ce bun să cauţi să stânjeneşti şi să micşorezi această Franţă, care va însemna, poate, pe viitor providenţa naţiunilor?

La ce bun să-i refuzi ceea ce îi aparţine?

Amintim că n-am vrut să găsim pentru această problemă decât soluţia paşnică; la nevoie, însă, n-ar mai fi oare şi o alta? În talgerul balanţei care va cântări într-o bună zi problema Rinului se mai află o altă greutate, dreptul real al Franţei. O să fie oare nevoie să se mai arunce şi o altă greutate cumplită, mânia Franţei?

Facem parte dintre cei ce gândesc cu hotărâre şi speră că nu se va ajunge până acolo.

Să ne gândim ce este Franţa.

Viena, Berlin, Petersburg, Londra, nu sunt decât oraşe; Parisul este un creier.

De douăzeci şi cinci de ani, Franţa cea ciopârţită n-a încetat să crească cu acea măreţie ce nu se vede cu ochii trupului, dar care este cea mai reală dintre toate, măreţia intelectuală. În momentul de faţă, spiritul francez se substituie treptat-treptat vechiului suflet al fiecărei naţiuni.

Cele mai mari inteligenţe, care reprezintă la ora actuală pentru întregul univers politica, literatura, ştiinţa şi arta, sunt ale Franţei şi ea le dăruieşte civilizaţiei.

Franţa de astăzi este puternică în alt chip, însă tot atât de puternică precum odinioară.

Să i se dea deci satisfacţie. Şi mai ales să se chibzuiască bine că: Europa nu poate fi liniştită atât timp cât Franţa nu este mulţumită.

Şi la urma urmelor, ce interes ar putea avea Europa ca Franţa, neliniştită, închingată între nişte frontiere împotriva naturii, silită să-şi caute o ieşire pentru seva care fierbe în ea, să devină silită, în lipsă de un alt rol, o Romă a civilizaţiei viitoare, slăbită material, întărită moral; metropolă a umanităţii, cum este cealaltă Romă, a creştinătăţii, câştigând ca influenţă mai mult decât a pierdut ca teritorii, regăsind sub altă formă o supremaţie ce-i aparţine şi ce nu i se poate răpi, înlocuind vechea preponderenţă militară printr-o formidabilă putere spirituală ce va face lumea întreagă să freamăte, să vibreze fibrele fiecărei fiinţe umane şi să tremure pardoseala tronurilor; totdeauna inviolabilă prin spada ei, însă de acum înainte regină prin clerul ei literar, prin limba ei universală în veacul al XIX-lea aşa cum era latina în veacul al XII-lea, prin simpatiile, tainice sau publice, dar adânci, ale naţiunilor, având marii ei scriitori drept papi, şi ce papă mai mare este un Pascal[901]! marii ei sofişti drept antichrişti, şi ce mare antichrist este un Voltaire! când luminând, când uluind, când aprinzând continentul cu presa ei, aşa cum o făcea Roma de la amvon, înţeleasă pentru că era ascultată, supunând pentru că era crezută, indestructibilă pentru că avea o rădăcină în inima tuturor, mazilindu-şi dinastiile în numele libertăţii, excomunicând regi din marea comunitate umană, dictând charte, evanghelii, promulgând edicte ale poporului, făcând să ţâşnească idei şi să fulgere revoluţii.

XVI

Să recapitulăm.

Acum două sute de ani, două state cotropitoare înghesuiau Europa.

Cu alte cuvinte, două egoisme ameninţau civilizaţia.

Aceste două state, aceste două egoisme, erau Turcia şi Spania.

Europa s-a apărat.

Cele două state au căzut.

Astăzi fenomenul alarmant se reproduce.

Alte două state, având aceleaşi temelii ca cele de mai înainte, puternice prin acelaşi fel de forţe şi împinse de aceleaşi ţeluri, ameninţă Europa.

Aceste două state, aceste două egoisme sunt Rusia şi Anglia.

Europa trebuie să se apere.

Vechea Europă, cu alcătuirea ei complicată, s-a dărâmat; Europa actuală are o formă mai simplă. Este constituită, în esenţă, din două state: din Franţa şi din Germania, centru dublu pe care trebuie să se sprijine grupul de naţiuni, atât la nord cât şi la sud.

Alianţa dintre Franţa şi Germania înseamnă constituirea Europei. Germania, cu spatele rezemat de Franţa, opreşte Rusia; Franţa prieteneşte rezemată de Germania, opreşte Anglia.

Dezunirea dintre Franţa şi Germania înseamnă dislocarea Europei. O Germanie întoarsă cu ostilitate către Franţa, va lăsa Rusia să intre; o Franţă întoarsă cu ostilitate către Germania va lăsa Anglia să pătrundă.

Deci, ceea ce vor cele două state cotropitoare este dezunirea dintre Germania şi Franţa.

Această dezunire a fost pregătită şi combinată cu iscusinţă în 1815 de către politica ruso-engleză.

Această politică a creat un motiv permanent de animozitate între cele două naţiuni centrale.

Şi acest motiv de animozitate a fost dăruirea malului stâng al Rinului, Germaniei. Or, acest mal stâng aparţine în mod firesc Franţei.

Pentru ca prada să fie bine păzită, a fost dăruită celui mai tânăr şi celui mai puternic dintre popoarele germanice, Prusiei.

Congresul de la Viena a aşezat nişte frontiere peste naţiuni ca nişte hamuri la întâmplare şi după bunul plac, fără măcar să le potrivească. Cel ce i-a fost pus atunci Franţei, copleşită, vlăguită şi învinsă, este o cămaşă de forţă ce o stânjeneşte; e prea strâmtă pentru ea. O strânge şi o face să sângereze.

Mulţumită politicii Londrei şi Petersburgului, de douăzeci şi cinci de ani simţim colţii Germaniei în rana Franţei.

Şi într-adevăr, din această cauză s-a născut între cele două popoare, făcute să se înţeleagă şi să se iubească, o antipatie ce ar putea să se

schimbe în ură.

În timp ce cele două naţiuni centrale se tem, se pândesc şi se ameninţă. Rusia creşte în tăcere, Anglia se extinde în umbră.

Pericolul creşte pe zi ce trece. S-a săpat un şanţ adânc. Poate că undeva în întuneric mocneşte un mare incendiu. Anul trecut mulţumită Angliei, Europa era cât pe ce să ia foc.

Or, cine ar putea spune ce s-ar întâmpla cu Europa într-o astfel de vâlvătaie, plină cum e de minţi, de capete şi de naţiuni combustibile?

Ar pieri civilizaţia.

Şi nu poate pieri. Trebuie, aşadar, ca cele două naţiuni centrale să se înţeleagă.

Din fericire, nici Franţa, nici Germania nu sunt egoiste. Sunt două popoare sincere, dezinteresate şi nobile, odinioară naţiuni de cavaleri, astăzi naţiuni de gânditori; odinioară mari prin spade, astăzi mari prin spirit. Prezentul lor nu va dezminţi trecutul; spiritul nu este mai puţin generos decât spada.

Iată soluţia: să se suprime orice motiv de ură între cele două popoare; să se închidă rana făcută în 1815; să se şteargă urmele unei reacţii violente; să se dea Franţei ceea ce Dumnezeu i-a dat, malul stâng al Rinului.

Sunt două piedici.

O piedică materială, Prusia. Prusia va înţelege, însă, mai devreme sau mai târziu că, pentru ca un stat să fie puternic, trebuie ca toate părţile lui să fie sudate între ele; că omogenitatea întăreşte şi că fragmentarea ucide; că ea trebuie să tindă să devină regatul de miazănoapte al Germaniei; că îi trebuie porturi libere şi că, oricât ar fi Rinul de frumos, Oceanul preţuieşte mai mult.

De altfel, ar păstra, în orice caz, malul drept al Rinului.

O piedică morală, neîncrederea pe care o inspiră Franţa regilor din Europa şi, prin urmare, necesitatea aparentă de a o micşora. Dar tocmai aici e pericolul. Nu micşorezi Franţa, ci numai o aţâţi. Franţa aţâţată e periculoasă. Calmă, procedează pe calea progresului; mâniată poate proceda pe calea revoluţiilor.

Cele două piedici vor dispare.

Cum? Dumnezeu ştie. Este sigur însă că vor dispare.

La un moment dat, Franţa îşi va avea partea ei de Rin şi graniţele ei naturale.

Această soluţie va constitui Europa, va mântui sociabilitatea omenească şi va întemeia pacea definitivă.

Toate popoarele vor avea de câştigat. De exemplu, Spania, care a

rămas ilustră, va putea fi iar puternică. Anglia are să vrea să facă din Spania piaţă de desfacere pentru produsele ei, punctul de sprijin al navigaţiei ei; Franţa are să vrea să facă din Spania sora influenţei ei, a politicii ei, a civilizaţiei ei. Spania va trebui să aleagă: să continue să decadă, sau să înceapă a urca iar; să fie o anexă a Gibraltarului, sau contrafortul Franţei.

Spania va alege măreţia.

După părerea noastră, acesta este viitorul pentru întregul continent, inevitabilul viitor, deja vizibil şi distinct în lumina crepusculară a evenimentelor ce vor veni.

Odată dispărut motivul de ură, nu mai există în Europa niciun popor care să inspire teamă. Germania să-şi zburlească coama şi să scoată răgete spre răsărit; Franţa să-şi deschidă aripile şi să-şi mânuiască fulgerele spre apus. Şi întreaga lume va asculta de formidabilul acord dintre leu şi vultur.

XVII

Să nu ni se înţeleagă greşit ideile; socotim că Europa trebuie, pentru orice eventualitate, să-şi supravegheze revoluţiile şi să se întărească împotriva războaielor, mai credem însă că, dacă niciun incident, altul decât prevederile fireşti, nu vine să tulbure mersul maiestuos al veacului al XIX-lea, civilizaţia, de atâtea ori salvată de furtuni şi de obstacole, se va îndepărta pe zi ce trece de această Charybdă numită război şi de această Scyllă numită revoluţie.

Utopie, fie. Să nu se uite însă, că atunci când scopul lor este scopul umanităţii, adică binele, dreptatea şi adevărul, utopiile unui secol devin faptele secolului următor. Există oameni care spun: *Va fi;* şi există alţii care spun: *Iată cum*. Primii sunt cei ce caută; ceilalţi găsesc. Pacea perpetuă a fost un vis până în ziua în care visul s-a transformat în cale ferată şi a acoperit pământul cu o reţea solidă, tenace şi vie. Watt este completarea abatelui de Saint-Piere.

Odinioară, la toate parabolele filosofice, se exclama: *Visuri şi himere ce se vor risipi în fum*. — Să nu mai râdem de fum: el conduce lumea.

Pentru ca pacea perpetuă să fie posibilă şi să devină din teorie realitate, erau necesare două lucruri: un vehicul pentru servirea rapidă a intereselor şi un vehicul pentru schimbul rapid de idei; cu alte cuvinte, un mod de transport uniform, unitar, suveran şi o limbă generală. Aceste două vehicule, ce tind să desfiinţeze graniţele imperiilor şi ale minţilor, astăzi universul le are: primul este calea

ferată; cel de-al doilea limba franceză.

Acestea sunt în veacul al XIX-lea, pentru toate popoarele ce se află pe calea progresului, cele două mijloace de comunicare, adică civilizaţia, adică pacea. Mergem cu trenul şi vorbim franţuzeşte.

Drumul de fier domneşte prin atotputernicia rapidităţii lui; limba franceză prin claritatea ei, care înseamnă rapiditatea unei limbi, şi prin supremaţia seculară a literaturii ei.

Amănunt demn de remarcat, aproape de necrezut pentru viitor, şi pe care este imposibil să nu-l semnalezi în treacăt: dintre toate popoarele şi dintre toate cârmuirile ce se folosesc astăzi de aceste două minunate mijloace de comunicare şi de schimb, conducerea Franţei este cea care pare să-şi fi dat cel mai puţin seama de eficacitatea lor. La ora la care vorbim, Franţa de-abia dacă are câteva leghe de cale ferată. În anul 1837, i s-a dat un tramvai micuţ ca o jucărie acestui copil mare ce se cheamă Parisul. Şi timp de patru ani am rămas aici. Cât despre limba franceză, despre literatura franceză, ele strălucesc şi scânteiază în ochii tuturor cârmuirilor şi tuturor naţiunilor, cu excepţia conducerii Franţei. Franţa a avut şi mai are încă prima literatură din lume. Chiar astăzi, şi nu vom obosi repetând-o, literatura noastră nu este numai prima ci singura. Toate ideile ce n-au fost ale ei s-au stins; e mai vie şi mai vioaie ca oricând. Actuala conducere pare să n-o ştie, şi se poartă în consecinţă; şi, i-o spunem cu o profundă bunăvoinţă şi o sinceră simpatie, aceasta este una din cele mai mari greşeli pe care le-a făcut de unsprezece ani încoace. A venit vremea să deschidă ochii; a venit vremea să se îngrijească, şi să se îngrijească serios de noile generaţii care sunt literare, aşa cum sub imperiu erau militare. Ele vin fără mânie, pentru că sunt pline de idei, vin cu făclia în mână; să se ia seama însă, şi am mai spus-o cu alte cuvinte, ceea ce poate lumina poate şi incendia. Să fie bine primite şi să li se dea locul lor. Arta este o forţă; literatura este o putere. Trebuie să se respecte ceea ce este forţă şi să se menajeze ceea ce este putere.

Să reluăm. Deci, în mintea noastră, dacă viitorul aduce ceea ce aşteptăm, şansele de război şi de revoluţie vor scădea pe zi ce trece. După părerea noastră, nu vor dispărea însă de-a binelea niciodată. Pacea universală este o hiperbolă, iar specia umană o urmează asimptotic.

Să se urmeze această luminoasă asimptotă, iată legea umanităţii. În veacul al XIX-lea toate naţiunile o vor face, chiar şi Rusia, chiar şi Anglia.

Cât despre noi, cu condiţia ca Europa Centrală să fie constituită aşa

cum am arătat mai sus, noi vom fi cei ce vom vedea fără gelozie şi fără nelinişte cum Rusia, pe care acum o opreşte Caucazul, face înconjurul Mării Negre, ca odinioară turcii, aceşti alţi oameni ai nordului, ajungând la Constantinopol prin Asia Mică. Am mai spus-o. Rusia este rea pentru Europa, însă bună pentru Asia. Pentru noi este întunecată, pentru Asia e luminoasă; pentru noi este barbară, pentru Asia e creştină. Popoarele nu sunt toate luminate în acelaşi grad şi în acelaşi chip; în Asia e noapte, în Europa e zi. Rusia este o lampă. Ce să mai facă la noi?

Să se întoarcă spre Asia, să-şi răspândească lumina acolo şi după prăbuşirea Imperiului otoman, minune providenţială ce va salva, civilizaţia, să între iar în Europa pe la Constantinopol, Franţa, refăcându-şi măreţia, va privi cu simpatie crucea ortodoxă înlocuind semiluna pe vechea cupolă bizantină a Sfintei Sofia. După turci, ruşii: e un pas.

Credem că distinsul şi evlaviosul împărat ce conduce, în vremurile noastre, atâtea milioane de locuitori spre o soartă atât de frumoasă, este demn să facă acest mare pas[902]; cât despre noi, i-o dorim cu toată sinceritatea. Dar să ia aminte, tratamentul crud la care a supus Polonia poate fi pentru poporul său o piedică în prezent şi o obiecţie de făcut gloriei lui în faţa posterităţii. Strigătul Greciei a ridicat Europa împotriva Turciei[903]. Aceasta în ce priveşte imperiul. Palatinatul i-a pătat faima lui Turenne. Aceasta în ce priveşte împăratul.

Când aprofundezi rolul pe care-l joacă Anglia în problemele universale şi în special războiul ei perpetuu cu Franţa, când pe faţă, când surd, este cu neputinţă să nu te gândeşti la vechiul spirit punic[904] ce a luptat atât de îndelung împotriva anticei civilizaţii latine. Spiritul punic, adică de neguţători, de aventurieri, de navigatori, de profitori, de egoişti, şi chiar şi altceva. Istoria îl vede răsărind în fundul Mediteranei, în Fenicia, la Tyr şi Sidon[905]. El este antipatic Greciei, care-l goneşte. Porneşte de-a lungul Africii, întemeiază Cartagina şi de acolo încearcă să înşface Italia. Scipio a luptat cu ei, a triumfat şi a crezut că i-a distrus. Greşeală! Călcâiul consulului n-a strivit decât zidurile; spiritul punic a supravieţuit. Cartagina n-a murit. De două mii de ani se târăşte în jurul Europei. S-a instalat mai întâi în Spania, unde pare să-şi fi regăsit în amintire ecoul fenician al *lumii pierdute*; s-a dus peste mări să caute America, a luat-o în stăpânire şi, am văzut cum; zăvorâtă în fortăreaţa peninsulei spaniole, a prins într-o clipită întregul univers. Providenţa o sileşte să-i dea drumul. Acum e în Anglia; a învăluit din nou lumea, o ţine şi ameninţă Europa. Dar dacă Cartagina s-a mutat, s-a

mutat şi Roma. Iar Cartagina s-a trezit, iar în faţa ei, ca odinioară, pe malul celălalt. Odinioară Roma se chema *Urbs*, supraveghea Mediterana şi pândea Africa; astăzi Roma se cheamă Paris, supraveghează Oceanul şi pândeşte Anglia.

Antagonismul dintre Anglia şi Franţa este atât de izbitor încât toate naţiunile îşi dau seama. Noi l-am ilustrat comparând cu Cartagina şi Roma; alţii l-au exprimat altfel, însă totdeauna în mod izbitor şi întrucâtva vizibil. *Anglia este pisica*, zicea Frederic cel Mare, *Franţa este câinele*. *În drept*, zice legiuitorul Houard, *englezii sunt evreii, francezii sunt creştinii*. Însăşi sălbaticii par să simtă vag această profundă antiteză între cele două mari naţiuni civilizate. *Christ*, zic indienii din America, *era un franţuz pe care englezii l-au răstignit la Londra. Pilat din Pont era un ofiţer în serviciul Angliei*.

Ei bine, încrederea noastră în viitorul inevitabil este atât de religioasă, avem ambiţii atât de mari pentru omenire şi nădejdi atât de hotărâte încât suntem convinşi că Dumnezeu va nimici într-o bună zi antagonismul dintre aceste două popoare, oricât de radical ar părea şi este de fapt, măcar în aspectele lui cele mai nocive.

În mod infailibil, ori Anglia va pieri sub reacţia cumplită universală, ori va înţelege că vremea Cartaginelor a trecut. După părerea noastră, o va înţelege. Dacă n-ar fi decât din punctul de vedere al speculaţiei, spiritul punic este o firmă proastă; perfidia este o reclamă supărătoare. E periculos să te porţi ca un trădător cu întreaga lume; e trist să n-ai decât o idee în minte, propriul interes; este o laşitate să-l ajuţi întotdeauna pe cel tare împotriva celui slab; şi înseamnă că un popor mare să aibă un rol tare mic, când râde fără încetare de ceea ce se numeşte *politică sentimentală* şi să nu acorzi niciodată nimic onoarei, gloriei, devotamentului, simpatiei, îmbunătăţirii soartei altora. Anglia o va simţi.

Insulele sunt făcute pentru a sluji continentele nu pentru a le domina; corăbiile sunt făcute pentru a sluji oraşele, primele capodopere ale omului; corăbiile vin în al doilea rând. Marea este un drum nu o patrie. Navigaţia este un mijloc şi nu un ţel; şi mai ales ea nu este propriul ei ţel. Dacă nu poartă cu ea civilizaţia, mai bine s-o înghită oceanul.

Fie ca reţeaua nenumăratelor urme ale corăbiilor din toate mările din lume să se unească şi să se sudeze cap la cap cu reţeaua tuturor căilor ferate pentru a continua pe ocean imensa circulaţie a intereselor, a progresului şi ideilor; fie ca prin miile de vine sociabilitatea europeană să se răspândească până la capătul pământului; fie ca

Anglia însăşi să aibă prima marină din lume, cu condiţia ca Franţa să o aibă pe cea de-a doua; foarte bine. În felul acesta Anglia îşi va urma legea sa, urmând în acelaşi timp şi legea generală. În felul acesta, principiul întăritor al globului va fi reprezentat de trei naţiuni, Anglia cu activitatea ei comercială, Germania cu expansiunea morală, Franţa cu strălucirea ei intelectuală.

După cum se vede, ideea noastră nu exclude pe nimeni. Providenţa nu blesteamă şi nu dezmoşteneşte niciun popor. După părerea noastră, naţiunile ce-şi pierd viitorul, îl pierd din propria lor greşeală.

Funcţia naţiunilor luminate va fi de acum înainte să lumineze naţiunile încă în întuneric. Misiunea Europei este să facă educaţia umanităţii.

Fiecare dintre popoarele europene va trebui să contribuie la această operă mare şi sfântă pe măsura propriei sale lumini. Fiecare va trebui să se pună în legătură cu partea de umanitate asupra căreia poate acţiona. Nu toţi sunt apţi pretutindeni.

Franţa bunăoară nu va şti să colonizeze şi nu va reuşi decât anevoie să facă acest lucru. Civilizaţia deplină, în acelaşi timp delicată şi gânditoare, umană şi, ca să zicem aşa, chiar ajunsă la exces, nu are nimic comun cu starea de sălbăticie. Şi, lucru ciudat de spus şi totuşi foarte adevărat, ceea ce îi lipseşte Franţei în Algeria e tocmai un pic de barbarie. Turcii au mers mai repede, mai sigur şi mai departe; ştiau mai bine să taie capete.

Primul lucru care-l izbeşte pe sălbatic nu este înţelepciunea, ci forţa.

Ceea ce Franţei îi lipseşte, Anglia o are; Rusia de asemenea.

Ele sunt foarte potrivite pentru prima etapă de civilizaţie. Franţa pentru cea de-a doua. Instruirea popoarelor are două trepte, colonizarea şi civilizarea. Anglia şi Rusia vor coloniza lumea barbară; Franţa va civiliza lumea colonizată.

XVIII

Să ne fie îngăduit acum la sfârşit, pentru a face loc unei ultime idei, să deplasăm întrucâtva punctul de vedere special din care a fost schiţat acest drum. Cât de mari şi cât de nobile ar fi ideile ce făuresc naţionalităţile şi grupează continentele, se simte totuşi, după ce le-ai străbătut, nevoia de a te ridica şi mai sus şi de a aborda unele din legile generale ale umanităţii, ce guvernează atât lumea morală cât şi cea materială, şi care, suprapunându-se ici-colo, fac să rodească ideile naţionale şi continentale.

Nimic din ceea ce vom spune nu dezminte şi nici nu infirmă ci dimpotrivă, coroborează tot ceea ce am spus în paginile ce au fost citite. Suntem de acord cu totul, şi cu încă ceva. Înainte de a sfârşi, avem de dat un sfat ce se adresează atât spiritelor speculative şi metafizice cât şi oamenilor practici. Urcând din idee în idee, am ajuns pe culmea gândirii noastre; iar înainte de a coborî să aruncăm o ultimă privire asupra acestor zări largi. Nimic mai mult.

Odinioară, pe vremea societăţilor antice, sudul guverna lumea şi nordul o răvăşea; tot aşa, dintr-un punct de vedere diferit dar paralel, aristocraţia, bogată, luminată şi fericită, conducea statul, iar democraţia, săracă, sumbră şi amărâtă, îl tulbura. Cât de diferite ar fi în aparenţă, încă de la prima vedere, istoria exterioară şi istoria interioară a naţiunilor de trei mii de ani încoace, în străfundul acestor istorii nu există de fapt decât un singur lucru, lupta mizeriei împotriva bunăstării. La un moment, dat, popoare prost aşezate tulbură ordinea europeană, clasele nedreptăţite tulbură ordinea socială. Când Europa, când statul sunt atacate brusc şi cu violenţă; Europa de cei cărora le este frig, statul de cei cărora le e foame, adică una de cei din nord, celălalt de popor. Nordul procedează prin invazii, iar poporul prin revoluţii. Aceasta este cauza pentru care la anumite epoci civilizaţia se prăbuşeşte şi dispare pentru un moment sub nişte înspăimântătoare năvăliri barbare, unele venind din afară, altele dinăuntru; unele gonind spre sud din fundul continentului, altele urcând la putere de la baza societăţii. Intervalele de timp ce despart aceste catastrofe mari şi dureroase, dar, trebuie s-o spunem, fecunde, nu sunt altceva decât măsura răbdării umane marcată de providenţă în istorie. Sunt nişte cifre puse acolo pentru a ajuta la rezolvarea acestei sumbre probleme: cât timp poate oare o parte din societate să suporte foamea?

În prezent se pare, însă, că a ieşit la iveală o nouă lege, ce datează, cât priveşte prima stare de lucruri, de la prăbuşirea monarhiei spaniole, iar pentru cea de-a doua, de la transformarea monarhiei franceze. S-ar zice că providenţa ce tinde fără încetare spre echilibru şi care îndreaptă prin micşorări continui oscilaţiile prea violente ale omenirii, vrea să le ia regiunilor îndepărtate din Europa şi claselor de jos din stat, dreptul la violenţă pe care şi l-au luat până acum, unele pentru a tiraniza şi a exclude, celelalte pentru a tulbura şi a distruge. Conducerea lumii pare să aparţină de acum înainte regiunilor temperate şi claselor mijlocii. Carol Quintul a fost ultimul mare reprezentant al dominaţiei meridionale, aşa cum Ludovic al XIV-lea a fost ultimul reprezentant al monarhiei exclusive. Cu toate acestea, deşi

sudul nu mai domneşte asupra Europei, deşi aristocraţia nu mai domneşte asupra societăţii, să nu uităm că clasele mijlocii şi naţiunile intermediare nu-şi pot păstra puterea decât cu condiţia să-şi deschidă rândurile. Mase adânci lâncezesc şi suferă în regiunile din nord şi, ca să zic aşa, îşi aşteaptă rândul. Nordul şi poporul sunt rezervoarele umanităţii. Să le ajutăm să se scurgă în linişte către locuri, către lucruri şi către idei pe care trebuie să le facă să rodească. Să nu le lăsăm să se reverse. Să oferim, atât din prudenţă cât şi din datorie, o ieşire largă şi paşnică naţiunilor prost aşezate spre zonele favorizate de soare, iar claselor nedreptăţite către bucuriile sociale. Să nimicim pretutindeni sărăcia înseamnă să suprimăm cauzele războaielor pe continent şi cauzele revoluţiilor în state. Pentru politica interioară ca şi pentru politica exterioară, pentru naţiuni între ele ca şi pentru categoriile sociale dintr-o ţară, pentru Europa ca şi pentru societate, secretul păcii stă poate într-un singur cuvânt: să se dea nordului partea lui de sud şi poporului partea lui de putere.

Paris, scrisă în iulie 1841

GLOSAR

Absidă – construcţie de tradiţie antică, de plan semicircular sau poligonal care amplifică spaţiul unei biserici către răsărit şi este rezervat clerului şi oficierii cultului.
Antablament – element de arhitectură al ordinelor clasice (doric, ionic corintic) situat orizontal deasupra coloanelor sau a unui zid şi care formează coronamentul unui edificiu, susţinând totodată acoperişul.
Arc – element de construcţie care descrie un traseu curb între două puncte de sprijin şi care susţine un zid deasupra unei deschideri (fereastră, poartă) sau întăreşte partea interioară a unei bolţi.
Arc dublou – arc dispus transversal pe partea inferioară a unei bolţi pe care o dublează pentru a-i spori rezistenţa.
Arhitravă – element de rezistenţă constând dintr-un bloc orizontal din piatră, susţinut de suporţi verticali şi care formează partea inferioară a unui antablament.
Astragal – ornament arhitectural la o coloană, situat între capitel şi trunchiul coloanei.
Campanilă – turn construit alături de o biserică şi destinat clopotelor..
Capelă – (1) mică construcţie independentă cu scop religios; (2) orice parte a unei biserici catolice care are un altar. Numărul capelelor dintr-o biserică este nelimitat.
Cenotaf – monument ridicat în memoria unui mort dar care nu-i conţine resturile.
Confesional – cabină amenajată în biserica catolică unde preotul spovedeşte pe credincioşi.
Cor – spaţiu existent între corpul unei biserici şi absidă, destinat iniţial stranelor unei comunităţi călugăreşti, apoi acest spaţiu în general, şi prin extensie, întreaga parte de răsărit a bisericii, inclusiv absida.
Cornişă – partea superioară, scoasă în relief, a unui zid, imediat sub acoperiş.
Denticul – ornament arhitectonic în formă de dinte executat din piatră sau din lemn.
Feston – ornament arhitectural în formă de ghirlandă.
Fleşă – construcţie piramidală, din piatră sau din lemn, care

încununează un turn prelungindu-i volumul.

Fronton – partea superioară a unui zid, de formă triunghiulară, determinată de cele două pante ale unui acoperiş. În arhitectura romanică şi gotică frontonul apare adesea pe faţada laterală fiind denumit pinion.

Garguie – jgheab sau burlan scurt pentru scurgerea apei de ploaie de obicei bogat ornamentat.

Giruetă – lamă rotativă de metal cu care se determină direcţia vântului, montată pe acoperişuri sau coşuri.

Gotic – stil artistic propriu occidentului catolic european din secolele XV, caracterizat printre altele prin deschideri alungite terminate în arc frânt.

Gotic flamboyant – denumire dată fazei târzii a stilului gotic, datorită formelor curbe, agitate ca o flacără, pe care le are adesea decoraţia sculptată.

Gotic raionant – fază de trecere de la goticul primar la cel flamboyant, caracterizat prin forme mai înflorite.

Lanternă – turn mic cu aspect de templu în miniatură care încununează o cupolă cu scopul de a o lumina, dar şi pentru a o împodobi.

Maşicul (gură de aruncare) – amenajare defensivă la turnuri constând dintr-o deschidere practicată în podeaua drumului de strajă, ieşit în consolă pe faţa exterioară a turnului, prin care se aruncau pietre, apă clocotită sau smoală încinsă asupra asediatorilor.

Navă – partea liberă, necompartimentată, a unei biserici de plan dreptunghiular cuprinsă între faţadă şi altar.

Nervură – element constructiv de piatră profilată intrând în compunerea unei bolţi gotice.

Ogivă – sistem de construcţie caracteristic arhitecturii gotice, format din intersecţia a doua arcuri dispuse în cruce, care formează osatura unei bolţi.

Pinaclu – element arhitectonic de formă piramidală sau conică foarte alungită, uneori decorat cu motive florale sau cu croşete, care încununează un contrafort sau care serveşte la echilibrarea şi stabilizarea unor piese scoase în consolă.

Pinion – perete de formă triunghiulară care încheie la partea superioară zidul unei construcţii cu acoperiş în două pante (vezi şi fronton).

Placă impostă – element de construcţie din piatră de grosime

variabilă care se interpune între bolţarul inferior al unui arc şi suportul acestuia (coloană, stâlp etc.), depăşindu-i secţiunea.

Plin cintru (arc în plin cintru) – arc de formă semicirculară.

Portic – (1) galerie deschisă cu acoperişul susţinut de coloane; (2) acoperiş în consolă la uşa de intrare.

Rocaille – stil decorativ cu aspect rustic caracterizat prin linii contorsionate inspirate de pietre perforate, madreporari şi bolovani ascuţiţi.

Roman – stil artistic propriu Romei antice sau imperiului întemeiat de ea.

Romanic – stil artistic caracteristic ţărilor occidentale catolice, dezvoltat în secolele XI–XIII, sinteză a formelor de tradiţie romană, cu elemente bizantine, carolingiene şi orientale.

Rozasă – (1) fereastră rotundă cu vitralii în arhitectura gotică; (2) ornament în formă de frunze dispuse simetric şi înscrise într-un cerc.

Timpan – suprafaţă plană de zidărie, de formă semicirculară sau triunghiulară, cuprinsă între grinda de piatră ce închide sus golul unei uşi şi arcul acesteia. În arhitectura romanică şi gotică este în mod curent decorat cu reliefuri.

Transept – (1) încăpere care intersectează ortogonal o încăpere mai importantă; (2) galerie transversală într-o biserică care separă altarul de naos şi cu care formează în plan orizontal o cruce constituind braţele acesteia.

Triglif – ornament al frizei templelor dorice, sub forma unor creste verticale în relief.

Trilobat – formă de trifoi sau de crin ce apare la arcuri, arcade, planuri.

Trompă de colţ – element constructiv care, făcând parte dintr-un sistem de patru, permite trecerea de la un plan pătrat la un plan octogonal deasupra căruia se poate construi cu uşurinţă o cupolă.

Vitraliu – panou decorativ alcătuit din plăci de sticlă colorată fixate printr-o reţea de nervuri de plumb şi folosit pentru închiderea ferestrelor.

Volută – ornament în formă de spirală tridimensională, apărând mai ales la capitelurile gotice.

Note traducător

---

[1] Tratatele din 1815 sunt cele încheiate în urma căderii lui Napoleon I: al doilea tratat de la Paris din 20 noiembrie 1815, ratificat de Tratatul de la Viena. Prin ele Franţa pierdea un mare teritoriu situat în stânga Rinului, ce fusese cucerit în timpul revoluţiei franceze, în anii 1791–1801 şi care revenise Franţei prin tratatul de la Lunéville din 1801. În urma tratatelor din 1815 Franţa a revenit în NE şi E la graniţa dinainte de 1801 şi pe care o are aproximativ şi astăzi.

[2] Este vorba de trei cronici celebre ale evului mediu (1) Gestes de Charlemagne de Jean de Saint-Gall, cronicar şi istoric francez, lucrare ce nu s-a bucurat de o prea mare autoritate istorică datorită fabulelor ce sunt inserate în ea. (2) La vie et les gestes de Philippe Auguste, de Guillaume Le Breton, continuarea cronicii lui Rigort şi (3) o cronică scandaloasă asupra vieţii lui Ludovic al XI-lea, al cărui autor presupus este Jean de Roye, cunoscut şi sub numele de Jean de Troyes.

[3] Nanteuil-le-Haudoin, capitala cantonului Oise. Villers-Cotterets, capitala cantonului Aisne.

[4] Ludovic al XIII-lea, rege al Franţei (1610–1643), fiul lui Henric al IV-lea şi al Mariei de Medicis. El a lăsat conducerea ţării primului său ministru, cardinalul Richelieu. În timpul lui Franţa a fost implicată în Războiul de 30 de ani.

[5] Louis de Rouvroy, duce de Saint-Simon (1675–1755), scriitor francez, autorul unor *Memorii* celebre în care povesteşte nenumăratele incidente de la Curte şi face portretul marilor personaje din epoca sa.

[6] Pair, altădată în Franţa şi Anglia, mare vasal al coroanei.

[7] Gargantua, personaj al romanului de François Rabelais (1534), *Vie inestimable du grand Gargantua, père de Pantagruel,* popular pentru pântecele lui imens.

[8] Lupta de la Montmirail din cadrul campaniei lui Napoleon I din 1814, când a încercat zadarnic să oprească invazia trupelor aliate în Franţa. La 1830 a avut loc revoluţia de două zile din iulie ce a dus la abdicarea lui Carol al X-lea (care reprezenta Restauraţia, devenit nepopular din cauza „ordonanţelor” sale) şi înlocuirea lui cu Ludovic Filip, cu care începe monarhia burgheză.

[9] Jacques Bénine Bossuet (1624–1704), prelat francez, arhiepiscop de Meaux, scriitor moralist şi orator celebru, teoretician ai „monarhiei de drept divin”.

[10] Misteriu, piesă de teatru în evul mediu, cu subiect religios.

[11] Ludovic al XIV-lea, rege al Franţei (1643–1715), numit şi cel Mare pentru strălucirea pe care a imprimat-o Curţii franceze şi pentru politica sa externă de impunere a Franţei ca mare putere europeană, dar care l-a împins la un şir nesfârşit de războaie. Domnia lui, denumită şi Secolul lui Ludovic al XIV-dea, a fost marcată de mari personalităţi culturale printre care celebrul moralist

Bossuet, născut la Meaux, marele dramaturg Jean Racine (1639–1699), născut la Ferté-Milon, şi inegalabilul fabulist şi poet Jean de La Fontaine (1621–1695) născut la Chateau-Thierry.

[12] Filip cel Frumos, rege al Franţei (1285–1314) căsătorit cu Ioana I de Navarra, regină a Franţei şi a Navarrei. Ea a murit înaintea soţului său, în 1303, la vârsta de 32 de ani.

[13] Este vorba de locurile unde Napoleon I a dat luptele din cadrul campaniei din 1814 (ex. Montmirail, Vauchamps, Montereau etc.).

[14] Louis II, prinţ de Condé, zis Marele Condé (1621–1686), unul din cei mai mari generali din timpul domniei lui Ludovic al XIV-lea.

[15] Eudes al II-lea (982–1037), conte de Blois şi Champagne (996–1037) a fost urmat de fiul său Thibaut I (după altă numerotare al III-lea), conte de Blois şi Chartres (1037–1089).

[16] Jacques-Charles Odry (1751–1853), actor francez. Geniu al grotescului.

[17] Francisc I, rege al Franţei (1515–1547), unul din fondatorii monarhiei absolute, a fost sprijinitorul Renaşterii franceze şi mare reformator al administraţiei şi armatei. A luptat cu împăratul Carol Quintul al Germaniei şi Spaniei în „războiul pentru Italia”.

[18] Henric al II-lea, rege al Franţei (1547–1559), fiu al lui Francisc I, căsătorit cu Caterina de Medicis, a continuat luptele cu Carol Quintul.

[19] Ludovic al XVI-lea, rege al Franţei (1774–1791), sub a cărui domnie s-a declanşat Revoluţia Franceză din 1789. A încercat să negocieze cu străinătatea pentru înăbuşirea revoluţiei şi a făcut o tentativă de fugă în străinătate fiind prins în ziua de 20 iunie 1781 la Varenne.

[20] V.H. Pune adesea în paralel destinul lui Ludovic al XVI-lea al Franţei, victimă a Revoluţiei Franceze de la 1789, care a dus la decapitarea lui pe eşafod în 1793, cu a regelui Carol I Stuart al Angliei, victimă a revoluţiei conduse de Cromwell, care a dus la decapitarea lui în 1649.

[21] Ludovic al XVI-lea a făcut tentativa de fugă în 1791, a fost închis în august, apoi judecat şi ghilotinat în ianuarie 1793. Soţia lui, Maria Antoinetta, a sfârşit pe ghilotină în octombrie 1793. Elisabeta, sora regelui, a fost şi ea ghilotinată în 1794. Prinţul moştenitor, Duce de Normandia, denumit şi Ludovic al XVII-lea, a fost închis în închisoarea Temple împreună cu sora sa, Marie-Therèse. El a fost încredinţat unui cizmar dar din cauza tratamentului odios la care a fost supus, a murit în 1795, în vârstă de 10 ani. Marie-Therèse (n. 1779), denumită şi la Dame Royale, a stat închisă 3 ani, apoi eliberată. S-a măritat cu vărul său, fiul lui Carol al X-lea, fără a avea copii.

[22] Billot în limba franceză, buturugă pentru tăiat lemne şi carne dar şi buturuga ghilotinei. Aluzie la ghilotinarea lui Ludovic al XV-lea.

[23] Tuilleries, palatul regal de la Paris, a cărui ocupare de revoluţionari la 10 august 1792 a marcat căderea regalităţii. În piaţa 21 Ianuarie s-a aflat eşafodul pe care a fost ghilotinat Ludovic al XVI-lea în ziua de 21 ianuarie 1793. Numele pieţii, dat în timpul restauraţiei, nu a fost menţinut.

[24] Ludovic-Filip, rege al Franţei (1830–1848) din casa de Orleans, ajuns pe tron după mişcările din 1830, care au dus la îndepărtarea definitivă a Burbonilor, a încercat să întroneze o regalitate burgheză dar devenit nepopular a trebuit să abdice ca urmare a revoluţiei din 1848.

[25] Ludovic al XV-lea, rege al Franţei (1715–1774), a domnit la început, copil fiind, cu o regenţă, apoi a condus personal ţara, mergînd spre o regalitate absolută. A implicat Franţa în Războiul de succesiune al Austriei şi în Războiul de 7 ani.

[26] Carol al X-lea, rege al Franţei (1824–1830), frate al lui Ludovic al XVI-lea şi al lui Ludovic al XVIII-lea, urmînd la domnie după moartea lui Ludovic al XVIII-lea. A fost ultimul rege din Casa de Burbon.

[27] Salamandra era animalul-emblemă al regelui Francisc I. Seamănă cu o şopîrlă.

[28] 1793 este anul în care Revoluţia Franceză, declanşată în 1789, a trecut la represalii sângeroase şi la un regim de teroare, început cu însăşi executarea regelui Ludovic al XVI-lea.

[29] Henric al III-lea, rege al Franţei (1574–1589), care a fost implicat întreaga domnie în luptele dintre protestanţi şi catolici, aliindu-se cînd cu unii, cînd cu ceilalţi.

[30] V.H. vrea să spună că evenimentul este complet uitat de contemporani, data de 22 iulie 1838 fiind însăşi ziua cînd autorul a observat inscripţia din turnul bisericii din Châlons.

[31] François Rabelais (1494–1553), scriitor francez, medic, profesor de anatomie, preot, modelul umanistului renascentist care a luptat pentru impunerea unui ideal moral şi filozofic modern în cadrele clasicismului antic. Autor al unui ciclu de povestiri satirice şi burleşti denotă o mare putere de invenţie (vezi şi nota 7). Este pus alături de Homer pentru crearea fabulosului, a imaginilor de o amploare debordantă, folosindu-se şi astăzi ca adjective precum homeric şi pantagruelic.

[32] Tréport, orăşel balnear situat pe malul Mării Mânecii.

[33] Madame de la Sabliere (1636–1693), persoană din înalta societate franceză, avînd un celebru şi căutat salon literar, a fost protectoarea lui La Fontaine care a locuit la ea la Paris timp de 20 de ani,

[34] Mathurin Régnier (1573–1613), poet satiric francez, din marea pleiadă literară a domniei lui Ludovic al XIV-lea, pus însă nejustificat de V.H. alături de marele dramaturg Moliere şi de inegalabilul fabulist La Fontaine.

[35] Jacques Amyot (1513–1593), umanist francez care a tradus *Vieţile paralele* ale istoricului grec Plutarch, după cum La Fontaine a popularizat pe fabulistul grec Esop, prelucrînd şi inspirîndu-se din poveştile acestuia.

[36] Thibaud IV (ortografiat greşit Thibaut de V. H.) (1202–1253), conte de Champagne şi rege al Navarrei începînd din 1234 sub numele de Thibaud I.

[37] Amadés Jamin (zis şi Amadis) (1540–1593), erudit şi poet francez care a tradus *Iliada* în franceză.

[38] Jean Baptist Colbert (1619–1683), om de stat francez pe timpul lui Ludovic al XIV-lea, care a contribuit substanţial la progresul economic, social şi cultural al Franţei.

[39] Denis Diderot (1713–1784), om de litere şi filosof francez de nuanţă materialistă, unul din cei mai de seamă iluminişti.

[40] Sézanne şi Fontanes, orăşele din Champagne.

[41] Antoine-Alexandre-Henri Poinsinet (1735–1769), talentat autor de teatru şi de librete de operă, care din cauza succeselor sale, a naivităţii şi bunei-credinţe a fost ţinta batjocurilor rivalilor săi invidioşi.

[42] Vezi nota 48.

[43] Henric al IV-lea, rege al Franţei (1562–1610), protestant apoi catolic, a reuşit să liniştească ţara, să se impună pe plan extern şi să organizeze Franţa modernizând-o din toate punctele de vedere.

[44] Gabriel Rignetti Mirabeau (1749–1791), unul din partizanii revoluţiei franceze în faza incipientă, fiind adept al unei monarhii constituţionale. Acuzat de trădare de către Adunarea Naţională, a fost condamnat la moarte.

[45] George Jacques Danton (1759–1794), conducător al Revoluţiei Franceze, adept al extremismului, a sfârşit şi el pe eşafod.

[46] Claude Favre Vaugelas, baron de Pérouges (1585–1650), filolog francez care a contribuit la impunerea regulilor gramaticale ale limbii franceze.

[47] Abraham de Fabert (1599–1662), mareşal al Franţei.

[48] Jules Mazarin (1602–1661), cardinal şi om de stat francez de origine italiană, ministru al lui Ludovic al XIII-lea, a condus ţara în timpul minorităţii lui Ludovic al XIV-lea, impunându-se pe plan extern (a pus capăt Războiului de 30 de ani) dar a declanşat o puternică mişcare internă împotriva lui (Fronda).

[49] Tolbiac, oraş din vechea Galie de lângă Colonia (astăzi Zülpich) unde francii conduşi de Clovis au repurtat o victorie asupra alemanilor în anul 496.

[50] Ludovic cel Gângav (Louis le Bègue), rege al Franţei între 877–879, fiul lui Carol cel Pleşuv.

[51] Pepin cel Vechi, zis şi Pepin de Landen (580–640), a deţinut funcţia de „maire du palais” (demnitar ce guverna în numele regelui, putând să-l înlocuiască) la curtea Austrasiei sub regii Clotar al II-lea, Dagobert I şi Siegebert al II-lea.

[52] Austrasia, regat în partea orientală a Galiei france, având capitala la Metz.

[53] Hincmar, teolog francez (806–882), arhiepiscop de Reims (845) care a încoronat ca împărat pe Carol cel Pleşuv.

[54] Pierre Abailard, sau Abélard primul filosof scolastic francez (1079–1142), adept al nominalismului, este cunoscut şi datorită pasiunii sale pentru Héloïse cu care a fost căsătorit în secret, apoi despărţit, a continuat să poarte cu ea o corespondenţă pasională.

[55] Numele a trei împăraţi romani de la sfârşitul Imperiului. Gordian I şi fiul său Gordian al II-lea au domnit împreună timp de două luni în anul 238 e. n., şi Gordian al III-lea cel Pios, fiul lui Gordian al II-lea, a domnit între 238–244.

[56] Liga, confederaţie a catolicilor din Franţa înfiinţată în 1576, pe vremea regelui Henric al III-lea de către ducele Henric de Guise pentru a contracara politica împăciuitoristă cu protestanţii dusă de rege şi a-l răsturna. Prin tratatul de la Joinville (1584) spaniolii se angajau să sprijine şi să finanţeze acţiunile Ligii.

[57] Este vorba de un episod al luptei date de Henric al IV-lea contra Ligii catolice pentru a cuceri Parisul şi a se impune ca rege.

[58] Este vorba despre unul din principii de Orania din ramura de Chalon, probabil Wilhelm al II-lea de Chalon-Orange (1463–1475).

[59] Antoine Moret (1607–1632), conte de Bourbon, fiu natural al lui Henric al IV-lea, a fost prigonit de cardinalul Richelieu pentru sentimentele sale anti-regale.

[60] Lingonii, vechi popor din Galia, aşezaţi în zona Langres.

[61] Regina Pédauque, personaj misterios ce apare sculptat în diferite biserici vechi din Franţa sub forma unei femei cu picioare de gâscă (în italiană: pede d'occa). Nu se cunoaşte semnificaţia acestui personaj, foarte popular mai ales în sudul ţării.

[62] Sub numele de hughenoţi erau denumiţi în batjocură în sec. XVI de către catolici, protestanţii din Franţa. Hughenotul era numit Gaspart al II-lea de Coligny (1519–1572), amiral al Franţei, şeful protestanţilor. El a fost asasinat în Noaptea Sf. Bartolomeu (vezi nota 106) iar corpul i-a fost dus la spânzurătoarea de la Montfaucon. Câţiva credincioşi l-au luat de aici şi l-au înmormântat la Arconville.

[63] Imperialii, termen prin care se subînţeleg Carol Quintul, împărat al Austriei şi rege al Spaniei, şi ceilalţi principi şi duci din imperiul germanic, care au dus lupte îndelungate cu Francisc I, regele Franţei.

[64] Ludovic al VII-lea, rege al Franţei (1498–1515) care a dus lupte îndelungate în Italia, apoi cu spaniolii, englezii şi germanii, unul din episoade fiind distrugerea oraşului Vitry.

[65] Carol Quintul (1500–1558), rege al Spaniei, împărat al Germaniei, stăpân peste unul din cele mai mari imperii cunoscute în istorie, ce se întindea din Austria peste Germania, Flandra, Spania şi până în coloniile americane. Cu pretenţie la monarhia universală afirma că în imperiul său nu apune niciodată soarele.

[66] Argona, regiune deluroasă în partea de est a bazinului Parisului.

[67] Carol al II-lea cel Îndrăzneţ, duce al Lorenei (1391–1431), a luptat în Tunis, apoi împotriva lituanienilor şi cu regele Franţei, care l-a condamnat la moarte, dar cu care s-a împăcat până la urmă.

[68]Attila, rege al hunilor, mort în 453. Învingător al împăraţilor romani de răsărit şi de apus, a pustiit cetăţile Galiei, a cruţat Luteţia (Parisul) şi a fost

învins la Câmpiile Catalaunice, nu departe de Châlons în 451 de armatele conduse de Aetius, Meroveu şi Teodoric. În 452 a jefuit Italia până la Roma, apoi s-a retras în Panonia. După el imperiul hunic s-a prăbuşit.

[69] Voltaire, François Marie Aronet (1694–1778), scriitor şi filosof iluminist francez, adept al raţionalismului, liberalismului în politică şi al ateismului, a contribuit prin imensa sa operă, de înalt nivel artistic şi mare profunzime, la pregătirea ideologică a Revoluţiei Franceze.

[70] Carol cel Simplu, rege al Franţei (893–929), ultimul carlovingian pe tronul Franţei; a avut de luptat cu nobilii pentru menţinerea pe tron şi cu invadatori danezi conduşi de Rollon, ce au întemeiat ducatul Normandiei.

[71] Sirerie, domeniu regal.

[72] Ludovic al IX-lea, cel Sfânt, rege al Franţei (1226–1270), a fost un mare reformator administrativ şi a luat parte la două cruciade, murind în cea de-a IV-a, ceea ce i-a adus consacrarea.

[73] Este vorba de campania din 1814 a lui Napoleon I după ce a fos învins la Leipzig şi când s-a retras până în Franţa, unde, în ciuda victoriilor repurtate, a fost obligat să abdice neputând face faţă trupelor aliate invadatoare (ruseşti, austriece şi germane).

[74] Meroveu, rege franc (448–457), fondator al primei dinastii de regi francezi, merovingienii.

[75] Aetius, general roman care a apărat, în sec. IV e.n. Galia de franci şi de burgunzi şi l-a învins pe Attila în 451 la Câmpiile Catalaunice, izgonindu-l din Galia.

[76] Teodoric I, rege al vizigoţilor din Spania (418–451), aliat al romanilor împotriva lui Attila, a murit în lupta de la Câmpiile Catalaunice.

[77] Jovinus, împărat roman în anii 363–364.

[78] Voromarus, nu a putut fi identificat. *Caracalla,* împărat roman (211–217), care a extins asupra întregului imperiu dreptul de cetăţenie romană. *Eponine,* eroină a galilor, soţia lui *Sabinus,* şef galic ce a încercat să elibereze Galia de dominaţia Romei. Cei doi soţi au fost executaţi la Roma în anul 79 e.n.

[79] Numele de druid este dat preoţilor popoarelor celtice.

[80] Palenque este unul din marile centre ale civilizaţiei Maya, situat în partea de sud-vest a peninsulei Yucatan (Mexic). Comparaţia este făcută din cauza misterului ce planează asupra ruinelor din Franţa şi din Mexic.

[81] Gallia Comata, nume dat de Cezar părţii centrale şi de nord a Galiei, până la Ocean şi gurile Rinului, necunoscută practic până la cucerirea romană, numită astfel după obiceiul băştinaşilor de a purta părul lung, netăiat. (în lb. Latină coma păr coamă).

[82] *Hatii*, popor germanic aşezat în dreapta Rinului; *lingonii*, popor germanic ce trăia pe teritoriul actualei Belgii; *tricasii*, popor galic, aşezat în actuala regiune Troyes; *catalaunii*, popor galic, aşezat pe teritoriul actualei Champagne; *nervienii*, popor galic, aşezat pe teritoriul actualei Belgii, mai ales al Brabantului.

[83] Afronius Syagrius (430–486), conducător roman al teritoriului galic rămas în mâna romanilor până ce a fost învins şi omorât de Clovis.

[84] Joc de cuvinte bazat pe numele a două localităţi: Saint-Denis, unde se află biserica clădită către anul 630 de Dagobert şi unde erau înmormântaţi regii Franţei; Givet, orăşel aşezat pe Meusa, care are aceeaşi pronunţie în limba franceză cu „j'y vais" („mă duc"). Alăturarea celor două nume are sensul de „mă duc la locul înmormântării".

[85] Clovis I (465–511) a devenit rege unic al francilor după ce i-a învins pe alemani, pe burgunzi şi pe vizigoţi. În 496 s-a încoronat la Reims ca prim rege barbar catolic.

[86] Zoroastru, numit şi Zaratustra, reformator al religiei iraniene antice (sec. VIII sau VII î.e.n.).

[87] Pitagora, filosof şi matematician grec (sec. VI î.e.n.) căruia i se datorează mari descoperiri în domeniul matematicii: tabla înmulţirii, sistemul zecimal etc.

[88] Set, conform Bibliei, al treilea fiu al lui Adam şi al Evei.

[89] Personaje celebre ale antichităţii dintre care Xenofon, Herodot, Hecataios din Milet şi Tucidide au fost istorici; Homer, Hesiod, Orfeu – poeţi; Esdras, Zorobabel – conducători ai evreilor; Cadmos – erou fenician legendar, fondatorul Tebei.

[90] Iov, personaj biblic cunoscut prin cartea care îi poartă numele, redactată în sec. V î.e.n., inclusă în Vechiul Testament. În Cartea lui Iov, cap. 38, versetul 31 se face referire la constelaţiile Orionul şi Pleiadele, nu la Orion şi Hyade; confuzie explicabilă prin faptul că atât Pleiadele cât şi Hyadele apar în constelaţia Taurului.

[91] Platon, filosof idealist grec (428–348 î.e.n.), autor al *Dialogurilor,* în care îşi expune concepţiile punându-le în gura lui Socrate, al cărui discipol a fost.

[92] Pliniu cel Bătrân, naturalist roman (23–79 e.n.), autorul unei *Istorii naturale* în 37 de volume, enciclopedie ştiinţifică a antichităţii. S-a dus să studieze fenomenele vulcanice la poalele Vezuviului, unde a fost suprins de erupţie şi a fost ucis.

[93] Jean-Baptiste de Rocoles, istoric francez (1620–1669).

[94] Marcus Pacuvius, poet latin (220–132 î.e.n.). În tragediile sale l-a imitat pe Euripide.

[95] Favorinus, retor grec din veacul al III-lea e.n., elev al lui Epictet; a arătat o mare curiozitate în multe domenii, înregistrând însă totul cu o notă de scepticism.

[96] Alu Gelle (corect: Aulus Gellius) (sec. II e.n.), poet şi erudit latin, autor al unei vaste lucrări, *Nopţi atice,* în 20 de cărţi, ce cuprinde preţioase informaţii istorice, literare, de limbă latină etc.

[97] Horaţiu, poet latin (65–8 î.e.n.), autor al unei vaste opere *(Ode, Epode, Satire* etc.) de înaltă valoare artistică.

[98] Carol al III-lea, cel Simplu, rege al Franţei (898–923), a fost învins la Soissons de Hugo cel Mare, duce de Burgundia, şi detronat.

[99] Este vorba de cartea lui Cezar *Commentarii de bello Gallico* (Însemnări despre războiul cu galii), în care este descrisă cucerirea Galiei.

[100] Pepin cel Scurt, rege francez (715–768), tatăl împăratului Carol cel Mare.

[101] Grifei şi belemniţi, moluşte fosile caracteristice erei secundare.

[102] Saint-Jean d'Acre, port la Mediterana în actualul Israel.

[103] Sébastien le Prestre de Vauban (1633–1707), mareşal al Franţei, a perfecţionat apărarea oraşelor imaginând noi sisteme de fortificaţii, conducând el însuşi cu succes nenumărate asedii.

[104] Pierre Terrail, senior de Bayard (1476–1524), căpitan francez, a participat la nenumărate războaie. Datorită vitejiei sale a fost poreclit „Cavalerul fără teamă şi prihană".

[105] Carol al VIII-lea, rege al Franţei (1483–1498).

[106] Noaptea Sfântului Bartolomeu, nume dat masacrului general al protestanţilor efectuat în noaptea de 23 august 1572 din ordinul lui Carol al IX-lea la instigaţiile mamei sale Caterina de Medicis, şi care a determinat reînceperea luptei dintre catolici şi protestanţi.

[107] Henri De la Tour D'Auvergne, viconte de Turenne (1611–1675), mareşal al Franţei. Comandant al armatei din Germania în timpul Războiului de 30 de ani, el a ocupat Rinul de la Philippsbourg la Maienţa.

[108] Maximilien de Béthune, baron De Rosny, duce de Sully (1560–1641) ministru şi consilier al lui Henric al IV-lea. A administrat finanţele cu economie şi a protejat agricultura.

[109] Brantôme Pierre de Bourdeille, celebru memorialist francez de la sfârşitul secolului al XVI-lea şi începutul secolului al XVII-lea. Autorul cărţilor *Vieţile oamenilor iluştri şi ale marilor căpitani francezi* şi *Vieţile doamnelor galante*.

[110] Pierre Mathieu, poet şi istoric francez (1563–1621). Autorul mai multor tragedii dintre care *Estera.* Istoric mediocru, dar care dă informaţii preţioase în privinţa unor evenimente contemporane.

[111] Jean-Papire Masson, istoric, critic şi jurisconsult francez din a doua jumătate a sec. XVI. A fost apreciat la vremea sa şi ca profesor de filosofie.

[112] Jean Busée, personaj puţin însemnat şi care nu figurează în marile dicţionare explicative.

[113] Rudolf al II-lea, rege al Ungariei şi al Boemiei, împărat al Germaniei (1576–1612).

[114] Gustav Adolf, numit şi Adolf al II-lea, rege al Suediei (1611–1632), urmaş la tron al tatălui său, Carol al IX-lea (1607–1611), i-a susţinut pe protestanţi în timpul Războiului de 30 de ani şi a învins armatele imperiale la Breitenfeld, Lech şi la Lützen, unde însă a murit.

[115] Filip al III-lea, rege al Spaniei (1598–1621).

[116] Guillaume de la Marck, supranumit şi Mistreţul Ardenilor (1446–1485), om de o mare cruzime, s-a pus în slujba regelui Ludovic al XI-lea al Franţei, în numele căruia a ocupat Liège-ul şi a devastat Brabantul, autointitulându-se general şef al Liège-ului, unde a impus ca episcop pe fiul său. A fost înfrânt şi executat de împăratul Maximilian al Germaniei.

[117] Place-Royale, vechiul nume al Pieţii Concorde.

[118] Mercenal, pronunţie defectuoasă a cuvântului mercenar.

[119] La Rocroy (astăzi se scrie Recroi), prinţul Condé a repurtat o strălucită victorie asupra spaniolilor la 19 mai 1643, cinci zile după moartea lui Ludovic al XIII-lea. Avea atunci 22 de ani.

[120] Stil Pompadour, stil arhitectonic şi de artă ornamentală, denumit astfel după Doamna de Pompadour, favorita regelui Ludovic al XV-lea al Franţei.

[121] Este un stil Louis XV târziu, mai încărcat şi mai sofisticat. Venus de Medicis, statuie reprezentând pe zeiţă, descoperită în Italia la Tivoli, în vila Adriana în 1680, sculptată de Cleomene din Atena, numită Medicis după papa Inocenţiu al X-lea din familia Medicis care a achiziţionat-o. După originalul aflat la Florenţa s-au făcut numeroase copii, ajungând în sec XIX marfă de duzină.

[122] Mennon baron de Cohorn (1641–1704), vestit om de arme olandez care a luptat împotriva francezilor pe timpul lui Ludovic al XIV-lea.

[123] Claude Michel, zis Clodion (1738–1814), sculptor francez.

[124] Jean Froissart (1333 sau 1337–1400), cronicar francez. Cronicile sale alcătuiesc o pictură vie a lumii feudale.

[125] Anne Boulet (1779–1847), zisă Domnişoara Mars, actriţă franceză interpretă a marilor drame romantice.

[126] Stil rococo, răspândit în Europa în sec. XVIII, mai ales în Germania, caracterizat prin multe înflorituri şi accesorii în arhitectură, iar în arta decorativă se utilizează mult metalul (piese aurite), decoraţiunile extrem-orientale.

[127] François Joseph de Chancel, zis Lagrange-Chancel (1677–1758), poet dramatic francez. A scris mai multe tragedii dintre care cităm *Oreste şi Pylade* (1696), *Ino şi Melicerte* (1713).

[128] Aix-la-Chapelle, actualul Aachen din Republica Federală Germania.

[129] Argus, monstru mitologic ce avea 100 de ochi din care, când dormea, i se închideau doar o parte. A fost pus de zeiţa Hera să o păzească pe Io, fosta iubită a lui Zeus, transformată în vacă.

[130] Carol cel Mare (742–814), rege al francilor (768–814), vestit împărat al Occidentului (800–814) şi încoronat ca împărat roman, având una din cele mai mari împărăţii europene, ce se întindea din Panonia până în Franţa şi nordul Italiei. Este revendicat în aceeaşi măsură ca înaintaş proeminent de francezi şi de germani. Şi-a administrat imperiul cu multă dibăcie, dezvoltând puterea centrală. Animator al unei veritabile renaşteri culturale, el a creat şcoli, ateliere de artă etc., s-a înconjurat de oameni de litere de seamă din toate

ţările. Numele de carlovingian sau carolingian este aplicat dinastiei din care a făcut parte deşi nu a fost fondatorul ei. Prin el este desemnat, de asemenea, tot ce a aparţinut epocii sale, instituţii, arhitectură, stil.

[131] Urian, demon din mitologia medievală a germanilor.

[132] Otto al III-lea (980–1002), împărat al Germaniei, care a domnit între 996–1002.

[133] Frederic I Barbarossa, împărat al Germaniei (1152–1190). A întreprins numeroase expediţii în Italia, a distrus Milanul şi a fost învins la Lugnano (1176). S-a înecat în Cilicia în timpul celei de a treia cruciade.

[134] Albrecht Durer (1471–1528), pictor şi gravor german, fondator şi maestru al artei plastice germane.

[135] Filip al II-lea, rege al Spaniei (1527–1598), fiul lui Carol Quintul.

[136] Constantin cel Mare, împărat roman (300–337), a restabilit unitatea imperială şi a mutat capitala în oraşul Constantinopol. A fost iniţiatorul a numeroase reforme sociale şi politice. A dat edictul de toleranţă în favoarea creştinismului (313), creştinându-se el însuşi cu soţia sa Elena, fiind sanctificat pentru aceasta.

[137] Harun-al-Raşid, calif abasid din Bagdad (786–809). A luptat împotriva Imperiului bizantin. Este eroul basmelor din „O mie şi una de nopţi”. A întreţinut relaţii diplomatice cu Carol cel Mare.

[138] Henric al II-lea, împărat al Germaniei, a domnit între 1002–1024.

[139] Josefina (Marie-Josèphe Tascher de la Pagerie), soţia lui Napoleon I (1796–1809), împărăteasă între anii 1804–1809).

[140] Este stilul denumit Empire, adoptat de Napoleon I după numirea sa ca împărat (1804) şi care se caracterizează printr-o imitaţie sobră şi rece a antichităţii, fiind în contrast cu opulenţa de forme şi culori ale stilurilor regale anterioare (Henri IV şi Ludovicii).

[141] Proserpina este numele grecesc al zeiţei Persefona; aceasta era fiica lui Zeus şi a Demetrei. Persefona a fost răpită de Pluton, unchiul ei, cu care a stăpânit Infernul. La cererea lui Demeter, Zeus a hotărât ca ea să stea trei luni cu Pluton sub pământ şi nouă luni cu mama ei, alternanţă ce simbolizează moartea naturii în timpul iernii şi renaşterea şi desăvârşirea ei în celelalte anotimpuri. Răpirea Persefonei este un subiect ce apare des în arta Renaşterii. *V.H.* Foloseşte numele grecesc într-un context în care utilizează pentru celelalte personaje nume romane.

[142] Caius Octavius Augustus, vestit împărat roman (63 î.e.n.–14 e.n.), reformator al sistemului statal, protector al culturii, literatura şi arta cunoscând în timpul lui o mare înflorire.

[143] Ferdinand I de Habsburg (1503–1564), rege al Boemiei şi Ungariei (1526), împărat al Germaniei (1531). Fondator al monarhiei austriece de Habsburg.

[144] Cydnus, fluviu în vechea Cillicie, astăzi provincia Adana din sud-estul Turciei, în care s-a înecat împăratul Frederic-Barbarossa.

[145] Sesostris, numele grecesc al regilor egipteni Senusret din dinastia a XII-a ce a dus la înflorirea regatului mijlociu al Egiptului în sec. XIX–XVIII î.e.n. Sesostris al III-lea a fost un mare cuceritor care a supus Palestina, Etiopia şi alte teritorii, şi un mare organizator al statului. O legendă târzie a creat din el imaginea unui mare cuceritor ce ar fi supus jumătate din lumea cunoscută atunci.

[146] Roland, una din căpeteniile lui Carol cel Mare. După cronicarul Eginhard, celebrul erou legendar a fost omorât într-o luptă împotriva bascilor în timp ce comanda ariergarda armatei. Legenda a făcut din el modelul cavalerului medieval. Termenul de paladin este dat cavalerilor însoţitori ai împăratului Carol cel Mare.

[147] Merlin, magician adeseori citat de legendele medievale.

[148] Alexandru I Pavlovici, împărat al Rusiei (1801–1825), învins de Napoleon la Austerlitz, Eylan şi Friedland; s-a împăcat cu el prin tratatul de la Tilsit (1807), apoi i-a devenit din nou adversar, ceea ce a determinat dezastruoasa campanie a lui Napoleon în Rusia din 1812. În urma ei s-a constituit alianţa dintre Rusia, Austria, Prusia şi Anglia, care a reuşit înfrângerea lui Napoleon în 1813 la Leipzig şi invadarea Franţei (1814).

[149] Friedrich-Wilhelm al III-lea, împărat al Prusiei (1797–1840), a fost învins de Napoleon la Iena iar imperiul dezmembrat prin pacea de la Tilsit 1807, dar a reuşit refacerea lui prin tratatul de la Viena din 1815.

[150] Francisc I, împărat ereditar al Austriei (1804–1835). Inamic al lui Napoleon i-a devenit socru acordându-i mâna fiicei sale Maria Luiza. După înfrângerea lui Napoleon în 1814 a jucat un rol important prin cancelarul său Metternich la reaşezarea Europei cu ocazia Congresului de la Viena (1815).

[151] Locul a două victorii importante ale lui Napoleon I: Austerlitz (1805), unde a învins pe împăraţii Austriei şi Rusiei, şi Iena (1806), unde a învins pe împăratul Prusiei.

[152] Nicolas Soult, duce de Dalmaţia, mareşal al Franţei sub Napoleon, el a decis victoria în bătălia de la Austerlitz.

[153] Generalul Hugo, tatăl lui Victor Hugo, devotat ofiţer bonapartist.

[154] Slujitor elveţian (suisse), portar la un palat sau slujitor la o biserică, recrutaţi odinioară dintre elveţieni.

[155] Joc de cuvinte în original. Slujitorul pronunţă incorect *chamoines* în loc de *chanoines* (canonic). *V.H.* glumeşte despărţind în *chats-moines*, (pisici-călugări). Vădeşte anticlericalismul lui.

[156] Căpitanul Supă. Colonelul Bob de Orz.

[157] Bouillon, în limba franceză, sinonim cu supă. Numele unei celebre familii nobile şi de militari, din care făcea parte şi Turenne.

[158] Colonia, nume încetăţenit în limba română pentru oraşul Köln din Germania. În limba franceză Cologne, nume folosit de autor.

[159] Petrus Paulus Rubens (1577–1640), pictor flamand, considerat ca cel mai de seamă reprezentant al barocului în pictură.

[160] Duns Scotus, cel mai mare filosof al evului mediu; primul teoretician al voluntarismului.

[161] Conrad de Hochstetten (corect Hochstaedt), arhiepiscop al Coloniei, mort în 1261. Personaj contradictoriu implicat în lupte, incendiator al oraşului Colonia pentru a înăbuşi o revoltă împotriva lui. A fost totuşi protectorul ştiinţelor şi artelor, şi iniţiatorul construirii catedralei din Colonia.

[162] Picardian şi tourainian, de la Picardie şi Touraine, două provincii istorice ale Franţei, situate în partea de NE şi, respectiv, în centrul ei.

[163] Goulu, glouton, goinfre, gouliaf, sinonime pentru mâncău, îmbuibat etc.

[164] Joc de cuvinte: *bichos* (pronunţia germanizată a cuvântului *pigeon* – porumbel) înseamnă în limba franceză căţeluş.

[165] Pairie, odinioară categorie nobiliară din care făceau parte marii vasali ai coroanei (vezi şi nota 6).

[166] Construcţia Catedralei din Colonia (Köln) s-a sfârşit în 1857.

[167] Maximilian I (1573–1651) duce, apoi Elector de Bavaria. A fost aliatul lui Ferdinand de Austria în Războiul de 30 de ani.

[168] Maria de Medicis (1573–1642), regină a Franţei prin căsătoria cu Henric al IV-lea. După moartea regelui a fost regentă până la majoratul fiului ei Ludovic al XIII-lea cu care a intrat în conflict. La instigaţiile cardinalului Richelieu, sfetnicul regelui, a fost trimisă în exil la Colonia unde a şi murit.

[169] Matsys, Massys sau Metzys (Quinten sau Quentin) (1465 sau 1466–1530), pictor flamand. Autor al mai multor tripticuri şi portrete; a contribuit la dezvoltarea picturii de acest gen.

[170] Franc Floris (1516–1570), pictor, a realizat sub influenţa lui Michelangelo compoziţii religioase şi mai ales portrete.

[171] Blücher, Gehhard Leberecht von Wahstatt (1742–1819), mareşal al Prusiei, conducătorul campaniei din Franţa din 1814 împotriva lui Napoleon I.

[172] Citat din Evanghelia după Matei.

[173] Floarea de crin este emblema regalităţii franceze.

[174]Armand Jean de Plessis, conte de Richelieu (1585–1642), cardinal şi om de stat francez, şeful Consiliului de Stat pe vremea lui Ludovic al XIII-lea, creatorul absolutismului regal, reformator al legislaţiei, al armatei, finanţelor şi sprijinitor al culturii.

[175] Henriette de France (1609–1669), fiica lui Henric al IV-lea şi a Mariei de Medicis, soţia lui Carol I Stuart, rege al Angliei, a trăit în exil după decapitarea soţului ei.

[176] Partenon-ul, templul închinat zeiţei Athena Parthenos, construit în sec. V î.e.n. la Atena, considerat ca cea mai importantă realizare a arhitecturii clasice greceşti.

[177] Jean Goujon (1510 sau 1514–1564 sau 1569), sculptor şi arhitect francez. A lucrat la ridicarea şi decorarea multor edificii importante printre care şi palatul de la Heidelberg.

[178] Domenico da Cortona, zis Boccador (gură de aur), arhitect italian născut la Cortona, mort în 1549. A lucrat la Blois şi la Chambord şi a făcut parte din echipa de arhitecţi italieni aduşi în Franţa de Francisc I.

[179] François-Guillaume-Jean-Stanislas Andrieux (1759–1833), poet dramatic. Din 1829, secretar perpetuu al Academiei Franceze.

[180] Este vorba de masivul Siebengebirge.

[181] Marcus Vipsanius Agrippa (63–12 î.e.n.), general roman şi om de stat cu funcţii importante, încredinţate de Marc Antoniu, socrul şi prietenul lui. A fost guvernator al Galiei, de unde a organizat o expediţie la E de Rin împotriva triburilor germanice.

[182] Justinian I, împărat al Bizanţului (527–565), a recucerit Italia şi Africa dar a rămas în istorie mai ales prin opera sa legislativă.

[183] Milon din Crotona, atlet din sec. VI î.e.n., născut în Crotona, de mai multe ori învingător la Jocurile Olimpice.

[184] Daniel, personaj biblic şi profet, tânăr evreu luat în robie în Babilon, s-a impus lui Nabucodonosor prin înţelepciunea lui. Aruncat în groapa leilor a fost găsit a doua zi viu şi nevătămat.

[185] Panteonul, monument din Paris, conceput în 1764 de arhitectul Soufflot. Destinat a fi biserică, Revoluţia Franceză (1789) l-a transformat în templu destinat să primească cenuşa oamenilor iluştri. Aici a fost îngropat şi Victor Hugo în 1885.

[186] Trèves, actualmente Trier, oraş în Germania, sediul episcopului elector, din sec. XIII până în 1806.

[187] Soleure, Solothurn, oraş în Elveţia pe malurile râului Aar, cu o catedrală barocă.

[188] Wilhelm I de Nassau, zis şi Taciturnul (1533–1584), conducător al Olandei. A organizat răscoala Ţărilor de Jos contra Spaniei. Wilhelm Tell, ţăran elveţian, conducător al răscoalei. *V.H.* vrea să spună din Olanda până în Elveţia.

[189] Maienţa, transcriere românească a numelui oraşului Mainz din Germania, în limba franceză Mayence.

[190] Rue de Rivoli, stradă modernă şi elegantă din centrul Parisului.

[191] Batignolles, cartier mărginaş al Parisului.

[192] Horaţiu – Arta Poetică, versul 22: Amphora coepit / Institui currente rota, cur urceus exit? (Începe să se formeze o amforă / De ce alergând roata, iese un ulcior?).

[193] Autorul se referă la împrejurările care au dus la schimbarea familiei domnitoare în Franţa în 1589. Regele Henric al II-lea (1547–1559), căsătorit cu Caterina de Medicis, a avut mai mulţi fii dintre care trei au urmat la tron succesiv, Francisc al II-lea (1559–1560), Carol al IX-lea (1560–1574) şi Henric al III-lea (1574–1589). El a avut de asemenea cu Filippe Duc, pe Diane (1538–1619) pe care o recunoaşte ca fiică naturală, conferindu-i numele de Diane de France sau Diane d’Angoulême după numele domeniului dăruit de tatăl său. Ea a fost

căsătorită cu Orazio Farnèse, duce de Castro şi apoi cu mareşalul de Montmorency. Persoană cu influenţă benefică la Curtea Franţei, a contribuit la concilierea lui Henric al III-lea cu Henric rege de Navarra, vărul său, de care îi separa o îndelungată duşmănie, primul fiind catolic şi cel de al doilea protestant. Mort fără urmaşi, Henric al III-lea a lăsat ca succesor pe vărul său care a domnit sub numele de Henric al IV-lea (1589–1610), cu el începând dinastia Burbonilor.

[194] Gabriel Montgomery conte de Lorges (1530–1574), căpitan al gărzii scoţiene a lui Henric al II-lea, l-a rănit pe acesta mortal, lovindu-l în ochi cu suliţa, în timpul unui turnir (1559) care a avut loc în faţa palatului regal Tournelles. Palatul a fost dărâmat în anul 1565.

[195] În lupta de la Worcester (3 septembrie 1651) Cromwell l-a învins pe principele moştenitor al lui Carol I, viitorul rege Carol al II-lea. Acesta, pentru a scăpa de urmăritori, a stat ascuns timp de 24 de ore în coroana unui stejar (nu în scorbură!). Astronomul englez Edmund Halley (1656–1747), cunoscut mai ales datorită cometei ce-i poartă numele, a încercat să onoreze pe suveranul său Carol al II-lea creând o constelaţie formată din 24 de stele detaşate din constelaţia Navei pe care a botezat-o „Stejarul lui Carol al II-lea”. Tycho Brahe (1546–1601), astronom danez ale cărui observaţii i-au permis lui Kepler, care i-a fost elev, să enunţe legile asupra mişcării planetelor.

[196] Ciudata situaţie a conducătorilor bătăliei de la Almanza este rezultatul a două împrejurări. Prin revocarea Edictului de la Nantes de către Ludovic al XIV-lea (cel de-al doilea soţ al Doamnei de Maintenon) au fost suprimate drepturile protestanţilor din Franţa, fapt ce a dus la emigrarea a peste 30 000 de protestanţi, printre care şi Ruvigni, în Anglia. Cel de-al doilea fapt este detronarea de către Wilhelm de Nassau a regelui Iacob al II-lea Stuart, care s-a refugiat în Franţa împreună cu fidelii săi, printre care şi mareşalul de Berwick, înrolat în armata franceză.

[197] Prin moartea lui Ludovic al XIII-lea era de aşteptat o atenuare şi o temporizare a războiului dintre francezi şi spanioli în cursul căruia spaniolii au înconjurat oraşul Rocroi. Tânărul guvernator al ţinutului Champagne, prinţul d’Enghien, în ciuda sfatului de a nu întreprinde o acţiune decisivă, a atacat trupele spaniole, repurtând o strălucită victorie ce a inaugurat gloria militară a Franţei şi a prinţului, denumit de atunci marele Condé.

[198] *V.H.* Se referă la insulta adusă Franţei în 1662 de către garda corsicană de pe lângă Sfântul Scaun prin jignirea ambasadorului francez la Roma, ducele de Créqui. Ca răspuns Ludovic al XIV-lea l-a ridiculizat pe papă, a determinat exilarea tuturor corsicanilor din Roma, iar pe ducele de Créqui în compensaţie l-a numit guvernator al Parisului şi apoi ambasador în Anglia.

[199] Henric al II-lea, mareşal al Franţei (1595–1632), duce de Montmorency, împreună cu Gaston d’Orléans s-a revoltat contra lui Richelieu. A fost condamnat la moarte şi decapitat la Toulouse.

[200] Este vorba de un complot împotriva lui Richelieu când magistratul De Thou (1607–1642) a fost condamnat şi decapitat împreună cu prietenii săi Cinq-Mars şi Urbain Grandier. Condamnarea a fost semnată de Jean Martin De Laubardement (1590–1653), magistrat francez, consilier de Stat în 1631, unealtă a lui Richelieu.

[201] Din Evanghelia după Marcu, 14.18.

[202] Brutus (85–42 î.e.n.), om politic roman, fiu adoptiv al lui Cezar, a participat la asasinarea acestuia în 44 î.e.n.

[203] Oliver Cromwell (1599–1658), şef al opoziţiei şi al revoltei împotriva regelui Carol I, a devenit după înfrângerea trupelor regale la Naseby (1645), lord protector, fiind cel care a semnat condamnarea la moarte prin decapitare a regelui. Dizolvând parlamentul Cromwell a condus ca dictator ţara până la moartea sa.

[204] Agrippina, împărătească romană, fiica lui Germanicus, soţia lui Claudius, unchiul ei. Determină pe acesta să-i adopte fiul dintr-o altă căsătorie (Nero), apoi îl asasinează otrăvindu-l. La rândul lui, Nero, va pune să fie asasinată.

[205] Eikon Basilike, carte scrisă în limba engleză dar cu un titlu grecesc, de către Carol I în timpul detenţiei, amestec de jurnal intim şi meditaţii. Apărută după executarea autorului, ea a avut un imediat şi mare succes.

[206] Aluzie la felul demn în care Carol I a făcut faţă revoluţiei lui Cromwell şi morţii dar nu a rezistat insistenţelor lui Richelieu ca să nu acorde reginei mamă azil în Anglia şi să o oblige să părăsească ţara.

[207] François Ravaillac, asasinul lui Henric al IV-lea în 1610. A murit tras pe roată.

[208] Polifem, unul dintre ciclopi, fiu al lui Poséidon. A fost orbit de singurul ochi de către Ulise şi oamenii săi cu un par gigantic.

[209] Deviza sfântului Bernard de Clairvaux (1090–1153), în sensul că este bine să se recurgă la forţă pentru creştinarea păgânilor.

[210] Valentinian al II-lea (Flavius Valentinianus), împărat roman (375– 392 e.n.). A domnit mult timp sub tutela mamei sale. A fost încredinţat unui tutore, generalul gal Arbogast care l-a asasinat, versiunea oficială fiind sinuciderea. A murit la vârsta de 17 ani.

[211] Lazare Hoche (1768–1797), general francez, a comandat în timpul marii Revoluţii Franceze armata care a ocupat Wissemburgul şi Landul.

[212] François Marceau (1769–1796), general francez care s-a distins în timpul războaielor din 1791–1797 şi i-a bătut pe austrieci la Neuwied (1795) dar a fost rănit mortal la Altenkirchen.

[213] Saint-Goar, numele francez pentru localitatea Sankt-Goar din Rheinland, Germania.

[214] Nicolas Boileau (1636–1711), poet francez ce a contribuit în mod substanţial la fixarea idealului literar al clasicismului.

[215] *De Bello Gallico*, Cartea I, cap. I.

[216] Nero Claudius Drusus (38–9 î.e.n.), fratele mai mic al lui Tiberius, ginerele lui Marc Antoniu şi tatăl lui Germanicus. A fost victorios în războaiele de cucerire duse împotriva germanilor.

[217] Munatius Plancus, consul roman între 42–27 î.e.n.; a luat parte la campaniile lui Cezar, la crearea coloniilor din Galia (ajungând cu ocazia aceasta în Elveţia actuală) apoi a fost implicat în luptele pentru putere dintre Octavian şi Antoniu.

[218] Martius Agrippa, transcriere greşită de către V.H. a numelui lui Marcus Vipsanius Agrippa (vezi şi nota 181).

[219] Marcus-Ulpius Traian (53–117), împărat roman. A cucerit Dacia, Mesopotamia, Arabia, Armenia, Asiria şi i-a învins pe parţi. Înainte de a fi împărat a fost guvernator al Germaniei Superioare (97 e.n.).

[220] Adrian, împărat roman (76–138), urmaşul lui Traian. A încurajat literele, a reînnoit administraţia şi a unificat legislaţia. Pentru a apăra imperiul a pus să se construiască şiruri de fortificaţii în Germania şi Anglia.

[221] Iulian, supranumit Apostatul (331–363), împărat roman, a părăsit religia creştină şi a adus o renaştere a păgânismului.

[222] Valentinian I (Flavius), împărat roman de apus (364–375 e.n.).

[223] Oreade, nimfe ale munţilor şi peşterilor în mitologia germanică şi scandinavă. Ondine, genii ale apelor în mitologia germanică şi scandinavă.

[224] Roncevaux, orăşel din Spania (Navarra), într-o vale împădurită din Pirinei. Aici, în anul 778, ariergarda lui Carol cel Mare, comandată de nepotul său Roland, a fost distrusă de basci, Roland murind apărându-se şi apărând grosul armatei.

[225] Adolf de Nassau, împărat al Germaniei (1292–1298), învins şi omorât de Albert de Austria, pretendentul la tron, în lupta de la Gelheim.

[226] Electorul palatin, conducătorul Palatinatului Rinului (Pfalz-ului) era unul din alegătorii împăratului germanic (vezi şi nota 427).

[227] Jan Hus (1368–1415), reformator religios ceh, adept al doctrinei lui Wyclif. Rector al Universităţii din Praga, a fost excomunicat în 1412, apoi ars pe rug, în urma hotărârii conciliului din Constanţa în 6 iulie 1415.

[228] Louis Doucin (1652–1726), teolog şi iezuit francez.

[229] Martin Luther (1483–1546), teolog german, autorul Reformei ce a dus la desprinderea de biserica catolică a religiei numită după el, lutherană.

[230] Rudolf I de Habsburg, împărat romano-germanic (1273–1291), luptător neînfricat şi-a extins domeniile familiale apoi s-a angajat în diferite dispute, luând partea celor nedreptăţiţi. Pentru meritele sale a fost ales rege al Romei şi împărat al Germanilor, fondând astfel Casa domnitoare de Habsburg.

[231] Porfir, serpentin; primul este rocă eruptivă roşie; al doilea este un silicat de magneziu hidratat din rocile metamorfice. Culorile lor sunt foarte frumoase şi pentru aceasta sunt utilizate ca decoraţii în construcţii.

[232] Francesco Petrarca (1304–1374), poet şi primul mare umanist italian.

[233] Esclavonia sau Slavonia, denumire dată zonei în care se vorbeau dialecte slave, în partea de nord a teritoriului R. S. F. Iugoslavia, partea sudică a Ungariei şi Banatul sârbesc.

[234] Cattaro, actualul Kotor din R. S. F. Iugoslavia.

[235] Gaeta, port în Italia la Marea Mediterană.

[236] Benevento, oraş în centrul Italiei, în Campagna.

[237] Ludovic cel Blajin, cunoscut mai mult sub numele de Ludovic cel Pios, împărat al Franţei (778–840), fiul şi urmaşul lui Carol cel Mare.

[238] Este vorba de fiii lui Ludovic cel Pios: Lothar I, împărat al Imperiului roman occidental (840–855), Ludovic al II-lea Germanicul, rege al Germaniei (843–876) şi de Carol al II-lea cel Pleşuv, rege al Franţei şi împărat al Occidentului (840–877).

[239] Este vorba de Ludovic al II-lea, rege al Italiei (855–876), Carol, rege al Burgundiei meridionale şi al Provenţei (855–879), şi de Lothar al II-lea, rege al Lotharingiei (855–869).

[240] Confederaţia Rinului, ligă de principi germani pe care Napoleon I a pus-o sub protecţia sa în 1806, menită să-i fie aliată. Ea s-a dizolvat odată cu căderea lui Napoleon.

[241] V.H. se referă, poate, la următoarele versuri: „E-o noapte-n care regele nu doarme / Petrece, bea, se-avântă-n danţ nebun / Din vinul lui renan când bea o duşcă, / Această biruinţă, tobe şi surle, / O trâmbiţează astfel”. (Hamlet, Act. I, Sc. IV); sau, poate, la celebra replică: „Există, Horaţiu, în cer şi pe pământ / Mai multe lucruri decât filosofia ta bănuieşte”. (Act. I, Sc.V).

[242] Scylla şi Charybda, două stânci care străjuiau strâmtoarea Messinei. În mitologie monştri marini pomeniţi de Homer în Odiseea. A trece între Scylla şi Charybda însemna a trece prin mari primejdii.

[243] Oreada Lorelei, personaj de legendă, o frumoasă fată care locuia pe temuta stâncă din Rin de unde îi atrăgea pe navigatori, a căror vase se zdrobeau aici. Ea a fost popularizată de poeţii romantici Clemens Brentano şi Friedrich Schiller. V.H. foloseşte în text o transcriere greşită a numelui, Lurley.

[244] Dalila, curtezană care, după cum spune biblia, l-a predat pe regele Samson filistinilor, după ce i-a tăiat părul în care stătea toată forţa sa.

[245] La Gazette, ziar fondat de Théophraste Renaudot în anul 1631 sub patronajul lui Richelieu; devine în 1762 Gazette de France şi încetează să mai apară în anul 1914. Primul ziar francez.

[246] Leghe, unitate de măsură pentru distanţele terestre sau maritime, variind între 4 şi 5,5 km. Leghea franceză este de 4 km.

[247] Palimsest, manuscris pe pergament de pe care s-a răzuit ceea ce era scris, pentru a fi folosit din nou. Uneori se poate descifra ceea ce a fost scris dedesubt.

[248] Titania, personaj al comediei-feerie *Visul unei nopţi de vară* de W. Shakespeare, reprezentând pe regina zânelor şi a pădurii. A fost împrumutată din vechile legende engleze unde poartă numele de regina Mab, iar numele de

Titania a fost luat de la Ovidiu. Transpusă de Shakespeare într-o pădure de lângă Atena ea poate fi echivalată cu zeiţa Circe din mitologia greacă.

[249] Rembrandt Harmenszoon van Rijn (1606–1669), pictor olandez, unul din cei mai mari pictori ai lumii. Interioarele pictate de el, caracterizate excelent de V.H., au creat o modă în întreaga şcoală flamandă.

[250] Curtea miracolelor, cartier din vechiul Paris, unde se adunau în evul mediu cerşetorii şi vagabonzii, descris de *V.H.* în romanul *Notre-Dame de Paris*.

[251] Bergère, cunoscută modă decorativă rustică din secolul al XVIII-lea.

[252] Menhirul, piatră uriaşă unică, pusă în picioare, atingând uneori înălţimea de 20 de metri. Menhire numeroase sunt mai ales în Bretania.

[253] Bastilia, fortăreaţă construită la Paris, la poarta Saint-Antoine (1370–1382). La început citadelă militară, a devenit apoi închisoare de stat. Simbol al absolutismului regal, Bastilia a fost luată cu asalt de poporul din Paris la 14 iulie 1789 şi apoi dărâmată. 14 iulie, ziua căderii Bastiliei, a fost aleasă în 1880 ca zi naţională a Franţei.

[254] Sibo de Lorch, personaj din folclorul vechi german.

[255] Bacanală, sărbătoare la romani cu dansuri, jocuri şi petreceri închinate lui Bachus, zeul vinului. Denumire dată de obicei petrecerilor zgomotoase şi destrăbălate.

[256] Sabat, ziua de sâmbătă considerată în religia mozaică şi de unele secte creştine ca zi de sărbătoare. Aici autorul se referă la unele credinţe din evul mediu că sâmbăta ar avea loc zgomotoase şi agitate adunări de vrăjitoare la miezul nopţii.

[257] Frederic al II-lea cel Mare, rege al Prusiei (1740–1786), tipul perfect al despotului iluminat, mare sprijinitor al culturii (scriitor şi muzician el însuşi), pe plan militar un luptător neînfricat (a rezistat tuturor atacurilor franco-austro-ruse în timpul Războiului de 7 ani) şi un diplomat abil.

[258] Europa, în mitologia greacă fiică a lui Agenor şi Telephassei. Ea a fost răpită de Zeus care, transformat într-un taur alb, a dus-o în spinare până în insula Creta. Acolo Europa s-a unit cu taurul dându-i trei fii: Minos, Rhadamenthus şi Sarpeton.

[259] Gentil-Bernard, pe numele său adevărat Pierre-Joseph Bernard (1710–1775). Poet francez la modă pe vremea Doamnei de Pompadour pentru poeziile sale cu caracter erotic şi vodeviluri cu caracter rustic.

[260] Personaje alegorice din mitologia greacă.

[261] Hurie, femeie foarte frumoasă, pe care Coranul o făgăduieşte credinciosului musulman în viaţa viitoare. Cuvânt de origine persană.

[262] Este vorba de Divina Comedie, Infernul, Cântul I. La Dante pantera este simbolul desfrâului trupesc, leul – al mândriei răutăcioase, iar lupoaica – al zgârceniei.

[263] Tales din Milet, matematician şi filosof grec (sec. VII-VI î.e.n.). A pus bazele geometriei, enunţând numeroase teoreme.

[264] Bias, unul din cei şapte înţelepţi ai Greciei, după tradiţie născut la Priena către 570 î.e.n.

[265] Periandrus, tiran al Corintului între 627–587 î.e.n.

[266] Solon din Atena (640–558 î.e.n.), om politic atenian. Devenit arhonte, a întărit spiritul naţional, a uşurat impozitele celor săraci şi a stabilit armonia în cetate, dându-i o constituţie democratică.

[267] Pittacus (650–569 î.e.n.) a eliberat cetatea Mytilene de tirani şi a guvernat-o timp de zece ani (595–585).

[268] Kleobulos, iscusit în alcătuirea ghicitorilor.

[269] Chilon, unul din cei şapte înţelepţi ai Greciei (sec. VI î.e.n.).

[270] Orfeu, personaj mitologic, fiu al lui Apolo şi al nimfei Caliopi, cântăreţ care intervine în epopeea homerică. I se atribuie multe aventuri, mai ales coborârea lui în infern în căutarea soţiei sale, Euridice.

[271] Gâtinais, regiune din bazinul parizian, de o parte şi de alta a râului Loing.

[272] Basilic, monstru fabulos ieşit dintr-un ou ouat de un cocoş şi clocit de o broască râioasă.

[273] Cyrene, oraş şi colonie greacă în nordul Africii, la vest de Egipt, anexate de Roma în anul 96 î.e.n. Ruine importante (agora, Templul lui Apolo, terme).

[274] Scaliger (Giulio Cesare Scaliero) (1484–1558), filosof şi medic italian, autor al unei vestite *Poetici* care a avut o mare înrâurire asupra clasicismului francez.

[275] Arhipelagul, vechiul nume al Mării Egee.

[276] Majorca, în limba spaniolă Mallorca, cea mai mare dintre insulele arhipelagului Balearelor.

[277] Yviza (de fapt Ibiza), una dintre insulele Baleare, la sud-vest de Majorca.

[278] Itaca, una dintre insulele ioniene. După poemele homerice, ar fi fost regatul lui Ulise.

[279] Aristot, filosof grec (384–322 î.e.n.), fondator a numeroase ştiinţe şi ramuri ale filosofiei, unul dintre cei mai cuprinzători gânditori ai omenirii.

[280] *Cidul*, tragedie de Pierre Corneille, una dintre cele mai reprezentative piese ale clasicismului francez.

[281] Mandelard Bobèche, zis Bobino (1791 – după 1840), comic francez, celebru în timpul Imperiului şi al Restauraţiei.

[282] Petit-Sou, în limba franceză bănuţ.

[283] Jacques Callot (1592–1635), gravor şi pictor francez. Geniu îndrăzneţ, fecund şi original, a lucrat în Italia şi în Lorena. Maestru în acquaforte, a avut o mare influenţă asupra gravorilor din veacul al XVII-lea. Seriile *Capriciile*, *Săracii*, *Mizeriile războiului* sunt celebre.

[284] Iov, personaj biblic din Vechiul Testament, a cărui credinţă a fost pusă la încercare de Dumnezeu prin tot felul de nenorociri abătute asupra sa, chiar şi o groaznică eczemă cu bube purulente şi rău mirositoare.

[285] Ptha, zeu din vechiul Egipt, adorat la Memfis.

[286] Osiris, zeu al Egiptului antic, protector al morţilor, frate şi soţ al lui Isis.

[287] Memnon, numele unui erou grec, rege al etiopienilor, care a venit în ajutorul Troiei şi a pierit de mâna lui Ahile. Mai târziu s-a crezut că poate fi recunoscut într-unul din cei doi coloşi ai lui Amenofis al III-lea, la Teba; legenda spune că statuia lui, atunci când cad razele soarelui pe ea, scoate un sunet melodios.

[288] Sbrigani, personaj din comedia-balet *Monsieur de Pourceaugnac* de Molière. Om de intrigă îmbrăcat italieneşte coboară direct din Comedia del'arte unde are rolul de valet şmecher. Poate fi considerat o schiţă a personajului Scapin pe care Molière îl va da teatrului francez peste doi ani.

[289] Carnac, sat pe ruinele Tebei din Egipt, în care se află celebrul templu al lui Amon.

[290] Referinţă greşită a lui V.H. Ramses al II-lea, celebrul faraon din dinastia a XlX-a a Egiptului, a fost fiul lui Sethi I şi a avut ca urmaş pe Menephatah I, unul din numeroşii săi fii. El a terminat construirea giganticei săli cu coloane din templul de la Karnac a cărui ridicare a durat multe secole.

[291] Sarcopt, animal microscopic parazit al omului şi al anumitor vertebrate. Femela provoacă râia. Are o lungime de 0,3 mm şi face parte din ordinul acarizilor.

[292] Şcoala de la Atena, celebră frescă de Rafael, în care sunt reprezentaţi marii corifei ai gândirii greceşti (Platon, Aristotel ş.a.) şi prin care Rafael aducea omagiul Renaşterii moştenirii antice.

[293] Chesapeake şi huronii, triburi indiene din America de Nord; botucuşii, indieni din America de Sud.

[294] Algonquini (corect algonki), triburi de indieni din America de Nord.

[295] Institutul, instituţie culturală supremă a Franţei, cuprinzând cinci academii: Academia Franceză, Academia de Ştiinţe, Academia de Ştiinţe Morale şi Politice, Academia de Arte Frumoase şi Academia de Inscripţii şi Literatură.

[296] Samarkand, oraş din Uzbekistan, cu monumente din sec. XIV-XV e.n.; Calicu, port pe coasta de vest a Indiei (actualul Kozhikode); Canganor, oraş în India.

[297] Castelul Fürstenberg a fost asediat în 1321 în timpul războiului purtat de Ludovic de Bavaria împotriva lui Frederic cel Frumos de Austria pentru coroana Germaniei, deţinută de primul, care a domnit sub numele de Ludovic al IV-lea (1314–1347). În 1632 a fost asediat în timpul luptelor regelui Gustav Adolf al II-lea al Suediei cu Carol Quintul, în cadrul Războiului de 30 de ani. În 1689 a fost asediat de trupele franceze ale lui Ludovic al XIV-lea, în timpul războiului pentru Palatinat.

[298] Este vorba de Rudolf I de Habsburg (vezi şi nota 230).

[299] Necrofori, insecte a căror dezvoltare larvară are loc în cadavre.

[300] Feronii, gândaci din genul Pferiostichus (Fam. Carabidae).

[301] Toma d’Aquino (1225–1274), teolog şi filosof medieval, cel mai de seamă reprezentant al scolasticii catolice. A încercat să dea filosofiei catolicismului o aparenţă raţionalistă. El a căutat de asemenea să pună doctrina lui Aristotel în slujba teologiei catolice, înlăturând latura materialistă şi dialectică a aristotelismului.

[302] Biban-el-Moluk este celebra Vale a Regilor în care se găsesc mormintele faraonilor. Despre Ramses al V-lea, care a domnit între 1163–1160 î.e.n. Nu se ştie practic nimic. De altfel, nu este sigur că referinţa lui *V.H.* este corectă, deoarece pe vremea când a scris cartea încă nu era cunoscută genealogia completă a dinastiilor egiptene.

[303] Guntram şi Liba, veche legendă germană de pe valea Rinului, legată de castelul Falkenburg.

[304] Crequi, Charles I de Blanchefort de Canaples (1578–1638), mareşal al Franţei, s-a distins în campania din Italia din timpul războiului dus de Ludovic al XIII-lea împotriva spaniolilor.

[305] Thibaud IV le Chansonnier (1201–1253), pentru a putea scăpa de pretenţiile nepoatei lui Alix de Cipru la domeniile sale, a vândut lui Ludovic al IX-lea în 1234 suzeranitatea asupra comitatelor Blois, Chartres, Sancerre şi Châteaudun.

[306] Bagatelle şi Pantin, orăşele în apropierea Parisului.

[307] Assuerus (corect Ahasverus), nume dat unui personaj legendar, Jidovul rătăcitor, sortit a bântui veşnic prin lume, bolnav şi flămând, din cauza unui ultragiu adus lui Isus în drumul acestuia spre Muntele Măslinilor.

[308] Sylla, dictator roman născut în anul 136 î.e.n. A fost unul din cruzii conducători ai Romei. Luând puterea prin forţă, a călcat în picioare toate legile, a avut toate viciile. Autorul se referă la momentul când Sylla, în culmea puterii sale, abdică cu multă îndrăzneală în faţa mulţimii consternate, renunţând la prerogativele de dictator şi devenind un simplu cetăţean, neameninţat de niciun pericol. În realitate aceasta fusese doar o stratagemă, el păstrând puterea şi rămânând până la sfârşitul vieţii stăpânul statului. Abdicarea formală în scopul de a reduce la tăcere poporul este citată adesea în literatură, însuşi V.H. invocându-l de mai multe ori ca metaforă.

[309] Ludovic al XI-lea, rege al Franţei între 1461–1483. S-a ridicat, pe vremea când era prinţ moştenitor, împotriva tatălui său. Conducător despotic, a îndepărtat pe sfetnicii săi şi a întărit puterea regală în detrimentul corpului politic şi al clerului.

[310] *V.H.* Foloseşte atât termenul corect tradus din limba germană, de „Turnul Şoarecilor” cât şi pe cel de „Turnul Şobolanilor”.

[311] Galiotă, vas olandez cu pânze asemănător unei goelete, foarte rotunjit atât în faţă cât şi în spate.

[312] Guelfi, în Italia evului mediu, partizani ai papei şi ai independenţei italiene, duşmani ai ghibelinilor.

[313] Ghibelinii, spre deosebire de guelfi, erau partizani ai împăraţilor romano-germanici.

[314] *Euphorbia officinalis,* numele ştiinţific al plantei laptele-cucului.

[315] Pfalzgrav, conte palatin.

[316] Gambaralele maure (giamparalele la turci), un fel de dansuri populare. Alhambra, palat construit de arabi în anii 1231–1273 la Granada; cel mai important monument de artă maură din Europa.

[317] Cicero a suferit de spasmofilie.

[318] Referinţă la un celebru proces declanşat de inchiziţie în urma căruia Torralva a fost ars pe rug.

[319] Onagru, măgar sălbatic.

[320] *Onerasia,* corabie de transport; *remigia,* corabie cu vâslaşi; *galera,* navă de război cu pânze şi vâslaşi; *galionul,* navă mare de transport, înarmată; *fregata,* navă cu trei catarge; *fregatonul,* fregată mai mică; *feluca,* vas îngust, cu pânze şi rame; *polaca,* vas cu pânze pătrate; *fontana,* vas mic cu catarg înalt ce poartă două pânze; *barcarolă,* gondolă; *caracora,* barcă îngustă de forma pirogilor.

[321] *Sirocco,* vânt foarte cald şi uscat ce bate dinspre Sahara spre Mediterana; *tramontana,* vânt rece care bate în partea de sud a Franţei, dinspre Pirinei; *galerna,* vânt de nord-vest, rece şi persistent, care bate în nordul Franţei.

[322] Nume vechi ale unor ţări din Asia, incluse astăzi în ţări mai mari (de pildă Pegul, inclus în Birmania, Sagistanul inclus în India etc.).

[323] Persoanele citate sunt navigatori, exploratori şi călători, mai ales din sec. XVI şi XVII. De pildă, Fernando Mendez Pinto a explorat Indiile Orientale, Pedro Ordonez, America Centrală, Mendez Pinto, Peru.

[324] Avicena (Ibn Sina), filosof şi om de ştiinţă iranian (980–1037) care a scris, printre altele, şi o carte de medicină.

[325] *Ommastrephes sagitatus* şi *Ommastrephes giganteus,* specii de moluşte cefalopode actuale, înrudite cu calmarul.

[326] Nume populare a diverse animale, precum: *rosmarul,* mamifer amfibiu din familia morselor; *cristeiul negru,* pasăre din genul Rallus; *molusca-cuţit,* scoică foarte alungită din genul Solen; *garagianul,* pasăre de pradă din America de Sud; *capercalzele,* peşte cu carnea otrăvitoare din genul Balista; *antenabul,* peşte din genul Lophius; *alcatrazul,* nume dat în Spania pelicanului etc.

[327] Grifon, nume popular al vulturului pleşuv, dar şi animal fantastic cu corp de leu, cap şi aripi de vultur, urechi de cal şi înotătoare de peşte pe spinare. Triburile arimaspe sunt populaţii legendare din Sciţia, trăind pe ţărmurile Mării Caspice, ce erau în continuă luptă cu grifonii. Se spune că arimaspii nu ar fi avut decât un ochi, legendă ce vine probabil de la faptul că ocheau cu arcul închizând un ochi.

[328] Capul Guardafui, capătul cel mai estic al Africii, la intrarea în Golful Aden.

[329] Ilex, numele latinesc al laurului.
[330] Midie de Vologne, scoică de apă dulce, aparţinând genului Unio, comună în râurile Franţei, prezenţa perlelor fiind însă de domeniul poveştilor.
[331] Berberia, nume vechi dat zonei muntoase a Africii de Nord, locuită de berberi.
[332] Palimbotra, Cintiqui, Monomotapa, regiuni din India.
[333] Vătămătoare, *Anthyllis vulneraria L.*, plantă din familia Leguminosae.
[334] Şopârliţa, *Veronica longifolia,* plantă din familia Scrophulariaceae.
[335] Mărarul sălbatic sau păsăresc, *Ferulago silvatica,* plantă din familia Umbeliferae.
[336] Drobul argintat de Cette, specie de *Cytisus*, plantă din familia Leguminosae.
[337] Anemona înstelată de Nisa, specie de *Anemone*, plantă din familia Ranunculaceae.
[338] Nalbă marină, specie de *Lavatera,* plantă din familia Malvaceae.
[339] *Geranium sanguineus* din Pirinei, specie de priboi, plantă din familia Gentianaceae.
[340] *Astrantia major,* ştevie, plantă din familia Umbeliferae.
[341] Biarmia, nume vechi al zonei nordice a Scandinaviei.
[342] Maelstrom, şenal al Mării Nordului lângă insulele Lofoten, unde se formează puternice curente turbionare de mare viteză, un loc temut de navigatori.
[343] Pluto, zeul împărăţiei subpământene în mitologia greacă, posesor al tuturor bogăţiilor subterane.
[344] Ali Rabban at-Tabarî, zis Arabus, autor al cărţii *Paradisul Înţelepciunii* (sec. IX), o sinteză a concepţiilor despre om şi medicină.
[345] Dedalus, personaj din mitologia greacă, constructorul Labirintului din Creta, în care a fost el însuşi apoi închis de regele Minos.
[346] Pisistrate, tiran al Atenei (600–527 î.e.n.) a dispus să fie adunate şi publicate epopeile lui Homer, *Iliada* şi *Odiseea.*
[347] Tubalcain, personaj biblic; descendent al lui Cain, străbun mitic al fierarilor.
[348] Arhimede, mare savant al antichităţii (287–212 î.e.n.), a făcut descoperiri fundamentale în matematică şi fizică şi autor a numeroase invenţii tehnice, printre care un sistem de incendiere a navelor inamice prin concentrarea energiei solare cu un sistem de oglinzi concave.
[349] Noe, personaj biblic care a salvat vieţuitoarele şi oamenii de la înecul determinat de potop prin îmbarcarea lor pe o navă construită de el.
[350] Abraham bar ha-Nasi (numit şi Savasorda), savant arab renumit din sec. XII.
[351] Moise, personaj biblic, eliberator al poporului evreu din captivitatea din Egipt, purtător al voinţei lui Dumnezeu, care i-a dictat Decalogul.

[352] Amphictyon, rege al Atenei în sec. XVI î.e.n., creatorul unei confederaţii a popoarelor de la începuturile istoriei greceşti condusă de Consiliul amphictyonilor.

[353] Busola a fost inventată în China antică (menţionată în scris în anul 120 e.n.) de unde a fost adusă în Spania de arabi. De aici a fost răspândită în jurul anului 1000 în Europa de diferiţi călători, printre care şi călugărul Flavius.

[354] Botargus, autor al uneia dintre primele cărţi de artă culinară datând din secolul al XIV-lea.

[355] Marte, în mitologia romană zeul războiului şi al agricultorilor.

[356] În nicio carte asupra inventării tipografiei nu apare numele de Faustus.

[357] Bertold Schwartz, călugăr franciscan alchimist care a descoperit proprietăţile detonante ale amestecului de sulf, salpetru, plumb şi cărbune. A murit în 1313 făcând această descoperire, fiind prima victimă a prafului de puşcă.

[358] Pontian, papă între anii 230–235, prigonit de împăratul Alexandru Sever care l-a exilat în insula Tavolato, unde a şi murit.

[359] Pintă, măsură franceză de capacitate pentru lichide, de 0,93 litri.

[360] Trimalcio (corect Trimalchio), personaj al romanului *Satyricon*, scris de Petronius, un aristocrat din preajma împăratului Nero. Trimalchio este un bogat parvenit, lipsit de gust şi rafinament care dă un ospăţ luxos pentru a-şi evidenţia bogăţia.

[361] Nemrod, rege mitic ce apare în diverse legende persane şi arabe, unde este caracterizat drept un „puternic vânător în faţa lui Dumnezeu”.

[362] Mithrobuzan şi Machanides, personaje mitice.

[363] Emilius Barbula V, consul roman în 281 î.e.n., care a învins pe samiţi în anul 280.

[364] Rollo, conducător al normanzilor, a obţinut în 912 drept asupra gurilor Senei (Normandia) de la regele francilor Carol, precum şi aşezarea ce va deveni oraşul Rouen, în schimbul creştinizării lui şi a triburilor sale.

[365] Arnolf (corect Arnulf), împărat romano-germanic (896–899) l-a numit pe fiul său nelegitim Teutibold (corect Zwentibold) în anul 895 rege al Lotaringiei şi Burgundiei.

[366] Haganon, personaj ce nu a putut fi identificat.

[367] Herbert I, conte de Vermandois (mort în 943), descendent din Pepin, nepot al lui Carol cel Mare.

[368] Wilhelm al III-lea Cap de Cânepă (Tête d’Etoupe), duce de Acvitania (951–963) a luptat cu diferiţi principi sprijiniţi de regele Lothar al II-lea pentru a-şi dobândi şi menţine ducatul.

[369] Vitalianus, papă între 657–672.

[370] Fardulfus, poet latin de origine lombardă, numit de Carol cel Mare abate de Saint-Denis ca răsplată că i-a dezvăluit un complot pus la cale de un fiu natural, Pepin Cocoşatul.

[371] Athelstan (895–941), rege anglo-saxon, a supus pe şefii triburilor daneze, a învins pe scoţieni, trăind apoi în bună pace cu ei. A sprijinit biserica şi a emis unele legi înţelepte.

[372] Aigrold, rege mitic al Danemarcei, anterior succesiunii istorice de conducători ce începe cu Gorm cel Bătrân, în 900.

[373] Cyrus al II-lea, cel Mare, rege al Persiei (558–528 î.e.n.), stăpân ai întregii Asii occidentale prin înfrângerea tuturor vecinilor, lidieni, babilonieni etc.

[374] Emma, presupusă fiică a lui Carol cel Mare.

[375] Ogiva, regină, mama lui Ludovic al IV-lea de peste Mare (Ludovic Ultramarinus) (936–954), numit astfel deoarece mama sa era fiica regelui englez Eduard cel Bătrân iar el însuşi a crescut în Anglia.

[376] Gerberge (750–771), regină a Austrasiei, Burgundiei şi Provenţei, soţie a lui Carloman, fratele lui Carol cel Mare.

[377] Diana, zeiţă în mitologia romană a vânătorii şi a pădurilor.

[378] Grigore al XIII-lea, papă între 1572–1585, a sprijinit intens lupta împotriva reformaţilor şi a impus calendarul azi în folosinţă (calendarul gregorian) şi a fost sprijinitor al artelor.

[379] Siminichie *(Cassia angustifolia),* folosit în farmacie ca purgativ sub numele de Folia Sennae; revent *(Rheum officinale),* cunoscut mai ales sub numele de rabarbără; sarea de Epsom, sulfatul de magneziu, purgativ puternic.

[380] *Speculum historiae,* oglinda istoriei, adică aşa cum a fost cineva reţinut de istorie. Lucrare medievală.

[381] Silvestru al II-lea, papă între 999–1003, pe numele său adevărat Gerbert, a fost crescut la mănăstirea Saint-Gerauld din Aurillac, devenind călugăr de foarte tânăr. Înzestrat cu o inteligenţă precoce şi o înclinaţie vădită către studiu, dublat şi de un caracter dificil ceea ce-l făcea să-şi exprime necontenit dispreţul pentru confraţii săi, a fost considerat periculos. Abatele mănăstirii, vrând să scape de el pentru că devenise incomod printre ceilalţi călugări, profitând de vizita unui înalt conte spaniol, l-a trimis la studii în Spania. Gerbert, avid de cunoştinţe noi, s-a instruit şi în alte domenii decât teologia, devenind un discipol al arabilor. Contemporanii săi neînţelegând de unde putea să aibă atâta ştiinţă îi atribuiră puteri vrăjitoreşti. De altfel, prin maşinaţii destul de subtile, a ajuns din simplu călugăr, papă. Aşa se face că au circulat în Europa multe zvonuri precum că Gerbert înainte de a deveni papă şi-ar fi vândut sufletul diavolului.

[382] Permet Leclerc (corect Perrinet Le Clerc) (născut către sfârşitul sec. XIV – 1418); tânăr negustor de fier a fost amestecat în luptele dintre familiile de Burgundia şi Armagnac, ultimii deţinând puterea la Paris. Fiind nedreptăţit de ei, a deschis într-o noapte stabilită poarta Saint-Germain lăsând pe adepţii burgunzilor să între în Paris, ceea ce a dus la un teribil măcel. El însuşi a fost găsit mort după câteva zile. P.L. este pentru parizieni simbolul trădătorului.

[383] Contele Julian, guvernator al Andaluziei şi al Ceutei în sec. VIII. A luptat la început împotriva arabilor, apoi a trecut de partea lor predându-le Andaluzia. Potrivit unei tradiţii el s-ar fi răzbunat pe regele Roderic care i-ar fi răpit fiica. Arabii l-au tratat cu mult dispreţ confiscându-i averea şi apoi aruncându-l în închisoare.

[384] Emuldus, unul din primii anatomişti şi medici ce a încercat să pună la temelia medicinei observaţia şi experienţa.

[385] Parce, divinităţi ale destinului, asemănătoare cu ursitoarele noastre. Cele trei parce din mitologia greacă, Clotho, Lachesis, Atropos, torc necontenit firul destinului.

[386] Claudius Civilis, conducător al batavilor (popor germanic ce locuia, pe actualul teritoriu al Olandei) s-a revoltat în anul 70 e.n. împotriva romanilor, încheind la sfârşit o pace cu ei.

[387] Războiul Palatinatului a fost purtat de Frederic I cel Victorios, elector palatin (1452–1476) cu împăratul germanic Friederic al III-lea şi aliaţii acestuia (contele de Würtenberg, arhiepiscopul de Metz ş.a.). Războiul a fost instigat de Frederic. (Vezi şi nota 585).

[388] Wilhelm de Hessa, zis cel Tânăr, a reuşit cu preţul unor lupte să reunească ducatul Hessa, divizat de către bunicul şi tatăl său.

[389] Emblema casei de Hessa era leul, iar a Prusiei, vulturul.

[390] Comparaţia se referă la opera a doi mari arhitecţi ai evului mediu şi figura burlescă a lui Gaultier Gargouille, celebru bufon de la curtea lui Ludovic al XII-lea.

[391] Louise-Angélique Bertin (1805–1877), poetă şi compozitoare franceză. A compus printre altele muzica operei Esmeralda, pe un libret scris de însuşi *V.H.* după romanul său Notre-Dame de Paris. Nefamiliarizat cu acest gen artistic, *V.H.* nu a realizat o lucrare de calitate, ceea ce a dus la căderea iremediabilă a operei în 1836.

[392] Nicolas Perrot d'Ablancourt (1606–1664), traducător al operelor clasice greceşti şi latine ce au avut un mare succes graţie calităţilor literare, în ciuda prea marii libertăţi faţă de original.

[393] John Huxham (către sfârşitul sec. XVII – 1768), medic englez de notorietate, descoperitor a numeroase medicamente (printre altele virtuţile terapeutice ale chininei), autor al mai multor tratate de medicină, între care cel citat de *V.H.,* apărut în 2 volume în 1744 şi 1752. Titlul exact: *Observationes de aere…*

[394] Gaionela şi Gomphonema, genuri de infuzorii.

[395] René Descartes (1596–1650), mare filosof francez (întemeietorul raţionalismului), matematician (coautorul geometriei analitice) şi fizician (mecanica fizică, optica geometrică) etc., unul din marii savanţi şi gânditori ai omenirii.

[396] Christiaans Huyghens (1629–1695), fizician şi astronom olandez, a emis ipoteza ondulatorie a luminii, a descoperit inelele lui Saturn etc.

[397] Edmé Mariotte (1620–1684), fizician francez care a studiat compresibilitatea gazelor enunţând o lege ce-i poartă numele.

[398] Baden-Baden, oraş balnear situat pe malul drept al Rinului, foarte la modă în secolul trecut şi la începutul secolului nostru.

[399] Joc de cuvinte bazat pe asemănarea dintre don Quichotte cu don Quichoque, domn care şochează.

[400] Joc de cuvinte intraductibil rezultând din asemănarea cuvântului *sagres bleus* = gândaci albaştri, cu *sacrebleu* care este o suduială.

[401] Ubienii, popor germanic aşezat pe malul drept al Rinului, aliat ai romanilor, descris în detaliu de istoricul roman Tacit (55–120 e.n.), în cartea sa despre germani.

[402] Este redată scrierea lui *V.H.* pentru cuvântul creițar. În transcriere fonetică românească ar fi: crenţer, crense, crişe şi cruşe.

[403] Prin Liga celor o sută de oraşe, *V.H.* înţelege Liga hanseatică, puternică organizaţie comercial-navală germană din evul mediu, cu originile în sec. XIII, apogeul în sec. XV, când număra o sută de oraşe asociate. Hansa a început să decadă în timpul Războiului de 30 de ani, dispărând practic în sec. XVII, lăsând în urmă o istorie glorioasă şi luminoasă, deoarece a jucat un important rol civilizator.

[404] Philibert Gramont (1621–1707), cavaler, apoi conte. Personaj ce şi-a dobândit celebritatea prin viaţă uşoară şi depravată, cunoscută mai ales datorită unor *Memorii* apărute când avea vârsta de 80 de ani, la care face referinţă *V.H.*, scrise de fapt de cumnatul său Antoine Hamilton.

[405] Maurice, hotel de mare lux din centrul Parisului.

[406] Johannes Gensfleisch Gutenberg (1394–1468), inventatorul, în 1440, a tiparului cu litere mobile.

[407] Mascaronul, mască sculptată, cu fizionomie fantastică sau grotescă, ce ornează partea culminantă a unei arcade de uşă sau fereastră, toartele vaselor sau ţâşnitoarea fântânilor.

[408] Castel, transcriere franceză a localităţii Kastel, situată pe malul drept al Rinului.

[409] Grigore al VII-lea, papă între 1073–1085, unul dintre cei mai mari pontifi ai Romei celebru prin bătăliile purtate împotriva lui Henric al IV-lea. A impus numeroase măsuri de disciplină ecleziastică.

[410] Bonifaciu al VIII-lea, papă între 1294–1303. Celebru prin certurile pe care le-a avut cu Filip cel Frumos.

[411] Este vorba de Henric al VI-lea cel Crud, împărat al Germaniei (1190–1197) şi de Wilhelm al II-lea, conte de Olanda şi împărat al Germaniei (1247–1256).

[412] Este vorba de Ludovic al IV-lea de Bavaria, împărat al Romei şi al Germaniei (1328–1346); Henric al VII-lea, împărat al Germaniei (1308–1313) şi Ioan I de Luxemburg, zis cel Orb, rege al Boemiei (1310–1346).

[413] Jean de Roye, cunoscut şi sub numele de Jean de Troyes, autor presupus al unei scandaloase cronici a vieţii regelui Ludovic al XI-lea.

[414] Este vorba de anul 1793 când în Franţa a fost abolită regalitatea odată cu ghilotinarea lui Ludovic al XVI-lea, iar în Germania a fost îndepărtat arhiepiscopul de Maienţa cane prezida consiliul celor nouă electori ce alegeau pe împăratul germanilor, acesta fiind primul semn al căderii Imperiului Romano-Germanic.

[415] Vezi Scrisoarea a X-a – COLONIA, paragraful „În toată paragina asta n-am văzut decât două morminte niţel mai respectate şi şterse uneori de praf, cenotafurile conţilor de Sohauenburg. Se pare că cei doi conţi sunt unul dintre acele cupluri imaginate de Virgiliu. Au fost fraţi, fiind amândoi arhiepiscopi de Colonia, amândoi îngropaţi în acelaşi cor, amândoi având morminte foarte frumoase din secolul al XVII-lea, înălţate unul în faţa celuilalt. Adolf se uită la Anton”.

[416] Transcriere franceză pentru Sankt Alban.

[417] Este vorba de Sf. Francisc (1182–1226) supranumit Săracul, deoarece s-a dăruit sărăciei evanghelice în ciuda marei bogăţii familiale la care a renunţat.

[418] Aaron, personaj biblic, fratele mai mare al lui Moise şi primul mare poet al evreilor, simbol al conducătorului spiritual; Melchisedec, personaj biblic, rege al Salemului din Canaa, mare preot din vremea lui Abraham, simbol al puterii lumeşti deţinute de un conducător religios.

[419] Frauenlob de fapt Heinrich de Meissen (apare menţionat în 1278, mort în 1318), minisenger german, probabil fondatorul, la Maienţa, a primei şcoli de maeştri cântăreţi.

[420] Carmelitele, călugăriţe aparţinând ordinului Sf. Fecioară din Muntele Carmel, înfiinţat în sec. XV. Numele vine de la muntele Carmel din Israel unde, într-o peşteră, se află una din cele mai vechi reprezentări statuare a Sf. Maria.

[421] Referire la început la Imperiul Roman şi cel romano-germanic, apoi la Napoleon I.

[422] Gérard Audran (1640–1703), gravor francez în acvaforte, celebru pentru gravurile sale de mari dimensiuni cu subiecte istorice.

[423] Pentru Rabelais vezi nota 31. Calatagirone nu figurează în marile enciclopedii.

[424] Minerva, zeiţă a înţelepciunii la romani, corespunzând zeiţei Athena la greci. Ea şi-a împodobit efigia cu capul Meduzei, făptură monstruoasă ce fusese ucisă de Perseu. Judita, personaj biblic care a salvat oraşul palestinian Betulia, seducându-l pe generalul asirian Holofern căruia i-a tăiat apoi capul în timpul somnului.

[425] Roemerul (celebră primărie din Frankfurt), monumentul cel mai curios din oraş din punct de vedere istoric şi care are o origine necunoscută. Cumpărat de la negustorii lombarzi de către oraş în 1405, a fost construit şi reconstruit în diferite epoci. În el se găseşte sala împăraţilor.

[426] În 962, când Otto I cel Mare a fondat imperiul germanic, l-a subintitulat şi roman considerându-se urmaş al Imperiului Roman. Titulatura de Sfântul Imperiu Romano-Germanic s-a menţinut până în 1806, când Francisc II a renunţat la coroana Germaniei.

[427] Numele de Palatinat dat iniţial castelelor răspândite în statele componente ale imperiului germanic a fost restrâns cu vremea la teritoriul situat în partea de sud a Germaniei, care la rândul său a fost împărţit la 1640 în Palatinatul Superior (sau Palatinatul Bavarez) şi Palatinatul Inferior numit şi Palatinatul Rinului sau Pfalz. Palatinatul, întins pe cele două maluri ale Rinului a fost viu disputat de germani şi francezi precum şi de diferitele case domnitoare din Germania. Conducătorul Pfalz-ului, contele palatin, era unul din electorii împăratului germanic, fapt pentru care purta şi titlul de elector palatin. Palatinatul a fost pustiit de trupele lui Ludovic al XIV-lea conduse de generalul Turenne.

[428] Faima, divinitate înfăţişată ca un monstru zburător cu mii de ochi, urechi şi guri. Pe miile de porţi ale palatului său intrau şi ieşeau amplificându-se tot felul de vorbe.

[429] Francisc al II-lea (Iosif Carol) a fost împărat al Germaniei între 1792–1806. În 1806, prin înfiinţarea Confederaţiei Rinului de către Napoleon I, Imperiul Romano-Germanic a fost practic desfiinţat iar Francisc a rămas doar împărat al Austriei (1804–1835), după moartea tatălui său Leopold al II-lea, sub numele de Francisc I. Referirea lui *V.H.* la anul 1794 este inexplicabilă, fiind poate o confuzie cu 1792, anul suirii pe tronul imperial germanic, sau cu 1806, desfiinţarea acestei demnităţi.

[430] Gérard Dow (1613–1675), celebru pictor olandez. S-a remarcat mai ales prin tablourile reprezentând scene din viaţa domestică.

[431] Antoon Van Dyck, pictor flamand (1599–1641), colaborator al lui Rubens, mare maestru al portretului.

[432] Gunther, conte de Schwarzburg (1304–1349), împărat al Germaniei, a fost ales împărat în timp ce coroana era deţinută de Carol al IV-lea. Nu a apucat să domnească deoarece a murit otrăvit.

[433] Pfarthurn, turnul parohial din Frankfurt situat alături de catedrală. A fost distrus în 1867 de un teribil incendiu. El a aparţinut protestanţilor.

[434] Taunus, zonă de munţi joşi (880 în) făcând parte din munţii şistoşi renani şi care domină spre NV Frankfurtul.

[435] Legenda pune întemeierea statului elveţian pe seama a trei păstori reprezentanţi a trei cantoane care, coborând din munţi, s-au întâlnit în ziua de 17 noiembrie 1307 pe malul lacului Waldstetten jurând să scape ţara de tirania austriacă. În realitate este vorba de cei trei eroi naţionali, Stauffacher din Schwitz, Furst din Uri şi Melhthal din Unterwald, care au declanşat revolta în ziua de 1 ianuarie 1308.

[436] La Morgarten elveţienii din cantoanele de munte au învins pe Leopold de Austria (fratele arhiducelui Frederic al Austriei) în anul 1315.

[437] Carol Temerarul, duce de Burgundia (1467–1477), a fost învins de elveţieni, conduşi de René de Lorena, la Granson şi Morat (1476) şi la Nancy (1477), unde a şi murit.

[438] Enguerrand de Couzy (1346–1397), nobil francez, a luptat pentru înfrângerea Confederaţiei oraşelor elveţiene şi a murit la Nicopol în timpul cruciadei împotriva turcilor.

[439] În lupta de la Sempach (1386) confederaţii elveţieni au învins pe Leopold al III-lea de Austria, care a şi pierit în luptă.

[440] La Granson confederaţii elveţieni l-au învins în 1476 pe Carol Temerarul, duce de Burgundia (vezi şi nota 437).

[441] Lupta de la Chillon a fost câştigată de confederaţi împotriva ducelui Carol al III-lea de Savoia, în urma căreia Geneva s-a eliberat de suzeranitatea Savoii.

[442] Curtius, erou legendar roman care, pentru a salva imperiul s-a sacrificat în anul 365 î.e.n., aruncându-se într-un aven deschis în plin forum roman urmând sfatul unui oracol.

[443] La Bellinzona (localitate în Tessin, Elveţia) a avut loc o luptă în 1503 cu Milanul. Lupta de la Cappel (corect Kappel) a avut loc în 1531 între catolici (aliaţi ai ducelui Ferdinand de Austria) şi protestanţi, conduşi de Zwingli, care a pierit în luptă, ea fiind totuşi câştigată de protestanţi.

[444] Zwingli, umanist şi reformator religios elveţian (1484–1531). A murit în lupta de la Kappel.

[445] François de Bonivard (1493–1570), stareţ la schitul Saint-Victor, patriot genovez, întemniţat în castelul Chillon de către Carol alIII-lea, duce de Savoia timp de 6 ani, fiind eliberat de bernezi în 1536. A fost imortalizat de Byron în poemul *Prizonierul din Chillon.*

[446] André Masséna (1758–1817), mareşal al Franţei sub Napoleon I, s-a distins în luptele duse cu austriecii pe teritoriul Elveţiei (Zürich, 1799).

[447] 267 de leghe = 1.185 km.

[448] 7–8 leghe = 31–35 km.

[449] Saint-Goarshausen, în limba germană Sankt-Goarhausen, localitate în Germania.

[450] Cens regal, domeniu regal dat în dijmă locuitorilor.

[451] Domenichino (1581–1641), Ludovico Carracci (1555–1619), Agostino Carracci (1557–1602), Annibale Carracci (1560–1609), Guerchin (1591–1666) şi Sciarpelloni (în jurul anului 1650) sunt pictori italieni ai Renaşterii. Jacob Jordaes (1593–1678) şi Frans Snyders (1579–1657) sunt pictori flamanzi ai Renaşterii.

[452] Augustin Braun (1591–1639), Vilhelm de Colonia (dovedit a fi trăit între 1558–1678) şi Albrecht Dürer (1471–1528) sunt pictori germani. Petrus Paulus Rubens, pictor flamand. Guillermo Mesquida (1675–1747), pictor spaniol.

[453] Hans Holbein (1497–1543), mare portretist german; Lucas de Leyda (1489–1533), pictor şi gravor olandez, creator de scene istorice şi portretist;

Lucas Cranach (1472–1553), pictor german, maestru al portretului, compoziţiei mitologice şi religioase; Jan Scarel (1495–1562), pictor flamand.

[454] Charles Debrosses (1709–1777), celebru magistrat şi scriitor francez. Corespondenţa sa legată de călătoriile întreprinse, în special *Lettres sur l'ltalie*, cât şi studiile sale filologice au făcut ca să-i rămână pentru totdeauna numele înscris în istoria literaturii.

[455] Druizii erau preoţii popoarelor celtice formând o clasă sacerdotală. Metafora se referă la atmosfera misterioasă ce înconjura locurile de cult, ascunse în mijlocul codrilor.

[456] Sfânta Hildegard (1098–1180), exaltată mistică ce avea viziuni pe care le-a redat într-o carte autorizată de biserică. S-a bucurat de o veneraţie universală, a purtat corespondenţă cu papi, împăraţi etc. şi a scris mai multe cărţi.

[457] Sfânta Genoveva, fiica unui principe de Brabant şi soţia principelui Palatin Siegfried (cca 750), a fost acuzată pe nedrept de infidelitate conjugală, condamnată la moarte şi scăpată de un slujitor; a trăit ascunsă în pădurile Ardenne mulţi ani, crescându-şi copilul, până ce a fost regăsită întâmplător de soţul ei care a adus-o înpoi, dovedindu-i-se întreaga nevinovăţie. A fost sanctificată de biserica catolică, povestea ei stând la baza a numeroase prelucrări literare.

[458] Schinderhannes, pe numele său adevărat Johann Bückler, conducătorul unei bande de răufăcători ce-şi făcea veacul pe la sfârşitul sec. XVIII pe malurile Rinului. A fost prins în 1803 şi executat.

[459] Ludovic cel Negru, al doilea fiu al lui Ştefan, principe de Simmern, conte al Palatinatului Rinului, căruia i-a urmat în 1459, a fost întemeietorul ramurii Zweibrücken (Două Punţi) familie princiară germană din care s-au tras regi ai Suediei şi ai Bavariei. Făcând parte dintr-o Ligă îndreptată împotriva lui Frederic al III-lea, a pustiit Palatinatul până în 1460, când a fost învins.

[460] Almuchabala, sinonim cu alchimia.

[461] Wenceslas, numele mai multor regi ai Boemiei, dintre care Wenceslas al IV-lea a devenit împărat al Germaniei sub numele de Wenzel (1378–1400). Violent, beţiv, tiranic, abuziv a ridicat împotriva lui atât pe boemi cât şi pe principii germani care au hotărât destituirea lui şi înlocuirea lui cu electorul palatin Ruprecht. Wenceslas a continuat să fie rege al Boemiei şi să poarte titlul de rege al Romei până la moartea sa în 1419.

[462] John Wyclif (1320–1384), teolog englez. Unul dintre şefii curentului antipapal şi anticlérical. Poate fi considerat ca părinte al anglicanismului.

[463] Vezi nota 227

[464] Bula de aur, decret emis de împăratul Carol al IV-lea în 1356 prin care era stabilit sistemul de alegere al împăratului romano-germanic. De unde până atunci la alegere participau toţi nobilii, reprezentanţii oraşelor etc., bula restrângea numărul electorilor la 7: 3 ecleziastici şi 4 laici.

[465] Imperiul de apus era cel romano-germanic, cel de răsărit era Imperiul roman de răsărit sau Imperiul Bizantin. Acesta din urmă s-a divizat în mici unităţi, împăratul de apus arogându-şi titlul de urmaş unic al Imperiului roman. La 1453, prin căderea Constantinopolului, Imperiul roman de răsărit a dispărut pentru totdeauna.

[466] Este vorba de Rudolf I, împărat romano-germanic (1273–1291). (vezi nota 230).

[467] Este vorba de împăratul romano-germanic Henric al V-lea (1106–1125), cunoscut mai ales pentru luptele duse cu papalitatea în chestiunea investiturii ecleziaştilor, începută încă de tatăl său, Henric al IV-lea.

[468] Banda neagră, nume dat unui corp de mercenari germani care au servit în războaiele din Italia în timpul regelui Ludovic al XII-lea al Franţei. Numele a fost dat din cauza steagului negru pe care-l arborau dar s-a încetăţenit din cauza devastărilor pe care le făceau în drum.

[469] Hansa renană, confederaţia oraşelor de pe Rin care au constituit în sec. XIII nucleul Ligii hanseatice (Hansa) şi care avea să cuprindă liga din Germania centrală cu capitala la Magdeburg şi liga nordică cu Brema, Hamburg şi Lübeck (vezi şi nota 380).

[470] Este amintit un episod din lupta împăratului Henric al II-lea al Germaniei cu regele Boleslav al Poloniei, cu care s-a împăcat în 1018.

[471] În urma certurilor repetate cu papalitatea, excomunicat de mai multe ori, împăratul Germaniei Henric al IV-lea a fost învins de propriii săi fii, instigaţi de papă, şi închis (1105). Izgonit de pe tron a fugit la Liège, unde a murit în mizerie.

[472] Richard, duce de Cornwall şi Poitou, englez de origine, a deţinut coroana imperială a Germaniei (1257–1272) plătind sume imense electorilor. Într-una din cele trei perioade de şedere în Germania a avut loc episodul amintit de *V.H.*

[473] Wolkenburg, în limba germană Castelul Norilor.

[474] Martin Bucer (1491–1554) şi Filip Schwarzerd, zis Melanchton (1497–1560), teologi germani, mari propagatori ai protestantismului.

[475] Iulianus, împărat roman (361–363 e.n.), numit şi Apostata, deoarece a renunţat la religia creştină, a cărui adept fusese, încercând să reînvie religia greco-romană. A acţionat pentru consolidarea economică a oraşelor şi militară la graniţe.

[476] Petru din Pisa, unul din învăţaţii aduşi de Carol cel Mare la curtea sa. Elefantul a făcut parte din darurile trimise în 801 marelui domnitor european de către califul arab Harun-al-Raşid, ca semn de prietenie, Carol fiind inamicul califului arab din Spania, duşman schizmatic al lui Harun. Elefantul primit a stârnit o vie curiozitate în rândul galilor.

[477] Otto Leul, poreclă dată împăratului Otto al IV-lea (1198–1218), deoarece era fiul împăratului Henric Leul şi fusese crescut la curtea regelui englez Richard I Inimă de Leu.

[478] Marchizul Albert Azzo I, a luptat împreună cu fratele lui Ugo împotriva împăratului Henric al II-lea al Germaniei, repurtând victoria de la Maresburg, fiind însă bătut ulterior de împărat.

[479] Henric al II-lea cel Şchiop, împărat german (1002–1024) şi-a impus autoritatea luptând împotriva Turingiei, Saxoniei, Lorenei şi Boemiei şi în Italia pentru papă, fiind canonizat sfânt după moarte.

[480] Conrad cel Bătrân, marchiz de Tyr şi Montferrat, a luat parte la luptele cruciaţilor în Asia Mică fiind numit rege al Tyrului. A murit în 1190 asasinat. Conrad cel Tânăr (zis şi Conradin), vezi nota 494.

[481] Henric al III-lea, cel Negru, împărat german (1029–1056), a pacificat Boemia, Ungaria şi Lorena şi a intervenit în luptele din Italia; şi-a arogat dreptul de a desemna pe suveranii pontifi, numind patru papi. Vezi şi nota 535

[482] Este vorba despre Rudolf al II-lea (1356–1370), principe al Saxoniei, care prin Bula de la Praga (1356) a primit dreptul de elector al împăratului.

[483] Este textul-cheie al primatului papal – Tu es Petra et super hanc petram a edificabo Ecclesiam mea: Tu eşti Petru şi pe această piatră voi zidi biserica mea. — El exprimă marea certitudine a occidentului în materie de credinţă şi morală.

[484] Godfried von Bouillon, erou al primei cruciade, marchiz de Anvers, vasal al împăratului Germaniei, l-a apărat pe acesta în războiul împotriva papei Grigore al VII-lea. În lupta de la Malsen (1080) a purtat drapelul imperial şi l-a rănit mortal pe Rudolf de Suabia, omul papei.

[485] Vezi nota 467. Aici este amintit un episod al ocupării Romei în 1112 când Henric al V-lea l-a silit pe papa Pascal al II-lea să-l încoroneze şi să renunţe la dreptul de învestitură.

[486] Welfii, sau Guelfii, casă princiară germană originară din Italia, cu domenii în actualele teritorii ale Austriei şi Italiei. Din ea au făcut parte şase duci Welf (I–VI) ce au trăit în sec. IX–XII. *V.H.* se referă probabil la Welf al IV-lea cel Mare care a obţinut în 1070 ducatul Bavariei, luându-şi numele de Welf I de Bavaria.

[487] Albert Ursul (1106–1170), margraf de Brandenburg, întemeietorul casei cu acest nume, fondatorul Berlinului.

[488] Sfântul Bernard de Clairvaux (1090–1153), una din cele mai mari figuri ale creştinismului, filosof mistic, a pus temelia ordinului Benedictinilor cistercieni şi a organizat cea de-a doua cruciadă.

[489] Raynald (corect Rainald von Dassel), arhiepiscop de Colonia (1159–1167), iniţial cancelar imperial pentru Germania şi Italia a împăratului Frederic I. A asediat şi cucerit în 1158 Milano, apoi în 1161–62 a asediat pentru a doua oară oraşul, fiind implicat în lupta pentru papalitate, incident la care se referă *V.H.* De notat că el a adus la Colonia osemintele celor trei magi aflate până atunci la Milano.

[490] Richard I, Inimă de Leu, rege al Angliei (1189–1199), s-a distins prin fapte de vitejie în timpul cruciadei a 3-a, apoi a dus lupte cu împăraţii germani.

[491] Frederic al II-lea, rege al Siciliei şi împărat german (1220–1250), a luptat aproape continuu cu papalitatea, luând însă parte la o cruciadă.

[492] Hermann Salza, mare maestru al ordinului teutonic (1210–1239), a fost întemeietorul cetăţilor teutonice din Ţara Bârsei, apoi a luptat în Egipt, Palestina, Italia şi Germania, pentru împăraţi, regi şi papi.

[493] Ottokar I, rege al Boemiei (1197–1230), a fost amestecat în luptele pentru tronul Germaniei, reuşind în mod abil să obţină ridicarea ducatului Boemiei la titlul de regat (1198).

[494] *V.H.* se referă la un episod sângeros al luptei pentru putere în Germania. Conradin de Suabia, fiu al împăratului Conrad al IV-lea, a fost despuiat încă de la naştere (1254) de toate drepturile sale la coroana imperială şi de posesiunile regale din Germania şi Italia. La vârsta de 17 ani a început lupta pentru redobândirea drepturilor sale cu regele Carol de Anjou. Trădat şi predat acestuia, Carol a dispus executarea lui prin tăierea capului, împreună cu alţi 9 tovarăşi de luptă, printre care şi tânărul său prieten Frederic de Baden, cu doi ani mai tânăr (15 ani, nu 16 cum pretinde *V.H.*).

[495] Ludovic al IV-lea cel Sfânt, landgraf de Turingia (1217–1227), a iniţiat cu împăratul Frederic al III-lea o cruciadă dar a murit încă la plecare, fiind totuşi canonizat. (În textul original, la *V.H.* este Ludovic al V-lea, greşeală de tipar sau confuzie a autorului). Soţia sa Elisabeta s-a consacrat după moartea soţului operelor de binefacere (a construit spitale, aziluri etc.). Deoarece la mormântul ei se spune că ar fi avut loc tot felul de minuni, a fost canonizată în 1235.

[496] Frederic cel Muşcat (zis şi cel Vesel) (1256–1324), landgraf al Turingiei. Fiul lui Albert şi al Margaretei, fiica împăratului Frederic al II-lea. Albert a destinat tronul Turingiei unui fiu nelegitim (ceea ce explică deznădejdea mamei sale care l-a muşcat lăsându-i un semn pe viaţă), dar şi-a dobândit drepturile în urma unor repetate lupte.

[497] Este vorba de împăratul Rudolf al II-lea de Habsburg (1576–1612), renumit pentru zgârcenia lui.

[498] Sigismund de Luxemburg, împărat al Germaniei (1410–1437), posesor al ducatului de Brandenburg iar prin căsătorie, al Poloniei şi Ungariei. A luat parte la bătălia de la Nicopol împotriva lui Baiazid, unde a fost înfrânt, apoi a condus războiul împotriva husiţilor din Boemia. Cu el s-a stins casa de Luxemburg.

[499] Ultimul împărat excomunicat a fost Ludovic al IV-lea (1314–1346), numit şi Bavarezul (vezi nota 471). Numirea de L. al V-lea provine de la faptul că în numărătoarea împăraţilor cu numele de Ludovic, lui Ludovic copilul (900–911) i se atribuie, sau nu i se atribuie un număr, ţara fiind condusă pe vremea lui de o regenţă. Ludovic al IV-lea a fost excomunicat de papa Ioan al XXII-lea în 1324, iar de papa Clement al VI-lea în 1346 din cauza certurilor continui cu papalitatea.

[500] Frederic al III-lea (după altă numărătoare, care include şi pe Frederic cel Frumos, al IV-lea), împărat al Germaniei (1440–1493), a fost al 18-lea împărat încoronat de papă la Roma şi ultimul, cei ulteriori autointitulându-se „împărat roman ales”. A fost un împărat slab, pasionat de astrologie, alchimie şi botanică, străin de marile evenimente contemporane cum au fost schizma bisericii creştine, căderea Constantinopolului şi dezmembrarea feudalităţii.

[501] Francesco Petrarca (1304–1374), poet italian. Referirea este făcută la împăratul Carol al IV-lea al Germaniei (deci şi al Romei), autorul Bulei de aur (vezi nota 464) care s-a interesat, de altfel, puţin de treburile Germaniei, interesându-se mai mult de regatul său personal, Boemia.

[502] Albert de Brandenburg (1414–1486), margrav şi elector de Brandenburg, supranumit şi Achile şi Ulise al Germaniei din cauza abilităţii sale în turnire. A fost iniţial burgrav de Nürenberg.

[503] Carol Temerarul (vezi nota 437). Ca duce de Burgundia a fost vasalul regelui Franţei Ludovic al VI-lea, dar visa să devină rege. Refuzat de împăratul Frederic, s-a repezit furios asupra acestuia, dar asediile timp de aproape un an (1474) a Neuss-ului nu au dus la niciun rezultat. A invadat valea Rinului şi a luptat împotriva Confederaţiei helvetice şi a Lorenei, aliatele Franţei.

[504] Conciliu de la Constanţa (1414, nu 1415, cum afirmă *V.H.*) a fost al 17-lea conciliu ecumenic, convocat de papa Leon al XXIII-lea şi a marcat marea schismă a bisericii creştine occidentale. S-a încheiat cu osândirea la moarte a lui Jan Hus şi condamnarea lui Wiclif.

[505] Conciliul de la Basel (1431–1449), al 18-lea conciliu ecumenic, a reprezentat ultima tentativă de reunire a bisericilor creştine de răsărit şi de apus, întreprinsă de papa Eugen al IV-lea (1431–1439). Fiind sprijinit doar de o minoritate a Conciliului, papa a fost destituit în 1439 şi înlocuit cu nepotul său, principele Amedeo de Savoia, papa Felix al V-lea.

[506] Dieta de la Worms (1421, nu 1419, cum afirmă *V.H.*) a fost convocată de Carol Quintul pentru a reglementa unele probleme politice ale imperiului, iar în a doua parte pentru a-l interoga pe Luther (vezi nota 229) dacă abzice de la credinţa eretică pe care o propaga. Luther, prezent în persoană, nu a retractat nimic dar a fost lăsat să plece liber, conform promisiunilor făcute.

[507] Maria de Burgundia (1457–1482), unică descendentă a lui Carol Temerarul. Prin căsătoria sa cu Maximilian de Austria, a adus Casei de Austria Ţările de Jos şi Franche-Comté-ul.

[508] Henric al II-lea, cel Pios (1191–1241), duce al Sileziei, a avut de înfruntat singur invazia tătarilor, după ce fusese părăsit, din laşitate, de regele Boleslav al V-lea, cel Cast, al Poloniei. Neputând face faţă unei hoarde mult mai numeroase, a pierdut lupta de la Liegnitz, unde a şi pierit.

[509] Procopiu cel Mare, numit şi cel Chel, conducătorul aripei extreme a husiţilor, cunoscută sub numele de taboriţi, a devastat începând din 1426 Austria, apoi Silezia, Moravia, Ungaria, Lausitzul, având alături o altă

căpetenie, pe Procopiu cel Mic. Taboriţii au fost înfrânţi de germani de-abia în 1434 în lupta de la Lipan, în care au pierit ambii Procopiu.

[510] Jan de Leyda, pe numele său adevărat Rockold (1510–1536), faimos sectar religios, şef al anabaptiştilor. În urma unei revolte ce a izbucnit la Münster pune mâna pe putere devenind foarte popular. Înfrânt de episcopul Waldeck, a fost pus într-o cuşcă şi plimbat prin diferite oraşe ale Germaniei, apoi ucis în torturi groaznice.

[511] Wallenstein Albrecht Eusebius Wenzel (1583–1634), cavaler în serviciul împăratului Germaniei în timpul Războiului de 30 de ani, a negociat cu inamicul în speranţa obţinerii coroanei Boemiei, dar trădat şi prins, a fost asasinat din ordinul împăratului.

[512] Jean t'Serclaes conte de Tilly (1559–1632), valon în serviciul Sfântului Imperiu, comandant al armatei Ligii catolice în timpul Războiului de 30 de ani, a câştigat numeroase bătălii, dar a fost înfrânt de Gustav-Adolf, pierind în lupta de la Lech.

[513] Vezi nota 439.

[514] Brunehaut (534–613), regină a Austrasiei.

[515] Se face referire la cea mai celebră epopee a mitologiei germane, legenda Nibelungilor, ai cărei eroi sunt Siegfried (ce purta o cască ornată cu coarne) şi soţia sa Crimhilde.

[516] Diverse nume ale oraşului Worms. Vangionii, popor germanic, aşezat pe cele două maluri ale Rinului mijlociu.

[517] Antoine Lemierre (1723–1793), poet francez, cunoscut mai ales prin piesele de teatru jucate cu mare succes pe vremea lui, şi prin câteva poeme didactice.

[518] „Le Constitutionnel", ziar liberal francez întemeiat în 1815, principalul organ de presă din timpul Restauraţiei.

[519] Johann Konrad Seekatz (1719–1768), pictor german, a lucrat sub influenţa picturii flamande, excelând în scenele ţărăneşti.

[520] Georges Cuvier (1769–1832), zoolog şi paleontolog francez, creatorul anatomiei comparate şi mare specialist în paleontologia vertebratelor.

[521] Sologne, regiune nisipoasă în sudul bazinului Parisului, în bucla pe care o face Loara, străbătută de râul Souldre.

[522] Nola şi Bari, localităţi din Italia în care s-au descoperit opere de artă romană târzie: la Bari vase metalice şi la Nola vase de teracotă neagră cu figuri roşii.

[523] Strada Saint-Jacques, stradă din Paris, unde se găseau pe vremuri ateliere de imprimerie.

[524] Lava de Volvic, provine dintr-o cunoscută şi veche carieră de lavă, situată în vecinătatea comunei Puy-de-Dôme (Masivul central francez).

[525] Persius, poet satiric latin. Aici prin „bătrâni însoriţi" şi mai departe „robiţi de soare" (Horaţiu) se aprofundează ideea că nu se poate trăi fără soare.

[526] Vezi nota 506.

[527] Dagobert I a obţinut de la tatăl său Clotar al II-lea Austrasia, apoi, după moartea părintelui, a devenit rege al tuturor francilor (628–638). El a mutat capitala regatului la Paris.

[528] Otto I cel Mare, rege al Germaniei (936–973) iar din 932 şi împărat al Romei, un mare luptător cu cei din afara şi cu cei dinlăuntrul imperiului.

[529] Conrad Salicul este totuna cu Conrad al II-lea. Vezi nota 532.

[530] Templierii, sau Cavalerii Templului, ordin militar şi religios întemeiat în 1119 şi desfiinţat în 1312 deoarece câştigase mari bogăţii şi influenţe politice pe lângă papalitate.

[531] Speyer a fost numit în 1209 capitală a imperiului, a găzduit mai multe consilii imperiale iar în intervalul 1527–1689 a adăpostit Camera imperială de judecată.

[532] Conrad al II-lea Salicul, împărat al Germaniei (1024–1039) a iniţiat construirea domului din Speyer, hotărând ca aici să fie înmormântaţi toţi împăraţii Germaniei. Construcţia a început în 1030, a fost continuată de fiul său Henric al III-lea şi terminată în 1061 de Henric al IV-lea, fiul precedentului. *V.H.* face o confuzie. Conrad I, rege al Germaniei (911–919), nu are nimic de-a face cu Catedrala din Speyer, închinată Sfintei Maria de ctitorul ei, Conrad al II-lea.

[533] Pentru râul Cydnus, vezi nota 144. Antiohia, oraş în Turcia (Antakya), fostă capitală a turcilor seleucizi şi fostă capitală a unui efemer stat latin creat de cruciade. Kyffhäuser, peşteră în Württemberg iar Kaiserslautern, peşteră în Pfalz.

[534] Canut al II-lea cel Mare, rege al Angliei (1014), al Danemarcei (1018) şi al Norvegiei (1031), mort în 1035, propagator al creştinismului şi al civilizaţiei în partea de N a Europei.

[535] Henric al III-lea cel Negru, împărat al Germaniei (1029–1056), a pacificat Ungaria, Boemia şi Lorena, a intervenit în Italia şi l-a susţinut pe Thibaut, conte de Champagne, împotriva lui Henric I, regele Franţei. Într-o întrevedere avută cu acesta în 1856 la Maienţa, pentru a tranşa diferendul iscat între ei, împăratul Germaniei a propus o luptă în doi, dar regele Franţei a refuzat.

[536] Henric al IV-lea cel Mare, împărat al Germaniei (1056–1106), încercând să reprime revolta saxonilor, a ajuns în conflict cu papa Grigore al VII-lea. Excomunicat de acesta, împăratul a traversat în miezul iernii anului 1077 Alpii pentru a face penitenţă în faţa castelului Canossa unde se afla papa, care l-a lăsat trei zile în zăpadă să se roage. Ulterior conflictul a continuat şi cu urmaşii papei Grigore, dar Henric a murit în mizerie, izgonit de propriii săi fii (vezi nota 471).

[537]Henric al V-lea, împărat al Germaniei (1106–1125) a luptat cu papalitatea pentru dreptul de învestitură al episcopilor. A invadat de două ori Italia (având cu această ocazie alianţa Veneţiei), făcând o dată prizonier pe papa Pascal al II-lea, iar a doua oară izgonindu-l.

[538] Conrad al III-lea, rege al Germaniei (1138–1152), nu a fost încoronat ca împărat dar a exercitat funcţia şi îşi zicea singur „Romanorum imperator augustus”. S-a remarcat prin participarea eroică la cea de a doua cruciadă şi prin lupta dată cu casa Welfilor, el însuşi făcând parte din casa Staufenilor care, cu el, au preluat puterea, în Germania.

[539] Filip de Suabia (1170–1208), fiul lui Frederic Barbarossa, şi frate mezin al împăratului Henric al VI-lea, după moartea acestuia a preluat tutela nepotului său, Frederic al II-lea, apoi s-a autointitulat Rege al Romei lăsându-se încoronat împărat la Maienţa în 1198. Unii electori au ales însă ca împărat pe Otto de Brunswick (Otto al IV-lea) ce a avut şi sprijinul papei Inocenţiu al III-lea, care l-a excomunicat pe Filip. Învingându-l pe Otto în 1206, papa a ridicat anatema recunoscându-l pe Filip ca împărat.

[540] Rudolf I de Habsburg, împărat al Germaniei (1273–1291) (vezi şi nota 230). Aici *V.H.* se referă la opera de curăţire a ţării de seniorii ce spoliau pe supuşi (a condamnat la moarte 29 de seniori din Turingia, a distrus 70 de cetăţi ce erau cuiburi de bandiţi feudali), la înfrângerea, de două ori, a regelui Ottokar al Boemiei, care nu voia să-l recunoască împărat, şi la faptul că prin cele două căsătorii ale sale, urmaşii săi au stat la baza majorităţii caselor domnitoare din Europa.

[541] Adolf de Nassau, simplu gentilom, fără domenii dar foarte brav, a fost ales împărat al Germaniei în 1292 la moartea împăratului Rudolf de Habsburg, în detrimentul fiului acestuia, Albert, vărul său. Din cauza abuzurilor comise, electorii l-au destituit iar în lupta de la Gelheim (1298) în care a căutat să-şi păstreze drepturile, a fost ucis chiar de Albert, care i-a urmat la tron.

[542] Albert I, duce de Austria şi împărat al Germaniei (1296–1308) a ocupat tronul imperial după uciderea rivalului şi vărului său Adolf de Nassau. Conducător despotic, a ridicat împotriva sa numeroase cetăţi şi principi. Sub el au început elveţienii opera lor de eliberare (1308) şi în drum spre ei, ca să-i readucă la ascultare, a fost asasinat în 1308 la trecerea râului Reuss de nepotul său, Ioan de Habsburg.

[543] Filip de Comines (corect Commines) (1445–1509), om de stat francez, negociator îndemânatic pentru diverşi regi ai Franţei (mai ales pentru Carol al VI-lea) autor al unor *Memorii*, o adevărată cronică a timpurilor.

[544] Benvenuto Cellini (1500–1571), sculptor şi orfevrier renumit al Renaşterii, a dus o viaţă foarte aventuroasă în Italia şi la Curtea regelui Francisc I al Franţei, viaţă pe care a povestit-o chiar el în nişte voluminoase *Memorii*.

[545] Războiul de 30 de ani, început în 1618, s-a declanşat cu violenţă prin lupta de pe Muntele Alb de lângă Praga (8 noiembrie 1620) în care împăratul Ferdinand al II-lea al Germaniei, şeful Ligii catolice, a înfrânt Uniunea evanghelică a boemilor, în fruntea căreia se afla electorul palatin Frederic al V-lea. Războiul (1618–1648) a avut un caracter religios (lupta catolicilor cu protestanţii) şi politic (reacţia în Europa la tendinţele hegemoniste ale Casei de

Austria). În el au fost implicaţi germanii, francezii, danezii, suedezii, încheindu-se cu devastarea şi ruinarea Germaniei.

[546] Electorul palatin Carol Ludovic (n. 1617 – m. 1680), moştenitor al Palatinatului după moartea fratelui său mai mare, a luptat pentru drepturile sale, pe care le-a dobândit, după un exil îndelungat, de-abia în urma tratatului de la Vestfalia (1648), având apoi de suferit din nou invazia trupelor franceze ale lui Tourenne în timpul războiului germano-francez.

[547] Antiteză între Solomon, rege al iudeilor, exemplu de înţelepciune şi Heliogabal, împărat roman, exemplu de necumpătare şi extravaganţă.

[548] Paies, zeiţă în mitologia Italiei primitive, protectoarea turmelor, stânelor şi păşunilor.

[549] Driadă, în mitologia greacă zeiţă a pădurii.

[550] Sicambrii, populaţie germanică din partea sudică a ţării.

[551] Scipio Africanul, Emilian Publius Cornélius (185–129 î.e.n.), general roman, erou al celui de-al treilea război punic, rămas celebru pentru distrugerea totală a Cartaginei.

[552] Cavaler Jean-Charles de Folard (1669–1752), om de război francez. A scris multe lucrări despre tactica militară, contribuind la progresul acestei discipline.

[553] Polibiu (201–120 î.e.n.), istoric şi geograf grec care a trăit mult la Roma şi a făcut multe călătorii. Cartea lui principală, *Istorii,* este una din cele mai importante surse istorice pentru perioada 221–144 î.e.n.

[554] George Buchanan (1506–1582), umanist, păstrător al sigiliului şi preceptor al lui Iacob I al Angliei.

[555] Duff, rege al Scoţiei (969–973), vrând să pună capăt spolierii populaţiei către nobili a alungat o parte din ei, iar pe cei care au complotat împotriva lui i-a închis în castelul de la Forresse (nu Fores). Aici însă a fost trădat şi asasinat. Succesorul său l-a răzbunat omorându-i pe rebeli şi pe conducătorul lor, guvernatorul Dunwald.

[556] Hector Boece (1465–1536), umanist şi istoric scoţian, autor al unei *Istorii a Scoţiei* (1527) în care legendele ocupă un rol important.

[557] Sir David Dalrymple, cunoscut mai ales sub numele de Hailes (1726–1792), legist şi scriitor. În afară de un foarte mare număr de articole inserate în revistele epocii, a scris mai multe lucrări cu caracter istoric *Memorii şi scrisori referitoare la istoria Marii Britanii sub domnia lui lacob I* (1762), *Memorii şi scrisori referitoare la domnia lui Carol I* (1766) etc.

[558] Claude Lorrain (1600–1682), pictor francez. Şi-a petrecut o mare parte din viaţă la Roma unde s-a împrietenit cu Poussin. Este unui din maeştrii francezi ai peisajului.

[559] Cecum, este fundul de sac format de partea anterioară a intestinului, numit şi apendice. Aici în sens de tuburi şi spaţii goale. Madreporarii sunt o încrengătură de animale foarte primitive, bureţii ce cresc pe fundul mărilor.

560 Tutti, în muzică, momentul în care ansamblul instrumentelor unei orchestre cântă simultan.

561 Bois-Rosé, localitate balneară în nord-vestul Franţei la Oceanul Atlantic.

562 Ludovic al II-lea Germanicul, a trăit între 804–876; rege al francilor orientali (817–843) şi al Germaniei (843–876).

563 Detalii asupra lui Frederic cel Victorios în notele 584 şi 585.

564 Adam-Philippe, conte de Custine (1740–1793), general francez, conducător al unei divizii a armatei Rinului, a cucerit în timpul campaniei din 1792 malul stâng al Rinului.

565 Ludovic cel Sever, duce al Bavariei şi al Palatinatului (1253–1294) a avut doi fii, Rudolf şi Ludovic, ce au fost coregenţi până în 1310 când a izbucnit un conflict între ei pentru împărţirea Palatinatului, conflict ce a degenerat în lupte grele. După moartea lui Rudolf în 1317, Ludovic a cedat copiilor acestuia Palatinatul. El a fost ales împărat al Germaniei purtând titlul de Ludovic al IV-lea (1314–1347).

566 Eteocle şi Polinice, eroi din ciclul teban, fii ai lui Oedip şi ai Iocastei. În lupta pentru putere s-au ucis reciproc. *Thebaida* este numele unei tragedii de Racine care relatează întâmplarea.

567 Confuzie a lui *V.H.* Electorul palatin Ruprecht al II-lea (1330–1399) l-a avut ca urmaş pe fiul său Ruprecht al III-lea, elector palatin (1399–1410) ce a făcut parte din consiliul imperial care l-a destituit pe împăratul Wenzel (vezi nota 461), fiind el ales împărat al Germaniei (1400–1410).

568 Ludovic al VII-lea cel Bărbos, duce de Bavaria (1413–1443), luând parte la Conciliul de la Constanţa (1414–1418) a fost unul dintre principii care i-au destituit pe cei doi papi ce ocupau scaunele pontificale din timpul schismei bisericii occidentale, pe papa Grigore al VII-lea de la Roma şi pe Ioan al XXIII-lea de la Avignon. Cel din urmă a fost demis de Conciliul de la Constanţa, din cauza abuzurilor şi crimelor săvârşite. În mai 1415 a fost închis în castelul de la Heidelberg. Numele lui era Balthazar Kossa.

569 Frederic al V-lea, conte palatin, a acceptat coroana Boemiei la vârsia de 18 ani, în ciuda împăratului german Frederic al V-lea, declanşând prin aceasta Războiul de 30 de ani. Detalii nota 600.

570 Prinţul elector Filip-Wilhelm (1685–1690) a ajuns conte elector al Palatinatului ca urmaş al fratelui său, mort fără moştenitori. Drepturi asupra Palatinatului a ridicat însă şi sora lor, Elisabeta-Charlotta, măritată cu ducele de Orléans, fratele lui Ludovic al XIV-lea al Franţei. Luarea principatului de către Filip-Wilhelm s-a făcut astfel împotriva voinţei regelui Franţei, care a şi declanşat ca urmare pustiitorul război din 1688–1693.

571 Numele de Războiul Palatinatului este dat luptelor purtate de principele palatin Frederic cel Victorios cu împăratul german Frederic al III-lea în anii 1452–1476 (vezi notele 387 şi 585). Aici *V.H.* denumeşte Războiul Palatinatului campania iniţiată de Ludovic al XIV-lea în Palatinat în anii 1688–1693 prin care a încercat să stăvilească ascensiunea imperiului german. Turenne nu a

luat parte la acest război căci a murit în 1675, dar campania fusese pregătită de el.

[572] Heidelberg-ul a fost asediat de următorii împăraţi: Ludovic IV Bavarezul (1314–1347), în 1341 în cursul luptelor pentru menţinerea posesiunilor sale; de Adolf de Nassau (1291–1298), în 1295 în timpul luptei pentru Turingia; de Leopold I de Austria (1658–1705), în 1690 în timpul războiului dus de Ludovic al XIV-lea al Franţei pentru Palatinat.

[573] Pius al II-lea, papă (1458–1464), a pronunţat o excomunicare a castelului de la Heidelberg, deoarece l-a adăpostit pe arhiepiscopul Diether de Isemburg pe care l-a susţinut contele palatin Frederic cel Victorios dar pe care nu l-a recunoscut papa. Detalii asupra conflictului iscat de aici se găsesc la nota 585.

[574] Carol-Theodor, conte elector al Palatinatului (1733–1799) şi rege al Bavariei, din 1777, şi-a avut reşedinţa mai mult la München, apoi la Manheim, dar nu la Heidelberg.

[575] Otto-Henric, conte al Palatinatului Rinului (1522–1559) având din 1556 titlu de elector. A sprijinit mult ştiinţa şi arta, aducând importante modificări Universităţii din Heidelberg în spirit umanist.

[576] Neron, împărat roman (54–68 e.n.), exemplu de conducător despotic, criminal şi crud; Brutus, om politic roman care a uneltit moartea împăratului Iuliu Cezar din 44 î.e.n.

[577] Josua, conducătorul evreilor după Moise. A cucerit Canaanul după lupte numeroase, pământ pe care l-a împărţit apoi triburilor evreieşti.

[578] Samson, judecător evreu din sec. XII î.e.n., legendar pentru forţa sa imensă ce o deţinea în păr.

[579] Hercule, erou al mitologiei romane, care a trebuit să săvârşească 12 misiuni foarte dificile pentru a ispăşi omorârea soţiei sale.

[580] David, păstor, al doilea rege al evreilor, autor al unor frumoşi psalmi, celebru mai ales pentru uciderea uriaşului Goliat doar cu o praştie.

[581] Ruprecht, numit Clem, conte elector al Palatinatului, fiul lui Ruprecht al II-lea, numit după demiterea împăratului Wenzel (1400), împărat al Germaniei, numire contestată de mulţi principi, şi pentru care a avut de luptat. Mort în 1410.

[582] Este vorba de contele palatin Carol-Ludovic (n. 1617 – în. 1680), fiul contelui palatin Frederic al V-lea şi al Elisabetei de Anglia, nepoata Mariei Stuart.

[583] Otto-Henric cel Mărinimos, conte palatin (1556–1559), un mare sprijinitor al Universităţii din Heidelberg.

[584] Frederic X cel Victorios, elector palatin al Rinului (1452–1476) a fost numit tutore al nepotului său Filip, moştenitorul de drept al Palatinatului. Neputând conduce eficient doar în calitate de tutore, Frederic a cerut principilor vasali să-l recunoască drept conducător efectiv, cu promisiunea că la majoratul lui Filip îi va ceda drepturile. Împăratul Germaniei, Frederic al

III-lea, iritat că nu a fost consultat, a ridicat împotriva lui Frederic numeroşi vasali ai acestuia, pe care însă Frederic i-a învins.

[585] A doua etapă a domniei lui Frederic cel Victorios a cuprins lupta lui cu papa Pius al II-lea care a cerut noului arhiepiscop de Maienţa o taxă dublă anuală faţă de cea anterioară. Luând apărarea arhiepiscopului Dietrich de Isemburg, care a refuzat noua taxă, papa l-a excomunicat pe Frederic şi a instigat pe împăratul Germaniei să trimită o armată împotriva lui. Aşa s-a declanşat războiul Palatinatului în care Frederic a învins la Pferdersheim şi Seckenheim (1462) pe cei trei principi amintiţi de *V.H.*, luându-i prizonieri şi obţinând sume enorme pentru eliberarea lor. Spre sfârşitul vieţii s-a retras la o mănăstire cedând conducerea Palatinatului nepotului său Filip conform promisiunii făcute.

[586] Pierrefonds, castel din sec. XI–XIII în Oise, Franţa; Anet, castel ridicat de Henric al II-lea al Franţei; Rheinfels, castel pe Rin din sec. XIII; Vila Pamfili (sau Vila Belrespiro) din Roma, din sec. XVII; Meung-sur-Loire, castel din sec. XIII în arondismentul Orléans, Franţa; Chambord, castel în arondismentul Blois, ridicat pentru Francisc I al Franţei; Chillon, fortăreaţă construită în sec. XIII lângă Montreux, pe malul lacului Geneva.

[587] Statui reprezentând pe Diana, zeiţa romană a vânătorii şi a pădurilor, şi pe Venus, zeiţa romană a dragostei.

[588] Este vorba de Elisabeta-Charlotte (1652–1722), fiică unică a electorului palatin Carol-Ludovic, măritată cu Filip d'Orléans, fratele lui Ludovic al XIV-lea, mama Regentului (Filip al II-lea), cel care a condus Franţa după moartea lui Ludovic al XIV-lea până la majoratul lui Ludovic al XV-lea. Devenind – prin moartea fratelui ei, contele palatin Carol, ultimul din linia Simmen – moştenitoarea Palatinatului, cumnatul ei, Ludovic al XIV-lea, şi-a arogat dreptul asupra acestuia, declanşând pustiitorul război din 1689–1697.

[589] Castelul de la Blois, construit în sec. XIII, refăcut în repetate rânduri, unul din cele mai celebre castele de pe Loara. Are părţi în stil gotic (sec. XIII), apoi o faţadă în stil Ludovic al XII-lea, o splendidă faţadă în stilul Renaşterii, ridicată sub Francisc I şi o faţadă din sec. XVII.

[590] Este vorba de tabloul *Nunta din Cana,* pictată în 1563 de marele pictor renascentist italian Paolo Calian, zis Veronese (1528–1588), aflat acum la Luvru şi în care mulţimea şi animaţia creează, după *V.H.,* o senzaţie aproape auditivă.

[591] Ariost (Ludovico Ariosto) (1474–1533), poet al Renaşterii italiene, autorul celebrului poem *Orlando furioso.*

[592] Este vorba de darul făcut de papa Leon al III-lea lui Carol cel Mare, coloane ce au fost luate de la Ingelheim pentru a împodobi, 500 ani mai târziu, palatul de la Heidelberg.

[593] Pentru Boccador vezi nota 178.

[594] Francesco Primaticcio, zis Le Primatice (1490–1570), celebru pictor şi arhitect italian. Chemat în Franţa el s-a bucurat de favorurile a patru regi

succesivi şi a exercitat o influenţă artistică puternică asupra maeştrilor francezi şi italieni ai epocii.

[595] Cesar Cesarino, arhitect, nemenţionat în enciclopedii şi tratate, amintit doar de tradiţia locală.

[596] Minerva, zeiţa romană a înţelepciunii; Hebe, zeiţa greacă a tinereţii.

[597] Ajax, erou grec participant la războiul Troiei. Şi-a atras mânia zeilor urmărind-o pe Cassandra până în templul zeiţei Atena unde a necinstit-o. De fapt el a înfruntat mai mult pe zeul Neptun decât pe Jupiter.

[598] Nemrod, rege fabulos pe care diverse legende arabe şi persane l-au făcut fondatorul unui regat babilonian.

[599] Guy Alphonse, duce de Lorges (1630–1702), mareşal al Franţei, a servit sub ordinele lui Turenne în campaniile din Germania, el fiind principalul autor al distrugerii palatului de la Heidelberg.

[600] Frederic al V-lea (1610–1623), care era protestant, a devenit conducătorul Uniunii evanghelice a boemilor odată cu acceptarea coroanei Boemiei. Faptul a declanşat atacul vărului său, împăratul Frederic al II-lea, de care a fost învins în lupta de la Muntele Alb (1620) în urma căreia a pierdut şi coroana Boemiei şi Palatinatul, declanşându-se totodată Războiul de 30 de ani.

[601] Jean Goujon. Vezi nota 177.

[602] Personaje mitologice figurate adesea în arta plastică. Vertumnes – veche divinitate romană, protectorul fertilităţii şi al creşterii plantelor; Pomona – divinitate romană, protectoarea grădinilor şi a pomilor roditori; Ganymedes – personaj al mitologiei greceşti, tânăr cioban răpit de Zeus şi dus în Olimp, unde a devenit paharnicul zeilor.

[603] Nu este Iuliu al III-lea, ci este vorba de papa Iuliu I (337–352).

[604] Tournus, localitate în departamentul Saône-et-Loire, cu o biserică romanică din sec. X–XI.

[605] Ramponneau, faimos patron, mai întâi de cabaret, apoi de restaurant la modă la Paris în sec. XVIII. Era atât de cunoscut încât figura sa jovială şi rotunjimea pântecului său au inspirat pe contemporani, care au creat o jucărie cu acelaşi nume „ramponeau” („hopa Mitică”) şi un verb „ramponner” (a bea peste măsură).

[606] Diametru de 7.315 m şi 10 m lungime (de fapt înălţime, dar fiind culcat *V.H.* vorbeşte de lungime).

[607] Înălţimea de 1,06 m.

[608] La Lunéville a fost confirmat tratatul de la Campoformio dintre Napoleon şi Austria (1801), care dădea Franţei, Belgia şi insulele Ioniene, posesiunea asupra Italiei şi a malului stâng al Rinului.

[609] Teatrul Odéon din Paris a fost fondat în 1782. În 1841 a devenit al doilea teatru naţional. În 1946 a fost anexat la Comedia Franceză sub numele de Salle de Luxembourg. Apoi în 1959 şi-a recăpătat autonomia sub numele de Théâtre de France.

[610] Madame de Sévigné (marchiză Maria de Robutin Chantal) (1627–1696), autoare a unui volum de scrisori, adresate fiicei sale, în care sunt cuprinse informaţii preţioase asupra întâmplărilor şi moravurilor timpului.

[611] Marion de Lorme (1611–1630), femeie celebră pentru frumuseţea ei şi pentru aventurile ei galante.

[612] Ninon de Lenclos (1620–1705), scriitoare franceză ce conducea un salon literar al gânditorilor liberi.

[613] Isis, zeiţă, în mitologia egipteană, a căsătoriei şi a familiei.

[614] Pierre-Paul Prud'hon (1758–1823), pictor francez. Reprezintă graţia şi romantismul secolului al XVIII-lea.

[615] In folio, se numeşte în tipografii o foaie îndoită în două cu care se obţin patru pagini.

[616] Münster, termen german cu care sunt desemnate catedralele sau bisericile mari. Sinonim cu dom.

[617] Jean-Baptiste Kléber (1753–1800), general francez născut la Strasbourg.

[618] Longjumeau, capitala cantonului Essonne. Vechi loc de schimbare a cailor de la diligenţe.

[619] Stanislas Leszcinsky, rege al Poloniei (1677–1766), socru al lui Ludovic al XV-lea. În calitate de duce de Bar şi Lorena a contribuit la înfrumuseţarea oraşului Nancy, care i-a ridicat drept mulţumire o statuie.

[620] Phalsbourg, orăşel în cantonul Mosela (Franţa). Este transcrierea franceză a unui nume de origine germană.

[621] Tiară, ornament pentru cap al suveranilor, cuvântul căpătând apoi o accepţiune mai largă. Papii poartă tiară formată din trei coroane suprapuse.

[622] Chartres, oraş la SV de Paris, ce adăposteşte o magnifică catedrală (sec. XII–XIII), una din capodoperele artei gotice; Anvers, oraş în Belgia, cu o catedrală din sec. XIII ce rivalizează, ca îndrăzneală a construcţiei şi grandoare, cu orice catedrală a creştinătăţii.

[623] Edouard Rohan, prinţ (1734–1803), cardinal francez. A fost implicat într-una din cele mai tenebroase şi misterioase afaceri din istoria Franţei, cunoscută sub numele de „Afacerea Colierului”. Este vorba de dispariţia uneia dintre cele mai preţioase bijuterii pe care a achiziţionat-o pentru Maria Antoaneta, regina Franţei, la sugestia contesei De la Motte, o mare intrigantă. În urma unui răsunător proces, contesa De la Motte a fost condamnată la internare pe viaţă într-un ospiciu, iar Rohan achitat. Se pare că regina Maria Antoaneta nu a fost străină de întreaga afacere, ea urmărind să se răzbune pe Rohan care o jignise pe vremea când el era ambasador în Austria. Colierul nu a mai apărut niciodată. Epitetul de dobitoc pe care i-l atribuie *V.H.* lui Rohan se referă la pretinsa mare credulitate a cărui victimă a fost, lăsându-se amăgit de intrigile doamnei De La Motte.

[624] Brou, cătun dependent de oraşul Bourg-en-Bresse (departamentul Ain), cu o biserică în stil gotic flamboiant ce deţine spectaculoase morminte deschise.

[625] Dentrifice, stâlcire a cuvântului *dentifrice*.

[626] Cele trei scări de determinare a temperaturii, primele două denumite după creatorii lor, cea de a treia după faptul că punctul de fierbere al apei este notat cu o sută de grade.

[627] Marmouset, cuvânt francez consemnat încă din sec. XV, însemnând figurină, copil, personaj neînsemnat; face pluralul cu terminaţia în *s*, pluralul italienesc în *i* fiind pentru *V.H.* un barbarism.

[628] Solecism, greşeală gramaticală de sintaxă.

[629] Mici figurine de fildeş scobite pe dinăuntru, obiecte de gust şi de mare îndemânare artizanală, în care excela oraşul Dieppe (situat în Franţa, la Canalul Mânecii) în secolul al XIX-lea.

[630] Maurice de Saxa (1696–1750), mareşal al Franţei, învingător în luptele de la Fantenoy şi Raucoux, unul din cei mai mari comandanţi militari ai secolului său.

[631] Charles-Antoine Bridan (1730–1805), sculptor francez. Printre alte lucrări de inspiraţie religioasă are expusă la catedrala Notre-Dame din Chartres o vestită Adormirea-Maicii-Domnului, realizată la deplină maturitate.

[632] Jean-Baptiste Pigalle (1714–1788), sculptor francez. A practicat o artă echilibrată creând un stil între baroc şi tradiţia clasică.

[633] Gresie de Heilbronn, piatră de construcţie de culoare roşie, exploatată într-o carieră de lângă oraşul Heilbronn din Würtenberg.

[634] Renomeia, zeiţă alegorică, mesageră a lui Jupiter. Fiică a Terrei şi înzestrată cu un mare număr de ochi şi de guri; reprezentată adesea pe basoreliefuri.

[635] Udolf, personaj fantastic dintr-un basm german.

[636] Se referă la decapitarea Mariei Stuart şi a Mariei Antoaneta.

[637] Anne Ward Radcliffe (1764–1823), romancieră engleză, autoare de romane de aventuri tenebroase.

[638] Carol de Burbon (denumit şi Don Carlos) (1818–1861), prinţ spaniol, conte de Montemolin, pretendent la tronul Spaniei.

[639] Biscornette, nu este menţionat de nicio enciclopedie generală sau de arte plastice.

[640] Familia Zachringen (corect Zähringer), familie nobiliară germană având ca întemeietor pe Guntham cel Bogat, primul duce de Zähringer (sec. X). Din această casă se trage Casa de Habsburg şi cea de Baden.

[641] Jean Elleviou, cântăreţ francez de operă (1769–1842).

[642] Ţinutul Grisonilor, *Les Grisons* în limba franceză, *Graubünden* în limba germană, celebră regiune turistică a Elveţiei (Davos, Saint Moritz), intrată în confederaţia helvetică în 1803.

[643] Soleure, numele francez al oraşului Solothurm din Elveţia.

[644] Erasmus (Desiderius Erasmus Roterdamus) (1460–1536), umanist şi enciclopedist olandez care a încercat să desluşească spiritualitatea creştinismului dincolo de polemicile dogmatice religioase.

[645] Mănăstirea Sfântul Wandrille, situată în Normandia, una din cele mai vechi şi frumoase biserici din Franţa (datând dinaintea sec. X). Distrugerea ei a început în 1631, pe vremea lui *V.H.* fiind încă nişte ruine ce au fost apoi complet îndepărtate.

[646] Muntele Rigi (1.800 m), faimos punct turistic ce domină lacurile provinciei Cele patru cantoane cu o frumoasă vedere panoramică.

[647] Johann Klauber (1711–1774), gravor german. A executat nenumărate portrete şi figuri de sfinţi.

[648] Munatius Plancus, vezi nota 217.

[649] Catherina de Bora (1499–1552), soţia lui Martin Luther.

[650] Thomas Morus (1478–1535), umanist şi om de stat englez, executat de regele Angliei deoarece nu a vrut să recunoască supremaţia spirituală a regelui.

[651] Angath, localitate în Austria, situată pe valea Innului, celebră pentru descoperirile arheologice făcute aici.

[652] Grilaje terminate cu vârfuri ascuţite ce străjuiau porţile cetăţilor sau oraşelor medievale.

[653] Rauracii, vechi popor germanic. Ţinutul pe care îl locuiau se întindea din partea superioară a Rinului în Franţa până la Solothurm şi Berna în Elveţia.

[654] Dunquerque, etajeră pe care se etalează curiozităţi. Este folosit de obicei alături de cuvântul „mic”.

[655] George Villiers, duce de Buckingham (1592–1628), ministru al Angliei sub Jack I şi Carol I, a fost iubitul reginei Ana a Angliei (Ana de Danemarca), soţia lui Jack I, al reginei Henriette a Angliei (Henriette de Franţa, fiica lui Henric al IV-lea al Franţei, soţia lui Carol I şi al reginei Ana a Franţei (Ana de Austria), soţia regelui Ludovic al XIII-lea al Franţei. Marie de Rohan-Monthazon, ducesă de Chevreuse (1600–1679), a jucat un rol politic important în Franţa şi a lăsat un volum de amintiri.

[656] Micromega (greşit scris de *V.H.* Micromegas), gen de algă diatomee. Organism unicelular ce poate forma colonii. *V.H.* le invocă pentru dimensiunile lor extrem de reduse.

[657] *Megaterium giganteum,* animal vertebrat fosil din clasa edentatelor, cunoscut din depozitele cuaternare din America de Sud şi care putea atinge 5 m lungime. Semăna cu un fel de urs gigantic.

[658] Servius Sulpicius Galba, împărat roman care i-a succedat lui Neron. Stârnind revolta oraşelor şi a legiunilor romane staţionate pe Rin, acestea au proclamat împărat pe Vitellius, guvernator al Germaniei inferioare (69 î.e.n.). Galba a domnit şapte luni, iar Vitellius opt, fiind amândoi asasinaţi.

[659] Castelul Habsburg, situat pe malul drept al râului Aar (cantonul Berna, Elveţia), a fost construit în sec. XI, după unii autori de Werner, episcop de Strasbourg, după alţii de Radbot, conte de Altenburg. Numele de Habsburg vine de la Habichsburg (= castelul uliilor). Nepotul lui Werner a fost primul care a luat titlul de conte de Habsburg şi el stă la originea casei de Habsburg.

[660] Aretuza, una din nimfele care o însoţeau la vânătoare pe zeiţa Artemis. Aretuza ca să scape de Alfeus, un zeu al apei ce o urmărea, a fost transformată de Artemis într-un izvor.

[661] Irochezi, indieni din America de Nord.

[662] Este vorba de tratatul de pace cu care s-a încheiat războiul pentru succesiune la tronul Spaniei dintre Franţa şi Austria (1701–1714). Tratatul a fost semnat de prinţul Eugen de Savoia din partea împăratului Austriei şi de mareşalul Villars din partea Franţei la 7 martie 1714 la Rasstatt, iar o completare a lui, prin care era inclusă şi Germania în tratat, la 7 septembrie la Baden.

[663] Albert I, duce de Austria şi împărat al Germaniei (1248–1308) a fost asasinat de nepotul său Ioan de Suabia, căruia îi uzurpase drepturile, în cursul unei acţiuni de supunere a elveţienilor care începuseră mişcarea de eliberare. La asasinat a luat parte şi contele Conrad de Tagerfelden.

[664] Agnès de Austria, fica împăratului Albert I de Germania şi soția regelui Ungariei Andrei al III-lea a răzbunat asasinarea tatălui său prin masacrarea a aproape o mie de persoane, rude ale asasinilor.

[665] Génégaud, hotel din Paris.

[666] Pantin, mică localitate din suburbiile Parisului fără niciun monument notabil. Comparaţia este în derâdere.

[667] Vaugirad, fostă suburbie, acum cartier al Parisului, pe vremea lui *V.H.* loc de plimbare al parizienilor.

[668] Passy, fostă comună din departamentul Senei pe vremea lui *V.H.*, legată de Paris prin omnibuze. În 1860 anexată Parisului, constituind acum un cartier rezidenţial.

[669] Saint-Sulpice, biserică din Paris, construită în 1646–1777, cu o faţadă în stil de palat neoclasic cu două rânduri de colonade, considerată ca un manifest împotriva stilului rococo.

[670] Biserica Madeleine din Paris, clădită în 1764–1806, are aspectul unui templu grec înconjurat de coloane corintiene.

[671] Este vorba de Maximilian de Habsburg, pe vremea aceea conte, ulterior împărat al Germaniei sub numele de Maximilian I.

[672] Pierre Ronsard (1524–1585), poet francez care a încercat, cu prietenii săi din grupul Pleiade, să reînnoiască inspiraţia şi forma poeziei franceze, dând strălucire literară perioadei lui Carol al IX-Iea.

[673] François-Joseph Talma (1763–1826), ilustru actor francez, prieten al lui Napoleon, care a negat însă faptul că i-ar fi dat acestuia lecţii de comportament.

[674] Pentru Turenne, vezi nota 107; pentru Condé, vezi nota 14. Françoi Henry de Luxembourg (1628–1695), mareşal al Franţei, câştigătorul a numeroase bătălii din campaniile lui Ludovic al XIV-lea din Germania şi Olanda; Louis Joseph de Bambou, duce de Vendôme (1654–1712), general francez care s-a distins mai ales în campaniile din Italia şi Spania.

[675] Arthur Wellesley, duce de Wellington (1769–1852), general britanic, conducătorul trupelor aliate din Ţările de Jos, câştigătorul bătăliei de la Waterloo din 18 iunie 1815 care a marcat înfrângerea definitivă a lui Napoleon I.

[676] Lupta de la Brienne a avut loc în 29 ianuarie – l februarie 1814. În ea Napoleon a luptat cu trupele prusiene conduse de Blücher, silindu-l pe acesta să se retragă.

[677] Genoveva de Brabant, vezi nota 457.

[678] Minotaurul, animal fabulos din mitologia greacă, un taur cu trunchi de om, născut din dragostea reginei cretane Pasifae cu un taur trimis de zeul Minos. Simbol al copiilor nelegitimi.

[679] Terracine, localitate în Italia, port la Marea Tireniană, construit pe locul vechiului oraş roman Anxur. Situarea oraşului pe coastele unei coline a sugerat lui *V.H.* comparaţia cu Schaffhausen.

[680] Unterseen, oraş în districtul Interlaken (cantonul Berna), cu frumoase case în stil zis elveţian; Rouen, oraş francez aşezat pe Sena, cu locuinţe şi monumente în stil gotic şi al Renaşterii.

[681] Platin, Strumphius, Buin, Micomis filologi germani. Henri Loriti Glareanus (1488–1563), savant elveţian, istoric, lingvist, geograf şi filosof.

[682] Nicolas Charles Oudinot (1767–1847), mareşal al Franţei, a luat parte la principalele bătălii din timpul Revoluţiei şi apoi ale lui Napoleon.

[683] Cafeneaua Turcească, construcţie din Paris în stil turcesc, făcând parte dintr-un complex arhitectonic (moschee, cafenea, magazine, băi etc.).

[684] Lemanul, numele roman, preluat de francezi, al lacului Geneva.

[685] Edmund Ludlow (1617–1692), om politic englez, membru al tribunalului care l-a condamnat pe Carol I; s-a opus protectoratului lui Cromwell şi a fost silit să se exileze odată cu restaurarea regalităţii; Andrew Broughton nu este menţionat în nicio enciclopedie şi nici în cărţile curente de istorie.

[686] Louis David (1748–1825), celebru pictor francez. În timpul Revoluţiei a fost membru al Convenţiei, iar în timpul Imperiului pictor al lui Napoleon, nevoit să se exileze în timpul Restauraţiei. Şef ai şcolii neoclasice, a influenţat pictura franceză din 1785 până la moartea sa în exil.

[687] Jean Paul Marat (1743–1793), unul din cei mai duri şi sângeroşi conducători ai Revoluţiei Franceze, pus în antiteză cu Mirabeau (vezi nota 44), spirit luminat şi revoluţionar moderat.

[688] Tablouri ale lui Louis Boulanger (1806–1867), pictor francez căruia îi sunt adresate scrisorile de către *V.H.* Ele au fost pictate în anul 1827.

[689] Creasta Meillerie şi Muntele Oche (Dent d’Oche, 2.222 m) se află pe malul sudic al lacului Geneva, deci de cealaltă parte a lacului în raport cu Vevey.

[690] Villeneuve, oraş situat în locul în care larga vale a Rinului se deschide spre depresiunea ocupată de lacul Geneva.

[691] Vaud, canton elveţian de limbă franceză, situat în vestul ţării, la nord de lacul Geneva, cu capitala Lausanne.

[692] Julia Alpinula, citată de *V.H.* în mai multe lucrări, este un personaj de interes local, deoarece nu figurează în enciclopediile generale şi de specialitate. Tot după *V.H.* a murit la Aventicum (Avenches, mică localitate în cantonul Vaud) care a fost distrusă de germani în 307 şi de Atilla în 447, moartea ei fiind legată probabil de ultimul eveniment.

[693] Koraulele, dansuri acompaniate de flaut. Etimologic cuvântul vine din greceşte de la *choros* (= dans acompaniat de cântec) şi *aulos* (instrument de suflat: flaut, fluier, nai etc.). Gruyères, comună din cantonul Fribourg.

[694] Tespis, poet grec (sec.VI î.e.n.) considerat creatorul tragediei greceşti.

[695] Pentru Bonivar vezi nota 445.

[696] Sfântul Cristofor, martir creştin foarte popular în evul mediu pentru calitatea ce îi era atribuită de a feri, doar prin privirea efigiei lui, de nenorociri (inundaţie, foc, cutremure, molime etc.). Inscripţia completă de pe icoane şi statui, la care face aluzie *V.H.* este următoarea: „Christofori faciem die quacumque tueris / Illa nempe die morte mala non morieris”, adică: „Iată chipul lui Cristofor pe care privindu-l / în acea zi de bună seamă nu vei muri de moarte năprasnică”.

[697] Carol al III-lea, duce de Savoia (1504–1553), a fost nevoit în 1536 să renunţe la regiunea Vaud (malurile lacului Geneva din valea Rinului până la intrarea în lac) ca urmare a intervenţiei armate a cantoanelor elveţiene, în frunte cu Berna, fiind izgonit din castelul său de la Berna.

[698] Celebră peşteră situată pe insula Capri (coasta de vest a Italiei) cu intrarea pe jumătate înecată de mare, astfel că lumina zilei pătrunde prin apă scăldând peştera într-o feerică lumină albastră.

[699] Lord Byron (1788–1824), poet romantic englez care a făcut din însăşi viaţa lui pe aceea a unui erou romantic. S-a interesat de arheologie, istorie clasică şi a murit în Grecia, unde încerca să sprijine mişcarea naţională de eliberare.

[700] Ursul este stema oraşului Berna, numele însuşi al oraşului venind de la Bar, urs în limba germană.

[701] Nu s-a putut stabili la ce se referă *V.H.*, nici în ce priveşte pe Jean-Jacques (este vorba de Rousseau?), nici pe Guillaume de Challant, nemenţionat de nicio enciclopedie generală sau de arhitectură, arte plastice sau istorie.

[702] Vrăjitorul Rothomago, nume dat în bâlciuri ludionului (mică păpuşă scufundată într-un tub cu lichid) şi care zice-se că ghiceşte viitorul.

[703] Mormântul este al lui Otto I, cavaler de Grandson (scris greşit de *V.H.* Granson), mort în 1328 în urma unui duel, dictat juridic, cu Gérard de Estavayer. Mâinile lipsesc statuii prin mutilare. În schimb, pe sarcofag sunt reprezentate separat două mâini, simbol al unei sentinţe de criminalitate.

[704] Benjamin Constant de Rebecque (1767–1830), om politic şi scriitor francez, născut la Lausanne. A făcut parte din partidul liberal sub restauraţie, prieten al Doamnei de Staël. Este celebru pentru romanul său psihologic,

Adolphe. A redactat actul adiţional cu ocazia celor „100 de zile” ale lui Napoleon I.

[705] Sfântul Imperiu roman germanic, denumirea oficială a imperiului întemeiat în 862 de Otto I cel Mare şi dizolvat în 1806 prin renunţarea regelui Francisc al II-lea al Prusiei la coroana imperială germanică. Sfântul Imperiu cuprindea: regate (de exemplu Boemia), arhiducate (de exemplu Austria), ducate (de exemplu Lotaringia), principate (de exemplu, Nassau), margraviate (de exemplu Baden), landraviate (de exemplu Hessa), comitate (de exemplu Hohenzollern), seniorii (de exemplu Augsburg), precum şi ţinuturi ecleziastice (arhiepiscopate, episcopate, abaţii), toate cu statut independent.

[706] Provinciile Unite, stat federativ. Format din şapte provincii: Olanda, Zeelanda, Utrecht, Gueldra, Frizia, Over-Yssel şi Groningen, şi care a durat din 1579 până în 1795.

[707] Moscovia, nume dat statului rusesc (cnezatul moscovit) până în secolul al XVII-lea.

[708] Lorena, regiunea din estul Franţei, situată între bazinul Parisului (V), Rin (E), munţii Ardeni (N) şi Munţii Vosgi (S), ducat independent anexat temporar la Franţa sau la Sfântul Imperiu, a fost definitiv încorporată Franţei în ajunul Revoluţiei Franceze (1789).

[709] Savoia, regiunea din estul Franţei, mărginită la E de Elveţia şi Italia, ducat independent din sec. XII, a fost anexată temporar la Franţa în 1792 şi definitiv în 1860.

[710] Toscana, regiune din partea centrală a Italiei, constituită în 1569 ca un mare ducat; a revenit Habsburgilor în 1738 ce l-au deţinut până în 1860, cu excepţia stăpânirii franceze napoleoniene în intervalul 1799–1814.

[711] Oraşe în actuala Italie: Urbino, aproape de coasta adriatică; Mantova şi Modena în Câmpia Padului; Lucca, aproape de coasta de V. spre golful Genovei.

[712] Ragusa, actualul oraş Dubrovnik din R.S.F. Iugoslavia.

[713] Nunţiu laic; termenul nunţiu este aplicat în general reprezentantului diplomatic al Vaticanului într-o ţară străină. În trecut desemna pe deputaţii aleşi în dieta poloneză.

[714] Consiliul celor 10, tribunal secret şi corp politic al Republicii Veneţia, înfiinţat în 1310 şi care a dobândit cu vremea o importanţă covârşitoare în conducerea republicii. A dăinuit până la căderea ei în 1797.

[715] Podesta, funcţie de prim-magistrat existentă în mai multe oraşe italiene. El îndeplinea sarcina de ofiţer de poliţie şi de judecător timp de un an de zile cu puteri dictatoriale. În evul mediu era desemnat de împăratul Germaniei.

[716] Pregado, membru al unui consiliu constituit în sec. XIII la Veneţia pentru a-l supraveghea pe doge în numele marelui consiliu.

[717] Stathoulder (sau stadhouder), cuvânt care în limba neerlandeză înseamnă guvernator şi cu care era desemnat la început conducătorul fiecărei provincii, apoi conducătorul Provinciilor Unite ale Ţărilor de Jos.

[718] Nassau, familie stabilită în Renania în sec. XII cu o ramură ce a dat împăraţi ai Sfântului Imperiu şi o ramură Orange-Nassau care a dat pe conducătorii Provinciilor Unite şi care purtau când numele de Orange, când pe cel de Nassau.

[719] Gonfalonier, funcţionar ai oraşelor italiene în evul mediu.

[720] Prin Marele Stăpân este subînţeleasă Turcia.

[721] Deşi titlul de împărat al Sfântului Imperiu era eligibil şi putea reveni oricărui conducător german, începând din 1438 el a revenit ereditar Habsburgilor, astfel că împăratul german era şi arhiduce austriac şi rege al Boemiei.

[722] Prin Republică se înţelege Republica cantoanelor elveţiene.

[723] Achaia, mic principat situat în actuala Grecie, în partea de NV a Peloponezului, independent începând din sec. XIII.

[724] Gonzague, familie princiară a Italiei, care a stăpânit ducatul de Mantova în secolele XIV–XVIII şi ducatul de Never.

[725] Este, familie princiară italiană care a guvernat mult timp Modena, Ferrara şi Reggio.

[726] Montefeltro, casă princiară italiană, deţinătoare, începând din sec. XIII şi până la 1508, a principatului Urbino.

[727] Gaeta, port la Marea Tireniană, puţin mai la nord de Neapole.

[728] Prin regii bretoni *V.H.* înţelege regii Angliei, deoarece vechii locuitori ai insulelor engleze au fost bretonii. De aici vine şi numele de Marea Britanie. Henric al VIII-lea a determinat ruperea de biserica catolică prin impunerea unei religii protestante, religia anglicană.

[729] Neapole a făcut parte între 1442–1713 din Regatul celor două Sicilii, aparţinând de coroana Spaniei. Milanul a aparţinut între 1545–1714 coroanei Spaniei, apoi Austriei.

[730] Trandafirul de aur, ritual religios în care papa binecuvânta în timpul slujbei din cea de-a patra săptămână a postului Paştelui un trandafir de aur pe care-l trimitea apoi unei prinţese creştine. În acelaşi timp cu trandafirul era trimisă şi o sabie de aur unui prinţ.

[731] Christiern II, transcriere greşită a lui *V.H.* pentru Cristian al II-lea, rege al Danemarcei şi al Norvegiei (1513–1523), precum şi al Suediei din 1520.

[732] Carol al XII-lea, rege al Suediei (1697–1718), învingător al danezilor, ruşilor şi polonezilor, a fost învins de Petru cel Mare la Poltava (1709). Unul din marii regi ai Suediei, pe care a încercat să o impună ca mare putere europeană.

[733] Condotieri, numele dat în Italia soldaţilor mercenari.

[734] Pentru ziua de 17 noiembrie 1307 vezi nota 435. La 10 august forţele revoluţionare franceze au abolit monarhia, după o scurtă luptă în care armata, din care făceau parte şi mercenari elveţieni, a fost înfrântă.

[735] Isaac de Benserade (1613–1691), poet francez de salon şi de curte. A scris faimosul sonet *Job,* tragedii, comedii, balet etc. Julie d’Angennes (1607–1671),

descendentă din familia nobilă cu acelaşi nume, pentru care Benserade a compus *Guirlande de Julie*, la care face referinţă *V.H.*

[736] Este vorba de Ştefan I. Bathory, rege al Poloniei (1576–1586), care l-a învins pe Ivan cel Groaznic.

[737] Mongul, transcriere greşită a lui *V.H.* pentru regele Mogul sau Moghol, conducător al Imperiului Marelui Mogul, întemeiat în 1505 în India de un descendent al lui Timur-Lenk.

[738] Anne Baudesson Pilou (1580–1668). Una din femeile remarcabile ale Franţei din sec. XVII. Deşi nu a făcut parte din aristocraţie, Doamna Pilou a avut un salon literar foarte frecventat, ea fiind tot atât de admirată cât şi de temută, pentru spiritul său critic. A rămas celebră şi pentru urâţenia ei.

[739] Prin regele catolic se înţelege regele Spaniei.

[740] Circazienii sunt cerchezii de pe versantul nordic al Caucazului, supuşi ţarului doar formal, ei neplătind impozite şi făcând incursiuni de pradă la vecinii lor, practicând şi comerţul de sclavi, interzis de ţar.

[741] Lacul Caniclu nume vechi în Europa vestică pentru lacul Baical.

[742] Cambalusa, corect Cambalu, oraş independent cândva, astăzi cartier al oraşului Beijing.

[743] Canguiste, nume necunoscut dar folosit de *V.H.* pentru Gingis-Han numit şi Temucin.

[744] Cublai-Han (numit şi Hubilai-han), han al mongolilor, a domnit între 1260–1295, nepot de fiu al lui Gingis-Han. Cucerind China şi-a mutat capitala la Cambalu, astăzi cartier al oraşului Beijing. Oraşul Taidu este, de asemenea, cuprins în Beijing.

[745] Marco Polo (1254–1324), călător italian care a traversat întreaga Asie, a trăit 16 ani la curtea lui Cublai-Han şi s-a întors, prin Sumatra şi pe mare, oferind în cartea scrisă apoi primele informaţii asupra Orientului îndepărtat.

[746] Luis de Camoens (1524–1580), poet portughez care povesteşte sub forma unei epopei, *Luisiada*, aventurile marelui explorator şi navigator Vasco da Gama.

[747] Nume date diferiţilor conducători ai principatelor şi triburilor asiatice. Aşa, de pildă, marele Lama era conducătorul Tibetului (Dalai Lama), marele Cathay era conducătorul Chinei, marele Sofen era conducătorul Persiei etc.

[748] Hugo de Groot, zis Grotius (1538–1645), jurist olandez, autor al unui important cod de drept internaţional public.

[749] Pierre Gassendi (1592–1655), filosof şi matematician francez.

[750] William Harvey (1578–1657), medic englez care a descoperit circulaţia sângelui.

[751] Felix Lope de Vega Caspio (1562–1635), scriitor spaniol care a excelat ca dramaturg.

[752] Guido Reni, zis Guide (1575–1642), pictor italian. Nicolas Poussin (1594–1665), pictor francez. José de Ribera (1588–1652), pictor spaniol.

[753] Wilhelm I de Orania, cel Tânăr, sau Taciturnul (1533–1584), eliberatorul Ţărilor de Jos de dominaţia spaniolă.

[754] Albrecht conte de Waldstein (sau Wallenstein) (1583–1634), luptător neînfricat, la început pentru împăratul Ferdinand al II-lea al Germaniei, apoi, intrând în conflict cu acesta, a fost destituit şi asasinat. Unul din eroii Războiului de 30 de ani.

[755] Salvatore Rosa (1615–1673), poet, pictor şi muzician italian.

[756] John Milton (1608–1674), poet englez, partizan al lui Cromwell.

[757] Syene, actualmente Cirene, oraş situat în Africa pe coasta Mării Mediterane în dreptul Italiei.

[758] Arabia era împărţită în trecut în Arabia Deşertică, Arabia Pietroasă şi Arabia Fericită cu delimitări imprecise. Încă mai imprecis era teritoriul desemnat cu numele Arabia Troglodită şi care se întindea în lungul ţărmului Mării Roşii.

[759] Suakem, în realitate Suskin, oraş situat pe ţărmul african al Mării Roşii, actualmente în Republica Sudan.

[760] Ptolemeu, astronom şi geograf grec din sec. II e.n., a dat o descriere completă a tot ceea ce se ştia până atunci despre ţări şi continente.

[761] Toate sunt regiuni istorice aflate pe teritoriul Turciei. Trebizonda este port la Marea Neagră, situat în colţul de NE al Turciei, iar golful Alexandretta este colţul de NE al Mediteranei, ceea ce înseamnă că este delimitată partea de vest a Asiei Mici.

[762] Teritoriul definit cuprinde ţărmul estic al Mediteranei şi Arabia.

[763] Bosforul Cimmerian este strâmtoarea Kerci; Hermanasa (corect Hermonassa), oraş grecesc în peninsula Taman, lângă strâmtoarea Kerci.

[764] Teritoriul descris de *V.H.* este greu de imaginat, în linii mari trebuind să cuprindă zona dintre Marea Neagră, Marea Caspică şi Golful Persic, dar în acest caz nu mai are rost adăugarea din paragrafele următoare.

[765] Tartaria, nume vechi dat zonei centrale a Asiei (ţara de provenienţă a tătarilor), situată pe teritoriul actualelor R. P. Chineză şi R. P. Mongolă.

[766] Palus-Meotida şi Sarmaţia asiatică reprezintă teritoriul dintre Marea de Azov şi Munţii Caucaz.

[767] Este greu de precizat ce înţelege *V.H.* prin Dacia, din moment ce ţările româneşti sunt menţionate separat, ca şi Bulgaria. Tracia, Serbia.

[768] Podolia, teritoriul din partea de SE a actualei Ucraina, un timp principat independent cu capitala la Lvov.

[769] Serpa, actualmente Tarifa, în Spania; Tanger, actualmente Tanja, în Maroc; cele două oraşe care străjuiesc Gibraltarul.

[770] Porturi la Mediterana pe coasta de N a Africii. Peñon de Velez şi Melilla în Marocul actual, Oran în Algeria şi ultimele două în Tunis.

[771] Coasta dintre Aguina şi Guardaferi reprezintă coasta Cornului Africii, spre Golful Aden, de la Djibuti la Capul Guardafui.

[772] Prin peninsula septentrională *V.H.* înţelege America de Nord, după cum prin peninsula meridională, America de Sud.

[773] Noua Spanie, numele vechi al părţii meridionale a Texasului.

[774] Patagonia, capătul sudic al Americii de Sud, aparţinând acum statelor Chile şi Argentina.

[775] Ormuz, port la intrarea în Golful Persic (teritoriul actual al Iranului); Diu, în capătul sudic al peninsulei Cathiavar; Goa, pe coasta de Vest a Indiei; Malacca, în peninsula cu acelaşi nume (Malaya).

[776] Cu excepţia portului Colomb din insula Sri Lanka, toate celelalte oraşe sunt mici state independente din India.

[777] Prin insula Mozambic este înţeleasă insula Madagascar.

[778] Insulele Lucaye, vechi nume al insulelor din arhipelagul Bahama.

[779] Bos-Poros este strâmtoarea Bosfor.

[780] Este vorba de Constantinopol.

[781] În 1453 a avut loc căderea Constantinopolului sub turci, marcând dispariţia Imperiului Roman de Răsărit. În mod convenţional cu acest an se consideră că se încheie Evul mediu.

[782] Apelles, cel mai celebru pictor al antichităţii, născut, după Pliniu şi Ovidiu, pe insula Cos, dar după alţii la Efes sau Colofon. Hippocrat, medic grec din sec. V–IV î.e.n., considerat părintele medicinii.

[783] Mitridate al VI-lea, cel Mare, rege al Pontului (111–63 î.e.n.), mare cuceritor în Asia Mică, a lăsat o considerabilă avere rezultată din prada de război.

[784] Tucidides, istoric grec (465–395 î.e.n.), autor al relatării foarte obiective a războiului peloponeziac.

[785] Eroare gravă a lui *V.H.* care, bazat pe asemănarea fonică, crede că Tomis este Temeswar (Timişoara).

[786] Sfântul Ioan Chrysostom (340–407), patriarh al Constantinopolului, mare orator. Fiind persecutat de împărăteasa Eudoxia, a fost trimis în exil la Cucuse (Cucuso, după *V.H.)* în munţii Taurus, apoi în Caucaz unde nu a ajuns, murind pe drum.

[787] Justinian I, împărat bizantin (527–565 e.n.) care a învins pe vandali şi perşi şi a recucerit Italia şi Africa.

[788] Etolia, regiune a Greciei la nord de golful Corint, care încă în sec. IV î.e.n. întemeiase o ligă etoliană. Romanii au integrat-o provinciei Achaia, apoi a căzut sub turci.

[789] Lupta navală de la Lepante din 1571 în care Juan de Austria i-a învins pe turci.

[790] Soliman I Magnificul, sultan al turcilor (1520–1566), unul din constructorii Imperiului otoman, prin cuceriri, opere legislative şi de cultură.

[791] Amurat I, sultan al turcilor (1360–1389), primul care a început să-şi îndrepte atenţia spre Europa, după ce îşi asigurase spatele prin cuceriri în Asia Mică şi Orientul Apropiat.

[792] Selim I, cel Crud, sultan al turcilor (1512–1520) care şi-a întins stăpânirea până în Egipt, unde i-a înfrânt pe mameluci (soldaţii egipteni ce puseseră stăpânire pe ţară).

[793] Amurat al II-lea, sultan al turcilor (1574–1595), a luptat cu perşii conduşi de dinastia Sofilor (nume luat de la un pretins înaintaş, Sofi, un celebru conducător mistic din sec. XIV).

[794] Artois, comitat în partea de NE a Franţei, aparţinând între 1477–1659 Casei de Austria; Cambresis, teritoriu în partea de NE a Franţei, încorporat acesteia în 1678; Ardennes, departament în partea de NE a Franţei, ce a constituit un comitat care se întindea şi în Belgia actuală.

[795] Maximilian de Béthune, duce de Sully (1560–1641), ministru şi om de stat francez pe vremea lui Henric al IV-lea, cu influenţă benefică asupra regelui.

[796] Blaise De Lasseran Massencome, senior de Montluc (1502–1577), mareşal al Franţei şi istoric militar.

[797] Cruzada, mică monedă de aur emisă cu ocazia unei cruciade şi care avea pe o faţă o cruce. Preţul lor de circulaţie era cu mult mai mare decât valoarea metalului.

[798] Caducităţile erau veniturile ce reveneau monarhiei prin pierderea sau anularea drepturilor asupra unor bunuri.

[799] Alcavalele, impozit în Spania asupra vânzărilor publice datând din 1330, reprezentând o zecime din preţul mărfii.

[800] Cafreria, nume cu care era desemnat pe vremuri teritoriul din partea de est a Africii, cuprinzând aproximativ Tanzania şi Mozambicul actual.

[801] Valonii, locuitorii părţii de sud a Belgiei actuale, Valonia, care vorbesc o limbă franco-romanică.

[802] Gabare, ambarcaţiuni cu fundul plat pentru transportul mărfurilor.

[803] Invincibila Armada nu a fost distrusă doar de o furtună într-o noapte, ci a fost hărţuită de o minusculă flotă engleză care a izgonit-o din Canalul Mânecii, provocându-i pierderi în cursul lunilor iulie şi august. Furtuna de pe coasta de V a Angliei, între insulele Orcade şi Fesol, a desăvârşit restul.

[804] Budapesta este constituită din două oraşe: Buda, pe malul drept al al Dunării, Pesta, pe malul stâng. Pesta a stat sub turci între 1541–1686, fiind un paşalâc, numai Buda rămânând în afara Imperiului otoman.

[805] Ordinul Sfântului Ioan din Ierusalim a fost întemeiat în 1099 la Ierusalim. În 1308 şi-a strămutat sediul în insula Rodos, iar în 1518 în insula Malta, devenind Ordinul cavalerilor de Malta, strămutaţi în 1834 la Roma.

[806] Tanais, vechiul nume al râului Don.

[807] Lesbos, Chios, insule în Marea Egee; Pera, cartier al Istambulului; Tracia (corect Thracia), teritoriu situat parţial în Bulgaria, parţial în Grecia, şi care a avut diferite statute şi stăpâniri până a fost înglobat în Imperiul otoman.

[808] Mitylene, corect Mytilene, vechiul nume al insulei Lesbos.

[809] Uscocchi, nume ce desemna anumite grupuri de soldaţi, care după cucerirea turcă din Balcani (1526) au început o luptă tenace împotriva noilor dominatori trăind din piraterie şi din subvenţie austriacă.

[810] Stradioţi, soldaţi de cavalerie uşoară, originari din Grecia sau Albania.

[811] Candia, nume italian al insulei Creta.

[812] Patrimoniul Sfântului Petru, nume dat statelor din Italia centrală, stăpânite de papă. Ele erau până în sec. XIX următoarele: Roma (cu împrejurimi), Romagna, Le Marche, Umbria şi Campagna.

[813] Abruzzi, masiv muntos situat în centrul Italiei la est de Roma.

[814] Sixtus Quintus, cel de al 224-lea papă, între 1585–1590.

[815] Grigore al XII-lea, al 200-lea papă (1406–1409), a luptat cu regele Henric al IV-lea al Franţei. Alexandru al III-lea, al 167-lea papă (1159–1181), a luptat cu Frederic Barbarossa.

[816] Primul vapor (navă cu aburi) a fost imaginat de Denis Papin (1647–1714), inventatorul maşinii cu aburi, care era protestant.

[817] În urma războiului cu Austria din 1541, când sultanul turcilor Suleiman al II-lea a cucerit întreaga Ungarie făcând-o provincie turcească, în 1542 s-a constituit o Ligă creştină, condusă de Carol Quintul care însă nu a reuşit să elibereze nimic din teritoriile asuprite de turci.

[818] Este vorba de lupta din faţa Vienei din ziua de 12 septembrie 1683, când Ioan al III-lea Sobieski, rege al Poloniei, a învins trupele turceşti conduse de Kara Mustafa.

[819] În 496, Clovis, întemeietorul regatului francilor, a învins pe alemani, punând stăpânire pe câmpiile Neckarului, Mainului şi ale Rinului superior.

[820] În 732 Carol Martel, regele francilor, a învins la Tours şi Poitiers pe arabi, izgonindu-i din Galia.

[821] Tornea (corect Tornio), oraş situat în capătul nordic al Golfului Botnic, pe vremuri în Rusia, actualmente în Finlanda. Golful Anadâr, situat în capătul estic al Siberiei, terminaţie nordică a Mării Bering. Marea Ohotsk, derivaţie a Oceanului Pacific, între coasta Siberiei şi peninsula Kamceatka.

[822] Capul Oriental (numit şi Capul Dejnev), terminaţia nord-estică a Asiei, în dreptul strâmtorii Bering. Capul Lopatka, terminaţia sudică a peninsulei Kamceatka.

[823] Kermanul, provincie situată în partea de SE a Iranului. Cum aceasta nu a făcut parte niciodată din Rusia, este probabil o greşită transcriere a lui *V.H.* Imeretia, teritoriu în Transcaucazia, în trecut un principat independent.

[824] Moreea, nume dat începând din sec. XIII peninsulei Peloponez.

[825] Cerigo, numele italienesc al insulei Kythera, antica Cythera, situată între Creta şi Peloponez. Candia, numele italienesc al insulei Creta. Arhipelagul este Marea Egee.

[826] Este vorba de Capul Bunei Speranţe, punctul terminal spre sud al Africii şi unde englezii au deţinut Colonia Capului.

[827] Capul Delgado este proeminenţa coastei de est a Africii în dreptul graniţei dintre Mozambic şi Tanzania. Capul Guardafui, punctul cel mai proeminent al Africii spre est, la intrarea în Golful Aden. Porţiunea dintre cele două capuri înseamnă toată coasta de est a Africii între 10° lat. N şi 10° lat. S.

[828] Hindustan, numele vechi dat Indiei.

[829] Haidarabad, regiune situată la gurile Indusului; Trivandrum, oraş situat în capătul sudic al Indiei, ceea ce înseamnă întreaga coastă de vest a Indiei.

[830] Capul Romania, este situat în capătul extrem sudic al peninsulei Malacca. Capul Comorin, punctul extrem sudic al Indiei.

[831] Noua-Olandă, numele vechi dat Australiei.

[832] James Cook (1728–1779), navigator englez care a descoperit, între altele, Noua Zeelandă şi insulele Hawaii.

[833] Cromleh, monument impunător neolitic constând dintr-o incintă de monoliţi verticali.

[834] Primele şase, triburi de eschimoşi şi amerindieni din America de Nord. Ugalahmiuţii şi kitegii, eschimoşi din Alaska, teritoriu aflat în secolul trecut în stăpânirea Rusiei.

[835] Noua-Anglie, numele dat părţii de N–E a Statelor Unite, unde au fost înfiinţate primele colonii engleze în sec. XVII, şi care cuprinde actualele state Maine, New-Hampshire, Vermont, Massachusetts, Rhode Island şi Connecticut. Aici însă este subînţeleasă Canada.

[836] Oceanul cel Mare, adică Oceanul Pacific.

[837] Literele umanioare sunt explicate de cunoscuta perifrază latină – *que ho minerii humaniorem faciunt* – care înseamnă textual – cele ce-l fac pe om mai om – cu sensul de cele ce-l înalţă pe om.

[838] Timariotii erau în Imperiul otoman soldaţi aparţinând unui teritoriu militar de al doilea ordin.

[839] Grande, persoană de mare nobleţe ce avea dreptul să stea acoperit în faţa regelui. Putea fi duce, marchiz etc.

[840] Domeniile unui grande asupra cărora îşi exercita dreptul de suzeranitate se numea *estados* (naţiune, stat). Echivalent în limba franceză: *état.*

[841] Juan de Austria, al II-lea (1629–1679), fiul natural al regelui Filip al IV-lea al Spaniei, a fost vicerege al Aragoniei şi regent împreună cu regina mamă Maria Ana de Austria în timpul suveranităţii regelui Carol al II-lea, fratele său după tată.

[842] René De Froulai, conte de Tessé (1651–1725), mareşal al Franţei. Conducător victorios de oşti pe vremea lui Ludovic al XIV-lea, a luptat între altele în Spania, unde a fost şi ambasador.

[843] Este vorba de anexarea Portugaliei la Spania de către Filip al II-lea în 1580 în calitate de moştenitor al ultimului rege al Portugaliei, Sébastian, mort în luptă cu maurii în 1578.

[844] Prin Indii sunt înţelese teritoriile dintre cele două Americi, numite şi Indiile de Vest.

[845] În quarto, format obţinut prin îndoirea unei foi de tipar de două ori, obţinându-se astfel 4 foi, adică 8 pagini.

[846] Casa de Castilia, nume dat mai multor familii ce au posedat comitatul apoi regatul Castiliei: prima casă de Castilia (sec. IX – 1033); a doua casă de Castilia (1033–1126); a treia casă de Castilia (1126–1369) şi a patra casă de Castilia (1369–1558). Ultimul descendent al celei de-a patra case de Castilia, Carol Quintul, a devenit rege al Spaniei (constituită prin unirea Castiliei cu Aragonul) şi împărat german prin ascendenţa sa habsburgică. Din această cauză, în 1617, la care face referinţă *V.H.*, nu se mai poate vorbi de o Casă de Castilia, Spania fiind condusă de Casa de Austria (Filip al III-lea, 1598–1621).

[847] Simon Bolivar (1783–1830), general şi om de stat sud-american. A încercat să unească statele latine ale Americii de Sud. A fost acuzat de aspirare la dictatură.

[848] Ammianus Marcellinus (330–400), istoric roman, autor al unei *Istorii a Imperiului roman de la 96*–378 *e.n.*, în 31 de cărţi.

[849] Mehmet-Ali-Paşa (1807–1868), ofiţer otoman ce a urcat toate treptele ierarhiei militare ajungând mare vizir, a salvat Constantinopolul în timpul războiului purtat cu Egiptul.

[850] Alexandru Danilovici Menzikoff (în transliterare rom. Menşikov) (1672–1729), prinţ, om de stat rus, comandant de oşti, fiul unui cofetar, guvernator general al Petersburgului, favorit al lui Petru cel Mare.

[851] Comparaţie făcută între condamnarea la moarte (în 1535) a marelui umanist şi filosof englez Thomas Morus de către regele său Henric al VIII-lea Tudor şi condamnarea la moarte (în 1793) a lui Jean Sylvain Bailly, om de ştiinţă şi om politic francez de către Marat, unul din conducătorii Revoluţiei Franceze.

[852] Ambrozio Marchez de Spinola (1569–1630), conducător al campaniilor duse de Spania în Ţările de Jos. A cucerit oraşul Breda, după un asediu de 10 luni, în mai 1630.

[853] Magna Charta, act fundamental care stabilea încă din 1215 limitele puterii regale în Anglia, îngrădită de nobilime.

[854] Pe vremea lui Ludovic al XIV-lea, rege al Spaniei era Carol al II-lea (1665–1700), un debil mintal. Pe vremea lui Napoleon, rege al Angliei era George al III-lea (1700–1820) care, începând din 1810, a dat semne de nebunie, conducerea efectivă a ţării preluând-o în 1811 ducele de Wales, viitorul rege George al IV-lea.

[855] Legea salică reprezintă corpul de legi prin care sunt excluse femeile de la dreptul de succesiune asupra pământului. Această lege, datând încă de pe vremea triburilor france, a fost invocată începând din sec. XIV pentru a împiedica femeile să preia succesiunea tronului Franţei.

[856] Jaghernaut, sau Jaggrenat, sau Juggurnauth, sau Jagannath, oraş în India numit şi Puri, unde se află un celebru templu hindus şi unde avea loc anual o ceremonie religioasă, în cursul căreia credincioşii trăgeau un car imens pe

care se găsea statuia zeului Vişnu. Fanaticii cuprinşi de extaz mistic se aruncau în faţa carului lăsându-se mutilaţi sau omorâţi, ceea ce dădea naştere unui oribil carnagiu.

[857] *V.H.* se referă la sărbătoarea „Obiceiurilor” care avea loc anual în statul Dahomey, în timpul căreia erau masacraţi sclavii bătrâni, femei, copii şi cei care nu fuseseră vânduţi timp de un an de zile.

[858] Teogonie, ansamblul divinităţilor într-o religie politeistă, precum şi genealogia şi filiaţia zeilor.

[859] Suttes, obicei indian ca văduva să fie arsă de vie odată cu incinerarea soţului.

[860] Celebre cuvinte ale regelui Francisc I al Franţei după pierderea bătăliei de la Pavia (24 februarie 1525), în faţa trupelor imperiale germane.

[861] Petru I, ţarul Rusiei (1682–1725), a dispus judecarea şi condamnarea la moarte a fiului său mai mare, Alexei Petrovici, acuzat de complot împotriva ţarului. A murit în 1718. Filip al II-lea, regele Spaniei (1555–1638), a dispus încarcerarea pe viaţă a fiului moştenitor, Don Carlos, din cauza neînţelegerilor dintre ei. Infantele a murit (1568) scurt timp după închidere, poate asasinat.

[862] În urma războiului ruso-turc din 1828–1829, Turcia a fost nevoită să încheie pacea de la Adrianopol (14 septembrie 1829). *V.H.* se referă probabil cu data de 20 august 1828 la un episod al acestui război.

[863] La Plata, veche denumire a Argentinei.

[864] Ţara Galilor (Wales) a fost încorporată în 1536 la Anglia, Asturia a fost anexată la Castilia în 1388, şi cu aceasta – la Spania. Dauphiné a trecut la Franţa în 1560. Ungaria a dispărut ca entitate în 1867, fiind încorporată la Austria.

[865] Esclavonia, vezi nota 233.

[866] Napoleon I a pus rege în Spania pe fratele său Joseph (1803–1813); în Lumbardia pe sora sa Pauline (măritată cu prinţul Camillo Borghese, duce de Guastala); în Etruria (regat creat în 1801 în nordul Italiei) pe sora sa Eliza; a făcut rege al Neapolului pe generalul şi cumnatul său Murat (însurat cu sora sa Carolina); ducatul de Berg (vechi stat germanic de pe malul drept al Rinului) l-a dat nepotului său minor Napoleon-Ludovic, fiul fratelui său Ludovic, pe care l-a făcut rege al Olandei, iar pe fratele său Jérôme, rege al Westfaliei.

[867] Josef Poniatowski (1763–1813), prinţ, general polonez. A comandat armata poloneză în 1809, s-a distins în campania din Rusia a lui Napoleon şi a fost făcut mareşal al Franţei după bătălia de la Leipzig.

[868] Pacea de la Amiens, semnată între Franţa şi Anglia în 1802, care a pus capăt celei de a doua coaliţii împotriva lui Napoleon.

[869] Charles Fox (1749–1806), om politic englez care a fost toată viaţa partizanul alianţei dintre Anglia şi Franţa.

[870] După pacea de la Viena, statele şi oraşele independente de origine germană au constituit Confederaţia germană (1815–1866), condusă de o Cameră Unională (Bundestag), fără a mai exista un conducător unic (împărat

al Germaniei). Din uniune făcea parte şi Prusia, condusă de un rege, şi Austria, condusă de împăratul Austriei.

[871] Pe vremea când *V.H.* a scris *Rinul* (1841) rege al Prusiei era Frederic-Wilhelm al IV-lea (1840–1861).

[872] Robert Stewart, viconte de Castlereagh (1769–1822), ministru de externe al Marii Britanii şi reprezentantul acesteia la Congresul de la Viena. Charles Maurice de Talleyrand-Périgord, om politic francez în timpul Revoluţiei, ministru al lui Napoleon I, a reprezentat Franţa la Congresul de la Viena.

[873] Adalbert I, arhiepiscop de Maienţa (1112–1137), a avut de dus lupte îndelungate cu împăratul Henric al V-lea al Germaniei, care vedea în el un rival cu influenţă prea mare.

[874] Minnesängeri, poeţi lirici din sec. XII şi XIII, care compuneau operele lor în limba germană.

[875] Pentru Gutenberg vezi nota 406. Peter Schöffer a fost asociatul lui Gutenberg la crearea tiparului cu litere mobile, iar bancherul Johannes Fust a finanţat un timp crearea primei maşini de imprimat.

[876] Hessa, nume dat la trei state distincte ale Germaniei: Hessa-Cassel, Hessa-Hamburg şi Hessa-Darmstadt. Maienţa a fost dată, prin Tratatul de la Viena, ultimei. În 1866 primele două au fost încorporate la Prusia, iar ultima a intrat în Reichul german în 1919, fiind astăzi un land din Germania.

[877] Arhiepiscopul Willigs (mort la 1011), iniţiatorul construcţiei Domului din Maienţa.

[878] Haina lui Iosif, aluzie la legenda biblică a lui Iosif fiul lui Iacob. Pentru a pune mâna pe partea lui de moştenire, care ar fi fost cea mai mare fiind favoritul tatălui său, fraţii săi l-au vândut ca sclav, iar tatălui i-au prezentat haina sa mânjită cu sânge de căprioară, convingându-l pe acesta că a fost omorât de animale sălbatice.

[879] Bătălia de la Rossbach (5 noiembrie 1757) a avut loc în cadrul Războiului de 7 ani între trupele aliate franco-germane şi cele prusiene. Ultimele, conduse de regele Prusiei Frederic al II-lea, au obţinut o strălucită victorie.

[880] Este vorba de urcarea pe tronul Angliei a reginei Victoria în 1837.

[881] Prin urcarea pe tronul regatului Hanovrei a lui Ernst August (1837–1851) a avut loc separarea de Marea Britanie. Lui i-a urmat la tron fiul său orb, Georg al V-lea. Conform previziunilor lui *V.H.*, Hanovra a fost încorporată cu forţa la Prusia în 1866.

[882] Francesco Fascari, doge al Veneţiei (n. 1372 – m. 1457) a primit temporar în 1439 pe regele Eric al Danemarcei (1412–1439) ce fusese detronat. În trecut numele de Dacia era folosit şi pentru Danemarca.

[883] Juvenal (aproximativ 60–140 e.n.), poet latin care în *Satirele* lui a atacat viciile societăţii în care trăia.

[884] *Panem et circenses*, pâine şi jocuri de circ; cuvintele cu care Juvenal s-a adresat romanilor pentru a le arăta decadenţa în care se aflǎ, nemaicerând altceva decât grâu şi spectacole gratuite de circ.

[885] Comparaţie între exponenţii intoleranţei religioase, Calvin (1509–1564), organizator al unei republici teocratice la Geneva, unde a dispus arderea pe rug a oponenţilor săi şi Torquemada (1420–1498), inchizitorul general al Spaniei, cunoscut pentru rigoarea cu care a aplicat legile inchiziţiei.

[886] În 1789 a avut loc Revoluţia Franceză; în 1793 abolirea monarhiei şi declanşarea teroarei; în 1800 începutul dictaturii lui Napoleon I; în 1815 revenirea Burbonilor pe tronul Franţei; în 1830 instaurarea monarhiei burgheze.

[887] Comparaţie între masacrele ce au avut loc în Irlanda în timpul războiului ce a dus la instaurarea republicii în Anglia în 1649 şi masacrele ce au dus la abolirea regalităţii în Franţa.

[888] Paul Scarron (1610–1660), om de Curte pe vremea cardinalului Richelieu, poet burlesc şi autor dramatic, amestecat şi în politică. A participat la mişcarea Frondei împotriva cardinalului Mazarin; comparat cu Richelieu pentru inabilitatea sa politică.

[889] Comparaţie între apogeul puterii lui Cromwell, ajuns conducător al Angliei sub titlul de Lord protector şi apogeul lui Napoleon, ajuns împărat al Franţei tot în urma unei revoluţii.

[890] Este vorba de executarea reginei Maria Stuart din ordinul reginei Elisabeta I şi executarea regelui Carol I din ordinul lui Cromwell.

[891] Georges Couthon (1755–1794), om politic francez, unul din capii revoluţiei de la 1789, formând cu Robespierre şi Saint-Juste un fel de triumvirat şi participând la condamnarea lui Ludovic al XVI-lea.

[892] Cavalerii Mesei Rotunde, ordin de cavaleri legendari, înfiinţat în secolul al V-lea de către regele Arthur.

[893] Sigismund I, împărat al Germaniei (1411–1437), devenit rege al Boemiei în 1419 prin moartea fratelui său Wentzel (vezi nota 461); nu a putut să-şi ocupe tronul iniţial din cauza husiţilor care au declanşat un pustiitor război. El a fost recunoscut ca rege de-abia în 1436.

[894] Czaslau (sau Caslau), localitate în Boemia, unde a avut loc dieta husiţilor şi unde a fost înmormântat conducătorul lor, Zižka.

[895] Este vorba de abdicarea regelui Sigismund I (vezi nota 893) şi instaurarea unei regenţe până la acceptarea lui Sigismund în 1436 ca rege.

[896] Martin al V-lea, cel de al 203-lea papă (1417–1431), a declanşat două cruciade împotriva husiţilor, în 1418 şi în 1431, ambele fără rezultat.

[897] Este vorba despre Sigismund I, împărat al Germaniei; Jagellon, duce de Boemia; Frederic I, elector de Brandenburg; cardinalul Cesarini, legatul papei.

[898] Lazzarone, în italiană, cerşetor, zdrenţăros; în sens mai larg, boem.

[899] Gioacchino Rossini (1792–1868), compozitor italian de opere comice.

[900] Hoffman (corect Hoffmann), scriitor şi compozitor german, autor de nuvele fantastice (1776–1822).

[901] Biaise Pascal (1632–1662), savant francez (matematician, fizician şi filosof), prin concepţia sa morală şi calităţile stilistice, un precursor al clasicismului.

[902] Pe vremea când *V.H.* a scris *Rinul* împăratul Rusiei era Nicolae I (1825–1855).

[903] După lupte îndelungate împotriva Turciei, Grecia şi-a dobândit independenţa în 1829 prin Tratatul de la Adrianopol, cu care s-a încheiat războiul ruso-turc.

[904] Termenul de punic, *V.H.* îl ia de la vechea Cartagină, mare centru comercial în nordul Africii la Marea Mediterană, cu care romanii au dus lupte îndelungate, războaiele punice (261–146 î.e.n.).

[905] Tyr şi Sidon, porturi importante feniciene în secolele XV–I î.e.n, Principala colonie a Tyrului a fost Cartagina.

Editura
sport -
turism

